МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 85

— Частина 3 —

Ужгород, 2024

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;
Брочкова Катаріна – доктор хабілітований, кандидат юридичних наук, доктор філософії (Словацька республіка);
Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);
Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);
Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 11 від 28.10.2024 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р,
видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN 2307-3322

© Ужгородський національний університет, 2024
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Мазур Я.П. ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ.....11

Малетова О.С., Уткіна М.С., Гудков С.М. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВ.....16

Малець М.Р., Яровик Д.Р. ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ: ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСАХ.....23

Малець М.Р. МІСЦЕ ТА РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....29

Музика-Стефанчук О.А., Мохнєв С.С. ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСТАЧАЛЬНИКІВ ПОСЛУГ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБОРОТОМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ, В ЄС..... 35

Ніколенко Л.М. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ).....42

Остіян Є.З. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ: ЗАХИСТ ПРИВАТНОСТІ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....47

Павлюк А.Ю. ПРАВО НА ПОДАТОК.....54

Пожидаєва М.А. ПРАВОВІ КОНЦЕПТИ РЕФОРМУВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ВІДМІННОГО ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, В УКРАЇНІ.....60

Полянська Є.А. ПРАВООХОРОННИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....67

Проць І.М., Цюх С.І. ПРИНЦИПИ ОПОДАТКУВАННЯ УГОД З ФІНАНСОВИМИ АКТИВАМИ.....72

Пустовіт Ю.Ю. АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ»..... 78

Рєзнік О.М. ШАХРАЙСТВО ІЗ ГУМАНІТАРНОЮ ДОПОМОГОЮ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ.....87

Рой О.В. СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНДИВІДУАЛЬНИЙ АКТ» У ЗАКОНОДАВСТВІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ..... 93

Савчук Р.М. НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ..... 100

Світана З.О., Ляшук Р.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ.....106

Скарга П.Ю. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ (НЕВІЙСЬКОВОЇ) СЛУЖБИ В УКРАЇНІ..... 113

Сливка М.М. ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИМИРЕННЯ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ В УКРАЇНІ..... 119

Сова І.Г. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ З МЕТОЮ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА..... 124

Солодка О. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ..... 134

Стахура А.П. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ПОЛІЦІЇ: ПИТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ..... 139

Тімашов В.О., Гуржій А.В., Шевченко О.В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БРОНЕЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ..... 144

Улинець В.І. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ..... 149

Устименко А.В. СТІЙКИЙ РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... 156

Чепис О.І. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ..... 162

Чорномаз О.Б., Братковський В.М., Костовська К.М. ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ, ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЮ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ..... 168

Шандрук С.М. АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ ЯК ФУНКЦІЯ СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ..... 175

Шевчук М.О. ОСНОВНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 181

Юрах В.М., Резуєв Є.В. РОЛЬ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ НЕБАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ..... 187

Юрах В.М., Соколовський Д.В. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ У СФЕРІ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 193

Юрах В.М., Юхименко К.А. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ БАНКІВСЬКИМИ АКТИВАМИ..... 199

Якимчук Н., Савенкова В., Житник Ю. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ПУБЛІЧНИХ КОШТІВ, «ЗЕЛЕНИХ» ІНВЕСТИЦІЙ І САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ «ЗЕЛЕНОГО» ПЕРЕХОДУ ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ..... 205

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Авраменко С.М., Мельник А.Р., Єрмоленко І.М. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....214

Андрусяк Г.М. ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У РАЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ СКЛАДУ ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ..... 220

Антонюк А.Б. ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ.....226

Антонюк А.Б., Демченко В.О. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В РОЗРІЗІ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....231

Базелюк В.В. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПЕРЕДАЧІ АБО ЗБИРАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ СЛУЖБОВУ ІНФОРМАЦІЮ, ЗІБРАНУ У ПРОЦЕСІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ, КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, У СФЕРІ ОБОРОНИ КРАЇНИ (СТ. 330 КК УКРАЇНИ).....236

Вовченко Р.А. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ, ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....241

Гладковський М.О. ФОРМИ І СПОСОБИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 209 КК УКРАЇНИ.....248

Гнедик Є.С. НЕОБХІДНІСТЬ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ..... 255

Гритенко О.А. ПОКАРАННЯ ЯК ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КК УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН..... 261

Давидов Д.Г. ТЕРОРИЗМ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПОНЯТТЯ.....266

Допілка В.О., Загороднюк С.О. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАХОДІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТА ПОРУШЕННЮ МИТНИХ ПРАВИЛ.....273

Зінсу О.І. СОЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У ДЕМОГРАФІЧНОМУ СЕГМЕНТІ ЕКС-ПОДРУЖЖЯ, ЕКС-ПАРТНЕРИ..... 279

Каменський Д.В., Вознюк А.А. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ АБОРТУ» (СТ. 134 КК УКРАЇНИ).....284

Клименко С., Власов А. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКЛИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ.....291

Колос Н. ПРОБЛЕМИ ДОВЕДЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ СВОЇХ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ (СТ. 140 КК УКРАЇНИ).....297

Красницький І.В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯННЯ З МАЙНОМ, ОДЕРЖАНИМ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИМ ШЛЯХОМ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ УНОРМУВАННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ..... 302

Озерський І.В. ПСИХОЛОГІЯ УВ'ЯЗНЕНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ.....312

Старко О.Л., Крикунов О.В. ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ, РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЗА ІНШИМИ ОЗНАКАМИ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 161 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....318

Старостіна О.Ю. АНАЛІЗ КОНСТРУКТИВНИХ ВАД І НЕДОЛІКІВ СТ. 435-1 КК УКРАЇНИ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ЇХ УСУНЕННЯ.....324

Тананакін О.В. ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ)..... 332

Харченко І.Є. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕТИНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ НЕЗАКОННИМ СПОСОБОМ ТА/АБО ЗІ ЗЛОЧИННОЮ МЕТОЮ.....339

Шевчук В.В. ТРАНСПОРТНИЙ ЗАСІБ – ПРЕДМЕТ, ЗНАРЯДДЯ ЧИ ЗАСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 286 КК УКРАЇНИ?..... 346

Шрамко С.С., Калініна А.В. VICTIMOLOGICAE PRAEVENTIONIS КОНФЛІКТОГЕННИМ СИТУАЦІЯМ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ.....352

CONTENTS

SECTION 7 ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Mazur Ya.P. LEGAL BASIS OF REGULATION OF CYBER SECURITY..... 11

Maletova O.S., Utkina M.S., Gudkov S.M. TRANSFORMATION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CHALLENGES FOR UKRAINIAN RESEARCHERS AND SCIENTIFIC INSTITUTIONS..... 16

Malets M.R., Yarovyk D.R. DIGITIZATION OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS: USE OF ELECTRONIC MEANS.....23

Malets M.R. THE PLACE AND ROLE OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS.....29

Muzyka-Stefanchuk O.A., Mokhniev S.S. GENESIS OF THE LEGAL STATUS DEVELOPMENT OF VIRTUAL ASSET SERVICE PROVIDERS IN THE EU..... 35

Nikolenko L.M. INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND THE POPULATION (ON THE EXAMPLE OF GREAT BRITAIN).....42

Ostiian Y.Z. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND PERSONAL DATA: PRIVACY PROTECTION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT.....47

Pavliuk A.Y. THE RIGHT TO TAX..... 54

Pozhydaieva M.A. LEGAL CONCEPTS OF REFORMATION OF TAXATION OF REAL ESTATE PROPERTY, DIFFERENT FROM LAND PLOT, IN UKRAINE..... 60

Polianska Ye.A. LAW ENFORCEMENT STATUS OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE..... 67

Prots I.M., Tsyuh S.I. PRINCIPLES OF TAXATION OF TRANSACTIONS WITH FINANCIAL ASSETS.....72

Pustovit Yu.Yu. ANALYSIS OF THE CONCEPT OF “ADMINISTRATIVE-LEGAL PROVISION OF FOOD SECURITY”..... 78

Reznik O.M. FRAUD WITH HUMANITARIAN AID DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW: CURRENT REALITIES.....87

Roi O.V. FORMATION OF THE CONCEPT OF «INDIVIDUAL ACT» IN LEGISLATION: HISTORY AND MODERNITY.....93

Savchuk R.M. DIRECTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE CREATION AND OPERATION OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION.....100

Svitana Z.O., Liashuk R.M. LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITY OF STATE BORDER PROTECTION BODIES OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE DURING THE IMPLEMENTATION OF MEASURES OF THE LEGAL REGIME OF EMERGENCY..... 106

Skarha P.Yu. SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ALTERNATIVE (NON-MILITARY) SERVICE IN UKRAINE..... 113

Slyvka M.M. EFFECTIVE MEANS FOR IMPLEMENTING RECONCILIATION OF PARTIES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE.....119

Sova I.G. DIGITAL ECONOMY: ISSUES IN DEFINING THE CONCEPT FOR THE PURPOSE OF IMPROVING TAX LEGISLATION.....124

Solodka O. PRIORITY DIRECTIONS OF SECURING THE INFORMATION SOVEREIGNTY OF UKRAINE.....134

Stakhura A.P. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR GENDER EQUALITY IN THE POLICE: ISSUES OF FOREIGN EXPERIENCE.....139

Timashov V.O., Gurzhii A.V., Shevchenko O.V. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE USE OF INDIVIDUAL ARMOR PROTECTION EQUIPMENT BY CIVILIANS.....144

Ulynets V.I. EUROPEAN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITY OF POLICE BODIES: PROBLEMS OF APPLICATION TO THE LEGISLATION OF UKRAINE.....149

Ustymenko A.V. SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN THE CONTEXT OF ENSURING THE ACHIEVEMENT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF UKRAINE.....156

Chepis O.I. PROBLEMATIC ASPECTS OF THE PROCESS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE SLOVAK REPUBLIC AND PROTECTION OF PERSONAL DATA.....162

Chornomaz O.B., Bratkovskyi V.M., Kostovska K.M. THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF SUBJECTS IMPLEMENTING MEASURES AIMED AT PREVENTING AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE..... 168

Shandruk S.M. ADMINISTRATIVE SERVICES AS A FUNCTION OF A SERVICE-ORIENTED STATE.....175

Shevchuk M.O. THE MAIN ASPECTS OF THE MECHANISM FOR ENSURING INFORMATION SECURITY OF BUSINESS ACTIVITY.....181

Yurakh V.M., Rezuyev E.V. THE ROLE OF LICENSING AND STATE REGISTRATION IN ENSURING FINANCIAL SECURITY OF THE NON-BANKING SECTOR..... 187

Yurakh V.M., Sokolovskyi D.V. PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION AND CONTROL IN THE FIELD OF SOLAR ENERGY BY LOCAL GOVERNMENTS.....193

Yurakh V.M., Yukhymenko K.A. SOME ASPECTS OF PUBLIC LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN THE FIELD OF MANAGEMENT OF DISTRESSED BANK ASSETS.....199

Iakymchuk N., Savenkova V., Zhytnyk Yu. LEGAL BASIS OF THE STATE INCENTIVE OF ATTRACTING EXTRA-BUDGETARY PUBLIC FUNDS, “GREEN” INVESTMENTS AND SELF-SUPPORT FOR ACHIEVING A “GREEN” TRANSITION OF THE ENERGY SECTOR OF THE ECONOMY.....205

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Avramenko S.M., Melnyk, A.R., Yermolenko I.M. DOMESTIC VIOLENCE: HISTORICAL REVIEW AND CONTEMPORARY CHALLENGES..... 214

Andrusiak H.M. CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASE OF ESTABLISHMENT OF CIRCUMSTANCES PRECLUDING CRIMINAL ILLEGALITY OF AN ACT.....220

Antonyik A.B. PREVENTIVE MEASURES REGARDING JUVENILE CRIME.....226

Antonyik A.B., Demchenko V. CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CORRUPTION OFFENSES BASED ON COMPLIANCE WITH THE PRINCIPLES OF LEGAL RESPONSIBILITY..... 231

Bazeliuk V.V. OBJECTIVE SIDE OF TRANSFER OR COLLECTION OF DATA CONSTITUTING OFFICIAL INFORMATION COLLECTED IN THE COURSE OF OPERATIONAL SEARCH, COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITIES IN THE FIELD OF DEFENSE OF THE COUNTRY (ARTICLE 330 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....236

Vovchenko R.A. CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF OFFICE ACTIVITIES COMMITTED BY POLICE EMPLOYEES AS THE OBJECT OF CRIMINOLOGY INVESTIGATION.....241

Hladkovskyi M.O. FORMS AND METHODS OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIME, DETERMINING THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ART. 209 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....248

Hnedyk Ye.S. THE NEED FOR A LEGAL MECHANISM FOR CREATING ATTRACTIVE MILITARY COMPANIES AS A COMPONENT OF THE REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL INTO SOCIETY.....255

Hrytenko O.A. PUNISHMENT AS A MEASURE OF CRIMINAL-LEGAL REGULATION OF THE RIGHT TO INVIOLABILITY OF HOUSING: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES.....261

Davydov D.G. TERRORISM: HISTORICAL ORIGINS AND GENESIS OF THE CRIMINAL-LEGAL CONCEPT..... 266

Dopilka V.O., Zagorodnyuk S.O. EFFICIENCY OF MEASURES TO COMBAT SMUGGLING AND VIOLATION OF CUSTOMS RULES..... 273

Zinsu O.I. SOCIAL-LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE DEMOGRAPHIC SEGMENT OF EX-SPOUSES, EX-PARTNERS..... 279

Kamensky D.V., Voznyuk A.A. SOME ISSUES OF ESTABLISHING THE SUBJECTIVE FEATURES OF THE CRIME “ILLEGAL ABORTION” (ARTICLE 134 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)..... 284

Klymenko S., Vlasov A. PECULIARITIES OF THE CRIMINAL-LEGAL EVALUATION OF PUBLIC APPEALS AND DISTRIBUTION OF MATERIALS IN SOCIAL NETWORKS.....291

Kolos N. PROBLEMS OF PROVING IMPROPER PERFORMANCE OF PROFESSIONAL DUTIES BY A MEDICAL WORKER (ARTICLE 140 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)..... 297

Krasnytskyi I.V. CRIMINAL LIABILITY FOR ACTS WITH PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL MEANS: SYSTEM ANALYSIS OF THE REGULATION AND DELIMITATION OF CORPUS DELICTI..... 302

Ozerskyi I.V. PSYCHOLOGY OF PRISONERS AND ORGANIZATION OF THEIR RESOCIALIZATION IN PENITENTIARY INSTITUTIONS..... 312

Starko O.L., Krykunov A.V. VIOLATION OF THE EQUALITY OF CITIZENS DEPENDING ON THEIR RACIAL, NATIONAL, REGIONAL AFFILIATION, RELIGIOUS BELIEFS, DISABILITY AND ON OTHER CHARACTERISTICS: ANALYSIS OF THE PRACTICE OF APPLYING ART. 161 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....318

Starostina O.Yu. ANALYSIS OF THE CONSTRUCTIVE FLAWS AND SHORTCOMINGS OF ARTICLE 435-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THE SEARCH FOR WAYS TO ELIMINATE THEM.....324

Tananakin O.V. DEBATABLE ISSUES OF DEFINING THE OBJECT OF COLLABORATIVE ACTIVITY (ARTICLE 111-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....332

Kharchenko I.E. THE SYSTEM OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO CROSSING THE STATE BORDER OF UKRAINE ILLEGALLY AND/OR FOR CRIMINAL PURPOSES.....339

Shevchuk V.V. IS A VEHICLE AN OBJECT, INSTRUMENT OR MEANS OF COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE UNDER ARTICLE 286 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE?..... 346

Shramko S., Kalinina A. VICTIMOLOGICAE PRAEVENTIONIS TO CONFLICT SITUATIONS IN THE CONTEXT OF TRANSITIONAL JUSTICE IN UKRAINE..... 352

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК: 340.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.1

ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Мазур Я.П.,
аспірант кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0003-2057-1732
e-mail: yarmazur54@gmail.com

Мазур Я.П. Правові основи регламентації кібербезпеки.

Стаття присвячена комплексному та цілісному аналізу законодавчої бази України у сфері кібербезпеки. На основі систематичного огляду нормативно-правових актів виявлено основні тенденції розвитку законодавства, проаналізовано їх відповідність сучасним викликам та міжнародним стандартам. Окрім того, необхідно зазначити, що увага приділяється впливу російської агресії, яка триває з анексії Криму та окупації Луганської та частини Донецької областей, а також з дня повномасштабного вторгнення рф на територію нашої суверенної держави на зміни в законодавстві. Дослідження дозволяє оцінити ефективність чинного законодавства та сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення та поліпшення. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, підприємствами та організаціями для підвищення рівня кіберзахисту та забезпечення національної безпеки України в цілому. Процес формування та становлення правового поля для забезпечення кібербезпеки в Україні не припиняється, а триває й досі, оскільки це нешвидкісний процес. Незважаючи на те, що основні та головні вектори державної політики в цій сфері вже визначені й окреслені, все ж законодавство потребує подальшого вдосконалення для адекватного та повного реагування на сучасні кіберзагрози. Виклики цифрового світу вимагають постійного оновлення нормативно-правової бази. Ми вважаємо, що для подальшого розвитку та покращення законодавства у сфері кібербезпеки необхідно: удосконалити нормативно-правову базу з урахуванням постійної динаміки кіберпростору, також впровадити ефективні механізми правового захисту від кіберзагроз, які постійно існують, особливо через агресію з боку російської федерації, окрім того, варто підвищити рівень кіберзахисту критично важливої інфраструктури. Також, на наш погляд, вагомим та важливим є забезпечення гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Також рахуємо за доцільне, розробити інноваційні, сучасні правові інструменти для захисту інформаційних ресурсів, які існують у нашій державі в цілому. Тобто глибокий аналіз цих питань сприяє комплексному розумінню проблем кібербезпеки та дозволяє розробити ефективні заходи для захисту інформаційного простору України.

Ключові слова: кібербезпека, кіберпростір, кіберзагрози, захист даних, інформація.

Mazur Ya.P. Legal basis of regulation of cyber security.

The article is devoted to a comprehensive and holistic analysis of the legislative framework of Ukraine in the field of cybersecurity. On the basis of a systematic review of normative legal acts, the main trends in the development of legislation have been identified, their compliance with modern challenges and international standards has been analyzed. In addition, it should be noted that attention is paid to the impact of Russian aggression, which continues from the annexation of the Crimea and the occupation of Luhansk and part of Donetsk regions, as well as from the day of the full-scale invasion of

the Russian Federation into the territory of our sovereign state to changes in the legislation. The study allows to assess the effectiveness of the current legislation and formulate proposals for its improvement and improvement. The results of the study can be used by state authorities, enterprises and organizations to increase the level of cyber defense and ensure the national security of Ukraine as a whole. The process of formation and formation of the legal framework for ensuring cybersecurity in Ukraine does not stop, but continues to this day, as it is a slow process. Despite the fact that the main and main vectors of state policy in this area have already been defined and outlined, the legislation still needs further improvement to adequately and fully respond to modern cyber threats. The challenges of the digital world require constant updating of the regulatory framework. We believe that in order to further develop and improve legislation in the field of cybersecurity, it is necessary: to improve the regulatory framework taking into account the constant dynamics of cyberspace, also to introduce effective mechanisms of legal protection against cyber threats that constantly exist, especially due to aggression by the Russian Federation, in addition, it is necessary to increase the level of cyber defense of critical infrastructure. Also, in our opinion, it is important and important to ensure the harmonization of national legislation with international standards. We also consider it appropriate to develop innovative, modern legal tools to protect information resources that exist in our country as a whole. That is, a deep analysis of these issues contributes to a comprehensive understanding of cybersecurity problems and allows us to develop effective measures to protect the information space of Ukraine.

Key words: cybersecurity, cyberspace, cyber threats, data protection, information.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройної військової агресії рф проти незалежної та суверенної України, питання законодавчої регламентації забезпечення кібербезпеки в нашій державі має надзвичайно важливе та актуальне значення. Кібербезпека є досить критичною проблемою в наш час, оскільки кіберзагрози стають все більш складними, особливо в умовах війни з росією. Для вирішення цих проблем необхідні інноваційні підходи до кібербезпеки. Зростаюча складність кібератак робить захист інформації дуже вагомим для всіх людей та організацій. Необхідно дати визначення поняттю кібербезпека. Кібербезпека – це комплекс заходів, які є спрямованими на захист комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення та даних від кібератак. Основна та головна мета кібербезпеки – запобігти несанкціонованому доступу до інформації та забезпечити її цілісність, а також конфіденційність. Кібербезпека держави має вплив на всі складові частини її політики.

Мета дослідження. Проведення дослідження особливостей формування законодавства України у сфері кібербезпеки, а також які проблеми воно вирішує та визначити шляхи його вдосконалення для забезпечення більш надійного захисту інформаційного простору держави в цілому.

Стан опрацювання проблематики. Питання кібербезпеки набуло надзвичайної актуальності, тому що сучасне життя неможливо уявити без використання інформаційних технологій, а отже, кожний з нас стикається з ризиками, які пов'язані з кіберзагрозами. Серед науковців необхідно виділити праці: Бакалінської О.О., Бакалинського О. О., Веселевої Л.Ю.

Виклад основного матеріалу. Кібербезпека має дуже вагоме значення, адже вона здійснює захист від деяких з найсерйозніших проблем в галузі кібербезпеки, а саме: крадіжка та знищення великої кількості типів даних. Це включає конфіденційну інформацію, особисту інформацію, захищену медичну інформацію, персональні дані, дані про інтелектуальну власність та інформаційні системи, що використовуються урядом та підприємствами.

Зростання кількості та складності кіберзагроз потягло за собою створення нормативної бази і стандартів щодо кібербезпеки. Парламент нашої держави мав прийняти ряд законодавчих актів, які спрямовані на підвищення рівня кібербезпеки в Україні в цілому. До прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» правову основу кібербезпеки України становили Основний закон нашої держави, закони України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та інші закони, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність [1], а також інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Доктрина інформаційної безпеки України й інші нормативно-правові акти.

Як вже раніше зауважувалось про Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», то доцільно та важливо підкреслити, що він є одним із найголовніших та досить значних, адже вищезазначений закон встановлює головні принципи й норми забезпечен-

ня кібербезпеки в Україні та визначає відповідальність за захист інформації в кіберпросторі, окрім того визначає вагомі аспекти, що є тісно пов'язаними з кібербезпекою, а саме: захист персональних даних громадян, реагування на кібератаки, регулювання діяльності в галузі кібербезпеки [2].

Окрім того, звертаємо увагу на те, що дія Закону України «Про основні засади здійснення кібербезпеки України» не поширюється на відносини та послуги, що є пов'язаними із змістом інформації, яка обробляється в комунікаційних та/ або в технологічних системах, соціальних мережах, приватних електронних інформаційних ресурсах у мережі Інтернет (включаючи блог-платформи, відеохостинги, інші веб-ресурси), а також не стосується інформаційно-телекомунікаційних систем, у яких циркулює інформація, що відноситься та утворює державну таємницю. Проте запровадження положень Закону у даній сфері може розглядатися як істотне порушення прав людини відповідно до положень Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, а саме ст. 10 Конвенції [3].

Національна система кібербезпеки являє в собі комплексну систему взаємодії між Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національною поліцією України, Службою безпеки України, Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил України, розвідувальними органами. Їхня діяльність має на меті забезпечити кібербезпеку та взаємопов'язані заходи політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, а також кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури.

Основним суб'єктом національної системи кібербезпеки є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [4], остання здійснює забезпечення реалізації державної політики щодо захисту в кіберпросторі державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлюється законодавством.

Необхідно зазначити, що Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначив, хто і за що відповідає в сфері захисту від кібератак, розподіливши повноваження між різними державними органами та іншими суб'єктами.

Також потрібно згадати й Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 року, який був узгоджений з загальним регламентом ЄС про захист даних (GDPR). Вищезазначений закон встановлює вимоги щодо обробки особистих даних та відповідальність за їх захист [5]. Щоб протистояти кіберзагрозам, Україна досить активно наближає своє законодавство до міжнародних стандартів та посилює міжнародне співробітництво. Саме тому співробітництво між країнами в сфері кібербезпеки стає тільки потрібнішим та важливішим.

Не менш вагомим є також Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР. Останній був прийнятий з ціллю забезпечити захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах (ІТС). Також він визначає порядок доступу до інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі, умови обробки інформації в системі, забезпечення захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі, права та обов`язки забезпечення захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, повноваження державних органів у сфері захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, а також відповідальність за порушення законодавства про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах [6].

Хочемо підкреслити про міжнародну діяльність в галузі захисту інформації в автоматизованих системах, тому що вищезгаданий Закон дозволяє іноземним державам, іноземним фізичним та юридичним особам:

- бути власниками автоматизованих систем в Україні;
- бути власниками інформації, яка розповсюджується та обробляється в автоматизованих системах України;
- засновувати спільні підприємства, для того щоб створити автоматизовані системи, а також постачати інформацію до автоматизованих систем України, обмінюватись інформацією між автоматизованими системами України та автоматизованими системами інших держав.

Цей Закон є надзвичайно важливим, адже забезпечення безпеки інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах є одним із провідних та основних факторів національної безпеки. Наше переконання грунтується на тому, що інформаційні атаки можуть бути інструментом для того, щоб втручатись у різні політичні процеси, а також економічного шпигунства та створення інших загроз для держави в цілому.

Доцільно також зауважити, що в 2016 році Україна прийняла національну стратегію кібербезпеки, що була введена в дію рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України», та затверджену указом Президента України № 96/2016. Вона зазначала головні та основні цілі й завдання у сфері захисту кіберпростору. Дана стратегія є дуже вагомим кроком для нашої держави в зміцненні захисту кіберпростору в умовах постійно зростаючих кіберзагроз. Вважаємо за потрібне зазначити головні напрямки вищезгаданої стратегії:

Основні напрямки цієї стратегії включали:

– Утворення правової бази: розвиток та поліпшення законодавства у сфері кібербезпеки для забезпечення цілісного захисту надзвичайно вагомих інформаційних інфраструктур та особистої інформації громадян.

– Інституційну підтримку: Утворення спеціальних структур для координації дій у сфері кібербезпеки, включаючи Національний координаційний центр кібербезпеки.

– Підвищення обізнаності: Збільшення рівня обізнаності населення та фахівців у сфері кібербезпеки завдяки навчальним програмам, вебінарам, тренінгам.

– Міжнародне співробітництво: Стрімке збільшення співпраці з міжнародними партнерами у сфері кібербезпеки з ціллю обміну сучасним досвідом та інформацією [7].

Важливо підкреслити, що указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 визнано такою, що втратила чинність, статтю 2 Указу Президента України від 15 березня 2016 року № 96 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України», та введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України», тобто виходячи з цього можна зазначити, що було затверджено нову стратегію кібербезпеки в нашій державі в цілому. Хочемо зауважити, що в Стратегії окреслено головні напрями зовнішньополітичної діяльності України у сфері кібербезпеки, а саме зазначається, що наша держава у сфері кібербезпеки обов'язково має забезпечити поглиблення євроінтеграційних процесів, здійснивши уніфікацію підходів та засобів забезпечення кібербезпеки з усталеними практиками Європейського союзу і НАТО [8].

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію суверенної та незалежної України, це дуже негативно вплинуло на життя всіх українців та держави в цілому. Змін зазнали всі сфери. Не оминуло це й кіберпростір. Для протидії зростаючій кіберзагрозі, яка постійно існує, через країну-агресорку рф, українське законодавство було доповнено новими нормами, які стосуються відповідальності за кіберзлочини. Ці зміни дозволяють правоохоронним органам ефективніше та швидше розслідувати кіберзлочини та притягувати винних до відповідальності. Хочемо зазначити, що зміни містяться у двох законах:

– Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» № 2137-IX від 15.03.2022 [9];

– Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-IX від 24.03.2022 [10]. Головні завдання та мета вищезазначених нормативно-правових актів можна зазначити оптимізацію національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам, впровадження швидких та доцільних кримінально-правових механізмів боротьби з кіберзлочинністю, яка особливо часто виникає в період дії воєнного стану на території нашої держави.

Цілком та повністю розділяємо думку, що Україна зацікавлена у впровадженні міжнародного досвіду у сфері правового забезпечення кібербезпеки, оскільки він необхідний у якості позитивного прикладу у формуванні відповідної політики і побудові власної системи правового забезпечення кібербезпеки [11, с. 360].

Також погоджуємося з тим, що забезпечення безпеки в кіберпросторі не закінчується тільки заходами державного регулювання та контролю, а навпаки в багатьох випадках цілком залежить від відповідальної, виваженої та адекватної поведінки учасників правовідносин [12].

Висновки. Важливо зауважити, що попри те, що законодавство України у сфері кібербезпеки ще розвивається, наша держава вже подолала досить складний етап визначення стратегічних напрямів державної політики саме в цій галузі. Тому можна вважати це значним кроком вперед, хоча, звісно, й залишаються невирішені й проблемні питання. Попереду нас чекає ще немаленький обсяг роботи, який буде спрямований на нормативно-правове врегулювання у сфері кібербез-

пеки. Досліджуючи перспективи розвитку та вдосконалення законодавчого регулювання кібербезпеки в Україні, на наш погляд вагомим є: розробка цілісного законодавства з кібербезпеки, яке включатиме в себе цілком усі моменти цієї проблематики, а саме: захист інформації, кіберзлочинність, критично важливі об'єкти, особисті дані та приватність; також вважаємо, що важливим є зміцнення механізмів реагування на кіберзагрози, а також поліпшення та модернізація співпраці між правоохоронними органами та іншими державними установами; не можна обійти стороною й зарубіжний досвід та співпрацю з міжнародними організаціями у сфері кібербезпеки з метою обміном досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про кіберзлочинність. Конвенція Ради Європи від 21.11.2001. *Офіційний вісник України* від 10.09.2007 р. № 65. С. 107. Ст. 2535, код акту 40846/2007.
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 03.10.2024).
3. Про захист прав людини і основних свобод. Європейська конвенція. від 04.11.1950. *Офіційний вісник України* від 16.04.1998. № 13 / № 32 від 23.08.2006. С. 270.
4. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 07.11.2018, № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2006. № 30. Ст. 258.
5. Про захист персональних даних. Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 03.10.2024).
6. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 31, ст. 286. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 03.10.2024).
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 15.03.2016 № 96/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text (дата звернення: 03.10.2024).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 26.08.2021 № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text (дата звернення: 03.10.2024).
9. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам»: Закон України від 15.03.2022 № 2137-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text (дата звернення: 03.10.2024).
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2149-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#Text (дата звернення: 03.10.2024).
11. Веселова Л.Ю. Адміністративно-правові основи кібербезпеки в умовах гібридної війни: дис. …д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2021. 500 с.
12. Бакалінська О.О., Бакалинський О.О. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні. Підприємництво, господарство і право. *Адміністративне право і процес.* 2019. № 9. С. 100–108. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/ archive/2019/9/18.pdf (дата звернення: 03.10.2024).

УДК 347.77 : 340. 054
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.2

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ТА НАУКОВИХ УСТАНОВ[1]

Малетова О.С.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0002-2288-1393
e-mail: o.bondarenko@yur.sumdu.edu.ua

Уткіна М.С.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0002-3801-3742
e-mail: m.utkina@yur.sumdu.edu.ua

Гудков С.М.,
кандидат технічних наук, доцент,
заступник проректора з наукової роботи,
начальник Центру науково-технічної і економічної інформації,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0003-2753-8188
e-mail: s.gudkov@omdm.sumdu.edu.ua

Малетова О.С., Уткіна М.С., Гудков С.М. Трансформація захисту прав інтелектуальної власності в епоху штучного інтелекту: виклики для українських дослідників та наукових установ.

У статті здійснено комплексний аналіз трансформації системи захисту прав інтелектуальної власності в умовах розвитку технологій штучного інтелекту, з особливим фокусом на виклики, що постають перед українськими дослідниками та науковими установами, та можливості адаптації успішного досвіду Європейського Союзу. Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, зростання обсягів даних і обчислювальних потужностей сприяло новим підходам у науці, де штучний інтелект відіграє ключову роль в аналізі та інтерпретації результатів. По-друге, традиційні механізми захисту інтелектуальної власності стають недостатніми, коли алгоритми штучного інтелекту самостійно генерують нові знання. По-третє, інтеграція України в європейський науковий простір вимагає узгодження підходів до захисту права інтелектуальної власності з урахуванням особливостей використання штучного інтелекту.

Проаналізовано сучасний стан використання штучного інтелекту в наукових дослідженнях, включаючи автоматизацію збору та аналізу даних, прискорення темпів наукових відкриттів та зміну ролі дослідника. Визначено ключові ризики для захисту прав інтелектуальної власності, зокрема: проблеми визначення авторства на твори, створені за допомогою штучного інтелекту, складнощі з відстеженням першоджерел та ризики несанкціонованого використання наукових даних. Особливу увагу приділено аналізу європейського досвіду регулювання використання штучного інтелекту, зокрема, розглянуто положення нового законодавства Європейського Союзу у сфері штучного інтелекту та його значення

[1] Робота виконана в рамках проєкту 101126485 – PIPRRRIBEUP – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH «Захист прав інтелектуальної власності дослідників та наукових установ в Україні: найкращі практики ЄС»

для захисту прав дослідників. Запропоновано комплексний підхід до вирішення виявлених проблем, який включає як правові механізми (гармонізація законодавства з нормами Європейського Союзу), так і технологічні рішення для захисту прав дослідників. Зокрема, такі рішення можуть включати блокчейн-технології, системи управління цифровими правами та інструменти виявлення плагіату. Забезпечення балансу між принципами відкритої науки та захистом прав інтелектуальної власності є важливим завданням. Це може бути досягнуто через впровадження гнучких ліцензійних моделей та використання технологій штучного інтелекту для моніторингу дотримання прав. Рекомендовано, щоб при використанні штучного інтелекту в наукових дослідженнях зазначення цього у методології було обов'язковим, а всі дані, згенеровані штучним інтелектом, підлягали ретельній перевірці.

Ключові слова: права інтелектуальної власності, штучний інтелект, захист даних, відкрита наука, Європейський Союз.

Maletova O.S., Utkina M.S., Gudkov S.M. Transformation of intellectual property rights protection in the age of artificial intelligence: challenges for Ukrainian researchers and scientific institutions.

The article presents a comprehensive analysis of the transformation of the intellectual property rights protection system in the context of advancing artificial intelligence technologies, with a particular focus on the challenges faced by Ukrainian researchers and scientific institutions, as well as the potential for adapting successful EU experiences. The relevance of this research is driven by several factors. Firstly, the increase in data volumes and computing power has facilitated new approaches in science, where AI plays a crucial role in analysing and interpreting results. Secondly, traditional intellectual property protection mechanisms are proving inadequate as AI algorithms independently generate new knowledge. Thirdly, Ukraine's integration into the European research area necessitates the harmonization of intellectual property protection approaches, considering the specificities of AI usage.

The current state of AI utilization in scientific research is analysed, including the automation of data collection and analysis, the acceleration of scientific discoveries, and the evolving role of researchers. Key risks to intellectual property rights protection are identified, particularly concerning authorship issues related to works created with the assistance of artificial intelligence, difficulties in tracking original sources, and the risks of unauthorized use of scientific data. Special attention is given to analysing the European regulatory experience regarding AI use, particularly the provisions of new EU legislation in the field of AI and its significance for safeguarding researchers' rights.

A comprehensive approach to addressing the identified issues is proposed, incorporating both legal mechanisms (harmonization of legislation with EU norms) and technological solutions for protecting researchers' rights. Such solutions may include blockchain technologies, digital rights management systems, and plagiarism detection tools. Ensuring a balance between the principles of open science and the protection of intellectual property rights is an essential task. This can be achieved through the implementation of flexible licensing models and the use of AI technologies to monitor compliance with rights. It is recommended that the use of AI in scientific research be explicitly noted in the methodology, and that all data generated by artificial intelligence undergo thorough verification.

Key words: intellectual property rights, artificial intelligence, data protection, open science, European Union,

Постановка проблеми. У контексті стрімкого розвитку технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) та їх інтеграції в наукову діяльність, система захисту прав інтелектуальної власності (далі – ІВ) зазнає безпрецедентних трансформацій. Цей процес створює нові виклики для дослідницької спільноти та наукових установ, особливо в країнах, що перебувають на шляху гармонізації свого законодавства з міжнародними стандартами. Україна, прагнучи до євроінтеграції та розвитку інноваційної економіки, стикається з необхідністю адаптації своєї системи захисту ІВ до нових реалій цифрової епохи.

Європейський Союз (далі – ЄС), усвідомлюючи критичну важливість цього питання, вже зробив значні кроки у напрямку модернізації свого законодавства та практик захисту ІВ. Директива Європейського Парламенту 2019/790 про авторське право в єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС [1], а також нещодавні ініціативи щодо регулювання ШІ, включаючи AI Act [2], створюють нормативну базу, яка враховує специфіку використання технологій ШІ у дослідницькій діяльності. Ці нормативні акти не лише встановлюють правила використання ШІ, але й забезпечують баланс між сприянням інноваціям та захистом прав дослідників.

Актуальність дослідження зумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, збільшення обсягів да-

них та обчислювальних потужностей призвело до появи нових методів наукових досліджень, де ШІ відіграє центральну роль у генерації, аналізі та інтерпретації результатів. По-друге, традиційні механізми захисту ІВ виявляються недостатньо ефективними в умовах, коли алгоритми ШІ можуть самостійно генерувати нові знання на основі існуючих даних. По-третє, інтеграція України в європейський дослідницький простір вимагає гармонізації підходів до захисту ІВ з урахуванням специфіки використання ШІ в наукових дослідженнях.

Метою дослідження є комплексний аналіз трансформації системи захисту прав інтелектуальної власності в умовах розвитку технологій ШІ, з особливим фокусом на виклики, що постають перед українськими дослідниками та науковими установами, та можливості адаптації успішного досвіду ЄС.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючий інтерес наукової спільноти до проблематики захисту ІВ в контексті розвитку ШІ. Зокрема, роботи таких дослідників, як A. Kumar, A. Chaudhar [3], а також P.G. Picht та F. Thouvenin [4, с. 930] акцентують увагу на необхідності переосмислення традиційних концепцій авторства та оригінальності в епоху ШІ. Українські науковці, зокрема Т. Чернадчук, О. Чернадчук, Д. Чепур, В. Оцоколіч також активно досліджують цю проблематику, однак здебільшого фокусуються на загальних аспектах захисту ІВ, не приділяючи достатньої уваги специфічним викликам, пов'язаним з використанням ШІ в наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи дане дослідження, насамперед варто проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку системи захисту ІВ в контексті використання ШІ в наукових дослідженнях в ЄС та Україні.

У сучасному технологічному середовищі, що швидко ШІ революціонізує різні галузі, включно з наукою [5]. Великі мовні (далі – LLM) – це нова технологія ШІ, яка була розроблена для спілкування за допомогою людських мов. По суті, LLM навчаються з величезною кількістю інформації, отриманої з Інтернету, включаючи текст і зображення. Їхня здатність створювати схожий на людину експертний текст практично з будь-якої теми означає, що їх все частіше використовують як допоміжний засіб для презентації, особливо в науковому письмі [6]. Разом із тим, як влучно зазначають D.M. Markowitz, R.L. Boyd, K. Blackburn точний спосіб, у який будь-який науковець виконує свою роботу, є дуже персоналізованим, часто ідіосинкратичним процесом. Тим не менш, незважаючи на традиції, парадигми та найкращі практики, характерні для окремих дисциплін, які часто успадковуються через академічні лінії, існують характеристики, які складають ширшу «філософію науки», яка систематично виходить за межі конкретних дисциплін, відображаючи консенсус щодо того, як проводиться наука, особливо в кількісних соціальних науках [7]. Так, технології ШІ дійсно можуть спростити дослідження, пришвидшити та оптимізувати його проведення.

Зокрема, сприяють автоматизації збору та аналізу даних, прискорюють темпи наукових досліджень та трансформують роль дослідника в науковому процесі.

Основні аспекти автоматизації за допомогою ШІ у наукових дослідженнях розглянуті нами на рис. 1.

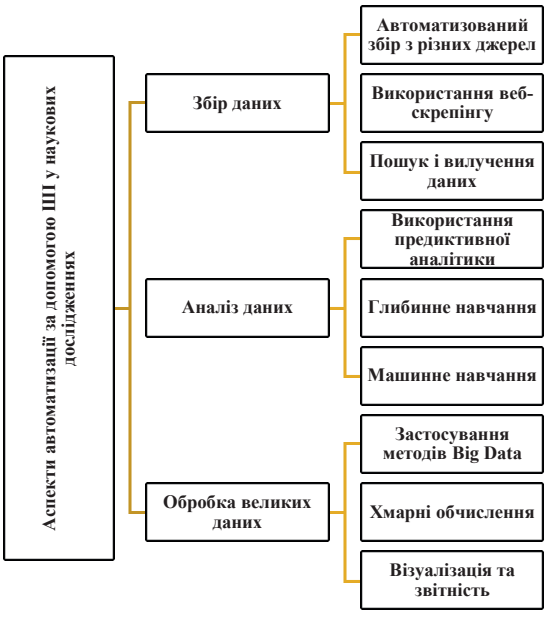

Рис. 1 Аспекти автоматизації за допомогою ШІ у наукових дослідженнях

Автоматизація збору даних за допомогою ШІ дозволяє ефективно отримувати інформацію з різних джерел, таких як наукові бази даних, інтернет-ресурси, соціальні мережі та бази патентів.

Використання веб-скрепінгу (процесу автоматичного вилучення даних з веб-сайтів, веб-сервісів і веб-додатків, який позбавляє нас необхідності заходити на кожен веб-сайт і вручну витягувати дані – довгого і неефективного процесу. Процес передбачає використання автоматизованих скриптів або програм. Скрипт або програма отримує доступ до HTML-структури веб-сторінки, аналізує дані і витягує конкретні необхідні елементи сторінки для подальшого аналізу) [8] та API дозволяє інтегрувати ці дані в дослідницькі системи автоматично, без необхідності ручного втручання. Окрім того, методи обробки природної мови (далі – NLP) допомагають знаходити та вилучати інформацію з наукових публікацій, баз даних та статей, що значно спрощує доступ до великого обсягу наукових знань.

Аналіз даних за допомогою ШІ відбувається через застосування машинного навчання, яке дозволяє обробляти великі набори даних та виявляти закономірності. ШІ може аналізувати великі обсяги даних набагато швидше, ніж люди. Набагато простіше масштабувати аналіз даних і отримувати статистику в реальному часі. Особливо в таких галузях, як виробництво, охорона здоров'я чи фінанси, моніторинг даних у реальному часі має неоціненний вплив [9] За допомогою ШІ дослідники можуть отримати загальні висновки з цілого звіту/інформаційної панелі за лічені секунди, залишаючи кінцевим зацікавленим сторонам чіткий план дій і наступні кроки. Оскільки інструменти ШІ можуть швидко визначати закономірності, прогнозувати тенденції та інтерпретувати дані, дослідникам залишається інтуїтивно зрозуміла автоматизована візуалізація даних навіть для найскладніших передових методів дослідження [10].

Глибинне навчання використовується для складніших завдань, наприклад, для аналізу зображень, обробки тексту або прогнозування майбутніх результатів на основі наявних даних. Також предиктивна аналітика стає корисною для передбачення можливих результатів досліджень, що ґрунтується на аналізі історичних даних.

Обробка великих даних стає можливою завдяки технологіям Big Data, які дозволяють швидко опрацьовувати величезні обсяги інформації. Хмарні обчислення забезпечують зберігання та аналіз цих даних у віддалених системах, що підвищує доступність і гнучкість у використанні ресурсів для проведення досліджень. Візуалізація та звітність, які генеруються автоматично, сприяють кращому розумінню результатів досліджень. Інтерактивні звіти, графіки та візуалізації дозволяють науковцям швидко аналізувати отримані дані та робити висновки. Крім того, автоматизовані системи можуть допомагати у підготовці наукових статей, резюме та інших звітів на основі отриманих результатів, що значно полегшує наукову роботу.

Разом із тим, використання ШІ під час наукових досліджень продукує й певні ризики відносно захисту права ІВ. Питання академічної доброчесності, об'єктивності, обґрунтованості результатів наукових досліджень є основоположним, що дозволяє відмежувати наукові дослідження від припущень, вірувань. Поза тим, системи ШІ можуть деформувати або й загалом нівелювати ці монументальні цінності. Так, одна з головних проблем пов'язана з визначенням права власності та авторства на твори, створені ШІ. На відміну від традиційних творчих робіт, де авторів людей легко ідентифікувати, твори, створені ШІ, розмивають межі авторства, викликаючи питання про те, кому слід зараховувати авторство. Суть проблеми полягає у відсутності єдиних підходів і різних юридичних інтерпретаціях, що стосуються робіт, створених ШІ. У різних правових системах існує безліч положень і прецедентів, що призводить до правової невизначеності та двозначності [11].

У розумінні авторів визнати ШІ суб'єктом правовідносин неможливо, оскільки він не володіє власною волею, яка є притаманною людині як індивіду. Рішення, які приймаються за участю ШІ, все ще залишаються продуктом людської волі, оскільки ШІ лише імітує когнітивні функції людського мозку. Він не здатний самостійно здійснювати права та обов'язки, не може нести відповідальності через відсутність вини та не зобов'язаний дотримуватися етичних норм, що важливі для захисту прав людини – ці обов'язки покладаються на його розробників або користувачів.

Аналіз основних підходів до визначення авторства об'єктів, створених ШІ або з його допомогою, свідчить про те, що єдиним можливим підходом, який може забезпечити захист авторських прав і стимулювати подальший розвиток та використання ШІ, є антропологічний підхід. Відповідно до нього, автором визнається фізична особа [12, с. 104]. Разом із тим, вважаємо, що кожен автор чи авторський колектив, що використовує ШІ під час наукового дослідження повинен обов'язково вказувати це у методології дослідження.

Ще одним ризиком у контексті захисту права ІВ в умовах застосування ШІ дослідниками є проблеми з відстеженням першоджерел. Наприклад, формуючи словесну підказку (формулюючи питання) системі ШІ особа може просити розкрити питання з посиланням на першоджерела. І дійсно системи ШІ роблять посилання, однак, перевірка цих посилань подекуди демонструє або їх відсутність взагалі, або порушення об'єктивності літературних джерел, спотворення даних про публікацію (даних про автора, рік видання, наукове видання тощо). На думку авторів, ключовим фактором тут має стати те, що системи ШІ не повинні замінювати факт проведення дослідження, дані з якого мають бути перевірені. Тому, формулюючи словесну підказку автор має бути готовим до перевірки всіх даних генерованих ШІ.

Ще одним ризиком є несанкціоноване використання наукових даних, що породжує значні етичні, юридичні та інтелектуальні проблеми. Оскільки системи ШІ значною мірою покладаються на великі набори даних для навчання та отримання результатів, вони можуть використовувати наукові дані без належного дозволу чи згоди, що призводить до кількох ключових проблем. По-перше, серйозне занепокоєння викликають порушення прав інтелектуальної власності. Системи ШІ можуть отримувати доступ і використовувати дані наукових досліджень, які захищені авторським правом або іншими правами інтелектуальної власності, без дозволу власників даних. Таке несанкціоноване використання може призвести до потенційного порушення авторських прав, патентів або конфіденційної інформації, підриваючи права дослідників та установ, які підготували оригінальну роботу.

По-друге, проблеми конфіденційності даних виникають, коли системи ШІ використовують обмежені або конфіденційні наукові дані, такі як неопубліковані дослідження або дані із закритих баз даних. Несанкціонований доступ до таких даних може поставити під загрозу цілісність наукових досліджень, порушити угоди про конфіденційність і порушити закони про конфіденційність, такі як Загальний регламент захисту даних (GDPR) у ЄС.

Крім того, відсутність прозорості в процесах прийняття рішень ШІ може посилити ці проблеми. Багато моделей ШІ, особливо ті, які використовують машинне та глибоке навчання, функціонують як «чорні ящики», що ускладнює відстеження того, як і звідки використовувалися певні набори даних. Ця непрозорість перешкоджає виявленню випадків несанкціонованого використання, притягненню сторін до відповідальності або зверненню до суду за порушення прав інтелектуальної власності.

Щоб подолати ці виклики, зростає вимога до законодавчих рамок і етичних принципів для регулювання того, як системи ШІ отримують доступ до наукових даних і використовують їх. Це включає в себе встановлення чітких стандартів для дозволів на використання даних, створення механізмів для відстеження та аудиту даних, а також впровадження штрафів за несанкціоноване використання. Удосконалені практики управління даними, такі як безпечні угоди про обмін даними, також відіграють вирішальну роль у запобіганні використанню систем ШІ наукових даних без належного дозволу. У цьому контексті особливо цінним є досвід ЄС для інтегрування в правозастосування в Україні.

13 березня 2024 року Європейський парламент ухвалив перший у світі закон про ШІ – документ, що розглядався з квітня 2021 року й нарешті отримав схвалення [13]. Щодо захисту основних прав та запобігання дискримінації, Європейська Комісія зазначає, що як на рівні ЄС, так і на рівні держав-членів застосовується людиноцентричний підхід до ШІ. Цей підхід гарантує, що застосування ШІ відповідає законодавству про основні права. Включення вимог щодо підзвітності та прозорості у розробку високоризикових систем ШІ, а також посилення механізмів правозастосування дозволяють законодавцям забезпечити відповідність цих систем законодавчим нормам з самого початку їх створення. У разі виявлення порушень такі вимоги дають національним органам доступ до необхідної інформації для перевірки відповідності використання ШІ правовим нормам ЄС. Крім того, Закон про ШІ зобов'язує певних операторів високоризикових систем ШІ проводити оцінку впливу на основні права. Закон також запроваджує дворівневу систему управління: національні органи влади відповідають за нагляд і контроль за дотриманням правил ШІ, а на рівні ЄС здійснюється управління загальними моделями ШІ.

Для забезпечення узгодженості та координації в ЄС буде створена Європейська рада зі ШІ (AI Board), до складу якої увійдуть представники держав-членів. Вона також матиме спеціалізовані підгрупи для національних регуляторів і компетентних органів. Офіс ШІ, виконавчий орган Європейської Комісії для впровадження Закону про ШІ, надаватиме стратегічні рекомендації Раді

зі ШІ. Також, відповідно до Закону, будуть створені два консультативні органи: Наукова група та Консультативний форум, які надаватимуть експертні поради. Ці органи збиратимуть думки зацікавлених сторін та міждисциплінарних наукових спільнот, щоб забезпечити збалансований підхід до розвитку ШІ [14].

Ще одним важливим напрямом захисту прав ІВ дослідників є не лише легальний, а й технологічний. Технологічні рішення для захисту прав дослідників включають кілька важливих підходів, спрямованих на захист інтелектуальної власності, забезпечення безпеки даних і збереження конфіденційності (рис. 2)

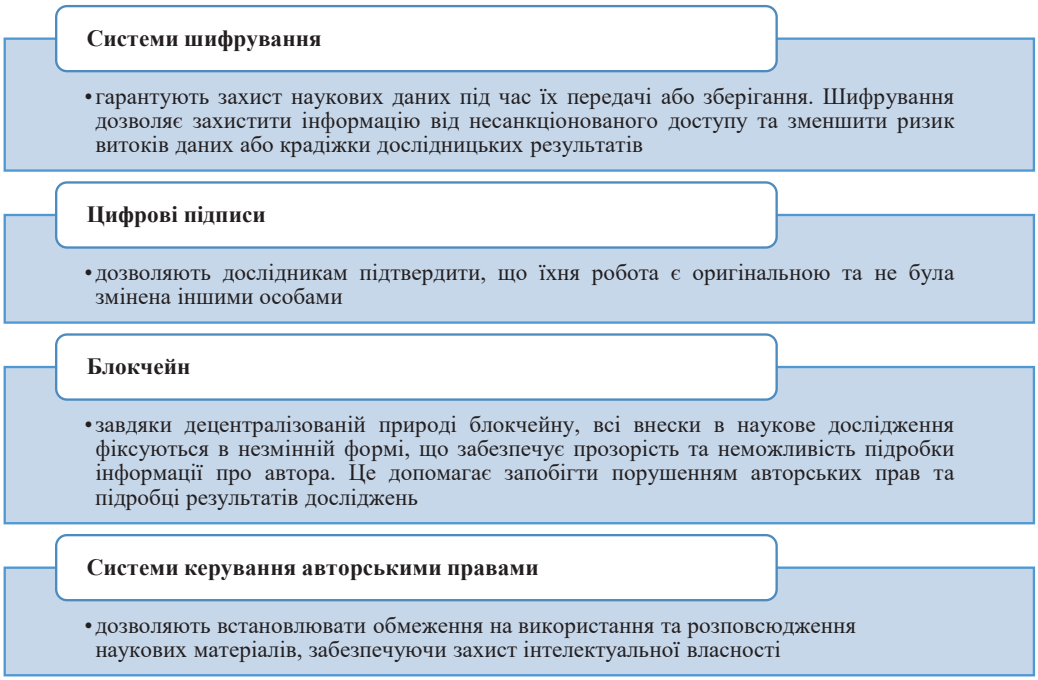

Рис. 2 Технологічні рішення для захисту прав дослідників

Напрямом захисту прав ІВ дослідників у контексті розвитку ШІ є баланс між відкритістю науки та захистом ІВ. У той час як відкрита наука сприяє співпраці в дослідженнях і нових способах розповсюдження результатів досліджень, законодавство про ІВ прагне збалансувати права творців і винахідників із ширшими інтересами та потребами суспільства [15]. З одного боку, рух відкритої науки заохочує вільний обмін дослідницькими даними, методологіями та висновками для сприяння співпраці, прискорення інновацій та підвищення прозорості. Ця відкритість особливо важлива для ШІ, де доступ до великих наборів даних і алгоритмів з відкритим кодом може сприяти швидкому прогресу та приносити користь ширшому науковому співтовариству. Однак така відкритість може суперечити потребам захисту ІВ, що є критично важливим для захисту прав дослідників, установ та інвесторів, які розробляють технології ШІ. Реєстрація об'єктів права ІВ забезпечує стимул для інновацій, надаючи виключні права творцям. Без такого захисту дослідники можуть вагатися ділитися своєю роботою, побоюючись неправомірного використання чи експлуатації їхніх ідей без належного присвоєння чи компенсації. Щоб досягти цього балансу, можна застосувати кілька стратегій. Наприклад, завдяки технологіям ШІ, автоматизовані системи можуть спростити процес відстеження використання дослідницьких даних або винаходів, забезпечуючи дотримання ліцензій і угод про спільне використання. ШІ може допомагати в управлінні та моніторингу даних на платформах із відкритою наукою. Використання ШІ для аналізу патентів і наукових публікацій може виявляти потенційні порушення прав ІВ, допомагаючи дослідникам вчасно захистити свої права. ШІ також може використовуватися для виявлення плагіату або неправомірного використання авторських розробок.

Висновки. Використання ШІ в наукових дослідженнях створює нові можливості для автоматизації процесів збору та аналізу даних, але водночас породжує серйозні виклики для системи

захисту прав інтелектуальної власності. Основні ризики включають проблеми визначення авторства на твори, створені за допомогою ШІ, складнощі з верифікацією першоджерел та несанкціоноване використання наукових даних. Досвід ЄС у регулюванні використання ШІ, зокрема прийняття спеціального законодавства, демонструє людиноцентричний підхід. Це може стати корисним прикладом для вдосконалення української системи захисту прав інтелектуальної власності в умовах використання ШІ. Впровадження комплексного підходу, який поєднує правові механізми та технологічні рішення, є необхідним для захисту прав дослідників. Зокрема, такі рішення можуть включати блокчейн-технології, системи управління цифровими правами та інструменти виявлення плагіату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/79 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС від 17 квіт. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text (дата звернення: 01.10.2024).
2. Artificial Intelligence Act. European Parliament and of the Council of 13 June 2024. URL: https://ai-act-law.eu/ (date of appeal: 01.10.2024).
3. Kumar A., Chaudhary A. Intellectual Property Rights in an Age of Artificial Intelligence: Issues and Concerns. Artificial Intelligence and Law: Transgressing Path: University Book House Pvt. Ltd., Jaipur, 2024. URL: https://ssrn.com/abstract=4892629 (date of appeal: 01.10.2024).
4. Picht P.G., Thouvenin F. AI and IP: Theory to Policy and Back Again – Policy and Research Recommendations at the Intersection of Artificial Intelligence and Intellectual Property. *IIC*. 2023. Vol. 54. P. 916–940. URL: https://doi.org/ 10.1007/s40319-023-01344-5.
5. Artificial Intelligence in Science. *Data Science UA*: website. URL: https://data-science-ua.com/industries/artificial-intelligence-in-science/ (date of appeal: 01.10.2024).
6. Elbadawi M., Lee H., Basit A.W., Gaisford S. The role of artificial intelligence in generating original scientific research. *International Journal of Pharmaceutics*. 2024. Volume 652. URL: https://doi.org/10.1016/ j.ijpharm.2023.123741.
7. Markowitz D.M., Boyd R.L., Blackburn K. From silicon to solutions: AI's impending impact on research and discovery. Frontiers in Social Psychology. 2024. Volume 2. URL: https://www.frontiersin.org/journals/social-psychology/articles/ 10.3389/frsps.2024.1392128.
8. Астуріас Д. Повний посібник з веб-скрепінгу. *ReridSEEDBOX: вебсайт*. URL: https://www.rapidseedbox.com/uk/blog/web-scraping#01 (дата звернення: 01.10.2024).
9. Using AI for Data Analysis: The Ultimate Guide. *Guzmo* : website. URL: https://www.luzmo.com/blog/ai-data-analysis (date of appeal: 01.10.2024).
10. How To Use AI for Automated Data Analysis and Visualization. *Quantilope*: website. URL: https://www.quantilope.com/resources/how-to-use-ai-for-automated-data-analysis-and-visualization (date of appeal: 01.10.2024).
11. Mazzi F. Authorship in artificial intelligence-generated works: Exploring originality in text prompts and artificial intelligence outputs through philosophical foundations of copyright and collage protection. *The Journal of World Intellectual Property.* 2024. Vol. 5 URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/ jwip.12310 (date of appeal: 01.10.2024).
12. Utkina M., Bondarenko O., Chernadchuk T., Chernadchuk O. Intellectual Property Rights on Objects Created by Artificial Intelligence. *Law, State and Telecommunications Review.* 2023. Vol. 15. N. 1. P. 85–105. DOI: 10.26512/ lstr.v15i1.41729.
13. Чепур Д. У ЄС розробили закони для контролю над штучним інтелектом. Як саме відбуватиметься контроль ШІ в Європі. *Mind: вебсайт*. URL: http://surl.li/wllcpa (дата звернення: 01.10.2024).
14. Оцоколіч В. Набув чинності Європейський закон про штучний інтелект. Про основні вимоги та зобов'язання при використанні штучного інтелекту. *Liga Zakon: вебсайт*. URL: http://surl.li/tbfwar (дата звернення: 01.10.2024).
15. Reconciling Open Science and intellectual property. *Swiss Core*: website. URL: https://www.swisscore.org/reconciling-open-science-and-intellectual-property/ (date of appeal: 01.10.2024).

УДК 35.07:33.025.1]:342]:004
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.3

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ: ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСАХ

Малець М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-9129-3608
e-mail: marta.r.malets@lpnu.ua

Яровик Д.,
студентка групи ПВ-34
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0001-1690-5002
e-mail: diana.yarovyk.pv.2022@lpnu.ua

Малець М.Р., Яровик Д.Р. Цифровізація адміністративного процесу: використання електронних засобів у державному управлінні та адміністративних процесах.

У статті аналізується поточний стан і перспективи розвитку цифровізації адміністративних послуг в Україні, що є однією з ключових складових процесу створення сервісної держави. Основною метою цифровізації державних послуг є надання громадянам якісних послуг у електронному форматі. Адміністративна електронна послуга визначається як така, що використовує інформаційно-комунікаційні технології для надання адміністративних послуг у цифровій формі. У ході дослідження було вивчено та проаналізовано думки різних науковців-юристів щодо поточного рівня інтеграції державних послуг у цифрове середовище.

Особливу увагу приділено факторам, які підкреслюють необхідність підвищення рівня цифровізації державних послуг в Україні. Розглянуто фактори, що сприяють переходу держав на надання адміністративних послуг у цифровому форматі. Підкреслюється, що цифровізація веде до створення сервісної держави, головною метою якої є захист інтересів і задоволення потреб громадян через надання якісних послуг.

Україна обрала курс на цифровізацію державних послуг для покращення якості надання послуг державою та органами місцевого самоврядування, а також для забезпечення їх високої доступності для населення. Аналіз показав, що наразі українці не мають можливості повністю реалізувати своє право на отримання електронних адміністративних послуг через низку процесуальних недоліків та прогалин у правовому регулюванні. Проте Україна має всі передумови для створення ефективної системи цифровізованих адміністративних послуг

Тому перехід від концепції «електронного уряду» до «цифрового уряду» є важливим для побудови сучасної, ефективної та дієвої системи управління. Цей перехід означає, що технології будуть використовуватися не лише для підтримки адміністративних процесів, але й для досягнення конкретних результатів у національному управлінні.

У статті досліджено сучасний стан правового регулювання цифровізації адміністративних послуг в Україні. Підвищення якості цих послуг можливе за допомогою Інтернет-технологій. Системний підхід є необхідною умовою для забезпечення ефективного функціонування системи електронних адміністративних послуг в Україні.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративна послуга, електронна адміністративна послуга, цифровізація, сервісна держава, ЦНАП, інтернет-технології.

Malets M.R., Yarovyk D.R. Digitization of the administrative process: use of electronic means.
The article analyzes the current state and prospects for the development of digitization of administrative services in Ukraine, which is one of the key components of the process of creating a service state. The main goal of digitalization of public services is to provide citizens with high-quality services in an electronic format. Administrative electronic service is defined as one that uses information and communication technologies to provide administrative services in digital form. In the course of the study, the opinions of various legal scholars were studied and analyzed regarding the current level of integration of public services into the digital environment.

Particular attention is paid to factors that emphasize the need to increase the level of digitalization of public services in Ukraine. Factors contributing to the transition of states to the provision of administrative services in a digital format are considered. It is emphasized that digitalization leads to the creation of a service state, the main goal of which is to protect the interests and satisfy the needs of citizens through the provision of quality services.

Ukraine has chosen the course of digitalization of public services to improve the quality of services provided by the state and local self-government bodies, as well as to ensure their high accessibility for the population. The analysis showed that currently Ukrainians do not have the opportunity to fully realize their right to receive electronic administrative services due to a number of procedural shortcomings and gaps in legal regulation. However, Ukraine has all the prerequisites for creating an effective system of digitized administrative services

Therefore, the transition from the concept of «electronic government» to «digital government» is important for building a modern, effective and efficient management system. This transition means that technology will be used not only to support administrative processes, but also to achieve concrete results in national governance.

The article examines the current state of legal regulation of digitalization of administrative services in Ukraine. Improving the quality of these services is possible with the help of Internet technologies. A systematic approach is a necessary condition for ensuring the effective functioning of the system of electronic administrative services in Ukraine.

Key words: administrative process, administrative service, electronic administrative service, digitalisation, service state, ASC, Internet technologies.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день уявити наше життя без інформаційних технологій практично нереально. Більша частина сучасних потреб людини може бути заповнена завдяки швидкому розвитку цифровізації. Потреби у сфері публічного адміністрування не є винятком. Україна обрала курс на формування «сервісної держави», що має на меті розробку великої кількості спеціальних додатків та програм, завданням яких, є полегшення процесів отримання адміністративних послуг, що створює лише позитивний вплив на імідж держави як в очах населення, так і на міжнародній арені. Цифровізація адміністративних послуг є важливим етапом у розвитку сучасного суспільства.

Мета дослідження. Проведення аналізу специфіки цифровізації адміністративних послуг в Україні, виявлення прогалин у правовому регулюванні та процесуальних недоліків, що виникають під час надання цих послуг, а також розробка системних рішень для усунення виявлених проблем.

Стан опрацювання проблематики. Тема цифровізації адміністартивних послуг є досить новою, але вже почала активно досліджуватись українськими науковцями-правознавцями. Їхні дослідження охоплюють різні аспекти електронного урядування та надання послуг з використанням інтернет-технологій. Дослідженням процесу надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій займалися: Т.П. Єгорова-Луценко, Ю.Л. Мохова, О.М. Вінник, О.В. Гунбіна, Н.О. Петренко, Т.В. Ковальова та інші.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками Україна активно рухається в напрямку розвитку цифрових технологій і їх інтеграції у всі сфери життя. Не обійшла цифровізація і публічне адміністрування. Все більше комунікацій між громадянами та органами державної і місцевої влади здійснюється через інформаційно-телекомунікаційні засоби.

COVID-19 та війна значно прискорили ці процеси. Умови вимушеної ізоляції та необхідність рятувати життя змусили людей залишати свої домівки, і в цей критичний період вони потребували державної підтримки та послуг. Вже запроваджені в Україні механізми електронного уря-

дування зробили державну владу, покращили вирішення питань та полегшили процес взаємодії громадян з державними структурами.

Електронне надання державних послуг фактично робить їх доступнішими, підвищуючи якість і зручність як для громадян, так і для організацій. Це значно спростить взаємодію між громадянами та державними установами, зменшить корупційні ризики та підвищить ефективність використання бюджетних коштів. Оцифровка також допомагає державним установам підвищити продуктивність, забезпечуючи надійну та точну обробку документів завдяки поєднанню автоматизованих і візуальних методів контролю. Для реалізації цих переваг на законодавчому рівні розроблено Концепцію розвитку систем електронного обслуговування в Україні. Відповідно до цього електронні послуги – це адміністративні послуги або інші публічні послуги, що надаються заявникам в електронній формі з використанням інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем [1].

Загалом, електронні адміністративні послуги є частиною публічних послуг, які розуміються як послуги, що надаються в електронному вигляді через Інтернет з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних засобів. У більшості випадків це називають «електронними послугами».

Цифровізація дозволяє державним службовцям більш ефективно використовувати обмежені державні ресурси, що особливо важливо під час воєнного стану.

Так, у Законі України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» визначено поняття електронної публічної послуги. Згідно з ним, електронна публічна послуга — це послуга, яку надають органи державної влади, місцевого самоврядування, а також підпорядковані їм підприємства та організації. Ці послуги можуть бути адміністративними та надаються в електронній формі через інформаційно-телекомунікаційні системи, зокрема автоматично, без участі людини.

Електронні державні послуги надають громадянам та юридичним особам зручний доступ до публічних послуг, підвищують ефективність надання цих послуг, зменшують бюрократичні перешкоди, сприяють спрощенню взаємодії з державою.

Такі послуги надаються на підставі заяви, поданої в електронній формі через інформаційно-телекомунікаційні системи, зокрема через Єдиний державний веб-портал електронних послуг. В окремих випадках послуги можуть надаватися навіть без подання заяви. Це визначення підкреслює важливість використання цифрових технологій для підвищення доступності та ефективності надання публічних послуг [2].

Закон України «Про електронні довірчі послуги» пропонує більш лаконічне, але чітке визначення терміну «електронна послуга». Згідно з цим законом, електронна послуга — це будь-яка послуга, що надається через інформаційно-комунікаційну систему. Це визначення охоплює всі види послуг, які здійснюються за допомогою цифрових технологій, забезпечуючи універсальне розуміння та застосування цього терміну в законодавчій практиці [3].

Найважливішою умовою створення сервісної держави є можливість надавати якісні державні послуги всім громадянам, усім господарським організаціям, усім громадським організаціям. Ми повинні діяти за принципом рівності. Іншими словами, якість обслуговування не залежить від особи, яка надає послугу, чи місця розташування. Рівень відмови в обслуговуванні має бути низьким, а рівень доступності – високим [4].

Контекст цифровізації вимагає активного діалогу між людьми та Інтернет-технологіями для ефективної реалізації всіх принципів і вимог держави сервісу. Основною метою цифровізації державних послуг є надання населенню державних послуг в електронному вигляді. Послуги електронного урядування – це послуги, які надаються заявниками за допомогою Інтернет-технологій, що значно спрощує процес користування послугами електронного урядування та підвищує ефективність і доступність для громадян [5].

На думку науковців, у процесі цифровізації державних послуг спостерігаються дві взаємопов’язані тенденції.

- перша тенденція полягає в тому, що цифровізація є необхідною умовою для створення електронного уряду як нової моделі управління.
- друга тенденція відображає новий спосіб доступу до інформаційних ресурсів та послуг – перехід від традиційного урядування до електронного значно спрощує взаємодію між громадянами та державою.

Важливо відзначити, що тільки належне правове управління процедурними процесами дозволяє державі ефективно виконувати свої функції. Це правило особливо актуальне в сфері надання

адміністративних послуг через інтернет-технології, де правова основа забезпечує чіткість, надійність та законність процесів.

Проект Адміністративно-процедурного кодексу України, запропонований Міністерством юстиції, окреслює адміністративну послугу як важливий інструмент, що забезпечує юридичне оформлення прав та свобод громадян та юридичних осіб. Це визначення підкреслює роль уповноважених суб'єктів у наданні таких послуг, які можуть включати:

- Видачу дозволів і ліцензій
- Сертифікацію
- Видачу посвідчень
- Реєстрацію різних видів діяльності

Цей підхід має на меті спростити взаємодію між громадянами, юридичними особами та державними органами, забезпечуючи прозорість і ефективність адміністративних процедур.

Статтею 17 Закону України «Про адміністративні послуги» передбачено, що адміністративні послуги надаються в електронній формі через Єдиний державний веб-портал електронних послуг, відомий як «Портал Дія». Цей портал є офіційним ресурсом для доступу до інформації про адміністративні послуги в Україні. Важливо, що Портал Дія інтегрований з інформаційними системами державних органів та органів місцевого самоврядування, що забезпечує єдиний стандарт надання послуг і спрощує доступ громадян до потрібної інформації та сервісів.

Ця система також сприяє зменшенню кількості паперових документів та бюрократії, роблячи процес отримання послуг більш зручним та швидким. Завдяки «Порталу Дія» громадяни можуть отримувати доступ до адміністративних послуг онлайн, що є важливим кроком у розвитку цифрової держави в Україні [6].

У багатьох країнах світу питання побудови цифрової економіки та цифрового суспільства піднімаються на національному рівні, і це підтверджують прийняті стратегії (програми) розвитку цифрової економіки.

Так сталося в Данії в 2000 році, Сінгапурі в 2005 році, Європейському Союзі, Великій Британії, Австралії, Гонконзі, Новій Зеландії в 2009 році, Канаді в 2010 році, Малайзії в 2012 році, в Південній Кореї – в 2013 році, в Індії, Казахстані – в 2015 році [7].

Концептуальне бачення цифровізації процесів управління в Україні, яке відображено в документах Кабінету Міністрів, підкреслює важливість електронного урядування та цифрової трансформації для розвитку країни. Основні моменти включають:

- Концепція розвитку електронного урядування: Цей документ окреслює основні принципи та напрямки впровадження електронних послуг, підвищення прозорості, доступності та ефективності державного управління.
- Стратегія цифрового розвитку до 2025 року: Ця стратегія визначає цілі та заходи, спрямовані на цифровізацію управлінських процесів, зокрема в системі управління державними фінансами. Вона включає плани модернізації інфраструктури, впровадження нових технологій та поліпшення обслуговування громадян.
- Участь у Програмі «Цифрова Європа»: Долучення до цієї програми, що передбачає фінансування для цифровізації, відкриває нові можливості для України. Це сприятиме пришвидшенню економічного відновлення та інтеграції в Єдиний цифровий ринок ЄС.
- Мета «Цифрової Європи»: Програма націлена на підтримку цифрової трансформації країн, що є важливим фактором для зміцнення економіки та забезпечення конкурентоспроможності.

Ці ініціативи мають на меті не лише підвищення ефективності державного управління, але й покращення життя громадян через доступ до зручних і швидких електронних послуг.

Ключовим аспектом залишається розвиток мережі ЦНАП (Центрів надання адміністративних послуг), які виконують роль фізичних установ для надання послуг, що, в контексті українських реалій, є необхідним, оскільки значна частина населення все ще користується послугами в офлайн-форматі. Таким чином, Україна розвиває обидва канали – як цифрові, так і фізичні, – щоб забезпечити поступовий і зручний перехід до більш широкого використання електронних сервісів.

Особливу увагу варто приділити тому, як Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) можуть сприяти цифровізації, наближуючи послуги до населення. ЦНАП можуть виступати важливим інструментом для стимулювання розвитку електронних послуг, а впровадження ІТ-рішень і е-послуг здатні значно покращити якість обслуговування в самих ЦНАП. Взаємодія як електронного, так і фізичного способу надання послуг є необхідною, з таких причин:

- Поступовий перехід до електронних послуг: Не всі громадяни одразу почнуть користуватися електронними сервісами. Це потребує значних витрат часу та зусиль з боку держави. Водночас громадяни та підприємства мають продовжувати отримувати послуги через традиційні фізичні канали (офлайн), і найкраще цю можливість можуть надати Центри державних послуг (ЦПУ).
- Бар'єри для окремих категорій населення: Бувають випадки, коли ви не можете або не бажаєте користуватися електронними послугами з певних причин. Надання державних послуг виключно онлайн може створити проблеми для людей, які не мають сучасних пристроїв (смартфонів, планшетів, ноутбуків) і не мають доступу до Інтернету.
- Обмеження на електронізацію послуг: Не всі послуги можна перевести в електронну форму в середньостроковій перспективі. Це стосується послуг з видачі паспортів та деяких інших послуг ДРАЦС. Навіть ці служби мають бути максимально автоматизовані [8].

Варто підкреслити актуальність мобільного додатку порталу Дія, який вже містить значну кількість цифрових документів, які користувач може надати безпосередньо зі смартфону. Водійські права, реєстраційні документи на транспортні засоби, реквізити автострахування, закордонні паспорти, паспорти громадянина України у форматі картки, податкові картки, імміграційні документи та посвідки на постійне проживання доступні в мобільному додатку «Дія».

Користувачі також можуть оплачувати штрафи за порушення Правил дорожнього руху та борги за виконавчими провадженнями. Крім цього, застосунок надає можливість ділитися копіями цифрових документів і перевіряти дійсність цифрових документів інших осіб. Інформація, що міститься в державних реєстрах, також доступна через мобільний застосунок Дія [9].

Ще одним важливим аспектом цифровізації адміністративних послуг є веб-портали органів державної влади, які інтегровані в портал Дія. Зокрема, на електронному інформаційному порталі, Міністерство юстиції України надає найбільшу кількість електронних державних послуг порівняно з іншими міністерствами та центральними органами виконавчої влади.

Ці послуги включають:

- прийом документів від органу державної реєстрації Міністерства юстиції України в онлайн режимі;
- здійснення реєстраційних робіт в Державному реєстрі України в електронному вигляді.;
- пошук відомостей в Українському державному реєстрі;
- використання систем електронної звітності для осіб, які провадять спеціальну професійну діяльність;
- участь в електронному аукціоні конфіскованих активів.

Висновки. Підсумовуючи, державний сектор України продовжує використовувати застарілі системи та технології, які перешкоджають подальшому розвитку цифрових процесів. Успішне вирішення ключових соціально-економічних викликів країни потребує широкомасштабного впровадження цифрових технологій у всі сфери державного управління, бізнесу та суспільного життя.

Цифровізація адміністративних послуг в Україні є дійсно важливим процесом, спрямованим на спрощення та вдосконалення взаємодії громадян з державою. Використання інтернет-технологій дозволяє знизити бюрократичні перепони, скоротити час на отримання послуг і підвищити прозорість у сфері державного управління. Цей процес має позитивний вплив на суспільство, сприяючи більшій доступності послуг, зменшенню корупційних ризиків та загальному підвищенню ефективності державного апарату.

Забезпечення якісного функціонування цієї системи можливе лише за умов системного підходу до вирішення зазначених проблем. Це сприятиме не тільки підвищенню ефективності державних послуг, але й стане важливим фактором у розвитку демократії та покращенні якості життя громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 23.09.2024).
2. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 01.12.2021 р. № 1689-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text (дата звернення: 23.09.2024).

3. Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2022 р. № 798-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/798-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.09.2024).
4. Яцків Я.С., Радченко А.І. Про ефективність видання наукових журналів в Україні. *Вісник НАН України*. 2012. № 6. С. 62–67.
5. Венедіктова І.В. Юридична природа публічних послуг. *Вісник Харківського національного університету.* 2009. № 1 (5). С. 89–91
6. Петренко Н.О., Машковська Л.О. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. *Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2020. № 2. С. 112–119
7. Про адміністративні послуги: Закон України від 19.02.2022 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text (дата звернення: 25.09.2024).
8. Руденко М.В. Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування. *Економічний форум.* 2021. № 4. С. 3–13.
9. Пропозиції щодо окремих напрямків державної політики з цифрової трансформації сфери надання адміністративних послуг та ЦНАП. URL: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/U-LEAD-Policy-Paper-on-Digitalisation-2021.pdf.
10. Роль ЦНАП (центрів Дія) у використанні е-послуг: навчальний посібник для працівників ЦНАП (центрів Дія), покликаний залучати громадян використовувати електронні послуги. URL: https://decentralization.ua/uploads/ library/file/703/E-skills-Manual.pdf.
11. Баранов О.А. Інтернет речей: теоретико-методологічні основи правового регулювання. Т. 1: Сфери застосування, ризики і бар'єри, проблеми правового регулювання: монографія / НДІІП НАПрН України. К.: Видавничий дім "АртЕк", 2018. 342 с.

УДК 342.9:347.211
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.4

МІСЦЕ ТА РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Малець М.Р.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права,
Національний університет «Львівська політехніка»

Малець М.Р. Місце та роль адміністративної відповідальності у сфері захисту права інтелектуальної власності.

Досліджуючи інститут інтелектуальної власності, можемо сказати, що даний інститут розвивався протягом довгого часу і продовжує свою еволюцію і в наші дні. Усвідомивши важливість інтелектуальної діяльності та власності, людство почало активну роботу з її охорони і захисту. Зараз захист результатів інтелектуальної діяльності здійснює спеціальна установа ООН і кожна держава окремо. Що цілком зрозуміло, адже інтелектуальна власність – це те, без чого в наші дні не може розвиватися економіка і суспільство загалом.

У статті наголошено, що адміністративна відповідальність як один з інститутів галузі адміністративного права виконує профілактично-каральну функцію та є вагомим елементом державного впливу для запобігання і припинення вчинення суспільно небезпечних шкідливих діянь. Це свідчить про те що одним із пріоритетних напрямів розвитку правової держави потрібно вважати удосконалення права інтелектуальної власності в частині адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності.

Встановлено що одним із пріоритетних напрямів розвитку правової держави потрібно вважати удосконалення права інтелектуальної власності в частині адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності. Ідеться про чітку й об'єктивну регламентацію адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності з урахуванням адекватних мір адміністративно-правової відповідальності, що у своєму практичному застосуванні доводитимуть їх ефективність з протидії порушенням прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

Установлено, що чинне законодавство, яке передбачає адміністративну відповідальність за вчинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності, перебуває в статичному стані, а отже, існують серйозні правові прогалини, зокрема на місцевому та регіональному рівнях, не заповнені відповідними нормами права. Також досліджено, що станом на сьогодні відсутній чіткий план заходів щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: сфера інтелектуальної власності, право інтелектуальної власності, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, інтелектуальна власність.

Malets M.R. The place and role of administrative responsibility in the field of protection of intellectual property rights.

Studying the institute of intellectual property, we can say that this institute has been developing for a long time and continues its evolution even today. Realizing the importance of intellectual activity and property, humanity began active work on its protection and protection. Currently, the protection of the results of intellectual activity is carried out by a special UN institution and each state separately. Which is quite understandable, because intellectual property is something without which the economy and society in general cannot develop these days.

The article emphasizes that administrative responsibility as one of the institutes of the field of administrative law performs a preventive and punitive function and is an important element of state influence to prevent and stop the commission of socially dangerous harmful acts. This indicates that one of the priority directions of the development of the legal state should be considered the improvement of intellectual property rights in terms of administrative and legal protection and protection of intellectual property rights.

It has been established that one of the priority directions for the development of the rule of law should be the improvement of intellectual property rights in terms of administrative and legal protection and protection of intellectual property rights. It is about clear and objective regulation of administrative offenses in the field of intellectual property, taking into account adequate measures of administrative and legal responsibility, which in their practical application will prove their effectiveness in countering violations of rights to objects of intellectual property law.

It was established that the current legislation, which provides for administrative responsibility for committing offenses in the field of intellectual property, is in a static state, and therefore there are serious legal gaps, in particular at the local and regional levels, which are not filled by the relevant legal norms. It has also been investigated that, as of today, there is no clear plan of measures to counter offenses in the field of intellectual property.

Key words: sphere of intellectual property, intellectual property law, administrative responsibility, administrative offense, intellectual property.

Постановка проблеми. Роль адміністративної відповідальності в Україні за останні роки значно зросла, оскільки вона виконує важливі завдання щодо забезпечення законності та громадського порядку у сфері регулювання адміністративно-правових відносин. Інститут адміністративної відповідальності набуває особливого значення у справах про порушення законодавства про інтелектуальну власність. Підставою для виділення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері інтелектуальної власності в особливий вид є ті закономірні процеси, які постійно відбуваються як у матеріальному, так і в духовному житті суспільства.

Нагальна необхідність подолання порушень прав інтелектуальної власності на сучасному етапі розвитку країни пояснюється, перш за все, необхідністю гарантування законних прав та інтересів суб'єктів таких прав, а також створення належної умови. на розвиток економіки України, дотримання законодавства щодо добросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та стимулювання творчої праці. Крім того, питання, пов'язані з адміністративною відповідальністю законодавства про інтелектуальну власність, у сучасних умовах вимагають значно більш глибокого, всебічного, комплексного та порівняльного аналізу цього виду відповідальності з метою виявлення її особливостей.

Мета дослідження. Полягає у визначенні місця та роль адміністративної відповідальності у сфері захисту права інтелектуальної власності.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням проблем адміністративної відповідальності у сфері захисту права інтелектуальної власності.займалися вчені-правознавці: Г. Андрощук, Ю. Бошицький, М. Галянтич, Д. Гетьмаков, І. Дахно, О. Дзера, В. Дроб'язко, Ю. Капіца, А. Колодій, О. Орлюк, О. Підопригора, О. Рохітницький, О. Святоцький, Р. Стефанчук, Р. Шишка та інші.

Виклад основного матеріалу. Під інтелектуальною власністю варто розуміти об'єкти, які є результатами творіння людського розуму, людського інтелекту, творчої та інтелектуальної діяльності, що представляють сукупність (комплекс) прав, які мають корисність.

У статуті ВОІВ (Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності) прописується, що інтелектуальна власність означає творіння людського розуму: винаходи, літературні та художні твори, символіку, назви, зображення та зразки, які використовуються в торгівлі. До таких, згідно з пунктом 8 статті 2 Конвенції про заснування ВОІВ, відносяться всі права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній областях виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів у всіх областях людської діяльності; науковим відкриттям; промисловим зразкам; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень; захист від недобросовісної конкуренції [1].

У Паризької конвенції про охорону промислової власності говориться, що промислова власність розуміється в самому широкому сенсі слова і поширюється не тільки на промисловість і торгівлю, у власному розумінні, але також і на об'єкти сільськогосподарського виробництва і добувної промисловості та на всі продукти промислового чи природного походження [2]. Необхідно розуміти, що промисловою власністю є права на різного роду результати інтелектуальної діяльності, яким надається спеціальна правова охорона з огляду на їх важливе значення для господарської діяльності, виробництва і торгівлі.

У статті 420 Цивільного Кодексу України вказується, що: «До об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції

даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці» [3].

Інтелектуальна власність – це предмет нематеріального світу, проте захищатися і охоронятися вона повинна так само ґрунтовно, як і права речової власності.

Для цих цілей була розроблена галузь законодавства, що регулює майнові, а також немайнові відносини, що виникають у зв'язку зі створенням, правовою охороною та використанням об'єктів інтелектуальної власності.

У сучасному світі застосовують три основних типи захисту інтелектуальної власності: патент, авторське право, товарний знак.

Патент – це документ, який фіксує права на промислову власність та обсяг цих прав. Також патент засвідчує виключне право, авторство і пріоритет винаходу, корисної моделі або промислового зразка. Особа, яка має патентом, називають патентовласником [4]. Ним може бути, як автор розробки, так і його спадкоємець або інший правонаступник. В Україні патентовласником можуть бути не тільки українські, але й іноземні фізичні та юридичні особи – учасники Паризької конвенції про охорону промислової власності.

При оформленні патенту суб'єкт отримує захист на свій винахід, на корисну модель або на різні промислові зразки. Якщо створена ексклюзивна річ, але вона не була запатентована, то ніяких прав без документа на неї людина не має.

Авторське право регулює відносини, що виникають у зв'язку зі створенням, використанням творів науки, літератури і мистецтва, фонограм виконання, постановок, передач організацій ефірного та кабельного мовлення [5].

Відповідно до законодавства України, авторське право поділяють на особисті немайнові та майнові права.

Майнові права – це права на використання твору в будь-якій формі і будь-яким способом. Вони включають в себе таке:

• відтворювати твір (право на відтворення);

• поширювати екземпляри твору будь-яким способом: продавати, здавати в прокат і так далі (право на поширення);

• імпортувати екземпляри твору з метою розповсюдження, включаючи примірники, виготовлені з дозволу власника виняткових авторських прав (право на імпорт);

• публічно показувати твір (право на публічний показ);

• публічно виконувати твір (право на публічне виконання);

• повідомляти твір (включаючи показ, виконання або передачу в ефір) для загального відома шляхом передачі в ефір і (або) подальшої передачі в ефір (право на передачу в ефір);

• повідомляти твір (включаючи показ, виконання або передачу в ефір) для загального відома по кабелю, проводам або за допомогою інших аналогічних засобів (право на повідомлення для загального відома по кабелю);

• переводити твір (право на переклад);

• переробляти, аранжувати або іншим чином переробляти твір (право на переробку);

• повідомляти твір таким чином, при якому будь-яка особа може мати доступ до нього в інтерактивному режимі з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором (право на доведення до загального відома).

До особистих немайнових прав відносять право на авторство, право на ім'я, право на оприлюднення твору, право на захист репутації автора [6].

Наступний тип захисту інтелектуальної власності – товарний знак. Він відіграє важливу роль як для виробників і продавців, так і для покупців нововведень. Він вказує на те, хто несе відповідальність за певний товар.

Право на використання товарного знака отримують за допомогою його реєстрації. На зареєстрований товарний знак видають свідоцтво, яке засвідчує пріоритет товарного знаку і виняткове право його власника щодо товару, вказаного в свідоцтві. Власник товарного знака має виключне право користуватися і розпоряджатися товарним знаком, а також забороняти його використання іншим особам. Реєстрація товарного знака діє протягом десяти років, рахуючи з дати

подачі заявки в Укрпатент. Термін дії реєстрації товарного знака може бути продовжений за заявою правовласника, поданим протягом останнього року його дії, кожен раз на десять років. За клопотанням правовласника для продовження терміну дії реєстрації товарного знака йому може бути надано шестимісячний термін після закінчення терміну дії реєстрації за умови сплати додаткового мита.

Таким чином, товарний знак повинен бути зареєстрований і повинен використовуватися в тому кольорі і вигляді – в якому він був зареєстрований для конкретних товарів і послуг. Товарний знак повинен «працювати» на ринку. Якщо товарний знак не використовується більше трьох років, його реєстрація може бути анульована третьою особою в судовому порядку.

Отже, підводячи підсумок всього вищесказаного, можемо зазначити, що інтелектуальна власність в Україні має досить розвинену структуру, великий перелік об'єктів інтелектуальної діяльності, а також відповідно розроблене законодавство, що стосується охорони і захисту інтелектуальної власності.

Узагальнюючи вищевикладений матеріал, можемо помітити, що нині інтелектуальна власність займає дуже важливу нішу в сучасній економіці. Однак інститут інтелектуальної власності пройшов дуже довгий шлях, щоб зараз займати відповідну позицію в світі.

Аналіз структури інтелектуальної власності в Україні дозволяє стверджувати, що вона включає в себе шість основних видів інтелектуальної власності: авторське право, суміжні права, патентне право, право на засоби індивідуалізації, на селекційні досягнення і право на комерційну таємницю [7].

Важливе значення займає дослідження способів і механізмів захисту інтелектуальної власності в Україні, на підставі чого з'ясовано, що основними її типами виступають авторське право, патент і товарний знак.

Отже, можна зробити висновок, що сучасне суспільство потребує об'єктів інтелектуальної власності і залежить від них, тому застосовує ефективні заходи щодо їх захисту. Саме з цієї причини дослідження питань, що стосуються інтелектуальної власності, і до нині є актуальним напрямом різних галузей науки, зокрема юридичної.

Натомість, особливу увагу потрібно звернути на питання відповідальності за правопорушення вчиненні у сфері інтелектуальної власності.

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить пряму вказівку на такі види посягань, що стосуються права інтелектуальної власності. Зокрема, у ст. 51-2 КУпАП визначено такі протиправні дії: «...незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності», «… привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом». Тож бачимо, що об'єктом правопорушення виступають відносини щодо об'єкта права інтелектуальної власності, оскільки порушуються саме права і свободи власника матеріальних та нематеріальних прав на такий об'єкт і перешкоджається вільній реалізації забезпечених законом прав у цій сфері [8].

Вартим уваги у глибшому аналізі поняття є термін «комерційна таємниця та конфіденційна інформація», порушення яких має протиправний зміст. Вперше термін «комерційна таємниця» було введено у правовий обіг Законом України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 р., у якому зазначено, що під комерційною таємницею підприємства розуміють «відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами й іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення якої може заподіяти збиток його інтересам» [9].

За Законом України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. до конфіденційної інформації належать відомості, що перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [10].

Стаття 162 Господарського кодексу України до суб'єктів господарювання зараховує власників технічної, організаційної та іншої комерційної інформації, які мають право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу [11].

Такий вид інформації, що належить до об'єкта права інтелектуальної власності, має зазвичай технічний характер та стосується способів, методів, засобів виготовлення продукції, технологічних ноу-хау та промислових інноваційних розробок з метою вдосконалення та підвищення обсягів виробництва і якості товарів.

Саме в такому розумінні висвітлено положення статті 164-3 КУпАП, за порушення якої передбачено адміністративну відповідальність [8].

Аналіз термінологічної основи поняття «адміністративне правопорушеня» буде більш змістовним за умови розгляду його об'єктивних і суб'єктивних складових елементів, сукупність яких утворюють ознаки класифікації, що сприяє виділенню їх у групи посягань на об'єкти права інтелектуальної власності.

Класифікація правопорушень у сфері інтелектуальної власності:

а) за об'єктом правопорушення:

- промислова власність, авторські та суміжні права;
- недобросовісна конкуренція;
- неправомірне використання об'єктів фільмографії;
- незаконне розповсюдження дисків для лазерних систем зчитування;

б) за способом та особливістю впливу на предмет правопорушення:

- незаконне використання (виготовлення та реалізація) товару;
- привласнення права на авторство;
- незаконне копіювання, імітація або пряме відтворення товару іншого підприємця;
- умисне поширення неправдивих або неточних відомостей;
- отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця;
- демонстрування або розповсюдження фільмів шляхом продажу чи передачі в прокат фільмокопій;
- розповсюдження фільмів шляхом виготовлення фільмокопій;
- розповсюдження примірників творів, упаковки яких марковані / не марковані контрольними марками;
- порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва [12].

Запропонована класифікація дозволяє охопити сферу правового забезпечення прав осіб на об'єкти права інтелектуальної власності. Потрібно зазначити, що проведення розподілу між об'єктами правопорушення відіграє важливу роль у питанні здійснення профілактики та проведення організаційно-правових заходів з метою попередження та припинення вчинення посягань на ті чи інші об'єкти права інтелектуальної власності.

Важливим чинником практичного застосування норм про адміністративні правопорушення, окрім правильної інтерпретації законодавчо визначених понять, є встановлення відповідності між «можливим» протиправним діянням та складом адміністративно-правового делікту, що йому відповідає. У цьому контексті йдеться про кваліфікацію адміністративних правопорушень.

Висновок. Отже, одним із пріоритетних напрямів розвитку правової держави потрібно вважати удосконалення права інтелектуальної власності в частині адміністративно-правової охорони та захисту права інтелектуальної власності. Ідеться про чітку й об'єктивну регламентацію адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності з урахуванням адекватних мір адміністративно-правової відповідальності, що у своєму практичному застосуванні доводитимуть їх ефективність з протидії порушенням прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anne Chandima Dedigama. International property rights index 2009 report. *Property rights alliance*, 2008. P. 78.
2. Hall, B.H. and D. Harhoff. Post Grant Review Systems at the U.S. Patent Office – Design Parameters and Expected Impact. *Berkeley Law Technology Journal. 19 (3), 2004.* P. 989-1016.
3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. URL: http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.
4. Шинкаренко І.В. Авторське право: конспект лекцій. *Красноармій. індустріальний ін-т держ. вищого навч. закладу «Дон. нац. техніч. ун-т».,* 2010. С. 68.
5. С. фон Левінські. Твори, що охороняються авторським правом, об'єкти суміжних прав // Авторське право і суміжні права. Європейський досвід: У 2-х книгах / За ред. А.С. Довгер-

та. Книга 2: Виступи, статті європейських спеціалістів / Улад. В.С. Дроб'язко. К.: Ін Юре, 2001. С. 363.
6. Поляков С.Ю., Куртов А.І., Нікітюк О.Б., Зміївський Г.А. Деякі аспекти та принципи управління інтелектуальною власністю в Україні. *Вісник НТУ «ХПІ».* 2010. № 60. С. 72–83.
7. Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері. Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2022. № 6 червень.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.
9. Про підприємства в Україні: Закон України. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1991. № 24. Ст. 272 (Закон втратив чинність на підставі Кодексу № 436-IV (436-15) від 16.01.2003, *ВВР*, 2003, № 18, № 19-20. № 21-22. Ст. 144).
10. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р./ ВВР України. - 1992. - № 48. - ст. 650.
11. Господарський кодекс України від 16.01.2003 / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
12. Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: монографія. К.: Атіка. 2005. С. 316.

УДК: 347.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.5

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСТАЧАЛЬНИКІВ ПОСЛУГ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБОРОТОМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ, В ЄС

Музика-Стефанчук О.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
провідний науковий співробітник
НДІ інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України

Мохнєв С.С.,
аспірант кафедри фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0007-7916-9755

Музика-Стефанчук О.А., Мохнєв С.С. Генеза становлення правового статусу постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, в ЄС.

У статті досліджено історію становлення правового статусу постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів у Європейському Союзі до моменту публікації Європейською Комісією першого тексту Регламенту ЄС про ринки крипто-активів у вересні 2020 року (Регламент MiCA). Досліджується ранній етап регулювання віртуальних активів в ЄС відповідно до обраної періодизації. Звертається увага на перші дослідження проблем, пов'язаних із віртуальними активами та європейські законодавчі ініціативи.

Окрема увага приділяється аналізу документів Європейського банківського управління, які стосувалися попередження споживачів про ризики, пов'язані з віртуальними валютами, а також діяльності цієї установи щодо протидії системним ризикам у європейській фінансовій системі та тогочасній оцінці цих ризиків у зв'язку із розвитком ринку віртуальних валют.

Звертається увага на документи Європейського центрального банку щодо учасників «екосистеми» схем віртуальних валют. До такої екосистеми включили також таких суб'єктів: розробників (inventors), емітентів (issues), майнерів (miners), процесингових провайдерів (processing service providers), користувачів (users), провайдерів гаманців (wallet providers), обмінники (exchanges), торгові платформи (trading platforms), та інших учасників (other actors).

Відстежується шлях від розрізнених досліджень окремих європейських регуляторних органів, до першої загальноєвропейської законодавчої ініціативи, метою якої було включення певних провайдерів послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних валют, а саме кастодіальних гаманців та сервісів з обміну віртуальних валют на фіатні гроші, до переліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу. В межах цього аналізуються положення Директив ЄС 2015/849 (4AMLD) та 2018/843 (5AMLD), які є значним законодавчим кроком, спрямованим на зміцнення рамкової структури ЄС для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Розглядаються звіти Європейського управління з цінних паперів та ринків (ESMA) та Європейського банківського управління які передували опублікуванню першого проєкту Регламенту MiCA.

Ключові слова: віртуальний актив, критптовалюта, ЄС, регламент MiCA, блокчейн, FinTech, цифрові фінанси, постачальник послуг, банк, Європейський центральний банк, платіжна система, директиви AML, FATF, ESMA, валюта, гроші.

Muzyka-Stefanchuk O.A., Mokhniev S.S. Genesis of the legal status development of virtual asset service providers in the EU.

The article explores the history of the development of the legal status of virtual asset service providers (VASPs) in the European Union until the publication of the first draft of the EU Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCAR) by the European Commission in September 2020. It examines the early stage of virtual asset regulation in the EU based on the chosen periodization. Special attention is given to the initial research on issues related to virtual assets and European legislative initiatives.

Particular focus is placed on the analysis of documents issued by the European Banking Authority, which addressed consumer warnings about the risks associated with virtual currencies, as well as the authority's efforts to mitigate systemic risks in the European financial system and the evaluation of those risks in connection with the development of the virtual currency market at that time.

The article also examines documents from the European Central Bank concerning participants of the so-called "virtual currency schemes". These schemes include entities such as inventors, issuers, miners, processing service providers, users, wallet providers, exchanges, trading platforms, and other actors.

The progression from fragmented research by individual European regulatory bodies to the first pan-European legislative initiative, which aimed to include specific service providers related to the circulation of virtual currencies, particularly custodial wallet providers and services for exchanging virtual currencies into fiat money and vice versa, among the obliged entities for the purposes of prevention of money laundering and terrorist financing. Within this context, the provisions of EU Directives 2015/849 (4AMLD) and 2018/843 (5AMLD) are analyzed, which represent a significant legislative step aimed at strengthening the EU's framework for combating money laundering and terrorist financing.

The reports of the European Securities and Markets Authority (ESMA) and the European Banking Authority, which preceded the publication of the first draft of the MiCA Regulation, are also considered.

Key words: virtual asset, cryptocurrency, EU, MiCA Regulation, blockchain, FinTech, digital finance, service provider, bank, European Central Bank, payment system, AML directives, FATF, ESMA, currency, money.

Актуальність теми дослідження. Дана стаття покликана відтворити у хронологічній послідовності історію становлення правового статусу постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів у ЄС до моменту публікації Європейською Комісією першого тексту Регламенту ЄС про ринки крипто-активів у вересні 2020 року. В основі статті – бібліографічний огляд та аналіз документів ключових Європейських профільних інституцій – Європейського центрального банку, Європейського банківського управління та Європейського управління з цінних паперів та ринків, виданих у період з 2012 по 2019 роки. Аналіз даного матеріалу дозволяє чітко та ґрунтовно проаналізувати передумови поточного стану регулювання провайдерів послуг, пов'язаних з крипто-активами у ЄС: які були мотиви Європейських регуляторів, яких заходів вони вживали та які ризики вони намагались мінімізувати. Цей шлях та набутий досвід можуть бути корисними для української науки та законодавчого процесу у світлі майбутньої гармонізації українського законодавства у сфері регулювання віртуальних активів та операцій з ними із законодавством ЄС, зокрема нещодавно прийнятим Регламентом MiCAR (Markets in Crypto Assets Regulation, або MiCAR) [1].

Постановка проблеми. На даний час в українській науковій літературі відсутні ґрунтовні бібліографічні дослідження ключових документів, що передували пропозиції Європейською Комісією проєкту загальноєвропейського Регламенту з ринку крипто-активів. У зв'язку з цим, питання передумов до створення цього Регламенту, як і логіка його авторів в основному лишаються поза увагою.

Мета статті. Проаналізувати шлях становлення правового статусу постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. Це має надати зацікавленим особам необхідний контекст для розуміння поточного статусу постачальників розглядуваних послуг у ЄС, проблем, які вирішує ЄС на рівні свого законодавства, як ці проблеми еволюціонували протягом більше десятиліття, та яким чином, зрештою, вони були вирішені чи вирішуються. Дана стаття концентрується на подіях минулого, її автори не претендують на розробку конкретних пропозицій для вирішення проблем сьогодення чи, тим більше, майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Ми погоджуємося із періодизацією еволюції розвитку ринку криптовалют, запропонованою Огінок С.В. та Янко К.В. [2]. Зокрема, автори виділяють наступні

етапи: (1) зародження – 2009-2010; (2) 2011-2013 – просування; (3) 2014–2016 – визнання і початок просування центральними банками; 2017 – наш час – безперервний розвиток ринку криптовалют. Дані етапи розвитку ринку криптовалют загалом збігаються із етапами розвитку правового регулювання у ЄС.

Перші ініціативи та дослідження проблематики. Хоча серед науковців існує думка [3], що поняття «криптовалюта» було включено до поняття «електронні гроші» ще у Директиві ЄС 2009/110ЕС [4], або так званій EMD2 Директиві, що була прийнята у 2009 році, та яка регулює емісію та обіг саме електронних грошей (electronic money або e-money) у ЄС, із такою позицією ми не можемо погодитись, оскільки на той час перед Європейським Парламентом та Радою не стояло питання про законодавче унормування поняття «криптовалюта» чи будь-якого тотожного або схожого за змістом поняття. Тим більше, що робота над текстом EMD2 почалася ще у 2008 році, коли першої децентралізованої криптовалюти, біткоїна, ще не існувало.

Перше ґрунтовне дослідження віртуальних валют у ЄС належить Європейському центральному банку (ЄЦБ), який у жовтні 2012 року видав аналітичний документ «Virtual currency schemes», робота над яким почалась ще в 2011 році [5, с. 6]. В цьому документі ЄЦБ дає визначення поняттю «віртуальні валюти», проводить їх класифікацію в залежності від рівня взаємодії із традиційними грошима та реальною економікою (на противагу «віртуальній», або «цифровій» економіці), і загалом здійснює попередню оцінку даного явища із позиції центробанків. Проте, документ жодним чином не аналізує тогочасний та потенційний правовий статус учасників ринку віртуальних валют, хоча і зазначає, що «існує декілька обмінних платформ для купівлі біткоїнів, що працюють в режимі реального часу» [5, с. 21].

У грудні 2013 року Європейське банківське управління (European Banking Authority, EBA) опублікував на своєму сайті попередження для споживачів про віртуальні валюти [6]. Це було першим у низці наступних попереджень, опублікованих як безпосередньо EBA, так і центробанків країн-членів ЄС і власне більшості інших центробанків країн світу. В даному документі EBA зробив акцент на ризиках, які пов'язані з володінням та користуванням віртуальними валютами, серед яких був названий і ризик користування онлайн платформами для обміну віртуальних валют. EBA зазначив, що ці платформи, як правило, не регулюються. У ряді випадків обмінні платформи припиняли свою діяльність або зазнавали невдачі – у деяких випадках через хакерські атаки. Відомі випадки, коли споживачі безповоротно втрачали значні суми грошей, що зберігалися на цих платформах [6, с. 2].

У липні 2014 року EBA публікує документ під назвою «EBA Opinion on 'virtual currencies'», тобто «Позиція EBA відносно віртуальних валют» [7]. У цьому документі EBA зазначає, що у вересні 2013 року віртуальні валюти потрапили в їх поле зору як одна з багатьох інновацій, які потребували спостереження. [7, с. 5] За результатами тримісячного моніторингу EBA видало попередження для споживачів, про яке ми писали вище. Однак, не вирішеним залишалось питання, чи повинні та чи можуть регулюватися віртуальні валюти загалом. Відповідаючи на це питання, EBA зазначає, що регуляторний підхід вимагатиме розробки значної нормативної бази, певні компоненти якої ще є невипробуваними. Він повинен включати, серед іншого, вимоги до інкорпорації та ліцензування, корпоративного управління учасників ринку, сегрегацію клієнтських рахунків, вимоги до власного капіталу, тестування IT систем, прозорості ціноутворення та протидію зловживань на ринку, ідентифікації клієнтів, інші вимоги і, що важливо, створення окремих регуляторів, відповідальних за цілісність схем віртуальних валют та їх ключових компонентів, включаючи протокол і реєстр транзакцій. Проте, такий комплексний підхід до вирішення проблеми управління ризиками, пов'язаними з віртуальними валютами, потребував багато часу та ресурсів. Тому, для вирішення найбільш нагальних проблем, таких, як ризики використання віртуальних валют для відмивання грошей, фінансування тероризму та інших фінансових злочинах, EBA рекомендував Європейським законодавцям розглянути можливість визнання учасників ринку віртуальних валют, які безпосередньо взаємодіють з фіатними (традиційними) та віртуальними валютами, такими, як біржі віртуальних валют, «зобов'язаними суб'єктами» відповідно до Директиви ЄС щодо боротьби з відмиванням грошей, а отже, такими, що підпадають під її вимоги. Окрім того, в цьому документі вперше було окреслено коло основних учасників ринку віртуальних валют: це користувачі, обмінні сервіси, торгові платформи, розробники і провайдери гаманців, однак, як слідує із документу, всі вони залишаються поза регуляторним периметром.

Вже за три роки після свого першого звіту, у лютому 2015 року, ЄЦБ видав ще один документ під назвою «Virtual currency schemes – a further analysis», який був логічним продовженням їх попереднього аналізу [8]. ЄЦБ кардинально переформулював визначення віртуальних валют і цього разу приділив суттєву увагу ключовим учасникам схем віртуальних валют. Зазначається, що «екосистема» схем віртуальних валют складається головним чином зі специфічних, нових категорій учасників, які раніше не були присутні в індустрії платежів. Крім того, нові бізнес-моделі будуються навколо отримання, зберігання, доступу та передачі одиниць віртуальної валюти [8, с. 4]. У своєму документі ЄЦБ дещо розширив коло учасників схем віртуальних валют порівняно зі звітом EBA 2014 року, включивши до них: розробників (inventors), емітентів (issues), майнерів (miners), процесингових провайдерів (processing service providers), користувачів (users), провайдерів гаманців (wallet providers), обмінники (exchanges), торгові платформи (trading platforms), та інших учасників (other actors). Також зазначалося, що ключові учасники загалом не регулюються і не контролюються. Таким чином, користувачі віртуальних валют не мають правового захисту, як, наприклад, можливість викупу (redeemability) або участь у схемі гарантування вкладів, і більше піддаються різноманітним ризикам, які зазвичай знижує регулювання. В той час, як діяльність фінансових установ підлягає нагляду з боку органів влади, користувачі віртуальних валют можуть помилково припустити, що віртуальні валюти та ключові учасники їх схем також регулюються або контролюються. Ця плутанина може виникнути зокрема через очевидну схожість віртуальних валют з певними формами грошей або електронними роздрібними платіжними інструментами. Зокрема, очевидна схожість з електронними грошима може призвести до того, що користувачі вважатимуть, що обов'язок викупу також може застосовуватися до віртуальних валют [8, с. 21]. Підсумовуючи свій аналіз, ЄЦБ зазначив, що стосовно власних завдань у сфері платіжних систем, ЄЦБ не вважає за необхідне вносити зміни або розширювати чинну правову базу ЄС, пов'язану з цими завданнями [8, с. 33].

Директиви ЄС 2015/849 (4AMLD) та 2018/843 (5AMLD). У червні місяці цього ж року в ЄС вступила в силу Директива ЄС 2015/849, більш відома як Четверга Директива ЄС з протидії відмиванню грошей (4AMLD) [9]. Дана Директива була значним юридичним кроком, спрямованим на зміцнення рамкової структури ЄС для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Проте, положення про віртуальні валюти та провайдерів послуг, пов'язаних з ними, як те рекомендував EBA у своєму звіті від 2014 року, у фінальний текст Директиви не були включені. На це може бути кілька причин, зокрема те, що текст директиви почали готувати ще у 2013 році, коли питання використання віртуальних валют не стояло так гостро, або ж те, що основною метою 4AMLD було приведення законодавства ЄС у сфері протидії відмиванню грошей до оновлених рекомендації Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (Financial Action Task Force, FATF), які на той час не вимагали регулювання криптовалют (хоча криптовалюти вже потрапили в поле зору FATF).

Проте, вже в липні 2016 року Європейська Комісія запропонувала проєкт змін до 4AMLD, які зрештою були ухвалені в 2018 році і наразі відомі як Директива ЄС 2018/843, або П'ята Директива ЄС з відмивання грошей (5AMLD) [10]. Це не була самостійна директива – це були зміни та доповнення до раніше прийнятої 4AMLD. Однією із ключових змін було включення поняття «віртуальні валюти» в перелік визначень, а також включення провайдерів гаманців віртуальних валют і провайдерів сервісів з обміну віртуальних валют на фіатні валюти в перелік «зобов'язаних осіб» для цілей законодавства в сфері відмивання грошей та фінансування тероризму. Формально це ознаменувало початок регулювання провайдерів послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, у ЄС, хоча і в дуже обмежений спосіб – виключно для цілей протидії відмиванню грошей. Фактично ж країні-члени ЄС мали імплементувати дану Директиву в своє національне законодавство до 10 січня 2020 року, але, незважаючи на 18-місячний період, наданий для імплементації, певні країни-члени порушили даний термін [11]. Але були і виключення: так, Естонія ще у листопаді 2017 року, задовго до прийняття 5AMLD, внесла зміни у свій національний закон про протидію відмиванню грошей і включила в нього положення аналогічні тим, що пізніше будуть прийняті у 5AMLD відносно віртуальних валют та провайдерів послуг, пов'язаних з ними [12]. Це дозволило Естонії створити привабливі умови для учасників ринку віртуальних валют, і, як наслідок, до справжнього ажіотажу серед бажаючих отримати відповідну «ліцензію» від Фінансової поліції Естонії, що була визначена як компетентний орган з ліцензування даних видів діяльності.

Втім, багато країн-членів, на відміну від Естонії, навіть після дедлайну для імплементації 5AMLD не започатковували режим реєстрації крипто-компаній для цілей AML регулювання ще протягом тривалого часу.

Ключовою проблемою положень 5AMLD відносно регулювання провайдерів послуг, пов'язаних з віртуальними валютами, була відсутність одноманітного підходу серед країн-членів. Оскільки 5AMLD була директивою, а не регламентом, це надавало країнам-членам більший рівень законодавчої дискреції відносно її положень. У зв'язку із цим, процес реєстрації для цілей AML у кожній країні був організований по-різному. Іншою суттєвою проблемою була відсутність права паспортизації. Дане право, яке передбачене деякими іншими директивами ЄС, як згадана вище EMD2, або Друга платіжна Директива (PSD2), надають право особам, авторизованим на ведення певного ліцензованого виду діяльності, як, наприклад, емісія електронних грошей або здійснення платежів в інтересах клієнтів, маючи авторизацію в одній з країн-членів, безперешкодно надавати свої послуги в інших країнах-членах блоку. Однак, жодна з AML директив ніколи такого права не передбачала, а іншого акта, який би регулював провайдерів послуг, пов'язаних з віртуальними валютами, ще не існувало.

Ці та деякі інші проблеми (наприклад, саме визначення «віртуальних валют») породили подальші дискусії щодо необхідності розробки більш комплексного та уніфікованого підходу до регулювання віртуальних валют та відповідних провайдерів послуг.

Розробка єдиного регуляторного підходу до віртуальних активів. 9 січня 2019 року, EBA та Європейське управління з цінних паперів та ринків (ESMA) видали два документи: «Звіт про крипто-активи із порадами для Європейської Комісії» (Report with advice for the European Commission on crypto assets) [13] та «Порада щодо первинного розміщення монет та крипто-активів» (Advice-Initial Coin Offerings and Crypto-Assets) [14], відповідно.

У своєму звіті EBA відійшли від терміна «віртуальна валюта». На заміну прийшов більш ширший термін – «крипто-активи» (crypto-assets). Зазначається, що згідно з аналізом, проведеним EBA, зазвичай крипто-активи не підпадають під дію регулювання фінансових послуг в ЄС, а певні послуги, пов'язані з наданням кастодіальних гаманців для крипто-активів і торгових платформ для крипто-активів, не вважаються регульованими видами діяльності відповідно до законодавства ЄС про фінансові послуги. Крім того, у країнах-членах ЄС починають з'являтися неоднорідні підходи до регулювання цієї діяльності. Ці фактори викликають потенційні проблеми, зокрема стосовно захисту прав споживачів, операційної стійкості, цілісності ринку та рівних умов конкуренції [13, с. 4]. У висновку, EBA рекомендувало Європейській Комісії провести аналіз користі і витрат (cost-benefit analysis), щоб оцінити, чи є на даному етапі доцільним і можливим вжиття заходів на рівні ЄС для вирішення виявлених проблем [13, с. 29]. Слід зазначити, що на момент публікації даного звіту положення 5AMLD ще не були імплементовані країнами-членами ЄС, тому діяльність окремого класу організації – провайдерів послуг пов'язаних з оборотом віртуальних активів (virtual asset service provider, VASP), які почали виникати в ЄС, починаючи з 2020 року, не аналізувалась, ба більше, даний звіт взагалі ще не оперував даним терміном.

У свою чергу, ESMA у своєму документі зробила акцент на класифікації крипто-активів та можливості застосування діючого законодавства до тих крипто-активів, що за своєю природою можуть кваліфікуватися як фінансові інструменти і можуть підпадати під регулювання Другої Директиви ЄС з ринків фінансових інструментів (Second Markets in Financial Instruments Directive, MiFID II). Втім, певна увага була приділена і тим крипто-активам, які не підпадають під визначення «фінансового інструменту». ESMA передбачила два можливих сценарії розвитку подальшого регулювання певних типів крипто-активів: запровадження спеціалізованого режиму для окремих типів крипто-активів і «нічого не робити» (дослівне цитування – «do nothing») [14, с. 41]. При цьому зазначається, що у першому випадку пріоритет має бути саме за регулюванням для цілей протидії відмиванню злочинних коштів (AML). Також зазначається, що ширше регулювання крипто-активів та пов'язаних з ними послуг, може мати певні негативні ефекти, зокрема: ризик легітимізації крипто-активів та заохочення їх більш широкого використання. Це також вимагатиме додаткових ресурсів для нагляду. Будь-яка нова система має також захищати цілісність існуючих ринків капіталу. Тому на даному етапі, щодо крипто-активів, які не є фінансовими інструментами, ESMA радить зосередитися на попередженні покупців про ризики таких крипто-активів, замість створення більш складного режиму, який міг би легітимізувати крипто-активи та підвести їх під аналогічний регуляторний режим, як для крипто-активів, що є фінансовими інструментами.

Щодо іншої опції, а саме утриматись від будь-яких дій, ESMA вказує, що цей варіант не вирішує відомі проблеми захисту інвесторів та цілісності ринку. Тому ESMA вважає, що варіант «А» (запровадження спеціалізованого режиму) є найбільш доречним шляхом дій [14, с. 40-41].

Є підстави вважати, що між EBA та ESMA була певна координація щодо підготовки цих документів, оскільки, по-перше, вони оперують однаковою термінологію (наприклад, «крипто-активи», що було вжито вперше у документах такого рівня), а також те, що обидва документи було опубліковано в один день – 9 січня. Проте, на нашу думку, саме ESMA на той час була основним драйвером подальшого регулювання крипто-активів та провайдерів послуг, пов'язаних із ними.

Нарешті, у вересні 2022 року Європейська Комісія опублікувала Стратегію цифрових фінансів [15], частиною якої був проєкт Регламенту ЄС про ринки крипто-активів, більш відомий як MiCA. ЄС пройшов довгий та складний шлях, перш ніж 29 червня 2023 року цей регламент, що є ключовим документом з регулювання крипто-активів та провайдерів послуг, пов'язаних з їх оборотом. Цей фундаментальний документ регулює ключові аспекти функціонування ринку крипто-активів у ЄС і є одним із першим подібних комплексних документів у світі. Таким чином, ЄС випередили США, Китай та більшість інших добре розвинених держав світу у питанні встановлення «правил гри» на даному, відносно новому ринку. Положення MiCA для провайдерів послуг, пов'язаних з крипто-активами вступають в силу 30 грудня 2024 року, і це ознаменує якісно новий етап у встановленні правового статусу цих учасників вже ширшого, фінансового ринку.

Висновки. Шлях ЄС до встановлення першого комплексного регуляторного режиму для крипто-активів та провайдерів послуг, пов'язаних з їх обігом, зайняв більше десяти років: з моменту, коли віртуальні валюти попали в поле зору Європейського центрального банку в вересні 2011 року – і до моменту набрання чинності Регламенту ЄС про ринок крипто-активів. Встановленню цього регуляторного режиму передувала тривала та комплексна робота ключових регулюючих органів ЄС, а саме Європейського центрального банку, Європейського банківського управління та Європейського управління з цінних паперів та ринків. Кожен орган, в межах своєї компетенції, систематично вивчав та моніторів ключові ризики, намагався дати визначення та визначити зміст ключовим поняттям даної індустрії, та означити ключових її учасників.

Розуміння цього шляху дає змогу не лише сприйняти поточне регулювання «як є», але й зрозуміти, які саме виклики воно має адресувати, та яким ризикам – запобігти чи мінімізувати їх ефект, що може створити сприятливі умови для подальшої гармонізації українського законодавства до законодавства ЄС, з врахуванням національної специфіки та особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (MiCA). *Official Journal of the European Union.* 2023. P. 1–138. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2023.150.01.0040.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2023%3A150%3ATOC (дата звернення: 11.10.2024).
2. Огінок С., Янко К. Етапи розвитку ринку криптовалют. *Економіка та суспільство.* 2022. № 35. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1086/1043 (дата звернення: 11.10.2024).
3. Цимбалюк А.І. Регулювання віртуальних активів і технологій блокчейн в ЄС і Україні: законодавчі новації. *Modern Technologies and Processes of Implementation of New Methods. Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference. Madrid, Spain: International Science Group*. 2024. P. 144–152.
4. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC. *Official Journal of the European Union.* 2009. P. 7–17. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj (дата звернення: 11.10.2024).
5. Virtual currency schemes. *European Central Bank*. 2012. 55 p. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf (дата звернення: 11.10.2024).

6. EBA Warning on Virtual Currencies. *European Banking Authority.* 2013. URL: https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/documents/10180/598344/b99b0dd0-f253-47ee-82a5-c547e408948c/EBA%20Warning%20on%20Virtual%20Currencies.pdf (дата звернення: 11.10.2024).
7. EBA Opinion on 'virtual currencies'. *European Banking Authority.* 2014. URL: https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/documents/10180/657547/81409b94-4222-45d7-ba3b-7deb5863ab57/EBA-Op-2014-08%20Opinion%20on%20Virtual%20Currencies.pdf (дата звернення: 11.10.2024).
8. Virtual currency schemes – a further analysis. *European Central Bank.* 2015. 37 p. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf (дата звернення: 11.10.2024).
9. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC. *Official Journal of the European Union*. 2015. P. 73–117. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849 (дата звернення: 11.10.2024).
10. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. *Official Journal of the European Union*. 2018. P. 43-74. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018L0843 (дата звернення: 11.10.2024).
11. May infringements package: key decisions. *European Commission.* 2020. URL:https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/inf_20_859/INF_20_859_EN.pdf (дата звернення: 11.09.2024).
12. Money Laundering and Terrorist Financing Prevention Act. *Riigi Teataja*. 2017. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/117112017002 (дата звернення: 11.10.2024).
13. Report with advice for the European Commission on crypto-assets. *European Banking Authority*. 2019. URL: https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/documents/10180/2545547/ 67493daa-85a8-4429-aa91-e9a5ed880684/EBA%20Report%20on%20crypto%20assets.pdf (дата звернення: 11.10.2024).
14. Advice: Initial Coin Offerings and Crypto-Assets. *European Securities and Markets Authority.* 2019. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-157-1391_crypto_advice.pdf (дата звернення: 11.10.2024).
15. Digital finance package. *European Commission.* 2020. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/digital-finance-package_en (дата звернення: 11.10.2024).

УДК 351:261.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.6

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

Ніколенко Л.М.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громади
факультету № 2,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0002-3437-6968

Ніколенко Л.М. Взаємодія поліції і населення (на прикладі Великої Британії).

У статті досліджено особливості взаємодії поліції і населення (на прикладі Великої Британії). Визначено, що децентралізована політика будування системи правоохоронних органів у порівнянні з централізованою може мати ряд переваг, в тому числі стосовно врахування національних, культурних, релігійних та інших особливостей окремих регіонів країни, що дозволяє застосовувати найбільш ефективні механізми публічної безпеки.

Визначено, що принцип «policing by consent» («поліцейська діяльність за згодою») є центральним принципом у відносинах між поліцією та населенням, наголошує на співпраці між ними та законності, означає, що легітимність поліцейської діяльності ґрунтується на загальному консенсусі підтримки, який випливає з прозорості повноважень, чесності при здійсненні цих повноважень та відповідальності за діяльність.

Підкреслено, що для забезпечення добровільного дотримання закону, позитивних відносин з населенням поліція взаємодіє за допомогою інформаційно-пропагандистських програм, публічних консультацій та зустрічей, реалізуючи таким чином принцип громадської підтримки та співпраці.

Принцип мінімального застосування сили, визначає, що застосування сили поліцією має бути крайнім заходом, застосовуваним лише тоді, коли це необхідно та відповідає ситуації. При підготовці поліцейських їх навчають методам деескалації та заохочують до використання ненасильницьких методів, коли це можливо.

Зазначено, що принцип неупередженості і справедливості сприяє тому, що поліція забезпечує справедливість і рівність відносин з населенням, незалежно від раси, релігії, статі чи соціально-економічного статусу.

Принцип поваги до прав людини спрямований на повагу та захист прав людини з боку поліції, гарантуючи, що їхні дії не порушують громадянські свободи. Завдяки поєднанню законодавчої бази, суворої підготовки поліцейських, наявність механізмів підзвітності та залучення населення поліція Великої Британії прагне забезпечити, щоб її дії постійно захищали та поважали права людини. Це зобов'язання не тільки підвищує суспільну довіру, але й сприяє більш справедливому та рівноправному суспільству.

Збереження громадської довіри та забезпечення підзвітності поліції мають вирішальне значення для подальшої ефективності британської поліції.

Ключові слова: поліція, «policing by consent», принцип партнерства, Community Policing, взаємодія, міжнародний досвід.

Nikolenko L.M. Interaction between the police and the population (on the example of Great Britain).

The article examines the peculiarities of the interaction between the police and the population (on the example of Great Britain). It was determined that the decentralized policy of building a system of law enforcement agencies in comparison with the centralized one can have a number of advantages,

including taking into account the national, cultural, religious and other features of individual regions of the country, which allows the application of the most effective mechanisms of public security.

It is determined that the principle of «policing by consent» is a central principle in the relationship between the police and the population, emphasizes cooperation between them and legality, means that the legitimacy of policing is based on a general consensus of support that arises from transparency of powers, honesty in exercising these powers and responsibility for activities.

It is emphasized that in order to ensure voluntary compliance with the law and positive relations with the population, the police interacts with the help of informational and promotional programs, public consultations and meetings, thereby realizing the principle of public support and cooperation.

The principle of minimum use of force specifies that the use of force by the police should be a measure of last resort, used only when necessary and appropriate to the situation. Police officers are trained in de-escalation techniques and encouraged to use non-violent methods whenever possible.

It is noted that the principle of impartiality and justice contributes to the fact that the police ensure justice and equality of relations with the population, regardless of race, religion, gender or socio-economic status.

The principle of respect for human rights aims at the respect and protection of human rights by the police, ensuring that their actions do not violate civil liberties. Through a combination of a legal framework, rigorous police training, accountability mechanisms and public involvement, UK police are committed to ensuring that their actions consistently protect and respect human rights. This commitment not only increases public trust, but also contributes to a fairer and more equal society.

Maintaining public trust and ensuring police accountability are critical to the continued effectiveness of British policing.

Key words: police, «policing by consent», partnership principle, Community Policing, interaction, international experience.

Постановка проблеми. Взаємовідносини між поліцією та громадськістю є найважливішим аспектом будь-якого суспільства. Ці відносини суттєво впливають на ефективність правоохоронних органів та загальний суспільний порядок. У Великій Британії така взаємодія розвивалася протягом століть, під впливом правових, соціальних норм та історичних подій.

В останні роки взаємодія між поліцією та населенням у Великій Британії знову набула актуальності через декілька факторів. По-перше, зростання соціальних рухів, таких як Black Lives Matter, привернуло увагу до питань відповідальності поліції, расового профілювання та застосування сили. Сьогодення не вщухають масові протести на тлі резонансного вбивства дітей у місті Саутпорт. Поліція затримала близько сотні людей. Акції протесту в англійських містах переросли у сутички між протестувальниками й поліцією, а також між учасниками антимігрантської акції та їхніми опонентами. У заходах, що рекомендовані урядом є посилення співпраці з населенням [1]. По-друге, пандемія COVID-19 поставила перед правоохоронними органами безпрецедентні виклики, вимагаючи від поліції дотримання заходів охорони здоров'я, зберігаючи довіру суспільства. По-третє, дедалі більша залежність від технологій, в тому числі, таких як натільні камери та соціальні мережі, змінили динаміку взаємодії поліції та громадськості, як позитивно, так і негативно.

Ці аспекти підкреслюють важливість не тільки підтримки, а й подальшого розвитку позитивних відносин між поліцією та населенням. Ефективна поліцейська діяльність покладається на довіру та співпрацю громади, які необхідні для запобігання злочинам та забезпечення громадської безпеки. І навпаки, негативні відносини можуть привести до соціальних заворушень, порушення закону та загального відчуття незахищеності у населення.

Незважаючи на те, що Україна і Велика Британія країни не тільки з діаметрально протилежними правовими системами, режимом, законодавством, а й історичним минулим, що вплинуло на соціальний, економічний та політичний розвиток держав, для нас становить інтерес дослідження досвіду цієї країни. Велика Британія може стати прикладом європейської політичної та економічної стабільності в умовах багатонаціонального та мультикультурного суспільства. Велика Британія має одну з найуспішніших поліцейських систем серед європейських держав. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення досвіду зарубіжних країн в організації взаємовідносин поліції та населення, який можна використовувати для вдосконалення будь-якої правової системи шляхом запозичення, адаптації та апробації розвинутих принципів, методів та практик.

Стан дослідження. Проблема взаємодії поліції з населенням була і є предметом дискусій та обговорень не лише вчених, а і практичних працівників поліції, що говорить про необхідність подальших напрацювань. Зокрема, взаємодію поліції з населенням досліджували такі вчені, як: Р.І. Благута, О.М. Балинська, М.В. Голуб, О.В. Дячук, О.В. Кожухар, Н.П. Матюхіна, Н.А. Морозов, О.М. Музичук, Є.С. Назимко та інші. Але питання впровадження зарубіжного досвіду для реформування та будування відносин поліції з населенням потребує подальшого вдосконалення.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження взаємодії поліції та населення на прикладі Великої Британії, визначення особливостей та принципів покладених в її основу.

Виклад основного матеріалу. На відміну від України, яка має централізовану систему правоохоронних органів, у Великій Британії поліція не є централізованим органом, який охоплює правоохоронною системою всю країну. Істотну роль у формуванні цієї особливості відіграв політичний устрій Великої Британії як Сполученого Королівства, в якому окремі регіони самостійні та незалежні. У Сполученому Королівстві більша увага приділяється збереженню порядку та боротьбі з девіаціями, а в Україні увага приділяється захисту прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією.

Децентралізована політика будування системи правоохоронних органів у порівнянні з централізованою може мати ряд переваг, в тому числі стосовно врахування національних, культурних, релігійних та інших особливостей окремих регіонів країни, що дозволяє застосовувати найбільш ефективні механізми публічної безпеки.

Співпраця поліції Великої Британії з населенням будується на визначених принципах, які підкреслюють важливість схвалення громадськістю, мінімального застосування сили та участі громади в підтримці правопорядку та до яких можна віднести наступні принципи.

Принцип «policing by consent» («поліцейська діяльність за згодою») є центральним принципом у відносинах між поліцією та населенням, наголошує на співпраці між ними та законності, означає, що легітимність поліцейської діяльності ґрунтується на загальному консенсусі підтримки, який випливає з прозорості повноважень, чесності при здійсненні цих повноважень та відповідальності за діяльність. Концепція «поліцейської діяльності за згодою» є фундаментальною для розуміння взаємодії між поліцією та населенням у Великій Британії. Цей принцип, встановлений сером Робертом Пілом на початку 19 століття, передбачає, що легітимність поліції походить від згоди громадськості, а не через страх чи силу. Принципи поліцейської діяльності Р. Піла продовжують впливати на роботу британської поліції сьогодні.

Історично склалося так, що британська поліція намагалася відрізнити себе від військових, зосереджуючись на тому, щоб бути не тільки доступною, а й частиною суспільства, якому вони служать. Такий підхід допоміг зміцнити довіру та співпрацю між поліцією та населенням.

Принцип громадської підтримки та співпраці визначає, що ефективність поліцейської діяльності залежить від громадського схвалення та співпраці. Поліція прагне забезпечити добровільне дотримання закону, підтримуючи позитивні відносини з громадою. Для цього поліція взаємодіє з громадами за допомогою інформаційно-пропагандистських програм, публічних консультацій для підтримки довірі та співпраці.

Поліція співпрацює з різними місцевими організаціями, зокрема школами, підприємствами, благодійними організаціями та соціальними службами, для вирішення соціальних проблем, які сприяють розвитку злочинності. Завдяки спільній роботі над такими ініціативами, як програми роботи з молоддю, боротьбі з наркотиками та надання послуг підтримки вразливим верствам населення в деяких районах знизився рівень злочинності.

Заслуговує на увагу діяльність благодійної організації Crimestoppers «зупини злочинця», яка надає можливість громадянину анонімно подзвонити на цілодобовий номер, щоб надати інформацію про злочин; або, як альтернативний варіант, люди можуть надіслати інформацію анонімно через веб-сайт Crimestoppers. Діяльність подібних організацій є корисним у разі коли громадяни не бажають звертатися до поліції напряму, або не впевнені, що інформація є правдивою, або бажають залишитися анонімами [2].

Також цікавий досвід активної співпраці поліції з вуличними пасторами (Street Pastors). Вуличний пастор – це церковний лідер або служитель церкви чи її член, який надає допомогу особливо молоді, які відчуває себе обділеними і маргіналізованими. Вуличні пастори, спілкуючись із людьми на вулицях, забезпечують участь церкви у вирішенні питань безпеки та захисту населення від злочинів [3].

Принцип мінімального застосування сили, визначає, що застосування сили поліцією має бути крайнім заходом, застосовуваним лише тоді, коли це необхідно та відповідає ситуації. У Великій Британії поліцейські не мають зброї при патрулюванні. При підготовці поліцейських їх навчають методам деескалації та заохочують до використання ненасильницьких методів, коли це можливо. Цей принцип допомагає зберегти суспільну довіру та зменшує ймовірність конфлікту.

Принцип неупередженості і справедливості сприяє тому, що поліція забезпечує справедливість і рівність відносин з населенням, незалежно від раси, релігії, статі чи соціально-економічного статусу. Вимога справедливості є загальною і необмеженою властивістю, яка включає в себе, з-поміж іншого, принцип неупередженості та недискримінаційного підходу. Поліція діє справедливо, коли вона повністю поважає позиції і права кожної особи, з якою вона має справу при виконанні нею своїх обов'язків. Справедливість повинна застосовуватися в усіх аспектах роботи поліції, але особливе значення вона набуває в її відносинах з населенням. Вимога безсторонності передбачає, наприклад, щоб поліція поводилася гідно і не приймала жодну сторону в спорі, щодо якого ведеться розслідування. У випадку порушень поліція не повинна висловлюватися з питання про винуватість. Більше того, неупередженість вимагає, щоб персонал поліції утримувався від будь-яких видів діяльності, не пов'язаних з поліцією, які могли б їм заважати виконувати свої завдання повністю неупереджено або створювати у населення враження про це. Загальний принцип недискримінаційного підходу і рівності є основоположним елементом міжнародного права в сфері прав людини. Після прийняття Протоколу № 12 до Європейської конвенції з прав людини цей правовий інструмент містить загальну заборону дискримінації. Сфера захисту від дискримінації поширюється зараз на права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, на особисті права, гарантовані безпосередньо національним законодавством або через зобов'язання державних органів, і на акти, прийняті органами влади на виконання їхніх дискреційних повноважень або на будь-які інші акти, що приймаються подібними органами, наприклад, поліцією [4].

Принцип прозорості і підзвітності визначає, що діяльність поліції повинна бути прозорою та підзвітною громадськості, якій вона служить. Дотримання цього принципу здійснюється шляхом регулярного звітування, використання натільних камер для документування взаємодії, які допомагають забезпечити відкритість дій поліції у разі перевірки.

Принцип партнерства Community Policing у Великій Британії – це комплексний підхід, який передбачає постійний діалог, співпрацю та взаємну підтримку між поліцією та населенням. Community Policing була розроблена в розвинутих демократичних країнах. На її основі були проведені найбільші реформи органів поліції США, Канади, Великої Британії, країн Західної Європи. Реформи привели до змін власних компонентів поліцейської роботи, а саме: форм, методів, характеру та змісту співпраці, орієнтації взаємодії з населенням та громадськими інститутами. Зосереджуючись на зміцненні довіри, вирішенні проблем, пов'язаних із громадою, і співпраці з різними зацікавленими сторонами, цей принцип допомагає створювати безпечніші та стійкіші спільноти. Успіх цього підходу залежить від постійної прихильності як поліції, так і громади працювати разом для досягнення спільних цілей. Реалізується через ряд стратегій та ініціатив, які наголошують на співпраці між поліцією та громадами, які вони обслуговують.

Велика Британія є країною, де взаємодія з населенням є досить розвиненою та має багато форм. Офіційний сайт британської поліції пропонує достатньо велику кількість інформації для бажаючих допомагати поліції для забезпечення правопорядку. Наприклад, «Спеціальні констеблі» – група підготовлених добровольців, які підтримують місцеву поліцію та працюють разом з нею. Спеціальними констеблями можуть стати будь-які громадяни незалежно від професії, які пройшли спеціальну підготовку. Вони мають такі самі повноваження як і поліцейські, навіть носять таку саму форму, але працюють не більше 4-х годин на тиждень у місцевій поліції. Беручи участь в усіх аспектах діяльності поліції (відповідають на дзвінки, патрулюють, працюють в школах, надають допомогу в різних ситуаціях, контролюють та регулюють дорожній рух тощо), спеціальні констеблі є прямим зв'язком поліції і громади, адже самі є її представниками. Крім того, розвинута волонтерська форма участі Police Support Volunteers – це цивільні добровольці, які витрачають свій час на допомогу у виконанні завдань, які доповнюють обов'язки, що виконуються співробітниками поліції і іншим персоналом поліції, що допомагає звільнити офіцерів і персонал для виконання ключових оперативних обов'язків. Функціями добровольців є як надання послуг по боротьбі зі злочинністю та адміністративної діяльності, так і відстеження повідомлень про злочини та інциденти з представниками громадськості [5]. Діяльність поліцейських волонтерів приносить значну користь поліцейській службі і місцевим громадам [6].

Крім того, поліція регулярно організовує консультації з громадськістю, збори в мерії та форуми, де члени громади можуть висловити свої проблеми, надати відгуки та обговорити місцеві проблеми безпеки безпосередньо з правоохоронними органами. Такі зустрічі дозволяють поліції збирати інформацію про пріоритети та проблеми громади, допомагаючи формувати місцеві поліцейські стратегії та забезпечуючи задоволення потреб громади.

Програми Neighborhood Watch залучають жителів для забезпечення безпеки своїх громад. Члени громади обмінюються інформацією про підозрілу діяльність і підтримують один одного в запобіганні злочинам.

Принцип переважання попередження над покаранням підкреслює, що поліцейська діяльність має бути зосереджена на запобіганні злочинам, а не просто на реагуванні на них. Реалізується через різні стратегії та практики шляхом здійснення профілактичних заходів, таких як освіта громади, громадські патрулі тощо. Такий підхід спрямований на запобігання злочинам, зменшення кількості рецидивів і збереження довіри суспільства до правоохоронних органів.

Принцип поваги до прав людини спрямований на повагу та захист прав людини з боку поліції, гарантуючи, що їхні дії не порушують громадянські свободи. Завдяки поєднанню законодавчої бази, суворої підготовки поліцейських, наявність механізмів підзвітності та залучення населення поліція Великої Британії прагне забезпечити, щоб її дії постійно захищали та поважали права людини. Це зобов'язання не тільки підвищує суспільну довіру, але й сприяє більш справедливому та рівноправному суспільству.

Ці принципи є невід'ємною частиною підтримки позитивних і ефективних відносин між поліцією та населенням у Великої Британії. Вони допомагають гарантувати, що поліцейська діяльність здійснюється за згодою громади, зміцнюючи довіру, співпрацю та спільне зобов'язання дотримуватись закону.

У Стратегії по профілактиці та попередженню порушень у Великій Британії відзначається, що досягнення значного і стійкого скорочення визначених порушень, можливо тільки за рахунок того, що уряд, правоохоронні органи, бізнес і громадськість працювали разом над попередженням і профілактикою. Тільки завдяки спільної взаємодії можна підтримати безпеку та захист громадян [7].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна наголосити, що взаємодія між поліцією та населенням у Великій Британії є складною та багатогранною, що грунтується на історичному принципі «policing by consent» «поліцейської діяльності за згодою». Хоча цей підхід традиційно сприяв позитивним відносинам між поліцією та громадськістю, сучасні проблеми, такі як расове профілювання, застосування сили та вплив технологій, погіршили ці відносини. Збереження громадської довіри та забезпечення підзвітності поліції мають вирішальне значення для подальшої ефективності британської поліції. В залежності від розвитку суспільства повинні розвиватися стратегії взаємодії поліції та населення, забезпечуючи, щоб принципи справедливості, прозорості та поваги до прав людини залишалися центральними для поліцейської діяльності у Великій Британії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Капустянська І. У Британії продовжуються масові протести після вбивства дітей у Саутпорті. *LB.ua.* URL: https://lb.ua/world/2024/08/04/627765_britanii_prodovzhuyutsya_masovi.html.
2. Crimestoppers. URL: https://crimestoppers-uk.org/.
3. Street Pastors. URL: https://www.streetpastors.org/.
4. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf.
5. Crime and policing in England, Wales and Northern Ireland. URL: https://www.police.uk/volunteering/.
6. Медведенко С.В. Зарубіжний досвід взаємодії поліції з громадськістю на прикладі Великобританії та Бельгії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. С. 135–142.
7. Modern Crime Prevention Strategy. *Home office*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a8197cf40f0b62305b8fc96/6.1770_Modern_Crime_Prevention_Strategy_final_WEB_version.pdf.

УДК 342.7:004.8
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.7

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ: ЗАХИСТ ПРИВАТНОСТІ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ[1]

Остіян Є.З.,
студентка 4 курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0007-4166-7177
e-mail: evgost0112@gmail.com

Остіян Є.З. Штучний інтелект та персональні дані: захист приватності в цифровому середовищі.

Стаття робить акцент на актуальних ризиках, пов'язаних з використанням штучним інтелектом (ШІ) персональних даних (ПД), зокрема у контексті порушення права на конфіденційність та приватність фізичних осіб. Було виявлено та опрацьовано конкретні сфери обробки штучним інтелектом даних, а також те, як сучасні тенденції та загрози для захисту даних такої обробки впливають на розвиток стійкої й ефективної нормативно-правової бази з регулювання подібних технологій.

Через аналіз шляху до цифрової трансформації України та конкретних випадків порушень захисту права на конфіденційність за допомоги штучного інтелекту у світі, несанкціонованого доступу до них та відсутності достатньої превентивної діяльності, спрямованої на захист інформації, встановлено негативний вплив на інформаційну безпеку та економічну стабільність. Попри це на онлайн-платформах виділено тенденцію щодо позначення контенту, створеного за допомоги штучного інтелекту.

Приділено увагу заглибленню у юридичну природу штучного інтелекту, до якого через комплексність даних, які він використовує, має застосовуватися міжгалузевий підхід правових механізмів та технологічних і правових інструментів регулювання. Окрім цього, штучний інтелект визначається як каталізатор для оновлення багатьох правових режимів, зокрема в полі інформаційної безпеки, захисту персональних даних і конфіденційності особи.

З огляду на це, розглянуто основні недоліки національного законодавства про захист ПД, проаналізовано національну стратегію з регулювання штучного інтелекту та запропоновано шляхи вирішення ключових проблем в даних полях. Окремим пунктом було зауважено на законопроєктах про захист персональних даних в Україні і на тому, як вони враховують європейські стандарти із захисту даних в умовах розвитку штучного інтелекту. Також для порівняння наведено стратегії розвитку штучного інтелекту через призму міжнародного досвіду, опрацьовано європейське законодавство про захист даних (Загальний регламент про захист даних) та Акт ЄС про ШІ з метою виявлення основних моментів їх взаємозв'язку.

Ключові слова: штучний інтелект, GDPR, персональні дані, криза згоди, соціальні мережі, економіка даних.

Ostiian Y.Z. Artificial intelligence and personal data: privacy protection in the digital environment.

This paper focuses on the current risks associated with the use of artificial intelligence (AI) in processing personal data (PD), particularly about individuals' privacy and confidentiality rights. The paper identifies and examines specific areas of artificial intelligence data processing and discusses how modern trends and threats to data protection impact the development of a robust regulatory framework for managing such technologies.

[1] Науковий керівник: Пішта Вадим Іванович, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор філософії.

The analysis of Ukraine's digital transformation journey and specific cases of privacy rights violations through artificial intelligence globally has highlighted unauthorized access to data and insufficient preventive measures for information protection. These issues have been found to harm information security and economic stability. Despite this, there has been a notable trend on online platforms to label content created with the assistance of artificial intelligence.

The paper delves into the legal nature of artificial intelligence and the need for an interdisciplinary approach involving both legal mechanisms and technological tools due to the complexity of the data it uses. Furthermore, artificial intelligence is shown to play a crucial role in updating legal regimes, particularly in information security, personal data protection, and individual privacy.

Given this, the main shortcomings of the national legislation on the protection of PD have been considered. The national strategy for regulating artificial intelligence has been analyzed, and ways of solving key problems in these fields have been proposed. A separate point was noted in the draft laws on protecting personal data in Ukraine and how they align with European data protection standards in the context of developing artificial intelligence. Also, for comparison, strategies for developing artificial intelligence through the prism of international experience are presented, and European legislation on data protection (General Data Protection Regulation) and the EU Act on AI are processed to identify the main points of their relationship**.**

Key words. Artificial intelligence, GDPR, personal data, crisis of consent, social networks, data economy.

Актуальність теми дослідження. Згідно з Постановою КМУ від 30 квітня 2024 № 476 «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні року» системи штучного інтелекту, глибоке навчання, великі дані (big data) та нейроподібні мережі є актуальними до опрацювання зокрема у правовій доктрині, оскільки штучний інтелект в епоху цифровізації людства створює нові виклики для безпеки в кіберпросторі, одні з яких створюють загрозу витоків великих наборів персональних даних, зловживання ними та несанкціонованого доступу до них.

У доповіді Уповноваженого за 2023 рік резюмується, що законодавство про захист персональних даних потребує оновлення у зв'язку зі стрімким технологічним розвитком і використанням технологій штучного інтелекту. Застосування цих сучасних технологій у різних сферах створює необхідність у чіткому правовому регулюванні для забезпечення захисту прав і свобод людини, що в сукупності робить тему актуальною для досліджень у юридичній науці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Використання персональних даних штучним інтелектом та можливих правових наслідків, пов'язаних з такою обробкою, досліджувалося такими вітчизняними вченими, як Пунда О.О., Арзянцева Д.А., Резворович К.Р., Береда М.В., Базалицький В.І., Бєлова М.В., Бєлов Д.М. Зокрема питання про правосуб'єктність ШІ підіймалося у працях наступних науковців: Каткова Т.Г., Зозуляк О.І., Жорнокуй Ю.М., Щербина Б.С., Ткаченко В.В.

Суттєву увагу науковою спільнотою приділено використанню ШІ в медицині, так як персональні дані обробляються в даній галузі за допомоги цього інноваційного продукту у великій кількості та з різною метою, що веде до актуалізації захисту приватності пацієнтів та/або користувачів технології. Також у сферах біоінформатики та медицини проведено деякі дослідження для вирішення юридичних та етичних проблем шляхом анонімізації даних за допомоги шифрування, деідентифікації записів, які складаються з персональних даних (псевдонімізація). Певною мірою ці рішення обмежували витік даних, але з іншого боку погано працювали під час завдань аналізу та дослідження.

Мета статті полягає у визначенні правових проблем та ризиків використання штучного інтелекту у процесі обробки персональних даних та наданні пропозицій щодо шляхів покращення законодавства на основі міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект в епоху цифровізації людства широко впроваджується всюди: від побуду, користувацького досвіду в мережі Інтернет й електронної комерції до забезпечення правопорядку, правосуддя, оборонної сфери та навіть дипломатії. Новації створюють нові можливості та виклики для безпеки в кіберпросторі, одні з яких можуть спровокувати дезінформацію, підрив довіри до уряду з боку суспільства та перетворення людей на «прозорих

громадян», а великі обсяги їхніх персональних даних підштовхнути до незаконного використання, де інформація у відкритому потоці економіки даних використовується без її дозволу та, більше того, проти неї. Система ШІ вчиться на даних, використовує дані та заснована на даних. Це алгоритм, і дані різного характеру є основою його функціонування.

Саме тому завдяки доступності великих наборів даних з інтернету система досягла суттєвого прогресу в навчанні [1, с. 174]. Однак нові дослідження показують, що зростає так звана «криза згоди» у веб-доменах, які вжили заходів для запобігання збирання штучним інтелектом даних, які ті зберігають, і натомість можуть вимагати плату за доступ до них [2].

«Криза згоди» як сучасна проблематика отримання *ефективної* та *реальної* згоди на обробку персональних даних досліджувалася широким колом науковців з різних перспектив, зокрема технологій і права. Наприклад, у праці «The Crisis of Consent: How Stronger Legal Protection May Lead to Weaker Consent in Data Protection» явище описується як неприйняття суб'єктом даних усвідомленого та обґрунтованого рішення через перенавантаження згоди та інформації, коли той стикається із відповідним запитом на згоду обробки його даних [3, с. 179], але в дослідженні про заборону використання даних для навчання ШІ під назвою «Consent in Crisis: The Rapid Decline of the AI Data Commons» визначення інтерпретується здебільшого у площині того, що на колись відкриті дані в мережі тепер покладені певні обмеження. Слід виділити, що несанкціонований доступ до відкритих даних в мережі може спричинити різні правові наслідки для обох сторін. Нижче наведені деякі приклади:

1. The New York Times у 2023 році подала позов до суду на OpenAI та Microsoft за порушення авторських прав: компанії без дозволу використовували статті новин для навчання ШІ [2];
2. У тому ж році подавався колективний позов до Google, який порушував права на конфіденційність та власність, збираючи персональні дані та матеріали, захищені авторським правом, для навчання мовної моделі Gemini [4];
3. Випадок у 2018 році, коли компанія Cambridge Analytica отримала несанкціонований доступ до персональних даних користувачів соцмережі Facebook для аналізу даних в рамках політичної кампанії, що порушувало основний принцип конфіденційності [5, с. 19].

Узагальнюючи приклади, можна підвести до того, що початково наявні дані в мережі були відкритими для перегляду, однак ШІ несанкціоновано використовував ці дані для конкретних цілей, при цьому нехтуючи принципом транспарентності системи. Правова практика у контексті використання даних відповідними системами ШІ в такому випадку зосереджуватиметься у наступних аспектах: право власності на дані, їхня безпека, відповідальність за прозорість системи та регулювання обробки збору даних.

У юридичній науці ШІ виступає каталізатором для переосмислення багатьох правових режимів, адже дана технологія може входити одночасно до декількох галузевих юридичних конструкцій через специфіку різноманіття даних, які вона збирає.

Урядом України поставлена мета створити цифрову державу, де штучний інтелект – важлива частина цього завдання. Навесні 2024 року Міністерство закордонних справ України представило першу у світі цифрову дипломатку, створену нейромережею на основі реальної людини [6]. Існує чітка вірогідність ризиків, пов'язаних з цифровими аватарами, наприклад, широке поняття кризи згоди, яке теж відноситься до необхідності надання однозначно закріпленої згоди людини на обробку її зображення (біометричних даних), а також можливість створення цифрової підробки аватара та поширення дезінформації серед суспільства. Саме тому уряд передбачає загрози і закріплює за аватаром QR-код. З іншого боку, в такому випадку повинна впроваджуватися обізнаність серед населення щодо перевірки ШІ-технологій, які використовує влада.

Інший український інноваційний продукт на базі ШІ – приклад біометричної ідентифікації через сервіс, який за системи стеження за очима веб-камери ідентифікує, аналізує та записує процес читання [7]. Ай-трекінг як технологія аналізу поведінки людини, що лежить в основі програми, може створювати окремі ризики для приватності даних, які система використовує.

Генерування фейкових зображень/відео/аудіо є «реверсом» полегшення роботи уряду на відміну від прикладу впровадження ШІ в українську дипломатію. Навесні 2023 року у мережі з'явилося реалістичне зображення вибуху у Пентагоні, що тимчасово спричинило коливання американського ринку [8].

Виборча кампанія США 2024 року також перебуває під тиском поширення дезінформації про кандидатів. Хоча у Штатах існує «Закон про захист виборців від оманливого ШІ», який надає

політикам право захисту від порушення з боку штучно згенерованого неправдивого контенту в судовому порядку та забороняє підрив виборів за допомоги інструментів ШІ, експерти вказують на поширену світову тенденцію правового регулювання не встигати за розвитком технологій [9].

Вищеописані інциденти мають безпосередній негативний вплив на інформаційну безпеку та економічну стабільність через розповсюдження дезінформації, підриву довіри до влади і сприяння шахрайству різного виду, зменшення інвестицій через ризики та втраті конкурентоспроможності компаній та секторів економіки.

У той же час за словами Міністерства цифрової трансформації України видалення фейків у судовому порядку є неефективним та застарілим через можливість повторення подібних інцидентів в майбутньому, власне, через ту саму динамічність технології [10, с. 16]. Натомість технологічні заходи, які зараз є доволі поширені в мережі, лежать у позначенні контенту, який створений за допомоги ШІ. Наприклад, такі соцмережі, як Facebook та Instagram надають можливість відмітити відповідний контент позначкою. Якщо цього не буде зроблено, система розпізнавання ШІ може автоматично виявити і позначити вміст публікації відміткою, що слугує превенцією поширення дезінформації.

Повертаючись до правових механізмів та заходів, слід виділити попередження подібних інцидентів за допомоги спеціального маркування систем ШІ, сертифікація та їх поділ за рівнями ризику. У цих рамках на сьогодні взірцем слугує Акт ЄС про ШІ. Основний підхід до регулювання згідно з Актом лежить у 4 рівнях класифікації ризиків, згідно з якими певний вид технології може бути: а) заборонений (неприйнятний ризик); б) суворо обмежений (високий ризик); в) підданий правилам (обмежений ризик); г) допущений до використання без спеціальних вимог (мінімальний ризик) [11].

Відтак, наразі виникає необхідність врегулювати ШІ таким чином, щоб в основі забезпечення розвитку технології стояла перш за все гнучкість, етика, прозорість та безпека. Безпека перш за все конфіденційності фізичних осіб. Персональні дані як важливий інструмент роботи ШІ й об'єкт особливої правової охорони першочергово згадувалися як в міжнародних, так і національних рекомендаціях, білих книгах, концепціях тощо, які покликані створити підґрунтя для формування надійної регуляції ШІ.

У 2021 році ЮНЕСКО представило Рекомендацію щодо етики штучного інтелекту. Перший глобальний стандарт у сфері встановлює рекомендації за одинадцятьма сферами стратегічної дії, одна з яких політика даних, і саме цей сектор містить вимоги щодо захисту конфіденційності у системі ШІ. Одні з таких вимог є прозорість; гарантії конфіденційності; належний рівень захисту; підзвітність; можливість видалення ПД; узгодженість із законодавством про захист даних; *ефективний незалежний нагляд* [12, с. 29].

Україна як держава-член прийняла цю Рекомендацію і поступово впроваджує її через Дорожню карту з регулювання ШІ, яка має підготувати компанії та громадян до майбутнього закону-аналога Акту ЄС про ШІ через наступні позазаконодавчі заходи: регуляторна пісочниця як контрольований простір для компаній-розробників ШІ створити безпечний продукт; оцінка ризиків, добровільне маркування систем ШІ, Біла книга, кодекси поведінки тощо. Можливі труднощі, які можуть виникнути при їхньому впровадженні, обумовлюються недостатнім фінансуванням, людським та організаційним ресурсом, що пов'язано в основному з воєнним конфліктом, а також динамічністю суспільних відносин, які постає необхідність врегулювати у сфері ШІ [10, с. 16].

Такий досвід можна зустріти і на міжнародній арені, наприклад, Дорожня карта штучного інтелекту для Африки. Обидві концепції різняться, щонайбільше, метою: Україна направлена на євроінтеграційний шлях та ставить в пріоритет оборонну сферу, а Африка націлена на викорінення голоду та зменшення бідності через підвищення соціально-економічного розвитку за допомоги ШІ. Усе це дозволяє робити висновок про значення технології не тільки в полі окремого користувацького досвіду, але й у вирішенні національних та глобальних питань.

Наразі захист персональних даних з розвитком ШІ-технологій аналогічно фіксується в документах юридично-зобов'язуючого статусу.

За теоретичним підходом до визначення ШІ було взято за приклад законодавче його закріплення в Європейському Союзі, де законодавець у статті 3 Акту ЄС про ШІ розпочинає формування понятійного апарату наступним чином: «Система штучного інтелекту» означає машинну систему, яка розроблена для роботи з різними рівнями автономності та може проявляти адаптивність після розгортання, і яка, для явних або *неявних* цілей, робить висновок на основі вхідних даних, які

вона отримує, як генерувати результати, такі як прогнози, вміст, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище» [11].

Із огляду на широкий обсяг поняття ШІ, закріплення його законодавчо як «система» видається вдалим дефініюванням. Можна припустити, що «неявні» цілі стосуються предмету дослідження через проблематику «чорних скриньок» в ШІ, тобто непрозорості роботи системи (можливі порушення принципу транспарентності), а також необхідності наявності *законної мети* для обробки персональних даних.

Остання вимога обґрунтована низкою європейських та національних нормативно-правових документів в полі захисту персональних даних, які негласно регламентують обробку ПД штучним інтелектом. Одні з таких: ЗУ «Про захист персональних даних»; Загальний регламент про захист даних (далі – GDPR); Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних; Директива ЄС про захист персональних даних при обробці компетентними органами.

Важливо уточнити, що Акт ЄС про ШІ «не має на меті впливати на застосування чинного законодавства Союзу, що регулює обробку персональних даних» [11], а навпаки враховує їх і вказує на взаємозв'язок документів.

Доцільним є звернути увагу на місце ШІ у відповідних регуляторних актах із захисту конфіденційності даних особи. Дані можуть входити до одночасно декількох правових режимів захисту [13, с. 72]. Відповідно, така ситуація може створювати правову невизначеність у контексті ШІ.

Таке твердження аргументується тим, що ШІ є новою, важко врегульованою сферою, яка постійне змінюється і поєднує різні аспекти технологій і права, а тому є винятковою. Відповідно, до ШІ повинен застосовуватися міжгалузевий підхід (комбінація елементів права через комплексний характер наборів даних). Як наслідок, до нього має застосовуватися більш гнучке право.

Позиція Кабінету Міністрів України з цього приводу однозначна. У рамках Дорожньої карти з регулювання ШІ влітку 2024 року Міністерством цифрової трансформації України (далі – Мінцифри) було презентовано вищеназвану Білу книгу, в якій вказано, що окремий об'єкт суспільних відносин, до якого ШІ має відношення, має охоплюватися своїм галузевим законодавством [10, с. 11]. Насамкінець, автори Токарєва К.С. та Савліва Н.О. у статті «Особливості правового регулювання штучного інтелекту в Україні» теж наголошують на тому, що реформування законодавства згідно з вимогами цифрової епохи повинно бути комплексним [14, с. 151].

Якщо Урядом України пропонується регуляція ШІ шляхом застосування того чи іншого сектору права, то йдеться перш за все удосконалення наявного законодавства, а не створення нового, тим більше у його тимчасову відсутність чинні норми ЗУ «Про захист персональних даних» заслуговують окремої уваги і є особливо актуалізовані. Комітетом з питань цифрової трансформації до Проєкту оновленого Закону про захист персональних даних № 8153 від 25 жовтня 2022 року внесено рекомендації щодо включення таких операцій з ПД, як псевдонімізація, профілювання та знеособлення: ці методи роботи ШІ з ПД є необхідними в умовах його розвитку. Також Комісією рекомендується уточнення критеріїв порядку доступу *третіх осіб* до ПД [19].

Водночас А.П. Колесніков та О.М. Карапетян вказують на те, що в контексті обробки персональних даних ШІ виступатиме як «третя *сторона*», тому варто доповнити коригування законодавства саме таким чином [15].

Таке зауваження є доречним з огляду на те, що на сьогодні в силу характеру слабкого ШІ його не можна вважати суб'єктом права, до якого входить «третя *особа*» в розумінні статті 4 Закону, а ще ШІ в площині обробки ПД є радше алгоритмічним інструментом, хоч це і є мінливим ствердженням і залежить від цілей напрямку, в якому ШІ обробляє дані. Наприклад, роль ШІ у обробці великого обсягу ПД для досягнення цілей маркетингу відрізняється від ролі у навчанні своєї ж системи даними, які той збирає. Незважаючи на те що в обох випадках ШІ використовує ПД, *мета* (навчання для покращення моделі і персоналізація для таргетингу), *методи* (переважна анонімізація даних для навчання і не завжди деідентифіковані дані для реклами) та *контекст*, зокрема законодавчий, різняться.

Що стосується ширших прогалин наведеного Закону, можна проаналізувати недоліки через призму частини 1 статті 51 GDPR, а саме положення про створення одного чи кількох публічних незалежних наглядових органів, які мають здійснювати нагляд за дотриманням Регламенту про захист даних [16]. До того ж схожа вимога Рекомендації ЮНЕСКО була продекламована вище. Частково функції наглядового органу згідно з частини 1 статті 22 ЗУ «Про захист персональних

даних» покладені на Уповноваженого з прав людини. Проблема в тому, що фактично повноцінним наглядовим органом його вважати не можна, а це є важливим пунктом для реалізації надійного цифрового простору за стратегією Мінцифри.

Проєктом закону про захист персональних даних № 8153 від 25 жовтня 2022 року вносяться корективи до законодавчого розуміння контролюючого органу, що узгоджується із GDPR і є істотним компонентом захисту фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням їхніх персональних даних. Наразі цей законопроєкт знаходиться у активній розробці, однак на противагу цьому слід відокремити існуючий з кінця 2021 року проєкт закону про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації. Висновком Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу підтверджено, що останній проєкт потребує суттєвого доопрацювання, зокрема, з метою врахування деяких положень GDPR (разом з тим в світлі приділення особливої уваги опрацюванню персональних даних, спрямованому на дітей) [17].

Було виявлено відсутність будь-якої роботи щодо проєкту після повномасштабного вторгнення рф, тому, з огляду на вищенаведене, необхідно підкреслити про необхідність продовження правотворчої діяльності в цьому напрямку після прийняття нового ЗУ «Про захист персональних даних».

Пункт (b) частини 1 статті 57 GDPR як одне із завдань наглядового органу підкреслює важливість приділення уваги обробці даних, які стосуються дітей. Наприклад, у 2023 році наглядовий орган Італії заборонив використання чат-боту ChatGPT на своїй території через виявлення порушень у тому, що розробники не мали правових підстав для зберігання та збору персональних даних користувачів для навчання алгоритмів, а також незахищеності дітей від шкідливої інформації [18]. Пізніше компанія усунула проблеми і її було відновлено з розширеною прозорістю та правами для європейських користувачів. Зокрема, кожна особа в Євросоюзі може мати право заперечення на використання його персональних даних й у випадку навчання системи (стаття 21 GDPR).

Компанія Meta (Instagram, Facebook тощо) відповідно до оновленої політики конфіденційності влітку 2024 року також надає можливість заперечити щодо використання персональних даних у тренуванні ШІ. Функція працює щонайменше у країнах Євросоюзу згідно з вимогами GDPR.

Висновки. Таким чином, оскільки через комплексність даних, які ШІ обробляє, він може підпадати під декілька правових режимів одночасно і через це виникає правова невизначеність. Впровадження ШІ в різні сфери суспільного життя потребує гнучкого регулювання та адаптації існуючих норм для забезпечення належного рівня захисту персональних даних та безпеки. Дослідження показує, що потрібно більше уваги приділяти захисту прав людини, ніж швидкому розвитку технологій. Оскільки правове регулювання відстає від темпів розвитку ШІ-технологій, виникає проблема з приватністю даних. Саме тому етика, прозорість і безпека повинні бути на першому місці в забезпеченні прав людини. При цьому надмірне регулювання може завдавати шкоду як розвитку ШІ, так і захисту приватності, тому у цьому питанні необхідно досягнути балансу завдяки створенню спільних міжнародних стандартів та принципів.

В умовах створення підходів до розуміння системи ШІ та його впливу на захист персональних даних українському законодавцю варто дотримуватися євроінтеграційного шляху і надалі працювати над створенням закону-аналога Акту ЄС про ШІ, аби м'яке право, яке носить підготовчий та рекомендаційний характер трансформувалося у юридично-зобов'язуючі норми, які сповна забезпечуватимуть захист персональних даних. Зокрема, додатковою перспективою у цьому напрямку для України є підписання першої у світі Рамкової конвенції Ради Європи «Про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юридичні інновації та стартапи: підручник. Київ: за заг. ред. Пряміцина В., 2024. 290 с.
2. Roose K. The Data That Powers A.I. Is Disappearing Fast. *The New York Times*. 2024. URL: https://www.nytimes.com/2024/07/19/technology/ai-data-restrictions.html (дата звернення: 17.08.2024).
3. Schermer B. W., Custers B., van der Hof S. The crisis of consent: how stronger legal protection may lead to weaker consent in data protection. *Ethics and information technology*. Vol. 16. 2014. P. 171–182.

4. На Google подали позов до суду через неправомірний збір даних для навчання ШІ. *Останній бастіон*. 2023. URL: https://bastion.tv/na-google-podali-pozov-do-sudu-cherez-nepravomirnij-zbir-danih-dlya-navchannya-shi_n56168 (дата звернення: 17.08.2024).
5. Бєлова М.В., Бєлов Д.М. Виклики та загрози захисту персональних даних у роботі за штучним інтелектом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 79. 2023. С. 17–22.
6. МЗС України призначило цифрову особу для інформування щодо консульських питань. *Міністерство закордонних справ України*. 2024. URL: https://mfa.gov.ua/news/mzs-ukrayini-priznachilo-cifrovu-osobu-dlya-informuvannya-shchodo-konsulskih-pitan (дата звернення: 17.08.2024).
7. Українці створили сервіс, що дозволяє зрозуміти, дочитують чи тексти. *Електронна Україна*. 2019. URL: https://eukraine.org.ua/ua/news/ukrayinci-stvorili-servis-shcho-dozvolyaye-zrozumiti-dochituyut-chi-teksti (дата звернення: 17.08.2024).
8. Комиза Р. Вибух Пентагону та обвал ринку. Як штучний інтелект змусив увесь світ здригнутися. *Фокус*. 2023. URL: https://focus.ua/uk/opinions/ 568270-vibuh-pentagonu-ta-obval-rinku-yak-shtuchniy-intelekt-zmusiv-uves-svit-zdrignutisya (дата звернення: 17.08.2024).
9. Бєдовська О. Штучний інтелект і президентські вибори США: хто кого? *Ukrinform.ua.* 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-world/3858936-stucnij-intelekt-i-prezidentski-vibori-ssa-hto-kogo.html (дата звернення: 17.08.2024).
10. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентує Білу книгу. *Урядовий портал*. 2024. 30 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/ news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuie-bilu-knyhu (дата звернення: 17.08.2024).
11. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (дата звернення: 17.08.2024).
12. UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 43 с. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137 (дата звернення: 17.08.2024).
13. Дубняк М.В. Економіка даних: правовий та етичний аспект. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 64–74.
14. Токарєва К.С., Савліва Н.О. Особливості правового регулювання штучного інтелекту в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 3 (60). С. 148–153.
15. Колесніков А.П., Карапетян О.М. Штучний інтелект: переваги та загрози використання. *Ефективна економіка*. 2023. № 8. С. 1–13.
16. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ ЄС (Загальний регламент про захист даних). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 17.08.2024).
17. Проект Закону про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації № 6177 від 18.10.2021. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6177&conv=9 (дата звернення: 17.08.2024).
18. Italy lifts ban on ChatGPT after data privacy improvements. *Deutsche Welle*. 2024. URL: https://www.dw.com/en/ai-italy-lifts-ban-on-chatgpt-after-data-privacy-improvements/a-65469742 (дата звернення: 17.08.2024).
19. Проект Закону про захист персональних даних № 8153 від 25 жовтня 2022 року. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707 (дата звернення: 17.08.2024).

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.8

ПРАВО НА ПОДАТОК[1]

Павлюк А.Ю.,
студентка 4 курсу
юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
e-mail: pavliuk.anna.yu@chnu.edu.ua

Павлюк А.Ю. Право на податок.

У статті досліджується природа права людини на податки. Аналізуються особливості та перспективи нормативної фіксації права людини на податки у Конституції України та можливість закріплення конкретних юридичних гарантій суб'єктів даних правовідносин на рівні Основного Закону. Метою дослідження є комплексне дослідження права людини на податки, можливість його юридичної фіксації та аналіз механізмів захисту цього права. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання права на податок; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері податкового права. У процесі дослідження використано наступні методи: філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема синтезу, аналізу, індукції, дедукції, структурно- функціональний метод та інші. Охарактеризовано поняття та сутність права людини на податки, його значення та основну ідею. Розглянуто податок як явище подвійної природи, що полягає не лише в обов'язку платника податку, але водночас є і його правом як члена громадянського суспільства. Здійснено порівняльний аналіз розуміння правової категорії податку з точки зору як позитивістського, так і людиноцентристського підходу. Розкрито питання обміну між людьми публічними благами. Визначено взаємозв'язок права людини на податки з категорією перерозподільної справедливості. Наведено перелік найбільш поширених публічних потреб людини. Крім того, проаналізовано правову категорію суспільне багатство. Наголошено на важливості й необхідності сумлінної сплати податків в умовах воєнного стану. Окреслено особливості захисту права на податки крізь призму аналізу рішень ЄСПЛ, Суду ЄС, Конституційного Суду України та Верховного Суду. Проаналізовано засновані на позиціях людиноцентризму механізми захисту прав суб'єктів податкових правовідносин. Наголошено на перевагах такого підходу в розрізі дотримання балансу публічного та приватного інтересів платників податків та держави. На основі цих механізмів, окреслено можливість подолання проблеми ухилення від сплати податкових платежів.

Ключові слова: право людини на податки, справедливість, обмін між людьми публічними благами, позитивізм, людиноцентристський підхід.

Pavliuk A.Y. The right to tax.

The article examines the nature of the human right to taxes. Peculiarities and prospects of the normative fixation of the human right to taxes in the Constitution of Ukraine and the possibility of establishing specific legal guarantees of the subjects of these legal relations at the level of the Basic Law are analyzed. The purpose of the study is a comprehensive study of the human right to taxes, the possibility of its legal fixation, and an analysis of the mechanisms for protecting this right. The research materials are: 1) normative and legal support for regulating the right to tax; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research in the field of tax law. The following methods were used in the research process: philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge, including synthesis, analysis, induction, deduction, structural-functional method and others. The concept and essence of the human right to taxes, its meaning and main idea are characterized. The

[1] Науковий керівник: Гаврилюк Руслана Олександрівна, доктор юридичних наук, професор завідувач кафедри публічного права Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

tax is considered as a phenomenon of a dual nature, which is not only the duty of the tax payer, but at the same time it is also his right as a member of civil society. A comparative analysis of the understanding of the legal category of tax from the point of view of both positivist and human-centered approaches was carried out. The question of the exchange of public goods between people is revealed. The relationship between the human right to taxes and the category of redistributive justice is determined. The list of the most common public human needs is given. In addition, the legal category public wealth is analyzed. The importance and necessity of conscientious payment of taxes in the conditions of martial law is emphasized. The peculiarities of the protection of the right to taxes are outlined through the prism of the analysis of the decisions of the ECtHR, the EU Court, the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court. Mechanisms for protecting the rights of subjects of tax legal relations based on human-centered positions are analyzed. The advantages of this approach in terms of maintaining the balance of public and private interests of taxpayers and the state are emphasized. Based on these mechanisms, the possibility of overcoming the problem of tax evasion is outlined.

Key words: human right to taxes, justice, exchange of public goods between people, positivism, human-centered approach.

Податок для тих, хто його сплачує,
ознака не рабства, а свободи…
А. Сміт

Постановка проблеми. На сьогодні, в тому числі і через російську агресію, виконання податкових зобов'язань продовжує залишатися однією з найважливіших сфер правового регулювання, а функціонування податкової системи має відповідати потребам суспільства, бути спрямованим на адаптацію до нових умов наповнення державного бюджету, з одного боку, а з іншого – забезпечувати запровадження сучасних цивілізованих механізмів захисту основоположних прав людини та громадянина, закріплених Конституцією України, в тому числі і через дотримання балансу інтересів платників податків та публічного суб`єкта.

Метою статті є комплексне дослідження права людини на податки, можливості його юридичної фіксації та аналізу механізмів захисту цього права.

Стан опрацювання проблематики. Проблемі права людини на податки присвячено низку праць таких авторів, як Р. Гаврилюк, П. Пацурківський, В. Порето, М. Вебер, М. Кучерявенко, А. Маслоу, Р. Гібург, І. Бабін, М. Капелетті, С. Шевчук, Т. Пащук, Р. Алексі, М. Олсон, Р. Шепенко.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні для України, як ніколи раніше, актуальні слова відомого англійського філософа Т. Гоббса: «Податки – це ціна, яку ми сплачуємо за суспільний мир» [8]. Для кожного свідомого члена громадянського суспільства важливо розуміти, що сплачуючи податки, щодня ми робимо свій внесок у мир, захист, добробут кожного з нас. Наразі в Україні щодо правової природи податку домінує концепція юридичного позитивізму, держава виступає в образі Левіафана, своєрідного уособлення нерівності, зверхності, де податок лише обов'язок його платника [14]. Яскравим наслідком такого розуміння є протиставлення суб'єктів податкових правовідносин: фіскальної держави та платників податку. Така практика суперечить положенням ст. 3 Основного Закону, яка проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [12]. Ще А. Сміт у спеціальній главі «Чотири основні правила податків» п'ятої книги «Про витрати государя чи держави» наголошує на важливості дотримання принципів справедливості, рівності та найменшого обтяження платників під час встановлення податку, тобто основоположних засад прав людини [24]. Дана позиція кореспондується з формулою персональності І. Канта, що забороняє ставитися до людини, лише як до засобу, а навпаки – людина має розглядатись як мета сама собою. Нікого не можна перетворювати на об'єкт або річ, адже це буде приниженням його людської гідності [11].

Як вихід із ситуації пропонуємо звернутись до людиноцентристської концепції розуміння природи права людини на податки, згідно якої державі відведена винятково інструментальна роль у податкових правовідносинах. Держава не має прав у сфері відносин оподаткування, а наділена лише обов'язками та компетенцією в особі її уповноважених органів. Податкове право не пода-

роване людині державою. Навпаки воно існує як об'єктивна дійсність, зумовлене публічними потребами самої людини, її біопсихосоціальними особливостями, виникає і діє незалежно від визнання його державною владою [6]. Податок як явище подвійної природи, що полягає не лише в обов'язку платника податку, але водночас виступає і його правом як члена громадянського суспільства [6]. Обґрунтування цієї концепції базуються на принципі обміну благами між людьми: «Дай мені те, що потрібно мені, і ти одержиш те, що потрібно тобі, – такий сенс життя» [24]. Спочатку виникає право вимоги людини на публічні блага, а опісля і її зобов'язання визнати і задовольнити аналогічне право вимоги до неї. Даний механізм є запорукою спільного задоволення їх публічних потреб. Ці положення перегукуються з ідеєю Р. Гібурга про «дзеркальні права» [7].

Крім того, слід пам'ятати, що свобода будь-якої людини закінчується там, де розпочинається свобода іншої. Податкові правовідносини не виняток. Аналогічно право на податки обмежується взаємообміном зустрічними вимогами один до одного і можливостями задоволення спільних потреб. Це надає даним відносинам публічно-правовий характер [9]. Податки можуть успішно фінансувати як публічні, так і приватні потреби людини. З однієї сторони, платник повинен сплатити визначену частину власних фінансових ресурсів на задоволення публічних потреб. Податковий внесок кожного громадянина, що поступив у публічний фонд, фактично набуває якостей суспільного багатства. Так реалізується перерозподільна справедливість [2].

Крім того, дана конструкція є законодавчо встановленою мірою необхідної поведінки держави в особі її уповноважених органів щодо публічних фінансів. Водночас вона визначає межі фіскальних платежів з метою підтримання балансу приватних та публічних інтересів людей [3]. Податки не можуть бути використані на що завгодно, а лише в порядку ст. 95 Конституції України [12]. Це твердження узгоджується з правовою позицією Конституційного Суду України у рішенні № 3-р (I) / 2019, яке було прийнято 5 червня 2019 року за позовом ТОВ «Метро Кеш енд Кері Україна». Суд дійшов висновку, що при прийнятті рішення щодо прав платників податків законодавець повинен діяти послідовно і дотримуватися балансу між публічними і приватними інтересами, а обраний ним спосіб має бути пропорційним суспільно значимій меті і обумовлений необхідністю її досягнення [23]. У протилежному випадку, якщо платник систематично ухиляється від сплати податків, принцип справедливості не працює і неправомірно задовольняє лише його особисті потреби. Згідно з положеннями етатистського праворозуміння причиною уникнення сплати суб'єктами оподаткування належних сум є недосконалість юридичних конструкцій та податкової системи держави [5]. Концепція ж права людини на податки виявляє першопричини такого негативного соціального явища у недостатньому правовому вихованні та правовій культурі платників. З позицій даної теорії держава та її фіскальні органи не мають власних потреб та інтересів у системі податкових правовідносин, а є лише інструментом для задоволення публічних потреб [6]. За М. Вебером: «Лише окремі індивіди та їх співтовариства, весь соціум як кооперація індивідів є носіями як публічного, так і приватного інтересів. Така концентрація соціальних потреб сама по собі є тим природним началом, яке веде до зародження того чи іншого порядку із хаосу та створює його нормативну структуру» [25]. Сьогодні в умовах воєнного стану дані положення мають особливе значення для посилення економіки країни, що в свою чергу збільшить фінансові можливості для матеріального забезпечення Збройних Сил України.

На наш погляд, варто закріпити в Конституції право людини на податки де-юре, у загальноприйнятій формі. У першу чергу, це необхідно для зміни розуміння суті податкового права у суспільстві. Зокрема, й ролі держави у даних правовідносинах – не як власника Державного бюджету, а як зобов'язаної сторони, управомоченої здійснювати від імені Українського народу управління та розпорядження суспільним багатством. Останнє, в свою чергу, має виступати мірою свободи громадян – платників податків [4]. Дотримання балансу інтересів з одного боку – держави в особі її уповноважених органів, з іншого - платників податків, є запорукою ефективності податкової системи [10]. Про це свідчить і практика Конституційного Суду України. Наприклад, у рішенні від 24.03.2005 року № 2-рп/2005 орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що: «законодавець фактично прирівнює неподання або несвоєчасне подання податкової декларації до факту несплати податкового зобов'язання. Але зазначена підстава ще не свідчить про існування податкового зобов'язання у платника податків, а тим більше про виникнення податкового боргу. Встановлюючи таку підставу для запровадження податкової застави, законодавець не врахував наявність чи відсутність існування податкового зобов'язання, а також наслідки, які можуть настати для платника податків у разі неподання або несвоєчасного подання податкової

декларації і неправомірно обмежити право останнього розпоряджатися своєю власністю, що порушує ч. 1 ст. 41 Конституції України» [22]. Крім того, на думку Конституційного Суду України: «хоча конституційно-правовий зміст поняття економічної свободи не передбачає отримання конкретних результатів від здійснення економічної діяльності, однак він включає і захист від ризиків, пов'язаних зі свавільними, непередбачуваними й необґрунтованими рішеннями та діями органів публічної влади, зокрема щодо податкового регулювання» [23]. Актуальною в даному контексті є потреба закріплення презумпції невинуватості платника податків. Про це свідчить електронна петиція № 22/165654-еп, опублікована на веб сайті Офіційного інтернет представництва Президента України 06.10.2022 р. громадянином Д.Є. Боярчуком, що знайшла підтримку понад 25 тисяч громадян. У вказаній петиції йдеться про: «необхідність зміни підходів у здійсненні податковими і митними органами контрольних функцій, що б унеможливило негативний вплив відповідних заходів на господарську діяльність сумлінних суб'єктів податку» [1].

Аналіз судової практики Верховного Суду в справах щодо захисту прав платників податків дає підстави дійти висновку, що у разі встановлення протиправності дій фіскального органу існує можливість двох варіантів поведінки суб'єкта податку – адміністративна або судова процедура оскарження: «наявність повноважень – це одна з обставин, які входять до предмета доказування у справах цієї категорії, але не єдина. Надання податковому органу відповідних повноважень – це лише передумова подальшої реалізації його управлінських функцій, результатом реалізації чого, у справі, є прийняття рішень, законність яких перевіряється судами» [16]. Крім того, важливою є обґрунтованість та вмотивованість актів індивідуальної дії податкових органів, тобто наведення у рішенні конкретних фактичних і юридичних підстав, а також переконливих і зрозумілих мотивів його прийняття. Так, у справі № 822/1817/18 від 23 жовтня 2018 року Верховний Суд наголосив, що: «можливість надання платником податків вичерпного переліку документів на підтвердження правомірності формування та подання податкової накладної прямо залежить від чіткого визначення фіскальним органом конкретного виду критерію оцінки ступеня ризиків. Вживання податковим органом загального посилання на пункт шостий Критеріїв оцінки, без наведення відповідного підпункту, є неконкретизованим та призводить до необґрунтованого обмеження права платника податків бути повідомленим про необхідність надання документів за вичерпним переліком, відповідно до критерію зупинення реєстрації податкової накладної, а не будь-яких на власний розсуд. Відтак, невиконання податковим органом законодавчо встановлених вимог щодо змісту, форми, обґрунтованості та вмотивованості акта індивідуальної дії призводить до його протиправності» [15]. Зазначені положення кореспондують з позицією Європейського Суду з прав людини у даній категорії спорів. Зокрема, у рішенні у справі «Серков проти України» ЄСПЛ визнає, що: «відсутність необхідної передбачуваності та чіткості національного законодавства з важливих фіскальних питань призводить до його суперечливого тлумачення судом, є втручанням у майнові права особи в контексті статті 1 Першого протоколу Конвенції» [21]. Продовження та деталізація такого тлумачення положень Конвенції стосовно податкових правовідносин також простежується в рішенні у справі «Мякотін проти України» [19]. Також важливо дотримуватися пропорційності під час покладення зобов'язань на платника. Так, у рішенні по справі «Euromak Metal Doo проти Колишньої Югославської Республіки Македонії» констатується: «хоча держава і має широку свободу розсуду у сфері оподаткування, випадок втручання повинен відповідати «справедливому балансу» між вимогами загальних інтересів суспільства та захисту основоположних прав людини» [17].

Крім того, у своїх правових висновках ЄСПЛ оперує категорією «принципу належного врядування», зміст якого зводиться до того, що: «на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок. Водночас, ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються». [20]. Як зазначає ЄСПЛ: «помилки держави не можуть виправлятись за рахунок осіб, яких вони стосуються, а отже домагання податкового органу про сплату податків за себе та ще й за фіктивне підприємство, котре було зареєстровано та проводило свою діяльність завдяки «неналежному урядуванню» держави, є свавільним позбавленням «мирного володіння майном», що порушує статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [20]. Згідно з практикою Європейського Суду: «засіб захисту повинен бути ефективним як у законі, так і на практиці, а Конвенція гарантує не теоретичні та ілюзорні права, а права, що мають практичний вплив і є ефективними» [18].

Висновки. Наразі Україна напрацьовує власні, засновані на позиціях людиноцентризму механізми захисту прав суб'єктів податкових правовідносин, ґрунтуючись на положеннях ч. 5 ст. 41 Конституції України, де передбачено: «право кожної людини і громадянина захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами» [12]. Гарантії, передбачені Основним законом, поширюються так само і на сферу оподаткування. Податковий Кодекс деталізує механізм захисту прав людини, у тому числі: «право платників податків безоплатно отримувати у контролюючих органах інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють, порядок обліку та сплати податків та зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів та їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю» [13].

В умовах кризи податкової правосвідомості потрібна пряма і безпосередня фіксація цього права кожної людини та її обов'язку забезпечувати такі самі права інших громадян в Основному Законі, забезпечить надання конкретних юридичних гарантій суб'єктам податкових правовідносин, що стимулюватиме наповнення Державного бюджету України, пришвидшить перемогу над агресором та відбудову України як європейської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Відповідь Президента України на електронну петицію № 22/165654-еп «Визнати право платника податків (податкового агента) на презумпцію невинуватості», розміщену на вебсайті Офіційного інтернет-представництва Президента України 06.10.2022 р. громадянином Д.Є. Боярчуком URL: https://petition.president.gov.ua/petition/165654.
2. Гаврилюк Р. «Квантова суперпозиція» публічних фінансів і ефективність правового регулювання оподаткування: проблеми теорії / / *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук, праць*. Вип. 427: Правознавство. Чернівці: Рута, 2007. С. 77–83.
3. Гаврилюк Р. Конституціоналізація права людини на податки// *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 16–24.
4. Гаврилюк Р. Необхідність і форми позитивації права людини на податки // *Юридична Україна*. 2014. № 10 (142). С. 38–45.
5. Гаврилюк Р. Право людини на податки як перерозподільна справедливість. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 19–26.
6. Гаврилюк Р.О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 636 с.
7. Гібург Р. Про права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 101.
8. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та світської. Київ: Дух і літера, 2000. С. 151.
9. Гьоффе Отфрид. Трансцендентальний обмін — фігура легітимації прав людини / Філософія прав людини: збірник / Р. Алексі [та ін.]; пер. з нім. О. Юдіна, Л. Доронічеої; ред.: П.І. Госепата, Г. Ломанна. К.: Ніка-Центр, 2008. С. 41.
10. Заверуха О.Б. Способи захисту платників податків у контексті реалізації гарантій забезпечення їх законних інтересів. *Публічне право*. 2023. № 2 (50). С. 46–53.
11. Кант, Іммануїл. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. С. 12
12. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
13. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 1 квіт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
14. Податкове право України: навчальний посібник /за ред. М.П. Кучерявенка. Х: Право, 2010. С. 15.
15. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р. по справі № 822/1817/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reestr.court.gov.ua/Review/77361051.
16. Постанова Верховного Суду від 21 серпня 2018 р. по справі № 820/5980/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reestr.court.gov.ua/Review/76035465.
17. Рішення ЄСПЛ у справі «Euromak Metal Doo проти Колишньої Югославської Республіки Македонії»: Заява № 68039/14 від 14 червня 2018 року. URL: https://www.echr.com.

ua/translation/sprava-euromak-metal-doo-proti-kolishno%D1%97-yugoslavsko%D1%97-respubliki-makedoniya-pres-reliz/.
18. Рішення ЄСПЛ у справі «Ейрі проти Ірландії»: серія А, № 32 від 09 жовтня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332#Text.
19. Рішення ЄСПЛ у справі «Мякотін проти України»: Заява № 29389/09 від 17 грудня 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e79#Text.
20. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України»: Заява № 29979/04 від 02 жовтня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text.
21. Рішення ЄСПЛ у справі «Серков проти України»: Заява № 39766/05 від 25 жовтня 2005 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_%201%20protokol/SERKOV.pdf.
22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" // *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 299.
23. Рішення Першого Сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «Метро Кеш енд Кері Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 р. № 1989-VIII від 5 червня 2019 р. № 3-р(I)/2019 Справа № 3-391/2018(6048/18). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text.
24. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. Олександра Васильєва. К.: Наш Формат, 2018. С. 533.
25. Weber M. Rechtssoziologie / Aus dem Manuskript hrsg. N. eingel. Von Winkelman J. Neuwied: Luchterhand, 1960. P. 196.

УДК 347.73:336.226.212.1(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.9

ПРАВОВІ КОНЦЕПТИ РЕФОРМУВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ВІДМІННОГО ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, В УКРАЇНІ

Пожидаєва М.А.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права,
Маріупольський державний університет,
ORCID: 0000-0003-2355-1131

Пожидаєва М.А. Правові концепти реформування оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, в Україні.

Стаття присвячена висвітленню пріоритетів удосконалення правового механізму оподаткування нерухомості та правових концептів реформування адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, з урахуванням чинного правового режиму воєнного стану та перспектив повоєнного періоду в Україні. У контексті платоспроможності власник нерухомості користується доступними та якісними суспільними благами та послугами, які фінансуються з місцевого бюджету, куди цей платник сплачує місцеві податки і збори, здійснюючи господарську діяльність та / чи проживаючи у територіальній громаді.

Протягом останніх років в Україні спостерігається збільшення надходжень від податку на нерухоме майно, що може свідчати про посилення його фіскальної значущості та про необхідність подальшого наповнення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно і покращення адміністрування цього податку, витрати на яке не повинні бути обтяжливими. Приділено увагу дискусійному характеру існуючих тенденцій адміністрування податку на нерухоме майно та пропозицій щодо подальшого реформування процедур його справляння, що приводить до пошуку ефективного правового забезпечення оптимальної моделі оподаткування об'єктів нерухомості в Україні як під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, так і у повоєнний період. Доведено необхідність використання кадастрової оцінки при визначенні вартості об'єкта нерухомості як бази оподаткування щорічним податком на нерухоме майно, що сприятиме уникненню дискримінації в оподаткуванні власників нерухомого майна та об'єктивному податковому навантаженню. Зазначено, що під час воєнного стану та у середньостроковій повоєнній перспективі в Україні відсутні економічні та законодавчі передумови для запровадження вартісних та фізичних показників для визначення бази оподаткування цим податком.

Ключові слова: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, адміністрування податків, місцеві податки, місцеві бюджети, місцеве самоврядування, фіскальна стійкість, фіскальний кадастр, правове регулювання, реформа.

Pozhydaieva M.A. Legal concepts of reformation of taxation of real estate property, different from land plot, in Ukraine.

The article is devoted to the coverage of priorities for improving the legal mechanism of real estate property taxation and legal concepts of reformation of administration of tax on real estate property, different from land plot, taking into account the current legal regime of martial law and the prospects of the post-war period in Ukraine. In the context of solvency, the property owner uses affordable and high-quality public goods and services. They are financed from the local budget, where this property owner pays local taxes and fees, performing economic activity and / or living in the territorial community.

For last years in Ukraine there has been an increase in income from the real estate property tax. It may indicate the strengthening of its fiscal significance and the need for further filling of the State Register of Property Rights to Real Estate Property and improving the administration of this tax. Administration costs shouldn't be burdensome. Attention is paid to the debatable nature of the existing real estate

property tax administration trends and proposals for further reforming the procedures for collection of this tax. It leads to the search for effective legal ensuring of the optimal model of taxation of real estate objects in Ukraine both during the legal regime of martial law or state of emergency, and in the post-war period. Proven need to use of cadastral valuation in determining the value of real estate object as a tax base for the annual real estate property tax. It will help to avoid discrimination in the taxation of real estate property owners and ensure an objective tax burden.

It is noted that during martial law and in the medium-term post-war perspective, Ukraine lacks economic and legislative prerequisites for the introduction of cost and physical indicators for determining the tax base for this tax.

Key words: tax on real estate property, different from land plot, tax administration, local taxes, local budgets, local self-government, fiscal sustainability, fiscal cadastre, legal regulation, reform.

Постановка проблеми. У світлі зростаючих викликів, пов'язаних із забезпеченням фіскальної стійкості та податкової справедливості, представники Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ), Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) пропонують посилити оподаткування нерухомості, що може допомогти збільшити доходи місцевих бюджетів з меншими втратами для економічного зростання [1, с. 3, с. 13; 2; 3, с. 6, с. 61–64; 4, с. 10; 5; 6]. У той же час, в умовах загарбницької війни росії [3, с. 63], особливо коли загострюється проблема нестачі фінансових ресурсів у місцевих бюджетах, актуальним вбачається ґрунтовно проаналізувати правове забезпечення ресурсного потенціалу податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Через масштабні руйнування та знищення об'єктів житлової та нежитлової нерухомості на території України вирішення окремих питань реформування оподаткування нерухомого майна може видаватися дещо несвоєчасним, але є перспективним і необхідним для подальшого збалансування потреби у додаткових внутрішніх ресурсах із заходами для пом'якшення кризи вартості життя з урахуванням інтересів постраждалих від війни громад.

За даними Київської школи економіки, станом на січень 2024 р. загальна кількість зруйнованих і пошкоджених об'єктів житлового фонду становить понад 250 тис. будівель, із них 222 тис. – приватні будинки, понад 27 тис. – багатоквартирні будинки, 526 тис. – гуртожитки [7]. За даними Світового банку, наприкінці 2023 року в Україні було пошкоджено або зруйновано 10 відсотків житлового фонду [8]. Унаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну чисельність руйнацій та пошкоджень на території нашої держави зростає кожного дня.

В Україні в умовах дії воєнного стану відповідними оновленими нормами Податкового кодексу України (далі – ПКУ) запроваджено низку пільг для податку на нерухоме майно, що розташоване на територіях активних бойових дій або на тимчасово окупованих російською федерацією територіях України (див. абз. 5 пп. 266.4.2 п. 266.4 ст. 266, пп. 69.22 п. 69 підрозділу 10 розділу XX ПКУ), або на територіях, щодо яких прийнято рішення про обов'язкову евакуацію населення (див. п. 12.3 ст. 12 ПКУ). Зважаючи на це, відповідно до пп. 69.22 п. 69 підрозділу 10 розділу XX ПКУ відповідним органам місцевого самоврядування, військовим адміністраціям або військово-цивільним адміністраціям також делеговано повноваження щодо коригування баз оподаткування та меншого розміру податкових ставок, можливості звільнення від сплати цього виду податку для нерухомості, яка могла бути пошкоджена під час збройної російської агресії або потенційно забруднена вибуховими речовинами.

Стан опрацювання проблематики. Проблематиці правового регулювання відносин у сфері оподаткування нерухомого майно, відмінного від земельної ділянки, у своїх наукових працях приділяють увагу як вітчизняні учені-юристи, зокрема Р. Гаврилюк, Д. Гетманцев, А. Кравчун, І. Криницький, В. Кур'ян, М. Кучерявенко, О. Музика-Стефанчук, В. Порхун, Н. Пришва, О. Шишканов та ін., так і науковці-економісти: О. Власюк, Р. Галамай, І. Губарєва, В. Дмитрів, Є. Кузькін та ін.

Також слід зазначити про спеціальні дослідження, проведені Дослідницькою службою Верховної Ради України, у вигляді аналітичних записок з питань порівняльного законодавства щодо справляння податку на нерухомість та особливостей його адміністрування у державах-членах Європейського Союзу [9; 10; 11]. Цікавими вбачаються аналітичні звіти, підготовлені експертами неурядового Growford Institute за підтримки Програми «U-LEAD з Європою», в яких представлені можливі шляхи зміцнення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування через розкриття комплексного впливу існуючих проблем, що призводить до недостатнього рівня фіскальної ефективності податку на майно, у тому числі податку на нерухомість [12; 13].

Особливої уваги заслуговують положення підрозділів 4.3.9 та 4.3.10 Національної стратегії доходів до 2030 року, які передбачають певні заходи податкової політики та індикатори їх виконання у сфері удосконалення місцевого оподаткування, зокрема адміністрування податку на нерухоме майно: 1) підготовка законодавчих змін щодо надання додаткових повноважень органам місцевого самоврядування в частині адміністрування місцевих податків і зборів; 2) визначення законодавчих підстав для проведення перевірки контролюючими органами на підставі зібраної органами місцевого самоврядування інформації щодо власників або користувачів нерухомого майна, яке не було оподатковано належним чином; 3) розробка законодавчих змін для визначення правових засад та механізмів здійснення оцінки майна, яка відображатиме поточну ринкову вартість об'єктів нерухомості та яку можна буде використовувати в цілях оподаткування майна, включаючи заходи щодо зменшення можливостей для корупції в процесі оцінки [14].

Водночас дискусійність існуючих тенденцій адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та пропозицій щодо подальшого удосконалення процедур його справляння приводить до пошуку ефективного правового забезпечення оптимальної моделі оподаткування об'єктів нерухомості в Україні як під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, так і у повоєнний період. І це має сприяти стабільному наповненню місцевих бюджетів, а, отже – якісно результативному функціонуванню територіальних громад завдяки належній фінансовій децентралізації.

Мета статті полягає у виокремленні пріоритетів удосконалення правового механізму оподаткування нерухомості та у з'ясуванні перспективної правової концепції реформування адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, податок на нерухоме майно є періодичним і місцевим, що зараховується до місцевого бюджету відповідного рівня, а також належить до виду податків на майно, які є прямими реальними. Згідно з щорічним звітом ОЕСР про реформи податкової політики у 2023 році у 90 юрисдикціях країн ОЕСР податки на майно продовжують становити більшу частку податкових надходжень у юрисдикціях країн з високим доходом, ніж у юрисдикціях із середнім і низьким доходом. При цьому світова практика свідчить, що регулярні податки на нерухоме майно залишаються ключовим джерелом доходів для органів місцевого самоврядування [3, с. 61–62].

Так, відповідно до статистичних даних ОЕСР найвищий рівень фіскальної значущості податку на нерухому власність є у Канаді – понад 3% ВВП надходжень, у США та Великій Британії – біля 3% ВВП надходжень від податку на нерухомість. У той же час у Швейцарії надходження від цього податку становлять лише 0,1% ВВП. У більшості країн Центральної та Східної Європи та Балтії надходження від податків на нерухоме майно є низькими. У Ліхтенштейн і Мальті, взагалі не справляють жодних регулярних податків на майно [5]. Частка податку на нерухоме майно у ВВП у Чехії складає 0,19%, Словаччині – 0,47%, Польщі – 1,07%, Україні – 0,79 відповідно, а в Естонії такий показник дорівнює 0,19% ВВП, Литви – 0,29% ВВП, Латвії – 0,67% ВВП [12, с. 24].

Водночас, важко не погодитись з поглядами вчених та експертів з питань економіки та державного управління щодо необхідності вдосконалення адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, з огляду на можливий високий фіскальний потенціал цього податку у перспективі через поступове динамічне зростання надходжень від нього, зокрема з 4,9 млн грн у 2019 році до 9,1 млн грн у 2023 році, а також збільшення частки цього податку у структурі місцевих податків і зборів – із 6,6% у 2019 році до 9,1% у 2023 [13, с. 6; 15]. У даному випадку варто звернути увагу на те, що у податкових органів значно зменшується рівень мотивації щодо адміністрування цього податку через недостатність людського, матеріального, інформаційно-технічного ресурсів, програмного забезпечення, відсутність інвентаризації бази оподаткування, можливості ініціювання претензійної роботи щодо стягнення податкового боргу, розмір якого не перевищує 3 060 грн. згідно з абз. 3 п. 59.1 ст. 59 ПКУ, істотне ускладнення і збільшення вартості процесу адміністрування податку на нерухоме майно через формування та надсилання податкових повідомлень-рішень (далі – ППР) податковим органом, на території якого зареєстровано платника як фізичну особу, на всю нерухомість такого платника по всій території України, а також через проведення численних звірок даних локальної інформаційно-комунікаційної системи Державної податкової служби України (далі – ДПС) та різних державних реєстрів, внесення відповідних коригувань тощо.

Важливо зазначити, що витрати на адміністрування регулярних податків на нерухоме майно є одними із найбільших у багатьох країнах світу. Оскільки таке адміністрування включає кілька

стадій: ведення фіскального кадастру, де зберігається інформація про майно та платників податків у рамках системи управління оподаткуванням майна; оцінка майна; управління системою оскарження; виставлення рахунків; збір доходів; примусове стягнення. У країнах, в яких фіскальні кадастри ведуться місцевими органами влади, надається фінансова чи технічна підтримка органами вищих рівнів державного управління [12, с. 44-45].

Згідно з опублікованими у 2021 році оглядами ОЕСР щодо реформування податку на майно, дані фіскальних кадастрів в обов'язковому порядку повинні включати такі відомості:

1. Цільове призначення земельної ділянки (комерційна, сільська, промислова, житлова та ін.), від чого, як правило, залежать ставки податку на нерухомість та обсяги його суми;

2. У випадку житлової нерухомості – персональні дані власника/орендаря нерухомості, оскільки податкові зобов'язання можуть відрізнятися залежно від персональних характеристик платника податку, тобто відстрочення, пільги та звільнення можуть ґрунтуватися на таких параметрах як дохід платника податку, склад сім'ї тощо);

3. У випадку нежитлової нерухомості – інформацію про бізнес, оскільки податкові зобов'язання можуть різнитися залежно від характеристик платника податку на прибуток (юридичної особи), зокрема доходів, кількості працівників, виду комерційної діяльності та ін.;

4. Загальну інформацію про нерухому власність, яка є потрібною для оцінки вартості нерухомого майна, наприклад, рік побудови, площу будівлі, дату та вартість останніх купівель, стан будівлі, кількість кімнат тощо;

5. Географічні записи, які чітко окреслюють межі об'єкту нерухомості та точно визначають його місцезнаходження, – комп'ютеризована геоінформаційна система (ГІС) та аерофотознімки будівель все частіше використовуються, щоб зафіксувати поточний стан будівель і виявлені фізичні зміни;

6. Записи про податкові зобов'язання та такі пільги, як звільнення, відстрочення сплати та вирахування з податкової бази [16, с. 77].

В Україні перевищення витрат на адміністрування податку на нерухоме майно посилюється ще витратами на податкові пільги. Так, за даними органів ДПС за 2021 рік втрати від надання податкових пільг зі сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, становили 14,8 млрд грн., що складає 34,3% отриманих за цей рік податкових надходжень від даного місцевого податку [12, с. 200].

Поряд з цим, слід зауважити, що у положеннях підрозділу 4.3.10 Національної стратегії доходів до 2030 року міститься пропозиція комплексного реформування оподаткування нерухомості в Україні шляхом проведення послідовних реформ, однією з яких є завершальна – це розробка протягом 2027-2028 років нової моделі оподаткування об'єктів нерухомого майна, виходячи з їх оціночної вартості, яка відображатиме поточну ринкову вартість цих об'єктів.

Варто наголосити на дискусійному характері запропонованого вище підходу, згідно з яким в основу оціночної вартості об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток, як бази оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, покладено ринкову вартість цього нерухомого майна. Така пропозиція виглядає недостатньо коректною через неоднозначне розуміння функціонального призначення використання понять «оціночна вартість» і «ринкова вартість» та тотожності між цими двома поняттями для різних цілей оподаткування нерухомого майна, однією з яких є оподаткування доходів від операцій з нерухомістю при переході права власності (наприклад, продаж, успадкування, дарування), а другою – регулярне щорічне оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, яке перебуває у власності фізичних та юридичних осіб. Зокрема, при отриманні доходів від продажу чи іншого відчуження об'єктів нерухомого майна або у вигляді об'єктів спадщини/дарунків базою оподаткування є оціночна вартість або ринкова вартість таких об'єктів, визначена відповідно до п. 172.3 ст. 172 ПКУ, згідно з яким оціночна вартість об'єкта нерухомості розрахована модулем електронного визначення оціночної вартості Єдиної бази даних звітів про оцінку або ринкова вартість такого об'єкта визначена суб'єктом оціночної діяльності (оцінювачем) відповідно до законодавства та зазначена у звіті про оцінку, зареєстрованому в Єдиній базі даних звітів про оцінку, порядок ведення якої затверджено наказом Фонду державного майна України від 17.05.2018 № 658 (у редакції від 12.01.2021 № 24).

Проте, на відміну від оподаткування доходів від зазначених вище операцій з нерухомістю періодичне щорічне оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, має на меті

оподаткування самого факту володіння та користування об'єктом житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток, і лише опосередковано – можливих доходів від нього (наприклад, від здачі в оренду). З огляду на це та відсутність достовірної інформації про ринкову вартість нерухомого майна, перехід на такий вартісний підхід до оцінки об'єктів нерухомості для цілей їх оподаткування податком на нерухоме майно потребує застосування об'єктивної та прозорої методики оцінювання нерухомого майна з урахуванням платоспроможності платників податків та рівня життя громадян в Україні (показник бідності в Україні у вересні 2024 році зріс до 24,2%) [17], а також зміни вартості нерухомого майна у бік його знецінення через воєнний час, суттєве зниження доходів фізичних та юридичних осіб та ін.

Крім того, існують власники нерухомого майна, які не мають необхідних доходів для сплати податку на нерухоме майно, що у подальшому може змусити їх відмовитись від такого майна. Насамперед, це стосується незахищених верств населення з фіксованими доходами. У таких випадках Департаменту економіки ОЕСР пропонує уникати різкого підвищення податку на нерухомість. У Канаді, Данії, Ірландії, Сполучених Штатах Америки застосовується своєрідна відстрочка сплати податку на нерухомість, згідно з якою податок сплачується лише тоді, коли будинок/квартира продається чи заповідається. Це може зменшити тиск на домогосподарства з обмеженою ліквідністю (з низькими доходами). Водночас, відстрочення може викликати питання справедливості між поколіннями [5].

Також у багатьох країнах світу при визначенні вартості об'єкта нерухомості як бази оподаткування щорічним податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, перевагу надають кадастровій вартості такого об'єкта (наприклад, Австрія, Греція, Іспанія, Італія, Фінляндія), яка встановлюється на основі кадастрової оцінки для кожної кадастрової категорії об'єктів нерухомості, внесених до єдиного державного реєстру нерухомості відповідної країни, за допомогою даних, знайдених у цьому реєстрі, або оціночній вартості об'єкта нерухомості (наприклад, Болгарія, Люксембург, Німеччина, Швеція), якою є його кадастрова вартість, що коригується за допомогою відповідних індексів та при оцінці такого об'єкта ще враховуються вид нерухомого майна, місцезнаходження, площа, амортизація, застосовуються методи капіталізованого прибутку, реальної вартості активів тощо. У той же час, у Польщі, Словаччині, Чехії регулярний місцевий податок на нерухоме майно на періодичній основі (щорічно) справляється з корисної площі об'єкта житлової нерухомості або його частини [18; 19].

Отже, реформування оподаткування нерухомого майна в Україні має виходити з його кадастрової вартості, яка встановлюватиметься на основі кадастрової оцінки для кожної кадастрової категорії об'єктів нерухомості, внесених до єдиного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, за допомогою даних (місце знаходження, рік введення в експлуатацію тощо), знайдених у цьому реєстрі, та обчислюватиметься за формулою з урахуванням саме цих даних, з попередньою реалізацією заходів, спрямованих на удосконалення самого алгоритму проведення оцінки об'єктів нерухомості та повноту їх включення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. На наше переконання, реалізація у такому вигляді правової концепції комплексного реформування адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сприятиме уникненню дискримінації в оподаткуванні власників нерухомого майна та об'єктивному податковому навантаженню [20, с. 157].

Висновки. На підставі проведеного аналізу низки науково-практичних матеріалів, положень чинного законодавства України та зарубіжних країн, законопроектів у сфері оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, ураховуючи викладене вище, можна зробити такі висновки:

– задля поліпшення наповнення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно через відсутність інформації про певні об'єкти нерухомості з огляду на те, що до 1 січня 2013 року права власності на майно були зареєстровані на паперових носіях, виникає потреба в активізації та удосконаленні існуючих правових механізмів інформаційно-комунікативної взаємодії органів місцевого самоврядування з контролюючими органами;

– з причини необхідності покращення обліку об'єктів оподаткування та платників податків для справляння податку на нерухоме майно корисним буде створення спільної інтегрованої бази даних ДПС, Державного земельного кадастру, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Єдиної бази даних звітів про оцінку, Єдиного державного реєстру адрес та інших публічних електронних реєстрів на кшталт діючого у деяких країнах ОЕСР багатофункціонального фіскального кадастру, що потребуватиме додаткового фінансування;

– у зв'язку з потребою якнайшвидшого досягнення максимальної автоматизації процедур адміністрування податку на нерухоме майно та ефективності розвитку сервісів для взаємодії з платниками цього податку щодо його нарахування та сплати слід передбачити широке застосування цифрових технологій з відповідною розробкою програмного забезпечення та одночасним підвищенням кваліфікації співробітників ДПС та місцевих органів влади;

– з метою дотримання принципу податкової справедливості перехід з передбаченого чинним ПКУ використання загальної площі об'єктів нерухомості для визначення бази оподаткування разом із застосуванням до неї ставки, виходячи з мінімального розміру заробітної плати, на вартісний підхід до оцінки об'єктів нерухомості для цілей їх оподаткування податком на нерухоме майно, потребує розробки об'єктивної та прозорої методики оцінювання нерухомого майна, ураховуючи регулярну переоцінку його вартості кожні три-п'ять років, що вимагатиме збільшення витрат.

В умовах безперервної трансформації фіскального простору та підвищення значущості майнових податків у формуванні доходної частини місцевих бюджетів у багатьох країнах світу, проблематика ефективного правового регулювання відносин у сфері оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, в Україні потребує подальшого поглибленого дослідження у таких актуальних напрямках, як: 1) дієвість принципу податкової справедливості оподаткування об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості разом з доцільністю і виваженістю запровадження їх ринкової оціночної вартості для визначення їх бази оподаткування, ураховуючи платоспроможність платників податків та рівень життя громадян в Україні; 2) допустимість застосування пільг із сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, під час воєнного стану або надзвичайного стану та післявоєнного періоду; 3) в умовах діджиталізації спроможність повноважень органів місцевого самоврядування для реалізації ефективного механізму забезпечення сплати місцевого податку на нерухомість усіма платниками податку, вчасно і в повному обсязі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Benitez, Juan Carlos, Mansour, Mario, and others (2023). Building Tax Capacity in Developing Countries. Staff Discussion Note SDN/2023/006. International Monetary Fund, Washington, DC. 30 p. URL: https://www.imf.org/en/ Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2023/09/15/Building-Tax-Capacity-in-Developing-Countries-535449.
2. Tax policy evolving from crisis management towards long-term fiscal priorities. OECD. Press release. September 30, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/about/news/press-releases/2024/09/tax-policy-evolving-from-crisis-management-towards-long-term-fiscal-priorities.html.
3. Tax Policy Reforms 2024: Report, OECD and Selected Partner Economies, OECD Publishing, Paris. 2024. 68 p. URL: https://doi.org/10.1787/c3686f5e-en.
4. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), "Tax and Economic Growth," Economics Department Working Paper, № 620, July 11, 2008. 155 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2010/11/tax-policy-reform-and-economic-growth_g1g113a3/9789264091085-en.pdf.
5. Hansjoerg Blöchliger, Mame Fatou Diagne. Property taxes in Central and Eastern Europe and Baltic countries: why and how to increase them? OECD Economics Department. February 16, 2023. URL: https://oecdecoscope.blog/ 2023/02/16/property-taxes-in-central-and-eastern-europe-and-baltic-countries-why-and-how-to-increase-them.
6. International Tax Competitiveness Index 2023. Tax Foundation. URL: https://taxfoundation.org/research/all/global/2023-international-tax-competitiveness-index/.
7. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 № 922-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924.
8. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released World Bank Group. Press release. February 15, 2024. URL: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released.
9. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо оподаткування нерухомості в державах-членах Європейського Союзу. Дослідницька служба Верховної Ради Украї-

їни. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33066.pdf?fbclid=IwY2xjaw Fjxwp leHRuA2FlbQIxMAABHURT4IkkcyhWftzBcP_8mK6g8nZeQzdvx7yfaoomewRLIR2fDMByi TGgrw_aem_6aRfqxrPPwRMPyLBW_RmXg.
10. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо системи адміністрування місцевих податків у практиці зарубіжних держав. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/ uploads/documents/32374.pdf.
11. Аналітична записка щодо законодавчих механізмів збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/ documents/32697.pdf.
12. Швабій К., Богдан Т., Джус М., Кощук Т., Новицька Н., Пасічний М., Онищук І., Остріщенко Ю. Діагностика системи місцевого оподаткування: аналітичний звіт. Growford Institute за підтримки Програми «U-LEAD з Європою». 2023. 216 с. URL: https://www.growford.org.ua/research/diagnostyka-systemy-mistsevogo-opodatkuvannya.
13. Швабій К., Джус М., Кощук Т., Пасічний М. Проблеми цифровізації процесу адміністрування оподаткування майна в Україні. Growford Institute за підтримки Програми «U-LEAD з Європою». 2024. 52 с. URL: https://www.growford.org.ua/research/problemy-tsyfovizatsiyi-protsesu-administruvannya-opodatkuvannya-majna-v-ukrayini.
14. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 № 1218-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223.
15. Казюк Я., Венцель В. Адміністрування місцевих податків і зборів органами місцевого самоврядування: поточний стан та проблеми. URL: https://starosynjavska-gromada.gov.ua/news/1723019020.
16. Making Property Tax Reform Happen in China: A Review of Property Tax Design and Reform Experiences in OECD Countries, OECD Fiscal Federalism Studies, OECD Publishing, Paris. 2021. 156 p. URL: https://doi.org/ 10.1787/bd0fbae3-en.
17. Трекер економіки під час війни. URL: https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war.
18. Real Estate in Europe: Prices, Taxes and Maintenance Costs. URL: https://immigrantinvest.com/blog/real-estate-in-europe-prices-taxes-and-maintenance-costs-en.
19. Губарєва І. О. Проблеми удосконалення податку на нерухоме майно в Україні в контексті світового досвіду. *Наукові праці НДФІ*. 2021. № 1 (94). С. 22–35. URL: https://ndc-ipr.org/media/publications/files/NP_21_01_022_uk_%D0% 93%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%94%D0%B2%D0%B0.pdf.
20. Пожидаєва М.А. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: перипетії українського законодавства. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: Збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 24 квітня 2024 р: Державний податковий університет, Навчально-науковий інститут права. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. С. 154–160.

УДК 351.746.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.10

ПРАВООХОРОННИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Полянська Є.А.,
аспірантка Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-6956-9743
e-mail: polyanskaelizabet@gmail.com

Полянська Є.А. Правоохоронний статус Державної митної служби України.

Статтю присвячено ґрунтовному дослідженню правового статусу Державної митної служби України та обґрунтовано необхідність надання їй статусу правоохоронного органу. Акцентовано увагу на тому, що з моменту проголошення незалежності України митний орган зазнавав численних реорганізацій. Проте, незважаючи на ці зміни, їхня частота не завжди корелювала з підвищенням ефективності його діяльності. Проаналізовано відсутність у Державної митної служби України правового статусу правоохоронного органу, що суттєво обмежує її можливості у сфері протидії правопорушенням митних правил, здійсненні оперативно-розшукової діяльності, а також знижує рівень міжнародної співпраці в боротьбі з транснаціональними злочинами, такими як контрабанда та інші правопорушення. Аргументовано, що надання митній службі статусу правоохоронного органу забезпечить низку позитивних змін, зокрема підвищення ефективності митного контролю, посилення економічної безпеки держави та посилення протидії нелегальним операціям. У цьому контексті підкреслено, що митна служба, виконуючи свої функції, без відповідного правового статусу не має можливості повноцінно взаємодіяти з іншими правоохоронними органами та ефективно боротися з фінансово-економічними загрозами, які посилюються в умовах глобалізації, що негативно впливає на її роль у системі державного контролю, оскільки митні органи фактично залишаються на другорядних позиціях у протидії міжнародним злочинним угрупованням.

У статті запропоновано внести зміни до чинного законодавства, зокрема до «Положення про Державну митну службу України», що дозволить чітко визначити її статус як правоохоронного органу. Такий крок сприятиме покращенню правового регулювання та підвищить ефективність діяльності митної служби в умовах сучасних викликів. Таким чином, автором зроблено висновок, що надання Державній митній службі України статусу правоохоронного органу є необхідним етапом у забезпеченні належного рівня економічної та фінансової безпеки країни, а також сприятиме посиленню міжнародної взаємодії у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Ключові слова: правоохоронний орган, державна митна служба, правовий статус.

Polianska Ye. Law enforcement status of the State Customs Service of Ukraine.

The article is devoted to a thorough study of the legal status of the State Customs Service of Ukraine and substantiates the need to grant it the status of a law enforcement agency. Attention is focused on the fact that since the declaration of independence of Ukraine, the customs body has undergone numerous reorganizations. However, despite these changes, their frequency did not always correlate with an increase in the efficiency of his activity. The State Customs Service of Ukraine lacks the legal status of a law enforcement agency, which significantly limits its capabilities in the field of combating customs violations, conducting operational investigative activities, and also reduces the level of international cooperation in the fight against transnational crimes, such as smuggling and other offenses. It is argued that giving the customs service the status of a law enforcement agency will ensure a number of positive changes, including increasing the effectiveness of customs control, strengthening the economic security of the state, and strengthening the fight against illegal operations. In this context, it is emphasized that the customs service, performing its functions, without the appropriate legal status, does not have the opportunity to fully interact with other law enforcement agencies and effectively fight the financial and economic threats that are increasing in the conditions of globalization, which negatively affects its role

in the state system control, since the customs authorities actually remain in secondary positions in the fight against international criminal groups.

The article proposes to make changes to the current legislation, in particular to the «Regulations on the State Customs Service of Ukraine», which will allow to clearly define its status as a law enforcement agency. Such a step will contribute to the improvement of legal regulation and increase the efficiency of the customs service in the conditions of modern challenges. Thus, the author concluded that granting the State Customs Service of Ukraine the status of a law enforcement agency is a necessary step in ensuring the appropriate level of economic and financial security of the country, and will also contribute to the strengthening of international cooperation in the fight against transnational crime.

Key words: law enforcement agency, state customs service, legal status.

Постановка проблеми. Визначення правового статусу Державної митної служби України є надзвичайно актуальною в сучасних умовах розвитку національної безпеки. Незважаючи на важливу роль митного органу у забезпеченні економічної безпеки держави, попередженні контрабанди та порушень митних правил, її правовий статус не надає достатніх повноважень для ефективного виконання цих завдань. Відсутність статусу правоохоронного органу обмежує можливості митної служби у здійсненні оперативно-розшукової діяльності, накладає обмеження на її співпрацю з іншими правоохоронними органами та міжнародними інституціями, а також стримує розвиток її аналітичного й оперативного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що на правоохоронний статус Державної митної служби України у своїх працях звертали увагу такі науковці як О.С. Бондаренко, К.О. Кривошеєв, Ю.В. Гаруст, В.І. Мельник, О.М. Рєзнік, В.Т. Комзюк, О.В. Ільченко, Д.В. Приймаченко, В. Ченцов та інші, однак сучасний стан правового статусу Державної митної служби України свідчить про те, що питання все ще залишається актуальним.

Метою дослідження є аналіз правових основ та обґрунтування необхідності надання Державній митній службі України правоохоронного статусу, а також вивчення впливу цього статусу на ефективність виконання митними органами їхніх завдань, зокрема в контексті боротьби з порушеннями митних правил.

Виклад основного матеріалу. З проголошенням незалежності Україна розпочала розбудову своє власної митної системи. Першими кроками були як прийняття відповідних нормативних актів, так і реорганізація відповідних органів. 11 грудня 1991 року Указом Президента України «Про утворення Державного митного комітету України» було створено орган, що здійснював керівництво митної справою. А 29 листопада 1996 року на базі Державного митного комітету Указом Президента України було створено новий центральний орган виконавчої влади – Державну митну службу України. Новостворений орган функціонував до 2012 року, протягом якого відбулись кардинальні структурно-організаційні реформи, у тому числі щодо Державної митної служби України, яка була об'єднана з Державної податковою службою Україні в центральне відомство – Міністерство доходів і зборів України.

Проте у 2014 році зазначене відомство було ліквідовано, а натомість створено Державну фіскальну службу України, яка у свою чергу була поділена на Державну податкову і Державну митну служби України у 2018 році, та ліквідована повністю у 2022 році.

Отже, державний митний орган зазнавав частих реорганізаційних змін, після яких новостворені органи не були ефективними, тому це не завжди мало позитивні наслідки, а часто навіть і негативні, такі як зупинка розвитку митної справи, пасивна законодавча ініціатива, відсутність активного міжнародного співробітництва тощо, та відображалось на функціонуванні митної системи у цілому. Але виходячи з євроінтеграційного напряму розвитку, організаційна форма – Державна митна служба України, на наш погляд, є найефективнішою.

Відповідно до Положення про Державну митну службу України, затвердженого Кабінетом Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227, Державна митна служба України (Держмитслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів [9].

На сьогодні, відповідно до Положення про Державну митну службу України, її основними завданнями є:

1) забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоеконо-

мічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі;

2) забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил;

3) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної митної політики на розгляд Міністра фінансів [9].

До системи митних органів поряд з Державною митною службою України належать регіональні митниці, митниці, митні пости, спеціалізовані митні установи та організації, навчальні заклади. У системі митних органів України діють митні лабораторії, кінологічні центри тощо [12].

В.Т. Комзюк обґрунтовано підкреслює, що активна взаємодія митних органів з іншими інституціями спрямована на забезпечення максимально ефективного виконання функцій цих органів, що дозволяє досягти високих результатів у найкоротші терміни та без зайвих витрат ресурсів. Він зазначає, що співпраця митних органів з іншими державними установами полягає у здійсненні спільної діяльності в рамках забезпечення дотримання митних правил, що передбачає об'єднання зусиль, засобів і методів для досягнення найкращих результатів. Така взаємодія має правову основу і спрямована на швидке, ефективне та економічне вирішення поточних завдань [4, с. 236].

На наш погляд, особливе місце у цій взаємодії посідають правоохоронні органи, що є суб'єктами забезпечення фінансово-економічної безпеки. Митна безпека є невід'ємною частиною фінансово-економічної безпеки держави, бо через митні правопорушення державний бюджет зазнає великих втрат.

Та деякі з науковців, як наприклад О.С. Бондаренко, К.О. Кривошеєв, Ю.В. Гаруст, В.І. Мельник, відносять Державну митну службу України до правоохоронних органів, що є суб'єктами забезпечення фінансово-економічної безпеки України, хоча на законодавчому рівні вона не наділена статусом правоохоронного органу.

Ю.В. Гаруст та В.І. Мельник роблять висновок, що забезпечення економічної складової державної безпеки є фундаментальною передумовою для стабільного розвитку кожної країни та створення сприятливих умов для високого рівня соціально-економічного добробуту її громадян. Економічна безпека держави реалізується через виконання ключових функцій, які здійснюються відповідними державними органами. Серед цих функцій, особливу увагу слід приділити правоохоронним органам, діяльність яких спрямована на забезпечення фактичного втілення основних конституційних принципів, зокрема щодо забезпечення економічної безпеки. До основних функцій правоохоронних органів у цьому контексті належать: профілактика, захист, охорона, оперативно-розшукова діяльність, розслідування злочинів, розгляд справ про адміністративні правопорушення, виконавча, контрольна, аналітична, інформаційна, нормотворча, координаційна діяльність тощо [2, с. 295].

При цьому на думку О.М. Рєзніка під завданнями правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави слід розуміти короткострокові цілі, які визначаються ресурсними обмеженнями та орієнтовані на досягнення довгострокової мети – захисту фінансово-економічних інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх протиправних посягань. Функції правоохоронних органів у контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки, які випливають з їхніх цілей і завдань, мають безперервний і постійний характер, не залежать від конкретних подій і охоплюють різноманітні напрями діяльності. Сюди належать оперативно-розшукова діяльність, проведення дізнання і слідства, профілактика правопорушень, а також взаємодія з державними та недержавними суб'єктами в контексті протидії фінансово-економічним злочинам [10, с. 147].

У свою чергу В.Т. Комзюк підкреслює, що митні органи виконують діяльність, яка охоплює управлінський, організаційний, виконавчий, контрольний, розпорядчий та правоохоронний аспекти. Проте ця універсальна, але одночасно специфічна діяльність здійснюється у чітко визначеній сфері – сфері митно-правового регулювання суспільних відносин [3, с. 26].

Нашу увагу привертаєте те, що Державна митна служба України не визначена як правоохоронний орган, хоча й виконує частково правоохоронні функції.

Науковці В.І. Курило та О.В. Ільченко зазначають, що Державна митна служба України, хоча і виконує часткові правоохоронні функції, не має чіткого визначення як правоохоронний орган. Вони аналізують поняття «правоохоронний орган» і приходять до висновку, що основною причи-

ною неоднозначного тлумачення цієї правової категорії є відсутність чіткого визначення у законодавстві України. Законодавець у своїх актах неоднозначно та непослідовно визначає, які органи можна вважати правоохоронними. Ця вакуумність у визначенні негативно впливає на компетенцію таких органів, а також на правовий і соціальний статус їх працівників [6, с. 89].

В. Ченцов наголошує, що правоохоронний характер діяльності митних органів визначається структурою митної справи та їхніми основними завданнями, які виконуються виключно на користь держави з метою зміцнення її економічного суверенітету та економічної безпеки [12].

Д.В. Приймаченко у своєму аналізі практичної діяльності митних органів акцентує увагу на зростаючій ролі цих органів як правоохоронних інституцій, що зумовлено необхідністю реалізації політики протидії порушенням митних правил. Він підкреслює, що завдання з попередження та протидії контрабанді, а також боротьби з порушеннями митного законодавства на всій митній території України, передбачені Митним кодексом України, набувають все більшого значення у сучасних умовах [8, с. 18].

5 квітня 2024 року на координаційній зустрічі щодо реформування української митниці та підтримки її в умовах військової агресії росії за участі керівництва Міністерства фінансів України і Державної митної служби України, представників Європейської комісії, Представництва Європейського Союзу, Посольства США в Україні, МВФ, а також міжнародних місій та проектів технічної допомоги Україні за підтримки Офісу реформ Мінфіну, Офісу реформ Держмитслужби та програми EU4PFM, в. о. Голови Державної митної служби України Сергій Звягінцев зауважив, що «бачення реформування Держмитслужби вже формується у певну програму, відповідно до якої одними з пріоритетів є підвищення безпекових функцій митниці та надання Держмитслужбі статусу правоохоронного органу. Адже після перемоги України ми обов'язково матимемо справу з посиленням контролю за переміщенням зброї через кордон України для забезпечення митної безпеки України і сусідніх країн» [7].

Звертаючись до офіційного сайту Верховної Ради України, термін правоохоронний орган визначається як:

- органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції; органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.
- органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.
- державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [11].

А.М. Куліш визначає правоохоронні органи як спеціально уповноважені державні структури, основним завданням яких є забезпечення дотримання та реалізації прав і свобод громадян, а також підтримання законності та правопорядку відповідно до визначених законом правил і процедур у межах їх компетенції [5, с. 93].

К.В. Антонов підкреслює, що в сучасному правовому полі правоохоронні функції митних органів України базуються на таких заходах, як безпосередній митний контроль, що включає огляд і переогляд, аналіз даних митної статистики та отримання орієнтувань від інших правоохоронних органів. Вони зазначають, що перекладення всієї відповідальності за боротьбу з контрабандою та сприяння розвитку внутрішнього ринку на митні органи, які не мають відповідного статусу та повноважень, є некоректним і необґрунтованим, що може негативно вплинути на ефективність їх діяльності [1].

Тому ми погоджуємося з позицією В.І. Курила та О.В. Ільченка, що функціональний критерій має бути основним при визначенні державного органу як правоохоронного [6, с. 91].

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна говорити про необхідність надання статусу правоохоронного органу Держаній митній службі України, що забезпечить їй можливість повноцінно виконувати покладені завдання та підвищить ефективність правового механізму притягнення до відповідальності за порушення митних правил, зокрема шляхом здійснення оперативно-розшукової діяльності, що є актуальним і для сучасного керівництва. Крім того, визначення Державної митної служби України як правоохоронного органу сприятиме більш ефективній між-

народній співпраці з метою протидії транснаціональним злочинам. Тому ми вважаємо за доцільне, внести зміни до «Положення про Державну митну службу України», затвердженого постановою Кабінетів Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227, та пункт 1 викласти у такі редакції:

«1. Державна митна служба України (Держмитслужба) є центральним органом виконавчої влади з правоохоронними функціями, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів».

Такий крок дозволить підвищити ефективність виконання Державною митною службою України завдань, зокрема у сфері протидії правопорушенням, посилить співпрацю з правоохоронними органами інших країн та покращить механізми притягнення до відповідальності за порушення митних правил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонов К.В. Збільшення правоохоронних повноважень митних органів у контексті розвитку митного та оперативно-розшукового законодавства. URL: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1691/%C0.
2. Гаруст Ю.В., Мельник В.І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. 256 с.
3. Комзюк В.Т. Поняття та структура адміністративно-правового статусу митних органів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 95. С. 25–28.
4. Комзюк В.Т. Поняття та загальна характеристика взаємодії митних органів з податковими та прикордонними органами. *Форум права*. 2013. № 2. С. 235–240.
5. Куліш А.М. Щодо визначення поняття «правоохоронні органи». *Право і безпека*. 2005. № 4’5. С. 90–93.
6. Курило В.І., Ільченко О.В. Взаємодія органів внутрішніх справ та держаної прикордонної служби України в умовах євроінтеграції: адміністративно-правові аспекти: монографія. Київ, 2015. 200 с.
7. Партнери з розвитку одноголосно підтримали намір Держмитслужби отримати статус правоохоронного органу. Державна митна служба України: веб-сайт. URL: https://customs.gov.ua/en/news/novini-20/post/partneri-z-rozvitku-odnogolosno-pidtrimali-namir-derzhmitsluzhbi-otrimati-status-pravookhoronnogo-organu-1124.
8. Приймаченко Д.В. Щодо вад правової регламентації провадження у справах про порушення митних правил. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 15–21.
9. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text.
10. Рєзнік О.М. Реформування правоохоронних органів в аспекті забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Право і суспільство. 2016. № 2. С. 145–151.
11. Термін «правоохоронні органи». Верховна Рада України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/22996.
12. Ченцов В. Організаційно-правові механізми державного управляння митною справою. 2010. URL: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10cvvums.pdf.

УДК 342.951:347.22
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.11

ПРИНЦИПИ ОПОДАТКУВАННЯ УГОД З ФІНАНСОВИМИ АКТИВАМИ

Проць І.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6483-0121

Цюх С.І.,
аспірант кафедри економіки підприємств
та інформаційних технологій,
Львівського університету бізнесу та права
ORCID: 0000-0003-0179-1193

Проць І.М., Цюх С.І. Принципи оподаткування угод з фінансовими активами.
Предметом дослідження є норми податкового законодавства, що регулюють відносини між державою в особі податкових органів та суб'єктами господарювання з приводу обчислення та сплати податків при здійсненні операцій з фінансовими активами. Мета полягає у виробленні теоретичних та практичних положень, науково обґрунтованих висновків про фінансові правовідносини, пов'язані з використанням фінансових активів у господарському обороті, виявлення особливостей правового регулювання оподаткування угод із фінансовими активами. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та приватно-наукові методи пізнання. У роботі використовуються такі методи наукового пізнання: діалектичний, логічний, системний, аналіз і синтез, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші. Встановлено, що фінансовий актив є міжгалузевою категорією: з матеріальної точки зору фінансовий актив характеризується як фонд коштів господарюючого суб'єкта, з фінансово-правової позиції фінансовий актив є джерелом доходів бюджету, який у процесі оподаткування пов'язує фонд коштів господарюючого суб'єкта з суспільними грошовими фондами. Фінансові активи з метою податково-правового регулювання можуть бути представлені як майно та майнові права. Розуміння правової природи та змісту фінансових активів дозволяє систематизувати підходи до оподаткування операцій з даними активами та заповнити прогалини у правовому регулюванні, в першу чергу, в галузі податкових відносин, що сприятиме виключенню чи зниженню ризиків виникнення спорів із податковими органами, підвищенню ефективності використання даних ресурсів у господарській діяльності держави. Оскільки об'єкт оподаткування як юридичний факт, з яким пов'язане виникнення відносин між державою та платником податків щодо сплати податку, є основним елементом юридичного складу податку, він повинен мати високий рівень визначеності. Актуальними для операцій з фінансовими активами є принципи: законності, визначеності оподаткування, сумлінності платників податків, економічної підстави податку та обґрунтованості оподаткування.
Ключові слова: суб'єкти господарювання, податки, податкові органи, законність, баланс, публічний і приватний інтерес.

Prots I.M., Tsyuh S.I. Principles of taxation of transactions with financial assets.
The subject of the research is the norms of tax legislation, which regulate relations between the state in the form of tax authorities and business entities regarding the calculation and payment of taxes when carrying out transactions with financial assets. The goal is to develop theoretical and practical provisions, scientifically based conclusions about financial legal relations related to the use of financial assets in economic turnover, to identify the peculiarities of legal regulation of taxation of transactions with financial assets. The methodological basis of the research is general scientific and private scientific methods of cognition. The work uses dialectical, logical, systematic, analysis and synthesis, formal-

legal, comparative-legal and other methods of scientific knowledge. It was established that a financial asset is an interdisciplinary category: from a material point of view, a financial asset is characterized as a fund of funds of a business entity, from a financial and legal position, a financial asset is a source of budget revenues, which in the process of taxation connects the fund of funds of a business entity with public money funds. Financial assets for the purposes of tax and legal regulation can be represented as property and property rights. Understanding the legal nature and content of financial assets makes it possible to systematize approaches to the taxation of operations with these assets and to fill gaps in legal regulation, primarily in the field of tax relations, which will help to eliminate or reduce the risks of disputes with tax authorities, increase the efficiency of using these resources in economic activity of organizations. Since the object of taxation as a legal fact, which is connected with the emergence of relations between the state and the taxpayer regarding the payment of tax, is the main element of the legal structure of the tax, it must have a high level of certainty. The principles of legality, certainty of taxation, conscientiousness of taxpayers, economic basis of tax and reasonableness of taxation are relevant for operations with financial assets.

Key words: business entities, taxes, tax authorities, legality, balance sheet, public and private interest.

Постановка проблеми. Суб'єкти господарювання, які ведуть підприємницьку діяльність наділені правом самостійно здійснювати фінансову діяльність, а після сплати податків і обов'язкових платежів розпоряджатися прибутком, що залишився. Тобто сплата податків, як вилучення частини власності у дохід держави, забезпечена заходами державного примусу, опосередковує господарську діяльність та можливість для власників вільно розпоряджатися результатами такої діяльності. Ця обставина вимагає від держави забезпечення передбачуваності податкової політики та діяльності податкових органів, прозорості порядку визначення розміру податкового обов'язку для всіх суб'єктів господарювання.

Мета дослідження є визначення принципів оподаткування угод із фінансовими активами.

Стан опрацювання проблематики. Проблемами принципів оподаткування фінансових активів займалися вчені: І.І. Бабін, О.О. Бандурка, О.І. Добровольський, Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, А.І. Крисоватий, О.А. Музика-Стефанчук, А.М. Соколовська, О.В. Онишко, П.С. Пацурківський, Н.Ю. Пришва, Т.В. Рекуненко, Є.С. Хорошаєв та багато інших. Принципи оподаткування є предметом уваги дослідників, які представляють різні сфери науки, що вимагає проведення наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Принципи права – основні, вихідні положення, що визначають зміст впливу права на суспільні відносини та виступають критеріями цінності для суб'єктів права. Принципи носять загальнообов'язковий характер, оскільки закріплені у правових нормах. Загальні принципи оподаткування належать до основних гарантій, встановлення яких законом забезпечує реалізацію та дотримання основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Принципи, будучи основними ідеями, настановами, основними правилами поведінки повинні застосовуватися при здійсненні нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Принципи є орієнтирами, із якими співвідносяться норми права та поведінка учасників фінансових правовідносин, а у разі колізії чи прогалин у праві принципи виступають керівним правилом поведінки. У поняттях регулювання оподаткування операцій із фінансовими активами, зокрема, питання дотримання принципів стоїть досить гостро.

Слід розглянути найбільш значущі принципи, щодо оподаткування операцій із фінансовими активами, такі як: законності; визначеності оподаткування; сумлінності платників податків і відсутності зловживань.

Принцип законності в узагальненому вигляді - це вимога дотримання суб'єктами права законів і інших нормативно-правових актів, що ґрунтуються на законах. Стосовно податкових відносин цей принцип випливає з Конституції України та ст. 4 Податкового кодексу України (далі – ПК), згідно з якими кожен зобов'язаний сплачувати лише законно встановлені податки та збори [1]. Цей принцип має галузеву специфіку, яка полягає у необхідності розглядати його у двох аспектах: законодавчого оформлення – податок має бути встановлений юридично належним чином відповідно до законодавства, у формі закону, прийнятого відповідно до певної процедури, та змістовного аспекту – податок може вважатися законно встановленим, якщо визначено усі необхідні еле-

менти юридичного складу податку; за відсутності або невизначеності хоча б одного з елементів податку податок не може вважатися законно встановленим.

Незважаючи на значні зусилля законодавця у напрямі законодавчого оформлення правил оподаткування, залишаються ситуації, у яких регламентація порядку формування податкової бази здійснюється на підставі підзаконних нормативно-правових актів. Фактично, ці документи визначають межі діапазону, в межах якого має визначатися ціна фінансових інструментів строкових угод для цілей оподаткування, однак у разі суттєвого відхилення фактичної ціни в угоді з фінансовими інструментами строкових угод, межі діапазону, встановлені відповідно до зазначених правил, лягають в основу визначення податкової бази з операцій із фінансовими інструментами термінових угод.

Змістовний аспект законного встановлення податку є досить суттєвою обставиною стосовно операцій з фінансовими активами. Насамперед це пов'язано з різноманіттям та виникненням нових правовідносин, які не знаходять своєчасного відображення у спеціальних положеннях ПК України.

Різноманітність господарських відносин, що породжується свободою договору, не дозволяє досягти повної визначеності всіх норм податкового законодавства. У деяких випадках не уникнути і оціночних понять.

У нерозривному зв'язку з принципом законного встановлення податку є принцип визначеності оподаткування. М.В. Кармаліта виділяє кілька складових цього принципу, це: вимога ясності та системності; вимога попереднього опублікування законів про податки та збори; правило про неприпустимість негайного набрання чинності, зворотної сили податкового закону, що погіршує становище приватних осіб; правило про зворотну силу податкового закону, який пом'якшує відповідальність приватних осіб; правило про тлумачення непереборних сумнівів щодо застосування податкового закону на користь приватної особи [2, с. 58-59].

На думку автора, найбільш важливою при розгляді порядку оподаткування угод є вимога про ясність та системність податкового закону. Законодавчі органи з метою реалізації конституційного обов'язку громадян сплачувати законно встановлені податки та збори мають забезпечувати, щоб закони про податки були конкретними та зрозумілими.

У Постанові Верховного Суду від 19.05.2019 року наголошено, що акти законодавства про податки та збори мають бути сформульовані таким чином, щоб кожен точно знав, які податки, коли, в якому порядку має сплачувати [3].

Невизначеність податкових норм може призводити до порушення прав громадян і до ухилення від виконання конституційного обов'язку зі сплати податку. Зокрема, стосовно активів, у тому числі фінансових, необхідна визначеність у понятійному апараті: як було показано вище, поняття «актив» та «фінансовий актив», будучи по суті міждисциплінарними термінами, не мають одноманітного легального визначення в жодній галузі права, внаслідок чого, з метою податкових відносин може бути реалізована можливість заповнити цю прогалину у порядку, передбаченому ст. 14 ПК України.

Неоднозначний підхід до визначення майнових прав призводить до невизначеності щодо наявності/відсутності об'єкта оподаткування та визначення податкової бази. Вимога ясності та визначеності у сфері оподаткування стає все більш актуальною у зв'язку з розвитком та ускладненням господарських зв'язків та порядку взаємодії суб'єктів господарювання, зміною підходів до правозастосування в галузі податкових відносин.

Принцип визначеності перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з принципом сумлінності платників податків [4, с. 208].

Незважаючи на те, що ПК України не містив спеціальних положень щодо необхідності врахування принципу сумлінності платників податків, судова практика активно використовувала цей принцип. За період з моменту набуття чинності ПК України підходи правозастосовників зазнавали суттєвих змін. У судовій практиці переважала доктрина сумлінності платника податків.

Основою цього підходу стало прийняття Великою Палатою Верховного Суду постановою від 12.02.2019 у справі № 826/7380/15, спрямованої на боротьбу зі зловживаннями у податковій сфері, в якій законодавець, визначив межі здійснення прав щодо обчислення податкової бази та суми податку [6].

Оскільки природа податку передбачає відчуження частини грошових коштів, що знаходяться у власності платника податків, зобов'язання зі сплати податку виникає у зв'язку з наявністю су-

купності юридичних фактів, поява яких значною мірою регулюється положеннями приватного права та залежить від волі платника податків, актуальною стає не лише проблема невиконання податкового зобов'язання як така, а й проблема обходу податкового закону [7, с. 383].

Існує два основних способи боротьби з податковими зловживаннями: введення в національне правове регулювання норм, спрямованих на боротьбу з конкретним видом зловживань, у тому числі шляхом прямої заборони; запровадження та модифікація судових концепцій, що передбачають залежність підсумкового вирішення питання про права та обов'язки платника податків від суддівського розсуду.

Оскільки податковий обов'язок є результатом інтерпретації господарських операцій, здійснюваних у результаті виконання угод, для суб'єкта господарювання оцінка меж правомірної поведінки стає часом важко виконуваним завданням. У зв'язку з цим існує необхідність формулювання об'єктивних критеріїв, застосовуючи які, платник податків може з упевненістю робити висновок про відсутність ризиків іншого розуміння та застосування податкового законодавства, щодо виникнення негативних податкових наслідків вчинених угод.

Проблеми застосування норм ПК України актуальні для операцій з фінансовими активами, оскільки істотна частина фінансових активів безпосередньо пов'язана з зобов'язальними правами, майновий характер яких обумовлений операціями з майном, що для контролюючих органів породжує спокусу визнати угоду недійсною з метою подальшої перекваліфікації у податкових інтересах.

Принцип економічної підстави податку та економічної обґрунтованості оподаткування виражається у наступному. З погляду на ПК України податки та збори повинні мати економічну підставу. Податок має бути наслідком економічної діяльності (дій) платника податків, тобто оподатковувана діяльність (дії) може бути описана як безумовно значуща з погляду економіки.

Економічною підставою оподаткування в кожному конкретному випадку стають дії (а також бездіяльність) платників податків, внаслідок яких купується та відчужується майно та майнові права, у тому числі реалізуються товари (роботи, послуги), здійснюється володіння та користування цим майном, отримується прибуток (дохід), здійснюються витрати [8, с. 19].

Разом з тим, більш точно було б кореспондувати наявність підстави податку з наявністю об'єкта оподаткування. Наприклад, розглядаючи об'єкт оподаткування як економічну підставу податку, відображену в правовій формі, доцільно зазначити, що в сучасних умовах оподаткування має економічну підставу, тобто обов'язок зі сплати податку не може бути покладений на особу інакше, ніж у зв'язку з участю цієї особи у майнових і вартісних відносинах.

Наявність у розпорядженні платника податків певного блага, що виражає економічну цінність, є обов'язковою передумовою для виникнення податкового обов'язку. Дане становище закріплено у податковому законодавстві як принцип, що передбачає наявність для кожного податку самостійну економічну підставу. Економічна основа податку – це додана вартість, прибуток, чистий дохід, природна рента, вигода від використання соціально забезпечених трудових ресурсів або інша економічна вигода, отримана платником податків.

Незважаючи на деяку відмінність у підходах до розуміння принципу економічної підстави податку, загальним критерієм є наявність в оподатковуваних операціях економічного сенсу, економічних чи інших причин. Оскільки податок є для платника податків безоплатним платежем, інтерес у отриманні, якого є виключно у держави, важливим стає питання економічної обґрунтованості податку.

На думку К.О. Вороновської, принцип економічної обґрунтованості слід розглядати у двох аспектах: податки мають бути ефективними з погляду самоокупності, тобто суми, які збирає держава за кожним окремим податком, повинні перевищувати витрати на його адміністрування (збір, стягування та контроль) ; встановлення податків може бути довільним, тобто податки нічого не винні перешкоджати реалізації громадянами конституційних прав. При встановленні податку та визначенні його суттєвих елементів повинні враховуватися макро- та мікроекономічні наслідки для державної скарбниці чи певної галузі економіки та для конкретного платника податків [9, с. 52].

До виділених аспектів принципу економічного обґрунтування податку можна додати, що питання ефективності потрібно розглядати не тільки з погляду витрат, понесених державою на адміністрування податку, але й витрат платника податків, оскільки платник податків повинен забезпечити повноту та правильність обчислення та сплати податків.

Щодо податкового обліку операцій із фінансовими активами рівень витрат платника податків дуже значний. Це пов'язано з передбаченим податковим законодавством особливим порядком розрахунку податків та формування податкової звітності. Прикладом може бути відокремленість податкової бази з податку на прибуток за операціями з цінними паперами та похідними фінансовими інструментами, спеціальний порядок ціноутворення з метою оподаткування угод з цінними паперами та похідними фінансовими інструментами. Цей аспект при оцінці ефективності податків, не враховується. При встановленні податку та визначенні його суттєвих елементів необхідно брати до уваги не тільки економічні наслідки для бюджету та платників податків, але й передумови, тобто фактори, які можуть бути спонукальними мотивами для запровадження податку, та для визначення порядку справляння.

У цьому проявляється регулююча функція податку, сутність якої виявляється у цьому, що як регулятор суспільних відносин використовуються державою стимулювання розвитку виробництва чи стримування, чи де стимулювання окремих галузей. Встановлення порядку оподаткування операцій з цінними паперами та похідними фінансовими інструментами стало частиною заходів, реалізованих державою, спрямованих на легалізацію та стимулювання розвитку фінансового ринку, з метою мобілізації, розподілу та перерозподілу інвестицій фінансових ресурсів, підвищення ліквідності фінансових ресурсів, скорочення спекулятивних валютних операцій.

Крім загальних принципів оподаткування до операцій із фінансовими активами відносять і специфічні принципи, зокрема, принцип нейтральності оподаткування. Результатом нейтрального та неупередженого оподаткування є рішення господарюючих суб'єктів визначені виключно економічними, а не податковими причинами. Це означає, що платники податків, які укладають подібні угоди, мають нести податковий тягар.

Оскільки принципи права визначають зміст впливу права на суспільні відносини, їхню реалізацію слід розглядати як прояв податкового суверенітету України. Термін «суверенітет» означає верховенство та незалежність влади всередині країни та її незалежність у зовнішній сфері, тобто повнота законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території.

Суверенним правом держави є право встановлення податків. Незважаючи на відсутність доктринального визначення поняття податковий суверенітет, можна погодитися з визначенням, що податковий суверенітет визначається як право держави, яка діє як суб'єкт публічного права, запроваджувати на території своєї юрисдикції податки та контролювати їх збір [10, с. 443].

Такий підхід є близьким до змісту терміну (tax sovereignty), що використовується в документах Європейського Союзу, згідно з яким держава суверенна при здійсненні заходів у сфері оподаткування, що формують доходи для покриття державних витрат.

Право на оподаткування як складова податкового суверенітету має внутрішній та зовнішній податковий суверенітет. Проявом зовнішнього суверенітету може бути взаємодія з іншими державами в галузі оподаткування з метою вироблення ефективних способів врегулювання питань, пов'язаних з усуненням подвійного оподаткування, виявленням способів ухилення від оподаткування, встановленням правил недискримінаційного оподаткування на користь усіх учасників. Проявом внутрішнього суверенітету може бути правомочність держави щодо встановлення податків, спрямована на посилення податкового навантаження, боротьбу зі зловживання у сфері оподаткування, підвищення частки бюджету країни з надходжень від податків; стимулювання розвитку виробництва, чи стримування його окремих галузей; правомочність щодо визначення системи податків, у тому числі з розмежування предметів ведення з органами місцевої влади та самоврядування.

З фіскальним суверенітетом держави пов'язані законодавча форма заснування податку, обов'язковість та примус вилучення, односторонній характер податкових зобов'язань. Податковий суверенітет реалізується у праві держави встановлювати податки, визначати порядок їх стягнення та здійснювати контроль за дотриманням такого порядку. Публічний характер відносин із стягнення податків зумовлює обов'язковість застосування регулюючих норм, забезпечений державним примусом.

У межах аналізу теоретико-правових основ оподаткування операцій із фінансовими активами, слід зазначити, що фінансові активи є самостійної групою активів, представлених грошима чи іншими, переважно нематеріальними благами, містять грошові вимоги, мають грошову оцінку та здатні приносити економічну вигоду державі у процесі утворення, розподілу та використання фондів коштів, спрямованих на рішення суспільних завдань.

До фінансових активів можна віднести готівку, цінні папери, цифрову валюту, пайові інструменти, цифрові фінансові активи, безготівкові кошти, права вимог, що випливають з різних під-

став, зокрема дебіторської заборгованості. Незважаючи на те, що фінансові активи утворюють грошовий фонд суб'єктів господарювання, тобто в першу чергу представляють складову приватних фінансів, саме їх нерозривний зв'язок з грошима, робить суттєвим елементом фінансово-правових відносин, що знаходить відображення в різних правових інститутах і підгалузях фінансового права, зокрема як джерело доходів бюджету, є об'єктом податкових і бюджетних правовідносин.

Фінансові активи у вигляді валютних цінностей, таких як іноземна валюта, зовнішні цінні папери є об'єктом валютного регулювання. Наявність зв'язку між приватними та публічними фінансами зумовлює застосування до відносин, об'єктом яких є фінансові активи норм і методів приватно-правового та публічно-правового регулювання.

Пріоритет застосування норм приватного чи публічного права залежить від виду фінансових правовідносин, об'єктом яких є фінансові активи, зокрема, у разі податкових правовідносин норми податкового законодавства, застосовуватимуться у формі визначення розміру податкового обов'язку, тоді як норми валютного законодавства, що мають заборонний або обмежувальний характер, фактично створюють перешкоди для укладання та подальшого виконання угод. Ця обставина свідчить про багатофакторний вплив норм публічного права на правовідносини, що породжуються фактом володіння фінансовими активами, незважаючи на суттєву приватно-правову складову такого володіння.

Висновки. Загальні принципи, характерні для податкових відносин, підлягають застосуванню до оподаткування операцій із фінансовими активами. Найбільш актуальними для операцій з фінансовими активами є принципи: законності, визначеності оподаткування, сумлінності платників податків, економічної підстави податку та обґрунтованості оподаткування, результатом дотримання яких стане засноване на системному та певному розумінні норм податкового закону виникнення яких зумовлено різноманіттям, розвитком та оновленням господарських відносин, у тому числі з використанням фінансових активів. Мета оподаткування може полягати в отриманні бюджетних доходів, у створенні сприятливих умов для операцій із цифровими активами, що дозволить залучати нові інвестиції та сприяти розвитку фінансових технологій. У зв'язку з цим перед регулюючими органами стоїть складне завдання включити цифрові активи до сфери оподаткування, здійснюючи належний регуляторний, у тому числі податковий контроль, що дозволяє перешкоджати ухиленню від сплати податків під час використання цих інструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17/conv.
2. Кармаліта М.В. Принципи податкового права як прояв балансу приватного та публічного інтересу. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Том 1. С. 56–62.
3. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 825/1496/17 (адміністративне провадження № К/9901/1259/17). URL. https://supreme.court.gov.ua/ supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/podatkova_ 1259_17
4. Бліхар М.М., Васильків О.-А.В. Правова природа податків та зборів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 206–211.
5. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15.
6. Ігор Дашутін: Вплив судової практики на правозастосування – чи змінюються підходи податківців у типових ситуаціях. 03 травня 2023. Верховний Суд. URL. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1417873.
7. Єсімов С.С. Взаємозв'язок податкового обов'язку з принципами податкового права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 380–385.
8. Yesimov, S.S., Borovikova, V.S. Administrative and Legal Implementation of the Rights of Business Entities. *Social and Legal Studios*. 2022. 5(3). 16–22.
9. Вороновська К.О. Економічна обґрунтованість податків і зборів у податково-правовому регулюванні: дис. … канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 197 с.
10. Єсімов С.С., Проць І.М. Податковий суверенітет держави у контексті правової політики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 441–446.

УДК 349.42:338.439-049.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.12

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ»

Пустовіт Ю.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0003-1845-7044

Пустовіт Ю.Ю. Аналіз поняття «адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки».

У статті здійснено аналіз поняття «адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки», що є актуальним напрямком досліджень в умовах глобальних викликів та загроз. Продовольча безпека відіграє ключову роль у стабільності держави, забезпечуючи доступ населення до якісних продуктів харчування. У зв'язку з цим адміністративно-правові заходи набувають особливої ваги, оскільки саме вони забезпечують регулювання та контроль у сфері продовольчих ресурсів.

Другий аспект дослідження зосереджений на визначенні сутності адміністративно-правового забезпечення як складної системи заходів, інструментів та процедур, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері продовольчої безпеки. Автор пропонує критичний аналіз існуючих підходів до розуміння цієї категорії та надає власне визначення, спираючись на сучасні правові доктрини.

У ході дослідження розглянуто основні нормативно-правові акти, що регулюють питання продовольчої безпеки в Україні, а також проаналізовано зарубіжний досвід. Зроблено акцент на важливості адміністративного контролю та нагляду за виконанням державних програм, що забезпечують наявність достатніх запасів продовольства та доступ до них для населення.

Особлива увага приділяється проблемам правового регулювання в умовах кризових ситуацій, таких як військові конфлікти, економічні кризи або природні катаклізми. Автор підкреслює, що в таких умовах адміністративно-правові механізми повинні бути гнучкими та адаптивними для забезпечення безперебійного функціонування продовольчого сектору.

У статті розглядається адміністративно-правова категорія «продовольча безпека» як ключовий аспект державної політики, що забезпечує стійкість продовольчих систем в умовах сучасних викликів. Автор досліджує сутність продовольчої безпеки через призму адміністративно-правового регулювання, акцентуючи увагу на ролі держави у формуванні ефективних механізмів управління продовольчими ресурсами. Зокрема, стаття аналізує, як правові норми впливають на різні етапи агропромислового виробництва та розподілу продуктів, від землекористування до контролю за безпекою харчової продукції.

Наприкінці автор робить висновок, що адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки потребує постійного вдосконалення, з урахуванням нових викликів, які постають перед суспільством. Пропонується ряд рекомендацій щодо покращення правового регулювання та посилення ефективності державного контролю у цій сфері.

Ключові слова: продовольча безпека, адміністративно-правова категорія, адміністративно-правове забезпечення, Глобальний індекс продовольчої безпеки, харчові продукти.

Pustovit Yu.Yu. Analysis of the concept of "Administrative-legal provision of food security".

The article analyzes the concept of "administrative-legal provision of food security," which is a relevant area of research in the context of global challenges and threats. Food security plays a key role in the stability of the state, ensuring the population's access to quality food products. In this regard, administrative and legal measures become especially significant, as they regulate and control food resources.

The second aspect of the research focuses on defining the essence of administrative-legal provision as a complex system of measures, tools, and procedures aimed at implementing state policy in the field of food security. The author offers a critical analysis of existing approaches to understanding this category and provides a personal definition based on modern legal doctrines.

The study reviews the main legal acts regulating food security issues in Ukraine and analyzes international experience. Emphasis is placed on the importance of administrative control and oversight over the implementation of state programs that ensure the availability of sufficient food supplies and access to them for the population.

Special attention is given to the problems of legal regulation in crisis situations, such as military conflicts, economic crises, or natural disasters. The author emphasizes that under such conditions, administrative-legal mechanisms must be flexible and adaptive to ensure the uninterrupted functioning of the food sector.

The article examines the administrative-legal category of "food security" as a key aspect of state policy, ensuring the resilience of food systems in the face of modern challenges. The author explores the essence of food security through the lens of administrative-legal regulation, focusing on the state's role in shaping effective management mechanisms for food resources. In particular, the article analyzes how legal norms affect various stages of agro-industrial production and the distribution of products, from land use to food safety control.

In conclusion, the author argues that the administrative-legal provision of food security requires constant improvement in light of new societal challenges. A series of recommendations are proposed for improving legal regulation and enhancing the effectiveness of state control in this area.

Key words: food security, administrative-legal category, administrative-legal provision, Global Food Security Index, food products.

Постановка проблеми. Дослідження терміну «адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки» пов'язане з кількома проблематичними аспектами:

1. **Неоднозначність визначення терміну**. Продовольча безпека як явище може мати різні підходи до трактування, що залежить від політичних, економічних та соціальних умов у конкретній країні. Відповідно, адміністративно-правове забезпечення цього явища може також інтерпретуватися по-різному.
2. **Складність правового регулювання**. Адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки включає в себе широкий спектр правових норм, які стосуються сільського господарства, охорони здоров'я, торгівлі, екології тощо. Узгодження цих сфер може бути важким, особливо у випадках, коли виникають колізії між нормами національного та міжнародного права.
3. **Динамічність законодавства**. Законодавство в сфері продовольчої безпеки швидко змінюється, оскільки воно повинно адаптуватися до нових викликів, таких як зміни клімату, міжнародні конфлікти, економічні кризи або пандемії. Це ускладнює дослідження, оскільки необхідно враховувати актуальні зміни.
4. **Міждисциплінарний підхід**. Продовольча безпека є багатовимірною проблемою, що потребує врахування не лише юридичних, але й економічних, соціальних, технологічних і екологічних аспектів. Це створює виклик для юристів, які досліджують цю тему, оскільки вони повинні розуміти ці різні сфери знань.
5. **Міжнародний контекст**. У багатьох країнах продовольча безпека регулюється міжнародними договорами та організаціями (наприклад, СОТ, ФАО). Це додає складнощів у дослідження, оскільки необхідно враховувати не тільки національні, але й міжнародні правові норми та стандарти.
6. **Проблема ефективного контролю та моніторингу**. Часто виникають труднощі з тим, як саме реалізовуються законодавчі акти, які механізми контролю і моніторингу за продовольчою безпекою є ефективними, що також може ускладнювати дослідження цього терміну.

Ці проблеми вимагають комплексного підходу та глибокого аналізу на рівні законодавства, політики та практичної реалізації.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є проведення комплексного аналізу поняття «адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки» з урахуванням сучасних викликів та загроз, а також визначення ключових аспектів правового регулювання у цій сфері. Дослідження спрямоване на виявлення проблемних зон у чинному законодавстві та розробку рекомендацій

щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення продовольчої безпеки в Україні, зокрема через аналіз міжнародного досвіду і вивчення його застосування в національних умовах.

Стан опрацювання проблематики. Питання продовольчої безпеки України є об'єктом численних досліджень як на національному, так і міжнародному рівнях. За останні роки проблеми, пов'язані з продовольчою безпекою, особливо загострилися в умовах військової агресії, економічних потрясінь та змін клімату. У багатьох наукових працях та аналітичних звітах обговорюється вплив цих факторів на здатність України забезпечувати стабільне постачання продуктів харчування як на внутрішньому ринку, так і для експорту.

Загальні аспекти та правові засади адміністративно-правового забезпечення були розглянуті в роботах таких дослідників, як О. Бандурка, Ю. Дубко, І. Зозуля, Р. Калюжний, О. Комісаров, В. Крутов, С. Кузніченко, В. Олефір, О. Остапенко, В. Пєтков, А. Подоляка, О. Ярмиш та інших. Усі ці автори відзначають, що як у науковій сфері адміністративного права, так і в практиці державних органів відсутнє чітке визначення терміну «адміністративно-правове забезпечення».

Одним з ключових джерел є аналітичні звіти Організації з продовольства та сільського господарства ООН (FAO), які регулярно публікують оцінки стану продовольчої безпеки в Україні. Останні звіти FAO зосереджують увагу на викликах, які постали перед українським аграрним сектором у зв'язку з військовим конфліктом, скороченням площ посівів та пошкодженням інфраструктури. Ці дослідження пропонують шляхи покращення ситуації через впровадження більш ефективних механізмів управління продовольчими ресурсами та підтримку малих і середніх агровиробників.

Виклад основного матеріалу. Термін «адміністративно-правове забезпечення» все частіше застосовується для позначення адміністративно-правових процесів, явищ і видів діяльності, що виникають або реалізуються в різних галузях державного управління. Питання адміністративно-правового забезпечення поступово набуває статусу постійного об'єкта сучасних досліджень у сфері адміністративного права. Більше того, існує обґрунтоване припущення, що це поняття стане ключовим у рамках адміністративного права [1, с. 37].

Як зазначає І. Шопіна, «в останні роки спостерігається зростання значущості категорії «адміністративно-правове забезпечення». Її особливістю є зміщення акценту в процесі прийняття рішень від волі держави до інтересів людини та громадянського суспільства. Адміністративно-правове забезпечення передбачає, що мета прийняття правових норм формується насамперед у рамках системи публічного адміністрування. Цю мету визначають суб'єкти громадянського суспільства та підприємницької діяльності, для яких певні зміни в структурі суспільних відносин є необхідними. В такому контексті завданням держави є створення або зміна умов за допомогою правових інструментів, що дозволять найбільш ефективно досягти поставлених цілей цих суб'єктів» [2, с. 143].

У сучасній науковій літературі термін «правове забезпечення» використовується досить широко. Раніше стверджувалося, що правове забезпечення охоплює сукупність правил управлінського порядку, які можуть і повинні бути впорядковані за допомогою правових норм і засобів. Деякі вчені трактують це поняття як реалізацію, захист і охорону прав і свобод або як їх закріплення. Окремі представники юридичної науки повністю прирівнюють це поняття до категорії «охорона» [3, с. 14].

В. Ліпкан вважає, що правове забезпечення слід розуміти як створення та підтримання на належному рівні конструктивних організаційно-функціональних характеристик систем управління через вплив і впорядкування всього спектра юридичних засобів, таких як правові норми, правовідносини, права та обов'язки, акти тощо [4, с. 520].

У деяких дослідженнях зміст аналізованої категорії пояснюється через сутнісне трактування понять «право» та «забезпечувати» [5, с. 35-36; 4, с. 50-51].

Так, аналізуючи правовий компонент у цій концептуальній конструкції, автори мали на увазі об'єктивне право в усій його багатогранності [6, с. 35-36]. У свою чергу, термін «забезпечувати» вони трактували як надання чогось у необхідній кількості; створення повного і достатнього комплексу умов для реалізації чогось; а також як надання гарантій [7, с. 124].

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що «правове забезпечення» є складною та багатогранною юридичною категорією.

Другий елемент цієї категорії, термін «забезпечити», у вітчизняних словниках трактується як «створювати надійні умови для виконання чогось; гарантувати щось; захищати чи охороняти ко-

гось або щось від небезпеки» [8, с. 281]. Він проявляється через три складові: 1) закріплювати; 2) гарантувати; 3) охороняти.

Цілком логічним виглядає поширене в юридичній літературі твердження, що правове забезпечення слід розглядати у двох аспектах. По-перше, як діяльність уповноважених державних органів у виконанні їхніх функцій. По-друге, як результат цієї діяльності, що проявляється у фактичному здійсненні правових норм, а також прав і свобод громадян [9].

У деяких джерелах адміністративно-правової літератури також підкреслюється необхідність врахування двоїстого характеру терміна «забезпечення»: це як сукупність гарантій, так і процес, діяльність органів державної влади зі створення умов, необхідних для реалізації прав і свобод громадян [6, с. 51]. Отже, слід розглядати статичний і динамічний аспекти поняття «правове забезпечення». Зокрема, встановлені державою гарантії виступають як статична складова, а діяльність державних органів у процесі їх реалізації – як динамічна [10, с. 37].

Як справедливо відзначив К. Степаненко, загальновизнано, що дослідження цієї правової категорії, проведені в радянський і сучасний періоди, призвели до: 1) виокремлення двох окремих блоків цього процесу – гарантування прав і свобод та створення умов для їх реалізації; 2) включення до поняття забезпечення таких елементів, як компетенція, охорона та захист. Сучасний період вирізняється різноманітністю визначень і тлумачень терміна «забезпечення» в національних нормативно-правових актах [11, с. 8].

У юридичній літературі також існують інші визначення терміна «правове забезпечення»: це вплив на права і свободи громадян через використання певних юридичних інструментів, насамперед правових норм [12, с. 160]; а також цілеспрямований вплив на поведінку людей та суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [13, с. 52].

М. Прохоренко вважає, що правове забезпечення являє собою сукупність організаційно-правових заходів, спрямованих на нормативне врегулювання, належне застосування та реалізацію правових норм з метою забезпечення законності в діяльності державного органу. Науковець підкреслює, що до складу правового забезпечення входять такі заходи: нормативне врегулювання – комплекс дій щодо прийняття, зміни чи скасування актів уповноваженими суб'єктами за встановленою процедурою; нормативне застосування – владно-організаційна діяльність уповноважених органів і посадових осіб щодо прийняття індивідуально-правових рішень у процедурно-процесуальному порядку; реалізація норм — дотримання, виконання та використання правових норм суб'єктами у їх практичній діяльності [14, с. 251–254].

К. Барсуков пропонує розглядати поняття «правове забезпечення» у двох аспектах: 1) як діяльність державних органів, уповноважених виконувати свої функції; 2) як результат цієї діяльності, що знаходить вираження у фактичному здійсненні правових норм, а також прав і свобод громадян [9].

О. Костюченко пропонує дещо інший підхід до правового забезпечення. Описуючи його ключові ознаки, автор зазначає: «Якщо виключити правові норми, які формують умови для реалізації прав і свобод, забезпечення втратить свою нормативність і перестане бути правовим. Без засобів реалізації прав і свобод закріплені норми права втрачають свою дієвість, а відсутність гарантій позбавляє державу обов'язку створювати умови для користування правами і свободами. Відсутність охорони не дозволяє запобігати порушенням, а без захисту неможливо відновити порушені права. Вилучення з цього процесу безперервної діяльності суб'єктів права робить неможливим саме забезпечення – від створення правових умов для реалізації прав і свобод до їх охорони і, в разі необхідності, захисту порушених прав». Таким чином, за словами автора, правове забезпечення – це безперервна діяльність суб'єктів права в межах їх компетенції, яка включає створення правових умов і використання всіх правових засобів для закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб і їхніх груп» [3, с. 15].

Згоджуючись з цим підходом до правового забезпечення, звернемо увагу на аналіз його похідного поняття – «адміністративно-правове забезпечення».

Адміністративно-правове забезпечення як галузеве поняття здебільшого не отримує належного висвітлення в наукових роботах. Дослідження з адміністративного права зазвичай не пропонують чіткого визначення цього терміна, залишаючи його на розсуд читача та зосереджуючись лише на окремих аспектах або ознаках адміністративно-правового забезпечення.

Наприклад, С. Лукаш у своїй праці «Нормативно-правове забезпечення ефективності управлінської діяльності ОВС України» досліджує стан правового забезпечення управлінської діяль-

ності в ОВС України, розглядає нормативне забезпечення як ключовий інструмент управління в органах внутрішніх справ, а також аналізує теоретичні та практичні аспекти ефективності управлінської діяльності та основні напрямки вдосконалення нормативно-правового забезпечення для підвищення її ефективності [15].

Н. Тиндик у своєму дослідженні адміністративно-правового забезпечення імміграційного процесу правоохоронними органами в Україні зосередила увагу на міжнародному та національному досвіді адміністративно-правового регулювання імміграційних процесів, а також проаналізувала адміністративно-правові аспекти механізму протидії нелегальній імміграції в Україні [16].

М. Запорожець, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України, приділив увагу внутрішньоорганізаційній діяльності судів як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Він також розглянув окремі внутрішньоорганізаційні відносини в місцевих загальних судах та їх адміністративно-правове регулювання, а також питання адміністративної відповідальності в контексті адміністративно-правових засобів забезпечення діяльності судів [17].

Наукові досягнення в галузі адміністративного права дозволяють зробити висновок, що природа цього поняття не дозволяє повністю розкрити поняття «адміністративно-правового забезпечення» без урахування такої важливої характеристики, як діяльність державних органів у межах їхньої компетенції, спрямована на виконання основних функцій і завдань.

Науковці в галузі адміністративного права по-різному інтерпретують це поняття. Наприклад, І. Ієрусалімова, вивчаючи механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина, дійшла висновку, що «адміністративно-правове забезпечення передбачає передусім регулювання суспільних відносин за допомогою норм адміністративного права, які виникають під час і для реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також вплив на ці відносини через елементи, передбачені законодавством» [18, с. 83].

Т. Корж-Ікаєва, досліджуючи питання адміністративно-правового забезпечення прав і свобод неповнолітніх, запропонувала таке визначення: «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх — це сукупність адміністративно-правових заходів та інструментів, спрямованих на створення умов для ефективної реалізації, охорони, захисту та відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх» [19, с. 45].

О. Дручек, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України, зазначає: «адміністративно-правове забезпечення слід розуміти як діяльність держави, спрямовану на впорядкування суспільних відносин за допомогою спеціального механізму, що включає їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію та розвиток» [7, с. 126-127].

В. Головко розглядає адміністративно-правове забезпечення прав учасників дорожнього руху як діяльність органів державної влади, що регламентована нормами законодавства та спрямована на створення умов для реалізації, охорони і захисту прав громадян як учасників дорожнього руху за допомогою адміністративно-правових засобів [20, с. 7].

Г. Римарчук вважає, що адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності полягає у впорядкуванні суспільних відносин, їх юридичному закріпленні, охороні, реалізації та розвитку, здійснюваному державою за допомогою правових норм, приписів та відповідних засобів [21, с. 8].

В. Марчук визначає адміністративно-правове забезпечення встановленого порядку управління як створення і підтримання умов для дотримання вимог цього порядку через використання адміністративно-правових засобів у правовій сфері [22, с. 9].

А. Філіппов визначає адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації як механізм регулювання суспільних відносин у сфері цивільної авіації в Україні, що охоплює правові норми, правовідносини та процес їх реалізації через передбачені в цих нормах форми і методи [23, с. 8–10].

О. Гумін і Є. Пряхін узагальнили різні підходи до сутності та змісту адміністративно-правового забезпечення, представлені в адміністративно-правових дослідженнях. Згідно з їхніми висновками, варто звернути увагу на тлумачення сутності адміністративно-правового забезпечення як процесу впорядкування суспільних відносин уповноваженими державними органами, із подальшим закріпленням цього процесу та його результатів через правові норми, а також їх охорону, реалізацію та розвиток [24; 25].

І. Шопіна зазначає, що адміністративно-правове забезпечення є системою адміністративно-правових інструментів, способів і процедур їх легалізації, спрямованих на створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності та інших учасників адміністративно-правових відносин [2, с. 143-144].

І. Личенко вважає, що поняття адміністративно-правового забезпечення повинно ґрунтуватися на традиційних підходах до змісту базової категорії правового забезпечення, таких як «процеси реалізації, захисту та охорони прав і свобод» або «закріплення прав і свобод», а також повне ототожнення з категорією «охорона». У своєму дослідженні, присвяченому екологічній безпеці, авторка підкреслює, що адміністративно-правове забезпечення являє собою сукупність адміністративно-правових гарантій та засобів діяльності [26, с. 165–168].

І. Хитра визначає адміністративно-правове забезпечення як «здійснення органами влади правових, організаційно-технічних та інших комплексних заходів, спрямованих на регулювання відносин через юридичні норми» [27, с. 6-7].

А. Матвійчук, досліджуючи проблеми адміністративно-правового забезпечення регуляторної політики, визначає це поняття як процес регулювання суспільних відносин, здійснюваний уповноваженими державними органами відповідно до норм адміністративного права. Ці органи відповідають за виконання регуляторної функції держави та реалізацію її регуляторної політики [28, с. 110].

В. Бойко зазначає, що адміністративно-правове забезпечення загалом являє собою сукупність дій публічної адміністрації, спрямованих на створення оптимальних умов для функціонування державного механізму. Це включає прийняття владно-публічних приписів, здійснення розпорядчої діяльності, координацію різних суб'єктів публічної адміністрації, а також виконання інших організаційно-правових дій з метою правового впливу на суспільні відносини та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян [29, с. 97-98].

В. Сірко, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності, підкреслює, що його здійснюють уповноважені суб'єкти за допомогою правових норм через спеціальний механізм впорядкування, закріплення, реалізації, захисту та охорони суспільних відносин [30].

У зазначених роботах науковці зосереджують увагу на вирішенні досліджуваної проблеми, що дозволило виокремити її основні ознаки. Запропоновані визначення підтверджують унікальність поняття «адміністративно-правове забезпечення» та його самостійність у юридичній термінології.

Більшість сучасних дослідників, аналізуючи питання адміністративно-правового забезпечення, зосереджують увагу не стільки на об'єкті забезпечення, такому як продовольча безпека в нашому випадку, скільки на «самостійності» адміністративного права та специфіці адміністративно-правового регулювання суспільних відносин.

Наприклад, К. Бриль у своєму дослідженні адміністративно-правового забезпечення децентралізації державної влади в Україні зазначає, що «адміністративне право є самостійною галуззю, яка регулює суспільні відносини в сфері державного управління, а також впливає на організаційні процеси в межах законодавчих вимог. У процесі становлення демократичної соціальної держави адміністративно-правове забезпечення сприяє регламентації відносин у сфері виконавчої влади для реалізації процесів та забезпечення ефективного державного управління» [31, с. 24]. Варто також зазначити, що «адміністративно-правове забезпечення» не має чіткого законодавчого визначення.

У сучасній українській мові слова «адміністративно-», «адміністративний» мають такі значення: 1. Те, що стосується адміністрації. 2. Властиве адміністратору, організаторське [8, с. 12]. Слова «правове», «правовий» означають те, що стосується права [8, с. 1101], а «забезпечення» має такі значення: 1. Дія, що полягає в постачанні, задоволенні, наданні, створенні, гарантуванні, захисті, охороні. 2. Матеріальні засоби для існування. 3. Сукупність математичних, програмних, мікропрограмних і апаратних засобів для автоматичної обробки даних за допомогою цифрових обчислювальних машин і пристроїв [8, с. 375].

Автори Великого тлумачного словника сучасної української мови також зазначають, що «організаційне забезпечення» є сукупністю документів, які визначають організаційну структуру, права та обов'язки персоналу і користувачів під час експлуатації системи [8, с. 375].

Вказівка на адміністративно-правовий характер забезпечення дозволяє виокремити його основні риси, такі як: державна значущість, публічно-правова природа; регламентованість нор-

мами адміністративного права; використання різноманітних адміністративно-правових засобів (норм, форм і методів діяльності суб'єктів, адміністративно-правових відносин тощо); багатосуб'єктність; переважно імперативний характер, пов'язаний із забезпеченням адміністративного впливу; захищеність від правопорушень, головним чином нормами адміністративного права та іншими [32, с. 10].

Особливість «адміністративно-правового забезпечення» полягає в наступному:

1. адміністративне право за своєю суттю повинно визначатися як «право забезпечення і захисту прав людини», що є ключовою ідеєю сучасної трансформації теорії та практики українського адміністративного права [33, с. 67];
2. адміністративне право охоплює правовідносини, що стосуються державного управління;
3. однією з найважливіших правових форм управління є створення правових актів, оскільки вони є основним організаційним засобом для вирішення завдань, поставлених перед управлінськими органами;
4. адміністративне право регулює суспільні відносини управлінського характеру, що виникають у процесі організації та здійснення виконавчої і розпорядчої діяльності органами виконавчої влади, а також в межах внутрішньоорганізаційної діяльності інших державних органів [34].

З викладеного можна зробити висновок, що особливість адміністративно-правового забезпечення полягає не лише в особливостях адміністративних норм та адміністративно-правового регулювання, але й у тому, що саме адміністративне право дозволяє розкрити форми та методи діяльності органів державної влади. На нашу думку, адміністративно-правове забезпечення – це безперервна діяльність суб'єктів права в сфері державного управління, спрямована на створення правових умов для закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їхніх груп.

Конкретний зміст поняття «адміністративно-правове забезпечення» значною мірою залежить від того, який суб'єкт (або суб'єкти) його здійснює, а також від вектора його спрямованості, тобто від об'єкта або конкретного предмета адміністративно-правового впливу. У нашому випадку об'єктом адміністративно-правового забезпечення є таке важливе і складне явище суспільного та державного життя, як продовольча безпека.

Висновки. Аналіз поняття «адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки» свідчить про важливість системного підходу до правового регулювання в умовах постійних змін глобального і національного контексту. Продовольча безпека виступає не лише як економічна категорія, але й як один із ключових чинників національної безпеки, що потребує належної уваги з боку держави. Враховуючи сучасні виклики, такі як кліматичні зміни, зростання населення, військові конфлікти та економічні кризи, адміністративно-правові механізми повинні бути ефективними, адаптивними та гнучкими для забезпечення стабільного функціонування продовольчих ринків і доступу до якісних харчових продуктів.

Однак, як показало дослідження, існуюче правове регулювання продовольчої безпеки не завжди встигає відповідати на нові виклики. Висновок, що адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки потребує постійного вдосконалення, є цілком виправданим. Зміни в законодавстві повинні бути направлені на запровадження більш ефективних механізмів моніторингу та контролю за станом продовольчих ресурсів, а також на покращення координації між державними органами та іншими суб'єктами, задіяними у сфері продовольчої безпеки.

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки є невід'ємною частиною загальної системи національної безпеки, яка повинна постійно оновлюватися та вдосконалюватися у відповідь на нові виклики сучасного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ігонін Р. Проблема доктринального визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення». *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2015. № 2(40). С. 37–43.
2. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 141–145.
3. Костюченко О.Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1(68). С. 11–16.
4. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навч. посіб., за ред. Ліпкана В.А., Київ : КНТ, 2007. 884 с.

5. Шкребець Є.Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.
6. Клименко О.В. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики у сфері господарювання: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 227 с.
7. Дручек О.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123–128.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
9. Барсуков К.В. Адміністративно-правове забезпечення проходження служби працівниками органів внутрішніх справ у складі міжнародних миротворчих підрозділів: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.
10. Ігонін Р.В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат.* 2011. № 1(124). С. 36–40.
11. Степаненко К.В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпропетровськ. 2009. 19 с.
12. Олійник А.Ю., Гусарєв С.Д., Слюсаренко О.Л. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.
13. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л., Петришин О.В. та ін. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. освіти. за ред. Цвік М.В. Харків: Право, 2002. 432 с.
14. Прохоренко М.М. Правове забезпечення: теоретико-правовий аналіз. *Стан таперспективи реформування сектору безпеки і оборони України*: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 25-26 лист. 2016 р. Київ, 2016. С. 359–363.
15. Лукаш С.С. Нормативно-правове забезпечення ефективності управлінської діяльності ОВС України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 18 с.
16. Тиндик Н.П. Адміністративно-правове забезпечення правоохоронними органами імміграційного процесу в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 20 с.
17. Запорожець М.П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України: дис.... наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 18 с.
18. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 205 с.
19. Корж-Ікаєва Т.Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. 2008. 219 с.
20. Головко В.А. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних та економічних прав учасників дорожнього руху в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.
21. Римарчук Г.С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 18 с.
22. Марчук В.І. Адміністративно-правове забезпечення встановленого порядку управління в Україні органами внутрішніх справ: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2011. 19 с.
23. Філіппов А.В. Адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2010. 19 с.
24. Гумін О.М., Пряхін Є.В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право.* 2014. № 4. С. 46–50.
25. Балинська О.М., Ященко В.А. Принципи діалектики та метафізики (формальної логіки) у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 «серія юридична» С. 259–268.
26. Личенко І. Поняття та ознаки адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 876. С. 163–169.
27. Хитра І.Я. Адміністративно-правове забезпечення діяльності банків в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 17 с.

28. Матвійчук А. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики. *Підприємство, господарство і право: науково-практичний юридичний журнал.* 2019. № 1. С. 108–111.
29. Бойко В. Поняття та зміст адміністративноправового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 1. С. 96–100.
30. Сірко В.С. Поняття адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Електронне наукове фахове видання з юридичних наук «Правова просвіта».* 2018. № 8.
31. Бриль К.І. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації державної влади в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 413 с.
32. Левківська В. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права.* 2022. № 4. С. 83–88.
33. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2002. 668 с.
34. Кісіль З.Р. Адміністративне право: навч. посіб. 3-те вид., Київ: ЦУЛ, 2011. 696 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.13

ШАХРАЙСТВО ІЗ ГУМАНІТАРНОЮ ДОПОМОГОЮ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ[1]

Рєзнік О.М.,
військовослужбовець,
Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник кафедри економічної кібернетики Навчально-науковий інститут бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету

Рєзнік О.М. Шахрайство із гуманітарною допомогою у період дії воєнного стану: сучасні реалії.

Статтю присвячено комплексному науковому дослідженню сутності шахрайства з гуманітарною допомогою та з'ясуванні можливих шляхів його вчинення у період дії воєнного стану. З аналізу окремих положень деяких нормативно-правових документів чинної національної законодавчої бази зроблено висновок про те, що специфіка вчиненого протиправного винного діяння, що може бути кваліфіковане як шахрайство, у подальшому впливає на: визначення виду юридичної відповідальності, до якої буде притягуватися особа-правопорушник; обрання заходів певного виду юридичної відповідальності. У контексті обраного напряму наукового пізнання розглянуто можливі схеми шахрайства із гуманітарною допомогою у період дії воєнного стану на конкретних прикладах. Наведено актуальні дані Міністерства оборони України стосовно ситуації з розкраданням гуманітарної допомоги, що ґрунтується на результатах спільно проведених з Державною митною службою аудитів. Підсумовано, що коло суб'єктів вчинення шахрайства із гуманітарною допомогою представлено не тільки посадовцями як представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, але й часто людьми, які представляються або волонтерами, або військовослужбовцями. За результатами розглянутих конкретних прикладів викриття шахрайських схем розкрадання або привласнення гуманітарної допомоги виділено їх найголовнішу відмінність, що пояснюється розмірами збитків, завданих такими протиправними винними діями: у разі вчинення такого кримінально караного правопорушення посадовцями суми збитків від цього є в рази більшими, ніж у випадках привласнення благодійної допомоги особами, які в органах державної влади та в органах місцевого самоврядування не обіймають певні посади, не займають відповідальне або особливо відповідальне становище. Акцентовано, що важливим у боротьбі з розповсюдженим на сьогодні в нашій державі шахрайством із гуманітарною допомогою є вчасне викриття правоохоронцями осіб, винних у вчиненні цих протиправних діянь, подальше справедливе, неупереджене правосуддя, і як результат – невідворотність настання юридичної відповідальності.

Ключові слова: шахрайство, гуманітарна допомога, посадовці, Збройні Сили України, військовослужбовці, юридична відповідальність.

Reznik O. Fraud with humanitarian aid during the period of martial law: current realities.

The article is devoted to a comprehensive scientific study of the essence of fraud with humanitarian aid and the clarification of possible ways of committing it during the period of martial law. From the analysis of individual provisions of some legal documents of the current national legal framework, it was concluded that the specifics of the committed illegal criminal act, which can be qualified as fraud,

[1] Виконано в рамках НДР: «Національна безпека України через запобігання фінансовим шахрайствам та легалізації брудних грошей: воєнні та післявоєнні виклики», № державної реєстрації 0123U101945

further affects: determination of the type of legal responsibility to which the offender will be held; selection of measures of a certain type of legal responsibility. In the context of the chosen field of scientific knowledge, possible fraud schemes with humanitarian aid during the period of martial law are considered using specific examples. Current data of the Ministry of Defense of Ukraine regarding the situation with embezzlement of humanitarian aid, based on the results of joint audits with the State Customs Service, are provided. It was concluded that the circle of subjects committing fraud with humanitarian aid is represented not only by officials as representatives of state authorities and local self-government, but also often by people who represent themselves as volunteers or military personnel. According to the results of the considered specific examples of the exposure of fraudulent schemes of embezzlement or appropriation of humanitarian aid, their most important difference is highlighted, which is explained by the amount of damages caused by such illegal criminal actions: in the case of committing such a criminal offense by officials, the amount of damages from this is many times greater than in cases of embezzlement charitable assistance by persons who do not hold certain positions, do not hold a responsible or particularly responsible position in state authorities and local self-government bodies. It was emphasized that it is important in the fight against humanitarian aid fraud, which is widespread in our country today, that the law enforcement officers timely expose the persons guilty of these illegal acts, further fair, impartial justice, and as a result – the inevitability of legal liability.

Key words: fraud, humanitarian aid, officials, Armed Forces of Ukraine, military personnel, legal responsibility.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану в Україні з одного боку стало підставою для об'єднання сил багатьох людей, які знаходяться як на її території, так і за кордоном, заради допомоги і військовослужбовцям Збройних Сил України, які безпосередньо захищають державу, і особам, постраждалим від бойових дій. Однак з іншого – все це спровокувало появу нових шахрайських схем скористатися такою допомогою на свою користь шляхом привласнення тих чи інших матеріальних благ. Тому не є дивним той факт, що з урахуванням ситуації в країні масове надходження гуманітарної допомоги, головною метою якої є підтримка життєдіяльності населення зокрема та функціонування держави в цілому, стало «сприятливим середовищем» для реалізації нових способів шахрайства. Відтак вивчення особливостей шахрайства з гуманітарною допомогою та з'ясування можливих шляхів його вчинення в умовах сучасності є вкрай актуальним.

Мета дослідження. Метою статті є встановлення особливостей шахрайства з гуманітарною допомогою у період дії воєнного стану. З урахуванням мети наукового пізнання завдання дослідження полягає у дослідженні сутності шахрайства з гуманітарною допомогою та з'ясуванні можливих шляхів його вчинення в умовах сучасності.

Стан опрацювання проблематики. Акцентуємо, що введення воєнного стану в нашій країні спровокувало масове надходження гуманітарної допомоги, що одночасно стало і сприятливою підставою для шахраїв наживитися на ній шляхом обману чи зловживання довірою. Загалом дослідженню особливостей такого протиправного винного діяння як шахрайство, характеристиці специфіки способів його здійснення, з'ясуванню кола можливих суб'єктів вчинення тощо була неодноразово приділена увага з боку науковців, серед яких: Р.М. Білокінь, О.М. Бодунова, А.А. Гмирін, Г.В. Дідківська, О.О. Дудоров, В.В. Кузнецов, І.С. Курбатова, П.П. Латковський, Н.А. Лугіна, С.С. Мірошниченко, О.В. Попович, А.В. Савченко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк та ін. Водночас слід констатувати, що з огляду на сучасну ситуацію в державі комплексному вивченню особливостей шахрайства з гуманітарною допомогою та з'ясуванню можливих шляхів його вчинення не було приділено достатньої уваги.

Виклад основного матеріалу. Аналіз окремих положень деяких нормативно-правових документів чинної національної законодавчої бази свідчить про те, що специфіка вчиненого протиправного винного діяння, що може бути кваліфіковане як шахрайство, у подальшому впливає на: визначення виду юридичної відповідальності, до якої буде притягуватися особа-правопорушник; обрання заходів певного виду юридичної відповідальності. З огляду на зазначене та з урахуванням тематики наукового дослідження, першочергово вбачається необхідним з'ясування характерних відмінностей адміністративної та кримінальної видів відповідальності за вчинення шахрайства шляхом встановлення особливостей цього протиправного діяння.

Так, зазначимо, що адміністративна відповідальність за вчинення шахрайства передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X (далі –

КУпАП). З урахуванням вимог ст. 51 КУпАП характерною особливістю шахрайства, що є підставою для притягнення особи саме до адміністративної відповідальності, є те, що викрадення чужого майна має бути дрібним: вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян [1]. Вчинення зазначеного діяння є фактичною підставою для притягнення особи-правопорушника до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 51 КУпАП і передбачає застосування одного з альтернативних адміністративних стягнень у вигляді: 1) штрафу (від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто від 850 грн. до 1700 грн.); 2) громадських робіт (від двадцяти до тридцяти годин); 3) адміністративного арешту (до п'яти діб) [1].

У той же час кваліфікація протиправного винного діяння як шахрайства можлива й за відповідною нормою Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (далі – ККУ), а саме ст. 190. За загальним правилом, згідно ч. 1 ст. 190 ККУ шахрайством визнається заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2]. За вчинення таких дій передбачені наступні види покарань: 1) штраф від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (тобто від 34 тис. грн. до 51 тис. грн.); 2) громадські роботи (від двохсот до двохсот сорока годин); 3) виправні роботи (до двох років); 4) пробаційний нагляд (до трьох років); 5) обмеження волі (до трьох років) [2]. Іншими частинами ст. 190 ККУ передбачено кваліфіковані та особливо кваліфіковані ознаки шахрайства, а саме: 1) вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому (ч. 2); 2) вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому (ч. 3); 3) вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 4); 4) вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5).

Як вже було попередньо зауважено, у зв'язку із ситуацією в Україні, пов'язаною із введенням воєнного стану на її території, багато інших держав та людей стали активно надавати гуманітарну допомогу як у грошовій формі, так і у вигляді певних речей або ж предметів побуту. Звісно така допомога надається на безоплатній основі та є адресною, адже передбачена, до прикладу, для військовослужбовців, населення, тварин, які постраждали під час війни. Однак поряд із благими намірами допомогти, на жаль, трапляються далеко непоодинокі випадки наживитися на цьому, зокрема, і шляхом розкрадання гуманітарної допомоги та всілякими махінаціями із нею. Відтак у контексті обраного напряму наукового пізнання необхідно розглянути можливі схеми шахрайства із гуманітарної допомогою у період дії воєнного стану, що пропонуємо зробити на конкретних прикладах.

Однією з гучних справ на Сумщині у 2022 році стало обвинувачення колишньої високопосадовиці Сумської обласної військової адміністрації у шахрайстві із гуманітарною допомогою, кваліфікованого як шахрайство, що завдало значної шкоди, відповідальність за яке передбачена ч. 2 ст. 190 ККУ. За даними слідства, у березні 2022 року, одразу після звільнення з посади і вже не маючи повноважень на вчинення дій від імені державного органу, жінка заволоділа гуманітарною допомогою, що надійшла на адресу Сумської обласної військової адміністрації для жителів Сумщини. Протиправні дії особи викрито за зверненням керівництва Сумської обласної військової адміністрації. Внаслідок заволодіння чужим майном шляхом обману вказаній адміністрації було спричинено шкоду на понад 185 тис. грн. Під час досудового розслідування гуманітарну допомогу було вилучено зі складського приміщення, розташованого у Полтаві, та передано на Сумщину [3]. Справа колишньої високопосадовиці Сумської обласної військової адміністрації за обвинувальним актом у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 ККУ, внесена під № 554/3943/22 до Єдиного державного реєстру судових рішень. Вивчення окремих судових рішень (ухвал) по цій справі дозволяє констатувати неодноразове проведення дистанційних судових засідань в режимі відеоконференції. Однак станом на сьогодні остаточного рішення по досліджуваній справі досі не прийнято.

Яскравим прикладом участі посадових осіб у розкраданні гуманітарної допомоги стало розкриття шахрайської схеми закупівель для Збройних Сил України на Харківщині. Працівники Бюро економічної безпеки та Національної поліції України викрили масштабну схему розтрати понад 100 млн. грн. державних коштів на закупівлі для Збройних Сил України. Зокрема, посадові особи квартирно-експлуатаційних управлінь та відділів держустанов Збройних Сил України та підконтрольні фізичні особи-підприємці укладали прямі договори на постачання паливної деревини.

Детективи Бюро економічної безпеки викрили організатора та учасників злочинної організації, серед яких начальники паливної групи, уповноважена особа з проведення державних закупівель та двоє фізичних осіб-підприємців [4]. Напевно наймасштабнішою до сьогодні схемою шахрайства з гуманітарною допомогою стало розкрадання бюджетних коштів за участі одночасно 28 посадовців по усій Україні, зокрема, представників Міністерства оборони, військових частин, Територіального центру комплектування та соціальної підтримки, обласних військових адміністрацій та міських рад, а також директора підприємств. Загальна сума збитків державі від дій цих осіб склала понад 1,5 млрд. грн. Чиновників підозрюють, зокрема, у закупівлях товарів за завищеними цінами та завищення вартості робіт, а також у службовій недбалості при здійсненні приймання неякісного форменого одягу для Збройних Сил України, підробці та використанні підроблених документів. У межах слідства правоохоронці провели понад 65 обшуків в установах, організаціях по всій території України (Західному, Центральному, Південному та Східному регіонах) [5].

Аналіз особливостей випадків шахрайства із гуманітарної допомогою свідчить про те, що звісно не тільки посадовці як представники державної влади або місцевого самоврядування можуть бути суб'єктами його вчинення. Так, зокрема, двом жителям Тернопільщини було повідомлено про підозру у шахрайстві з гуманітарною допомогою. За даними Тернопільської обласної прокуратури двох жителів Шумської територіальної громади підозрюють у шахрайстві з гуманітарною допомогою на понад 367 тис. грн. Сутність схеми полягала у тому, що директор одного із товариств Шумщини разом із знайомою організував у власних складських приміщеннях сортування гуманітарної допомоги з-за кордону. Українка, яка мешкала в Польщі, довіряючи цим особам, передавала їм харчові продукти, одяг, взуття, лікарські засоби та засоби особистої гігієни, які призначалися для Шумської територіальної громади. Вони обіцяли сортувати одержані предмети гуманітарної допомоги та відправити їх до вказаного у деклараціях місця призначення, проте, з метою власного збагачення, заволоділи чужим майном. За перелічені протиправні діяння зазначеним особам було інкриміновано вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 190 ККУ (шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки) [6].

В Івано-Франківську резонанс викликала справа стосовно засудження відомого телеведучого за шахрайство з гуманітарною допомогою. Винним у шахрайстві виявився голова студентського напрямку та міжнародних зв'язків студентів від конституційно-правового конгресу України. У березні 2023 року надійшов вантаж, адресований благодійному фонду Волонтерська організація «Свобода-Гідність-Перемога» з гуманітарною допомогою із США для Збройних Сил України. У вантажі були рації, біноклі, тепловізори, тактичні окуляри, зарядні пристрої тощо загальною вагою 816 кг. Під надуманим приводом щодо розрахунку за надане обладнання зловмисник отримав 1,1 тис. доларів (на той час еквівалентне 32 тис. 180 грн). За фактом розгляду судом було винесено рішення щодо визнання чоловіка винним у скоєнні шахрайства та призначено покарання у виді штрафу в сумі 51 тис. грн. [7].

Ще одним з прикладів шахрайства з гуманітарною допомогою стала справа щодо притягнення до відповідальності жителя Івано-Франківська. Під процесуальним керівництвом Окружної прокуратури міста Івано-Франківська було проведене досудове розслідування та скеровано до суду обвинувальний акт у кримінальному провадженні стосовно місцевого жителя за фактом шахрайства та крадіжки гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, відповідальність за вчинення яких передбачена ч. 1 ст. 190 та ч. 4 ст. 185 ККУ. За даними слідства, обвинувачений у червні 2022 року шляхом обману заволодів продуктами харчування і викрав медикаменти та інші речі, які призначались для потреб Збройних Сил України та внутрішньо переміщених осіб. Чоловік ввів в оману настоятеля церкви, повідомивши, що збирає продукти для українських військових, а після отримання харчів розпорядився ними на власний розсуд. Також, здійснюючи охорону приміщення театру в Івано-Франківську, він дізнався, що там зберігається гуманітарна допомога та протиправно виніс її для власного збагачення. Серед викраденого – медичні засоби та медикаменти на понад 80 тис. грн. Продукти та викрадені товари зловмисник намагався продати на місцевому ринку [8].

Подібних до останнього є багато випадків, коли шахрайство з гуманітарною допомогою вчиняється шляхом введення в оману людей, а іноді й цілих організацій, установ під приводом потреб для Збройних Сил України. Зокрема, восени 2024 року було встановлено, що у Києві шахраї підробляли листи від військових частин і отримали благодійної допомоги на 1,7 млн. грн. Київською міською

прокуратурою було повідомлено про підозру двом псевдовійськовим, якими виявилися мешканці столиці. Шахраї, не маючи жодного відношення до Збройних Сил України, надсилали благодійним фондам та волонтерським організаціям від імені військових частин листи із проханням надати гуманітарну допомогу. Надалі підозрювані під виглядом представників військових частин, у військовій формі, з печатками нібито військових частин приїжджали на зустріч та отримували від представників фондів тактичне спорядження, медичне обладнання та аптечки, які реалізовували на власний розсуд. При цьому зловмисники оформлювали акт прийому-передачі допомоги, а для доказу отримання допомоги від фонду військовою частиною шахраї навіть погоджувались зробити спільне фото. Викриття шахрайства з гуманітарною допомогою відбулося, коли представники благодійного фонду зв'язалися з однією з військових частин, щоб підтвердити факт отримання допомоги, однак військові повідомили, що жодних листів до фонду не писали й допомоги не отримували. Було встановлено причетність фігурантів до семи епізодів шахрайства на загальну суму близько 1,7 млн. грн., а тому інкриміноване вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 190 ККУ [9].

У додаток до вище розглянутих випадків шахрайства з гуманітарною допомогою у період дії воєнного стану вкрай важливо навести актуальні дані щодо ситуації з її розкрадання. За офіційними даними Міністерства оборони України, з березня по липень 2024 року армія недоотримала гуманітарної допомоги на суму 171 млн. грн., що ґрунтується на результатах спільних з Державною митною службою аудитів. За даними Державної митної служби, для потреб Збройних сил України через митницю пройшли: 424 транспортні засоби; 476 тонн товарів різних найменувань без зазначення вартості; 6,2 тонни продуктів та пластикових гранул. Однак у відомстві кажуть, що не мають документів про те, що військові підрозділи отримали вказану допомогу, на підставі чого правоохоронцями було розпочато розслідування. У Міністерстві оборони України зазначили, що направили правоохоронним органам повідомлення для оцінки правомірності дій окремих посадовців щодо можливого незаконного привласнення майна. Станом на сьогоднішній день за даними фактами триває розслідування [10].

Висновки. Здійснене комплексне дослідження сутності шахрайства з гуманітарною допомогою та з'ясуванні можливих шляхів його вчинення у період дії воєнного стану дозволяє підсумувати наступне. Вивчення наявних на сьогодні офіційних даних, на жаль, свідчить про непоодинокі випадки розкрадання та всілякі махінації із гуманітарною допомогою у період дії воєнного стану, що загалом має певних адресатів, які її дуже потребують, але вона до них фактично не доходить. Необхідно звернути увагу, що коло суб'єктів вчинення шахрайства із гуманітарною допомогою представлено не тільки посадовцями як представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, але й часто людьми, які представляються або волонтерами, або військовослужбовцями, хоча насправді не мають до цього ніякого відношення. При цьому розглянуті конкретні приклади викриття шахрайських схем розкрадання або привласнення гуманітарної допомоги дають підстави для твердження, що напевно найголовнішою їх відмінністю є розміри збитків, завданих такими протиправними винними діями. Звісно, коли мова йде про вчинення такого кримінально караного правопорушення посадовцями суми збитків від цього є в рази більшими, ніж у випадках привласнення благодійної допомоги особами, які в органах державної влади та в органах місцевого самоврядування не обіймають певні посади, не займають відповідальне або особливо відповідальне становище. Тому у даному аспекті важливим у боротьбі з розповсюдженим на сьогодні в нашій державі шахрайством із гуманітарною допомогою є вчасне викриття правоохоронцями осіб, винних у вчиненні цих протиправних діянь, подальше справедливе, неупереджене правосуддя, і як результат – невідворотність настання юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Шахрайство з гуманітарною допомогою – у Полтаві судитимуть колишню високопосадовицю Сумської обласної військової адміністрації. *Офіційний веб-портал Полтавської обласної прокуратури*. URL: https://pol.gp.gov.ua/ua/order_appeal.html?_m=publications&_t=rec&id=314289&fp=610.

4. Гонтар М. В Україні розкрили схему розкрадання 100 млн. гривень на закупівлях для ЗСУ: що відомо. URL: https://kyiv24.news/news/v-ukrayini-rozkryly-shemu-rozkradannya-100-mln-gryven-na-zakupivlyah-dlya-zsu-shho-vidomo.
5. Гонтар М. Вкрали 1,5 млрд. гривень у ЗСУ: в Міноборони розкрили масштабну схему розкрадання коштів, до якої залучені 28 посадовців. URL: https://kyiv24.news/news/vkraly-15-mlrd-gryven-u-zsu-v-minoborony-rozkryly-masshtabnu-shemu-rozkradannya-koshtiv-do-yakoyi-zalucheni-28-posadovcziv.
6. Боденчук Б. Шахрайство з гуманітарною допомогою: двом жителям Тернопільщини повідомили про підозру. URL: https://suspilne.media/ternopil/ 452589-sahrajstvo-z-gumanitarnou-dopomogou-dvom-zitelam-ternopilsini-povidomili-pro-pidozru/.
7. На Івано-Франківщині засудили телеведучого за шахрайство з гуманітарною допомогою. URL: https://bomok.com.ua/novyny/na-ivano-frankivshhyni-zasudyly-televeduchogo-za-shahrajstvo-z-gumanitarnoyu-dopomogoyu/.
8. Шахрайство та крадіжка гуманітарної допомоги – судитимуть жителя Івано-Франківська. *Офіційний веб-портал Івано-Франківської обласної прокуратури*. URL: https://ifr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=v iew&_t=rec&id=322606.
9. Крижний А. У Києві псевдовійськові привласнили допомогу для ЗСУ на майже 2 мільйони. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/ 19/711336/.
10. Гонтар М. Не дорахувалися 171 млн. гривень: в Міноборони повідомили про розкрадання гуманітарної допомоги. URL: https://kyiv24.news/news/ne-dorahuvalysya-171-mln-gryven-v-minoborony-povidomyly-pro-rozkradannya-gumanitarnoyi-dopomogy.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.14

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНДИВІДУАЛЬНИЙ АКТ» У ЗАКОНОДАВСТВІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Рой О.В.
кандидат юридичних наук, докторант,
адвокат,
помічник-консультант народного депутата України,
консультант Комітету Верховної Ради України
з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів
ORCID: 0009-0007-3474-0874

Рой О.В. Становлення поняття «індивідуальний акт» у законодавстві: історія та сучасність.
У статті розглянуто питання становлення поняття «індивідуальний акт» у законодавстві з огляду на давню історію та сучасність. Україна перебуває на стадії реформування державних інститутів та законодавства в цілому. Вказано, що дослідження історії становлення категорії індивідуального акту дає змогу прослідкувати шлях розвитку, допущені помилки, що впливали на ефективність застосування нормативної бази.

Зазначено, що індивідуальні акти, у межах більш загальних проблем, були предметом наукових досліджень, проте генеза індивідуального акту є малодослідженою.

Проаналізовано, що нормативні акти давніх часів та середньовіччя не мають безпосередньої згадки про поняття індивідуального акту чи публічно-правового спору, натомість природа прийняття рішень свідчить про те, що такі рішення мали всі ознаки індивідуальних актів.

При дослідженні нормативної бази на території України у період княжої доби та гетьманщини, визначено, що паралельно з розширенням функцій і збільшенням втручання держави в усі сфери суспільного життя зростала й потреба контролювати та обмежувати дії представників влади.

Звернуто увагу, що в XIX – початок XX ст. спостерігалося закладення основ у становленні категорії публічно-правового спору, зокрема щодо оскарження правових актів. Вагомим історичним внеском у розвиток адміністративного права є Конституція УНР.

Зазначено, що визначення поняття адміністративного акту було у законодавчих актах радянського періоду.

Розвиток адміністративної юстиції та поняття індивідуального акту, поділено та три періоди: а) від 1991 року до прийняття КАС України; б) з 2005 року до 2022 року (враховуючи нова редакція КАС, що вступила в силу 15.12.2017 р.; в) з 2022 року до сьогодні, що пов'язано із прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» та швидким узгодженням законодавства України із вимогами для вступу в ЄС.

У статті зазначено, що індивідуальний акт як предмет публічно-правового спору отримав своє нормативне визначення на законодавчому рівні лише після змін до КАС України у 2017 року.

Зроблено висновок, що єдине розуміння до визначення дефініції індивідуального акту науковою спільнотою та законодавцем є вкрай важливим, так як формує єдиний підхід до їх застосування.

Ключові слова: індивідуальний акт, адміністративний акт, підзаконний акт, правовий акт, публічне управління, рішення суб'єктів владних повноважень.

Roi O.V. Formation of the concept of «individual act» in legislation: history and modernity.
The article examines the issue of the formation of the concept of «individual act» in legislation with regard to ancient history and modernity. Ukraine is at the stage of reforming state institutions and legislation in general. It is indicated that the study of the history of the formation of the category of individual actions makes it possible to follow the path of development because of mistakes made that affected the effectiveness of the application of the regulatory framework.

It is noted that individual acts, within more general problems, have been the subject of scientific research, but the genesis of an individual act is understudied.

Furthermore, it was analyzed that the normative acts of ancient times and the Middle Ages do not have a direct mention of the concept of an individual act or a public legal dispute. Instead, the nature of decision-making shows that such decisions have all the characteristics of individual acts.

When researching the regulatory framework on the territory of Ukraine during the princely era and hetmanship, it was determined that in parallel with the expansion of functions and the increase of the state's intervention in all spheres of public life, the need to control and limit the actions of government officials grew.

It is noted that in the XIX - the beginning of the XX century, the laying of foundations in the formation of the category of public legal dispute was observed, in particular regarding the challenge of legal acts. A significant historical contribution to the development of administrative law is the Constitution of the Ukrainian People's Republic.

It is noted that the definition of the concept of an administrative act was in the legislative acts of the Soviet period.

The development of administrative justice and the concept of an individual act is divided into three periods: a) from 1991 to the adoption of the Code of Administrative Justice of Ukraine; b) from 2005 to 2022 (taking into account the new version of the Code of Administrative Justice of Ukraine that entered into force on 15.12.2017; c) from 2022 to today, which is connected with the adoption of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» and the rapid harmonization of the legislation of Ukraine with the requirements for joining the EU.

The article states that an individual act as the subject of a public legal dispute received its normative definition at the legislative level only after changes to the Civil Code of Ukraine in 2017.

It was concluded that a common understanding of the definition of an individual act by the scientific community and the legislator is extremely important, as it forms a common approach to their application.

Key words: individual act, administrative act, by-law act, legal act, public administration, decisions of subjects of power.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку адміністративного права є наслідком нових викликів, що постали перед Україною. До чинників, що призводять до необхідності дослідження питання генези поняття індивідуального акту, належать початок переговорної процедури вступу до Європейського Союзу та паралельно дія правового режиму воєнного стану по всій території України. Тому, можна стверджувати, що Україна перебуває на стадії реформування державних інститутів та законодавства в цілому. Натомість дослідження історії становлення категорії індивідуального акту дає змогу прослідкувати шлях розвитку, допущені помилки, що впливали на ефективність застосування нормативної бази. Разом з тим, слід зазначити, що адміністративне право та процес у період дії правового режиму воєнного стану набуває більшої актуальності, так як більшість процесів державного управління є вертикальними, повноваження зосереджуються у віданні посадових осіб чи державних органів. До прикладу є розширені повноваження Президента України, який поєднує в собі повноваження Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Метою дослідження є дослідження генези поняття індивідуального акту у законодавстві з огляду на історію та сучасність, та на основі опрацьованого матеріалу, викладення висновків та рекомендацій.

Стан опрацювання проблематики. Індивідуальні акти, у межах більш загальних проблем, розглядались такими українськими та зарубіжними вченими-адміністративістами, як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, І.С. Гриценко, Г.Ю. Гулєвська, Е.Ф. Демський, Л.Є. Кисіль, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, С.М. Мойсак, Ю.С. Педько, О.П. Рябченко, В.П. Тимощук та ін.

Проте, слід зазначити відсутність дослідження історії становлення індивідуального акту у законодавстві, тому актуальним є проведення ґрунтовних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що сучасне адміністративне право України бере свої витоки із поліцейського права XX століття, оскільки адміністративним правом керувався державний апарат в особі державних органів та посадових осіб з метою забезпечення каральної функції. Індивідуальний акт як предмет публічно-правового спору почав застосовува-

тись після ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) у 2005 році, проте отримав своє нормативне визначення на законодавчому рівні лише після змін до КАС України у 2017 року. Тому, слід відзначити, що генеза індивідуального акту у законодавстві нерозривна пов'язана із адміністративним судочинством, як окремим видом юрисдикції судів, та адміністративним оскарженням (позасудовим процесом).

Найдавніші згадки про функціонування державних органів та тодішні нормативні акти не мають безпосередньої згадки про поняття індивідуального акту чи публічно-правового спору, натомість природа прийняття рішень свідчить про те, що такі рішення мали всі ознаки індивідуальних актів.

Так, Цензорат, що перевіряв і контролював діяльність численного чиновництва Китаю починаючи з часів династії Цінь (221–206 рр. до н. е.), та був засобом здійснення контролю над численними урядовими установами й забезпечення певного ступеня узгодженості в їхній роботі.

За часів середньовіччя правові обмеження абсолютних монархій Європи запроваджувалися внаслідок конфліктів з церквою, повстань дворян. Такі вимоги відображені у Великій хартії вольностей, та появи германського звичаєвого права, за якого суверен не знаходиться над законом і може бути притягнутий до відповідальності за свої дії. Ці принципи знайшли вияв у положеннях про захист майна та особистої свободи і сприяли запровадженню правових механізмів обмеження, особливо за допомогою прийняття судових рішень [1, с. 53–54].

Достовірна інформація про те, чи на українських землях був впроваджений зарубіжний досвід, немає, однак безперечно, існував вплив наукових ідей та законодавства у сфері адміністративної юстиції.

Зокрема, у період Княжої доби, коли судову функцію виконували князь або його урядовці, існував процес «тяжу» як змагання сторін перед судом, який був тільки третім у спорі. Процес провадився усно, в присутності сторін і свідків. Також діяли княжі суди, вічовий суд, громадський, приватні та церковні суди.

На польській частині України було побудовано тричленну систему станово-шляхетських судів із використанням німецького міського права. На землях, що перебували під владою Литовського князівства, зберігалося давнє право і давні судові установи, головною новизною було впровадження Суду великого князя над удільними князями. Поряд з ним, існували міські, громадські та домініяльні суди [2, с. 665–670].

Історія свідчить, що паралельно з розширенням функцій і збільшенням втручання держави в усі сфери суспільного життя зростала й потреба контролювати та обмежувати дії представників влади. Відтак, можна зробити висновок, що представники влади і приймали індивідуальні акти, тому для захисту громадян, необхідним було запровадження дієвого механізму захисту їх прав, свобод та інтересів від протиправних рішень суб'єктів владних повноважень, що існували на той час.

Безсумнівно, визначальною подією, як щодо становлення української правової системи, так і формування адміністративної юстиції зокрема, стало підписання 1710 року Першої Конституції України гетьмана Пилипа Орлика. Так, у статті 6 визначалась виборча система та система управління; відповідно до статті 7 запроваджувались поняття генерального військового суду, кримінальної чи некримінальної справи. Крім того, у ст. 16 передбачалось, що «збирачі податків та податкові чиновники збирають до державної скарбниці тільки те мито і тільки з тих товарів, які будуть виражені у майнових угодах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям бідним здирства не чинячи [3].

Тому вищезазначені положення Конституції Пилипа Орлика в загальному врегульовували оскарження дій та рішень, у тому числі, індивідуальних актів посадових осіб, а отже містили ознаки публічно-правового спору.

Першим вітчизняним кодексом українського права, «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, врегульовувались наявні, на той час, державі відносини, послідовність звернення до суду, порядок і зміст розв'язання загального (публічного) змісту, закріплювалась чітка система судів, інституту підсудності, повноваження суддів, принципи судочинства, гарантії особистої безпеки суддів, передбачав перелік і правовий статус учасників судочинства [4].

XIX – початок XX ст. в цей історичний період спостерігається закладення основ у становленні категорії публічно-правового спору, зокрема щодо оскарження правових актів. Головними органами адміністративної юстиції були губернські присутствія (розглядали обмежене коло ад-

міністративних справ – про податки, військову повинність, порушення поліцейських постанов, із земських та городових справ), повітові й міські поліцейські управління, губернські управління, губернатори та генерал-губернатори, 1-ий Департамент Сенату [5, с. 44].

Такий перелік посадових осіб дає чітке розуміння про наявність індивідуальних актів, як форм реалізації їх повноважень з одного боку, а також про запровадження інституту оскарження, що не був схожий на сучасний адміністративний процес, проте сприяв розвитку інституту оскарження в цілому.

Протягом 1917–1920 років відбувалась нетривала активізацію формування інституту адміністративної юстиції та подальший розвиток поняття індивідуального акту. Конституція УНР 1918 року передбачала, що судова влада здійснюється лише судами у межах цивільного, кримінального та адміністративного законодавства [6, с. 10]. Окремо слід зазначити, що Конституція УНР визначала такі нормативно-правові акти як «Закони і постанови Всенародніх Зборів» [7].

В період Гетьманату П. Скоропадського на законодавчому рівні Генеральному судові надавалися повноваження щодо розгляду адміністративних справ. Не слід забувати і про проект Основного Закону УНР за часів Директорії, в якому також піднімалися питання адміністративної юстиції [6, с. 10-11].

Відповідно до статті 12 Адміністративного кодексу Української РСР від 12 жовтня 1927 р. було передбачено, що загальними адміністративними актами є: 1) інструкції й обіжники та 2) обов'язкові постанови. У розділі 1 встановлювалась форма та зміст таких адміністративних актів, а розділ 2 визначав форми актів системи органів виконавчих комітетів [8].

Аналіз даних нормативних положень дозволяє зробити висновок про формування категорії індивідуального акту, що, фактично, ототожнювався із адміністративним актом. Разом з тим, процедура оскарження не відповідала принципу об'єктивності та неупередженості, оскільки адміністративні справи щодо оскарження дій та рішень органів виконавчої влади розглядались самими органи виконавчої влади.

Артикул 10 частини II проекту Закону УНР 1932 року «Про суди в адміністративних справах» передбачав, що «спір адміністративний повстає, коли особа фізична або правна чи то приватно чи публічно правна, боронячи свої або чужі права і інтереси, порушені або загрожені постановою, розпорядженням, чином/взагалі будь яким актом, нечинністю, занедбанням чи захованням, як органів державного управління, так і самоврядування вчиняє адміністративний позов на них в Адміністративному Суді. Цей спір повстає також і тоді, коли боронячи об'єктивний правний лад і інтереси держави, складає уповноважений на це орган державного управління адміністративний позов, а прокуратура – протест» [9, с. 345–346].

Відтак, вказаним проектом встановлювалась класифікація індивідуальних актів на постанови, розпорядження та інші акти. Вкрай необхідним для розвитку адміністративного судочинства щодо оскарження індивідуальних актів є законопроектна робота того часу, яка наслідувала принцип за яким ефективним способом захисту прав осіб визначалась судова перевірки актів влади.

Конституцією Української РСР було передбачено такі види правових актів як: постанови і розпорядження, а також рішення і розпорядження. Крім того, порядок призначення посадових осіб вказує, що такі акти мають ознаки індивідуальних актів [10].

Наступним кроком в утвердженні категорії публічно-правового спору та індивідуального акту стало прийняття Закону СРСР «Про порядок оскарження в суд неправомірних дій органів державного управління і посадових осіб, утискаючих права громадян» 1989 року, де у ст. 2 встановлювалось, що «до дій органів державного управління і посадових осіб, що підлягають судовому оскарженню, належать колегіальні і одноосібні дії, в результаті яких громадянин незаконно позбавлений можливості повністю або частково здійснити право, яке надано йому законом чи іншим нормативним актом; на громадянина незаконно покладено якийсь обов'язок» [11].

На даний час, нормативні акти радянського періоду не застосовуються на території України згідно із Законом № 2215-IX (2215-20) від 21.04.2022, що став необхідним після повномасштабної військової агресії рф проти України [12].

Подальший період незалежної України у контексті адміністративної юстиції та розвитку категорії індивідуального акту, можна поділити та три періоди: а) від 1991 року до прийняття КАС України, що характеризується необхідністю у запровадженні адміністративної юстиції, забезпечення дієвого механізму для захисту прав, свобод та інтересів громадян з боку суб'єктів владних повноважень; б) з 2005 року до 2022 року (враховуючи нова редакція КАС, що вступила в силу

15.12.2017 р. закріпила поняття індивідуального акту); в) з 2022 року до сьогодні, що пов'язано із прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» та швидким узгодженням законодавства України із вимогами для вступу в ЄС.

Впродовж першого етапу в Україні прийнято ряд нормативно-правових актів для розбудови судової системи України та функціонування адміністративних судів, у тому числі, такі акти, як: постанова Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» [13], Закон України «Про статус суддів», що закріпив положення про адміністративні суди, та встановив, що місцеві адміністративні суди розглядають адміністративні справи, пов'язані з правовідносинами у сфері державного управління (справи адміністративної юрисдикції) [14].

Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [15] Україна взяла на себе зобов'язання наблизити зміст своїх нормативно-правових актів до змісту актів Європейського Союзу. Таке зобов'язання розповсюджується і на понятійний апарат адміністративного права, який є основою будь-якого акта [16, с. 44].

Окремо звертається увага про закріплення в статті 55 Конституції України положення, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [17].

Таким чином враховано принцип, за яким жоден індивідуальний акт не може бути виведений з-під контролю судової влади на предмет конституційності, законності цього акту чи його відповідності правовому акту вищої сили.

Натомість функціонування адміністративних судів та порядок розгляду адміністративних справ щодо оскарження індивідуальних актів не позбавлений проблем та порушень. Цілком природнім є процес покращення законодавства, удосконалення процедур та вироблення судової практики. До прикладу, Конституційним Судом України було вирішено важливу проблему та вказано, що: «подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду» [18].

Повноцінне функціонування адміністративної юстиції пов'язано із прийняттям у 2005 році Кодексу адміністративного судочинства України. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 17 КАС України компетенція адміністративних судів поширюється на: спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності [19].

Проте, поняття індивідуального акту було закріплено лише у 2017 році, після внесення змін до КАС та визначення поняття індивідуального акту, як акту (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданого (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [20].

В подальшому Закон України «Про адміністративну процедуру» [21] визначив поняття «адміністративного акту» та затвердив процедуру адміністративного (позасудового оскарження), а Закон України «Про правотворчу діяльність» [22] закріпив дефініції «акти застосування права», «інші індивідуальні правові акти», «інші правові акти, що не містять норм права».

Висновки. На основі викладеного та опрацьованого матеріалу можна зробити висновок, що дефініція індивідуального акту не мала безпосередньої згадки та визначення поняття, натомість природа прийняття рішень свідчить про те, що такі рішення мали всі ознаки індивідуальних актів. Доказом цього є аналіз положень Конституції Пилипа Орлика», Права, за якими судиться малоросійський народ, Конституції УНР, Основного Закону УНР за часів Директорії. Адміністративний кодекс Української РСР було запровадження поняття адміністративного акту, що можна віднести як розуміння індивідуального акту. Подальші радянські проекти законів та закони розмежовували індивідуальні акти на постанови, розпорядження та інші акти.

Натомість, нормативного визначення дефініція індивідуального акту здобула лише після змін до КАС України у 2017 році, чому передувала гармонізація та розвиток нормативної базі незалежної України.

Повномасштабна військова агресія проти України створила нові виклики перед державними органами, органами місцевого самоврядування, науковою спільнотою та юристами-практиками. Тому, єдине розуміння до визначення дефініції індивідуального акту науковою спільнотою та законодавцем є вкрай важливим, так як формує єдиний підхід до їх застосування. Крім того, все-

бічне, чітке та однозначне тлумачення індивідуального акту узгоджується із євроінтеграційними прагненнями України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики: настільна книга судді / за заг. ред. О.М. Пасенюка. Київ: Істина. 2007. 608 с.
2. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). Мюнхен, Нью-Йорк: Молоде життя, 1949-52. 1230 с.
3. Конституція Пилипа Орлика 1710 року. URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html (дата звернення: 01.10.2024).
4. Гриценко І. С. Історичні передумови запровадження адміністративної юстиції: українська традиція. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 107-121. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apip_2013_1_16.pdf (дата звернення: 01.10.2024).
5. Адміністративне процесуальне (судове) право України: підручник / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Юрид. літ., 2007. 312 с.
6. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство: навч. посібник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулєвської. Київ: Істина, 2007. 152 с.
7. *Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918/* Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917–1920 рр.: В 4 т. Прага. 1921. Ч. 2. С. 174–180; див. також: Дорошенко Дм. Доба Центральної Ради – Історія України. 1917–1923 рр. Ужгород. 1932. Т. 2. С. 56-57. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/n0002300-18#Text (дата звернення: 01.10.2024).
8. Адміністративний кодекс Української РСР від 12.10.1927 р.: затверджений постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html (дата звернення: 01.10.2024).
9. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України / І.С. Гриценко та ін.; за заг. ред. І.С. Гриценка. Репринт. вид. Київ: Дакор, 2015. 498 с.
10. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 21.04.1978 р. № 2215-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 01.10.2024).
11. Про порядок оскарження в суд неправомірних дій органів державного управління і посадових осіб, утискаючих права громадян: Закон СРСР від 02.11.1989. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/157032___690198 (дата звернення: 01.10.2024).
12. *Закон України: Про дерадянізацію законодавства України № 2215-IX від 21.04.2022.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text (дата звернення: 01.10.2024).
13. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. № 2296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text (дата звернення: 01.10.2024).
14. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 8. Ст. 56.
15. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1629-15 (дата звернення: 02.10.2024).
16. Хоменко В.О. Інструменти діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 /Київ, 2016. 220 с.
17. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
18. Рішення Конституційного суду України від 25.11.1997 р. № 6-зп у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97 (дата звернення: 02.10.2024).

19. Кодекс адміністративного судочинства України (чинний до 15.12.2017 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20050706#Text (дата звернення 05.10.2024).
20. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text (дата звернення 05.10.2024).
21. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 15. Ст. 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення 12.10.2024).
22. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.03.2023 № 3354-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 93. Ст. 364. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20 (дата звернення 12.10.2024).

УДК 342.9(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.15

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Савчук Р.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного, конституційного
та адміністративного права
Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту
НУ «ОЮА»

Савчук Р.М. Напрями впровадження зарубіжного досвіду в контексті адміністративно-правових засад створення та діяльності Державного бюро розслідувань.

У статті досліджено зарубіжний досвід адміністративно-правових засад організації та діяльності Державного бюро розслідувань. Вказується, що досвід зарубіжних держав у сфері запобігання злочинності серед вищих посадових осіб є неоднозначним. Досвід США, Ірландії, Австрії, Хорватії та Норвегії свідчить про наявність існування правоохоронних органів наступних видів: 1) це органи, які наділені повноваженнями по боротьбі із злочинами, скоєними посадовими особами та проти організованої злочинності і підпорядковані органам поліції; 2) це органи, які наділені повноваженнями по боротьбі із злочинами, скоєними посадовими особами та проти організованої злочинності і підвідомчо належать до органів поліції та прокуратури, т. зв. «подвійного підпорядкування»; 3) це органи, які наділені повноваженнями по боротьбі із злочинами, скоєними посадовими особами, проти корупційної та організованої злочинності і підвідомчо належать до органів поліції.

Робиться висновок, що Державне бюро розслідувань не належить до жодної із названих груп органів, оскільки поєднує в собі повноваження щодо протидії та боротьби зі злочинами, скоєними посадовими особами держави, зокрема суддями та співробітниками правоохоронних органів, військовими злочинами, а також корупційними злочинами, суб'єктами яких є зазначені особи, за винятком тих, які належать до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Обґрунтовується, що вивчення зарубіжного досвіду у питанні удосконалення організації та діяльності Державного бюро розслідувань є дуже важливим моментом на шляху вдосконалення його адміністративно-правового статусу. Разом із тим, вважаємо за потрібне зауважити на тому, що запозичення зарубіжного досвіду не повинно бути спонтанним і бездумним, воно має ґрунтуватися на глибокому та змістовному аналізі усіх суттєвих умов і обставин, в яких відбувалося формування цього досвіду, та їх порівнянні із наявною суспільно-політичною та економічною ситуацією в Україні. Це необхідно для того, щоб запозичені ідеї не просто декларувалися у законодавстві, а могли реально втілюватися у практичну діяльність правоохоронних органів.

Ключові слова: правоохоронні органи, Державне бюро розслідувань, прокуратура, органи поліції, антикорупційні органи.

Savchuk R.M. Directions for the implementation of foreign experience in the context of the administrative and legal foundations of the creation and operation of the State Bureau of Investigation.

The article examines the foreign experience of the administrative and legal foundations of the organization and activities of the State Bureau of Investigation. It is indicated that the experience of foreign states in the field of crime prevention among senior officials is ambiguous. The experience of the USA, Ireland, Austria, Croatia and Norway shows the existence of the following types of law enforcement bodies: 1) these are bodies empowered to combat crimes committed by officials and against organized crime and are subordinate to the police; 2) these are bodies that are empowered to fight

against crimes committed by officials and against organized crime and are subordinate to the police and prosecutor's offices, the so-called «dual subordination»; 3) these are bodies that are empowered to fight against crimes committed by officials, against corruption and organized crime and are subordinate to police bodies.

It is concluded that the State Bureau of Investigation does not belong to any of the named groups of bodies, as it combines the powers to counter and fight crimes committed by state officials, in particular judges and law enforcement officers, war crimes, as well as corruption crimes, sub objects of which are the specified persons, with the exception of those under the jurisdiction of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

It is justified that the study of foreign experience in improving the organization and activities of the State Bureau of Investigation is a very important point on the way to improving its administrative and legal status. At the same time, we consider it necessary to note that the borrowing of foreign experience should not be spontaneous and mindless, it should be based on a deep and meaningful analysis of all the essential conditions and circumstances in which this experience was formed, and their comparison with the existing social political and economic situation in Ukraine. This is necessary so that borrowed ideas are not simply declared in legislation, but can actually be implemented in the practical activities of law enforcement agencies.

Key words: law enforcement agencies, State Bureau of Investigation, prosecutor's office, police agencies, anti-corruption agencies.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 3 ст. 17 Конституції України, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. У своїй сукупності правоохоронні органи становлять правоохоронну систему України, до якої входять як органи державної влади, безпосереднім призначенням яких є виконання завдань щодо запобігання та боротьби із кримінальними правопорушеннями, так і органи державної влади, які наділені повноваженнями щодо здійснення правозастосовних чи правоохоронних функцій в окремих сферах.

Система правоохоронних органів, як і їх функції та повноваження, зазнавали істотного реформування впродовж усього періоду їх існування, починаючи з моменту набуття Україною незалежності. На сьогодні процес реформування системи правоохоронних органів в Україні триває та здійснюється в контексті євроінтеграційних прагнень нашої держави. У процесі здійснення реформи правоохоронних органів першочергового значення набуває розкриття адміністративно-правових засад їх діяльності, що забезпечить дієвість та ефективність здійснюваного реформування. У першу чергу, на доктринальному рівні підлягає розробці концепція адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів з урахуванням тенденцій сучасного етапу реформування правоохоронної системи України (в тому числі з урахуванням зарубіжного досвіду організації та функціонування правоохоронних органів і впровадження в адміністративну діяльність правоохоронних органів України міжнародних стандартів правоохоронної діяльності).

Звичайно, що правоохоронну систему нашої країни формують різноманітні державні органи та установи, які наділені правоохоронними функціями. До того ж, одні органи у правоохоронній системі існують достатньо давно, інші з'являлися у такій системі пізніше і цей процес триває постійно, оскільки із плином часу, життя суспільства та державотворчі процеси вимагають появи і нових правоохоронних органів. Особливо такі трансформаційні процеси проходять, коли відбувається реформування системи правоохоронних органів. Яскравим прикладом на теперішній час, у цьому сенсі є саме правоохоронна система України, яка в сучасних умовах переживає реформаційні процеси.

Варто звернути увагу, на наш погляд, на створення та функціонування такого правоохоронного органу як ДБР, який у національній правоохоронній системі появився відносно недавно та є новим для неї.

Мета дослідження полягає у аналізі зарубіжного законодавства з приводу створення та діяльності аналогічних до Державного бюро розслідувань за своїми функціями та повноваженнями органів зарубіжних країн та окреслити напрями впровадження зарубіжного досвіду в діяльність даного правоохоронного органу України.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню окремих адміністративно-правових засад організації та функціонування правоохоронних органів України у цілому, в тому числі в певних сферах, або окремих із правоохоронних органів чи їх структурних підрозділів присвячені, зокрема, праці С.В. Банаха, Д.М. Демківа, С.З. Довгуня, М.В. Калатура, В.Г. Козленка, Ю.В. Комарової, А.М. Куліша, В.В. Люха, М.С. Моісєєва, С.В. Пономарьова, О.М. Рєзніка, А.А. Русецького та інших науковців.

Із урахуванням законодавчих змін в Україні створена та функціонує низка нових правоохоронних органів, адміністративно-правовий статус яких хоча й досліджувався у працях учених-адміністративістів, проте єдина концепція адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів з урахуванням тенденцій сучасного етапу реформування правоохоронної системи України на сьогодні відсутня. Водночас, аналіз зарубіжного законодавства з приводу створення та функціонування аналогічних до Державного бюро розслідувань за своїми функціями та повноваженнями органів зарубіжних країн, дозволить обґрунтувати та внести пропозиції, спрямовані на вдосконалення адміністративного законодавства України у частині врегулювання заходів із забезпечення діяльності ДБР і механізму їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Організація та діяльність ДБР як одного із суб'єктів правоохоронної системи України на теперішній час потребує вирішення багатьох проблем, для яких доцільним є вивчення досвіду зарубіжних держав, де функціонують органи з подібними повноваженнями. Необхідно ще раз зауважити, що специфіка статусу ДБР обумовлюється багатофункціональністю зазначеного органу, оскільки відповідно до закону він уповноважений проводити досудове розслідування широкого переліку кримінальних правопорушень, але лише у разі скоєння їх суб'єктами, перелік яких наведено в ч. 4 ст. 216 КПК України [1]. Враховуючи останні зміни в правоохоронній системі держави, ДБР – це новий державний правоохоронний орган, на який покладено завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції [2]. Водночас діяльність правоохоронних структур із подібними повноваженнями у зарубіжних країнах не є новою для їх правоохоронних систем. Дослідження органів іноземних держав, що борються з небезпечними злочинами: Федеральне бюро розслідувань в США, Агентство внутрішньої безпеки Республіки Польщі, МАТАМ у Державі Ізраїль, Центральне бюро розслідувань в Індії, Національне агентство з боротьби зі злочинністю у Великобританії, Генеральна дирекція внутрішньої безпеки у Франції, Федеральне відомство кримінальної поліції у ФРН тощо [3, с. 220].

Аналізуючи діяльність аналогічних правоохоронних органів зарубіжних держав, які наділені повноваженнями щодо кримінального переслідування вищих посадових осіб слід зазначити, що у зарубіжних країнах вказані повноваження, або відносяться до компетенції органів поліції в структурі якої здійснюють свою діяльність відповідні підрозділи, або ж до компетенції правоохоронних органів, які здійснюють боротьбу із корупцією.

Розглянемо організаційно-структурну побудову органів розслідування злочинів США з урахуванням того, що українське ДБР позиціонується законодавцями як аналог ФБР США. Так, в державі існують приблизно 20 тисяч різного роду поліцейських служб, що займаються припиненням, попередженням та розкриттям злочинів [4; 5, с. 166-167].

Як вказують Т. Кравцова та О. Кравцов, ФБР є провідним слідчим органом федерального уряду, входить в систему Міністерства юстиції США і підпорядковане Генеральному прокурору США. Директор ФБР призначається президентом США строком на десять років, при цьому його кандидатура затверджується Сенатом. ФБР проводить оперативно-розшукову діяльність та слідчі дії у справах федеральної юрисдикції, віднесених до підслідності ФБР і не віднесених до підслідності інших федеральних відомств. Предметна компетенція ФБР щодо розслідування злочинів закріплена у федеральному законі, Адміністративних актах Президента та Генерального прокурора. Основними сферами діяльності ФБР є: боротьба з тероризмом; контррозвідувальна робота; боротьба з наркобізнесом; економічна злочинність, білокомірцева злочинність (щодо представників держави, бізнесу, посадових осіб і чиновників); розслідування порушень громадянських прав; боротьба з тяжкими злочинами проти особистості. Оперативно-слідчий співробітник Бюро (спеціальний агент) наділений правом носіння зброї, затримання підозрюваного, при наявності санкції суду – арештів, обшуків та вилучень, електронного спостереження і прослуховування, проведення оперативних заходів і розробок, які згідно із законом не потребують санкції суду. Вся слідчо-оперативна діяльність ФБР проходить під загальним керівництвом федеральних прокурорів [6, с. 17].

Наукові дослідники зазначають, що ФБР – розгалужене, але централізоване відомство. Його утворюють дев'ять управлінь і чотири служби. Управління ФБР на місцях існує в 56 містах; кожне таке управління очолюється «керівним спеціальним агентом», керівники найбільших місцевих управлінь – Вашингтона і Нью-Йорка за посадою є ще помічниками директора. Місцевим управлінням підпорядковані близько 400 філій ФБР – резидентур. У систему ФБР входять також чотири регіональних центри: Регіональні Центри комп'ютерного забезпечення та Центри інформаційної технології. ФБР тісно співпрацює з Національним Центром розвідувальної інформації про торгівлю наркотиками під керівництвом Міністерства юстиції. Представниками ФБР за кордоном курирує відділ міжнародних зв'язків управління кримінальних розслідувань ФБР. Цей відділ також відповідає за роботу з Інтерполом, представниками зарубіжних відомств поліції і служб безпеки, акредитованими в Вашингтоні, і зарубіжними правоохоронними відомствами. ФБР виконує також важливі для всіх правоохоронних відомств країни функції сприяння та методичної допомоги [7, с. 215–228].

На наш погляд, варто погодитися із думкою М.С. Моісєєва з приводу того, що ФБР виступає суто федеральною поліцейською структурою, яка відповідає за забезпечення внутрішньої безпеки у державі та виконує роль загальнонаціонального центра по боротьбі зі злочинністю у США. Унікальною особливістю ФБР є поєднання функції контррозвідки, політичної поліції та кримінального розшуку. Щодо цього, ФБР має особливий статус не тільки американських, але й світових спецслужб. Звертаючи увагу на адміністративно-правовий статус ДБР, то слід зазначити, що йому властиві ряд особливостей, котрі свідчать про суттєву відмінність між ним та ФБР США. Насамперед ДБР не здійснює контррозвідувальної діяльності, крім того, до його повноважень не віднесена координація діяльності інших правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю [5, с. 169].

Переходячи до адміністративних відносин, що виникають у діяльності ФБР США та ДБР, необхідно звернути увагу на особливості призначення його керівництва. Так, директор ФБР США призначається на посаду президентом, але лише за згодою Конгресу. Тоді як в Україні Директор ДБР призначається на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до подання комісії з проведення конкурсу на зайняття посади Директора ДБР. Разом з тим строк повноважень Директора ФБР США становить 10 років, а Директора ДБР – лише 5 років, проте можливим є обіймання цієї посади не більше ніж 2 роки поспіль (10 років загалом) [5, с. 169].

В Ірландії подібні повноваження, хоча в структурі Національної поліції, виконує Національне бюро із кримінальних розслідувань, яке очолює старший детектив. До структури бюро входять групи: по боротьбі з організованою злочинністю; по боротьбі із вимагательством; по боротьбі із крадіжками творів мистецтва та антикваріату; група розслідування крадіжок автотранспортних засобів; група розслідування насильства в сім'ї та тяжких сексуальних злочинів; група по запобіганню злочинів; група аналізу насильницьких злочинів; група експертів із тяжких злочинів [8, с. 337].

У юридичній науці зазначається, що співробітники бюро надають також допомогу місцевим підрозділам з розслідування вбивств, крадіжок комп'ютерних комплектуючих, поштово-телеграфних крадіжок та шахрайства, випадків педофілії, порушень прав інтелектуальної власності. Хоча відповідальність за розслідування всіх злочинів лягає на керівника місцевої поліції, бюро надає спеціальні знання та навички у розслідуванні тяжких злочинів та злочинів, які вчинені організованою групою. Допомога місцевим поліцейським надається у всіх аспектах розслідування, включаючи попереднє розслідування, керівництво процесом розслідування та кримінальну реєстрацію. Фахівці слідчих груп бюро виконують ці завдання на прохання муніципальної поліції або за вказівкою керівництва національної поліції [7, с. 141-142].

Аналогом ФБР США, а також Національного бюро із кримінальних розслідувань є Федеральне управління кримінальної поліції Австрії, яке є центральним органом по боротьбі зі злочинністю, а також по міжнародному співробітництву з органами поліції інших держав. Зазначений орган було утворено у 2003 р. відповідно до Федерального закону про утворення й організацію Федерального управління кримінальної поліції. На сьогодні в його структурі працює 700 співробітників, а до організаційної структури входить сім департаментів: департамент кримінальної стратегії і центрального управління; департамент міжнародного поліцейського співробітництва; департамент розслідувань організованої та загальної злочинності; департамент кримінального аналізу;

департамент допомоги кримінальній поліції; департамент боротьби з економічною злочинністю; криміналістичний департамент [9].

Серед органів, що одночасно розслідують не лише злочини щодо службових осіб, а й тяжкі, особливо тяжкі злочини, здійснені організованими злочинними угрупованнями, крім зазначених органів США, Ірландії та Австрії, необхідно виділити Управління по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю Хорватії, яке діє в структурі Державної прокуратури. Начальник Управління є одночасно Заступником ГП і призначається на посаду ГП на чотири роки за погодженням Міністра юстиції та Ради державних прокурорів. Спеціальні прокурори Управління призначаються ГП за поданням начальника Управління. Управління здійснює керівництво і нагляд за розслідуванням злочинів, пов'язаних з корупцією і організованою злочинністю, та підтримання обвинувачення. Управління самостійно не проводить розслідування правопорушень, здійснюючи лише нагляд і керівництво офіцерами поліції, які в основному працюють у Департаменті поліції по боротьбі з економічними злочинами і корупцією [4].

Отже, правоохоронний орган Хорватії у сфері запобігання організованій злочинності функціонує на рівні прокуратури та поєднує у собі повноваження по боротьбі із корупцією та організованою злочинністю, що вказує на його спеціалізований характер.

Як вказує Б.В. Романюк, цікавим у цьому плані є досвід створення та функціонування органів по боротьбі із злочинністю у Норвегії. Норвезьке національне управління по розслідуванню і кримінальному переслідуванню у сфері економіки та екології (Den sentrale enhet for etterforskning og patale av okonomisk kriminalitet og miljokriminalitet – OKOKRIM) було створено в 1989 р. У 1994 р. в його структурі стала діяти Антикорупційна група, що нині складає відділ. Штат нараховує 120 співробітників. Управління в організаційному плані є поліцейською службою і підпорядковується Директорату поліції, а щодо розслідування кримінальних справ – Директору прокурорської служби. Управління очолює начальник, який є одночасно головним констеблем поліції і головним прокурором. Він має право самостійно приймати рішення про розслідування правопорушень. Розслідування може бути розпочате і за запитом будь-якого керівника місцевої поліції, прокурора або державного контролюючого органу. Оскільки Управління було створено на базі двох незалежних структур (поліція, прокуратура), то воно є їх невід'ємною частиною, як спеціалізований орган поліції і прокуратури. До його функцій входить виявлення, проведення розслідування та кримінального переслідування по великих, складних і особливо значимих справах у сфері економіки та екології, в тому числі у справах про корупцію. Управління підзвітне Національному директорату поліції у питаннях управління та фінансування, а в розслідуванні справ – ГП Державної прокурорської служби [10, с. 8]

Загалом підсумовуючи, можемо стверджувати, що в таких державах, як США, Ірландія, Австрія, Хорватія організаційна структура органів поліції передбачає функціонування спеціального підрозділу або ж органу (зокрема, США), який займається розслідуванням злочинів скоєних посадовими особами, а також організованою злочинністю. Водночас у зарубіжних державах діють правоохоронні органи, до виключної компетенції яких належать також протидія та боротьба з корупційними правопорушеннями, суб'єктами яких є вищі посадові особи держави [11, с. 321]. До таких країн відносяться наступні: Австрія, де з 2010 р. функціонує Федеральне антикорупційне бюро, а з 2011 р. – Спеціалізована прокуратура по боротьбі з економічними злочинами та корупцією; Литва – Спеціальна служба розслідувань (2002 р.); Латвія – Бюро з попередження і боротьби з корупцією (2002 р.); Польща – Центральне антикорупційне бюро (2006 р.) тощо.

Висновки. Отже, досвід зарубіжних держав у сфері запобігання злочинності серед вищих посадових осіб є неоднозначним. Досвід США, Ірландії, Австрії, Хорватії та Норвегії свідчить про наявність існування правоохоронних органів наступних видів: 1) це органи, які наділені повноваженнями по боротьбі із злочинами, скоєними посадовими особами та проти організованої злочинності і підпорядковані органам поліції; 2) це органи, які наділені повноваженнями по боротьбі із злочинами, скоєними посадовими особами та проти організованої злочинності і підвідомчо належать до органів поліції та прокуратури, т. зв. «подвійного підпорядкування»; 3) це органи, які наділені повноваженнями по боротьбі із злочинами, скоєними посадовими особами, проти корупційної та організованої злочинності і підвідомчо належать до органів поліції.

При цьому очевидно, що ДБР не належить до жодної із названих груп органів, оскільки поєднує в собі повноваження щодо протидії та боротьби зі злочинами, скоєними посадовими особами держави, зокрема суддями та співробітниками правоохоронних органів, військовими злочинами,

а також корупційними злочинами, суб'єктами яких є зазначені особи, за винятком тих, які належать до підслідності НАБУ [5, с. 174].

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду у питанні удосконалення організації та діяльності ДБР є дуже важливим моментом на шляху вдосконалення його адміністративно-правового статусу. Разом із тим, вважаємо за потрібне зауважити на тому, що запозичення зарубіжного досвіду не повинно бути спонтанним і бездумним, воно має ґрунтуватися на глибокому та змістовному аналізі усіх суттєвих умов і обставин, в яких відбувалося формування цього досвіду, та їх порівнянні із наявною суспільно-політичною та економічною ситуацією в Україні. Це необхідно для того, щоб запозичені ідеї не просто декларувалися у законодавстві, а могли реально втілюватися у практичну діяльність правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 4651-17#Text.
2. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19.
3. Калиновський О.В., Тютюнник Р.С. Співвідношення діяльності Державного бюро розслідувань України з діяльністю подібних органів іноземних держав світу. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики:* збірник тез доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 8 липня 2016 року). К.: Національна академія внутрішніх справ, 2016. С. 219–222.
4. Бусол О.Ю. Міжнародний досвід побудови та функціонування спеціалізованих органів з протидії високопосадовій злочинності (в контексті незалежності Державного бюро розслідувань в Україні). URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2269:mizhnarodnij-dosvid-pobudovi-ta-funktsionuvannya-spetsializovanikh-organiv-z-protidiji-visokoposadovij-zlo chinnosti&catid=8&Itemid=350.
5. Моісєєв М.С. Адміністративно-правовий статус Державного бюро розслідувань України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми, 2019. 227 с.
6. Кравцова Т., Кравцов О. Історія створення і функціонування Федерального бюро розслідувань США. *Право і безпека.* 2010. № 4. С. 15–19.
7. Асямов С.В., Миразов Д.М., Таджиев А.А., Якубов А.С. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров: учебное пособие. Ташкент: Издательство «Fan va texnologiya», Академия МВД Республики Узбекистан. 2010. 452 с.
8. Савчук Р.М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів у контексті реформування правоохоронної системи України: монографія. Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2023. 460 с.
9. Bundesgesetz über die Einrichtung und Organisation des Bundeskriminalamtes (Bundeskriminalamt-Gesetz – BKA-G) StF: BGBl. I Nr. 22/2002 (NR: GP XXI RV 806 AB 908 S. 87. BR: AB 6542 S. 683). URL: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20001745.
10. Романюк Б.В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2010. Вип. 22. С. 3–12.
11. Моісєєв М.С. Зарубіжний досвід організації та діяльності органів з протидії та боротьби з високопосадовою та організованою злочинністю. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 318–322.

УДК 344:351.746 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.16

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Світана З.О.,
юрисконсульт
4 державного пожежно-рятувального загону
Головного управління державної служби України
з надзвичайних ситуацій у Хмельницькій області
ORCID: 0009-0007-3366-7732
e-mail: zojasvitana@ukr.net

Ляшук Р.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-0137-0989
e-mail: 7roman@ukr.net

Світана З.О., Ляшук Р.М. Правове регулювання діяльності органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

У науковій статті вивчено та розтлумачено зміст правових нормативних підстав діяльності органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану. Дана проблема є малодослідженою.

За допомогою загальних та спеціальних методів наукового пізнання авторами досліджено закони України, чинні підзаконні нормативно-правові акти та наукові джерела що врегульовують зміст діяльності органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо реалізації заходів правового режиму надзвичайного стану.

Дослідниками з'ясовано зміст та особливості правового забезпечення що визначає вид та межі службових дій органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України спрямованих на виконання заходів правового режиму надзвичайного.

Встановлено, що заходи правового режиму надзвичайного стану, участь у виконанні яких беруть органи охорони державного кордону, визначають можливість, необхідність та підстави реалізації повноважень Державної прикордонної служби України.

Під час надзвичайних ситуацій, у випадку запровадження відповідних режимів функціонування системи захисту населення і територій в межах ділянок відповідальності органами охорони державного кордону здійснюються різні форми та методи службових заходів. Залежно від обстановки, ступеня поширення прогнозованої або такої, що виникла, надзвичайної ситуації у межах конкретної території в установленому законодавством порядку запроваджується відповідний режим функціонування системи захисту населення і територій, що й визначає частку участі органів охорони державного кордону в їх ліквідації.

Автори приходить до висновку, що положення нормативно-правових актів які визначають обов'язки органів охорони державного кордону під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану та загальний порядок їх дій при надзвичайних ситуаціях реалізуються у разі

запровадження відповідних режимів функціонування системи захисту населення і територій в межах ділянок відповідальності органів охорони державного кордону. Така їх діяльність тісно пов'язана із виконанням функцій Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: правове регулювання діяльності органів охорони державного кордону, Державна прикордонна служба України, виконання заходів правового режиму надзвичайного стану, правовий режим, надзвичайна ситуація, надзвичайний стан.

Svitana Z.O., Liashuk R.M. Legal regulation of the activity of state border protection bodies of the State Border Guard Service of Ukraine during the implementation of measures of the legal regime of emergency.

The scientific article studied and explained the content of the legal normative bases of the activity of the state border protection bodies of the State Border Guard Service of Ukraine during the implementation of measures of the legal regime of emergency. This problem is understudied.

With the help of general and special methods of scientific knowledge, the authors researched the laws of Ukraine, current subordinate legal acts and scientific sources that regulate the content of the activities of the state border protection bodies of the State Border Guard Service of Ukraine regarding the implementation of measures of the legal state of emergency.

The researchers found out the content and features of the legal provision that determines the type and limits of the official actions of the state border protection bodies of the State Border Guard Service of Ukraine aimed at implementing the measures of the legal emergency regime.

It has been established that the measures of the legal state of emergency, in the implementation of which the state border protection authorities take part, determine the possibility, necessity and grounds for the exercise of the powers of the State Border Guard Service of Ukraine.

During emergency situations, in the event of the introduction of appropriate modes of operation of the system of protection of the population and territories within the areas of responsibility, the state border protection authorities carry out various forms and methods of official measures. Depending on the situation, the degree of spread of a predicted or an emergency situation that has arisen within a specific territory, in accordance with the procedure established by law, the appropriate mode of operation of the population and territory protection system is introduced, which determines the share of the state border protection authorities' participation in their elimination.

The authors come to the conclusion that the provisions of the regulatory legal acts that determine the duties of the state border protection authorities during the implementation of measures of the legal state of emergency and the general procedure for their actions in emergency situations are implemented in the event of the introduction of the appropriate modes of operation of the system of protection of the population and territories within areas of responsibility of state border protection authorities. Their activities are closely related to the performance of the functions of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: legal regulation of the activities of state border protection bodies, the State Border Guard Service of Ukraine, implementation of measures of the legal regime of emergency, legal regime, emergency situation, state of emergency.

Постановка проблеми. На Державну прикордонну служби України (далі – ДПСУ) як правоохоронний орган спеціального призначення у сфері реагування на надзвичайні ситуації покладаються завдання щодо участі у забезпеченні цивільного захисту відповідно до рішення про її залучення.

Стан опрацювання цієї проблематики є недостатнім. Питання правового регулювання діяльності правоохоронних органів під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану були предметом наукових досліджень таких вчених як: А.В. Басов, Ю.П. Битяк, А.О. Виприцький, Т.О. Коломоєць, С.О. Кузніченкоа, К.А. Мяснянкіна, О.І. Остапенко, В.Г. Пилипчук та інших. Все ж, зважаючи на динаміку розвитку законодавства, комплексного дослідження правового регулювання діяльності органів охорони державного кордону (далі – ООДК) ДПСУ в умовах правового режиму надзвичайного стану не проводилося.

Метою статті є розгляд правового регулювання діяльності ООДК ДПСУ під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. Під час виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, запровадження правового режиму надзвичайного стану діяльність ООДК

здійснюється відповідно до вимог Конституції України [1], Кодексу цивільного захисту України [2], пунктів 4, 23 статті 19, пунктів 5, 8 статті 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [3], частини другої статті 20 та частини третьої статті 20 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [4], постанови Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 р. № 223 «Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня» [5], наказу Міністерства внутрішніх справ України від 30.04.2015 р. № 500 «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між Державною служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) і Адміністрацією ДПСУ» [6], наказу МВС України від 30.11.2018 р. № 971 «Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону ДПСУ» [7], інших нормативних документів, які визначають діяльність ДПСУ у разі виникнення надзвичайних ситуацій на державному кордоні України, у прикордонній смузі, в контрольованих прикордонних районах, внутрішніх водах України, на базах, складах, об'єктах ДПСУ та навколо них, в межах відповідальності ООДК, якщо інше не встановлено Законом.

ООДК беруть участь у заходах з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (далі – НС) та заходах правового режиму надзвичайного стану поряд з виконанням основних завдань з охорони державного кордону.

Основними завданнями ООДК під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану законодавство визначає:

участь у виконанні заходів додержання правового режиму надзвичайного стану [3, ст. 19, п. 4];

інформування відповідних державних органів та громадян про аварії, пожежі, катастрофи, стихійне лихо та інші надзвичайні події на державному кордоні України, у прикордонній смузі та в контрольованих прикордонних районах [3, ст. 19, п. 23];

прийняття рішення відповідно до законодавства щодо надання дозволу на перетинання державного кордону у спрощеному порядку [3, ст. 20, п. 8].

До обов'язків ООДК щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану варто віднести:

інформування підрозділів ДСНС про ознаки виникнення НС в межах відповідальності [3, ст. 19, п. 23];

здійснення заходів оповіщення, а за потреби й термінової евакуації особового складу органів ДПСУ, (за можливості інших осіб), озброєння та боєприпасів, визначених документів і матеріальних цінностей за межі району НС;

супроводження підрозділів ДСНС до місця (району), де сталася НС, у межах відповідальності ООДК ДПСУ та під час проведення спільних заходів;

у необхідних випадках запровадження додаткових тимчасових обмежень на в'їзд і проведення робіт у контрольованому прикордонному районі, в межах району локалізації НС, якщо це не створить загрози для життя та здоров'я особового складу;

надання допомоги підрозділам ДСНС у проведенні евакуації постраждалих осіб, тварин, документів і матеріальних цінностей з районів НС у межах відповідальності органів ДПСУ;

надання дозволу на перетинання державного кордону України у спрощеному або позачерговому порядку особами, транспортними засобами та вантажами аварійно-рятувальних і пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС, які направляються для надання допомоги іноземним державам у ліквідації наслідків НС, проведення пошуково-рятувальних робіт;

розшук у пунктах пропуску через державний кордон, у контрольних пунктах в'їзду – виїзду, на блокпостах чи контрольних постах осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, ухиляються від відбуття кримінальних покарань

надання за згодою ООДК та компетентних органів суміжних держав дозволу на перетинання особами державного кордону України, переміщення транспортних засобів, вантажів поза пунктами пропуску через державний кордон України за наявності невідкладних обставин, пов'язаних з ліквідацією НС, загрози людському життю та за відсутності загрози національній безпеці України [3, ст. 20, п. 8];

участь у проведенні аварійно-рятувальних робіт на воді в межах відповідальності силами та засобами загонів морської охорони;

забезпечення особистої безпеки особового складу під час виконання завдань з охорони державного кордону за несприятливих умов НС;

інші повноваження у випадках, передбачених чинним законодавством [2].

Під час надзвичайних ситуацій, у випадку запровадження відповідних режимів функціонування системи захисту населення і територій в межах ділянок відповідальності ООДК, ними здійснюються різні заходи. Залежно від обстановки, ступеня поширення прогнозованої або такої, що виникла, НС у межах конкретної територій в установленому законодавством порядку запроваджується один з таких режимів функціонування системи захисту населення і територій:

режим повсякденного функціонування – за умов нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), сейсмічної, гідрогеологічної і гідрометеорологічної обстановки, за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій тощо [2, ст. 12];

режим підвищеної готовності – у випадку істотного погіршення виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), сейсмічної, гідрогеологічної і гідрометеорологічної обстановки або отримання інформації (прогнозу) про загрозу можливості виникнення надзвичайних ситуації державного рівня, а також у разі раптового її виникнення [2, ст. 13];

режим надзвичайної ситуації – у разі виникнення надзвичайних ситуації та під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [2, ст. 14];

режим надзвичайного стану – встановлюється відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [2, ст. 15; 4].

ООДК з метою запобігання виникненню НС, ліквідації НС та їх наслідків у режимі повсякденного функціонування здійснюють:

моніторинг техногенної та природної небезпеки, аналіз ризику для оперативно-службової та службової діяльності органів (підрозділів) і прогнозування НС у межах відповідальності ООДК, визначення місць, небезпечних для несення служби прикордонними нарядами;

постійний збір і аналіз інформації;

визначення персонального складу органів управління від ООДК у надзвичайних ситуаціях;

створення, підготовка (у плановому порядку) персоналу та резервів до дій при НС, спільних дій (за потреби) із взаємодійними підрозділами ДСНС України;

раціональний розподіл засобів і ресурсів на превентивні заходи щодо зниження ризику та зменшення масштабів НС, створення відповідних резервів фінансових, матеріально-технічних та інших засобів (запасів) для ліквідації НС та їх наслідків;

участь у спільних заходах (навчаннях, тренуваннях, заняттях тощо), підбитті підсумків, проведенні спільних оперативних нарад з керівниками підрозділів ДСНС України з питань стану взаємодії та шляхів її удосконалення, узгодження спільних заходів при загрозі виникнення або виникненні НС та інших питань, що належать до повноважень ООДК;

підтримання у готовності системи оповіщення підпорядкованих підрозділів та зв'язку із взаємодійними підрозділами ДСНС України та відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

підготовка органів управлінь, особового складу (в межах планів професійної підготовки) і техніки (технічних засобів) до виконання оперативно-службових (службових) завдань за умов НС [2, ст. 12; 8; 3, ст. 19].

У режимі підвищеної готовності ООДК з метою запобігання виникненню НС та ліквідації їх наслідків здійснюють виконання заходів, передбачених у режимі повсякденного функціонування та додатково:

інформування підрозділів відповідних державних органів влади та громадян про загрозу виникнення НС у межах відповідальності ООДК;

оповіщення по лінії оперативно-чергової служби підпорядкованих підрозділів, прикордонних нарядів про загрозу виникнення в межах їх відповідальності (районах патрулювання, маршрутах несення служби прикордонними нарядами) НС;

переведення центрів управління службою на посилений режим роботи, приведення у готовність системи зв'язку та обміну інформації;

направлення представників ООДК відповідних рівнів до міжвідомчих оперативних штабів Кризового центру ДСНС України;

посилення спостереження за об'єктом (територією), що загрожує виникненням НС, станом навколишнього природного середовища, обстановкою на потенційно-небезпечних об'єктах і територіях, іншими джерелами виникнення НС, а також за прилеглими до них територіями;

аналіз загальної обстановки та прогноз можливості виникнення НС, її масштабів та наслідків (обсягів можливих втрат і збитків), розрахунок часу виникнення НС;

оцінка обстановки, стану та можливостей наявних сил і засобів;

підготовка підрозділів до оперативно-службової діяльності в умовах НС;

заходи щодо захисту особового складу, територій і навколишнього природного середовища та забезпечення сталого функціонування об'єктів ДПСУ;

приведення в готовність резервів до дій при НС, проведення позапланових тренувань, а у разі потреби висування сил і транспортування необхідних засобів до ймовірної зони НС організація їх всебічного забезпечення;

уточнення завдань ООДК;

уточнення рішень начальників ООДК на охорону державного кордону та завдань підпорядкованим підрозділам з урахуванням можливих масштабів, наслідків НС, заходів щодо захисту особового складу, місць дислокації прикордонних підрозділів, техніки, озброєння, майна та документації, забезпечення сталого функціонування об'єктів ДПСУ;

формування та початок роботи оперативних (ситуативних) груп реагування на НС [2, с. 13; 4; 8].

У режимі надзвичайної ситуації ООДК з метою запобігання виникненню НС та ліквідації їх наслідків здійснюють:

своєчасне отримання інформації про виникнення НС;

оповіщення особового складу відповідним сигналом оповіщення;

оповіщення та збір керівного складу, оперативної (ситуативної) групи реагування на НС, уточнення обстановки;

інформування підрозділів відповідних державних органів влади та громадян про аварії, пожежі, катастрофи, стихійне лихо та інші НС у межах ділянки відповідальності ООДК;

інформування особового складу, прикордонних нарядів, насамперед тих, що несуть службу в зоні НС, щодо поведінки в умовах, що склалися;

приведення у повну готовність резервів, що залучаються до участі в ліквідації НС;

організація роботи оперативної (ситуативної) групи реагування на НС ООДК;

організація взаємодії з відповідним територіальним органом ДСНС України, уповноваженим керівником робіт та штабом з ліквідації НС;

оперативне розгортання сил реагування та висування їх у зону НС, де вони переходять в оперативне підпорядкування керівнику ліквідації НС;

супроводження (за потреби) підрозділів ДСНС України у ході проведення спільних заходів до місця, де сталася НС, у межах відповідальності ООДК;

надання дозволу на перетинання державного кордону України у спрощеному або позачерговому порядку особами, транспортними засобами та вантажами аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України, які направляються для надання допомоги іноземним державам у локалізації та ліквідації наслідків НС, проведення пошуково-рятувальних робіт;

уточнення рішень начальників ООДК на охорону державного кордону та завдань підпорядкованим підрозділам з урахуванням обстановки, масштабів НС та її впливу на організацію службової діяльності, а також питань взаємодії між сусідніми ООДК;

введення посиленої охорони державного кордону (за потреби);

визначення межі зони НС;

проведення робіт з першочергового життєзабезпечення постраждалих об'єктів ДПСУ, особового складу та населення;

посилення спостереження за станом навколишнього природного середовища в зоні НС, навколо аварійних об'єктів і на прилеглій до них території, якщо вони знаходяться в межах зони відповідальності прикордонних підрозділів;

лікувально-евакуаційні, санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи щодо ліквідації медико-санітарних наслідків НС, заходи щодо захисту особового складу ДПСУ, надання їм іншої невідкладної допомоги за компетенцією;

локалізація та ліквідація НС спільно з Оперативно-рятувальною службою цивільного захисту НС на об'єктах, що належать до сфери управління ООДК, або участь у ліквідації НС на зазначених об'єктах відповідно;

забезпечення особистої безпеки особового складу під час виконання завдань з охорони державного кордону за несприятливих умов НС;

запровадження додаткових тимчасових обмежень на в'їзд і провадження робіт у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі, в межах яких знаходиться район локалізації НС, якщо це не загрожує життю та здоров'ю особового складу;

надання за згодою органів фіскальної служби та компетентних органів суміжних держав дозволу на перетинання особами державного кордону України, переміщення транспортних засобів, вантажів поза пунктами пропуску через державний кордон України за наявності невідкладних обставин, пов'язаних з ліквідацією НС і їх наслідків, загрози людському життю та за відсутності загрози національній безпеці України;

проведення заходів щодо захисту особового складу (надання невідкладної допомоги) та майна підрозділів, що знаходяться в зоні НС та поблизу аварійних об'єктів;

здійснення евакуації особового складу ООДК, членів їхніх сімей, а за можливості й інших осіб, озброєння та боєприпасів, документів і матеріальних цінностей за межі району впливу небезпечних факторів, що виникають у результаті НС;

участь у заходах з евакуації, які проводяться місцевими органами влади, надання допомоги підрозділам ДСНС України у проведенні евакуації постраждалих осіб, тварин, документів і матеріальних цінностей з районів НС у межах відповідальності ООДК;

виділення для ліквідації НС необхідної техніки та матеріально-технічних засобів [2, ст. 14; 8].

Під час участі у проведенні аварійно-рятувальних робіт основні зусилля сил та засобів ООДК, задіяних у реагуванні на НС, спрямовуються на:

пошук уражених людей;

вилучення постраждалих із зруйнованих будівель та споруд;

надання постраждалим першої медичної допомоги на місці їх знаходження;

здійснення заходів щодо захисту населення та особового складу аварійно-рятувальних служб від дії вторинних факторів ураження (обмеження доступу в зону НС, здійснення карантинних та інших обов'язкових санітарно-протиепідемічних заходів);

надання першої медичної допомоги постраждалим, рятувальникам та іншим особам, які беруть участь у ліквідації наслідків НС;

забезпечення евакуації постраждалих до розгорнутих поблизу медичних формувань та лікувальних закладів з подальшою евакуацією до стаціонарних (спеціалізованих) медичних закладів для надання кваліфікованої спеціалізованої медичної допомоги [2, ст. 14; 8].

У режимі надзвичайного стану ООДК діє відповідно до ч. 2 ст. 20 та ч. 3 ст. 20 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану». При запровадженні надзвичайного стану з підстав, виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення і потребують термінового проведення великих обсягів аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт, а також з підстав масового переходу державного кордону з території суміжних держав, відповідно до Указу Президента України про введення надзвичайного стану можуть залучатися до виконання цих робіт також військові частини Збройних Сил України, органи та підрозділи ДПСУ [7, п. 5].

Після участі ООДК у ліквідації НС та виконання заходів правового режиму надзвичайного стану повинно здійснюватися:

ретельний аналіз дій ООДК, які залучались до участі в ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

розрахунок втрат матеріально-технічних засобів ООДК;

розрахунок потреб на відновлення інженерних споруд, матеріально-технічних засобів ООДК;

підведення підсумків участі ООДК з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [2, ст. 14].

Висновки. Отже, правове регулювання діяльності ООДК ДПСУ під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану та виникнення надзвичайних ситуацій включає закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Правові норми цих актів визначають обов'язки ООДК під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану та загальний порядок їх дій при надзвичайних ситуаціях, у разі запровадження відповідних режимів функціонування системи захисту населення і територій в межах ділянок відповідальності ООДК.

Норми Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначають лише випадки коли ООДК можуть залучатися до виконання заходів правового режиму надзвичайного стану, проте не визначають зміст та порядок дій. Пропонується деталізувати у підзаконних та відомчих нормативно-правових актах регулювання змісту та алгоритмів дій ООДК під час виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

Предметом подальших наукових досліджень у цій сфері є правове регулювання механізму діяльності ООДК ДПСУ щодо виконання заходів правового режиму надзвичайного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://cutt.ly/FwklvRNH (дата звернення: 20.08.2023).
2. Кодекс цивільного захисту України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 34-35, ст. 458. Ст. 1.
3. Про Державну прикордонну службу України: закон України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003 р. № 661-IV // ВВР. 2003. № 27. Ст. 208.
4. Про правовий режим надзвичайного стану: закон України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2000, № 23, ст. 176.
5. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня: Постанова Кабінету міністрів України від 14.03.2018 р. № 223. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/223-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.08.2024).
6. Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між ДСНС і Адміністрацією ДПСУ: наказ МВС України від 30.04.2015 р. № 500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0590-15#Text (дата звернення: 13.09.2024).
7. Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України: наказ МВС України від 30.11.2018 р. № 971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text (дата звернення: 22.08.2024).
8. Рекомендації щодо попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій. *Державна прикордонна служба України*. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/ rekomendacii-shchodo-poperedzhennya-i-likvidacii-nadzvichaynih-situaciy/ (дата звернення: 11.09.2024).

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.17

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ (НЕВІЙСЬКОВОЇ) СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Скарга П.Ю.,
студентка 4-го курсу бакалаврату 5-ї групи
факультету приватного права та підприємництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Скарга П.Ю. Деякі проблеми правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні.

Стаття присвячується аналізу проблем правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні. Основним завданням статті є визначення порядку проходження альтернативної служби в Україні, окреслення основних законодавчих прогалин в регулюванні невійськової служби, визначення проблем тлумачення нормативних приписів судами та пошук шляхів розв'язання цих проблем. На підставі аналізу положень Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та інших нормативно-правових актів, практики Європейського суду з прав людини та національних судів авторка вносить пропозиції стосовно вдосконалення правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні. Зроблено висновок, що задля заповнення прогалин у нормативно-правовому регулюванні альтернативної служби доцільно вжити такі кроки: а) привести положення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у відповідність до положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (вимагається заміна поняття «строкової військової служби» на «базову військову службу»); б) уточнити можливість пропуску особою строку подання заяви про направлення на альтернативну службу з поважних причин; в) конкретизувати, розтлумачити зміст поняття «істинності релігійних переконань». Відзначено факт наявності практичних складнощів, пов'язаних із доведенням особою правдивості релігійних переконань. У зв'язку із цим вбачається доцільним перевести законодавчі положення із суб'єктивної площину у більш об'єктивну. Це можна зробити шляхом, зокрема: заміни умови щодо підтвердження істинності переконань на вимогу підтвердження активної участі у діяльності релігійної громади (це дозволятиме оцінити не суб'єктивне ставлення особи до певних релігійних поглядів, а її фактичну залученість у «релігійне життя») / встановлення конкретних критеріїв, які будуть враховуватись уповноваженими на те суб'єктами при оцінці правдивості релігійних переконань відповідної особи.

Ключові слова: альтернативна (невійськова) служба, військовий обов'язок, військова служба, правовий режим воєнного стану, свобода релігії, свобода віросповідання.

Skarha P.Yu. Some issues of legal regulation of alternative (non-military) service in ukraine.

The article analyzes the problems of legal regulation of alternative (non-military) service in Ukraine. The main objective of the article is to determine the procedure of serving alternative service in Ukraine, to outline the main gaps in laws on the regulation of non-military service, to identify the problems of interpretation of regulatory prescriptions by courts and to find ways of solving these problems. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Law of Ukraine «On Alternative (Non-military) Service», the Law of Ukraine «On General Military Duty and Military Service» and other legal acts, case law of the European Court of Human Rights and national courts, the author makes proposals for improving the legal regulation of alternative (non-military) service in Ukraine. The author concludes that in order to fill the gaps in the legal regulation of alternative service, the following steps should be taken: a) to bring the provisions of the Law of Ukraine «On Alternative (Non-military) Service» in line with the provisions of the Law of Ukraine «On General Military Duty and Military Service» (it is required to

replace the concept of «conscript military service» with «basic military service»); b) to clarify the possibility of a person missing the deadline for submitting an application for alternative service for valid reasons; c) to specify and clarify the meaning of the concept of «truth of religious beliefs». The author notes that there are practical difficulties associated with proving the truthfulness of religious beliefs by a person. In this regard, it seems advisable to transfer the legislative provisions from the subjective plane to a more objective one. This can be done by, among other things: replacing the condition of confirming the truth of beliefs with the requirement to confirm active participation in the activities of a religious community (this will allow assessing not the subjective attitude of a person to certain religious views, but his or her actual involvement in «religious life») / establishing specific criteria to be taken into account by authorized entities when assessing the truth of religious beliefs of a person.

Key words: alternative (non-military) service, military duty, military service, legal regime of martial law, freedom of religion, freedom of worship.

Постановка проблеми. За сучасних умов до питання можливості проходження альтернативної (невійськової) служби прикуто неабияку увагу громадян України, громадських діячів, правозахисників, науковців, експертів та ін. Це зумовлено тим, що для значної частини громадян України віра – дуже важливий аспект життя: вона формує їх світогляд, цінності, визначає основні духовні орієнтири. Проте з моменту введення воєнного стану на території України відбулось зіткнення двох суттєвих складових життя багатьох людей: з однієї сторони – громадянського обов'язку захисту Батьківщини та проходження військової служби, а з іншої – внутрішніх переконань, що не дозволяють особі брати безпосередньої участі у бойових діях. Відповідно, перед державою постало складне завдання – забезпечення балансу між необхідністю захисту держави в умовах збройної агресії проти України та повагою до особистих переконань осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання альтернативної (невійськової) служби у своїх дослідженнях розробляли Ю.П. Битяк, О.В. Білаш, С.Р. Вандьо, Т.О. Карабін, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, А.О. Селіванов, Л.В. Ярмол, С.А. Федчишин та ін. Водночас, доводиться констатувати, що низка правових аспектів проблеми все ще залишаються малодослідженими, а існуючі наукові висновки та пропозиції потребують уточнення та перегляду в умовах воєнного стану. Ці обставини і зумовлюють постановку **завдань цієї наукової статті**, що полягають у аналізі деяких проблем правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Право на альтернативну (невійськову) службу закріплено у ст. 35 Конституції України (далі – Конституція). У згаданій статті зазначено, що коли дотримання військового обов'язку громадянина суперечить його релігійним переконанням, здійснення такого обов'язку має бути замінене на альтернативну (невійськову) службу [2]. Таким правом наділяються громадяни України за одночасного існування таких умов: реалізація військового обов'язку не відповідає релігійним переконанням особи, членство відповідної особи у діючій згідно із законами України релігійній організації, віровчення якої не дозволяє користуватись зброєю (до них належать: Євангельські християни, Адвентисти сьомого дня, Покутники, Товариство Свідомості Крішни та ін. [3]).

Серед основних нормативно-правових актів, що регулюють особливості організації та здійснення альтернативної (невійськової) служби в Україні: Конституція України від 28.06.1996 р., Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р., Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 10.11.1999 р. та ін.

На альтернативну службу скеровуються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу, персонально заявили про неможливість її проходження у зв'язку з несумісністю з їхніми релігійними поглядами та навели документальні (або інші) підтвердження справжності власних переконань [5]. Звідси ж постає доволі проблематичне питання щодо способу доведення особою істинності своїх поглядів, і в пошуках відповіді на відповідне запитання, на мою думку, доцільно звернутись саме до судової практики. Наприклад, Миколаївський окружний адміністративний суд у своїй постанові від 25.09.2017 р. звернув увагу на те, що такий предмет доказування, як істинність релігійних переконань, має свої особливості, адже його дослідження не може здійснюватись за загальними правилами. При цьому, релігійну віру слід тлумачити як

впевненість особи в існуванні нематеріальної реальності, процесів, явищ, походжень на підставі власних суб'єктивних переконань. Відтак факт наявності в особи певних релігійних переконань може бути доведений лише висловленням цієї особи, сформульованим у відповідній заяві. Така заява – єдиний, можливий, достатній, необхідний доказ для доведення правдивості релігійних уявлень особи. Натомість засоби та методи матеріального світу не можуть спростувати істинність поглядів такої особи [4].

Проте, порушуючи питання про необхідність доведення справжності релігійних переконань, важливо також розглянути практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), адже національні суди зобов'язані використовувати як Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, так і практику ЄСПЛ як джерело права [7]. Проаналізувавши рішення ЄСПЛ, можна дійти висновку, що він підтримує підхід, відмінний від того, що був згаданий вище: наприклад, у своєму рішенні в справі *«Костеський проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» («Kosteski v. The Former Yugoslav Republic Of Macedonia»*) від 5 квітня 2005 року ЄСПЛ зауважив, що якщо закон встановлює привілеї / спеціальні винятки для членів певної релігійної громади, то не буде вважатись порушенням права особи на свободу релігії висунення відповідній особі вимоги надати певний рівень обґрунтування своєї приналежності до цієї громади (у наведеній справі ЄСПЛ не визнав порушенням дії відповідача, що полягали в перевірці відповідності змісту та форми релігійних переконань особи змісту та формі мусульманського віровчення, наприклад, шляхом визначення того, чи знає особа основні й найважливіші догмати релігії, опитування щодо способу приєднання до мусульманської віри тощо [11]).

У цілому, ознайомившись з рішеннями як ЄСПЛ, так і національних судів, вважаю за можливе виділити такі варіанти доведення істинності релігійних переконань: надання особою заяви про направлення на проходження альтернативної служби; надання довідки з відповідної релігійної організації; надання фотографій, датованих різними роками, на яких зображена відповідна особа з іншими членами релігійної громади на спільних святах, інших заходах [14]; засвідчення істинності релігійних переконань іншими особами (наприклад, наставником релігійної громади, іншими членами релігійної спільноти, особами, що безпосередньо спостерігали за релігійною практикою громадянина тощо); розкриття особою ключових настанов релігії (основних принципів, догматів, філософії; розкриття особою своєї «історії віри» (коли вона прийняла віру, місце прийняття віри, що спонукало до прийняття віри) тощо. При цьому, перевіряючи щирість релігійних переконань громадянина уповноважені органи мають дотримуватись поряд з іншими таких принципів як: недопущення дискримінації, завідомо упередженого ставлення до певних релігійних переконань, повага до поглядів особи, об'єктивність (використання різних джерел інформації при аналізі істинності переконань, врахування як поточних, так і минулих проявів релігійних переконань, аналіз послідовності та узгодженості в «історії віри» особи).

Коротко зупинимось на процедурі. Якщо громадянин виявив бажання проходити альтернативну службу, він має звернутись впродовж двох календарних місяців до початку періоду здійснення призову на строкову військову службу до місцевої державної адміністрації з мотивованою письмовою заявою. Далі, місцева державна адміністрація визначає дату засідання, на якому буде вирішуватись питання щодо можливості направлення громадянина на проходження альтернативної служби, повідомляє відповідну особу про обрану дату. У разі прийняття рішення на користь заявника, громадянину надається визначена у направленні робота (а також у випадку віддаленості місця проходження альтернативної служби від місця проживання особи – обладнане тимчасове житло) [5].

Не можна також оминути увагою таке важливе питання, як можливість обмеження права особи на свободу світогляду й віросповідання в умовах воєнного стану (зокрема це стосується права на проходження альтернативної служби). Для аналізу відповідного питання доцільно звернутись до норм Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Співставивши положення про свободу релігії, закріплені у Конституції України і Конвенції, можна зробити наступні висновки: Конституцією України передбачено, що право на свободу світогляду й віросповідання може обмежуватись законом тільки з метою охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення / захисту прав й свобод людей [2]. Натомість ст. 9 Конвенції висуває що одну вимогу – такі обмеження мають бути необхідними у демократичному суспільстві [1]. Варто також наголосити на тому, що перелік обмежень, зафіксований у ст. 9 Конвенції – вичерпний, і такі обмеження необхідно тлумачити чітко. Вдаватись до відповідних

обмежень можна тільки з переконливих і нездоланних підстав. При цьому, держава має невеликі межі для самостійної оцінки в даних питаннях. До того ж, застосовані обмежувальні заходи мають бути передбачені достатньо доступним законом, наслідки застосування якого є передбачуваними (у законі має бути чітко сформульовано, які існують причини, підстави для відмови).

Для вирішення питання про наявність / відсутність порушення ст. 9 Конвенції, ЄСПЛ застосовує такий «трискладовий тест»: 1) перевірка того, чи передбачено національним законом можливість такого втручання; 2) визначення того, чи мало легітимну мету таке втручання (у даному випадку такими цілями можуть вважатись лише: охорона громадського порядку, здоров'я або моралі, інтереси громадської безпеки, захист прав і свобод інших осіб); 3) визначення того, чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві. У контексті останнього складника важливо проаналізувати два фактори. По-перше, чи відповідають обмеження нагальній суспільній потребі. По-друге, чи є обмеження пропорційними їх легітимній меті: при цьому, важливо брати до уваги всі обставини справи, визначити те, чи є наведені уповноваженими органами причини втручання належними та достатніми, чи узгоджуються норми, застосовані такими органами, з принципами, закріпленими у Конвенції, чи оцінили уповноважені суб'єкти належним чином всі факти) [10].

З моменту введення на території України правового режиму воєнного стану національними судами було розглянуто чимало справ з приводу визнання відмов у переведенні на альтернативну службу незаконними. Взагалі, можливість обмеження права на альтернативну службу передбачена положеннями Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»: у ст. 1 зазначеного Закону закріплено, що відповідні обмеження є можливими в період дії воєнного чи надзвичайного стану (але з визначенням строку таких обмежень) [5]. Проаналізувавши відповідну судову практику, можна дійти висновку, що суди дотримуються різних позицій при розгляді подібних справ. Наприклад, Івано-Франківський окружний адміністративний суд у рішенні від 14.06.2024 р. відмовив у задоволенні позовних вимог особи, що полягали в покладенні на Верховинську районну військову адміністрацію обов'язку направити відповідну особу на проходження альтернативної (невійськової) служби. Суд мотивував це рішення тим, що чинним законодавством не передбачено права на проходження альтернативної служби діючим військовослужбовцям, яких було призвано під час мобілізації [12].

У свою чергу, Черкаський окружний адміністративний суд у своєму рішенні від 03.06.2024 року посилається на п. 16 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (зазначений пункт було виключено на підставі Закону № 3633-IX; було закріплено можливість обмеження альтернативної служби на територіях країни, де діє правовий режим воєнного стану, якщо відповідний захід передбачено указом Президента України про введення воєнного стану (далі – Указ) [9]). Далі, відповідно, суд звернувся до Указу Президента України. Пунктом 3 Указу визначено, що внаслідок запровадження воєнного стану можуть вводитись обмеження конституційних прав й свобод людини та громадянина, передбачених ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [6]. При цьому, переліченими статтями не охоплене право на проходження альтернативної служби, тому суд дійшов висновку, що право на втручання у свободу сповідувати свою релігію або переконання, шляхом відмови у заміні виконання військового обов'язку альтернативною службою, не передбачено національним законодавством [15].

Натомість Святошинський районний суд міста Києва (рішення від 05.04.2024 р.) визначив, що законом справді передбачено, що в умовах правового режиму надзвичайного чи воєнного стану можуть встановлюватись окремі обмеження права осіб на проходження альтернативної служби. Проте суд акцентує на тому, що обмеження проходження альтернативної служби й відмова в її проходженні – вислови, зміст яких не є тотожним, адже «обмеження проходження» стосується тільки тих осіб, що відбувають (виконують) альтернативну службу [13].

З огляду на викладене, актуальність проблеми вдосконалення правових засад альтернативної служби викликана тим, що на нормативному рівні недостатньо врегульовано окремі нюанси її проходження. А це, в свою чергу, може призводити до того, що громадяни, які виявлять бажання проходити альтернативну службу, перебуватимуть у невизначеному правовому становищі: не розумітимуть змісту положень правових актів, наслідків їх застосування. Тож, вбачаю такі прогалини в регулюванні проходження альтернативної служби.

По-перше, ст. 11 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» закріплено перелік підстав для відмови особі в направленні на альтернативну службу. Одна з таких підстав – несвоєчасне подання заяви про направлення на альтернативну службу. При цьому, у зазначеній нормі відсутні

умовні конституції (за певних умов / за винятком та ін.), не вказані додаткові обставини, за яких несвоєчасність подання заяви не викликала би відмови в направленні на альтернативну службу (наприклад, іншою підставою є неявка за викликом для розгляду заяви без поважних причин). Тож логічно припустити, що така підстава для відмови в направленні, як несвоєчасність подання заяви – безумовна. Проте цей же Закон містить посилання на Положення про порядок проходження альтернативної служби, в п. 5 якого зазначено, що в разі порушення громадянином встановленого строку подання заяви, у ній мають бути зазначені причини несвоєчасного подання, що свідчить про те, що пропуск строку не тягне за собою автоматично відмову в направленні на альтернативну службу.

По-друге, у ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» вказано, що альтернативною є служба, яка запроваджується замість строкової військової служби. У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», проте, вже не вживається поняття «строкової військової служби» (було замінено на «базову військову службу») [8]. По-третє, у нормативно-правових актах фігурує таке поняття, як «підтвердження істинності релігійних переконань», без жодних уточнень стосовно того, які переконання слід вважати істинними.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, задля заповнення прогалин у нормативно-правовому регулюванні альтернативної служби, на мою думку, необхідно застосувати наступні кроки: а) привести положення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у відповідність до положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» шляхом внесення змін до першого (заміна поняття «строкової військової служби» на «базову військову службу»); б) уточнення щодо можливості пропуску строку подання заяви про направлення на альтернативну службу з поважних причин; в) конкретизація, тлумачення змісту поняття «істинності релігійних переконань». Вочевидь існує чимало практичних складнощів, пов'язаних із доведенням правдивості релігійних переконань особи, адже неможливо надати об'єктивну оцінку суб'єктивним переконанням людини. Тому вбачається доцільним перевести відповідні законодавчі положення із суб'єктивної у більш об'єктивну площину, наприклад, шляхом: заміни умови щодо підтвердження істинності переконань на умову підтвердження активної участі у діяльності певної релігійної громади (це дозволятиме оцінити не суб'єктивне ставлення особи до певних релігійних поглядів, а її фактичну залученість у «релігійне життя») / встановлення конкретних критеріїв, які будуть враховуватись уповноваженими суб'єктами при оцінці правдивості релігійних переконань особи (наприклад, достатність наданих особою доказів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.07.2024).
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 09.07.2024).
3. Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р., № 2066. *Офіційний вісник України.* 1999. № 45. Ст. 48.
4. Постанова Миколаївського окружного адміністративного суду від 25 вересня 2017 р., судова справа № 814/1767/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/69167701 (дата звернення: 09.07.2024).
5. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р., № 1975-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text (дата звернення: 09.07.2024).
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р., № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 09.07.2024).
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р., № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 09.07.2024).
8. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р., № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 09.07.2024).

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р., № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 09.07.2024).
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *«Свято-Михайлівська Парафія проти України»* від 14 червня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_254#Text (дата звернення: 09.07.2024).
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *«Kosteski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia»* від 05 квітня 2005 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-68829 (дата звернення: 09.07.2024).
12. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 14 червня 2024 р., судова справа № 300/1397/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119747241 (дата звернення: 09.07.2024).
13. Рішення Святошинського районного суду міста Києва від 05 квітня 2024 р., судова справа № 759/2991/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118475904 (дата звернення: 09.07.2024).
14. Рішення Новокаховського міського суду Херсонської області від 26 грудня 2017 р., судова справа № 661/3562/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/71313377 (дата звернення: 09.07.2024).
15. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 03 червня 2024 р., судова справа № 580/2375/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119462969 (дата звернення: 09.07.2024).

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.18

ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИМИРЕННЯ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ В УКРАЇНІ

Сливка М.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-2679-1632
e-mail: mariya.m.slyvka@lpnu.ua

Сливка М.М. Ефективні засоби для реалізації примирення сторін в адміністративному судочинстві в Україні.

У статті аналізуються ефективні засоби примирення сторін в адміністративному судочинстві України, зокрема медіація, судове примирення та укладення мирових угод. Розглянуто сутність кожного з цих інструментів, їхні особливості та процедури застосування на різних етапах судового процесу. Особлива увага приділена ролі судді в процесі примирення, його здатності сприяти досягненню домовленостей між сторонами шляхом порад та пропозицій.

Детально висвітлено переваги примирних процедур, серед яких підвищення довіри до правосуддя, зменшення навантаження на судову систему, скорочення термінів розгляду справ та процесуальні витрати. Крім того, проаналізовано умови укладення мирової угоди, її юридичну силу після затвердження судом та механізми виконання. Також розглянуто важливість переговорів як окремого засобу примирення та їхню роль у прискоренні вирішення спорів. Вказано, що ефективне використання примирних процедур сприяє вирішенню конфліктів у адміністративних справах на взаємовигідних умовах та забезпечує баланс між інтересами громадян і державних органів.

Наголошено, що судове примирення можливе на будь-якій стадії адміністративного процесу. Ініціатива може виходити як від судді, так і від однієї або обох сторін. Суддя може запропонувати сторонам розглянути можливість примирення, якщо вважає, що існує потенціал для мирного вирішення справи.

Зазначено, що примирення стає все більш важливим інструментом у практиці адміністративного судочинства, оскільки воно дозволяє сторонам зосередитися на суті конфлікту та уникнути тривалої бюрократичної тяганини. Розглянуто основні засоби примирення сторін в адміністративному процесі України, такі як медіація, судове примирення, мирові угоди, та інші альтернативні механізми, які допомагають досягти компромісу в конфліктних ситуаціях.

Встановлено, що існують значні проблеми на шляху впровадження альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація та переговори. Основними бар'єрами є недостатня правова регламентація цих методів у контексті адміністративних справ, відсутність кваліфікованих медіаторів у сфері адміністративного судочинства та недостатня обізнаність учасників судового процесу про переваги альтернативних способів вирішення спорів.

Ключові слова: примирення сторін, адміністративне судочинство, альтернативне вирішення спорів, медіація, примирення сторін у адміністративному судочинстві; повноваження суб'єктів владних повноважень щодо примирення.

Slyvka M.M. Effective means for implementing reconciliation of parties in administrative proceedings in Ukraine.

The article analyzes effective means of reconciliation of the parties in the administrative proceedings of Ukraine, in particular mediation, judicial conciliation and the conclusion of settlement agreements. The essence of each of these tools, their features and application procedures at different stages of the

judicial process are considered. Special attention is paid to the role of the judge in the reconciliation process, his ability to facilitate the reaching of agreements between the parties through advice and suggestions.

The benefits of conciliation procedures are detailed, including increasing trust in justice, reducing the burden on the judicial system, shortening the terms of consideration of cases and procedural costs. In addition, the conditions for concluding a settlement agreement, its legal force after approval by the court, and the mechanisms of implementation are analyzed. The importance of negotiations as a separate means of reconciliation and their role in speeding up dispute resolution is also considered. It is indicated that the effective use of conciliation procedures contributes to the resolution of conflicts in administrative cases on mutually beneficial terms and ensures a balance between the interests of citizens and state bodies.

It was emphasized that judicial conciliation is possible at any stage of the administrative process. The initiative may come from the judge or from one or both parties. The judge may suggest that the parties consider conciliation if they believe that there is potential for an amicable resolution of the case.

It is noted that conciliation is becoming an increasingly important tool in the practice of administrative proceedings, as it allows the parties to focus on the essence of the conflict and avoid lengthy bureaucratic red tape. The main means of reconciliation of the parties in the administrative process of Ukraine, such as mediation, judicial conciliation, settlement agreements, and other alternative mechanisms that help to reach a compromise in conflict situations, are considered.

It has been found that there are significant challenges to the implementation of alternative dispute resolution methods such as mediation and negotiation. The main barriers are the insufficient legal regulation of these methods in the context of administrative cases, the lack of qualified mediators in the field of administrative proceedings and insufficient awareness of the participants in the court process about the advantages of alternative methods of dispute resolution.

Key words: reconciliation of parties, administrative proceedings, alternative dispute resolution, mediation, reconciliation of parties in administrative proceedings; the powers of the subjects of power in relation to reconciliation.

Постановка проблеми. Адміністративне судочинство в Україні є важливою складовою правової системи, що забезпечує захист прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб у спорах з органами державної влади та місцевого самоврядування. Проте, численні адміністративні справи вказують на проблеми, пов'язані з високими витратами часу та ресурсів на розгляд справ, а також з необхідністю забезпечення ефективного врегулювання конфліктів між сторонами. У цьому контексті важливу роль відіграє інститут примирення, який може сприяти зниженню навантаження на судову систему та сприяти швидкому та справедливому вирішенню конфліктів.

Застосування ефективних засобів примирення в адміністративному судочинстві є важливим інструментом для досягнення конструктивного результату без необхідності тривалого судового розгляду. Однак, практика застосування примирення в адміністративних справах в Україні потребує подальшого вдосконалення. Виявляється потреба в розробці чітких механізмів для примирення сторін на різних етапах судового процесу, а також у пошуку оптимальних формальних і неформальних засобів для досягнення консенсусу між сторонами, які не порушують принципи правосуддя та правового захисту.

Метою дослідження є вивчення та аналіз ефективних засобів реалізації примирення сторін в адміністративному судочинстві в Україні, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізмів застосування альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація, переговори та інші форми примирення, з метою підвищення ефективності судового процесу, зменшення навантаження на суди та забезпечення справедливості і доступності правосуддя для всіх учасників адміністративних справ.

Стан опрацювання проблематики. Вивчення загальнотеоретичних та окремих аспектів у сфері примирення сторін в адміністративному судочинстві знаходить своє відображення у працях таких науковців: М. Заїки, І. Заверухи, О. Здрок, О. Грицаєнко, А. Каршиєвої, Е. Катаєвої, О. Кібенко, Т. Коломоєць, З. Красіловської, Т. Плугатар, Д. Приймаченка, О. Сидєльнікова, Д. Явдокименка та ін.

Виклад основного матеріалу. Адміністративне судочинство – діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України [1].

В адміністративному процесі громадяни чи юридичні особи можуть оскаржити дії, рішення або бездіяльність державних органів, що порушують їхні права. Адміністративні суди покликані розглядати такі спори і ухвалювати рішення на підставі законодавства.

Примирення сторін в адміністративному судочинстві України відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного й справедливого вирішення спорів, що виникають між громадянами або юридичними особами і органами державної влади. Ці спори є специфічними, оскільки пов'язані із публічно-правовими відносинами, де одна зі сторін – це орган влади, що здійснює адміністративну функцію. Примирення дозволяє сторонам уникнути довгих судових процесів, зберігаючи ресурси і забезпечуючи швидке врегулювання конфліктів на взаємовигідних умовах.

Водночас примирення в адміністративному судочинстві є засобом, який дозволяє уникнути тривалого судового процесу і досягти згоди на ранній стадії. Оскільки адміністративні справи зазвичай стосуються взаємин між приватними особами і органами державної влади, примирення може сприяти уникненню ескалації конфлікту, зберігаючи відносини між сторонами. Адміністративні суди, крім виконання основної функції захисту прав, також відіграють роль в стимулюванні переговорів та примирення сторін.

У сучасній судовій практиці України примирення поступово набуває значення як ефективний спосіб уникнення судових спорів. Більшість адміністративних справ можуть бути врегульовані позасудовими засобами, що дозволяє громадянам зекономити час і ресурси.

Нижче пропонуємо розглянути окремі процедури, які допомагають вирішити спір мирним шляхом.

Медіація є одним із найпоширеніших альтернативних способів вирішення спорів у сучасному правовому полі. Це процедура, за якої сторони за допомогою незалежної третьої особи (медіатора) досягають згоди щодо врегулювання спору. Медіація базується на таких основних принципах, як добровільність, нейтральність медіатора, конфіденційність процесу і рівність сторін.

Добровільність означає, що сторони можуть вільно погодитися на медіацію та мають право відмовитися від неї в будь-який момент. Конфіденційність забезпечує, що обговорення під час медіації не можуть бути використані в суді або передані третім особам. Нейтральність медіатора полягає в тому, що медіатор не підтримує жодну зі сторін і не може впливати на зміст рішення, його завдання – допомогти сторонам знайти взаємоприйнятне рішення.

Процедура медіації в адміністративному процесі (в адміністративному судочинстві) може бути ініційована на будь-якій стадії процесу. Наприклад, медіацію можна почати ще до подання позову в суд, під час судового розгляду або навіть на етапі виконання рішення. Процес медіації складається з кількох етапів:

1. Згода на медіацію**.** Сторони приймають рішення про участь у медіації, підписують угоду про медіацію, у якій визначають основні умови та обирають медіатора.

2. Підготовка до медіації. Медіатор зустрічається зі сторонами окремо для вивчення справи, визначення ключових питань та підготовки до переговорів.

3. Основна фаза медіації. Відбувається зустріч усіх сторін із медіатором, де вони обговорюють спірні моменти, висловлюють свої позиції, ідеї та пропозиції для врегулювання конфлікту.

4. Досягнення згоди. У разі, якщо сторони приходять до згоди, медіатор допомагає скласти письмову угоду, яка може бути подана до суду для затвердження і набуття юридичної сили.

Медіація в адміністративних справах в Україні регулюється законом «Про медіацію», що визначає загальні правові засади, порядок і умови проведення цієї процедури, а також дає наступне визначення терміну медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [2].

Участь у медіації є добровільною, і жодна зі сторін не може бути примушена до участі у процесі.

Нижче зазначимо переваги медіації в адміністративних справах, адже вона має кілька важливих переваг у порівнянні з традиційним судовим процесом:

1) Економія часу та ресурсів. Медіація зазвичай відбувається швидше, ніж повноцінний судовий розгляд, що дозволяє сторонам зекономити час і кошти.

2) Гнучкість рішень. На відміну від судового рішення, яке має бути строго відповідати закону, сторони у медіації можуть виробити рішення, що враховує їхні специфічні потреби та інтереси.

3) Конфіденційність. Процес медіації є закритим, що дозволяє уникнути публічного розголосу інформації про спір.

4) Збереження відносин між сторонами. Медіація сприяє зниженню рівня конфліктності між сторонами, що важливо в адміністративних спорах, де одна зі сторін – це державний орган.

Доцільність інституту мирного врегулювання спору за участю судді (судова медіація) доведена практиками багатьох держав, таких як Німеччина, Австрія, Велика Британія, США, де така процедура вже досить тривалий час успішно працює, а результати практики її застосування свідчать про беззаперечну ефективність цієї процедури примирення конфліктуючих сторін [3].

Поряд з медіацією також слід відмітити й судове примирення як інструмент вирішення адміністративних спорів.

У 2017 році в процесуальних кодексах України вперше з'являється інститут врегулювання спору за участю судді, покладаючи на суддів процесуальний обов'язок створювати умови для вирішення спору сторонами самостійно, роз'яснювати учасникам справ необхідність демонстрації поваги один до одного та оздоровлення їх відносин шляхом мирного врегулювання спору, а також надавати фахову підтримку сторонам на шляху їх примирення [4].

Судове примирення – це процедура, в якій суд виступає в ролі посередника між сторонами, допомагаючи їм досягти компромісу, в Кодексі адміністративного судочинства застосовується термін «врегулювання спору за участю судді». На відміну від медіації, де медіатор не має права пропонувати або ухвалювати рішення, суддя може рекомендувати можливі варіанти вирішення спору, але не має права нав'язувати своє рішення.

Маємо констатувати, що Україна за всі роки незалежності все ще перебуває в процесі побудови системи альтернативних способів врегулювання спору. Інститут врегулювання спору за участю судді, впроваджений у всі види судочинства, окрім кримінального, мав на меті «виключно спробу вирішити спір між сторонами до початку судового розгляду з метою економії часу та судових витрат сторін, обрання сторонами можливих спільних варіантів вирішення спору, які забезпечать заощадження часу та уникнення додаткових витрат на примусове виконання рішення» [5].

Зауважимо, що судове примирення можливе на будь-якій стадії адміністративного процесу. Ініціатива може виходити як від судді, так і від однієї або обох сторін. Суддя може запропонувати сторонам розглянути можливість примирення, якщо вважає, що існує потенціал для мирного вирішення справи.

Процедура судового примирення в адміністративному судочинстві України регулюється Кодексом адміністративного судочинства України (КАСУ). Суддя може запропонувати сторонам примирення на будь-якій стадії процесу. Якщо сторони погоджуються на примирення, суд призначає спеціальне судове засідання, на якому сторони обговорюють умови врегулювання.

Процедура примирення включає кілька етапів:

1. Пропозиція суду щодо примирення. Суддя пропонує сторонам можливість примирення і допомагає сформулювати основні питання, які потрібно вирішити.

2. Обговорення умов примирення. Сторони за участю судді обговорюють можливі варіанти врегулювання конфлікту. Суддя може надавати поради та пропонувати варіанти вирішення.

3. Досягнення згоди та укладення мирової угоди. Якщо сторони досягають згоди, вони укладають мирову угоду, яку затверджує суд. Угода має юридичну силу і є обов'язковою для виконання.

Судове примирення має низку переваг для сторін адміністративного процесу:

1) Авторитет судді. Участь судді у процесі примирення підвищує довіру сторін до процедури і сприяє більш швидкому досягненню згоди.

2) Процесуальна економія. Судове примирення дозволяє уникнути тривалих судових розглядів і зекономити ресурси як сторін, так і суду.

3) Гнучкість вирішення. Як і в медіації, сторони мають можливість самостійно визначати умови врегулювання спору.

Заява про примирення як інструмент врегулювання спору за своєю суттю є мировою угодою, яка застосовується в інших видах судочинства, тому це фактично тотожні поняття.

Заява про примирення (мирова угода) є важливим засобом примирення сторін в адміністративному судочинстві України. По суті це «договір», укладений сторонами для врегулювання спору на взаємоприйнятних умовах. Примирення може бути на будь-якому етапі судового процесу, включаючи етап виконання судового рішення.

Заява про примирення (мирова угода) набуває юридичної сили лише після її затвердження судом шляхом постановлення ухвали. Це гарантує, що умови угоди відповідають законодавству і не порушують прав інших осіб.

Для укладення заяви про примирення (мирової угоди) повинні існувати наступні умови:

1. Добровільність. Угода повинна бути результатом добровільного рішення обох сторін.

2. Законність умов. Умови угоди не повинні порушувати чинне законодавство і права інших осіб.

3. Затвердження судом. Угода набуває сили тільки після її затвердження судом.

Переваги заяви про примирення (мирової угоди):

1) Гнучкість. Сторони можуть самостійно визначати умови вирішення конфлікту.

2) Прискорення процесу. Укладення заяви про примирення (мирової угоди) дозволяє швидко завершити судовий розгляд.

3) Збереження відносин. Заява про примирення (мирова угода) сприяє збереженню нормальних відносин між сторонами.

Як бачимо ефективність примирення в адміністративному судочинстві України залежить від обраних засобів, протре усі вони допомагають сторонам вирішувати спори на взаємовигідних умовах та з економією часу.

Слід зазначити, що з аналізу судової практики, загалом можна сказати, що процедура врегулювання спору за участю судді в адміністративному судочинстві застосовується доволі рідко, хоча покликана скоротити час та витрати сторін на судовий розгляд справи [6, с. 306].

Висновки. У процесі дослідження ефективних засобів реалізації примирення сторін в адміністративному судочинстві в Україні було виявлено, що інститут примирення, незважаючи на його потенціал у зниженні навантаження на суди та забезпеченні швидкого і справедливого вирішення спорів, в Україні застосовується недостатньо ефективно. Аналіз чинного законодавства та судової практики показав, що існують значні проблеми на шляху впровадження альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація та переговори. Основними бар'єрами є недостатня правова регламентація цих методів у контексті адміністративних справ, відсутність кваліфікованих медіаторів у сфері адміністративного судочинства та недостатня обізнаність учасників судового процесу про переваги альтернативних способів вирішення спорів.

Попри це, використання примирення у адміністративному судочинстві має значний потенціал для підвищення ефективності судового процесу, зниження витрат часу і ресурсів та досягнення справедливих результатів без необхідності тривалих і дорогих судових розглядів. Для досягнення цього важливо розвивати правову та інституційну базу для застосування альтернативних методів вирішення спорів, покращити навчання суддів та медіаторів, а також проводити роз'яснювальну роботу серед учасників судового процесу.

Отже, реалізація ефективних засобів примирення в адміністративному судочинстві України потребує комплексного підходу, що поєднує зміни в законодавстві, розвиток інституційної інфраструктури та підвищення правової культури учасників судового процесу. Це дозволить зробити адміністративне судочинство більш ефективним, справедливим та доступним для громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ :

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.
3. Шинкар Н.І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1711/arefshynkar1.pdf.
4. Духовна О. Врегулювання спору за участю судді: нові процесуальні можливості. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vregulyuvannya-sporu-za-uchastyu-suddi-novi-procesualni-mozhlivosti.html.
5. Головачов Я. Врегулювання спорів за участю судді: «Що?» і «Як?». URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vregulyuvannya-sporiv-za-uchastyu-suddi-shcho-i-yak.html.
6. Шевчук В.С. Врегулювання спору за участю судді в адміністративному судочинстві. *Право та державне управління*. 2023 № 1. С. 304–308.

УДК 349:336.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.19

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ З МЕТОЮ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Сова І.Г.,
аспірант 2 курсу докторської школи
імені родини Юхименків НаУКМА,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Сова І.Г. Цифрова економіка: проблеми визначення поняття з метою удосконалення податкового законодавства.

У цій статті здійснено огляд розуміння поняття «цифрова економіка» в законодавстві України, правовій доктрині, економічній науці та документах Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (далі – «ОЕСР»), зокрема в 1-му кроці Плану BEPS (від англ. «Base erosion and Profit Shifting»), який спрямований саме на розробку правил для оподаткування цифрової економіки.

У процесі аналізу автор звертав увагу на визначення поняття «цифрова економіка», опис її характерних особливостей як явища та вплив цифрової економіки на оподаткування. Зокрема бралися до уваги висновки щодо особливих рис цифрової економіки, що сприяють розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування, а отже уникненню оподаткування загалом.

На основі проведеного аналізу ~~було~~ визначено, що українське законодавство та правова наука оперують переважно вузьким розумінням аналізованого поняття та прирівнюють цифрову економіку до діяльності ІТ-сфери. Дослідники-економісти переважно тлумачать це поняття як еволюцію способів ведення господарської діяльності внаслідок промислово-технічної революції, що є наслідком цифровізації бізнес-процесів. Розуміння цифрової економіки в межах ОЕСР схоже до того, що наявне в українській правовій науці. Також досліджено характерні особливості цифрової економіки, які виділяє ОЕСР, а саме мобільність активів, функцій, персоналу, джерел отримання прибутку, орієнтація на використання та збір даних, участь користувачів у створенні даних та доданої вартості, тощо.

Також в процесі дослідження було продемонстровано, чому вузьке розуміння цифрової економіки в законодавстві та правовій науці негативно впливає на здатність законодавця справедливо врегулювати відносини у сфері оподаткування цифрової економіки.

Автором висунуто гіпотезу щодо розуміння поняття цифрової економіки як соціально-економічного феномена, запропоновано визначення цифрової економіки з метою орієнтації на нього в процесі підготовки законодавства з регулювання цифрової економіки, особливо в частині її оподаткування.

Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація, податкове право, оподаткування, цифрові послуги, юридична термінологія, податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, План BEPS ОЕСР.

Sova I. Digital economy: issues in defining the concept for the purpose of improving tax legislation.

This article provides an overview of the understanding of the concept of digital economy within Ukrainian legislation, legal doctrine, economic science, and documents from the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), particularly in Action 1 of the BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Action Plan, which aims to develop rules for the taxation of the digital economy.

During the analysis, the author focused on defining the concept of digital economy, describing its characteristic features as a phenomenon, and examining its impact on taxation. Specifically, conclusions were drawn regarding the distinctive traits of the digital economy that contribute to the erosion of the tax base and the shifting of profits out of taxation, thus leading to overall tax avoidance.

Based on the conducted analysis, it was determined that Ukrainian legislation and legal science predominantly operate with a narrow understanding of the concept, equating the digital economy with activities in the IT sector. Economic researchers primarily interpret this concept as an evolution of business practices resulting from the industrial-technological revolution and a consequence of the digitization of business processes. The understanding of the digital economy within the OECD is similar to that found in Ukrainian legal science. Additionally, the article examined the characteristic features of the digital economy highlighted by the OECD, such as asset mobility, functions, personnel, sources of profit, data utilization and collection, and user participation in data creation and value addition.

Furthermore, the research demonstrated why the narrow understanding of the digital economy in legislation and legal science negatively affects the lawmaker's ability to fairly regulate relationships in the realm of digital economy taxation.

In conclusion, a hypothesis was proposed regarding the understanding of the digital economy as a socio-economic phenomenon. A definition of the digital economy was suggested to guide legislative efforts in regulating the digital economy, particularly concerning its taxation.

Key words: digital economy, digitalization, tax law, taxation, digital services, legal terminology, value added tax, corporate income tax, Plan BEPS, OECD.

Постановка проблеми. Ведення повномасштабної війни проти Російської Федерації – суттєвий виклик не тільки для українського суспільства, а й для фінансування діяльності держави. Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» передбачає 1 трлн. 692,6 млрд. гривень витрат лише на сектор оборони та безпеки [1; Додаток 3]. Для порівняння, загальна сума доходів відповідно до Державного бюджету України складає 1 трлн. 768 млрд. гривень.

На цьому тлі Комітет Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, як і держава загалом, намагаються знайти рішення щодо збільшення надходжень до бюджету, в тому числі податкових. У такому контексті дивує відсутність законодавчих ініціатив щодо оподаткування цифрової економіки, особливо враховуючи те, що основною темою дискусій в міжнародному податковому праві протягом останнього десятиріччя є саме проблема оподаткування цифрової економіки, а більшість податкових новел інших країн також спрямовані на оподаткування цифрової економіки.

Дійсно, Україна вже імплементувала податок на додану вартість, що застосовується до операцій з постачання нерезидентом – платником ПДВ електронних послуг на території України (так званий «ПДВ на електронні послуги») [2]. Проте ПДВ на електронні послуги є лише вершиною айсберга заходів, які можна реалізувати для оподаткування доходів цифрової економіки.

Найбільш імовірно, причиною відсутності за останні роки законодавчих ініціатив, що пропонували би механізми оподаткування доходів цифрової економіки, є нерозуміння законодавцями категорії «цифрова економіка», проблем, пов'язаних з оподаткуванням її доходів, особливостей визначення бази податку, способів його адміністрування, тощо.

У цій статті буде проаналізовано визначення цифрової економіки та її ключові характерні риси з погляду податкового права, міжнародного оподаткування та законотворення в цій площині. Хоч це і не є предметом статті, буде стисло запропоновано можливі податкові ініціативи, спрямовані на оподаткування цифрової економіки, доступні для імплементації в Україні.

Метою статті є розгляд визначення цифрової економіки та її складових в правовій науці та законодавстві, порівняння з визначеннями цього явища в економічній науці та міжнародній практиці. На підставі проведеного аналізу буде наочно продемонстровано обмеженість сучасного розуміння цифрової економіки у праві України, негативні наслідки такого розуміння та викладено пропозиції із розширення цього визначення, що сприяло б ефективній та справедливій модернізації правового регулювання цифрової економіки, насамперед в частині оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Цифрова економіка є об'єктивним результатом технологічного розвитку суспільства і на даний час залишається неординарним явищем, що впливає практично на усі сфери людського буття – економічну, правову, соціальну. Такий багатоаспектний вплив обумовлює перебування цифрової економіки одночасно в полі зору економічної, правової та інших наук, кожна з яких із своїх позицій намагається визначитися із сутністю цифрової економіки та її характерними особливостями.

I. Визначення цифрової економіки в законодавстві України. Наявність в законодавстві терміну «цифрова економіка» та суміжних з ним термінів свідчить про визнання законодавцем наявності специфічної сфери діяльності, що вимагає спеціального регулювання.

Усвідомлюючи величезний економічний потенціал цифровізації та цифрових технологій для економічного зростання, Кабінет Міністрів України визначив цифрову економіку частиною стратегічного курсу розвитку, що прямо випливає з Розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» (далі – «Концепція № 67-р»). В Концепції № 67-р розкрито призначення, значення та роль цифрової економіки для країни; визначено її базу - інформаційно-комунікаційні та цифрові технології та її ключовий ресурс – дані, які «…генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем». На такому підґрунті Концепцією № 67-р поняття цифрової економіки визначено як діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові» [3].

Іншим прикладом розуміння значення цифрової економіки та необхідності адаптації законодавства до її викликів є Закон України № 1667-IX від 1 грудня 2022 р., що має показову назву: «Про стимулювання розвитку цифрової економки в Україні» (далі Закон № 1667-IX). Він регулює правовий режим Дія Сіті, «що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів» (ст. 2). Привертає увагу те, що Закон не містить визначення поняття цифрової економіки. Водночас з його норм випливає, що створенням правового режиму Дія Сіті стимулюється здійснення видів діяльності (перелік невичерпний) юридичних осіб – резидентів Дія Сіті, спрямованих на розвиток цифрової економіки. Відштовхуючись від цього, цифрову економіку в контексті цього Закону можна розуміти як «збірну» категорію, якою охоплюються передбачені цим Законом (ч. 4 ст. 5) види діяльності: розробка програм та застосунків, надання веб-послуг, обробка цифрових даних, постачання віртуальних активів, тощо [4].

Поняття «цифрова економіка» не зустрічається в інших нормативно-правових актах України, проте галузеві закони використовують терміни, що часто помилково називають результатами діяльності цифрової економіки. Наприклад, термін «цифровий контент» означає «товари чи послуги, що створюються і постачаються (надаються) виключно в електронному вигляді, споживаються з використанням технічних (цифрових, електронних) пристроїв та не передбачають використання або споживання фізичних товарів чи послуг», до яких належать, зокрема, «комп'ютерні програми, застосунки, відеофайли, аудіофайли, музичні файли, цифрові ігри та електронні книги» [5]. Частково синонімічним терміном є «цифрова послуга». До цифрових послуг відносять послуги, що дають змогу споживачу «створювати, обробляти, зберігати або отримувати доступ до даних у цифровій формі; поширювати або будь-яким іншим чином використовувати дані у цифровій формі, що завантажені чи створені споживачем або іншими користувачами такої послуги» [6].

Також варто звернутися до Закону України від 03.06.2021 року № 1525-IX, що запровадив оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам. Цей Закон наводить визначення електронним послугам та встановлює, що це послуги, які постачаються через мережу Інтернет, автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій та переважно без втручання людини, у тому числі шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях [2].

Цей термін податкового законодавства є синонімічним до наведених вище термінів «цифрова послуга» та «цифровий контент», але податкове законодавство додатково для наочності наводить невичерпний перелік послуг, які вважаються електронними або ж цифровими послугами: постачання програмного забезпечення, електронних примірників, зображень, текстів, відео- та аудіотворів, а також іншої інформації, надання доступу до баз даних, інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів розміщених на платформах спільного доступу, надання хмарної послуги в частині надання обчислювальних ресурсів, ресурсів зберігання або систем електронних комунікацій за допомогою технологій хмарних обчислень, надання рекламних послуг у мережі Інтернет тощо [2].

Аналіз українського законодавства показує, що визначення цифрової економіки присутнє тільки в одному нормативно-правовому акті. Частіше в законодавстві зустрічаються визначення термінів, що ототожнюють з результатами діяльності цифрової економіки, як от «цифрова послуга», «цифровий контент», тощо.

Наявне розуміння цифрової економіки в законодавстві України помилково прирівнює явище «цифрова економіка» до чергового виду економічної діяльності, який можна охопити в межах класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), як от діяльність із пошиття одягу чи сільське господарство. Причиною такого помилкового розуміння явища цифрової економіки є його визначення через призму нових видів електронних послуг, що з'явилися завдяки цифровізації. Проте цифрові послуги і нові види економічної діяльності що з'явилися внаслідок цифровізації є лише одним із проявів цифрової економіки, в той час як саме явище слід розглядати як вплив цифрових інновацій на способи ведення класичних видів економічної діяльності.

Існуючий підхід до визначення цифрової економіки, на наш погляд, є-докорінно неправильним та опосередковано призводить до відсутності спроб адаптації податкової системи до викликів цифрової економіки. Якщо сприймати цифрову економіку виключно як вид економічної діяльності, єдиними методами податкового впливу на результати діяльності цифрової економіки можуть бути податок на доходи, податок на продажі (в тому числі на додану вартість) та податок на прибуток.

Водночас за умови ширшого розуміння категорії «цифрова економіка» та аналізу її впливу на спосіб ведення економічної діяльності загалом, законодавець міг би дійти висновку про необхідність запровадження спеціальних податкових механізмів, націлених на боротьбу з уникненням оподаткування компаніями-представниками цифрової економіки, яке стає можливим через трансформацію способів ведення господарської діяльності через цифровізацію економіки.

У наступних розділах ми проаналізуємо визначення цифрової економіки та опис її характерних рис у правовій та економічній науковій літературі України та порівняємо їх із запропонованим визначенням ОЕСР, на яке орієнтується переважна більшість економічно розвинутих країн в процесі створення нового податкового законодавства, що покликане вирішувати проблему оподаткування доходів цифрової економіки.

II. Підходи до розуміння цифрової економіки в українській правовій науці.

Правова наука активно реагує на цифрову економіку як сферу господарського комплексу країни, яка потребує державно-правового регулювання. На цьому акцентує увагу О. Вінник, яка у своїх працях не тільки увела в юридичний обіг словосполучення «право цифрової економіки», а й обґрунтувала проблеми правового забезпечення сфери цифрової економіки, що має свої особливості і відповідно потребує необхідних особливих підходів до регулювання її відносин [7, с. 157; 8, с. 135].

У своїх працях вчена визначає цифрову економіку як господарські відносини, необхідність правового забезпечення яких полягає у «встановленні цивілізованих «правил гри», що збалансовано враховують публічні та приватні інтереси, переваги та ризики цифровізації у сфері господарювання». Ці відносини, на її думку, регулюються правом цифрової економіки як підгалуззю господарського права. У результаті авторка висуває пропозицію модернізації (а не скасування, що зараз активно обговорюється в країні) Господарського кодексу України, в текст якого пропонує включити ключові положення про відносини цифрової економіки, «зокрема, щодо: змісту поняття цифрової економіки та основних засад її функціонування; напрямів державної економіко-правової політики щодо цифровізації; тощо» [7, с. 157–161].

Також авторка зауважує, що «новизна у господарських відносинах, зумовлена цифровізацією, стосується не лише широкого використанням цифрових технологій, а й появи віртуальних суб'єктів та віртуальних об'єктів, електронної форми зв'язків (насамперед договірних), що, своєю чергою, позначається на інших відносинах» [8, с. 135].

Ми погоджуємося із висновком авторки, що цифрова економіка є не особливим видом діяльності, а економічно-соціальним явищем, що виникло завдяки цифровізації та призвело до зміни бізнес-процесів, суб'єктного складу підприємництва, ресурсів, що використовуються в підприємницькій діяльності, та методів її ведення. Однак ми з обережністю ставимось до пропозиції окреслення в Господарському (чи будь-якому іншому) кодексі змісту поняття цифрової економіки, адже цифрова економіка не є окремим явищем від наявних та попередньо існуючих видів господарської діяльності, а є виявом їх еволюції, що проявляється у зміні способів ведення діяльності, складі залучених активів тощо.

Своєчасно та цілком доцільно ставиться проблема формування понятійного апарату цифрової економіки як законодавчого терміну у статті С.Я. Фурси та Є.І. Фурси, які акцентують увагу на тому, що «юридична термінологія потребує точності у визначенні понять і їх застосування з

єдиним змістом» [9, с. 32–38]. Слід підтримати здійснений цими вченими критичний аналіз нормативно-правових актів (з наведенням конкретних прикладів), що діють на сьогодні у сфері цифрової економіки як сфері врегульованих правом суспільних відносин, у результаті якого автори висловили думку про неможливість однозначного сприйняття і застосування на практиці термінів і понять цифрової економіки за наявної їх розпорошеності в нормативно-правових актах, суперечності законодавчого визначення тощо. На такому тлі їх пропозиція законодавцю – «здійснити аналіз прийнятної термінології в усіх нормативних актах, виробити єдині стандарти і лише після цього вносити зміни в чинні нормативні акти» [9, с. 38] є цілком доцільною.

Українські вчені-правники звертаються і до більш вузьких питань, пов'язаних з цифровою економікою, зокрема, з її оподаткуванням. Так, О.Р. Войцеховська та В.А. Вдовічен звернулися до досвіду Великобританії, яка одна з перших в світі запровадила податок на цифрові послуги. У своїй публікації автори висловили важливу думку: «Цифровізація призводить до руйнування дійсних податкових систем та актуалізує необхідність знаходження новітніх підходів до оподаткування цифрової економіки» [10, с. 118]. Досліджуючи зміни податкового законодавства Великобританії, спрямовані на оподаткування доходів цифрової економіки, дослідники виокремили проблему оподаткування цифрових компаній, яка пов'язана з особливостями діяльності цифрової економіки та яка полягає «в отриманні ними [компаніями] так званого «доходу без громадянства» внаслідок можливості здійснення своєї діяльності дистанційно» [10, с. 118]. На жаль, ці дослідники не торкнулися характерних особливостей цифрової економіки як явища, що призвели до можливості компаній уникати справедливого оподаткування, в тому числі шляхом отримання «доходу без громадянства». Проте, на нашу думку, слід підтримати ідею цих вчених щодо аналізу проблеми оподаткування цифрової економіки через призму специфічних способів ведення діяльності, що виникли завдяки цифровізації, та сприйняття цифрової економіки як явища, яке не стало новим видом господарської діяльності, а видозмінило наявні.

Проаналізувавши думки дослідників, ми підтримуємо обраний деякими з них вектор сприйняття цифрової економіки як економічно-соціального явища, що революційно впливає на науково-технологічний прогрес та способи ведення господарської діяльності. Щоправда, у вітчизняній правовій науці поки що немає праць, в яких ґрунтовно було б досліджено вплив цифрової економіки на податкове право, а саме як цифровізація звичних видів економічної діяльності та поява нових бізнесів ІТ-сфери впливає на можливість наявних правових інструментів запобігати уникненню оподаткування, розмиттю бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування, та способів боротьби із цими негативними явищами.

III. Підходи до розуміння цифрової економіки в українській економічній науці.

Економічна наука, досліджуючи проблему цифрової економіки, приділяє увагу не тільки питанням загального характеру (що являє собою цифрова економіка), але і точковим, як от проблематика оподаткування доходів цифрової економіки.

О.М. Москаленко цифрову економіку визначає формою існування сучасної економіки і новим етапом розвитку інформаційної економіки на технологічному та ідеологічному базисі Четвертої індустріальної революції. Вчена акцентує увагу на необхідності «розділити терміни: цифрова економіка і ІТ-сфера» [11, с. 81-82], з чим ми беззаперечно погоджуємося. Хоч в статті і не наведено прямих ознак та характеризуючих рис, що пояснили б основоположні відмінності цих термінів, як і особливостей цифрової економіки як окремого явища, ширший погляд на питання визначення цифрової економіки та характеристика її як продукту чергової індустріальної революції вказує правильний вектор тлумачення цього терміну для правової та економічної наук.

Підручник колективу авторів-економістів «Цифрова економіка» хоч і вузько визначає цифрову економіку як «діяльність зі створення, поширення та використання цифрових технологій і пов'язаних з ними продуктів і послуг», проте в процесі подальшого опису цифрової економіки як явища та її складових пропонує висновок, що цифрова економіка є явищем ширшим [12, с. 8, с. 56–61]. Насамперед, доцільним є висновок, що цифрова економіка має розглядатися як наслідок Четвертої промислової революції, коли в процесі цифровізації виробництва утворилася не тільки нова категорія цифрових послуг, але й видозмінилися вже існуючі бізнес-моделі та способи ведення економічної діяльності внаслідок цифрової трансформації. Внаслідок цього, авторами висловлено пропозиції щодо необхідності вироблення концепції інноваційного економічного розвитку держав, серед складових якої окремою позицією зазначено розробку прогресивного податкового закону [12, с. 41–43].

Проблемі податкового регулювання в умовах формування цифрової економіки в Україні присвячено багатоаспектну працю В.Г. Бодрова, який серед іншого зазначає, що цифрова економіка це «модель економіки, заснована на можливостях, які надає доступ до Інтернету, що дозволяє підвищити продуктивність праці, конкурентоспроможність компаній, знизити витрати виробництва» [13, с. 31]. На наш погляд, цей автор демонструє що суб'єктом цифрової економіки може стати майже будь-який вид економічної діяльності, за умови наявності необхідної інфраструктури, що призведе до його цифровізації, автоматизації та підвищення мобільності. Автор спеціально підкреслює недосконаліть української законодавчої бази щодо оподаткування цифрової економіки [13, с. 31]. На жаль, автор оминає увагою вплив наслідків цифровізації економіки на оподаткування та не називає ключові характеристики цього явища, що призводять до нездатності наявної податкової системи відповідати викликам цифрової економіки.

В. Чекіна, натомість, розглянула наслідки для податкової сфери, які пов'язані саме зі змінами у способах ведення діяльності, що пов'язані з появою цифрової економіки. Авторка доречно зауважує, що, передусім, цифрова економіка пов'язана із питаннями складності податкового адміністрування, розмивання податкової бази з податку на прибуток та відповідно зменшення податкових надходжень. На жаль, в її роботах і не міститься опису особливостей цифрової економіки та причинно-наслідкових зав'язків, породжених ними, що впливають на складність її оподаткування наявними податковими механізмами. Проте вона доречно перелічує низку заходів, які допоможуть вирішити проблеми оподаткування цифрової економіки, серед яких уніфікація національного та міжнародного законодавства, перегляд існуючих моделей трансфертного ціноутворення з урахуванням товарів та послуг цифрової економіки тощо [14, с. 92–95].

Доповнюючи аналіз попередньої авторки, О.О. Кувалдіна наводить аналіз саме особливостей цифрової економіки, хоч і без прив'язки до проблем оподаткування та способів їх вирішення. Так, вона зазначає, що «характер цифрової економіки дає змогу глобальним компаніям отримувати прибутки в країні без фізичної присутності там, перенести прибуток в юрисдикції з низьким рівнем оподаткування, використовувати нематеріальні активи, які важко оцінити, а також знижувати податкове навантаження, використовуючи дочірні компанії», доповнюючи що у цифровій економіці також відсутнє єдине розуміння поняття «створення вартості» для цілей оподаткування, і, як результат, існує розрив, де створюється вартість і де сплачуються податки [15, с. 128].

В аналогічному векторі аналізує проблему і колектив авторів у складі Г.М. Котіної, М.М. Степури та Ю.М. Поливаної. Дослідниці зазначають, що цифрова революція та пов'язані з нею зміни у способі ведення підприємницької діяльності відкривають значні можливості компаніям уникати оподаткування, особливо в юрисдикціях-ринках, де споживається продукт їх діяльності [16, с. 188]. В якості потенційних податково-правових рішень, що врегулюють питання оподаткування цифрової економіки, автори аналізують пропозицію зміни правил розподілу прав на оподаткування доходів транснаціональних корпорацій між юрисдикціями та значною мірою посилаються на крок 1 Плану BEPS ОЕСР, який пропонує ці зміни [16, с. 189, 192].

Аналіз робіт дослідників-економістів показує, що сприйняття цифрової економіки як загального економічного явища існує у вітчизняній науці і воно достатньо розвинуте. Аналізуючи з правового погляду описані вище думки дослідників, спостерігається патерн аналізу проблематики цифрової економіки з описово-практичного боку, без достатньої систематизації отриманих результатів, що дозволяли б кодифікувати отримані висновки та застосувати їх у процесі законотворення як в термінологічній, так і в практичній площині.

Ми вбачаємо необхідність зі свого боку взяти за основу висновки вчених-економістів щодо природи цифрової економіки як явища та її особливих характеристик та, по-перше, запропонувати визначення цифрової економіки, по-друге, чітко ідентифікувати проблеми наявного, насамперед, податкового регулювання цифрової економіки з огляду на її специфічні характеристики та, по-третє, надати пропозиції щодо зміни конкретних правових механізмів для вирішення наведених проблем.

З проаналізованого вище виглядає очевидною також необхідність орієнтуватися на міжнародний досвід у сфері вирішення проблем оподаткування цифрової економіки. Пам'ятаючи, що розвинуті держави світу активно намагаються через економіко-правові інструменти захищатися від втрати податкових надходжень, які є наслідком поширення цифрової економіки, українській державі варто пришвидшитись у адаптації аналогічних механізмів, при цьому узгоджено з іноземними країнами-партнерами. Задля реалізації такої мети вивчення світового досвіду є необхідним, а насамперед Плану BEPS ОЕСР як засадничої роботи у цій сфері.

IV. Підходи до розуміння цифрової економіки в Плані BEPS ОЕСР.

Дискусія стосовно необхідності змін податкового регулювання для приведення його у відповідність до новітніх викликів цифрової економіки почала активно розвиватися з середини двохтисячних років, а її каталізатором стала публікація Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку Плану BEPS (від англ. «Base erosion and Profit Shifting»), 1-й крок якого спрямований саме на розробку правил для оподаткування цифрової економіки. Найбільш ґрунтовною працею, що аналізує проблему оподаткування цифрової економіки та підсумовує результати досліджень світових лідерів у цій сфері є звіт ОЕСР щодо 1-го кроку Плану BEPS, напрацювання якого, зокрема, покладені в основу пропозицій змін міжнародного податкового законодавства та національного податкового права багатьох країн, що спрямовані на оподаткування доходів цифрової економіки.

У Звіті стосовно 1-го кроку Плану BEPS ОЕСР пропонує не виділяти цифрову економіку як окремий сектор економіки, а натомість визначити поняття через специфічні способи ведення господарської діяльності та моделі ведення бізнесу, притаманні саме цифровій економіці. Очевидними є такі ознаки як використання цифрових технологій та цифрових даних в процесі діяльності. Проте форми ведення бізнесу, що є частиною цифрової економіки, об'єднують й інші спільні характеристики: (1) мобільність нематеріальних активів, які використовуються підприємствами для отримання прибутку, користувачів та джерел отримання прибутку, функцій та персоналу компаній завдяки гнучкості в питаннях вибору місцезнаходження серверів, працівників та інших ресурсів завдяки зменшенню потреби в місцевому персоналі; (2) орієнтація на використання та збір даних, та використання участі користувачів як спосіб генерування даних; (3) створення вартості та актуальності продукту через наявність мережі користувачів; (4) волатильність, тобто швидка зміна як бізнес-моделей, так і самих результатів діяльності через еволюцію технологій та появу нових учасників ринку завдяки низькому бар'єру для початку діяльності [19; с. 55–63]. Що важливо, кожна із цих особливостей може бути притаманна будь-якому виду економічної діяльності. На нашу думку, це розуміння є важливим з огляду на те, що специфічне правове регулювання цифрової економіки має поширюватись не на вузький перелік суб'єктів залежно від їх виду діяльності, а на всіх учасників економічних відносин рівною мірою.

Що стосується оподаткування, вищенаведені характеристики цифрової економіки зумовлюють мінімізацію оподаткування в країні джерела доходу шляхом зменшення власної присутності там, відсутність податку на доходи нерезидента в країні походження доходу, оскільки доходи нерезидентів від продажу товарів і послуг не оподатковуються, концентрацію основних функцій, ризиків та активів у компанії, що є резидентом низькоподаткової юрисдикції, внаслідок чого переважна більшість доходів групи має оподатковуватись саме у цій країні.

Можливими варіантами вирішення цієї проблеми можуть стати як нові правила визначення критеріїв економічної присутності компаній в певній юрисдикції, що надавали б цій країні право (податкову юрисдикцію) для оподаткування прибутку таких компаній, так і еволюція правил трансфертного ціноутворення, що впливають на розподіл доходів транснаціональних компаній між юрисдикціями залежно від вкладу кожної з них (як шляхом присутності там персоналу, функцій і ризиків, так і шляхом місцезнаходження користувачів, покупців чи необхідної інфраструктури). Звісно, можлива адаптація й інших підходів, не згаданих у цій статті, головне, щоб вони вирішували проблемні аспекти діяльності цифровізованих компаній та оподаткування їх прибутків загалом, а не лише стосувалися діяльності компаній IT-сфери.

На підтвердження того, що цифрову економіку не варто розглядати виключно як вид економічної діяльності, пропонуємо проаналізувати перелік суб'єктів, на які будуть поширюватися два податкових заходи, які ОЕСР пропонує прийняти на міжнародному рівні, щоб сприяти вирішенню питання оподаткування цифрової економіки.

Перший захід (Pillar 1) передбачає введення нового підходу до розподілу прав держав на оподаткування прибутку міжнародних груп компаній (з консолідованою річною виручкою понад 20 мільярдів євро та прибутковістю понад 10 відсотків) шляхом введення нового правила визначення так-званого «податкового нексусу». Держави-ринки, на території яких продають товари чи послуги зазначені транснаціональні компанії незалежно від наявності у них фізичної присутності в країні, отримають право на оподаткування їх прибутку (розповсюджується на всі групи компаній з виручкою понад 1 мільйон євро на рік). Захід блоку 2 (Pillar 2) має на меті встановити глобальну мінімальну ставку корпоративного податку, відповідно до яких компанії, що здійснюють діяль-

ність в низькоподаткових юрисдикціях, будуть змушені «доплатити» податок у країні резидентності контролюючих компанії (холдингів), щоб досягти ефективної податкової ставки з податку на прибуток не нижче 15%. Правила будуть застосовуватися до міжнародних груп компаній з консолідованою річною виручкою понад 750 мільйонів євро.

Обидва заходи не окреслюють якогось спеціального кола суб'єктів відповідно до виду їх діяльності, товару чи послуги, що вони виробляють, або способу ведення їх економічної діяльності. Навпаки, зазначені правила можуть однаково поширюватись як на транснаціональні корпорації зі сфери автомобілебудування, так і на класичні підприємства ІТ сфери. Насамперед, такий підхід свідчить про універсальність підходів цифрової економіки та загальність проблем та викликів, які вона ставить перед податківцями всього світу.

Отже, для вирішення проблеми оподаткування цифрової економіки варто розробити загальні правила, що будуть застосовуватися до всіх учасників підприємницької діяльності, проте підкреслювати ключові особливості цифрової економіки, що сприяють виведенню прибутку з-під оподаткування. Зокрема, цій меті можу слугувати розробка нових правил визначення розподілу прибутків транснаціональних корпорацій між юрисдикціями, опрацювання нових правил визначення постійного представництва, загальних правил визначення країни джерела походження доходу та прав такої країни на оподаткування доходів отриманих на її території, модифікація правил трансфертного ціноутворення тощо.

Висновки. У підсумку зазначимо, що цифрова економіка є соціально-економічним феноменом, що став результатом промислово-технічної революції. Цифрову економіку некоректно описувати і регулювати тільки як діяльність в ІТ-сфері. Це явище є ширшим за своєю природою і не обмежується сферами господарської діяльності, натомість видозмінюючи саму систему виробничих процесів: так само як внаслідок першої індустріальної революції ремісничо-фактурну економіку замінила фабрично-заводська економіка, а далі на її заміну прийшла індустріальна економіка внаслідок Другої промислової революції.

Так само, як зараз виглядало б недоречним вводити податок на продукцію, вироблену на заводі, а не в межах ремісничого цеху у якості реакції на промислову революцію, ми вважаємо недоречним обмежуватися лише введенням податків на продукти діяльності та доходи ІТ-сфери. Податкова система має адаптуватись до нових реалій ведення господарської діяльності, що привнесені цифровізацією. Законодавець має проаналізувати характерні особливості цифрової економіки, що впливають на ефективність застосування наявних податкових інструментів до змінених форм ведення господарської діяльності та визначити, яким чином ці інструменти можна пристосувати до викликів сьогодення.

Підсумовуючи наведене вище, можна зазначити, що цифрова економіка – це спосіб ведення господарської діяльності, що ґрунтується на використанні інформаційно-комунікативних технологій, цифровізації та обміні цифрових даних та характеризується мобільністю активів, функцій, персоналу, джерел отримання прибутку, орієнтацією на використання та збір даних, участь користувачів у створенні даних та доданої вартості. Пропоноване визначення може, на наш погляд, слугувати відправною точкою для формування нових законодавчих механізмів регулювання впливу цифрової економіки на підприємництво, надаючи розуміння цього феномена та його ключових рис, що відрізняють його від інших способів ведення діяльності.

Зокрема цифрову економіку як феномен, що визначає новий спосіб ведення господарської діяльності, від «класично-звичних» способів ведення господарської діяльності передусім відрізняють особливості способів ведення «цифрової» діяльності. Серед них – можливість створювати цифровий продукт віддалено, залучаючи працівників з будь-якої країни, передавати права інтелектуальної власності на продукт компанії в будь-якій країні, яка, в свою чергу, може продавати відповідні цифрові послуги в будь-якому місці світу через мережу інтернет, не маючи фізичної присутності в країні споживача.

Зазначені особливості цифрової економіки поки що надзвичайно ускладнюють її оподаткування. В той час як цифрова економіка характеризується своєю мобільністю, міжнародне податкове право наразі ґрунтується на принципі територіальності: кожна країна має право оподатковувати прибутки, отримані її резидентами (компаніями що зареєстровані або мають місце ефективного управління на території країни) або постійними представництвами (постійне фізичне місце ведення господарської діяльності на території країни) компаній - нерезидентів на її території.

Внаслідок обговорень та дискусій країни-члени ЄС, Сполучене Королівство, США, Індія та інші країни почали вносити зміни в податкове законодавство, спрямовані на оподаткування доходів цифрової економіки. Наприклад, розроблялися можливості визнання цифрового постійного представництва, запроваджуються зміни у визначення економічної присутності компаній на ринку країни, що дають підстави державі оподаткувати прибутки від ведення діяльності на території такої країни, пристосовуються правила трансфертного ціноутворення, на підставі яких країни визначають обсяг прибутків компаній, на оподаткування яких вони можуть претендувати за умови наявності економічної присутності компанії на ринку країни.

Станом на 2024 рік ОЕСР закінчує розробку уніфікованого підходу до оподаткування доходів цифрової економіки, який має замінити окремі законодавчі новації згадувані вище. Тим не менше, таке рішення ОЕСР не означає, що податкове законодавство України не має ~~вид~~змінюватись автономно чи що Україна не має надавати свої пропозиції щодо оподаткування доходів цифрової економіки, особливо зважаючи на наші сучасні виклики.

Наприкінці важливо наголосити, що законодавець має сконцентруватися на адаптації податкової системи до викликів цифрової економіки в цілому і модифікації податкових правил в їх сукупності, а не вводити окремі законодавчі ініціативи, спрямовані на оподаткування нових категорій товарів і послуг, що з'являються на ринку, чи компаній, що такі товари чи послуги виробляють і поширюють.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Про Державний бюджет України на 2024 рік»: Закон України № 3460-IX від 09.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text.
2. «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам»: Закон України № 1525-IX від 03.06.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text.
3. «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/67-2018-%D1%80#Text.
4. «Про стимулювання розвитку цифрової економки в Україні»: Закон України № 1667-IX від 1 грудня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1667-20#Text.
5. «Про платіжні послуги»: Закон України № 1591-IX від 30.06.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20/ed20210630#n118.
6. «Про захист прав споживачів»: Закон України № 3153-IX від 10.06.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20/ed20230610#n57.
7. Вінник О. Право цифрової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 6/2021. С. 157–163.
8. Вінник О. Право цифрової економіки: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 350 с.
9. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Цифрова економіка як законодавчий термін: проблемні питання формування понятійного апарату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 2. С. 32–38.
10. Войцеховська О.Р., Вдовічен В.А. Правове регулювання оподаткування цифрових компаній у Великобританії. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 4 (74). С. 118–122. https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.18.
11. Москаленко О.М. Цифрова економіка: теоретичні засади та концепція розвитку. Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем (2018): матеріали науково-практичної конференції, 19-20 квітня 2018 року / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ: Знання України, 2018. С. 79–83. URI: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/14569.
12. Олешко Т.І., Касьянова Н.В., Смерічевський С.Ф. та ін. Цифрова економіка: підручник. НАУ, 2022. 200 с.
13. Бодров В.Г. Податкове регулювання в умовах формування цифрової економіки в Україні. *Економічний вісник*. Серія: Фінанси, облік, оподаткування. 2018. Вип. 2. С. 30–37. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ehsfat_2018_2_7.

14. Чекіна В.Д. Смарт-промисловість і податки: точки дотику. *Фінанси України*. 2017. № 11. С. 89–109
15. Кувалдіна О.О. Проблеми оподаткування податком на прибуток в умовах цифрової економіки та BEPS. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. Вип. 134. С. 128–132. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2020_34_23.
16. Котіна Г.М., Степура М.М., Поливана Ю.М. Taxation Of Digital Services As An Alternative Fiscal Tool In The Context Of Global Trends. *Підприємництво та інновації : наук. журн. з питань економіки та бізнесу* / ПВНЗ «Міжнар. ун-т фінансів»; [редкол.: Л.Г. Смоляр (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2020. Вип. 12. С. 188–194. URL: https://ir.kneu.edu.ua/handle/ 2010/34309.
17. OECD (2015), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/9789264241046-en.

УДК 321.011:65.012.8
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.20

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Солодка О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-1799-0712

Солодка О. Пріоритетні напрями забезпечення інформаційного суверенітету України.
Стаття присвячена визначенню пріоритетних напрямів забезпечення інформаційного суверенітету України. У публікації доводиться, що інформаційний суверенітет держави актуалізується через створення можливостей його забезпечення, що повинно включати: створення комплексної нормативно-правової регламентації поняття «інформаційний суверенітет», його складових, напрямів його забезпечення (законодавче визначення та забезпечення стратегічних напрямів розвитку і захисту національного інформаційного простору, визначення норм, засад і меж діяльності зарубіжних та міжнародних суб'єктів у національному інформаційному просторі України); повноважень відповідних органів та їх координації і взаємодії; участь у створенні та розвитку норм міжнародного права з огляду на інтеграцію у глобальний інформаційний простір, зокрема активізації участі України в обговоренні та вирішенні питань функціонування і розвитку глобального інформаційного простору, адже лише за таких умов її національні інтереси в аспекті забезпечення інформаційного суверенітету будуть враховані.

Важливим аспектом забезпечення інформаційного суверенітету України є вирішення проблем реінтеграції інформаційного простору України шляхом формування держави, орієнтованої на демократичні цінності та просування її іміджу як цивілізованої європейської країни; виховання громадянина та формування національної та громадянської ідентичності, формування на підґрунті базових демократичних цінностей політичної нації; об'єднання суспільства національною ідеєю. З метою реалізації зазначених ініціатив, необхідним вбачається впровадження кількох векторів – інформаційного, спрямованого на формування у свідомості громадян відчуття єдності; правового, метою якого є подолання прогалин національного інформаційного законодавства, узгодження колізій; суспільного, націленого на розгортання широкого суспільного діалогу з проблем становлення інформаційної моделі держави, освітнього – спрямованого на формування системи медіаграмотності та медіа культури, безпекового, націленого на формування основ національної інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформаційний суверенітет, забезпечення інформаційного суверенітету, інформаційний простір.

Solodka O. Priority directions of securing the information sovereignty of Ukraine.
The article is devoted to the identification of priority directions for ensuring information sovereignty of Ukraine. The publication proves that the information sovereignty of the state should be talked about only under the condition of creating opportunities to ensure it, which should include: the creation of a comprehensive normative and legal regulation of the concept of «information sovereignty», directions of its provision (legislative definition and provision of strategic directions for the development and protection of the national information space, determination of norms, principles and limits of activities of foreign and international entities in the national information space of Ukraine); powers of relevant bodies and their coordination and interaction; participation in the creation and development of international law norms with a view to integration into the global information space, in particular, the activation of Ukraine's participation in the discussion and resolution of issues of the functioning and development of the global information space, because only under such conditions will its national interests in the aspect of ensuring information sovereignty be taken into account.

An important aspect of ensuring Ukraine's information sovereignty is solving the problems of reintegration of Ukraine's information space through the formation of a state focused on democratic values and promoting its image as a civilized European country; citizen education and formation of national and civic identity, formation of a political nation on the basis of basic democratic values; unification of society by a national idea.

In order to implement the mentioned initiatives, it is considered necessary to implement several vectors – information aimed at forming a sense of unity in the minds of citizens; legal, the purpose of which is to overcome gaps in national information legislation, to reconcile conflicts; public, aimed at the development of a broad public dialogue on the problems of forming the information model of the state, educational – aimed at forming a system of media literacy and media culture, security, aimed at forming the foundations of national information security.

Key words: information sovereignty, ensuring information sovereignty, information space.

Постановка проблеми. Дослідження питань інформаційного розвитку держав, їх співіснування в інформаційному просторі, що є відображенням еволюції інформаційного суспільства набуває особливого значення та об'єктивно актуалізує теоретичну і практичну роботу, спрямовану на вирішення задач, безпосередньо пов'язаних з формуванням системи забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету України. Зважаючи на складність, динаміку та масштабність сучасних інформаційних процесів та враховуючи той факт, що український інформаційний простір є полем перманентної інформаційної агресії, питання дослідження забезпечення інформаційного суверенітету України, які були актуальними від часу здобуття Україною незалежності, значно поглибившись з активною фазою війни рф проти України, вимагають прискорення зазначених процесів та донесення їх актуальності до міжнародної спільноти з метою вироблення спільних заходів забезпечення належного функціонування інформаційної сфери.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів забезпечення інформаційного суверенітету України.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика інформаційного суверенітету держави є предметом чималої кількості наукових праць, зокрема таких представників як О. Баранов, В. Горовий, О. Довгань, Д. Дубов, В. Пилипчук, О. Ярема та багатьох інших, проте стрімкий розвиток інформаційних технологій, глобалізація, використання інформаційного простору в протиправних цілях, різне трактування понять інформаційної сфери створює нові виулики для інформаційного суверенітету та вимагає досліджувати актуальні перспективи впровадження положень щодо його забезпечення як на національному рівні, так і в міжнародних масштабах.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна складова завжди була присутня в структурі міжсуб'єктної взаємодії, однак сучасні тенденції в розвитку цивілізації вивели її в контексті державного суверенітету на перший план, зробили її надто помітною і практично значущою рисою у відносинах як всередині держави, так і міждержавному рівні, щоб ігнорувати потребу відобразити її за допомогою відповідного поняття – інформаційний суверенітет. Такий тип суверенітету є мінливим і вирізняється відносністю, відкритістю, прогресивністю і прагматизмом, на відміну від абсолютного, закритого, оборонного і риторично-упереджувального характеру класичного суверенітету [1]. Суверенітет закладає основи для рівності – визнання за кожним народом права самостійно обирати форму держави, відстоювати власні національні інтереси у світовому товаристві, вільно укладати міжнародні угоди [2], що сьогодні потрібно інтерпретувати через інформаційну складову.

Оскільки суверенітет має дві сторони, внутрішню і зовнішню, а національний інформаційний простір є частиною глобального, слід звернути увагу на низку актуальних аспектів: по-перше, питання полягає не в тому, чи можна застосовувати міжнародне право до «інформаційного простору» або «кіберпростору», а в тому, які саме форми і методи при цьому мають використовуватись; по-друге, межі застосування міжнародного права не слід зводити до системи обмежень, що накладаються чинним міжнародним правом на національні або регіональні підходи у сфері регулювання застосування інформаційно-комп'ютерних технологій; по-третє, міжнародне право може бути застосоване до Інтернету, а Інтернет впливає на міжнародне право. При цьому теза про виникнення нового міжнародного права, про що йшлося в окремих працях західної правової доктрини, є дискусійною; по-четверте, реальність не підтвердила припущення про те, що регулювання відносин у сфері Інтернету настільки різноманітне і породжує такі синергетичні зв'язки, які

можуть трансформувати роль суверенних держав як суб'єктів міжнародного права. Також маємо наголосити на важливості активізації участі України в обговоренні та вирішенні питань функціонування і розвитку глобального інформаційного простору, адже лише за таких умов її національні інтереси в аспекті забезпечення інформаційного суверенітету будуть враховані.

Якщо на внутрішньодержавному рівні слід говорити про суверенітет як ознаку держави, то на міжнародному – про принцип поваги до державного суверенітету. Державний суверенітет залишається базисом міжнародно-правової системи. У межах міжнародного права доцільно розробити більш ефективні механізми для захисту державного суверенітету, враховуючи необхідність його захисту на сучасному етапі від інформаційних проявів міжнародного злочину «агресія», а також «гібридних» війн [3].

Для забезпечення рівноправного та скоординованого включення України до світового інформаційного простору необхідно визначити головні принципи міжнародної взаємодії в цій сфері, до яких можна віднести: використання світового досвіду з інтеграції правового, організаційного і технічно-технологічного змісту; створення нормативно-правової бази інформатизації різних суб'єктів на основі системи двох- і багатосторонніх міжнародних договорів й угод; правове і технологічне забезпечення доступу різних суб'єктів до закордонних інформаційних ресурсів; упровадження міжнародних стандартів для забезпечення пошуку, збирання, збереження і використання інформації; активне використання закордонних інформаційних продуктів для формування власних інформаційних ресурсів України; придбання ліцензій; забезпечення актуальності інформаційних ресурсів України і збільшення національної присутності у світовому інформаційному просторі; забезпечення участі України як повноправного члена міжнародних програм і проєктів у зв'язку з формуванням світового інформаційного простору, створенням нових інформаційних технологій; моніторинг форм і методів впливу міжнародних засобів комунікацій на процеси формування суспільної свідомості в Україні.

Необхідно забезпечити реальну участь України в міжнародних органах з питань формування та використання світового інформаційного простору. Інформаційний простір України повинен розглядатись як складова світового та європейського інформаційних просторів з урахуванням національних інтересів України та забезпечення її інформаційної безпеки [4]. Водночас на заваді виробленню такого підходу очікувано може стати відсутність спільного розуміння інформаційного суверенітету, адже, як зокрема вказують положення ЄС [5], наразі фактично визнається існування лише технологічного суверенітету, пов'язаного з технологічним розвитком та прагненням лідерства, стійкістю критичної інфраструктури та безпекою ланцюгів постачання технологій. Загалом чинне законодавство країн-членів ЄС та НАТО не містить дефініцій поняття «інформаційний суверенітет», хоча існує тенденція його закріплення у контексті прийняття законів ЄС про цифрові послуги та цифрові ринки, правового регулювання захисту персональних даних, протидії дезінформації. Питання забезпечення інформаційного суверенітету розглядаються в контексті цифрового суверенітету або протидії гібридним загрозам.

Специфічна ситуація України полягає у тому, що окрім викликів сучасного інформаційного розвитку, необхідно також протидіяти використанню сусідом-агресором інформаційного простору України для створення сприятливого інформаційного середовища для просування антиукраїнських наративів, зокрема через інформаційно-комунікаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях; проведення державою-агресором спеціальних інформаційних операцій; недостатню розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України; неефективність державної інформаційної політики щодо формування національної ідентичності, недосконаліть законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічних комунікацій, зокрема стратегічного наративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства тощо, тому питання забезпечення інформаційного суверенітету України має декілька аспектів.

Одне з найважливіших завдань для забезпечення інформаційного суверенітету – створення законодавчої бази, зокрема розроблення відповідних концепцій та стратегій інформаційного розвитку держави, а також планів їхньої реалізації. Такі стратегічні документи в правовій формі визначають напрями і перспективи розвитку держави, створюють правові засади інноваційного розвитку, визначаючи основи державної політики у сфері забезпечення інформаційного суверенітету.

Фактично, йдеться про першочергову необхідність розроблення концепції забезпечення інформаційного суверенітету, яка враховуватиме доцільність: чіткого політико-правового визначення ролі та місця країни в глобальному інформаційному просторі, приєднання до міжнародних договорів і конвенцій, які регламентують порядок діяльності державних і недержавних органів в інформаційних мережах і системах комунікацій; підтримки кризових каналів комунікації у відносинах із широким колом міжнародних акторів, активізації з ЄС і НАТО з питань інтерпретації конкретних норм міжнародного гуманітарного права щодо дій у кіберпросторі, спеціальних інформаційних операцій тощо, спільного управління ескалацією криз у кіберпросторі та інших заходів забезпечення мінімально прийнятного рівня стратегічної стабільності в кіберпросторі; відображення в законодавстві технологічно нових способів вчинення протиправних дій з використанням ІКТ.

Зазначені заходи можуть уживатися як допоміжні в реалізації стратегічної мети шляхом:

– вироблення дієвих механізмів захисту інформаційного суверенітету України, які б забезпечили розвиток українського суспільства в дусі національної гідності, патріотизму та національної свідомості з дотриманням принципів захисту прав, свобод і безпеки людини та законних інтересів суспільства і держави в інформаційній сфері;

– упорядкування інформаційної діяльності в національному вимірі з метою її ефективної координації на державному рівні, формування національної системи забезпечення інформаційної безпеки, в тому числі побудови ефективної системи стратегічних комунікацій як скоординованої взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством;

– удосконалення комплексу заходів із протидії негативним інформаційним впливам, зокрема шляхом наповнення українського та всесвітнього медіапростору якісним інформаційним продуктом щодо України, формування інформаційної культури громадян;

– реформування законодавства у сфері обігу інформації з обмеженим доступом відповідно до норм міжнародного права та правових актів ЄС і НАТО, зокрема, в частині удосконалення системи державної таємниці та службової інформації;

– створення ефективної системи забезпечення кібернетичної безпеки України, до основних завдань якої віднести: моніторинг кібернетичного простору з метою своєчасного запобігання, виявлення і припинення чи нейтралізації кібернетичних загроз; розроблення відповідної законодавчої бази; кібернетичний захист критичної національної інфраструктури з урахуванням інтересів державно-приватного партнерства.

Зростання залежності сучасного суспільства від стійкого функціонування інформаційної інфраструктури робить реалізацію національних інтересів України в інформаційній сфері важливим чинником національної безпеки. Тож для України сьогодні необхідним кроком на шляху до інформаційного майбутнього є розроблення цілісної гнучкої динамічної державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки, яка враховуватиме багатоаспектність цього явища, перспективні тенденції змін інформаційного простору, особливості геополітичного становища, економічного стану країни і знайде своє відображення у суспільній свідомості, а також на правовому концептуально-доктринальному рівні та в ефективному інформаційному законодавстві [6, с. 178].

Важливим аспектом забезпечення інформаційного суверенітету України є вирішення проблем реінтеграції інформаційного простору України шляхом формування держави, орієнтованої на демократичні цінності та просування її іміджу як цивілізованої європейської країни; виховання громадянина та формування національної та громадянської ідентичності, формування на підґрунті базових демократичних цінностей політичної нації; об'єднання суспільства національною ідеєю.

Для того, щоб комунікація сприяла реалізації мети, необхідне впровадження кількох векторів інформаційної політики: інформаційного, покликаного формувати у свідомості громадян відчуття єдності в державі; правового, метою якого є подолання прогалин національного інформаційного законодавства; суспільного, націленого на розгортання широкого суспільного діалогу з проблем становлення модернізаційної моделі держави, освітнього, спрямованого на формування системи медіаграмотності та медіакультури.

Висновки. Про інформаційний суверенітет держави слід говорити лише за умови створення можливостей його забезпечення, що повинно включати: створення комплексної нормативно-правової регламентації визначення поняття «інформаційний суверенітет», напрямів його забезпечення (законодавче визначення та забезпечення стратегічних напрямів розвитку і захисту національного інформаційного простору, визначення норм, засад і меж діяльності зарубіжних та міжнародних

суб'єктів у національному інформаційному просторі України); повноважень відповідних органів та їх координації і взаємодії; участь у створенні та розвитку норм міжнародного права з огляду на інтеграцію у глобальний інформаційний простір, унормування діяльності транснаціональних постачальників інформаційних послуг. З метою забезпечення інформаційного суверенітету держави доцільним вбачається добровільне вироблення норм безпечного співіснування держав в інформаційному просторі в багатосторонньому або двосторонніх форматах. Також може йтися про підписання міжнародних угод щодо встановлення загальних принципів забезпечення міжнародної безпеки в інформаційному середовищі, де одним із питань має бути право держави на забезпечення власного інформаційного суверенітету. У довгостроковій перспективі доцільно виробити комплекс зобов'язань щодо відповідальної поведінки держав в інформаційному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gong Wenxiang. Information Sovereignty Reviewed. Peking University. *Intercultural Communication Studies*. 2005. Vol. XIV. Issue 1. P. 119–135.
2. Топчій В.В. Межі державного суверенітету: теорія та практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 78–81.
3. Кубальський В.Н. Особливості поняття «державний суверенітет» у сучасному міжнародному праві. *Правова держава*. 2017. Випуск 28. С. 400–410.
4. Швець С.М. Питання інформаційних ресурсів: зв'язок національних зі світовими. *Правова інформатика*. 2009. № 3(23). С. 42–51.
5. Стратегія Союзу безпеки ЄС на 2020–2025 роки. URL: http://www.instituteofeurope.fr/images/uploads/analitika/2020/an215 (дата звернення: 21.08.2024).
6. Ткачук Т.Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: дис. … д-ра юрид. наук. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. 487 с.

УДК 342.722 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.21

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ПОЛІЦІЇ: ПИТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Стахура А.П.,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
та публічного управління
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-9497-9797
e-mail: dduvs_conf@ukr.net

Стахура А.П. Адміністративно-правове забезпечення гендерної рівності у поліції: питання зарубіжного досвіду.

Дослідження присвячене розкриттю адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності у поліції на основі окремих аспектів вивчення досвіду зарубіжних країн. Наголошено на тому, що проблема досягнення гендерної рівності є актуальною не лише для Національної поліції, а й для інших складових сектору безпеки і оборони України. Підкреслено, що комплексне вирішення проблеми гендерної рівності у Національній поліції має передбачати вирішення наступних завдань: здійснення аналізу теоретичних засад поняття «гендерна рівність» та його особливостей у контексті правоохоронної діяльності; аналіз та репрезентація сучасного стану адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності в Національній поліції України; проведення порівняльного аналізу шляхів досягнення гендерної рівності в поліції зарубіжних держав; виявлення основних проблемних аспектів забезпечення гендерної рівності в поліції; формулювання пропозицій щодо практичного удосконалення адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності у Національній поліції України. Констатовано, що вирішення проблемних питань досягнення гендерної рівності у Національній поліції України має здійснюватись на двох ключових рівнях: нормативно-правовому та організаційному. Вбачається, що важливим аспектом запозичення позитивного зарубіжного досвіду плану дій ради Європи для України «Стійкість. Відновлення. Відбудова» на 2023–2026 роки є досягнення гендерної рівності у Національній поліції, подолання сексизму, мобінгу, будь-яких проявів дискримінації за ознакою статі тощо. Це дозволить не лише створити правове підґрунтя для запровадження відповідних змін у роботі Національної поліції, а й впровадити їх у практику діяльності цієї правоохоронної інституції. Зроблено висновок про те, що у повоєнний час потрібно зосередитись на вивченні зарубіжного досвіду передових демократичних держав, акцентувавши увагу на найбільш прийнятних для імплементації Україною практиках. Зазначене має сприяти подоланню гендерного розриву у Національній поліції України в повоєнний час та розвитку цієї інституції як демократичного правоохоронного відомства.

Ключові слова: гендер, права і свободи, поліція, адміністративно-правове забезпечення, гендерна рівність, зарубіжний досвід, правоохоронні органи, сектор безпеки і оборони, недискримінація.

Stakhura A.P. Administrative and legal support for gender equality in the police: issues of foreign experience.

The study is devoted to the disclosure of administrative and legal support for gender equality in the police based on certain aspects of the experience of foreign countries. It is emphasized that the problem of achieving gender equality is relevant not only for the National Police, but also for other components of the security and defense sector of Ukraine. It is emphasized that a comprehensive solution to the problem of gender equality in the National Police should include the following tasks: analysis of the theoretical foundations of the concept of "gender equality" and its features in the context of law enforcement; analysis and representation of the current state of administrative and legal support

for gender equality in the National Police of Ukraine; comparative analysis of ways to achieve gender equality in the police of foreign countries; to identify the main problematic aspects of ensuring gender equality in the police; to formulate proposals for practical improvement of administrative and legal support for gender equality in the National Police of Ukraine. It is stated that the problematic issues of achieving gender equality in the National Police of Ukraine should be addressed at two key levels: regulatory and organizational. It is believed that an important aspect of borrowing positive foreign experience of the Council of Europe's action plan for Ukraine "Resilience. Recovery. Rebuilding" for 2023–2026 is the achievement of gender equality in the National Police, overcoming sexism, mobbing, any manifestations of gender discrimination, etc. This will allow not only to create a legal basis for introducing appropriate changes in the work of the National Police, but also to implement them in the practice of this law enforcement institution. The author concludes that in the post-war period, it is necessary to focus on studying the foreign experience of advanced democratic states, with a focus on the most acceptable practices for implementation by Ukraine. This should help to overcome the gender gap in the National Police of Ukraine in the postwar period and develop this institution as a democratic law enforcement agency.

Key words: gender, rights and freedoms, police, administrative and legal support, gender equality, foreign experience, law enforcement agencies, security and defense sector, non-discrimination.

Постановка проблеми. Досягнення гендерної рівності у всіх сферах суспільного життя в цілому та правоохоронних органах зокрема, набуває останнім часом все більшої актуальності. У системі правоохоронних органів ключове місце займає Національна поліція. Водночас, у зв'язку із триваючою дією воєнного стану в Україні все більшу роль у секторі безпеки і оборони відграють жінки.

Проблема гендерної рівності в правоохоронних органах є актуальною як для України так і для багатьох зарубіжних держав. Це обумовлює наявність суттєвого наукового доробку, присвяченого проблемам законодавства, формуванню та реалізації державної політики щодо досягнення рівних можливостей для жінок і чоловіків у правоохоронній сфері. Однак, попри численні дослідження, які обґрунтовують важливість досягнення гендерного паритету у поліції, питання адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності у Національній поліції України все ще лишаються актуальними та потребують свого вирішення. Багато в чому позитивному вирішенню цього питання сприятиме вивчення зарубіжного досвіду, запозичення якого є актуальним для вітчизняних правоохоронних структур.

Мета статті полягає у розкритті адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності у поліції на основі аналізу досвіду зарубіжних країн.

Стан опрацювання проблематики. Питання досягнення рівності жінок та чоловіків у секторі безпеки і оборони України набуло невідкладного значення після повномасштабної збройної агресії, розгорнутої Російською Федерацією проти України. Серед вітчизняних фахівців, які займалися вивченням цієї проблеми слід виокремити Ірину Грицай, Ірину Дрок, Катерину Катеринчук, Нелю Лях, Тамару Марценюк, Ларису Наливайко, Бориса Логвиненка та Наталію Уварову.

Разом із тим, триваюча дія особливого правового режиму воєнного стану обумовлює широке залучення осіб чоловічої статі для участі у обороні України, що актуалізує питання, пов'язані із збільшенням ролі жінок у правоохоронній діяльності для досягнення гендерного паритету у Національній поліції України.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладу основних положень дослідження, варто зупинитися на тому, що комплексне вирішення проблеми гендерної рівності у Національній поліції має передбачати вирішення наступних завдань: а) здійснення аналізу теоретичних засад поняття «гендерна рівність» та його особливостей у контексті правоохоронної діяльності; б) аналіз та репрезентація сучасного стану адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності в Національній поліції України; в) проведення порівняльного аналізу шляхів досягнення гендерної рівності в поліції зарубіжних держав; г) виявлення основних проблемних аспектів забезпечення гендерної рівності в поліції; ґ) формулювання пропозицій щодо практичного удосконалення адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності у Національній поліції України.

Водночас, маючи обмеження у змісті та обсязі представленої статті, зупинимось на окремих положеннях, пов'язаних із досліджуваною проблемою.

Яна Сало та Діана Пашута зазначають, що показник глобального гендерного розриву (на основі середньозваженого показника чисельності населення для кожної зі 156 країн, включених у цей

рік) у 2021 році становив 67,7 % (якщо розглядати лише 107 країн, які аналізуються безперервно з 2006 по 2021 рік, він становить 68 %). Це означає, що розрив, що залишився, становить 32,3 %. У середньому розрив збільшився майже на 0,6 відсоткового пункту в порівнянні з попередньою версією індексу. Це загальне збільшення глобального ґендерного розриву також відбивається у тому факті, що кількість країн, у яких спостерігається хоча б незначне покращення, менша, ніж кількість країн, які показали нижчі за минулорічні результати. Зі 153 країн та економік, охоплених як 2021, так і 2020 року, 98 покращили свої показники, а 55 знизилися або зупинилися. Хоча жодна країна ще не досягла повного ґендерного паритету, дві провідні країни (Ісландія та Фінляндія) подолали не менше 85 % свого розриву, а ще сім країн (Литва, Намібія, Нова Зеландія, Норвегія, Швеція, Руанда та Ірландія) закрили не менше 80 % свого розриву [1].

Доволі цікавою тут вбачається позиція Максима Калімана, який зауважує що, окрім дотримання прав і свобод жінок, гендерна рівність стосується прав і свобод ЛГБТ+ осіб, про що у системі Національної поліції практично не згадують, а тим більше не застосовують механізмів для врівноваження ситуації. Фахівець наголошує, що у разі наявності серед особового складу поліції осіб, яких зараховують до ЛГБТ+ осіб, найчастіше такі факти замовчуються. Натомість, позитивною є тенденція з дотриманням прав і свобод ЛГБТ+ осіб у зовнішній діяльності Національної поліції. Яскравим прикладом є стан дотримання публічного порядку та безпеки під час проведення фестивалів квір-культури «Одеса Прайд» впродовж 2015–2021 років, коли на противагу попереднім рокам, у 2021 році мала місце чітка та злагоджена робота поліцейських, які не допустили порушень публічної безпеки та порядку. Дослідник констатує зростання уваги та застосування спеціальних механізмів реагування з боку поліцейських на факти вчинення правопорушень проти жінок та ЛГБТ+ осіб, де особливо показовим є досвід останніх років діяльності Національної поліції України [2, с. 72].

Ми підтримуємо наведений підхід та зауважуємо, що забезпечення прав людини в Україні потребує переходу на якісно новий рівень. Наведене зумовлено дією як зовнішніх, так і внутрішніх негативних чинників, серед яких можна виокремити протидію COVID-19 та збройну агресію Російської Федерації, розв'язану проти України [3, с. 104].

Вивчаючи зарубіжний досвід, Дар'я Горбенко визначає перелік найбільш проблемних питань у діяльності жінок-правоохоронців. Так, ключовими засадами реформування гендерних відносин у поліції вчена визначає такі: а) вирішення проблем, що виникають через необхідність поєднання служби із домашніми обов'язками; б) протиріччя між інтересами державної служби та репродуктивною функцією жінок; в) дискусійність позитивного впливу наступних психофізіологічних особливостей жінок на якість виконання ними професійних обов'язків (більш високий рівень емоційності, самокритичності та комунікабельності, розвиненість інтуїції, емпатії; більш високий рівень виконавчої дисципліни, більша схильність до робочих стресів, менша залежність від шкідливих звичок (алкоголь, куріння), менша фізична сила, більш низький рівень агресивності); г) розрив, що існує між декларацією рівних можливостей та реальним рівнем дискримінації жінок; ґ) наявність проблеми сексуальних домагань на робочому місці; д) проблема адаптації до умов роботи у чоловічому середовищі; е) проблемні питання у сфері соціальної та правової захищеності жінок [4, с. 74].

Визнаючи важливість виокремлених проблемних питань, варто наголосити на тому, що їхнє вирішення має здійснюватись на двох ключових рівнях: нормативно-правовому та організаційному. Це дозволить не лише створити правове підґрунтя для запровадження відповідних змін у роботі Національної поліції, а й впровадити їх у практику діяльності цієї правоохоронної інституції.

У зазначеному аспекті Борис Логвиненко та Наталія Уварова, наголошують на тому, що вітчизняне антидискримінаційне законодавство не здатне дієво врегулювати суспільні відносини без відповідних організаційних заходів, а останні мають здійснюватись органами публічної адміністрації на всіх рівнях. Закон лише створює засади для розвитку суспільства, в якому кожна людина матиме рівні права та можливості. Натомість, реалізація таких засад залежить як від держави, так і від суспільства [5, с. 3].

На переконання Нелі Лях, формою закріплення міжнародних стандартів забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції є положення міжнародних і національних нормативно-правових актів, рішень Європейського суду з прав людини, кращого іноземного досвіду, що стосуються нормативно-правового регулювання окресленої сфери правовідносин. Окрім того, розглянуті положення щодо забезпечення гендерної рівності повинні бути додатково закріплені у Законі Украї-

їни «Про Національну поліцію», тим самим посиливши гарантії прав поліцейських. З огляду на значну кількість міжнародних і національних джерел, аналіз змісту яких дає змогу виокремити міжнародні стандарти щодо забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції, авторка пропонує об'єднати їх у такі групи: 1) міжнародні нормативно-правові документи, які визначають фундаментальні правові основи забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції; 2) нормативно-правові акти України, які регламентують забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції; 3) судові рішення міжнародних і національних судових інстанцій, які тлумачать аналізовані вище джерела права [6, с. 259].

Варто наголосити, що серед шляхів досягнення гендерної рівності у секторі безпеки і оборони іноземні дослідники визначають наступні: а) здійснення найму на роботу більшої кількості жінок, адже згідно із дослідженнями, різноманітні робочі групи працюють краще і дають кращі результати, а безпосередньо жінки мають іншу, альтернативну точку зору у баченні питань безпеки; б) залучення жінок до наставництва, адже наставництво – це привабливий спосіб ознайомитися з безпековими проблемами і зробити вирішення їх актуальними для групи людей, які не є домінуючими за якоюсь ознакою, зокрема статтю, у певному середовищі; в) підтримка співпраці з громадськими структурами, що реалізують принципи ґендерної рівності; г) заохочення дівчат та жінок вивчати можливості забезпечення складових національної безпеки [7, с. 31].

Переходячи від теоретичних розмірковувань до суто практичних заходів досягнення гендерної рівності у поліції, слід вказати на дослідження Катерини Бєлої, яка вказує на наступні моменти: 1) встановлення єдиних стандартів фізичної підготовки для жінок та чоловіків; 2) проблеми використання прийомів самозахисту жінками-поліцейськими у реальній протидії злочинцям; 3) непристосованість поліцейського обладнання для його використання жінками; 4) складнощі у кар'єрному просуванні через упередженість керівників-чоловіків; 5) розповсюдження сексуальних домагань як негативного явища у робочому середовищі. Дослідниця відмічає, що в Україні ідея створення цілісної концепції правового регулювання діяльності жінок-працівниць правоохоронних органів також підтримується рядом фахівців, які вказують на чисельні недоліки діючої нормативної бази, яка є наслідком невдалих компромісів, непродуманих рішень, недоглядів і помилок законодавця. Авторка справедливо вказує на досвід європейських країн, США щодо правильних підходів у питанні проходження жінками служби в поліції та їх соціального захисту [8, с. 233–236].

Зі свого боку, начальник Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, Руслан Горяченко зауважує, що у 2023 році було розпочато співпрацю з Радою Європи у рамках проєкту «Посилення правоохоронних органів України під час війни та повоєнний період», що імплементується у межах плану дій ради Європи для України «Стійкість. Відновлення. Відбудова» на 2023–2026 роки [9]. Одним із важливих аспектів запозичення позитивного зарубіжного досвіду є досягнення гендерної рівності у Національній поліції, подолання сексизму, мобінгу, будь-яких проявів дискримінації за ознакою статі тощо.

Висновки. Підводячи підсумок, варто визнати важливість досліджень, присвячених досягненню гендерної рівності у секторі безпеки і оборони. Так, підтримуючи висновки Лариси Наливайко, слід погодитись із тим, що війна в Україні прискорила процеси подолання гендерної нерівності у складових сектору безпеки і оборони. Водночас, головними напрямами подальшого забезпечення гендерної рівності мають стати такі: недопущення дискримінації за ознакою статі; запобігання, протидія насильству всім проявам насильства щодо жінок-військовослужбовців; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у питаннях проходження служби; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам обіймати посади та просуватися по службі; виховання і пропаганда культури ґендерної рівності серед військовослужбовців та офіцерського складу; поширення просвітницької діяльності та впровадження спеціалізованих навчальних курсів та програм у цій сфері у військових навчальних закладах та закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання тощо [10, с. 917-918].

Перспективи подальших наукових досліджень ми вважаємо за потрібне зосередити на вивченні зарубіжного досвіду передових демократичних держав, акцентувавши увагу на найбільш прийнятних для імплементації Україною практиках. Зазначене має сприяти подоланню гендерного розриву у Національній поліції України в повоєнний час та розвитку цієї інституції як демократичного правоохоронного відомства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сало Я., Пашута Д. Аналіз гендерної рівності: зарубіжний досвід. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 33. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-11.
2. Каліман М.Р. Напрями сприяння гендерній рівності в поліцейській діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 70–72. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/13.
3. Логвиненко Б.О. Сегрегація: визначення поняття та необхідність законодавчого закріплення. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 2. С. 104–107. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.18.
4. Горбенко Д.А. Сучасний стан і проблеми гендерної рівності в діяльності Національної поліції України. *Розуміння маскулінності та ґендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження (Київ, 25 берез. 2021 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 234 с. С. 71–75.
5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Борис Логвиненко, Наталія Уварова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2024. 108 с.
6. Лях Н.В. Міжнародні стандарти забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 255–260. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.37.
7. Методичні рекомендації з інтеграції ґендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / О. Волобуєва, А. В'яткіна, С. Ганаба та ін. Київ: ФОП Клименко Ю.Я., 2021. 292 с.
8. Бєла К.Ю. Гендерна рівність в правоохоронних органах: досвід зарубіжних країн. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності (м. Одеса, 23 квітня 2021 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2021. 269 с. С. 233–237.
9. Українські поліцейські обміняються досвідом з європейськими колегами щодо впровадження стандартів гендерної рівності та забезпечення прав людини. Національна поліція України від 13.07.2023. URL: http://surl.li/wumwdl.
10. Наливайко Л.Р. Гендерна рівність у секторі безпеки та оборони в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2024. № 3 (45). С. 911–919. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-911-919.

УДК 351.862.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.22

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE USE OF INDIVIDUAL ARMOR PROTECTION EQUIPMENT BY CIVILIANS

Timashov V.O.,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor of Administrative, Financial and Information Law
of the State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0001-8368-8856

Gurzhii A.V.,
Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Docent of the Department of Administrative,
Financial and Information Law
of the State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0001-5757-592X

Shevchenko O.V.,
Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Docent of the Department of Administrative,
Financial and Information Law
of the State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0001-7833-5271

Timashov V.O., Gurzhii A.V., Shevchenko O.V. International legal regulation of the use of individual armor protection equipment by civilians.

The article examines the provisions of international legislation on the use of individual armor protection by the civilian population, as well as the prospects of their implementation in national legal systems.

It has been established that the international legislation on the use of armor protection by civilians is an extensive system of normative legal acts that represent the fields of international humanitarian law, international public law and international human rights law. The general purpose of these normative legal acts is to form a framework for ensuring the protection of civilians in armed conflicts at the level of national legal systems.

The key provisions of the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the Geneva Convention for the Protection of Civilian Population in Time of War of 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 and the Convention on the Rights of the Child of 1989 and other acts of international law defining human rights to life are characterized. and personal integrity, mechanisms for the implementation and protection of these rights, as well as the legal status of citizens in armed conflicts. It has been established that the acts of international legislation determine the guiding principles that form the basis of national laws on the use of individual armor protection by the civilian population, namely the principles of distinction, proportionality and accountability. The specified principles should serve as a guideline for national legislators when developing normative legal acts on civil protection of the population.

On the example of the Republic of Bulgaria, the foreign experience of taking into account the provisions of international legislation in the development of the legal basis for the production, possession and use of individual armor protection by the civilian population is considered.

The importance of the consistent implementation of the provisions of international legislation on the use of individual armor protection by the civilian population in the context of the integration of Ukraine into the global political and legal space and the implementation of the state's obligations in the field of human rights is emphasized.

Key words: legal regulation, protection of civilians, use of individual armor protection equipment by civilians.

Тімашов В.О., Гуржій А.В., Шевченко О.В. Міжнародно-правове регулювання використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням.

У статті розглядаються положення міжнародного законодавства з питань використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням, а також перспективи їх імплементації у національні правові системи.

Встановлено, що міжнародне законодавство з питань використання засобів бронезахисту цивільними особами являє собою розгалужену систему нормативно-правових актів, які репрезентують галузі міжнародного гуманітарного права, міжнародного публічного права та міжнародного права прав людини. Загальною метою цих нормативно-правових актів є формування рамки для забезпечення захисту цивільних осіб у збройних конфліктах на рівні національних правових систем.

Охарактеризовано ключові положення Загальної Декларації прав людини 1948 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1948 року, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року та Конвенції про права дитини 1989 року та інших актів міжнародного законодавства, якими визначаються права людини на життя і особисту недоторканість, механізми реалізації та захисту цих прав, а також правовий статус громадян в умовах збройних конфліктів. Констатовано, що акти міжнародного законодавства визначають керівні принципи, які покладаються в основу національних законів про використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням, а саме принципи розрізнення, пропорційності та підзвітності. Зазначені принципи мають слугувати орієнтиром для національних законодавців при розробці нормативно-правових актів з питань цивільного захисту населення.

На прикладі Республіки Болгарія розглядається зарубіжний досвід урахування положень міжнародного законодавства при розробці правових засад виробництва, володіння та використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням.

Підкреслюється важливість послідовної імплементації положень міжнародного законодавства з питань використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням у контексті інтеграції України в світовий політико-правовий простір та втілення зобов'язань держави в галузі прав людини.

Ключові слова: правове регулювання, цивільний захист, використання засобів індивідуального бронезахисту цивільним населенням.

Problem Statement. The implementation of international legislation regarding the use of armor protection by civilians into national law is of paramount importance for several interrelated reasons. These reasons encompass the enhancement of civilian safety, the fulfillment of international obligations, the promotion of legal consistency, and the facilitation of accountability mechanisms.

By incorporating provisions of international law into national legislation, states can establish a legal framework that explicitly recognizes and upholds the rights of civilians to seek protection through armor. This legal recognition is crucial for fostering an environment where civilians feel empowered to take necessary precautions against violence, particularly in conflict-prone areas.

Moreover, the incorporation of international provisions into national law serves to fulfill states' obligations under international treaties. Many countries are signatories to various international agreements that mandate the protection of civilians during armed conflicts. Failure to implement these provisions domestically could lead to violations of international law, resulting in potential legal repercussions and loss of credibility on the global stage. By aligning national legislation with international standards, states demonstrate their commitment to upholding human rights and humanitarian principles, thereby reinforcing their legitimacy as responsible members of the international community.

Legal consistency is another critical aspect that underscores the importance of implementing international legislation into national frameworks. When national laws reflect international standards concerning armor protection for civilians, it creates a coherent legal environment that facilitates compliance among various stakeholders, including government entities, law enforcement agencies, and civilians themselves. This consistency is essential for effective governance and ensures that all parties understand their rights and responsibilities in relation to civilian protection.

Furthermore, the integration of international provisions into national legislation enhances accountability mechanisms. By establishing clear legal standards for the use of armor protection by civilians, states can create frameworks for monitoring compliance and addressing violations. This is particularly significant in contexts where non-state actors may operate outside established legal norms. National laws that incorporate international standards can empower judicial systems to hold violators accountable, thereby promoting a culture of respect for human rights and humanitarian principles.

The importance of implementing such provisions is also determined by practical considerations. The rise of urban warfare and asymmetric conflicts makes the civilian population increasingly vulnerable to violence. In this context, providing civilians with legal protection allows them to use armor effectively, while ensuring that such activities are properly regulated. National laws can outline specific guidelines for the acquisition, use and storage of armor by civilians, thereby reducing the risks associated with misuse or illegal possession.

Integrating international legislation into national frameworks fosters public awareness and education regarding civilian rights in conflict situations. By codifying these protections within domestic laws, governments can promote understanding among citizens about their rights to use armor protection. This knowledge is vital for empowering individuals to take proactive steps in safeguarding themselves against potential threats.

As follows, the implementation of international legislation concerning armor protection for civilians into national law is essential for enhancing civilian safety, fulfilling international obligations, promoting legal consistency, facilitating accountability mechanisms, addressing practical challenges in contemporary conflicts, and fostering public awareness. Such integration not only strengthens the rule of law but also reinforces the commitment of states to uphold fundamental human rights and humanitarian principles in an increasingly complex global landscape.

The purpose of the article is to highlight the key provisions of international legislation on the use of individual armor protection equipment by civilians and to outline the prospects for their implementation in the national legislation.

State of scientific research on problematic. Legal grounds of civilian use of protection equipment have been explored by O. Marchenko, E. Kharitonov, O. Kharitonova, K. Nekit and others [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. However, international legal regulation of the use of individual armor protection equipment by civilians is not in the focus of attention of domestic scholars.

Main material. The international legislation concerning the use of armor protection by civilians is a complex and evolving area of law that intersects with various legal frameworks, including international humanitarian law (IHL), international human rights law (IHRL), and specific national regulations. The primary objective of these legal instruments is to safeguard civilians in conflict situations, ensuring their protection from the effects of armed conflict and violence.

International humanitarian law, particularly as articulated in the Geneva Conventions and their Additional Protocols, establishes fundamental protections for civilians during armed conflicts [9; 10].

The Geneva Conventions, particularly the Fourth Geneva Convention, provide a foundational legal framework for the protection of civilians during armed conflicts. Article 27 emphasizes the obligation to respect and ensure respect for the civilian population and prohibits acts of violence against them. This principle is critical when considering the context in which civilians may seek armor protection, as it underscores their right to safety and security in times of conflict [9].

The core principles of IHL, such as distinction, proportionality, and precautions in attack, are designed to minimize civilian casualties and damage to civilian objects. These principles underscore the obligation of all parties to a conflict to differentiate between combatants and non-combatants and to avoid targeting civilian populations. However, the application of these principles can be challenging in practice, especially in urban warfare scenarios where civilians may inadvertently become embroiled in hostilities.

International human rights law complements IHL by emphasizing the protection of individual rights even during armed conflicts. Key treaties such as the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention on the Rights of the Child articulate rights that must be upheld regardless of the circumstances. These include the right to life, security of person, and freedom from torture or cruel treatment [11; 12]. The interplay between IHL and IHRL becomes particularly significant when considering the responsibilities of state actors and non-state armed groups towards civilians.

In addition to IHL, IHRL plays a crucial role in setting standards for civilian protection. The International Covenant on Civil and Political Rights asserts the right to life and security of person, which can be interpreted to include the right to seek protection from violence, including through the use of personal armor. Furthermore, various regional human rights instruments, such as the European Convention on Human Rights, reinforce these protections by obligating states to ensure the safety and security of individuals within their jurisdiction.

National legislation also plays a crucial role in regulating armor protection for civilians. Countries often enact laws governing firearms and ammunition control, which can influence how civilians access protective equipment. For example, laws may stipulate who can legally possess firearms for self-defense or hunting purposes, thus impacting civilian capabilities for personal protection. Additionally, regulations concerning explosives and firearms may include provisions for training and responsible use, further shaping the landscape of civilian armor protection.

Specific provisions related to firearms and ammunition control also have implications for civilian armor protection. For instance, national laws like Bulgaria's Law on the Control of Explosives, Firearms and Ammunitions establish regulations governing the acquisition, storage, and use of firearms by civilians. Article 14 permits legal entities and natural persons to acquire firearms for self-protection, which indirectly relates to the broader concept of personal armor protection. However, such laws often impose strict licensing requirements and background checks that can limit access to protective measures [13].

Moreover, treaties addressing specific types of weapons contribute to the overarching framework concerning civilian safety. The Convention on Cluster Munitions prohibits weapons that cause indiscriminate harm to civilians, thereby indirectly supporting the need for protective measures like armor. Similarly, the Convention on Anti-Personnel Mines aims to eliminate landmines that pose long-term threats to civilian populations, reinforcing the necessity for effective civilian protection strategies.

The enforcement of these legal provisions presents challenges. Compliance with international norms is often inconsistent across different contexts, with violations frequently occurring in conflict zones where civilians are most at risk. The rise of non-state armed groups complicates accountability efforts, as these entities may not adhere to established legal standards. Additionally, urban warfare scenarios create unique challenges for civilian protection due to the blending of combatants and non-combatants in densely populated areas.

Despite these legal frameworks, significant challenges persist in ensuring effective protection for civilians through armor measures. Compliance with international norms remains uneven across different contexts; violations often go unpunished due to a lack of political will or inadequate enforcement mechanisms. Moreover, the rise of non-state armed groups complicates accountability efforts since these entities may not adhere to established legal norms.

Urban warfare presents another critical challenge where traditional distinctions between combatants and civilians blur. The use of heavy explosive weapons in populated areas has led to devastating civilian casualties, prompting calls for stricter adherence to existing international declarations aimed at protecting civilians. The increasing prevalence of asymmetric warfare further complicates this issue, as state actors face difficulties in mitigating civilian harm while engaging non-state actors.

Thus, international legislation provides a robust framework aimed at protecting civilians through armor measures during armed conflicts, but numerous challenges hinder its effective implementation.

The interaction between IHL, IHRL, specific treaties addressing weaponry, and national regulations creates a multifaceted legal landscape that requires ongoing attention and adaptation. Enhanced cooperation among states, improved enforcement mechanisms, and increased awareness among military personnel regarding their legal obligations are essential steps toward achieving meaningful protection for civilians in conflict zones.

In summary, while international legislation does not explicitly outline provisions solely dedicated to armor protection for civilians, a comprehensive framework exists through IHL and IHRL that supports civilian safety in conflict situations. National laws regulating firearms also play a significant role in shaping access to protective measures. However, ongoing challenges in compliance and enforcement underscore the need for continued advocacy and reform aimed at enhancing civilian protection mechanisms globally.

Conclusion. The exploration of international legal regulation concerning the use of individual armor protection equipment by civilians presents a critical intersection of humanitarian principles, state

responsibilities, and individual rights. The integration of international norms into domestic legislation is not merely a procedural formality; it is an essential step towards enhancing civilian safety and fulfilling international obligations. The necessity for such legal frameworks becomes increasingly evident in light of contemporary conflicts, where civilians are often the most vulnerable.

In addressing the complexities surrounding civilian armor protection, it is imperative to recognize the multifaceted nature of the legal landscape. The interplay between international humanitarian law (IHL) and international human rights law (IHRL) offers a comprehensive foundation for understanding how states can effectively safeguard civilian populations. The principles enshrined in these legal frameworks – such as distinction, proportionality, and accountability - serve as guiding tenets for adopting national regulations.

The commitment to aligning national legislation with international standards not only enhances civilian safety but also reinforces states' legitimacy on the global stage. As conflicts evolve, so too must our legal frameworks, ensuring that they remain responsive to the needs of civilians in an increasingly complex world. The integration of international provisions into national law is thus not only a legal imperative but also a moral obligation that underscores our collective responsibility to protect those most at risk in times of conflict.

REFERENCES:

1. Marchenko O.S. Personal protective equipment: types and classification. *Modern special equipment*. 2017. № 1. P. 61–66.
2. Problems of exercising and protecting civil rights under martial law: monograph / edited by E. Kharitonov, O. Kharitonova, K. Nekit. National University 'Odesa Law Academy'. Odesa: Phoenix, 2023. 336 p.
3. Peculiarities of Civil Protection in the Conditions of Military Conflict: a monograph / edited by R. Mugavero, V. Andronov and M. Kustov. Kharkiv-Rome: National University of Civil Protection of Ukraine, 2023. 238 p.
4. Gurzhii T.O., Gurzhii A.V. Sanctioning powers of the national security councils. Juridical scientific and electronic journal. 2023. № 12. P. 585–588.
5. Karmaza, O.O., Sarana, S.V., Fedorenko, T.V., Gurzhii, T.O., Nefedova, A.V. The protection of civil rights and interests in the court. Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2018. №9(8). P. 2622-2630.
6. Gurzhii, T., Gurzhii, A., Jakuszewicz, A. Public law and administration under conditions of hybrid warfare (the experience of ukraine). Comparative Law Review. 2021. № 27. P.195-218.
7. Goncharuk S., Kuzmenko O., Berlach A., Yarmaki K. Establishment of the institute of administrative responsibility in the legal system of Ukraine. Journal of Law and Political Sciences. 2021. Vol. 26 (1). P. 261-284.
8. Luk'yanets D., Markova O., Gurzhii, T., Petritsky A. Conceptual model of administrative procedure for Ukraine. Astra Salvensis. 2022. №1. P. 329-346.
9. Geneva Conventions of 1949. United Nations, Treaty Series. Vol. 75. P. 31–85.
10. Additional Protocols to the Geneva Conventions. United Nations, Treaty Series. Vol. 1125. P. 609–710.
11. International Covenant on Civil and Political Rights. United Nations, Treaty Series. Vol. 999. P. 171.
12. Convention on the Rights of the Child. United Nations, Treaty Series. Vol. 1577. P. 3.
13. Bulgaria Law on the Control of Explosives, Firearms and Ammunitions. State Gazette. №133, November 11, 1998.

УДК: 351.741:340.5(4+477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.23

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Улинець В.І.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Улинець В.І. Європейський досвід правового регулювання організації і діяльності органів поліції: проблеми застосування до законодавства України.

У статті досліджуються проблеми застосування європейського досвіду правового регулювання організації і діяльності органів поліції до законодавства України в контексті євроінтеграційних процесів. Автор аналізує сучасний стан реформування Національної поліції України, виявляє основні проблеми та виклики на шляху впровадження європейських стандартів у діяльність правоохоронних органів.

Розглядаються ключові аспекти адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу, зокрема в сфері захисту прав людини та забезпечення громадської безпеки. Особлива увага приділяється аналізу Закону України «Про Національну поліцію» на предмет відповідності міжнародним стандартам підзвітності поліції та механізмам громадського контролю.

Автор виділяє основні проблеми, що перешкоджають ефективному впровадженню європейського досвіду в діяльність української поліції. Серед них: недостатня регламентація механізмів громадського контролю, відсутність ратифікації важливих міжнародних документів, необхідність вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення, а також подолання «силової» моделі роботи на користь «сервісної».

У статті наголошується на необхідності трансформації не лише законодавчої бази, а й ментальності працівників поліції та суспільства в цілому. Розглядаються питання впровадження нових форм поліцейської діяльності, таких як патрульна поліція та поліція діалогу, а також застосування сучасних технологій та методів аналітичної роботи.

Особлива увага приділяється проблемам протидії корупції в правоохоронній системі та забезпечення належного ресурсного забезпечення діяльності поліції, особливо в умовах воєнного стану. Автор підкреслює важливість подальшого вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення ефективного захисту прав і свобод громадян, підвищення прозорості діяльності поліції та посилення її взаємодії з громадськістю.

У висновках наголошується на необхідності комплексного підходу до реформування правоохоронної системи України з урахуванням європейського досвіду, але з обов'язковим врахуванням національних особливостей та поточних викликів, що стоять перед країною.

Ключові слова: Національна поліція України, євроінтеграція, реформування правоохоронних органів, захист прав людини, громадський контроль, функції поліції.

Ulynets V.I. European experience of legal regulation of the organization and activity of police bodies: problems of application to the legislation of Ukraine.

The article examines the problems of applying the European experience of legal regulation of the organization and activities of police bodies to the legislation of Ukraine in the context of European integration processes. The author analyzes the current state of the reform of the National Police of Ukraine, identifies the main problems and challenges in the way of implementing European standards in the activities of law enforcement agencies.

Key aspects of the adaptation of national legislation to the norms of the European Union are considered, in particular in the field of human rights protection and public safety. Special attention is paid to the analysis of the Law of Ukraine «On the National Police» for compliance with international standards of police accountability and mechanisms of public control.

The author highlights the main problems that prevent the effective implementation of European experience in the activities of the Ukrainian police. Among them: insufficient regulation of public control mechanisms, lack of ratification of important international documents, the need to improve information and analytical support, as well as to overcome the «force» model of work in favor of the «service» one.

The article emphasizes the need to transform not only the legislative framework, but also the mentality of police officers and society as a whole. Issues of introduction of new forms of police activity, such as patrol police and dialogue police, as well as the application of modern technologies and methods of analytical work, are considered.

Special attention is paid to the problems of combating corruption in the law enforcement system and ensuring adequate resources for police activities, especially in the conditions of martial law. The author emphasizes the importance of further improvement of the legal framework to ensure effective protection of the rights and freedoms of citizens, increase the transparency of the police and strengthen its interaction with the public.

The conclusions emphasize the need for a comprehensive approach to reforming the law enforcement system of Ukraine, taking into account European experience, but with mandatory consideration of national characteristics and current challenges facing the country.

Key words: National Police of Ukraine, European integration, Law enforcement reform, Human rights protection, Public oversight.

Постановка питання. Сьогодні Україна в надскладних умовах цілеспрямовано крокує до повної інтеграції в Європейський Союз, що зумовлює необхідність адаптації національного законодавства, функціонального спрямування діяльності всіх ланок влади, політичного менталітету до встановлених в ЄС стандартів. Такий підхід забезпечить українському народу не тільки створення надійних механізмів безпеки, що сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України, є життєво необхідним, а й закладе підвалини нової ментальності в розумінні завдань і функцій правоохоронних органів і, зокрема, поліції майбутнього.

Сучасні демократичні стандарти європейських країн безперечно відіграють провідну роль у трансформації правової системи України та механізмі удосконалення діяльності органів і підрозділів Національної поліції України і закономірною вважається тенденція до переплетіння національних інтересів з інтересами інтеграційних об'єднань і міжнародного співтовариства, що обумовлює посилення взаємопроникнення національного, регіонального і міжнародного права, адже, як слушно зазначають К. Ходаківська та В. Череватюк, євроінтеграція України – це процес, у якому Україна наближається до ЄС у політичній, економічній та соціальній сферах, що передбачає впровадження в Україні європейських стандартів, зокрема у галузі прав людини. В свою чергу, ЄС впливає на реалізацію прав людини в Україні за допомогою Угоди про асоціацію, оскільки дана Угода є частиною національного законодавства та моніториться за 24 напрямками, що, серед інших, охоплюють права людини. Однак варто зазначити, що інтеграція в різних секторах може відрізнятися за масштабами, станом виконання та часовим горизонтом очікуваних результатів [1].

Безперечно, сучасна Україна будує своє майбутнє на основі європейських демократичних цінностей, назавжди відійшовши від свого радянського минулого. Інтегруючись в правовий та політичний простір ЄС, українська держава разом з європейською спільнотою намагається творити спільне майбутнє континенту, забезпечує незалежний поступ і входження до кола високо розвинутих постіндустріальних держав Європи та світу [2], що, в свою чергу, вимагає якісного нормотворення, підвищення правової культури населення та посилення темпів адаптації національного законодавства до правової системи ЄС, в тому числі і через запозичення позитивного досвіду функціонування правоохоронних органів і, зокрема, органів поліції.

Мета дослідження. Проаналізувати європейський досвід правового регулювання організації та діяльності органів поліції, визначити можливості та проблеми його застосування в контексті вдосконалення законодавства України.

Аналіз наукових джерел. Проблематикою імплементації досвіду європейських країн в сфері безпеки займалися такі науковці як О. Бандурка, О. Банчук, Д. Булатін, М. Будзинський, С. Гусаров, О. Камишанський, Р. Кушніренко, Л. Ніколенко, О. Прокопенко, Р. Смола, Л. Товпига, В. Шевчук та інші.

Виклад матеріалу дослідження. На думку багатьох науковців, будь-які реформаційні процеси, зокрема реформування правоохоронної системи, відбуваються з урахуванням міжнародного

досвіду та загальновизнаних міжнародних стандартів. Цей процес набуває особливого значення, зважаючи на те, що вимога щодо відповідності національного законодавства, особливо в сфері захисту прав людини, високим стандартам ЄС є ключовою для нашої держави. В цьому контексті Національна поліція України налагоджує співпрацю з відповідними правоохоронними органами зарубіжних країн, так і зі спеціалізованими міжнародними організаціями. Саме в умовах інтеграційних процесів в Україні та Європейському Союзі поліцейська співпраця набуває особливого значення, що зумовлює не тільки необхідність об'єднання зусиль державі підвищення ефективності використання наявних можливостей міжнародної поліцейської співпраці, а й прийняття на національному та міжнародному рівнях скоординованих заходів щодо удосконалення правового регулювання [2, с. 334].

Сьогодні держава, яка декларує себе як демократична, соціальна та правова зобов'язана вживати заходів для того, щоб її законодавство відповідало загальноприйнятим стандартам в галузі захисту прав людини, а формовані державою процеси забезпечення охорони публічної безпеки і порядку приносили максимальну користь суспільству і особі. Такі процеси в сучасному світі вже не можуть обійтися без імплементації закордонного досвіду в галузі організації засобів, інструментів і методів діяльності органів поліції та потребують нових концептуальних підходів до вирішення проблем реалізації правоохоронної функції. Це призводить то того, що важливу роль відіграє запровадження позитивного досвіду країн Європейського Союзу, що стосується управління діяльністю національних правоохоронних підрозділів. Проте важливим є визначення ступеню можливого впровадження європейського досвіду в національне регулювання правоохоронної діяльності, буквально, чи є доцільність Україні, вивчивши позитивний досвід конкретної європейської країни, повністю запровадити та імплементувати її законодавство в частині регулювання діяльності поліції і чи це можливо взагалі, які проблеми можуть виникнути на цьому шляху, чи таке запозичення має бути, враховуючи ментальність та досвід української державності.

Україна прийняла цілий ряд нормативно-правових актів, що відповідають європейським стандартам захисту прав і свобод громадян, проте ефективний захист цих прав залежить не тільки від наявності прогресивного законодавства, але й від його реалізації та забезпечення, оскільки ефективність може бути досягнута тільки за умови високої правової культури не лише серед державних службовців, але й серед усіх громадян, так як євроінтеграція це в тому числі і інша, відмінна від радянської, ментальність. Наша держава повинна відповідати новим світоглядним стандартам, таким як відповідальність, повага один до одного, до права та гідності. Діяти як європеєць – це не тільки внести зміни в законодавство, а й дотримуватись його без усяких умовностей. Сьогодні Україна, в умовах повномасштабного вторгнення стійко докладає зусиль в реформування правової системи з метою створення такої соціальної, демократичної та правової держави, яка зможе стати частиною ЄС. Загальновідомо, що практична реалізація прав людини є основним критерієм оцінки рівня демократичного розвитку будь-якої держави та суспільства в цілому, тому реформувати правову систему потрібно, приводити законодавче регулювання правоохоронної діяльності необхідно, вдосконалювати механізми захисту прав людини, орієнтуючись на досвід цивілізованих держав, життєво важливо [3, с. 49].

Проблеми регламентації діяльності органів Національної поліції України з моменту прийняття сучасного Закону України «Про Національну поліцію» розглядалися багатьма дослідниками, зокрема ґрунтовним є аналіз Закону України «Про Національну поліцію», прийнятого 2015 року, на предмет відповідності стандартам підзвітності поліції, визначених в «Керівництві ОБСЄ щодо демократичних основ поліцейської діяльності» 2008 року щодо, проведений науковцем О. Бандуркою в 2017 році. Так, до проблем регулювання Спеціальним Законом підзвітності поліції, які й досі залишаються актуальними, (оскільки до Розділу VIII, який регулює дане питання зміни були внесені лише раз в 2022 році, якими взагалі під час дії воєнного стану виключили здійснення громадського контролю за діяльністю поліції (стаття 90-1) - *прим. Автора*) науковець відніс такі як:

1) відсутність чіткої регламентації періодичності оприлюднення цієї інформації і відсутня відповідальність за порушення цих обов'язків, щорічні звіти, своєю чергою, повинні готуватися і публікуватися не лише керівництвом територіальних органів, а й керівником усієї Національної поліції України;

2) «гонитва за показниками», а не важливість реальної роботи поліції щодо запобігання, попередження і протидії правопорушенням і притягнення винуватих осіб до відповідальності;

3) поза сферою регулювання залишається питання дисциплінарної відповідальності поліцейських і громадський контроль у цій сфері, оскільки в ст. 90 Закону йдеться лише про залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських, однак механізми залучення представників громадськості й досі в даному Законі не визначено [4, с. 330].

Дослідники М. Будзинський та О. Камишанський до проблем впровадження міжнародних стандартів діяльності поліції віднесли відсутність ратифікації Україною міжнародних документів, що такі стандарти безпосередньо встановлюють, зокрема такі основоположні Декларація про поліцію, прийнята резолюцією № 690 (1979) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 08.05.1979, Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку, схвалений резолюцією від 17.12.1979 № 34/169 Генеральної Асамблеї ООН та Європейський кодекс поліцейської етики, ухвалений Комітетом міністрів Ради Європи від 19.09.2001. На думку науковців, надання згоди Верховною Радою України даних актів має сприяти пришвидшенню запровадження європейських стандартів у роботу правоохоронних органів України [5, с. 187; 6, с. 79].

Дослідниця А. Мовчан виокремлює ще одну проблему провадження європейського і світового досвіду в діяльність вітчизняної поліції при веденні оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень у суді, зокрема по впровадженню якісного, своєчасного і достатнього інформаційно-аналітичного забезпечення цієї діяльності, застосування новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, які сприяють інтеграції та опрацюванню даних, що містяться у відкритих джерелах інформації та спеціалізованих АІС, отримуючи при цьому нові знання кримінологічного та оперативно-розшукового характеру, використовуючи методи кримінального аналізу, що є стандартною практикою органів поліції цивілізованих держав (так званої моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою (Intelligence-Led Policing/ILP). Науковиця виокремила такі проблеми, які потребують нагального вирішення як 1) забезпечення аналітиків доступом до спеціального аналітичного програмного забезпечення; 2) створення захищеної мережі для організації обміну інформацією в електронній формі; 3) створення ІТ-системи збирання та обробки оперативно-аналітичної інформації. [7, с. 18; 8].

Професорка Л. Ніколенко слушно зазначає, що процес реформування Національної поліції України є невід'ємною частиною демократизації суспільного життя та побудови правової держави, враховуючи ті зміни, що сталися, та продовження процесу вдосконалення діяльності органів поліції відповідно до європейських стандартів, які вплинули на прагнення України впровадити визнані міжнародні принципи поліцейської діяльності. Також науковиця підкреслила , що незважаючи на загальну відповідність норм українського законодавства міжнародним стандартам щодо принципів діяльності поліції, а також на позитивні зміни, які відбулися в законодавстві, необхідно продовжувати процеси, що супроводжують вдосконалення національного законодавства в цій сфері [9, с. 23].

Ще слід додати такий аспект проблеми як ментальний, оскільки роки існування поліції в радянські часи та роки незалежності України у вигляді міліції, наклали свій відбиток на самоусвідомлення її працівників окремо та побудову взаємин із суспільством в цілому, тобто, як слушно зазначає дослідниця І. Костенко, відповідно до вимог ЄС новоствореній поліції необхідно було переорієнтуватися та відійти від «силової» моделі до «сервісної» від репресивної установи, якій притаманні примус та відчуження від суспільства до демократичної моделі європейського зразка, яка передбачає демілітаризацію, служіння та захист прав, свобод і законних інтересів громадян та надання послуг в правоохоронній сфері [10, с. 126].

Період повномасштабного вторгнення рф на територію України значно ускладнив функціонування нашої країни, в тому числі і системи правоохоронних органів, перед якими в цей надскладний період постали надскладні виклики не тільки по захисту правопорядку і забезпечення прав людини, але й подолання такої проблеми як корупція в правоохоронній системі. Так, на необхідності в ці складні часи протидії корупції наголошує і професор В. Шевчук, який зазначає, що і в реаліях воєнного стану, в рамках наближення до європейських стандартів діяльності поліції, важливим є забезпечення дотримання міжнародних принципів і стандартів у протидії корупції, впроваджуючи досвід європейських і світових практик, беручи до уваги традиції, звичаї і менталітет українських громадян, адже характер корупції в нашій державі відрізняється від корупційних проявів в інших країнах. Україна відіграє ключову роль в процесі міжвідомчої координації міжнародного співробітництва у сфері протидії та запобігання корупції. Також науковець підкреслює проблему забезпечення діяльності правоохоронних органів необхідними ресурсами,

засобами й навчання, у тому числі й криміналістичного та кримінально-процесуального спрямування [11, с. 82].

Як відомо, одним з ключових прав людини є гарантія права на справедливий захист, де *першим компонентом* є право на судовий захист (як громадянське право, яке забезпечує юридичний захист особи від дій окремих осіб та держави, запобігаючи свавіллю. Саме незалежні та неупереджені суди мають відігравати вирішальну роль у захисті прав людини, вирішуючи спори, тлумачачи закони та притягаючи владу до відповідальності [12, с. 81]. *Другим компонентом* права на справедливий захист є саме прозора та ефективна діяльність правоохоронних органів і, зокрема, органів поліції, що зумовлює необхідність постійного підтримування та покращення процесів захисту прав і свобод людини в країні. Саме держава та суспільство повинні бути зацікавлені максимально забезпечувати права та свободи громадян, оскільки це не тільки важливо для кожної особи окремо, але й спрямовано на створення умов для нормального життя всього суспільства та покращення його стану [13, с. 24], особливо в такий непростий для України час.

Належна діяльність правоохоронної системи України є визначальним критерієм для стабілізації держави та інтеграції в Європейський Союз. Також однією з проблем забезпечення прав людини, зокрема соціальних, слід назвати той факт, що нормативно-правові акти не завжди чітко визначають, як вони повинні застосовуватися та захищатися, що є необхідним для розвитку суспільства з високими демократичними стандартами, оскільки воно гарантує захист прав людини, а також сприяє економічному та соціальному розвитку. Слід відмітити, що деякі положення Закону України «Про Національну поліцію», що стосуються регламентації діяльності поліції в частині захисту прав та свобод громадян, потребують вдосконалення для їх відповідності сучасним політико-правовим та соціально-економічним умовам.

Як зазначає О. Макеєва, для вступу до ЄС Україна повинна відповідати певним критеріям, включаючи дотримання прав людини. Це вимагає реформування правоохоронної системи, забезпечення свободи засобів масової інформації та сприяння розвитку громадянського суспільства. Так, однією з проблем в Україні називають відсутність належної реалізації правових засад взаємодії громадянського суспільства й органів публічної влади на рівні положень Основного закону. Основним формами співвідношення інститутів громадянського суспільства та держави має стати відкрита співпраця та консенсус [14, с. 114].

Науковці О. Прокопенко, Д. Булатін, Р. Кушніренко наголошують на складності процесів формування державою засад забезпечення охорони публічної безпеки і порядку, спрямованих на оновлення, поліпшення вітчизняного законодавства й імплементацію закордонного досвіду в галузі організації засобів, інструментів і методів діяльності органів Національної поліції та потребі нових концептуальних підходів до вирішення проблем реалізації правоохоронної функції, зокрема і узагальненні досвіду країн Європейського Союзу, що стосується управління діяльністю національних правоохоронних підрозділів [15].

О. Юшкевич, вивчаючи особливості реформування поліції в Україні на шляху європейської інтеграції, зазначає, що наявність правової регламентації дозволило масштабно реорганізувати чинну систему органів внутрішніх справ, впровадити нову систему поліції на всій території України, створити патрульну поліцію, запустити антиконфліктні групи, так звана поліція діалогу, на яку покладаються завдання щодо: сприяння проведенню масових заходів, захисту права громадян на свободу мирних зібрань, підтримки постійного діалогу з учасниками, запобігання можливим конфронтаціям та сприяння їх деескалації. Було створено тактичну поліцію, до функцій якої віднесли здійснення превентивних заходів під час забезпечення публічної безпеки та порядку, зокрема під час масових заходів і зібрань (деескалація конфліктів під час таких заходів). Також науковиця наголошує на закріпленні Законом України «Про Національну поліцію» нового для України принципу тісної співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства, спрямованого на задоволення їхніх потреб, де саме рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінювання ефективності діяльності органів і підрозділів поліції (ч. 3 ст. 11 Закону) [16, с. 34].

Безперечно, євроінтеграція наближає національне законодавство України до міжнародних стандартів, активно сприяючи побудові більш прозорого та людиноорієнтованого державного апарату, в тому числі і правоохоронних органів. На результативність захисту прав людини в Україні впливають різні фактори, такі як політична воля, рівень розвитку громадянського суспільства та ефективність правоохоронних органів. [1, с. 155–157]. Вивчимо проблематику впровадження

європейського досвіду забезпечення сучасною поліцією максимальної ефективності в своїй діяльності, для чого є актуальним дослідити окремі аспекти діяльності поліцейських органів деяких провідних європейських держав з високим рівнем демократії.

Отже, на основі вищенаведеного можна зробити наступні **висновки**:

Процес євроінтеграції України вимагає суттєвого реформування правоохоронної системи, зокрема органів поліції, для приведення їх у відповідність до європейських стандартів. Ключовими аспектами цього процесу є адаптація національного законодавства, зміна функціонального спрямування діяльності правоохоронних органів та трансформація політичного менталітету. Основними проблемами на шляху впровадження європейського досвіду в діяльність української поліції залишаються: недостатня регламентація механізмів громадського контролю, відсутність ратифікації деяких важливих міжнародних документів, необхідність вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення, а також подолання «силової» моделі роботи на користь «сервісної».

Незважаючи на значні кроки в напрямку реформування, зокрема прийняття Закону України «Про Національну поліцію», все ще існує потреба у вдосконаленні нормативно-правової бази для забезпечення ефективного захисту прав і свобод громадян, підвищення прозорості діяльності поліції та посилення її взаємодії з громадськістю. Особливої уваги потребує розвиток нових форм поліцейської діяльності, таких як патрульна поліція та поліція діалогу, а також впровадження сучасних технологій та методів аналітичної роботи. Важливим аспектом залишається подолання корупції в правоохоронній системі та забезпечення належного ресурсного забезпечення діяльності поліції, особливо в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНТХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ходаківська К.А., Череватюк В.Б. Конституційно-правове забезпечення прав людини в Україні в умовах євроінтеграції. Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.] Ст. 155–157 URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/62827/129-155-157.pdf.
2. Товпига Л.М. Міжнародний досвід регулювання поліцейської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 333–336. URL: http://lsej.org.ua/ 1_2023/80.pdf.
3. Макеєва О.М. Права людини в системі базових європейських цінностей. *Юридичний вісник*. 2022. Т. 2, № 63. С. 48–55. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16709 (дата звернення: 16.01.2024).
4. Банчук О.А. Діяльність національної поліції україни: прозорість та підзвітність громадськості. *Правова держава*. Випуск 28. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. С. 325–332. URL: http://pravova-derzhava.org.ua/files/pravova-derjava.-vipusk-28-_2017_.pdf.
5. Будзинський М.П. Адміністративно-правове регулювання у сфері кадрового забезпечення Національної поліції України. Дисс. к. ю. н. 12.00.07. Київ. 2017. 257 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U000916#.
6. Камишанський О.Ю. Характеристика пріоритетних напрямів удосконалення інституту служби в Національній поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2023. С. 78–83. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/15.pdf.
7. Мовчан А.В. Актуальні проблеми впровадження в органах Національної поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою. *Соціально-правові студії*. 2018. Випуск 1. С. 17–22. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1613/1/05%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD.pdf.
8. Правоохоронна діяльність, керована аналітикою: передова методика сучасної правоохоронної діяльності. URL: http://euam.php7.postbox.kiev.ua/ua/news/opinion/ intelligence-led-policing-the-cuttingedge-of-modern-law-enforcement.
9. Ніколенко Л. М. Принципи діяльності поліції: сутність та особливості. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2021. № 1 (1). С. 19–25.
10. Костенко І., Кісіль А. Правовий аналіз реформування Національної поліції України. *Часопис Київського університету права.* Вип. 1. 2021. С. 125–128. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.21.

11. Шевчук В.М. Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни, цифровізації та євроінтеграції. *Проблеми сучасної поліцеїстики*: тези доп. III наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця: ХНУВС, 2023. 208 с. С. 80–84. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/120f4935-49c3-4e35-ad1e-f94a3d2f0fe9/ content.
12. Череватюк В.Б. Верховенство права як метод захисту прав людини. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2023. № 2(67). С. 79–86. DOI: 10.18372/2307-9061.67.17846 (дата звернення:19.01.2024).
13. Сопільник Р. Тенденції розвитку цивільно-правової політики України в умовах євроінтеграції: порівняльно-правовий аспект. *Академічні візії*. 2021. № 1. С. 23–30. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/4 (дата звернення: 16.01.2024).
14. Правова свідомість і правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: колективна монографія / за заг. ред. О.М. Макеєвої. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2022. 172 с.
15. Прокопенко О.Ю., Булатін Д.О., Кушніренко Р.О. Можливості використання досвіду країн ЄС у сфері здійснення поліцією превентивної діяльності в Україні. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 56–63. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f66f14ae-0cd3-40b0-ac3d-3e80956e9ad7/content.
16. Юшкевич О.Г. Особливості реформування поліції в Україні на шляху Європейської інтеграції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2019. № 3. С. 33–37. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/23.pdf.
17. Бєлов Д., Громовчук М., Правовий простір держави: конституційно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.
18. Бєлов Д.М., Швед І.І., Бєлова М.В. Реалізація органами прокуратури правоохоронної функції держави: механізм забезпечення конституційної безпеки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 74(6). 2022. С. 44–49.
19. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: *монографія*. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
20. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.

УДК 342.9:656
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.24

СТІЙКИЙ РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Устименко А.В.,
аспірант відділу проблем державного управління
та адміністративного права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0009-1740-7935
e-mail: AVustimenko93@gmail.com

Устименко А.В. Стійкий розвиток транспортної інфраструктури в контексті забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку України.

У статті висвітлюється значення стійкого розвитку транспортної інфраструктури в контексті забезпечення досягнення 17 Цілей сталого розвитку України. Зроблено висновок, що сьогодні стійкий розвиток транспортної інфраструктури є ключовим елементом для досягнення національних та глобальних цілей сталого розвитку і важливою умовою для забезпечення економічного та інклюзивного зростання, соціальної стабільності, підвищення якості життя населення та досягнення сталого розвитку країни в цілому.

Співставлення даних індексу конкурентоспроможності за 2015–2021 роки та Першого добровільного національного огляду щодо Цілей сталого розвитку в Україні, надало можливість акцентувати увагу на тому, що протягом років транспортна інфраструктура в Україні розвивалася в дуже повільному темпі, потребувала значного інвестування для розвитку та модернізації. Особливу увагу приділено огляду стану транспортної інфраструктури після початку повномасштабної війни в Україні та важливості його відновлення.

Акцентовано увагу на тому, що сьогодні стає очевидною необхідність комплексного підходу до вирішення проблем у транспортній галузі, який має поєднувати як проблеми, що існували до війни, так і виклики, спричинені військовими діями. Зазначено, що сьогодні перед Україною стоїть завдання не лише відновити зруйновану транспортну інфраструктуру, але й модернізувати її відповідно до сучасних глобальних цілей сталого розвитку. При цьому стійкий розвиток транспортної інфраструктури в контексті забезпечення досягнення цілей сталого розвитку України неможливо здійснити без зміни підходів до формування державної політики у транспортній галузі.

Зазначено, що попри значні виклики, Україна має значний потенціал для модернізації транспортної галузі відповідно до міжнародних стандартів сталого розвитку. Відновлення та розвиток транспортної інфраструктури в Україні в умовах війни є складним і багатовимірним завданням, яке вимагає комплексного підходу, проведення аналізу проблем та адаптації стратегії до нових умов, зокрема до відновлення та модернізації інфраструктури, впровадження інновацій та забезпечення стійкості транспортних мереж в умовах військових і післявоєнних викликів.

Ключові слова: сталий транспорт, транспортна інфраструктура, транспортна стратегія, Цілі сталого розвитку.

Ustymenko A.V. Sustainable development of transport infrastructure in the context of ensuring the achievement of the Sustainable Development Goals of Ukraine.

The article deals with the importance of sustainable development of transport infrastructure in the context of ensuring the achievement of the 17 Sustainable Development Goals of Ukraine. It is concluded that today sustainable development of transport infrastructure is a key element for achieving national and global sustainable development goals and an important condition for ensuring economic

and inclusive growth, social stability, improving the quality of life of the population and achieving sustainable development of the country as a whole.

Comparing the data of the Competitiveness Index for 2015–2021 and the First Voluntary National Review on the Sustainable Development Goals in Ukraine, it was possible to focus on the fact that over the years, the transport infrastructure in Ukraine has been developing at a very slow pace, requiring significant investment for development and modernisation. Particular attention was paid to the review of the state of transport infrastructure after the outbreak of a full-scale war in Ukraine and the importance of its restoration.

It is emphasised that today it is becoming clear that there is a need for a comprehensive approach to solving problems in the transport sector, which should combine both the problems that existed before the war and the challenges caused by military operations. It is noted that today Ukraine faces the task not only of restoring the destroyed transport infrastructure, but also of modernising it in line with the current global sustainable development goals. At the same time, sustainable development of transport infrastructure in the context of ensuring the achievement of Ukraine's sustainable development goals cannot be achieved without changing approaches to the formation of the State policy in the transport sector.

It is noted that despite significant challenges, Ukraine has significant potential for modernising the transport sector in accordance with international standards of sustainable development. The restoration and development of transport infrastructure in Ukraine in the context of war is a complex and multidimensional task that requires an integrated approach, analysis of problems and adaptation of the strategy to new conditions, in particular, to the restoration and modernisation of infrastructure, introduction of innovations and ensuring the sustainability of transport networks in the context of military and post-war challenges.

Key words: sustainable transport, transport infrastructure, transport strategy, Sustainable Development Goals.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де можливості часто залежать від мобільності, транспорт є життєво важливим фактором розвитку кожної держави, а наявність розвиненої транспортної інфраструктури значною мірою впливає на економічні, соціальні та екологічні сфери її життєдіяльності.

Підтримуючи Цілі сталого розвитку, затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року "Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року"[1], Україна приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку, здійснила адаптацію цих цілей до українського контексту[2]. Поряд з цим сьогодні досягнення цілей сталого розвитку України на 2030 року неможливо без забезпечення стійкого розвитку транспортної інфраструктури.

Мета дослідження. На основі аналізу резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року "Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року" та указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» розкрити важливість стійкого розвитку транспортної інфраструктури в контексті забезпечення досягнення сталого розвитку нашої держави.

Стан опрацювання проблематики. Транспортна інфраструктура є актуальною темою досліджень для вчених із різних галузей, що охоплюють широкий спектр питань, які стосуються як національних, так і глобальних процесів. Вчені досліджували питання транспортної інфраструктури під кутом зору важливості модернізації державного регулювання інноваційного розвитку (О. Дмитрієва) [3], впливу на економічне зростання (О. Шиба) [4], розглядали систему факторів сталого розвитку транспортної інфраструктури (В. Кудрявцев) [5], а також пріоритети для окремих видів транспорту на шляху до досягнення Цілей сталого розвитку України (Л. Чулінда) [6], О. Коць, М. Ливдар, В. Коломієць [7]. Поряд з цим, сьогодні недостатньо досліджень, щоб висвітлювати роль та значення стійкого розвитку транспортної інфраструктури в контексті забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

Виклад основного матеріалу. Про роль транспорту та його інфраструктури в забезпеченні сталого розвитку держав ведеться десятиліттями. Так, наприклад, ще у 1994 році Світовий банк у своїй доповіді «Світовий розвиток 1994. Інфраструктура для розвитку» зазначав, що існує кореляція між наявністю розвиненої транспортної інфраструктурою і розвитком держави [8]. На

Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 рік) вперше було визнано роль транспорту та його інфраструктури в сталому економічному та соціальному розвитку держави та необхідність впровадження заходів щодо забезпечення достатніх інвестицій в плануванні будівництва транспортної інфраструктури, її подальшого ефективного управління, експлуатації та обслуговування [9]. Уже у 1997 році на 19-тій спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, відомою як «Ріо+5», держави світу дійшли до висновку про те, що у майбутньому транспорт стане головою рушійною силою зростаючого світового попиту на енергію, а тому слід розпочати вживати заходи для покращення показників у транспортному секторі на національному, регіональному та глобальному рівнях [10]. На Всесвітньому саміті з сталого розвитку 2002 року було прийнято рішення про необхідність впровадження транспортних стратегій для сталого розвитку, що відображають конкретні регіональні, національні та місцеві умови, а також передбачають покращення доступності, ефективності та зручності транспорту; заохочення інвестиції та партнерство для розвитку стійких, енергоефективних мультимодальних транспортних систем [11]. У 2015 році на Саміті ООН зі сталого розвитку прийнято Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року, визначивши 17 цілей [1]. І хоча серед цих цілей не існує єдиної спеціальної цілі, що стосується забезпечення сталого розвитку транспорту та його інфраструктури, однак сьогодні саме сталий транспорт та його розвинена інфраструктура має фундаментальне значення для прогресу реалізації Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року та в досягненні 17 цілей.

За оцінками Управління ООН з обслуговування проєктів стійка та гнучка інфраструктура, з-поміж яких є і транспортна інфраструктура, може вплинути на досягнення до 92% усіх цілей сталого розвитку [12].

Аналіз положень резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 від 25 вересня 2015 року "Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року" [1], надав можливість зробити висновок, що сталий транспорт та розвинена транспортна інфраструктура мають вирішальне значення для сприяння сталому економічному розвитку (ціль 8), створення та розвитку якісної, надійної, сталої та стійкої інфраструктури (ціль 9), зменшення нерівностей всередині держави та забезпечення розвитку інклюзивних, безпечних, стійких та сталих міст та населених пунктів (ціль 10 і 11), доступу до безпечних, доступних та сталих транспортних систем для всіх, підвищуючи безпеку дорожнього руху (ціль 11.2), боротьби зі зміною клімату (ціль 13), збереження та раціонального використання океанів, морів (ціль 14), захисту, відновлення та сприяння сталого використання наземних екосистем (ціль 15), а також подолання продовольчих криз та досягнення продовольчої безпеки (ціль 2).

Наявність розвиненої транспортної інфраструктури в державі також є передумовою для забезпечення повного доступу до якісних та базових послуг та подолання бідності (ціль 1), в тому числі у сфері охорони здоров'я (ціль 3.7, 3.8), у сфері освіти (ціль 4), у забезпеченні доступу до правосуддя (ціль 16).

Розвинена транспортна інфраструктура не лише забезпечує ефективне переміщення товарів, швидше та зручне пересування людей, але й сприяє зниженню витрат на логістику, збалансованому розвитку регіонів у державі, покращенню зв'язків між сільською та міською місцевістю, інтеграцію віддалених районів.

Розвинена транспортна інфраструктура покращує доступ до важливих послуг у сфері охорони здоров'я, освіти та фінансів, правосуддя, а також є запорукою ефективної господарської діяльності та якісних умов життєдіяльності населення.

Якісні транспорті мережі, такі як автодороги, залізниці, морські та повітряні шляхи, а також наявність сучасних портів, аеропортів, залізничних вузлів сприяють розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі, туризму.

Добре сплановані дороги, залізничні мережі, порти та аеропорти дозволяють зменшити час та витрати на транспортування товарів і послуг, забезпечують безперебійний та стабільний рух, що, в свою чергу, може вплинути на зниження кінцевих цін для споживачів.

Якісні дороги та використання на них сучасних технологій управлінням рухом зменшують затори та оптимізацію потоків транспорту, зменшують кількість аварій та забезпечують більш безпечні умови для учасників руху.

Таким чином, розвинена транспортна інфраструктура є важливою умовою для забезпечення економічного та інклюзивного зростання, соціальної стабільності, підвищення якості життя на-

селення та досягнення сталого розвитку країни в цілому. Поряд з цим нераціональне планування транспортної інфраструктури породжує і негативні наслідки, такі як руйнування навколишнього середовища, збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод, зміна клімату, CO_2 викидів тощо.

Слід констатувати той факт, що держави світу щороку витрачають значні кошти на будівництво, підтримку та вдосконалення своєї транспортної інфраструктури, розуміючи її критичну важливість для соціально-економічного розвитку держави. До того ж сьогодні на міжнародному рівні визнано необхідність подальшого пошуку ефективних рішень для покращення балансу між економічними, соціальними та екологічними вимірами сталого транспорту та його інфраструктури. Так, зокрема, у резолюції Генеральної Асамблеї 78/148 «Зміцнення зв'язків між усіма видами транспорту для досягнення Цілей сталого розвитку» ще раз акцентовано увагу на подальшій міжнародній співпраці, де розвиток транспорту та його інфраструктури може відіграти пріоритетну роль у прискоренні реалізації Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року [13]. В цьому контексті у 2024 році ЄС прийнято рішення про інвестування 7 мільярдів євро у 134 транспортні проєкти для забезпечення стійкої, безпечної та розумної транспортної інфраструктури. При чому 83% фінансування буде спрямоване на проєкти для досягнення кліматичних цілей ЄС, вдосконалення та модернізацію мережі залізниці, внутрішніх водних шляхів, морських маршрутів ЄС уздовж транс'європейської транспортної мережі, в тому числі проєкти для полегшення імпорту та експорту між Україною та ЄС шляхом покращення інфраструктури автомобільного транспорту в пунктах пропуску через державний кордон між Україною, Молдовою та Румунією [14].

Щодо України, то глобальні цілі сталого розвитку знайшли своє відображення в указі Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [1].

Проведений аналіз індексу конкурентоспроможності за 2015-2021 роки продемонстрував, що транспортна інфраструктура в Україні розвивалася в дуже повільному темпі. Якщо у 2015-2016 році Україна за якістю всієї транспортної інфраструктури посідала 82 місце з 140 країн світу (при цьому за якістю доріг – 132 місце, за якістю залізниць – 28 місце, за якістю портової інфраструктури – 108 місце, за якістю інфраструктури повітряного транспорту – 97 місце) [15], то у 2017-2018 роках - 78 місце з 137 країн світу (за якістю автомобільних доріг - 130 місце, за якістю залізничної інфраструктури – 37 місце, за якістю портової інфраструктури – 93 місце, за якістю інфраструктури повітряного транспорту - 92 місце) [16], у 2019 році – 59 місце з 141 країни світу, при цьому за якістю автомобільних доріг – 114 місце [17]. До того ж у Першому добровільному національному огляді щодо Цілей сталого розвитку в Україні, в якому використовувалися дані Державної служби статистики України за 2015–2019 рік, зазначалося про здійснення певних кроків у розвитку транспортної інфраструктури, зокрема, започаткування масштабних інфраструктурних проєктів з ремонту та будівництва доріг загального користування державного значення, а також вказувалося на необхідності забезпечення активізацію інвестиційних процесів, реалізацію інфраструктурних проєктів (електромережі, автобани, транспортні розв'язки, швидкісні пасажирські залізниці). При цьому в огляді було акцентовано на необхідності пришвидшення та підвищення ефективності використання механізму державно-приватного партнерства, зокрема в таких пріоритетних сферах, як морські порти, залізничні вокзали, автомобільні дороги та аеропорти; здійснення системного та планового відновлення і розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення та інтеграції їх до європейської транспортної системи, забезпечення ефективного функціонування морських портів, рівня їх технологічного та технічного оснащення, відповідності системи управління та розвитку інфраструктури сучасним міжнародним вимогам, а також розвитку внутрішнього водного транспорту та інтеграції його до пріоритетної Європейської транспортної мережі; розвиток цивільної авіації та підвищення мобільності населення з використанням послуг авіаційного транспорту шляхом модернізації регіональних аеропортів виходячи з економічної доцільності та суспільної важливості [18].

Таким чином, транспортна інфраструктура в Україні до початку війни потребувала значного інвестування для її розвитку та модернізації. Це твердження знаходить своє відображення у положеннях Транспортної стратегії України на період до 2020 року [19] та Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [20]. Так, наприклад, ще у Транспортній стратегії України на період до 2020 року йшла мова про серйозні проблеми у сфері транспорту, з-поміж яких слід виділити необхідність невідкладного вирішення питань технічного переоснащення та модернізації об'єктів інфраструктури залізниць, аеропортів та морських портів, забезпечення розвитку

мережі автомобільних доріг загального користування, в тому числі будівництво та реконструкції мостів тощо [19]. У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року зазначалося про критичний рівень розвитку транспортної галузі, системне недофінансування, недостатнє технічне обслуговування інфраструктури та транспорту, невідповідність стану транспортної галузі вимогам ефективної реалізації євроінтеграційного курсу України та інтеграції національної транспортної мережі в Транс'європейську транспортну мережу [20].

В умовах повномасштабної війни в Україні транспортна інфраструктура зазнала значних руйнувань, що суттєво вплинуло на економічну стабільність країни, логістичні можливості та мобільність населення. Значні пошкодження та руйнування аеропорті і цивільних аеродромів, портів, залізничної та портової інфраструктури, мостів, мостових переходів, автомобільних шляхів державного та місцевого значення й комунальних доріг створило серйозні перешкоди для перевезення вантажів, пересування громадян і забезпечення безперебійної роботи економіки держави. Стан залізничних та автомобільних мереж, що і надалі піддаються впливу переміщень військової техніки, продовжує погіршуватися. До того ж порушено інфраструктурні та логістичні зв'язки через військові дії, що обмежує можливості руху людей та продукції.

За даними Світового банку, станом на кінець 2023 року сума збитків у транспортній галузі досягла 33,6 мільярдів доларів, а потреба в реконструкції оцінюється у 73,7 мільярдів доларів. Значна частина цієї суми, зокрема 29%, припадає на відновлення автомобільних доріг державного значення, 24% – на залізничну інфраструктуру, а 17% – на місцеві автодороги. Найбільше від руйнувань постраждали території Донецької, Херсонської, Запорізької, Харківської та Луганської областей, де велися або ведуться активні бойові дії і які потребують найбільших інвестицій (73%) для відновлення транспортної інфраструктури [32].

У таких умовах стає очевидною необхідність комплексного підходу до вирішення проблем у транспортній галузі, який має поєднувати як проблеми, що існували до війни, так і виклики, спричинені військовими діями. Сьогодні перед Україною стоїть завдання не лише відновити зруйновану транспортну інфраструктуру, але й модернізувати її відповідно до сучасних глобальних цілей сталого розвитку. Втім, варто зазначити, що стійкий розвиток транспортної інфраструктури в контексті забезпечення досягнення цілей сталого розвитку України неможливо здійснити без зміни підходів до формування державної політики у транспортній галузі. Сьогодні в умовах війни положення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року не відповідають поточним реаліям, а запропонований проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2025–2027 роках» [22] містить багато формальних підходів, які не враховують реальних викликів, що стоять перед транспортною галуззю, в тому числі для забезпечення стійкого розвитку транспортної інфраструктури. Нинішня ситуація вимагає глибшого аналізу проблем та адаптації стратегії до нових умов, зокрема до відновлення та модернізації інфраструктури, впровадження інновацій та забезпечення стійкості транспортних мереж в умовах військових і післявоєнних викликів. Адже розвиток транспортної інфраструктури має найбільший потенціал для прискорення економічного зростання України.

Таким чином, як **висновок,** сьогодні стійкий розвиток транспортної інфраструктури є ключовим елементом для досягнення національних та глобальних цілей сталого розвитку і важливою умовою для забезпечення економічного та інклюзивного зростання, соціальної стабільності, підвищення якості життя населення та досягнення сталого розвитку країни в цілому.

Попри значні виклики, Україна має значний потенціал для модернізації транспортної галузі відповідно до міжнародних стандартів сталого розвитку. Відновлення та розвиток транспортної інфраструктури в Україні в умовах війни є складним і багатовимірним завданням, яке вимагає комплексного підходу, проведення аналізу проблем та адаптації стратегії до нових умов, зокрема до відновлення та модернізації інфраструктури, впровадження інновацій та забезпечення стійкості транспортних мереж в умовах військових і післявоєнних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. 70/1. URL: https://www.un.org/en/ development/ desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.

2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text.
3. Дмитрієва О.І. Державне регулювання інноваційного розвитку транспортної інфраструктури: дис. … д-ра екон. наук: 08.00.03/ Харківський національний автомобільно-дорожній університет Міністерства освіти і науки України, Український державний університет залізничного транспорту Міністерства освіти і науки України, Харків, 525 с.
4. Шиба О.А. Вплив розвитку транспортної інфраструктури на економічне зростання країн-членів Європейського союзу: дис. … к. екон. наук: 08.00.02/Львівський національний університет імені Івана Франка. 204 с.
5. Кудрянцев В.М. Фактори сталого розвитку транспортної інфраструктури. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2022. № 29. С. 32–46. URL: https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2022.29.32.
6. Чулінда Л. Цілі сталого розвитку: пріоритети цивільної авіації. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022, 2 (34). С. 113–133.
7. Коль О., Ливдар М., Коломієць В. Розвиток залізничних сполучень на основі державно-приватного партнерства і забезпечення цілей сталого розвитку. *Наукові інновації та передові технології* .2023. № 12 (26). С. 367–377.
8. World Development Report 1994. Infrastructure for development. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/ru/535851468336642118/pdf/131840REPLACEMENT0WDR01994.pdf.
9. Report ofthe UnitedNations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n92/836/55/pdf/n9283655.pdf.
10. Programme for the Further Implementation of Agenda 21 : resolution adopted by the General Assembly. URL: https://digitallibrary.un.org/record/ 244113?v=pdf#files.
11. Report of the World Summit on Sustainable Development Johannesburg, South Africa, 26 August 4 September 2002. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/636/93/ pdf/n0263693.pdf.
12. UNOPS. Infrastructure Underpinning Sustainable Development. 2018. URL: https://content.unops.org/publications/Infrastructure_underpining_sustainable_development_EN.pdf?mtime=20181220182223.
13. Strengthening the links between all modes of transport to achieve the Sustainable Development Goals: Resolution of General Assembly on 19 December 78/148. URL: https://sdgs.un.org/sites/default/files/2024-10/transport%20to% 20achieve%20SDGs.pdf.
14. EU invests record €7 billion in sustainable, safe and smart transport infrastructure. URL: https://transport.ec.europa.eu/news-events/news/eu-invests-record-eu7-billion-sustainable-safe-and-smart-transport-infrastructure-2024-07-17_en.
15. The global Competitiveness Report 2015-2016. URL: https://www3.weforum.org/ docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_ 2015-2016.pdf.
16. The global Competitiveness Report 2017-2018. URL: https://www3.weforum.org/ docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobal CompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf.
17. The global Competitiveness Report. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.
18. Цілі сталого розвитку Україна: добровільний національний огляд. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-10/VNR%20SDG% 20Ukraine%202020.pdf.
19. Про схвалення Транспортної стратегії України на період д о2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2010 № 2174-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80#Text.
20. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження КМ України від 30.05.2018 № 430-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/430-2018-%D1%80#Text.
21. Ukraine. Third rapid damage and needs assessment RDNA3. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf.
22. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2025–2027 роках: проєкт постанови Кабінету Міністрів. URL: https://mtu.gov.ua/news/35763.html.

УДК 342.732(075.8)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.25

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Чепис О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чепис О.І. Проблемні аспекти процесу цифрової трансформації Словацької Республіки та захисту персональних даних.

Стаття присвячена аналізу цифрової трансформації Словацької Республіки загалом та проблемам захисту персональних даних зокрема. Особливу увагу звернено на Індекс цифрової економіки та суспільства, що забезпечує конструктивне порівняння показників Словаччини з іншими державами-членами ЄС у широкому спектрі галузей. На його основі можна відстежувати прогрес і рівень розвитку цифрової економіки та суспільства у таких сферах: цифрові навички та освіта, розвиток цифрової інфраструктури, цифрова трансформація бізнесу та оцифрування державних послуг. Крім безпосереднього аналізу цих чотирьох сфер, нами окремо висвітлено проблеми захисту персональних даних в контексті глобальної цифровізації та пов'язаними із цим новими викликами, вирішувати які слід на основі принципу технологічної нейтральності. Наразі Словаччина продовжує дотримуватися стратегії цифрової трансформації до 2030 року, яка включає, зокрема, інтеграцію інноваційних технологій на підприємствах, включаючи хмарні та периферійні обчислення, блокчейн та штучний інтелект. Однак, попри активний розвиток цифрової економіки країна продовжує займати низькі позиції у рейтингах ЄС, адже відстає від середнього показника по ЄС за всіма ключовими критеріями. Нами проаналізовано ключові фактори, які зумовлюють таку ситуацію: відсутність єдиного бачення цифрової трансформації та єдиного комплексного підходу; для підприємств, які інтегрують цифрові технології, перешкодами до ефективної цифровізації виступають постійний адміністративний тягар, низька обізнаність про можливості фінансування та фінансові інструменти; низький рівень інвестицій у створення гігабітного зв'язку; низька математична грамотність учнів та "відтік мізків"; країна не відстежує належним чином виконання політик, описаних у стратегії цифрової трансформації Словаччини до 2030 року. Для Словаччини Єдиний цифровий ринок – це можливість прискорити свою загальну цифрову трансформацію.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифровізація бізнесу, цифрові навички, цифрова інфраструктура, оцифрування державних послуг, єдиний цифровий ринок, захист персональних даних.

Chepis O.I. Problematic aspects of the process of digital transformation of the Slovak Republic and protection of personal data.

The article analyzes the overall digital transformation of the Slovak Republic. Particular attention is paid to the Digital Economy and Society Index, which provides a constructive comparison of Slovakia's performance with other EU member states in a wide range of sectors. It is used to track the progress and level of development of the digital economy and society in the following areas: digital skills and education, digital infrastructure development, digital business transformation, and digitization of public services. In addition to the direct analysis of these four areas, we have separately highlighted the problems of personal data protection in the context of global digitalization and the new challenges associated with it, which should be addressed on the basis of the principle of technological neutrality. This area should be protected by legal acts that can actually guarantee the observance of fundamental rights and freedoms. Currently, Slovakia continues to pursue a digital transformation strategy until 2030, which includes, among other things, the integration of innovative technologies in enterprises, including cloud

and edge computing, blockchain, and artificial intelligence. However, despite the active development of the digital economy, the country continues to occupy low positions in EU rankings, as it lags behind the EU average in all key criteria. We have analyzed the key factors that determine this situation: the lack of a unified vision of digital transformation and a single integrated approach; for enterprises that integrate digital technologies, the constant administrative burden, low awareness of financing opportunities and financial instruments, low investment in gigabit connectivity, low mathematical literacy of students and brain drain, the country does not properly monitor the implementation of the policies described in Slovakia's Digital Transformation Strategy until 2030, etc.

Key words: digital transformation, digitalization of business, digital skills, digital infrastructure, digitization of public services, digital single market, personal data protection.

Постановка проблеми. Глобальні інформатизація та цифровізація пропонують конструктивні рішення для покращення нашого життя, і в той же час створюють безпрецедентні виклики: від проблем із захистом даних і загроз кібербезпеці до поширення дезінформації та цифрової залежності. Змін зазнали як спосіб генерування економічної вартості, структура та функціонування ринків, так і формування та розвиток усіх відносин. Відповідно Європейський Союз розбудовує єдиний європейський цифровий ринок, який надає простір для залучення цифрових технологій у різні сектори економіки, у якому забезпечується вільний рух осіб, послуг і капіталу, і де можна безперешкодно отримувати доступ до онлайн-діяльності за умови дотримання вимог щодо чесної конкуренції та високого рівня захисту персональних даних. Словацька Республіка, як держава-член ЄС, також активно включена у ці процеси. Однак, попри значні зусилля, її результати на сьогодні є доволі скромними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини повільної та недостатньо ефективної цифрової трансформації Словацької Республіки та її місце в рейтингах Європейського Союзу досліджували у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Belanová K., Diego L.F.P., Kwarteng M.A., Lipnická M., Lynch Z., Miňová M., Novák P., Ntsiful A., Treščáková D. та інші.

Метою статті є аналіз проблемних аспектів цифрової трансформації Словацької Республіки загалом та проблеми захисту персональних даних у процесі діджиталізації зокрема.

Виклад основного матеріалу. Єдиний цифровий ринок в ЄС побудований на трьох основних засадах: забезпечення кращого доступу до цифрових товарів і послуг; створення сприятливих умов для цифрових мереж та інновацій; забезпечення всебічного використання цифрових технологій у суспільстві. В той же час європейський шлях розвитку цифрового суспільства ґрунтується на забезпеченні повної поваги до основоположних прав, зокрема: 1) свободи вираження поглядів, включаючи доступ до різноманітної, достовірної та прозорої інформації; 2) свободи ведення бізнесу в Інтернеті; 3) захисту персональних даних та приватного життя; 4) захисту інтелектуальної власності в онлайн-просторі [1, с. 321]. Це пов'язано першочергово з переходом до нової парадигми Індустрії 5.0, яка наголошує на людиноцентризмі, тобто зосереджуються не лише на розвитку цифрового суспільства, а й на людині та її правах. Для Словаччини Єдиний цифровий ринок – це можливість прискорити свою загальну цифрову трансформацію, оскільки попри активний розвиток цифрової економіки країна продовжує займати низькі позиції у рейтингу ЄС [2, с. 7–15]. Стратегія цифрової трансформації Словаччини до 2030 року (далі Стратегія) є рамковою міжгалузевою стратегією уряду, яка визначає політику та конкретні пріоритети Словаччини в контексті поточної діджиталізації економіки та суспільства під впливом інноваційних технологій та глобальних мегатрендів цифрової ери. Наразі в період трансформації індустріального суспільства в інформаційне Стратегія є ключовим документом для Словаччини. Стратегія є продовженням багаторічної фінансової рамки ЄС на 2021-2027 рр., включаючи інструменти політики згуртованості, а також безпосередньо керовані програми (включаючи Digital Europe Programme та The digital part of the Connecting Europe Facility), де особлива увага приділяється потребі розвитку цифрової економіки. Виходячи з цього, бачення цифрової трансформації Словаччини було визначено таким чином: до 2030 року Словаччина повинна стати сучасною країною з інноваційною та екологічною промисловістю, заснованою на економіці знань та даних, з ефективним державним управлінням, що забезпечує розумне використання території та інфраструктури, та з інформаційним суспільством, громадяни якого повноцінно використовують свій потенціал у цифрову еру [2, с. 3–6].

Індекс цифрової економіки та суспільства (далі DESI) забезпечує конструктивне порівняння показників Словаччини з іншими державами-членами ЄС у широкому спектрі галузей. Це комп-

лексний індекс, який щорічно відстежує прогрес і рівень розвитку цифрової економіки та суспільства в державах-членах ЄС у таких сферах: цифрові навички та освіта, розвиток цифрової інфраструктури, цифрова трансформація бізнесу та оцифрування державних послуг. Таким чином, індекс є важливою відправною точкою для визначення проблем, на які Словаччина повинна звернути увагу, аби покращити свою цифрову ефективність [2, с. 7–15]. За індексом DESI Словаччина наразі належить до групи країн із низькими показниками (за даними DESI за 2022 рік Словаччина посідала 23 місце з 27 країн-членів [3]). Зокрема, Словаччина є нижчою за середній показник ЄС за цифровізацією державних послуг (частка користувачів електронного уряду серед користувачів Інтернету становить 62% і є нижчою за середній показник по ЄС (64%)). Незважаючи на те, що Словаччина досягла певного прогресу в усіх вимірах протягом останнього року, покращення не було достатнім, щоб йти в ногу із середнім показником по ЄС. Зауважимо, що ще у травні 2021 року уряд схвалив стратегію та план дій щодо покращення позиції Словаччини в індексі DESI до 2025 року. Стратегія, підготована Міністерством інвестицій, регіонального розвитку та інформатизації Словацької Республіки, відповідає поточній тенденції стагнації в оцінці DESI, в межах якого Словацька Республіка тривалий час коливався навколо 20 місця. Незважаючи на те, що країна прогресує з кожним роком, прогрес недостатньо швидкий порівняно з іншими державами-членами ЄС і недостатній, щоб наздогнати більш розвинені в цифровому відношенні країни ЄС. Тож основною метою стратегії є переміщення Словаччини з останньої третини рейтингу DESI до його середини протягом п'яти років і таким чином досягнення принаймні середнього рівня по ЄС [4].

Щодо базових цифрових навичок у 2024 році показник Словаччини (51,3%) знизився порівняно з результатами 2023 року (55,2%). При цьому середній показник по ЄС наразі становить 55,6%. Частка фахівців у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ-спеціалістів) у загальній кількості зайнятих у Словаччині становить 4,2% (показник знизився з 4,3% у 2023 році до 4,2% у 2024 році), що трохи нижче середнього показника по ЄС (4,8%) [5]. Тож Національна стратегія розвитку цифрових навичок Словаччини повинна приділити особливу увагу подоланню цифрового розриву та забезпеченню залучення вразливих груп населення до всіх цифрових тренінгів, розвитку "цифрової школи", підтримці позитивної тенденції щодо збільшення кількості випускників у сфері ІКТ, а також залученню іноземних фахівців у цій сфері. Зокрема, Словаччині слід звернути увагу на один із найсучасніших документів у сфері цифровізації освіти на міжнародному рівні - План дій цифрової освіти на 2021–2027 рр., який включає два основні стратегічні пріоритети: 1) підтримка ефективної цифрової освіти, для виконання якої потрібно забезпечити необхідну інфраструктуру, підключення до Інтернету, ефективне планування та розвиток цифрових можливостей, цифрово-компетентний педагогічний персонал, якісний контент, зручні інструменти та безпечну платформу з дотриманням конфіденційності та етичних стандартів; 2) підвищення цифрових навичок і компетенцій для цифрової ери, що забезпечуватиметься наданням базових цифрових навичок з раннього віку, підвищенням цифрової грамотності, включаючи управління інформаційним навантаженням і розпізнавання дезінформації [6].

Говорячи про стан цифровізації бізнесу в Словаччині слід зауважити, що незважаючи на значний прогрес, Словаччина все ще демонструє значні прогалини в цій сфері, особливо щодо частки МСП (малих та середніх підприємств) із принаймні базовим рівнем інтенсивності (60%, що нижче середнього показника по ЄС, який становить 69%), а також у використанні хмарних рішень. Прийняття плану дій з цифрової трансформації Словаччини на 2023–2026 роки посилює зобов'язання країни щодо поліпшення своїх показників у цій сфері та досягнення спільної з ЄС мети - досягти цільового показника Цифрового десятиліття, коли щонайменше 75% підприємств використовуватимуть хмарні технології, штучний інтелект або великі дані [7]. Зауважимо, що різниця у підходах європейських і словацьких МСП до інновацій є значною. Європейські МСП набагато більше інвестують у кваліфікованих фахівців, запроваджують інновації в продуктах і процесах, покращують маркетинг і виділяють значну кількість коштів на науково-дослідні розробки. Словацькі МСП мають суттєві недоліки у впровадженні бізнес-інновацій. Окрім обмеженого інвестування в інновації, вони також приділяють недостатню увагу новим трендам у сфері цифровізації [8, с. 4].

Державне управління та державні послуги Словаччини також мають порівняно низький рівень цифровізації, що є основною перешкодою для широкого використання цих послуг громадянами та підприємствами. Частка користувачів електронного уряду серед користувачів Інтернету становить 62%, що нижче середнього показника в ЄС (65%). Існує також розрив у цифрових державних

послугах для бізнесу, де Словаччина набрала 75 балів порівняно із середнім показником по ЄС, який становить 82 [9]. За останні роки Словаччина зробила більшість своїх послуг доступними для громадян і підприємств онлайн. Незважаючи на це, на сьогоднішній день використання електронного зв'язку громадян з органами державної влади є дуже низьким. Основною перешкодою є недовіра до Єдиного безпечного способу входу та підпису. У грудні 2021 року Урядом Словаччини було схвалено новий стратегічний документ «Національна концепція інформатизації державного управління на 2021–2026 роки» [10]. Він містить конкретні ініціативи щодо державних цифрових послуг, орієнтованих на користувача, трансформації даних, державних закупівель, кібер- та інформаційної безпеки і підтримки людських ресурсів у сфері ІТ. Важливою частиною стратегії є реформування ІТ-управління, адже саме вона фігурувала в минулому як одна із причин недосягнення бажаного прогресу. Нова структура включає п'ять вимірів співпраці: управління стратегією, управління ІТ-ресурсами, управління ризиками, управління змінами та прозорість учасників.

Недостатні цифрові навички в державному управлінні є проблемою, адже їх розвиток є важливою передумовою для успішного вирішення викликів цифрової трансформації країни. Наразі стратегічною метою Словаччини є досягнення прогресу в індексі DESI у сфері цифрових послуг на 40% до 2026 року порівняно з поточним станом. Тому слід активізувати свої зусилля в цій сфері, зокрема: 1) розвивати цифрові навички державних службовців; 2) залучати цільові інвестиції, спрямовані на розвиток спеціальних навичок фахівців з ІТ та кібербезпеки, які працюють у державному секторі; 3) забезпечити онлайн-доступ до всіх ключових державних послуг до 2030 року [7].

Словаччина досягла значного прогресу в розвитку цифрової інфраструктури, зокрема в охопленні домогосподарств мережами з високою пропускною здатністю (79% порівняно із 71% у попередньому звітному періоді), тобто наразі вона є найближчою до середнього показника по ЄС за рівнем підключення до Інтернету. Рівень покриття 5G у Словаччині також демонструє значний прогрес порівняно з попереднім роком (наразі це 55%) [11]. «Національна політика електронних комунікацій до 2030 року», яка була затверджена урядом Словаччини резолюцією № 204/2023 від 3 травня 2023 року, визначає завдання, зосереджені переважно на сфері частотного спектру з метою забезпечення його доступності для подальшого розвитку 5G. Цей документ є основою для визначення подальшого напрямку Словаччини у сфері розвитку електронних комунікацій. Та незважаючи на це, країна залишається значно нижчою за середній показник по ЄС, який становить 81%. З точки зору покриття 5G в діапазоні спектра 3,4-3,8 ГГц, важливому для передових додатків, що вимагають високої пропускної здатності, на рівні 39%, Словаччина близька до середнього показника по ЄС. Словаччина повинна активізувати свої зусилля щодо інфраструктури, аби прискорити розгортання гігабітного і 5G-зв'язку (особливо оптоволоконного) у сільській місцевості. Це підкреслює необхідність подальшого залучення державних і приватних інвестицій у дану сферу [7].

Аналізуючи стан діджиталізації у Словацькій Республіці, слід звернути увагу на проблему захисту персональних даних, адже у зв'язку зі стрімким технологічним розвитком, який відбувся за останні два десятиліття, перед сферою захисту персональних даних постали нові виклики. Обсяг обміну даними зріс, і люди все частіше розкривають свою особисту інформацію. Економічна та соціальна інтеграція також сприяли значному збільшенню транскордонних потоків даних. Захист персональних даних є фундаментальним правом [12]. Найефективнішим інструментом, створеним ЄС для цієї мети, є Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation – GDPR). Це знаковий закон ЄС про захист даних, який гармонізує права на захист даних у всій Європі, що стосується всіх організацій, які обробляють персональні дані громадян або резидентів ЄС, незалежно від місця їх розташування. GDPR зобов'язує національні органи захисту даних, відповідальні за його дотримання, співпрацювати у випадках, коли захист персональних даних стосується транскордонної обробки [13]. Зауважимо, що нині існує запит на максимально гнучке та уніфіковане законодавство про захист даних аби забезпечити основні права фізичних осіб в умовах стрімкого розвитку цифрової економіки та посилення боротьби зі злочинністю та тероризмом [1]. Вирішувати вищезазначене необхідно на основі принципу технологічної нейтральності, в розумінні якого метою законодавчої діяльності має бути створення такої правової бази, яка є достатньо гнучкою і дозволяє застосовувати прийняте законодавство не тільки до технологій, що існують на момент його прийняття, а й до тих, створення яких часто неможливо передбачити на момент прийняття. Одним із способів, за допомогою якого законодавець може досягти прийняття

технологічно нейтральних правових норм, є використання загальних позначень правових положень з відкритим змістом. Прикладом цього є визначення персональних даних, наведене у статті 4(1) Регламенту (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних К далі GDPR), яке просто вважає персональними даними будь-яку інформацію, що дає змогу прямо чи опосередковано ідентифікувати фізичну особу за допомогою ідентифікатора, незалежно від технології, яка використовується при обробці відповідної інформації.

В контексті стрімко зростаючого обсягу обробки даних алогічною видається тенденція до скорочення чи навіть скасування посад спеціалістів із захисту персональних даних в органах місцевого самоврядування та державної адміністрації Словаччини, включаючи школи, музеї, заклади культури та офіси, і заміна їх зовнішньою службою. Управління захисту персональних даних вважає цю ситуацію тривожною, перш за все тому, що уповноважені відіграють основоположну роль у реалізації захисту персональних даних, зокрема вони функціонують як контактний пункт для суб'єктів даних, надають консультації з питань захисту персональних даних, навчання працівників або виконує інші завдання, пов'язані із захистом персональних даних [14]. І саме зараз в умовах масштабної цифровізації кількість таких фахівців повинна збільшуватися, а не навпаки.

Висновки. У якості підсумків зауважимо, що Словаччина вже тривалий час відстає від середнього показника по Європейському Союзу за всіма ключовими критеріями. Попри активний розвиток цифрової економіки країна продовжує займати позиції у рейтингу ЄС нижчі за середні. Основними факторами, на думку дослідників, є: 1) для підприємств, які інтегрують цифрові технології, перешкодами до ефективної цифровізації виступають постійний адміністративний тягар, низька обізнаність про можливості фінансування та фінансові інструменти. Ці виклики необхідно враховувати при складанні національних стратегічних дорожніх карт, які повинні бути не формальними, а детально пропрацьованими і чітко зазначати як саме Словаччина досягатиме цілей Цифрового десятиліття; 2) у вимірі цифровізації державного управління проблемою є відсутність єдиного бачення та комплексного підходу; 3) у сфері цифрових навичок основна проблема - низька математична грамотність учнів (а також якість їхньої освіти), якість випускників або "відтік мізків"; 4) ключовою проблемою цифрової інфраструктури є низький рівень інвестицій у створення гігабітного зв'язку; 5) тенденція до скорочення посад спеціалістів із захисту персональних даних іде в розріз із вимогами ЄС щодо необхідності забезпечення високого рівня захисту персональних даних як ключового фактора розвитку цифрової економіки; 6) Словаччина не публікує звіти про виконання чи будь-які оновлення для відстеження виконання політик, описаних у стратегії цифрової трансформації Словаччини до 2030 року, а це вкрай негативно позначається на загальній поінформованості населення та бізнесу про реальний стан справ, а також не дає можливості залучати до обговорень відповідних фахівців [15]. На нашу думку, для досягнення реального прогресу в цифровій трансформації Словаччині необхідно розробити концептуальний та наскрізний підхід до цифровізації економіки та суспільства в цілому, аби усі сфери рівномірно, системно та активно включалися у процес діджиталізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Treščáková, D. (2023). Individuals and Their Rights in the Middle of Digitalization and Technological Progress of the Society. *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC)*, 7, P. 321. URL: https://doi.org/ 10.25234/eclic/27453.
2. 2030 Digital Transformation Strategy for Slovakia. P. 7–15. URL: https://mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2019/10/SDT-English-Version-FINAL.pdf.
3. Slovakia in the Digital Economy and Society Index. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-slovakia.
4. Stratégia a akčný plán na zlepšenie postavenia Slovenska v indexe DESI do roku 2025. URL: https://mirri.gov.sk/sekcie/informatizacia/digitalna-transformacia/strategia-a-akcny-plan-na-zlepsenie-postavenia-slovenska-v-indexe-desi-do-roku-2025/.
5. Digital Decade country report Slovakia. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/106693.

6. Miňová, M., Z. Lynch, and M. Lipnická. 2024. “Slovak Republic – ECEC Workforce Profile.” In *Early child- hood workforce profiles across Europe. 33 country reports with key contextual data*, edited by P. Ober- huemer and I. Schreyer. Munich: State Institute for Early Childhood Research and Media Literacy. www.seepro.eu/Complete-Publication2024.pdf, 1544–1576.
7. 2023 Report on the state of the Digital Decade. URL:https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2023-report-state-digital-decade.
8. Belanová, Katarína. Position of the Slovak Republic in Selected Innovation Rankings. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*. Tekirdağ: ARSEAD, 2024, 10(2), 1-6. ISSN 2149-9314. P. 4.
9. Porovnávacia správa o elektronickej verejnej správe z roku 2021. URL:https://digital-strategy.ec.europa.eu/sk/library/egovernment-benchmark-2021.
10. Národná koncepcia informatizácie verejnej správy. URL:https://hsr.rokovania.sk/data/att/176580_subor.pdf.
11. Vnútroštátny plán Digitálnej dekády Slovenskej republiky. URL: https://mirri.gov.sk/ wp-content/uploads/2024/03/Vnutrostatny-plan-Digitalnej-dekady-za-Slovensku-republiku.pdf.
12. Ochrana údajů: Rada se dohodla na postoji k pravidlům pro prosazování GDPR. Rada Evropské unie.13 června 2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/cs/press/press-releases/2024/06/13/data-protection-council-agrees-position-on-gdpr-enforcement-rules.
13. Ochrana údajů v EU. URL: https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/data-protection.
14. Doporučení ÚOOÚ č. 2/2024 k postavení pověřenců pro ochranu osobních údajů | Úřad pro ochranu osobní.pdf. URL: https://uoou.gov.cz/novinky/vse/doporuceni-uoou-c-022024-k-postaveni-poverencu-pro-ochranu-osobnich-udaju.
15. Kwarteng, M.A., Ntsiful, A., Diego, L.F.P. and Novák, P. (2024), «Extending UTAUT with competitive pressure for SMEs digitalization adoption in two European nations: a multi-group analysis», Aslib Journal of Information Management, Vol. 76 No. 5, pp. 842–868. URL: https://doi.org/10.1108/AJIM-11-2022-0482.

УДК 343.627:347
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.26

ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ, ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЮ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ[1]

Чорномаз О.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ

Братковський В.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ

Костовська К.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник НМЦ Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

Чорномаз О.Б., Братковський В.М., Костовська К.М. Поняття та характеристика суб'єктів, що здійснюють заходи, які спрямовані на запобігання та протидію домашньому насильству.

Стаття присвячена вивченню повноважень та ознак суб'єктів, що здійснюють заходи, які спрямовані на запобігання та протидію домашньому насильству. Звернуто увагу на такі суб'єкти: спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Досліджено повноваження, покладені на уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, у тому числі їх повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Констатовано, що поліцейські реалізують повноваження у заданій сфері із врахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних структур на факти домашнього насильства та проведення оцінки ризиків.

Проаналізовано завдання із запобігання та протидії домашньому насильству, виконання яких покладене на різноманітні підрозділи органів Національної поліції, а саме: співробітників патрульної поліції, працівників сектору превентивної діяльності, співробітників мобільних груп з реагування на факти домашнього насильства, поліцейських ювенальної превенції. З'ясовано, що у чинному законодавстві не відображено, що завдання із запобігання та протидії домашньому насильству реалізуються вищезгаданими співробітниками Національної поліції, що потребує доповнень у нормативно-правовій площині. Запропоновано, що чинне законодавство потребує вдосконалення повноважень суб'єктів протидії домашньому насильству, зокрема що стосується

[1] «Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність».

повноважень та завдань окремих підрозділів Національної поліції (ДОП та ПОГ, патрульної поліції, підрозділів ювенальної превенції та інші), оскільки повноваження вказаних суб'єктів прописані в різних нормативно-правових актах, немає конкретизації повноважень щодо протидії та запобігання домашньому насильству кожного окремого підрозділу.

Ключові слова: домашнє насильство, запобігання та протидія, підрозділи Національної поліції, специфічні завдання та обов'язки, законодавство.

Chornomaz O.B., Bratkovskyi V.M., Kostovska K.M. The concept and characteristics of subjects implementing measures aimed at preventing and combating domestic violence.

The article is devoted to the study of the powers and characteristics of the entities implementing measures aimed at preventing and combating domestic violence. Attention was drawn to the following subjects, namely: specially authorized bodies in the field of prevention and counteraction of domestic violence; other bodies and institutions entrusted with the functions of implementing measures in the field of prevention and countermeasures against domestic violence; general and specialized support services for victims; citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons who are in Ukraine on legal grounds.

The powers assigned to authorized units of the National Police of Ukraine, including their powers in the field of preventing and countering domestic violence, were studied. It was established that police officers exercise their powers in the given area taking into account international standards of response of law enforcement structures to facts of domestic violence and conducting risk assessment.

The task of preventing and countering domestic violence, the implementation of which is entrusted to various units of the National Police, namely: patrol police officers, employees of the preventive activity sector, employees of mobile groups for responding to facts of domestic violence, juvenile prevention police officers, was analyzed. It was found that the current legislation does not reflect that the tasks of preventing and countering domestic violence are implemented by the above-mentioned employees of the National Police, which requires additions in the regulatory and legal sphere. It is proposed that the current legislation needs to improve the powers of the subjects of combating domestic violence, in particular, as regards the powers and tasks of individual units of the National Police (DOP and POG, patrol police, juvenile prevention units, and others), since the powers of these entities are prescribed in various legal acts, there is no specification of the powers to counter and prevent domestic violence of each separate unit.

Key words: domestic violence, prevention and counteraction, units of the National Police, specific tasks and duties, legislation.

Постановка проблеми. Домашнє насильство – це складна соціальна проблема, і ефективна протидія вимагає задіяності різних суб'єктів, що відрізняються характером, формами і методами діяльності, а також своїми повноваженнями.

У запобіганні та протидії цьому негативному соціальному явищу мають брати участь всі державні органи та громадяни [1, с. 64]. М. Легенька пропонує таке визначення суб'єкта адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства: «Наділені відповідними повноваженнями державні органи, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування та їхні структурні підрозділи, об'єднання громадян, підприємства, установи та організації, а також фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які наділені відповідною правосуб'єктністю та вступають в адміністративно-правові відносини у зв'язку з вчиненням такого насильства і спрямовані на його припинення, недопущення в подальшому та покарання кривдника» [2, с. 158].

Довгунь К.В. до суб'єкта адміністративного права у сфері протидії домашнього насильства – це фізична чи юридична особа, яка наділена сукупністю адміністративних прав і обов'язків, що зафіксовані в адміністративно-правових нормах, володіє правосуб'єктністю у сфері захисту прав та відстоювання інтересів осіб, які страждають або можуть постраждати від цього негативного соціального явища [1, с. 66].

К. Гурковська суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, визначає наділені передбаченими законодавством повноваженнями органи публічної адміністрації та місцевого самоврядування, їхні структурні підрозділи, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, а також фізичних осіб – гро-

мадян України, іноземців та осіб без громадянства, що наділені відповідною правосуб'єктністю та вступають в адміністративно-правові відносини у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і спрямовані на його запобігання, припинення та притягнення кривдників до юридичної відповідальності [3, с. 216].

Стан дослідження. Питанням дослідження повноважень суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, присвятили свою увагу такі теоретики та практики, як Н.В. Аніщук, О.В. Бойко, А.Б. Блага, В.М. Бондаровська, Т.І. Возна, Ф.К. Думко, О.В. Ковальова, М.В. Корнієнко, О.О. Кочемировська, К.Б. Левченко, Ю.В. Лисюк, О.О. Небрат, С.В. Фролова, Х.П. Ярмакі та інші.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні згідно з положеннями Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011, ратифікована Україною 20.06.2022, набрала чинності для України 01.11.2022, послуги постраждалим від домашнього насильства можуть надаватися через загальні та спеціалізовані служби підтримки [6].

У статті 22 Конвенції визначено, що «сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення або організації, з дотриманням належного географічного розподілу, невідкладних, коротко- і довгострокових спеціалізованих служб підтримки будь-якій жертві, що піддається будь-яким актам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції», а також «сторони забезпечують або створюють спеціалізовані служби підтримки жінок для всіх жінок-жертв насильства та їхніх дітей» [6].

Відповідно до статті 6 Закону України від 07.12.2017 р. № 2671-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відносять:

1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

2) інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;

4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [5].

Спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

4) сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

До інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

1) служби у справах дітей;

2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;

3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;

4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;

5) центри з надання безоплатної правничої допомоги;

6) суди;

7) прокуратура;

8) уповноважені органи з питань пробації [5].

До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які, у тому числі, надають допомогу постраждалим особам:

1) центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

2) притулки для дітей;

3) центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
4) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);
5) центри соціально-психологічної допомоги;
6) територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);
7) інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам [5].

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі [5].

Але як ми бачимо згідно з п. 2 ч. 3 статті 6 уповноважені підрозділи органів Національної поліції України відносяться лише до інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [5].

Що стосується координації взаємодії суб'єктів на місцевому рівні, то згідно з п. 19. порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженого постановою КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658, голова районної, районної у мм. Києві і Севастополі держадміністрації визначає заступника голови, який є координатором з питань здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці [7].

При цьому, враховуючи те, як наголошує Нечитайло Б.В., що на органи Національної поліції України покладено основний тягар безпосереднього невідкладного реагування на випадки вчинення домашнього насильства, на наш погляд, у ст. 25 зазначеного Порядку взаємодії неврегульованим є питання міжвідомчої співпраці поліції з іншими суб'єктами [8, с. 134].

Так, для забезпечення міжвідомчої співпраці щодо реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі на місцевому рівні, узгодженості заходів у цій сфері, підвищення їх ефективності, координації проведення інформаційно-просвітницьких заходів, розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування районними, районними у містах Києві і Севастополі держадміністраціями, виконавчими органами рад об'єднаних територіальних громад, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад утворюються дорадчі органи – місцеві координаційні ради, до складу яких входять уповноважені представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прокуратури та суду, громадських об'єднань, релігійних організацій, міжнародних та іноземних неурядових організацій (за згодою) [7]. Але до вказаних дорадчих органів – місцевих координаційних рад, не входять уповноважені представники Національної поліції, на рівні з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, прокуратури та суду. Це може відображатися на якості роботи дорадчого органу, в якому не оголошується позиція поліції щодо проблематики запобігання та протидії домашньому насильству.

Також не є виправданим тривалий час, який надається для інформування органу Національної поліції. Так, згідно з абзацом другим п. 33 вказаного Порядку «у разі звернення особи, яка заявляє, що постраждала від насильства, та/або її законного представника уповноважена особа, визначена відповідно до абзацу першого п. 20 або п. 23 цього Порядку, не пізніше однієї доби інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції про звернення особи та/або її законного представника із заявою про вчинення насильства за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти. Аналогічні строки інформування вказані у абз. 2 п. 34, п.п. 2 ст. 35 вказаного Порядку [7].

Одна доба для інформування уповноваженого підрозділу органу Національної поліції – це занадто великий час, за який можуть наступити невідворотні події та наслідки щодо потерпілої особи. Також інформування електронною поштою може дати похибки щодо своєчасного ознайомлення з інформацією та реагування на неї. Відповідно, будуть запропоновані зміни щодо термінів та способів інформування [8, с. 134].

Необхідно зазначити, що під час організації діяльності органів Національної поліції щодо запобігання та протидії домашньому насильству держава загалом спирається на вимоги міжнарод-

ного права. Так, пунктом «с» ст. 4 Декларації про викорінення насильства щодо жінок, яка проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 48/104 від 20 грудня 1993 року, передбачено, що держави повинні приділяти належну увагу питанням попередження та розслідування актів насильства щодо жінок та покарання за них відповідно до національного законодавства, незалежно від того, вчинені такі акти державою чи приватними особами [5].

Беручи до уваги визначений Законом «Про Національну поліцію» перелік суб'єктів О. Коломоєць пропонує виділити 3 рівні суб'єктів протидії домашньому насильству, де перший рівень складають органи й установи, які прямо визначені чинним законодавством та для яких ця функція є однією з головних у їхній діяльності (спеціально уповноважені органи виконавчої влади з питань запобігання та протидії домашньому насильству, служба дільничних офіцерів поліції, ювенальна превенція, органи опіки і піклування, кризові центри, центри медико-соціальної реабілітації жертв домашнього насильства, виконавчі органи місцевого самоврядування та суди); другий рівень – органи та установи, що за родом діяльності можуть фіксувати прояви домашнього насильства (заклади системи охорони здоров'я, заклади системи освіти та культури); третій рівень – неурядові організації, діяльність яких спрямовується на захист прав та свобод людини («Ла-Страда Україна», «Харківська правозахисна група» та ін.) [9, с. 11].

Відповідно до норм Закону України «Національну поліцію» вказано повноваженнями, а саме, відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» поліція відповідно до покладених на неї завдань вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі [10]. Згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» До повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

1) виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них;

2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;

3) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;

4) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;

5) взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;

6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;

7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством;

8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 Закону;

9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України здійснюють повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків.

Поліцейські можуть проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинюваного акту домашнього насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи [10], що відповідає положенням п. 258 пояснювальної доповіді до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210), який надає право

відповідальним правоохоронним органам на вхід до приміщення, в якому перебуває особа під загрозою [11, с. 115].

Сукмановська Л.М. наголошує, дослідивши компетенцію суб'єктів, що у відповідності до Закону мають право застосовувати спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, констатовано, що такими суб'єктами є уповноважені підрозділи органів Національної поліції та суди загальної юрисдикції. Законом ця категорія суб'єктів віднесена до інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Поліцейські підрозділи та суди забезпечують організацію застосування спеціальних заходів із протидії домашньому насильству у відповідності до своїх компетентностей. Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України мають виключне право винесення кривдникам термінових заборонних приписів, а також беруть таку категорію правопорушників на профілактичний облік задля проведення превентивної роботи.

Суди уповноважені на винесення обмежувальних приписів стосовно кривдника, а також направлення таких категорій правопорушників на програму для кривдників задля формування у останніх ненасильницької моделі поведінки. Відтак, зважаючи на специфіку повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції та судів, а також важливість індивідуального підходу із застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству у відношенні до кожного кривдника, вважаємо, що доцільно закріпити у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» окрему категорію суб'єктів, що уповноважені застосовувати спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, виокремивши у таку категорію суб'єктів уповноважені підрозділи органів Національної поліції та суди [4, с. 436].

На думку О.В. Ковальової, питання щодо переліку підрозділів поліції, уповноважених застосовувати спеціальні заходи з протидії домашньому насильству, потребують додаткового опрацювання. Якщо взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи передбачено завданнями підрозділів дільничних офіцерів поліції та ювенальної превенції, то питання винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника залишається актуальним, передусім щодо підрозділів патрульної поліції, які переважно не мають спеціальних бланків, однак здійснюють реагування на випадки домашнього насильства й мають здійснювати оцінку ризиків, приймати за її результатами відповідні рішення [12, с. 87].

Висновки. На даний час чинне законодавство потребує вдосконалення повноважень суб'єктів протидії домашньому насильству, зокрема що стосується повноважень та завдань окремих підрозділів Національної поліції (ДОП та ПОГ, патрульної поліції, підрозділів ювенальної превенції та інші), оскільки повноваження вказаних суб'єктів прописані в різних нормативно-правових актах, немає конкретизації повноважень щодо протидії та запобігання домашньому насильству кожного окремого підрозділу, а через неодноразові реорганізації та передачу повноважень механізм взаємодії не працює ефективно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довгунь К.В. Поняття та характеристика суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. *Право та державне управління*. 2020 р., № 4. С. 64–71.
2. Легенька М. Суб'єкти адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства та їх повноваження. *Підприємництво, господарство і право.* 2019/1. № 3. С. 153–159.
3. Гурковська К. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2020. С. 214–216.
4. Сукмановська Л.М. Суб'єкти застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2023. С. 433–437.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення: 02.09.2024).
6. Перелік суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. URL: https://just-dnipro.gov.ua/?view= viewnews&page_id=3389.

7. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/658-2018-%D0%BF#top.
8. Нечитайло Б.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2020. № 47. Том 1. С. 33–39.
9. Коломоєць О.Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 23 с.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. (Редакція від 11.04.2024 № 3633-IX). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
11. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул (Туреччина). 11.V.2011, Київ: «К.І.С», ТОВ «Дорадо-Друк», 2014. 194 с. URL: https://rm.coe.int/. CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680093d9e.
12. Ковальова О.В. Особливості застосування поліцейськими спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 27 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 86–89.

УДК 35.07/.08 : 005.3](477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.27

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ ЯК ФУНКЦІЯ СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ

Шандрук С.М.,
кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін
Комунального закладу вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»

Шандрук С.М. Адміністративні послуги як функція сервісно-орієнтованої держави.
Ця стаття присвячена проблематиці категорійного апарату сервісно-орієнтованої держави та адміністративних послуг.

Відповідно до сервісної концепції державного управління основним соціальним призначенням сучасної держави є служіння влади людині та суспільству, а надання адміністративних послуг постає однією з пріоритетних функцій інституцій публічної влади. Органи влади при цьому виступають як «постачальники послуг», а фізичні та юридичні особи – як «замовники і споживачі» цих послуг. Конституція України передбачила положення про перехід до сервісно-орієнтованої моделі публічного управління та закріплює в ст. 3 принцип, згідно з яким «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Визначено ключові ознаки сервісної держави: 1) у сервісній державі більша частина функцій реалізується «за запитом», тобто сервісна держава є пасивною; 2) сервісна держава функціонує на конкурентній основі; 3) сервісна держава має надавати обов'язкові послуги; 4) її функціонування має бути підпорядковане раціональній ринковій логіці; 5) сервісна держава є державою вузькоспеціалізованих фахівців, причому не обов'язково управлінців; 6) діяльність сервісної держави відбувається в ситуативному режимі, що дозволяє швидко приймати управлінські рішення щодо індивідуально визначеного випадку.

Наведено власне розуміння поняття адміністративної послуги та визначено її як різновид публічних послуг й результат реалізації владних повноважень суб'єктом надання цих послуг та професійної діяльності його посадових і службових осіб, спрямованої на задоволення звернень осіб стосовно набуття, зміни чи припинення їх прав та обов'язків відповідно до закону шляхом прийняття рішень і видання адміністративних актів.

З'ясовано характерні ознаки адміністративних послуг: їх мета полягає у забезпеченні прав та законних інтересів осіб; вони надаються тільки на підставі заяви особи; адміністративні послуги спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків особи; вони надаються за відповідною процедурою; надання такої послуги завершується прийняттям адміністративного акта; адміністративні послуги надаються адміністративним органом на підставі владних повноважень, закріплених в законі.

Ключові слова: сервісно-орієнтована держава, адміністративна послуга, постачальник послуг, споживач послуг, людиноцентризм, адміністративний орган.

Shandruk S.M. Administrative services as a function of a service-oriented state.
This article is devoted to the problems of the categorical apparatus of the service-oriented state and administrative services.

According to the service concept of public administration, the main social purpose of the modern state is the service of government to people and society, and the provision of administrative services is one of the priority functions of institutions of public authority. At the same time, authorities act as «service providers», and natural and legal entities – as «customers and consumers» of these services. The

Constitution of Ukraine provides for the transition to a service-oriented model of public administration and enshrines in Art. 3 principle, according to which «a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state.»

The key features of the service state are defined: 1) in the service state, most of the functions are implemented «on request», that is, the service state is passive; 2) the service state functions on a competitive basis; 3) the service state must provide mandatory services; 4) its functioning must be subject to rational market logic; 5) the service state is a state of highly specialized specialists, and not necessarily managers; 6) the activity of the service state takes place in a situational mode, which allows quick management decisions regarding an individually determined case.

The proper understanding of the concept of administrative service is provided and it is defined as a type of public service and the result of the exercise of power by the subject of the provision of these services and the professional activity of its officials and employees, aimed at satisfying the requests of individuals regarding the acquisition, change or termination of their rights and obligations in accordance with the law by making decisions and issuing administrative acts.

The characteristic features of administrative services are clarified: their purpose is to ensure the rights and legitimate interests of individuals; they are provided only on the basis of a person's application; administrative services are aimed at acquiring, changing or terminating the rights or obligations of a person; they are provided according to the appropriate procedure; the provision of such a service ends with the adoption of an administrative act; administrative services are provided by an administrative body on the basis of the powers established by law.

Key words: service-oriented state, administrative service, service provider, service consumer, people-centeredness, administrative body.

Постановка проблеми. Наразі перманентно зростає значення надання адміністративних послуг в процесі розбудови нової системи публічного управління. Одним з основних напрямів розвитку сучасної української держави визначено вдосконалення механізму надання адміністративних послуг, забезпечення сприятливих умов для задоволення потреб населення в забезпеченні їх законних прав, свобод та інтересів. Тому і постає потреба всебічного дослідження цієї важливої категорії.

Стан опрацювання. Хоча й категорія «адміністративна послуга» є відносно новою для сучасного адміністративного права, на сьогодні існує великий обсяг наукових праць відомих учених, зокрема В. Авер'янова, О. Буханевич, М. Воронова, І. Голосніченка, С. Дембіцької, Є. Демського, Є. Легези, Я. Михайлюк, С. Клімової, В. Тимощука, О. Туркової, Ю. Шарова тощо. Згадані науковці розглядали сутність адміністративних послуг, їх характерні особливості та засади, наводили різні класифікації, розкривали механізм їх надання, а також аналізували зміни та перетворення, що відбулися за останні роки у цій сфері. Однак погляди учених щодо розуміння деяких категорій дещо різняться, тому це питання потребує більш ретельного розгляду.

Метою статті є дослідження поняття та ознак адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. Проєкт Стратегії сталого розвитку України до 2030 року спрямований на поліпшення добробуту наших громадян включно з наданням якісних адміністративних послуг, що вимагає формування відповідних законодавчих, організаційних та економічних підстав [1].

Відповідно до Сервісної концепції державного управління пріоритетним завданням органів державної влади є служіння громадянському суспільству, а основною формою діяльності владних інституцій постає надання адміністративних послуг. В межах сервісної концепції публічна влада розуміється як «постачальник послуг», система органів державного управління – як організація з надання державних послуг, а громадянин – як їх замовник і споживач [2, с. 523].

Перехід до сервісної моделі державного управління закріплено як принцип найвищої соціальної цінності в Конституції України, де передбачено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3, ст. 3]. А це слід розуміти так, що відбувається зміна орієнтацій держави в напрямку людиноцентризму: держава існує для людини, повинна служити їй та надавати якісні послуги.

На думку авторів термінологічного словника з публічного управління, Сервісна концепція держави – якісно новий підхід до розуміння соціального призначення держави, що характеризується специфічною формою організації публічної влади, спрямованою на пріоритетність надання послуг, і передбачає розвиток мережевих форм управлінської взаємодії, прозорість і відкритість діяльності органів публічної влади, чутливість до запитів громадян; розвиток кадрового потенціалу публічного управління; залучення до співпраці неурядових організацій, надання «онлайнових» послуг тощо [4].

Одним з перших у вітчизняній науковій літературі ідею сервісної орієнтації держави висловив український учений Б. Кістяківський ще наприкінці XIX сторіччя, який зазначав, що «базовою складовою системи прав і свобод людини є право особистості на позитивні послуги з боку держави» [5, с. 84]. Однак тільки на початку XXI століття це твердження привернуло до себе увагу та стало одним з основних напрямків в адміністративно-правових розвідках та науково-теоретичних обґрунтуваннях розбудови сервісної моделі держави.

У сучасній вітчизняній науковій думці є багато тлумачень поняття «сервісно-орієнтована держава». Зокрема, О.М. Євтушенко пояснює сервісну державу як особливу політичну форму організації публічної влади, що володіє спеціальним апаратом управління, спрямованим на надання публічних послуг особам, а також систему соціально-правових гарантій гідного життєзабезпечення людини, її прав і свобод. Ідея сервісної держави ґрунтується на класичній економічній схемі: «виробник послуг – споживач» [6, с. 32-33].

О.В. Карпенко вважає, що сервісно-орієнтована держава – це суспільні відносини, які спрямовані на державну політику надання управлінських послуг, як цілеспрямований курс дій органів влади та сукупність засобів (механізмів, інструментів, важелів, способів), які вони практично реалізують для створення, забезпечення, функціонування та розвитку сервісної держави (впровадження механізмів взаємодії суб'єктів і об'єктів надання публічних сервісів [7, с. 29].

Т. Коршун зазначає, що соціально-орієнтована держава – це концепція, яка зазначає, що основним призначенням держави і основною вимогою до ефективного результату її діяльності має бути зручність користування послугами, які вона надає своїм громадянам [8, с. 55].

Сервісна модель публічного управління – це модернізована модель відносин між інституціями публічної влади та фізичними особами, котра побудована на низці ключових принципів, зокрема, таких як: принцип клієнтських відносин між громадянами і органами влади, принцип конкурентності публічних послуг, принцип незалежного оцінювання якості публічних послуг, принцип оптимізації технологічного ланцюжка надання публічних послуг тощо [9, с. 191].

М.В. Дзевелюк виокремила основні ознаки сервісної держави: 1) у сервісній державі більша частина функцій реалізується «за запитом»; 2) ця держава функціонує на конкурентній основі; 3) сервісна держава має надавати ті послуги, які суспільство в цілому або окремі соціальні групи не можуть отримати самотужки від інших інституцій; 4) сервісна держава є «скромною» державою у тому сенсі, що її функціонування має бути підпорядковане раціональній ринковій логіці; 5) з боку суб'єктного наповнення, сервісна держава є державою вузькоспеціалізованих фахівців, причому не обов'язково управлінців; 6) функціонування сервісної держави відбувається в ситуативному режимі, що дозволяє швидше адаптувати алгоритм прийняття управлінських рішень щодо конкретного випадку [10, с. 65-66].

А. Бондаренко зазначає, що публічно-сервісна концепція держави – це сучасне розуміння її соціального призначення, відповідно до якого пріоритетним завданням демократичного врядування є служіння громадянському суспільству, а основною формою діяльності владних інституцій – надання публічних послуг. Відповідно державна влада розуміється як «постачальник послуг», система державного управління – як організація з надання таких державних (публічних) послуг, а громадяни – їх замовники і споживачі. За цією концепцією відбувається новий розподіл прав, обов'язків та відповідальності між громадянським суспільством і державою [11, с. 9-10].

Таким чином, однією з головних ознак сервісно-орієнтованої держави є надання обов'язкових публічних послуг, в тому числі і адміністративних.

Основоположною засадою доктрини адміністративних послуг є концепція служіння держави суспільству, тому категорія «послуг» у своїй основі має те ж саме розуміння, що й у приватному секторі, – це діяльність щодо задоволення певних потреб людини, здійснювана за зверненням цієї особи [12, с. 9]. Кожен громадянин, який звертається до органу публічної влади, є не прохачем, а клієнтом. Тому будь-яке звернення не може бути обтяжливим для таких органів та його посадових осіб.

Аналіз наукових розвідок щодо трактування терміна «адміністративна послуга» різними авторами свідчить про те, що вони суттєво відрізняються своїм плюралізмом. Наприклад, В. Авер'янов визначає адміністративні послуги як передбачену законом розпорядчу діяльність уповноважених органів (органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування), що здійснюється за ініціативою фізичних та юридичних осіб і спрямовану на реалізацію їхніх прав, свобод та законних інтересів [13, с. 264].

М. Гурковський тлумачить адміністративні послуги як діяльність публічної адміністрації, спрямовану на юридичне оформлення умов, що визначені законодавством як необхідні для забезпечення належної реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, охоронюваних законом інтересів і виконання обов'язків фізичних і юридичних осіб, яка здійснюється на звернення цих осіб і офіційними результатами якої є адміністративний (індивідуальний) акт відповідного органу [14, с. 6].

В. Гордєєв та В. Градовий визначають адміністративні послуги як діяльність уповноважених органів державної влади, спрямовану на забезпечення суб'єктивних прав фізичних і юридичних осіб, що здійснюється за заявою цих осіб і результатом якої є видання адміністративного акта [15, с. 67].

Є. Легеза під адміністративною послугою бачить державну послугу, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо) [16, с. 207].

К. Афанасьєв пояснює адміністративні послуги як публічні (тобто державні та муніципальні) послуги, що надаються органами державного управління та іншими уповноваженими суб'єктами, надання яких пов'язано з реалізацією владних повноважень [17, с. 28].

В Енциклопедичному словнику з державного управління Ю. Шаров надає таке визначення адміністративної послуги: "результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів, ліцензій, сертифікатів, посвідчень, довідок, проведення реєстрації тощо). Адміністративна послуга є важливою складовою державних і муніципальних (публічних) послуг [18].

І. Ільницька під адміністративними послугами розуміє діяльність суб'єктів владних повноважень, яка своїм результатом має позитивний суспільний ефект, тим самим задовольняючи права та інтереси осіб, які звернулися [19, с. 34].

О. Задихайло трактує адміністративні послуги як публічно-сервісну діяльність адміністративного органу, що спрямована на забезпечення умов для належної реалізації суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів та/або на виконання визначених законом обов'язків фізичної або юридичної особи, що здійснюється за заявою цих осіб і офіційним результатом якої є адміністративний акт відповідного органу [20, с. 383].

На думку В. Тимощука адміністративну послугу можна розглядати в двох аспектах: а) як публічно-владну діяльність адміністративного органу, що спрямована на забезпечення умов для реалізації прав особи, яка здійснюється за заявою; б) як результат публічно-владної діяльності адміністративного органу, що спрямована на забезпечення умов для реалізації суб'єктивних прав особи, яка здійснювалась за заявою [12, с. 9].

Актуальне офіційне визначення «адміністративної послуги» надається в Законі України «Про адміністративні послуги» від 17 травня 2012 року. Зокрема, згідно з цим Законом, адміністративна послуга – це «результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону» [21].

Ідентифікувати діяльність органів публічної влади або інших суб'єктів як надання адміністративних послуг можна на підставі характерних ознак, які мають адміністративні послуги: 1) адміністративна послуга надається за заявою особи; 2) надання адміністративних послуг пов'язане із забезпеченням умов для реалізації суб'єктивних прав конкретної особи; 3) право на отримання особою конкретної адміністративної послуги має визначатися законом; 4) адміністративні послуги надаються виключно адміністративними органами через реалізацію ними владних повноважень; 5) результатом адміністративної послуги є адміністративний акт – рішення або дія адміністративного органу, яким задовольняється звернення особи. Цей адміністративний акт має конкретного адресата – споживача адміністративної послуги, тобто особу, яка звернулася за послугою.

Проведений аналіз дозволяє запропонувати власне розуміння поняття «адміністративних послуг» та визначити її як різновид публічних послуг, результат реалізації владних повноважень суб'єктом надання цих послуг та професійної діяльності його посадових осіб, спрямованої на задоволення звернень осіб стосовно набуття, зміни чи припинення їх прав та обов'язків шляхом прийняття рішень і видання адміністративних актів.

Висновки. Отже, сервісно-орієнтована держава – це функціональна модель сучасної держави, яка зорієнтована на служіння людині і суспільству. Однією з основних функцій такої моделі держави є ефективне надання якісних адміністративних послуг. При цьому інституції публічної влади виступають в ролі надавача обов'язкових послуг, а фізичні і юридичні особи споживають ці послуги.

Адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою. Ключовими ознаками адміністративних послуг є такі: їх мета полягає у забезпеченні прав та законних інтересів осіб; вони надаються тільки на підставі заяви особи; спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків особи; адміністративні послуги надаються за відповідною процедурою; надання такої послуги завершується прийняттям адміністративного акта; адміністративні послуги надаються адміністративним органом на підставі владних повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проєкт Стратегії сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону України від 07.08.2018 р. № 9015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua›pls›zweb2›webproc34.
2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Національна академія державного управління при Президентові України: НАДУ, 2011. Т. 8 : Публічне врядування / наук.-ред. кол.: В.С. Загорський (голова), С.О. Телешун (співголова) та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
4. Корольчук О.Л. Публічне управління. *Термінологічний словник* / за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петроє. Київ: НАДУ, 2018. 224 с. URL: https://epidruchniki.com/book/15_pyblichne_ypravlinnya_terminologichnii_slovnik.
5. Кістяківський Б.О. Держава і особистість: вибране. Київ: Абрис, 1996. 285 с.
6. Євтушенко О.М. Роль державної влади й місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг. *Наукові праці. Науково-методичний журнал. Політичні науки*. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2009. С. 32–37.
7. Карпенко О.В. Управлінські послуги в Україні: механізми надання органами влади: монографія. Київ: АМУ, 2014. 408 с.
8. Коршун Т.С. Переосмислення функцій держави в умовах сучасної європейської цивілізації. *Філософія. Культура. Життя.* 2015. Вип. 42. С. 47–59.
9. Туркова О.К. Сервісна спрямованість надання адміністративних послуг в Україні: процедурні аспекти. *Право і суспільство.* 2015. № 5/2. С. 189–194.
10. Дзевелюк М.В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* / редкол. В.В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Випуск 78. С. 60–67.
11. Бондаренко А. Сутність публічно-сервісної держави в механізмі захисту прав і свобод людини й громадянина. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2018. С. 9–12.
12. Тимощук В. Адміністративні послуги: посіб. / Швейцарсько-український проект "Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO". Київ: Софія-А, 2012. 104 с.
13. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.
14. Гурковський М.П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.07. Львів, 2009. 16 с.
15. Гордєєв В.В., Градовий В.Б. Адміністративні послуги: поняття, сутність та ознаки. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. 2010. Вип. 533. С. 66–70.

16. Легеза Є.О. Щодо визначення адміністративних послуг в Україні. *Науковий вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ.* 2010. № 4. С. 203–208.
17. Афанасьєв К.К. Адміністративні послуги : навч. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2010. С. 175.
18. Шаров Ю.П. Адміністративна послуга. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Сурмін Ю.П. [та ін.]; за ред. Ю.В. Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2010. 820 с. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/slov_01.pdfhttps://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Entsyklopediia_derzhavnoho_upravlinnia_Tom_1.pdf?PHPSESSID=gqf1ciq7q16hbng4kima2kngp4.
19. Ільницька Ю.М. Щодо питання про поняття адміністративних послуг. *Право і безпека*. 2011. № 2. С. 30–36.
20. Задихайло О.А. Правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні. *Форум права*. 2011. № 1. С. 379–384.
21. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. Дата оновлення: 27.04.24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text.

УДК 340+351
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.28

ОСНОВНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Шевчук М.О.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
ім. Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0001-7549-6344
e-mail: m.shevchuk522@gmail.com

Шевчук М.О. Основні аспекти механізму забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності.

У статті проаналізовані актуальні питання захисту інформаційної безпеки підприємств, що є невід'ємною складовою сучасної ділової діяльності. Підкреслюючи значення конфіденційності, цілісності та доступності інформаційних активів, акцент зроблено на важливості впровадження комплексних заходів, орієнтованих на нейтралізацію як внутрішніх, так і зовнішніх загроз. Використовуючи сучасні методи шифрування, автентифікації та управління доступом, підприємства здатні інтегрувати інформаційну безпеку в свою загальну бізнес-стратегію, забезпечуючи її сталість. Акцентуючи увагу на необхідності навчання персоналу, в статті рекомендовано застосовувати вдосконалені механізми моніторингу для своєчасного виявлення загроз, забезпечуючи таким чином стабільність і конкурентоспроможність бізнесу в умовах сучасного інформаційного простору. Підвищуючи обізнаність співробітників про можливі загрози та методи захисту, організації зможуть створити культуру безпеки на всіх рівнях.

Ефективне забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності вимагає впровадження комплексних механізмів, які охоплюють як правові, так і технічні аспекти. Одним із основних елементів такої системи є законодавча база. Сучасні закони та нормативні акти створюють правову основу для захисту інформаційних даних.

Інформаційна співпраця між суб'єктами підприємницької діяльності, державними органами та міжнародними організаціями є однією із головних складових системи інформаційної безпеки. Співпраця цих структур дозволяє вчасно виявляти і нейтралізувати загрози.

Необхідно розвивати механізми моніторингу та оцінки результативності заходів з інформаційної безпеки. Сучасні підприємства потребують інструментів, які б дозволяли швидко реагувати на загрози та адаптуватися до нових викликів. Розв'язання цих невирішених питань має значення для створення надійної системи забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності в умовах сучасного інформаційного середовища.

Ключові слова: інформаційна безпека, підприємницька діяльність, захист даних, кібербезпека, шифрування, автентифікація, управління доступом, внутрішні та зовнішні загрози, моніторинг безпеки, бізнес-стратегія, конфіденційність, цілісність даних, доступність інформації, навчання персоналу, конкурентоспроможність.

Shevchuk M.O. The main aspects of the mechanism for ensuring information security of business activity.

The article analyzes current issues in protecting the information security of enterprises, which is an integral part of modern business activities. Emphasizing the importance of confidentiality, integrity, and availability of information assets, the authors highlight the need to implement comprehensive measures aimed at neutralizing both internal and external threats. By utilizing modern methods of encryption, authentication, and access management, enterprises are capable of integrating information security into

their overall business strategy, ensuring its resilience. Focusing on the importance of personnel training, the researchers recommend employing enhanced monitoring mechanisms to timely detect threats, thereby maintaining business stability and competitiveness in the contemporary information landscape.

Effective information security of business activities requires the implementation of comprehensive mechanisms that cover both legal and technical aspects. One of the main elements of such a system is the legal framework. Modern laws and regulations create a legal framework for the protection of information data.

Information cooperation between business entities, government agencies and international organizations is one of the main components of the information security system. Cooperation between these entities allows for timely detection and neutralization of threats.

It is necessary to develop mechanisms for monitoring and evaluating the effectiveness of information security measures. Modern businesses need tools that allow them to respond quickly to threats and adapt to new challenges. Solving these unresolved issues is important for creating a reliable system of ensuring information security of business activities in the modern information environment.

Key words: Information security, entrepreneurial activity, data protection, cybersecurity, encryption, authentication, access management, internal and external threats, security monitoring, business strategy, confidentiality, data integrity, information availability, personnel training, competitiveness.

Постановка проблеми. Захист інформаційної безпеки в підприємницькій діяльності передбачає впровадження комплексу заходів, спрямованих на запобігання загрозам, що можуть вплинути на інформаційні ресурси компаній. Забезпечуючи конфіденційність, цілісність та доступність даних, підприємства зменшують ризики, пов'язані з порушеннями в роботі, втратами конкурентних переваг і шкодою для репутації [4]. Використовуючи як технічні, так і організаційні методи, підприємства можуть ефективно протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам, зберігаючи свою стабільність і надійність, а також підтримуючи безперервність ділових процесів.

Проблема інформаційної безпеки підприємницької діяльності тісно пов'язана як із науковими, так і з практичними завданнями. З наукової сторони вона вимагає дослідження механізмів виявлення загроз, розробки нових підходів до захисту даних і покращення вже існуючих технологій. Це дає можливість створювати ефективні методи для мінімізації ризиків. На практиці ж виникає потреба впроваджувати ці рішення в діяльність підприємств, формуючи системи безпеки, які дозволяють швидко реагувати на загрози, забезпечуючи захист інформаційних активів і дотримання законодавчих вимог [2].

Досліджуючи нові способи шифрування, автентифікації та управління доступом, наука дає змогу підприємствам застосовувати на практиці конкретні заходи, спрямовані на підвищення рівня безпеки. З цього видно, що наукові розробки та їх практична реалізація йдуть рука об руку, забезпечуючи стабільність і захищеність підприємств від інформаційних загроз.

Метою дослідження є аналіз теоретичних напрацювань відносно основних аспектів механізму забезпечення інформаційної безпеки в сфері підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інформаційної безпеки підприємницької діяльності, а також різноманітні аспекти її забезпечення досліджували багато вітчизняних науковців, зокрема Горник В.Г., Кравченко С.О., Домбровська С.М., Нашинець-Наумова А.Ю., Панченко О.А., Рогова Є.І., а також Ковальчук І.В., Лисенко В.І. і Шевченко Т.Ю. Хоча ці вчені зробили вагомі внески в розвиток цієї теми, механізми забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності потребують подальшого вивчення, щоб гарантувати надійний захист інформаційних ресурсів у сучасних умовах.

Розглядаючи різні підходи до управління інформаційною безпекою підприємств, слід зауважити, що актуальні дослідження акцентують увагу на розробці ефективних інструментів і механізмів захисту інформації. Проте питання створення спеціалізованих методів для забезпечення безпеки інформаційних активів у рамках підприємницької діяльності все ще залишаються недостатньо розглянутими.

У сфері забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності існує деякі моменти, які залишаються нерозглянутими щодо цієї проблеми. Наприклад, недостатня увага до створення спеціалізованих механізмів захисту інформаційних активів підприємств у світлі швидкого розвитку технологій та нових загроз становить серйозний виклик для бізнесу.

Ще потрібно запровадити комплексний підхід до інтеграції інформаційної безпеки в стратегію управління підприємствами, враховуючи не лише технічні, а й організаційні та правові аспекти

[5]. На сьогодні багато компаній не мають чітких політик і процедур для захисту інформації, що робить їхні дані вразливими.

Одним із важливих питань на сьогодні є навчання персоналу у сфері інформаційної безпеки. Людський фактор часто є найбільшою загрозою для безпеки системи, тому важливо розробити ефективні програми підвищення обізнаності та навчання працівників.

Необхідно розвивати механізми моніторингу та оцінки результативності заходів з інформаційної безпеки. Сучасні підприємства потребують інструментів, які б дозволяли швидко реагувати на загрози та адаптуватися до нових викликів.

Розв'язання цих невирішених питань має значення для створення надійної системи забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності в умовах сучасного інформаційного середовища.

У сучасному світі забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності є важливим аспектом загальної системи безпеки бізнесу. Наше дослідження має на меті вивчити механізми, які можуть ефективно захистити підприємства від інформаційних загроз.

Згідно з метою були поставлені наступні завдання: проаналізувати теоретичні основи інформаційної безпеки підприємств, розглянути основні терміни та поняття, що допоможуть краще орієнтуватися в темі; оцінити сучасні загрози, які можуть впливати на інформаційну безпеку бізнесу, адже технології постійно розвиваються, і нові виклики з'являються щодня; дослідити механізми і інструменти, які можуть бути використані для забезпечення безпеки інформації на рівні підприємств, такі як політики, процедури та технології; розробити рекомендації щодо покращення механізмів інформаційної безпеки, зважаючи на специфіку роботи підприємств в Україні; визначити можливості співпраці між підприємствами в рамках забезпечення інформаційної безпеки. Виконання цих завдань сприятиме кращому розумінню проблематики інформаційної безпеки підприємницької діяльності та допоможе створити надійні механізми для захисту в умовах сучасного світу.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека для підприємств відіграє головну роль у захисті національних інтересів, оскільки загрози у цій сфері можуть значно вплинути на економічну стабільність і розвиток країни. Наприклад, якщо компанія втрачає важливі комерційні дані через кібератаку, це може призвести до серйозних фінансових втрат та втрати довіри клієнтів. Наукові дослідження підтверджують, що витоки конфіденційної інформації, ненадійний захист інформаційних систем і кібератаки не тільки спричиняють фінансові збитки, але й знижують конкурентоспроможність підприємств, створюючи водночас загрози для національної безпеки [8].

Захищаючи свої інформаційні активи, підприємства використовують системний підхід, який включає різні заходи, технології та процедури. Наприклад, шифрування даних, регулярне оновлення програмного забезпечення чи навчання співробітників правилам кібербезпеки. Всі ці дії спрямовані на те, щоб забезпечити конфіденційність, цілісність та доступність інформації.

Ефективне забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності вимагає впровадження комплексних механізмів, які охоплюють як правові, так і технічні аспекти. Одним із основних елементів такої системи є законодавча база. Сучасні закони та нормативні акти створюють правову основу для захисту інформаційних даних. Наприклад, правила захисту персональних даних, як-от GDPR у Європі, вимагають від підприємств дотримання вимог кібербезпеки, що включає не лише захист даних клієнтів, але й відповідальність за їх витік. Якщо компанія не виконує ці вимоги, їй загрожують значні штрафи та інші санкції, що підкреслює важливість належного регулювання в цій сфері. У випадку GDPR, органи контролю, маючи повноваження накладати штрафи, можуть стягувати до 20 мільйонів євро або 4% річного світового обороту компанії, залежно від того, яка сума є більшою. Штрафи поділяються на два рівні: за менші порушення можна отримати штраф до 10 мільйонів євро або до 2% світового обороту, а за суттєві порушення – до 20 мільйонів євро або 4% обороту. Окрім фінансових покарань, підприємства ризикують отримати інші санкції, такі як попередження чи договірні зобов'язання, які можуть вимагати змін у процесах обробки даних. Також можливо накладення обмежень на обробку персональних даних, що може значно вплинути на діяльність компанії. Порушуючи права суб'єктів даних, підприємство може зіткнутися з судовими позовами, що спричинить додаткові витрати і шкоду репутації. Крім GDPR, в інших країнах також діють власні нормативні акти щодо захисту даних, що можуть передбачати аналогічні або ще суворіші санкції. Наприклад, в Україні діє Закон «Про захист персональних даних», який передбачає адміністративну відповідальність за пору-

шення вимог щодо обробки та захисту персональних даних. Штрафи за порушення цього закону можуть варіюватися залежно від серйозності та масштабу порушення, включаючи як грошові санкції, так і адміністративні заходи, наприклад, припинення діяльності підприємства у разі серйозних порушень. Таким чином, штрафи та інші санкції, стимулюючи підприємства інвестувати в засоби захисту даних, допомагають підтримувати високий рівень кібербезпеки, захищаючи як сам бізнес, так і його клієнтів.

Дослідження показують, що державна підтримка, зокрема обмін інформацією між підприємствами та урядовими органами про потенційні загрози, є ефективним способом мінімізації ризиків. Наприклад, у деяких країнах державні служби кібербезпеки регулярно проводять інформаційні кампанії та діляться важливою інформацією з бізнесом, попереджаючи їх про можливі кібератаки. Такий процес дозволяє підприємствам бути більш обізнаними і готовими до можливих загроз.

Інформаційна співпраця між суб'єктами підприємницької діяльності, державними органами та міжнародними організаціями є однією із головних складових системи інформаційної безпеки. Співпраця цих структур дозволяє вчасно виявляти і нейтралізувати загрози. Наприклад, під час масштабних атак на інфраструктуру банків, обмін інформацією між компаніями та урядовими структурами допомагає швидше реагувати та усувати проблеми, знижуючи потенційні втрати.

Але навіть з наявними правовими механізмами та кооперацією, важливим питання залишається навчання та підвищення кваліфікації працівників. Недостатня обізнаність персоналу щодо правил інформаційної безпеки є однією з головних причин витоків даних. Тому регулярні тренінги з кібербезпеки, підвищення обізнаності про нові загрози і навчання правильному використанню засобів захисту є необхідними кроками для кожної компанії. Успішне навчання може суттєво знизити ймовірність несанкціонованого доступу до важливих даних [7].

Не можна не сказати і про засоби захисту, які також є невід'ємною частиною інформаційної безпеки. Використання передових технологій, таких як шифрування даних, встановлення систем виявлення вторгнень, міжмережевих екранів та антивірусного захисту, значно знижує ризики. Наприклад, шифрування дозволяє забезпечити, що навіть у разі викрадення даних, зловмисники не зможуть їх прочитати без відповідних ключів доступу. Такий спосіб підвищує рівень захисту інформаційних активів підприємств [3].

Регулярний моніторинг та аудит інформаційних систем є також необхідними для виявлення потенційних вразливостей. Постійний моніторинг і проведення аудитів допомагають вчасно виявляти слабкі місця у системі безпеки. Деякі компанії, залучаючи сторонніх експертів для проведення пенетраційних тестувань, знаходять і усувають проблеми до того, як це зроблять справжні зловмисники. Такий проактивний підхід дозволяє створити надійну систему інформаційної безпеки, захищаючи підприємства від різних видів загроз і забезпечуючи їхню стабільність та розвиток.

У сучасному світі інформаційна безпека є критично важливою для функціонування будь-якого підприємства [9].

Як відмічають Горник В.Г., Кравченко С.О. «забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності в Україні має базуватися на таких специфічних принципах, як: превентивний характер проведення її заходів; адекватна інформованість об'єктів безпеки, в тому числі і міжнародних» [1]. Розглянемо це детальніше.

Основними принципами, що визначають стратегію інформаційної безпеки, є проактивність, повнота забезпечення, мінімізація ризиків, а також захист від внутрішніх та зовнішніх загроз. Такі принципи формують основи для створення ефективної системи безпеки, що відповідає сучасним викликам.

Проактивність – це перший принцип, який вимагає від підприємств не лише реагувати на загрози, але й передбачати їх. Наприклад, здійснюючи регулярні оцінки ризиків, компанії можуть виявляти потенційні загрози ще до того, як вони стануть серйозною проблемою. До цього відноситься: моніторинг нових кіберзагроз або проведення навчань для співробітників, що допомагає уникнути можливих витоків інформації.

Наступним принципом є повнота забезпечення. Він означає, що заходи безпеки мають бути інтегровані на всіх рівнях і в усіх процесах підприємства. Наприклад, правила інформаційної безпеки повинні враховувати всі аспекти діяльності, від ІТ-систем до фізичної охорони приміщень. Таким чином, забезпечуючи цілісний підхід, компанії можуть ефективніше захищати свої активи.

Мінімізація ризиків – третій принцип, який передбачає використання наукових методів аналізу для ідентифікації та оцінки загроз. На основі отриманих даних підприємства повинні вжити відповідних заходів для зниження ризиків до прийнятного рівня. Наприклад, при виявленні вразливостей у програмному забезпеченні компанії можуть впровадити оновлення системи безпеки, що допоможе запобігти потенційним атакам.

Далі докладніше про принцип захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Дослідження показують, що не лише зовнішні фактори, такі як хакерські атаки, становлять ризик для підприємств, але й внутрішні ризики, зокрема недбалість співробітників. Для прикладу, недостатнє дотримання правил безпеки з боку працівників може призвести до витоку конфіденційної інформації. Тому важливо запроваджувати політики, що охоплюють як зовнішні, так і внутрішні загрози, проводячи навчання для співробітників і забезпечуючи належний контроль за доступом до чутливих даних.

Реалізація цих принципів допоможе підприємствам знизити ризики та забезпечити високий рівень інформаційної безпеки, що, у свою чергу, сприятиме стабільному розвитку і захисту їхніх інтересів у сучасному бізнес-середовищі.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності – це головний елемент для стабільного функціонування бізнесу. Інформаційна безпека підприємств безпосередньо впливає на їхню економічну стійкість і конкурентоспроможність. Встановлено, що основні фактори, які підкреслюють важливість інформаційної безпеки, включають захист економічних інтересів, запобігання витокам конфіденційної інформації, підтримку критичної інфраструктури, збереження довіри споживачів і підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

На основі проведеного аналізу визначено механізми та підходи до забезпечення інформаційної безпеки в підприємницькій діяльності. Серед основних напрямків можна виділити розробку внутрішніх політик, встановлення стандартів і рекомендацій, реалізацію спільних проектів та обмін інформацією, а також проведення навчання та підвищення кваліфікації. Створюючи інфраструктуру безпеки, підприємства мають здійснювати моніторинг та реагування на інциденти, заохочуючи інвестиції в інформаційну безпеку. Потрібно проводити тестування на проникнення та аудити безпеки, а також реалізовувати публічні освітні кампанії.

Перспективи розвитку механізму забезпечення інформаційної безпеки в підприємницькій діяльності передбачають активізацію співпраці між бізнесом і фахівцями у сфері інформаційної безпеки. Таке співробітництво сприятиме створенню ефективнішої системи захисту інформаційних активів, що дозволить виявляти та нейтралізувати загрози на ранніх етапах. Удосконалюючи внутрішні політики компаній і враховуючи новітні виклики у кіберпросторі, підприємства можуть значно підвищити свій рівень захисту.

Потрібно розвивати навчальні програми, спрямованих на формування кваліфікованих фахівців у сфері інформаційної безпеки.

Наприклад, компанія Google регулярно проводить тренінги з інформаційної безпеки для своїх працівників через програму Security and Privacy Awareness Program. Завдяки цим тренінгам, співробітники краще розуміють методи фішингу та соціальної інженерії, що дозволило знизити кількість успішних фішингових атак на 50% уже в перший рік після впровадження програми. Це наочно показує, як навчання безпосередньо зменшує ризики. Інший приклад – компанія Verizon, яка після витоку даних у 2018 році запровадила щорічні тренінги з кібербезпеки для всіх працівників. Завдяки цим заходам, протягом двох років кількість інцидентів, спричинених людськими помилками, знизилася на 30%.

Підвищуючи обізнаність співробітників про можливі загрози та методи захисту, організації зможуть створити культуру безпеки на всіх рівнях.

Реалізація вказаних механізмів і принципів забезпечення інформаційної безпеки в підприємницькій діяльності, намагаючись забезпечити стабільний розвиток бізнесу, може стати основою для підвищення його конкурентоспроможності на ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горник В.Г., Кравченко С.О. Механізми забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності як складника інформаційної безпеки держави. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2020. № 2. С. 206–212.

2. Домбровська С.М. Механізми забезпечення інформаційної безпеки як складової державної безпеки України. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 1. С. 203–207.
3. Е-майбутнє та інформаційне право / за ред. М. Швеця. 2-е вид., доп. Київ: НДЦПІ АПрН України, 2006. 234 с.
4. Кукляк Р. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 4(18). С. 98–109.
5. Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.
6. Панченко О. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект: монографія. К.; КВІЦ. 2020. 332 с.
7. Панченко О. Інформаційна безпека держави як елемент соціокультури. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 1. С. 58–67.
8. Рогова Є.І. Теоретичні основи правового забезпечення інформаційної безпеки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 86. С. 190–196.
9. Сащук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки. URL: http://journ. univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.29

РОЛЬ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ НЕБАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ

Юрах В.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1705-389X
e-mail: yuraxandko@gmail.com

Резуєв Є.В.,
аспірант
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-5703-6495
e-mail: Law@rezuyev.com

Юрах В.М., Резуєв Є.В. Роль ліцензування та державної реєстрації у забезпеченні фінансової безпеки небанківського сектору.

Стаття присвячена загальному аналізу чинного законодавства у сфері забезпечення фінансової безпеки небанківського сектору економіки. Розглянуто теоретичні напрацювання вітчизняних науковців із цієї тематики, а саме: визначення і підхід до терміну «фінансова безпека». Встановлено, що фінансова безпека є важливою частиною механізму національної безпеки, що забезпечує сталість та ефективність розвитку будь-якої держави. Досліджено ризики та перешкоди з якими може зіштовхнутись національна безпека України, а саме: зростання тіньового сектору економіки та криміналізація практично всіх сфер господарювання, що призводить до зниження довіри громадян до демократичних інститутів і цінностей.

Підкреслено важливість Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері та Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, як ключових документів у сфері фінансової безпеки. Оскільки останні відомості та напрацювання у цій сфері вказували на незадовільний стан фінансової безпеки в Україні.

Характеризовано роль ліцензування та державної реєстрації у забезпеченні стабільності фінансового ринку, проаналізовано сутність та природу ліцензування, як правової категорії. Так, основною функцією ліцензування є мінімізація ризику допуску на фінансовий ринок небанківських фінансових установ, діяльність яких може загрожувати інтересам суб'єктів ринку. А головним завданням державної реєстрації є підтримка захисту інтересів споживачів фінансових послуг, забезпечення державного регулювання ринків фінансових послуг та забезпечення прозорості інформації про фінансові установи.

Зроблено висновок, що ліцензування та державна реєстрація є ефективними методами нагляду й контролю за небанківським сектором, проте слід продовжувати реформаторську роботу у напрямку європейських стандартів. Тож у сучасних реаліях, перед державними органами, що регулюють діяльність небанківських фінансових установ, постають завдання щодо визначення стратегічних напрямів їхньої діяльності, пошуку підходів до забезпечення безпеки та запобігання порушенням у небанківській фінансовій сфері, які б відповідали реаліям і враховували тенденції розвитку суспільства й держави.

Ключові слова: небанківська фінансова установа, фінансова безпека, ліцензування, державна реєстрація, забезпечення.

Yurakh V.M., Rezuyev E.V. The role of licensing and state registration in ensuring financial security of the non-banking sector.

The article is devoted to general analysis of the current legislation in the field of ensuring financial security of the non-banking sector of the economy. The author considers theoretical developments of domestic scholars on this topic, namely namely, the definition and approach to the term 'financial security'. It is established that financial security is an important part of the national security mechanism that ensures sustainability and efficiency of development of any state. The risks and obstacles that a national that Ukraine's national security may face, namely, the growth of the of the shadow economy and criminalisation of almost all areas of economy, which leads to a decrease in public confidence in democraticinstitutions and values.

The importance of the importance of the Concept of National Security in the Financial Sector and the Strategy of Economic Security of Ukraine until 2025 as key documents in the field of financial security, documents in the field of financial security. Since the latest information and developments in this area pointed to the unsatisfactory state of financial security in Ukraine.

The author characterises the role of licensingand state registration in ensuring financial market stability,the essence and nature of licensing as a legal category are analysed. Thus, the main function of licensing is to minimise the risk of admission to the financial market of non-bank financial institutions whose activities whose activities may threaten the interests of market participants. And the main task of state registration is to support the protection of the interests of financial services consumers, ensuring state.

Key words: non-bank financial institution, financial security, licensing, state registration, collateral.

Постановка проблеми. Національна безпека становить собою захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Одним з її складників є фінансова безпека, яка перебуває у нерозривному зв'язку з усіма економічними процесами у державі. Вона сприяє створенню соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечує зростання рівня життя й добробуту населення, відіграє провідну роль у провадженні ефективної економічної політики держави, а також виступає гарантом соціальної стабільності в суспільстві та є запорукою фінансового розвитку країни, її становлення на міжнародній арені як конкурентоспроможного й інвестиційно-привабливого суб'єкта [17, с. 6].

Говорячи про фінансову безпеку рідко можна побачити згадку небанківського сектору, оскільки той ще лише розвивається в Україні. Однак його важливість для економіки держави не можна заперечувати, оскільки це може привести до дисбалансу у фінансовій сфері. З цих же розумінь були запроваджені методи забезпечення стабільності та безпеки небанківських фінансових установ.

Мета дослідження. Дослідження ролі ліцензування та державної реєстрації у забезпеченні фінансової безпеки небанківського сектору як умови забезпечення функціонування національної економіки в обставинах воєнного стану на підставі чинного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Слід зазначити, що проблематика забезпечення безпеки у сфері фінансової безпеки небанківського сектору розглядалася багатьма вітчизняними вченими та дослідниками. Доречним буде виокремити праці таких науковців, як О. Мелих, О. Гетьманець, Д. Пастух, Е. Бекірова, О.В. Тихонова та ін. Проте низка сучасних правових досліджень не повною мірою розкривають роль ліцензування та державної реєстрації у забезпеченні фінансової безпеки, що зумовлює необхідність дослідження.

Виклад основного матеріалу. У науковому середовищі вистачає дослідників цієї тематики, оскільки її актуальність навряд чи колись вичерпається. У сучасному світі, де розвиток людства йде надзвичайно швидким темпами, а інновації та нові методики виникають ледь не щодня, питання національної безпеки стоїть гостро як ніколи.

Так, О. Мелих вважає, що під фінансовою безпекою держави слід розуміти: «надійно захищену фінансову систему країни від внутрішніх та зовнішніх загроз, що перешкоджають ефективному використанню її фінансових ресурсів в інтересах окремої людини і суспільства» [5, с. 271]. Ольга Гетьманець надає характеристику фінансовій безпеці, як правовій категорії: «категорія, що характеризує стан правого забезпечення функціонування та розвитку інститутів фінансової системи і організацію фінансової діяльності з метою протистояння загрозам законності, стабільності

та упорядкованості функціонування фінансів, а також умовам забезпечення фінансовими ресурсами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємців та всіх суб'єктів господарювання» [4, с. 222].

Як ми зазначали вище, фінансова безпека є важливою частиною механізму національної безпеки, що забезпечує сталість та ефективність розвитку будь-якої держави. З цих міркувань 15 серпня 2012 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, де виділяє певні елементи, наприклад, питання безпеки у бюджетній сфері, у сфері управління державним боргом, гарантованим державою боргом та боргом корпоративного сектору. Окремим пунктом виступає безпека у сферах функціонування фондового ринку та небанківського фінансового сектору, що підкреслює важливість цих галузей для сталості розвитку фінансового ринку в Україні [14].

Натомість у 2021 році Президент України затвердив своїм указом Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року, де викладений стан фінансової безпеки країни, як складової економічної безпеки, загрози та завдання держави щодо забезпечення фінансової безпеки. У документі надана оцінка стану економічної безпеки, який визнають як незадовільний. Твердження аргументують тим, що протягом 2010–2019 років стан економічної безпеки оцінювався із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня у 2012 році та 2014–2015 роках. Показники залишаються низькими, а це своєю чергою зберігає високими ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у розвитку економіки в довгостроковій перспективі [16].

Повертаючись до Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, слід звернути увагу на напрями розвитку, які пропонує законодавець. Тож Концепція спрямовує державну політику у небанківському секторі наступним чином:

- створення системи ідентифікації ризиків, проведення моніторингу та поточного аналізу ринку фінансових послуг з метою забезпечення створення можливостей для вжиття запобіжних заходів до забезпечення фінансової безпеки;
- посилення прозорості та відкритості у діяльності фінансових установ та органу, який здійснює державне регулювання і нагляд за такими установами;
- підвищення платоспроможності та фінансової стійкості небанківських фінансових установ;
- забезпечення належного захисту споживачів небанківських фінансових послуг;
- запобігання використанню небанківських фінансових установ для непродуктивного виведення капіталу за кордон.

Головною проблемою, яка потребує розв'язання, виступає недостатньо ефективне застосування механізмів, спрямованих на нейтралізацію, мінімізацію впливу та усунення явищ і чинників, що призводить до створення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері.

До них можна віднести зростання тіньового сектору економіки та криміналізація практично всіх сфер господарювання, що призводить до зниження довіри громадян до демократичних інститутів і цінностей, спричиняючи занепокоєння у суспільстві, та псує імідж держави на міжнародному ринку. Також чинниками, які можуть зашкодити фінансовій безпеці, виступають: зниження інвестиційної активності в державі, тінізація економіки, нестабільність національної валюти й кредитно-фінансового ринку тощо [3, с. 40-41].

Для розв'язання поставленої проблеми були створені відповідні механізми, яким би дозволяли здійснювання нагляд за небанківським сектором. Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» (далі − Закон) основними методами адміністративно-правового регулювання зазначаються ліцензування та авторизація небанківських установ [15].

Основними законами, що регулюють відповідні процеси, виступають: Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг, Перелік органів ліцензування, Закон «Про забезпечення здійснення повноважень та виконання функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг з питань ліцензування та реєстрації».

Ними ж встановлений Регулятор, що здійснює ліцензування, авторизацію та реєстрацію небанківських фінансових установ. Наразі основним регуляторним органом небанківського сектору є Національний банк України, що здобув свої повноваження у 2020 році після запровадження

«спліту». НБУ відповідальний за формування та реалізацію єдиної та ефективної державної політики щодо державного регулювання та нагляду на ринку фінансових послуг, захистом прав та законних інтересів учасників ринку фінансових послуг, а також сприяє забезпеченню відкритих та прозорих відносин з учасниками ринку фінансових послуг у межах законодавства України [9].

Розглянемо окремо кожний метод нагляду за небанківськими фінансовими установами, щоб об'єктивно схарактеризувати їхню роль у забезпеченні стабільності фінансового рину. Так, під авторизацією законодавець розуміє визначену цим Законом та/або спеціальними законами процедуру надання права на здійснення діяльності з надання фінансових послуг та/або діяльності з наданням супровідних послуг шляхом внесення запису до Реєстру.

Така реєстрація відбувається в порядку, що передбачений Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», дія якого поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців [10]. Національний банк також встановлює обов'язковою умовою оформлення ліцензії на надання відповідних фінансових послуг, перелік яких зазначений у ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії».

Натомість ліцензія − право юридичної особи здійснювати діяльність з надання певних видів фінансових послуг, підтверджене записом у відповідному Реєстрі. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» наголошує на тому, що ліцензування − засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини тощо [12].

Це явище давно у полі зорі дослідників, тож серед наукової літератури достатньо напрацювань щодо природи та сутності ліцензування. Так, Д.І. Пастух визначає ліцензування як правовий режим окремих встановлених законодавством видів господарської діяльності, що передбачає державне підтвердження та визначення меж права на їхнє здійснення, а також контроль за цією діяльністю та можливість припинення останньої за особливими підставами з боку відповідних органів держави [6, с. 58].

Е.Е. Бекірова розглядає ліцензування у різних площинах, пропонуючи декілька бачень цього поняття. Вона розглядає його як елемент легітимації суб'єктів господарської діяльності; як умову здійснення певних видів господарської діяльності; як підставу виникнення права здійснювати види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; як елемент механізму реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність; як засіб державного регулювання господарської діяльності [1, с. 7].

Проаналізувавши вище наведені твердження, можемо дійти висновку, що ліцензування є важливим інститутом небанківської, і не тільки, сфери економіки.

Ліцензування виступає ключовою складовою нової системи регулювання небанківських фінансових установ. Так, НБУ має повноваження у видачі та анулюванні ліцензій. Під видачею ліцензії мається на увазі надання права на здійснення діяльності з надання фінансових послуг (певного виду фінансових послуг) на підставі відповідного рішення Регулятора та внесення відповідного запису про надавача фінансових послуг до Реєстру. За допомогою ліцензування НБУ прагне здійснювати ефективний контроль над небанківськими фінансовими установами та реалізувати виконання встановлених законодавчими актами вимог щодо фінансових послуг та компаній в Україні.

Реєстрація передує ліцензуванню, натомість кінцем останньої є видача відповідної ліцензії. Юридичний факт, який супроводжується наданням права на здійснення діяльності з надання фінансових послуг (певного виду фінансових послуг) на підставі відповідного рішення Регулятора та внесення відповідного запису про надавача фінансових послуг до Реєстру, називається видачею ліцензії. Отримання ліцензії має декілька стадій: порушення ліцензійного процесу, розгляд заяви про видачу ліцензії, внесення інформації до ліцензійного реєстру та видача ліцензії.

Ліцензування має чітку процедуру, що засвідчена та регламентована спеціальними нормативно-правовими актами.

Початковою стадією виступає порушення ліцензійного процесу. Відповідний суб'єкт господарювання, що має бажання здійснювати певний вид господарської діяльності, який підлягає ліцензуванню, звертається до органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії, до якої додається пакет документів встановлений чинним законодавством.

Наступним кроком є розгляд заяви про видачу ліцензії. Представник ліцензійного органу перевіряє дотримання передбачених законом вимог щодо документів, які надійшли та приймає рішення про видачу ліцензії або про відмову у її видачі.

Передостанньою стадією є внесення інформації до ліцензійного реєстру. Так, орган ліцензування вводить до бази даних відомості про фінансову установу, вид діяльності, на яку видана ліцензія, її найменування, місце розташування тощо.

Остання стадія − видача ліцензії. Повідомлення про прийняте рішення органом ліцензування видається заявникові у письмовій формі за встановленою формою.

Основна функція ліцензування зумовлена мінімізацією ризику допуску на фінансовий ринок небанківських фінансових установ, діяльність яких може загрожувати інтересам суб'єктів ринку. Загрози можуть надходити через різні причини, зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

Ліцензування тісно пов'язане з веденням Реєстру. Він являє собою перелік надавачів фінансових або супровідних послуг, який ведеться Регулятором, а інформація з якого оприлюднюється у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Регулятора. Державний реєстр фінансових установ є системою, спрямованою на збір, зберігання, захист, використання та поширення адміністративної інформації про небанківські фінансові установи. Його головне завдання полягає у підтримці захисту інтересів споживачів фінансових послуг, забезпечення державного регулювання ринків фінансових послуг та забезпечення прозорості інформації про фінансові установи, які включені до Реєстру.

Повертаючись до державної реєстрації слід зазначити, що реєстр фінансових установ можна характеризувати як: «систему одержання, накопичення, зберігання, захисту, використання та поширення адміністративної інформації (даних) про НФУ, що створюється з метою сприяння захисту інтересів споживачів фінансових послуг та забезпечення державного регулювання ринків фінансових послуг, а також для забезпечення відкритості інформації про фінансові установи, включені до Реєстру». Держава виступає власником інформації, яка міститься у Реєстрі, а адмініструє та розпоряджається відомостями про фінансові установи − Національний банк України [2, с. 45].

Особливу увагу слід приділити ще одному Реєстру, а саме кредитному реєстру Національного банку України. Це інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, зберігання, зміну, використання та поширення (надання) інформації про кредитні операції надавачів фінансових послуг та про стан виконання зобов'язань за такими операціями, аналіз та класифікацію кредитів та інших фінансових зобов'язань. Його ведення зумовлено державною політикою з питань національної безпеки України в економічній сфері та сприянням реалізації державних програм у сфері надання фінансових послуг.

Висновки. Таким чином, можемо зазначити, що небанківський сектор є значущою частиною фінансової безпеки держави, яка своєю чергою, виступає елементом національної безпеки. Останні відомості та напрацювання у цій сфері вказують на незадовільний стан фінансової безпеки в Україні, тому був утверджений такий документ, як Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року.

Для підвищення рівня безпеки також був посилений нагляд за небанківськими фінансовими установами в Україні. Прийняте рішенням Правління НБУ від 29 грудня 2023, № 199 «Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг» [8], що регламентує процедури та умови авторизації для всіх надавачів фінансових послуг, за винятком банків та операторів платіжного ринку.

Також важливим нормативно-правовим актом виступає «Положення про загальні вимоги до документів і порядок їхнього подання до Національного банку України в межах окремих процедур та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [7].

Ліцензування та державна реєстрація є ефективними методами нагляду й контролю за небанківським сектором, однак слід продовжувати реформаторську роботу у напрямку європейських стандартів. Привести вимоги до ліцензування, порядку діяльності, регулювання та нагляду за фінансовими установами у відповідність до законодавства ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бекірова Е.Е. Правове регулювання ліцензування певних видів господарської діяльності: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2006.
2. Буга Г.С. Реєстрація та ліцензування як методи адміністративно-правового регулювання діяльності небанківських фінансових установ. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 6. С. 44–49.
3. Буга Г.С. Вплив тіньової економіки на вчинення правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ. *Європейські перспективи.* 2022. № 1. С. 40–46.
4. Гетманець О.П. Фінансово безпека, як об'єкт правового регулювання. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 3. С. 218–223.
5. Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. *Економічний аналіз*. 2013. Випуск 12. Ч. 3. С. 266–272.
6. Пастух І.Д. Організаційно-правові засади ліцензування господарської діяльності в Україні: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. – К., 2004.
7. Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про загальні вимоги до документів і порядок їх подання до Національного банку України в межах окремих процедур та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» від 29 грудня 2023 № 200. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_29122023_200.
8. Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг» від 29 грудня 2023 № 199. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_29122023_199.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 вересня 2019 року № 79-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-ix#Text.
10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон від 21.06.2024 р. № 755-IV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text.
11. Про забезпечення здійснення повноважень та виконання функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг з питань ліцензування та реєстрації: Постанова правління Національного банку України від 01.01.2024 р. № 83 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0083500-20#Text.
12. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 222-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19.
13. Про національну безпеку України. Закон України від 21.07. 2018. № 2469-V111 в ред. від 24.11.2021. *Відомості Верховної Ради України* від 03.08.2018. № 31, стор. 5, ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top.
14. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2012 р. № 569-р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80#Text.
15. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 01.01.2024 р. № 1953-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#n330.
16. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/develop-strategy2023.
17. Тихонова О.В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи: ...монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т.К., 2015. 484 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.30

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ У СФЕРІ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Юрах В.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1705-389X
e-mail: yuraxandko@gmail.com

Соколовський Д.В.,
аспірант
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8251-3074
e-mail: denis1223@gmail.com

Юрах В.М., Соколовський Д.В. Особливості здійснення адміністративного нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики органами місцевого самоврядування.

Стаття присвячена дослідженню особливостей здійснення адміністративного нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики органами місцевого самоврядування. Розглянуто теоретичні напрацювання вітчизняних науковців із цієї тематики, а саме: поняття нагляду та контролю. Встановлено, що «нагляд» та «контроль» не є тотожними у своїй природі, оскільки мають низку відмінностей. Так, нагляд та контроль відрізняється за метою застосування, методом здійснення та сферою застосування. Сформульовано, що нагляд у сфері сонячної енергетики означає діяльність уповноважених органів у сфері сонячної енергетики, які здійснюють спостереження за фізичними та юридичними особами, що використовують та споживають сонячну енергію для власних потреб. Натомість контролем у сфері сонячної енергетики є діяльність уповноважених органів спрямована на перевірку відповідності діяльності суб'єктів у сфері альтернативної енергетики встановленим нормам, правилам і стандартам з метою забезпечення належного виконання завдань і функцій.

Підкреслено, що попри значну роль державних органів у механізмі нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики, органи місцевого самоврядування виконують певні функції. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» має недоліки пов'язані з відсутністю згадки про органи місцевого самоврядування та їхньою роллю у сфері відновлювальної енергетики. Попри недосконаліть основного закону цієї галузі, інші нормативно-правові акти розкривають компетенцію органів місцевого самоврядування у правовідносинах пов'язаних із використання альтернативних джерел енергії. Також недосконаліть чинного законодавства не впливає на роль органів місцевого самоврядування, оскільки саме вони фактично втілюють у реальність прийняті законодавчі ініціативи та норми у сфері сонячної енергетики.

Зроблено висновок, що в Україні відновлювана енергетика, особливо сонячна, набирає обертів, адже понад 55 000 домогосподарств вже обладнані сонячними електростанціями. Однак стрімкий розвиток галузі змушує законодавця плідно працювати над розробкою нормативно-правової бази та механізму нагляду. Останній, на нашу думку, має велику кількість недоліків, які повинні стати предметом досліджень у майбутньому.

Ключові слова: адміністративний нагляд, контроль, сонячна енергетика, органи місцевого самоврядування, відновлювальна енергетика.

Yurakh V.M., Sokolovskyi D.V. Peculiarities of administrative supervision and control in the field of solar energy by local governments.

The article is aimed at studying the peculiarities of administrative supervision and control in the field of solar energy by local self-government bodies. The author considers theoretical developments of domestic scholars on this topic, namely, the concepts of supervision and control. It is established that 'supervision' and 'control' are not identical in nature, since they have a number of differences. Thus, supervision and control differ in terms of their purpose, method of implementation and scope. The author formulates that supervision in the field of solar energy means the activities of authorised bodies in the field of solar energy that monitor individuals and legal entities that use and consume solar energy for their own needs. Instead, control in the field of solar energy is the activity of authorised bodies aimed at verifying compliance of the activities of entities in the field of alternative energy with the established norms, rules and standards in order to ensure the proper performance of tasks and functions.

It is emphasised that despite the significant role of state bodies in the mechanism of supervision and control in the field of solar energy, local self-government bodies perform certain functions. The Law of Ukraine 'On Alternative Energy Sources' has shortcomings related to the lack of mention of local governments and their role in the field of renewable energy. Despite the imperfection of the main law in this area, other regulatory acts disclose the competence of local governments in legal relations related to the use of alternative energy sources. Also, the imperfection of the current legislation does not affect the role of local governments, as they are the ones who actually implement the adopted legislative initiatives and regulations in the field of solar energy.

The author concludes that renewable energy, especially solar energy, is gaining momentum in Ukraine, with more than 55,000 households already equipped with solar power plants. However, the rapid development of the industry is forcing the legislator to work hard to develop a regulatory framework and a supervisory mechanism. The latter, in our opinion, has many shortcomings that should be the subject of future research in the future.

Key words: administrative supervision, control, solar energy, local governments, renewable energy.

Постановка проблеми. Відновлювальна енергетика, зокрема сонячна енергія, набирає обертів в Україні та світі. Так, станом на 2023 рік в Україні нараховували понад 55 тисячі домогосподарств із сонячними електростанціями. Позитивна динаміка спостерігається і серед громадян, які використовують сонячні станції для власних потреб, а також загальних потреб громади. Особливої актуальності набуває питання використання СЕС на об'єктах критичної інфраструктури, адже вони постійно страждають від обстрілів та інших атак Російської Федерації. Народний депутат Андрій Герус наголошує, що: «У 2023-2024 роках будуть встановлені сонячні електростанції 270 медичних закладах. Всього такі СЕС будуть змонтовані у 190 населених пунктах, на лікарнях та амбулаторіях. Близько чверті таких медзакладів разом із СЕС отримають установки по зберіганню енергії. Потужність СЕС від 7 до 100 кВт, що дозволить покривати від 20% до 70% потреб медичного закладу електроенергії та заощаджувати бюджетні кошти установи та громади. Близько 5% такої згенерованої електроенергії можна буде продавати у мережі» [4].

Такий стрімкий розвиток галузі повинен супроводжуватись формуванням нормативно-правової бази та формуванням механізму нагляду та контролю. На разі законодавець здійснює роботу над новими нормативно-правовими актами, проте нагляд та контроль, зокрема з боку органів місцевого самоврядування, залишається недопрацьованим питанням.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкрити особливості здійснення адміністративного нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики органами місцевого самоврядування.

Стан опрацювання проблематики. Над проблематикою у сфері сонячної енергетики працювали Молдованов Д.В., Губрієнко О.М., Штода Д.О., Тімашов В.О., Журавель Я.В., Литвин Н.А., Яра О.С. та інші. Проте їхні праці акцентують увагу на законодавчих та фінансових аспектах розвитку відновлювальної енергетики в Україні, тим самим ігноруючи адміністративно-правові особливості цієї галузі.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду особливостей здійснення нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики органами місцевого самоврядування розглянемо відмінності двох юридичних явищ «нагляд» та контроль. Дослідженню понять «нагляд» та «контроль» присвячено численні праці науковців адміністративного права та публічного адміністрування, але це не допо-

могло сформувати єдину думку щодо природи наведених явищ. Звернемо увагу на думки деяких дослідників з цього приводу.

Так, Л.В. Сорока зазначає, що контроль і нагляд є елементами «системи державних гарантій та являють собою комплекс правових, організаційних, інформаційно-інспекційних заходів, що проводяться уповноваженими органами влади для виявлення, припинення та запобігання порушень правил здійснення суб'єктами господарювання з метою забезпечення якісної та безпечної діяльності, захисту інтересів осіб, суспільства й держави, безпеки навколишнього природного середовища» [11, с. 173]. Тобто авторка ототожнює наведені явища, адже ті виконують єдину функцію.

Натомість О.М. Жук стосовно організації контролю надає принципи здійснення державного контролю: адресність, ефективність та законність. Встановлено, що інструментами контролю та забезпечення належного функціонування системи соціального захисту є: моніторинг, контроль (нагляд), верифікація, аудит, інспектування, оцінювання якості та ефективності надання соціальних послуг» [3, с. 173]. У наведеному визначені автор визначає нагляд, як елемент системи контролю, таким чином називає «контроль» більш ширшим поняттям.

Т.П. Мінка попри наведені вище тези відокремлює явища нагляд та контроль. На її думку, нагляд представляє собою систему управлінських дій та заходів, спрямованих на здійснення спостереження за виконанням встановлених законом норм, правил, вимог або умов. Мета нагляду полягає в забезпеченні додержання законності, захисті прав і законних інтересів громадян, а також забезпеченні відповідності діяльності суб'єктів права встановленим стандартам і вимогам [5, с. 309].

Що стосується контролю, то вона визначає його, як: «діяльність уповноважених органів або посадових осіб, спрямована на перевірку відповідності діяльності суб'єктів встановленим нормам, правилам і стандартам з метою забезпечення належного виконання завдань і функцій». Попри те, що Т.П. Мінка визначає спільні риси між наглядом та контролем, наголошує на тому, що ці явища не можна ототожнювати. Основними відмінностями між наглядом та контролем є:

1) мета застосування: нагляд має профілактичний характер і спрямований на запобігання порушенням, тоді як контроль спрямований на перевірку відповідності діяльності суб'єктів встановленим нормам.

2) методи здійснення: нагляд включає систематичне спостереження і аналіз, тоді як контроль передбачає регулярну перевірку і моніторинг.

3) сфера застосування: нагляд здійснюється з метою забезпечення загальної законності, тоді як контроль спрямований на забезпечення належного виконання конкретних завдань і функцій [5, с. 309].

Тобто, нагляд у сфері сонячної енергетики означає діяльність уповноважених органів у сфері сонячної енергетики, які здійснюють спостереження за фізичними та юридичними особами, що використовують та споживають сонячну енергію для власних потреб. Натомість контролем у сфері сонячної енергетики є діяльність уповноважених органів, спрямована на перевірку відповідності діяльності суб'єктів у сфері альтернативної енергетики встановленим нормам, правилам і стандартам з метою забезпечення належного виконання завдань і функцій.

При використанні терміну «суб'єкт у сфері альтернативної енергетики» ми посилаємось на бачення Д.В. Молдованова, який вважає, що це: «господарюючий суб'єкт, незалежно від його відомчої належності та форми власності, який здійснює господарську діяльність з генерації, передачі або споживання електроенергії виробленої з альтернативних джерел» [6, с. 87–89].

Такі суб'єкти контролюють відповідні уповноважені органи у сфері сонячної енергетики, які мають різну компетенцію. О.М. Губрієнко доречно виділяє суб'єктів державного управління електроенергетикою за критерієм компетенції відповідних суб'єктів:

1) органи безпосереднього державного управління електроенергетикою (вищі органи державної влади, що реалізують загальні засади державної політики в галузі електроенергетики; центральні органи виконавчої влади, які реалізують державну політику в економічній сфері загалом та в енергетичній галузі зокрема; спеціалізовані органи галузевої компетенції, які реалізують управлінські функції в електроенергетичній галузі; спеціалізовані органи функціональної компетенції; органи предметної компетенції);

2) органи, діяльність яких пов'язана із управлінням електроенергетикою [2, с. 11].

Органи місцевого самоврядування слід віднести до другої групи. Адже відповідно до ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування» це гарантоване державою право та реальна здат-

ність територіальної громади, жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [8].

Лютий 2022 року став суттєвим викликом для системи місцевого самоврядування України, адже тоді вона перебувала на завершальному етапі масштабної реформи децентралізації. Ця реформа розпочалась ще у 2014 році та мала вагомий вплив на спроможність місцевого самоврядування ефективно реагувати на виклики воєнного часу та забезпечувати стійкість громад в умовах кризи. Децентралізація мала на меті передачу значних повноважень та ресурсів від центральних органів влади до місцевих громад, що повинно було створити підґрунтя для формування самодостатніх територіальних одиниць з розширеними можливостями самоврядування. Такі зміни допомогли би місцевому самоврядуванню (ОМС) оперативно та гнучко реагувати на нові виклики, що постали з початком повномасштабної війни. Зокрема, розширені фінансові можливості та управлінська автономія дали змогу громадам швидко мобілізувати ресурси для вирішення нагальних проблем, пов'язаних з безпекою, соціальним захистом та підтримкою критичної інфраструктури [12, с. 161].

Тож попри значну роль державних органів у механізмі нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики, органи місцевого самоврядування виконують певні функції. На нашу думку, Закон України «Про альтернативні джерела енергії» має недоліки пов'язані з відсутністю згадки про органи місцевого самоврядування та їхньою роллю у сфері відновлювальної енергетики. Попри недосконалість основного закону цієї галузі, інші нормативно-правові акти розкривають компетенцію органів місцевого самоврядування у правовідносинах пов'язаних із використання альтернативних джерел енергії.

Наприклад, у ст. 10 Закону України «Про ринок електричної енергії» до повноважень органів місцевого самоврядування у відносинах із суб'єктами електроенергетики належить:

1) погодження питань розміщення на підпорядкованій їм території об'єктів електроенергетики виходячи з інтересів територіальної громади;

2) участь у розробленні планів розвитку систем розподілу електричної енергії на підпорядкованій їм території;

3) участь у розробленні і реалізації системи заходів щодо роботи об'єктів електроенергетики у разі виникнення надзвичайної ситуації в ОЕС України;

4) сприяння розвитку електроенергетики в регіоні [9].

Натомість у Законі України «Про теплопостачання», стаття 13 закріплює такі повноваження органів місцевого самоврядування, як: щоквартальне оприлюднення встановлених для всіх категорій споживачів тарифів на теплову енергію, що виробляється на установках з використанням альтернативних джерел енергії (крім теплоелектроцентралей, теплоелектростанцій, атомних електростанцій та когенераційних установок); перегляд за власною ініціативою та/або за зверненням суб'єкта господарювання тарифів на теплову енергію, що виробляється на установках з використанням альтернативних джерел енергії (крім теплоелектроцентралей, теплоелектростанцій, атомних електростанцій та когенераційних установок), але не більше одного разу на квартал [10].

Також органи місцевого самоврядування залучаються до процесу добору земельних ділянок для будівництва об'єктів відновлювальної енергетики, які пропонуються на аукціон з розподілу квоти підтримки, згідно з Порядком проведення аукціонів з розподілу квоти підтримки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 р. № 1175 [7].

Попри ігнорування органів місцевого самоврядування у Законі України «Про альтернативні джерела енергії» вони щодня стикаються з сонячною енергетикою на місцях. Відновлювальна енергетика залишається новою галузі для України, тому породжує низку викликів для усіх суб'єктів управління та нагляду. Основним викликом для представників органів місцевого самоврядування є розуміння документів, розроблених урядом та переданих для виконання на локальний рівень. ОМС є фактично практиками, які втілюють прийняті законодавчі ініціативи та норми. Тому критично важливо залучати посадовців органів місцевого самоврядування до напрацювання необхідних законодавчих ініціатив та успішної реалізації майбутніх нормативно-правових актів [4].

Для досягнення цілей будь-яких законодавчих нововведень на місцевому рівні, необхідно донести до громад їхню сутність та надати чітке розуміння їхнього практичного застосування. Деякі механізми, через їхню комплексність та порядок фіксації у законах, залишаються закритими для ОМС чи не використовуються ними в повній мірі. Натомість письмові або усні роз'яснення в межах, наприклад, спеціалізованих заходів від Міненерго чи НКРЕКП могли б значно поліпшити ситуацію із застосуванням усіх інструментів підтримки чи стимулювання розвитку відновлюваної енергетики на місцях. Такі роз'яснення зняли навантаження з центральних органів влади, яким не потрібно було б надавати повторно інформацію та пояснювати значення певних норм. Тому вважаємо проведення роз'яснювальних заходів для органів місцевого самоврядування у сфері відновлювальної енергетики, зокрема сонячною, вдалим рішенням для подальшого розвитку галузі в цілому [4].

Залучення місцевих органів до розбудови сонячної енергетики в Україні має велика значення, оскільки це сприяє відбудові держави. Проєкт USAID «ГОВЕРЛА» акцентує, що на етапі відновлення економіки 2023–2025 роки в плані ставиться завдання запровадження та забезпечення постійного вдосконалення системи енергетичного менеджменту на державному і муніципальному рівні, а також на підприємствах, зокрема відповідно до вимог стандартів та міжнародних угод – Підвищення енергоефективності в секторі будівель на 13% (шляхом відбудови зруйнованих будівель до рівня NZEB та термомодернізації найбільш енерговитратних будівель [1].

Децентралізація надає органам місцевого самоврядування нові повноваження та ресурси, проте увага на місцях повинна бути зосереджена на пріоритетному напрямку енергоефективності. Основою для впровадження енергоефективності в муніципальних будівлях має стати інвентаризація та створення відповідної бази даних принаймні з базовими технічними та енергетичними параметрами. На основі цієї бази даних будівлі мають бути пріоритезовані, розроблені відповідні плани заходів і програми щодо їхньої реновації, представникам ОМС бажано пройти навчання щодо запровадження енергоменеджменту в громадах [1].

Висновки. В Україні відновлювана енергетика, особливо сонячна, набирає обертів, адже понад 55 000 домогосподарств вже обладнані сонячними електростанціями. Однак стрімкий розвиток галузі змушує законодавця плідно працювати над розробкою нормативно-правової бази та механізму нагляду. Останній, на нашу думку, має велику кількість недоліків, які повинні стати предметом майбутніх досліджень у майбутньому. Натомість нагляд у сфері сонячної енергетики означає діяльність уповноважених органів у сфері сонячної енергетики, які здійснюють спостереження за фізичними та юридичними особами, що використовують та споживають сонячну енергію для власних потреб. Натомість контролем у сфері сонячної енергетики є діяльність уповноважених органів спрямована на перевірку відповідності діяльності суб'єктів у сфері альтернативної енергетики встановленим нормам, правилам і стандартам з метою забезпечення належного виконання завдань і функцій.

Органи місцевого самоврядування не мають чіткого переліку повноважень відповідно до Закону України «Про альтернативні джерела енергії», що потребує належного обговорення та доопрацювання. Проте недосконаліть чинного законодавства на впливає на роль органів місцевого самоврядування, оскільки саме вони фактично втілюють у реальність прийняті законодавчі ініціативи та норми у сфері сонячної енергетики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Впровадження енергоефективних заходів у громадах – рекомендації від Проєкту USAID «ГОВЕРЛА». *Децентралізація*. URL: https://decentralization.ua/en/news/15441.
2. Губрієнко О.М. Організаційно-правові засади державного управління в галузі електроенергетики в Україні: автореферат дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2006. 20 с.
3. Жук О.М. Організаційно-правові засади контролю в системі соціального забезпечення в Україні на сучасному етапі. *Економічний форум.* 2021. № 1(2). С. 147–154.
4. Зелене відновлення і декарбонізація: роль громад в посиленні енергобезпеки та енергетичному переході. *Енергетичний Перехід*. URL: https://energytransition.in.ua/zelene-vidnovlennia-i-dekarbonizatsiia-rol-hromad-v-posylenni-enerhobezpeky-ta-enerhetychnomu-perekhodi.

5. Мінка Т.П. Теоретико-правова природа понять нагляду та контролю і їх співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Том 2, № 83. С. 307–310.
6. Молдованов Д.В. Фінансово-правове забезпечення державної політики у сфері альтернативної енергетики : дисертація доктора філософії: 081 «Право». Х., 2020. 238 с.
7. Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 р. № 1175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1175-2019-%D0%BF#Text.
8. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1% 80#n3.
9. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#n3.
10. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 р. № 2633-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#n164.
11. Сорока Л.В. Державний нагляд і контроль як основа адміністративно-правового забезпечення та реалізації державних гарантій. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. Том 31 (70). № 4. С. 173–177.
12. Швидюк С. Роль місцевого самоврядування в підвищенні стійкості громад України в умовах війни. *ЄС-східне партнерство: майбутні шляхи активізації спільних ініціатив академічних та громадських спільнот в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 6-7 червня. 2024 р. С. 160–168.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.31

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ БАНКІВСЬКИМИ АКТИВАМИ

Юрах В.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1705-389X
e-mail: yuraxandko@gmail.com

Юхименко К.А.
аспірант
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-7599-0288
e-mail: kostiantyn.yukhymenko@gmail.com

Юрах В.М., Юхименко К.А. Деякі аспекти публічно-правового регулювання відносин у сфері управління проблемними банківськими активами.

У цій статті представлено детальний аналіз публічно-правового регулювання процесу управління непрацюючими активами, які становлять серйозну загрозу для стабільності та ефективності банківської системи України. Непрацюючі активи, що виникають внаслідок дефолтів позичальників, мають серйозний негативний вплив на фінансовий стан банків. Зокрема, вони викривлюють структуру активів, погіршують якість кредитних портфелів, знижують показники ліквідності та капіталу і безпосередньо загрожують стабільності банківської системи та економіки в цілому.

У цій роботі розглядаються різні способи вирішення проблем, пов'язаних з непрацюючими активами. Внутрішні методи включають реструктуризацію кредитів, яка зменшує фінансове навантаження на позичальників і дозволяє банкам отримувати часткові виплати, та рекапіталізацію банків, яка збільшує власний капітал для зміцнення фінансової бази. Зовнішні інструменти включають продаж непрацюючих активів третім особам, наприклад, спеціалізованим фірмам або інвесторам, що дозволяє банкам зменшити ризики та забезпечити управлінські ресурси, необхідні для їхньої основної діяльності.

Одним із важливих інструментів, згаданих у цій статті, є створення санаційних банків, що спеціалізуються на продажу непрацюючих активів. Такий банк допоміг би вирішити проблему неякісних активів і дозволив би загальним банківським установам зосередитися на підтримці стабільної діяльності.

Також підкреслюється важливість проведення реалістичної ринкової оцінки непрацюючих активів для прийняття обґрунтованих бізнес-рішень. Це може зменшити потенційні фінансові втрати та підвищити загальну ефективність управління активами.

У дослідженні також обговорюється необхідність вдосконалення нормативно-правової бази для управління непрацюючими активами. Автор підкреслює, що без адекватного правового регулювання неможливо забезпечити ефективний державний контроль та стабільність банківської системи.

Проаналізовано зарубіжний досвід стабілізації банківської системи під час фінансової кризи. Автор зосереджує увагу на створенні «поганих» банків - спеціалізованих установ для управління проблемними активами. Цей досвід вже успішно впроваджений у ряді країн і може стати ефективним інструментом для оздоровлення української банківської системи.

Таким чином, у статті зроблено висновок, що комплексний підхід до врегулювання проблемних активів з використанням як внутрішніх, так і зовнішніх інструментів, удосконаленням право-

вого регулювання та застосуванням міжнародного досвіду може зробити значний внесок у стабілізацію української банківської системи, відновлення її ефективності та суспільної довіри до неї.

Ключові слова: проблемні активи, банківська система, публічно-правове регулювання, реструктуризація, рекапіталізація, санаційні банки, ринкова оцінка, державна підтримка, управління активами.

Yurakh V.M., Yukhymenko K.A. Some aspects of public legal regulation of relations in the field of management of distressed bank assets.

This article provides a detailed analysis of the public law regulation of the process of managing non-performing assets, which pose a serious threat to the stability and efficiency of the Ukrainian banking system. Non-performing assets arising from borrower defaults have a serious negative impact on the financial condition of banks. In particular, they distort the asset structure, deteriorate the quality of loan portfolios, reduce liquidity and capital ratios, and directly threaten the stability of the banking system and the economy as a whole.

This paper discusses various ways to address NPLs. Internal methods include loan restructuring, which reduces the financial burden on borrowers and allows banks to receive partial repayments, and bank recapitalization, which increases equity to strengthen the financial base. External instruments include the sale of non-performing assets to third parties, such as specialized firms or investors, which allows banks to reduce risks and secure the management resources necessary for their core business.

One of the important tools mentioned in this article is the creation of resolution banks specializing in the sale of non-performing assets. Such a bank would help to solve the problem of low-quality assets and allow general banking institutions to focus on maintaining stable operations.

It also emphasizes the importance of realistic market valuation of non-performing assets to make sound business decisions. This can reduce potential financial losses and improve the overall efficiency of asset management.

The study also discusses the need to improve the legal and regulatory framework for managing non-performing assets. The author emphasizes that without adequate legal regulation it is impossible to ensure effective state control and stability of the banking system.

The author analyzes foreign experience of stabilizing the banking system during the financial crisis. The author focuses on the creation of “bad” banks - specialized institutions for managing distressed assets. This experience has already been successfully implemented in a number of countries and can become an effective tool for the recovery of the Ukrainian banking system.

Thus, the article concludes that a comprehensive approach to the resolution of distressed assets using both internal and external instruments, improved legal regulation and the application of international experience can make a significant contribution to the stabilization of the Ukrainian banking system, restoration of its efficiency and public confidence in it.

Key words: distressed assets, banking system, public law regulation, restructuring, recapitalization, rehabilitation banks, market valuation, state support, asset management.

Постановка проблеми. Непрацюючі активи в банківській системі є серйозною проблемою, яка негативно впливає на фінансові показники банків, зокрема на ліквідність, прибутковість та стабільність. Такі активи призводять до погіршення якості кредитних портфелів, ускладнення процесів управління фінансовими потоками та зниження довіри вкладників та інвесторів до банківської системи. Непрацюючі активи також створюють додаткове навантаження на регулятивний капітал і впливають на здатність банків кредитувати реальний сектор економіки.

Однією з основних проблем є відсутність єдиного підходу до виявлення та управління непрацюючими активами, що ускладнює роботу банків. Крім того, надмірне кредитування державних підприємств та відсутність належних стимулів для підвищення їхньої ефективності призвели до збільшення обсягів проблемних кредитів. Це стало проблемою не лише для окремих банків, але й для національної банківської системи в цілому, створюючи високі ризики для фінансової стабільності.

Тому існує потреба у розробці комплексних внутрішніх та зовнішніх інструментів управління непрацюючими активами, таких як реструктуризація заборгованості, створення проблемних банків, продаж активів третім особам та залучення іноземних інвесторів. Важливо також здійснити відповідні законодавчі заходи, спрямовані на вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює управління непрацюючими активами.

Мета дослідження: проаналізувати проблемні активи банківської системи України та дослідити управління проблемними активами банків.

Стан опрацювання проблематики. Важливий вклад у сферу управління проблемних банківських активів зробили такі вітчизняні та іноземні науковці, як О. Барановський, О. Дзюблюк, Н. Дунас, Д. Еліот, Г. Карчева, В. Крилова, І. Лютий, В. Міщенко, С. Науменкова, І. Недзельська, М. Ніконова, Л. Примостка, К. Раєвський, Л. Слобода, Д. Гладких, О. Коць, П. Ільчук, О. Карпів, О. Крухмаль та інші. Зростання обсягу проблемних активів свідчить про те, що банки ще не повністю освоїли методи їх управління, а також про необхідність державної підтримки для українських комерційних банків у вирішенні питання «поганих» активів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемні активи негативно впливають на структуру банків та якість кредитних портфелів, чинять тиск на показник достатності регулятивного капіталу банків, суттєво знижують ефективність банківської діяльності, ускладнюють процес управління фінансовими потоками, знижують довіру вкладників та інвесторів до банківської системи, істотно зменшують можливості фінансування реального сектору економіки країни [1].

В літературних джерелах по-різному визначають поняття «проблемні активи». Під ними частіше розуміють активи банку, з якими виникли проблеми під час їхнього повернення у визначений термін і реалізація механізмів для їхнього повернення завдає додаткових затрат для банку, тобто погіршує його фінансовий результат [2]. До того ж деякі автори [3] використовують схожі поняття, такі як «токсичні» активи, «сміттєві» активи», які за суттю є синонімічними.

Державні органи та підприємства займають високу частку в активах державних банків. Надмірне кредитування підприємств державного сектору, яке держбанки практикували протягом багатьох років, робить фінансові установи заручниками цього процесу: замість пошуку нових, привабливих приватних позичальників, вони продовжують кредитувати держані корпорації. Це створює ризики як для банків через високу концентрацію кредитів, так і для банківської системи в цілому. Адже позичені кошти не тільки неефективно працюють, не потрапляючи до рук найбільш успішних позичальників, а й не завжди вчасно поверталися через регулярне виникнення в державних компаніях труднощів з обслуговуванням і погашенням боргу. Маючи змогу отримувати від держбанків «кредити на вимогу», керівництво держпідприємств утрачає мотивацію нарощувати ефективність їх роботи для максимізації прибутку [4].

Фахівці виділяють внутрішньо банківські та зовнішні методи управління проблемними активами. Внутрішньо банківські методи управління проблемними активами передбачають раннє регулювання ризик-менеджерів банків на погіршення обслуговування позичальниками кредитів і включають реабілітацію кредитної заборгованості та відновлення можливості позичальників генерувати грошові потоки для обслуговування кредитів. Одним із найефективніших внутрішньобанківських методів роботи з проблемними кредитами є реструктуризація кредитної заборгованості. Світова практика виробила наступні способи реструктуризації: кредитні канікули, зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну, пролонгація кредиту, конверсія валюти, прощення пені та штрафних санкцій, зниження відсоткової ставки [1].

Зовнішні методи управління проблемними активами:

– продажу боргів третім особам;
– викупу проблемних активів банків приватним сектором;
– рефінансування (рекапіталізація) банків;
– організації діяльності санаційних (“госпітальних” банків);
– механізму реальної ринкової оцінки проблемних активів банків;
– нормативно-правових питань.

Продаж банками проблемних боргів третім особам – загальноприйнята практика у всіх країнах, а останнім часом вона починає використовуватися і в Україні. Суть операції полягає у придбанні інвестиційними компаніями, за запитом клієнтів – закордонних фондів, так званих distressed assets (проблемних активів). Від імені фонду в банк звертається інвестиційна компанія із проханням продати їй борг із дисконтом. Позитивним моментом для підприємства є те, що обов’язковою умовою угоди є згода самого підприємства, тому що після цього потрібна переуступка частки в компанії. Негативним – об’єктами скуповування стають працюючі підприємства, але з відсутністю обігового капіталу або великих обсягів. Рятувати банківську систему від ненадійних кредитів, на нашу думку, можна і шляхом надання можливості викупу проблемних активів приватним сектором. Аби реалізувати таку модель, необхідно внести зміни до законодавства щодо оподат-

кування, банківської таємниці та валютного регулювання, оскільки чинні норми не дозволяють залучити іноземних інвесторів до цього процесу [5].

Окремо слід сказати про рефінансування. Правлінням НБУ було прийнято рішення про надання банкам стабілізаційних кредитів під програми фінансового оздоровлення [6].

Проаналізувавши сильні та слабкі сторони різних за формою власності госпітальних банків, на нашу думку, враховуючи реалії вітчизняної економічної ситуації, більш підходящим є створення bad-банку за рахунок державних коштів у поєднанні з фінансовими ресурсами інвесторів. Такими інвесторами можуть виступати банки або міжнародні організації. Проте головний пакет акцій має все-таки належати державі, яка і має бути суб'єктом контролю процедури викупу та реструктуризації проблемних банківських активів. Таким чином, госпітальний банк змішаної форми власності з переважаючою роллю держави буде найбільш ефективною для української банківської системи, оскільки дозволить розподілити ризик перевантаження державного бюджету фінансовими зобов'язаннями між державними органами та банками. Крім того, така структура bad-банку дозволить реструктуризувати іпотечні кредити; забезпечити гарантування процедури переведення проблемних активів та їх подальшого викупу банками [7].

Реальна ринкова оцінка проблемних активів банків є важливим процесом, який допомагає визначити справедливу вартість активів, що мають низьку ліквідність або високу ризикованість. Така оцінка є необхідною для прийняття ефективних управлінських рішень і забезпечення фінансової стабільності банків.

Удосконалення нормативно правової бази є важливим елементом для публічно-правового регулювання відносин у сфері управління проблемними банківськими активами.

Звільнення банків від проблемних кредитів є основним завданням менеджменту та необхідною умовою оздоровлення фінансово-кредитної системи держави, без чого неможливий його економічний розвиток. Поряд зі стандартними процедурами банків в роботі з проблемними активами, до яких відносять списання активів за рахунок власних резервів та продаж активів колекторським агентствам, виділяють альтернативні механізми позбавлення банків від поганих активів, а саме:

1. Передача проблемних активів (NPL) у фінансово стабільні банки з метою оздоровлення інших.

2. Передача NPL з балансів банків на баланс «поганого» банку – Bad Bank.

3. Продаж NPL компанії з управління проблемними активами, що має спеціальні права і повноваження щодо врегулювання боргів.

4. Сек'юритизація – заміщення NPL сек'юритизаційними цінними паперами з їх переведенням на баланс спеціалізованої компанії-емітента SPV (specialproposal-vehicle).

В Україні є доцільним використання зарубіжного досвіду стабілізації банківської системи в умовах фінансово-економічної кризи шляхом створення саме «проблемного» банку. Його функціонування можливе на основі таких альтернатив: – створення державного «проблемного» банку шляхом викупу проблемних активів за рахунок коштів державного бюджету із відшкодуванням банками витрат у довгостроковій перспективі; – створення недержавного «проблемного» банку приватною компанією чи групою банків із викупом проблемних активів за рахунок коштів засновників; – здійснення викупу за рахунок коштів державного бюджету не всіх проблемних активів, а лише окремих їх видів (наприклад, іпотечних); – поєднання другого і третього варіантів – держава здійснює викуп лише іпотечних кредитів із створенням агентства реструктуризації іпотечних кредитів при Державній іпотечній установі [8].

На рівень проблемної заборгованості банківських установ мають змогу впливати такі суб'єкти:

– держава (в особі Національного банку, інших контролюючих органів та установ, комітети Верховної Ради України, Кабінет Міністрів України);

– банківські установи (в особі акціонерів, членів правління, аналітичних підрозділів);

– спілки та інші об'єднання банківських установ, покликані відстоювати інтереси кредиторів з окремих питань. Зазначені суб'єкти можуть брати пряму чи опосередковану (через своїх представників) участь у розробці регламентуючих документів, спрямованих на регулювання проблемних активів банківських установ держави. Проте, головним регулятором кредитних відносин в Україні є держава. До методів управління проблемними активами, які застосовуються державою, належать: розробка рекомендацій банківським установам, затвердження положень з основних проблем щодо збору проблемних боргів та запровадження тимчасових адміністрацій у проблемні банківські установи.

Для поліпшення якості кредитного портфеля комерційних банків Національним банком України прийнято низку нормативних документів. Серед них можна виділити: Положення Національного банку України «Про про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [9], Положення Національного банку України «Про організацію процесу управління проблемними активами в банках України »: від 18.07.2019 р. [10], а також Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. [11].

Ці нормативно-правові документи визначають низку заходів, які можуть бути спрямовані на створення необхідних умов для забезпечення виконання позичальником узятих на себе зобов'язань за споживчим кредитом. До них належить підтримка зв'язку із позичальником у зручний для нього час і спосіб, надання йому повної і доступної інформації щодо загального розміру його заборгованості. Також банку необхідно попереджати позичальника про те, що неналежне виконання умов кредитного договору може негативно вплинути на його кредитну історію і в майбутньому призвести до погіршення доступу до кредитів. Якщо у позичальника виникають фінансові проблеми, банківська установа повинна з розумінням поставитися до цієї ситуації та проконсультувати щодо можливих способів погашення заборгованості. У разі прийняття рішення про реструктуризацію або зміну валюти кредиту, банку необхідно розробити нову програму погашення заборгованості, яка задовольняла б обидві сторони. Ще одним методом є впровадження тимчасової адміністрації. Головною метою цього органу є збереження капіталу та активів банку, стабілізація діяльності банку, оцінка фінансового стану банківської установи та вжиття заходів щодо приведення діяльності банку у відповідність до вимог банківського законодавства. Тимчасова адміністрація призначається Правлінням НБУ на термін до одного року, а в разі необхідності для системо утворюючих банків термін її дії може бути подовжено ще на один рік. Так як банківські установи-кредитори спираються у своїй діяльності на нормативні документи Національного банку України, вони теж можуть організовувати власне управління проблемними портфелями, а також контролювати рівень своєї економічної безпеки. Розглянемо управління проблемними кредитами в банку на двох рівнях: превентивному та на рівні регулювання.

Головною метою превентивного управління є своєчасне виявлення ознак погіршення фінансового стану позичальника, що в результаті може призвести до появи проблемних кредитів. Для попередження такої ситуації у банку проводять кредитну політику. Вона передбачає створення і впровадження системи якісної та кількісної оцінки кредитних ризиків та комплексне управління ними; визначення чітких процедур надання кредитів і методів аналізу потенційних позичальників; створення гнучких умов кредитування та забезпечення контролю над цільовим використанням наданих позичок. Регулюючі заходи в основному спрямовані на відновлення платоспроможності позичальника та пошук джерел покриття збитків банку від кредитної операції. На рівні регулювання можна виділити дві основні стратегії банків: стратегію відновлення якості кредиту і стратегію його ліквідації. Основним методом відновлення проблемного кредиту є його реструктуризація. Вона передбачає розробку нового плану погашення кредиту, зміну графіку його погашення або надання пільгового періоду в погашенні. Також угода про його реструктуризацію може розглядати зменшення розміру щомісячного платежу, зміну процентної ставки за позикою або зміну валюти кредиту. Іншими словами, угода про реструктуризацію покликана відновити спроможність позичальника виконувати взяті на себе зобов'язання.

Крім реструктуризації, банк може проводити санацію. Її суть полягає в розробці та проведенні заходів для відновлення платоспроможності позичальника, запобігання його банкрутства та пошуку джерел для погашення кредиту. Такі джерела можуть бути як внутрішніми – за рахунок оптимізації роботи позичальника, так і зовнішніми – за рахунок залучення додаткового капіталу або нових партнерів. Проте санація не дає змоги швидко відновити кредит. Через це банку необхідно чітко визначити, чи необхідна вона і імовірність успіху її проведення. У разі провалу стратегії відновлення кредиту банк застосовує методи ліквідації кредиту. Вони полягають у примусовому стягненні кредиту та відсотків за ним. Також банк може стягувати заборгованість за рахунок гаранта, передавати проблемні активи в управління третій особі (колектору), продавати їх пов'язаній фінансовій компанії або непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу, здійснювати сек'юритизацію активів [12], а також використати сформований резерв для списання (відшкодування) боргу за кредитом, який віднесено до V (найнижчої/безнадійної) категорії якості в порядку, встановленому Національним банком України [13] Банківські установи можуть розробляти власну нормативну базу, використовуючи рекомендації НБУ. Такі нормативні документи необхідні для дієвого регулювання проблемними кредитами та описують процедури щодо роботи з позичальниками.

Висновки. Проаналізувавши вищевикладену інформацію, можна зробити висновок про неефективність поточної роботи з проблемною заборгованістю, оскільки її частка в сукупному кредитному портфелі банківської системи має тенденцію до зростання. Така ситуація негативно позначається на результатах фінансової діяльності банків, оскільки банк несе витрати, пов'язані з неповерненням суми основного боргу та процентів за кредитом, замороженням коштів у неприбуткових активах, що зумовлює зменшення прибутковості банку, погіршення стану ліквідності та зниження якості його активів. Формування резерву під проблемні кредити негативно впливає на рентабельність активів і призводить до істотних проблем у ліквідності, оскільки банки замість здійснення вкладень у прибуткові активи несуть витрати на формування резервів за кредитними операціями. Крім того, збиток, завданий банку, може бути пов'язаний із збільшенням адміністративних витрат, оскільки проблемні позики вимагають особливої уваги кредитного персоналу, непродуктивної витрати часу на підтримку структури балансу. Дослідження статистичних даних про обсяги проблемних кредитів в банківській системі України і аналіз діяльності вітчизняних комерційних банків із повернення проблемних кредитів свідчать про те, що оптимального механізму вирішення проблеми простроченої заборгованості не розроблено, тому залишаються актуальними питання як поширення позитивного досвіду окремих кредитних установ і колекторських агентств, так і розроблення прогресивних методик з управління нею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слобода Л., Дунас Н. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період. *Вісник Національного банку України*. 2011. № 4. С. 46–51
2. Тушницький, А.Р. Вплив проблемних активів на стабільність функціонування банківської системи України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.5. С. 251–259.
3. Дубинський, О. Проблема у квадраті, або Як бути із проблемними активами банків? URL: http://news.finance.ua/ua/news/-/181832/problema-u-kvadrati-abo-yak-buty-iz-problemnymyaktyvamy-bankiv].
4. Звіт про фінансову стабільність, червень 2016 року. URL: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=32241744.
5. Блащук-Дев'яткіна Н., Петик Л. Управління активами в умовах банківської кризи. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Ч. II, № 18. С. 49–53.
6. Руденко В., Шкарпова О. Подайте бідному банкіру [Текст]. *Український діловий тижневик «Контракти».* № 3 від 28-01-2010. URL: http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/45/03201012162.html.
7. Лєонов С.В. Доцільність та особливості створення госпітальних та бридж-банків в банківській системі України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2011. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/ 2011_2/Leonov_211.htm.
8. Міщенко В. Удосконалення управління проблемними активами банків. *Фінанси України*. 2009. № 10. С. 43–54.
9. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Нац. банку України від 30.06.2016 р. № 351: станом на 5 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/v0351500-16#Text.
10. Про затвердження Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України: Постанова Нац. банку України від 18.07.2019 р. № 97: станом на 24 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/v0097500-19#Text.
11. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Затверджено Верховною Радою України від 07.12.2000 р. № 2121-III (редакція від 01.10.2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text.
12. Осадчий І. Шляхи вдосконалення роботи з проблемними активами банків України. *Вісник університету банківської справи Національного банку України*. 2011. № 11. С. 11–16.
13. Постанова Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351№ 727 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.32

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ПУБЛІЧНИХ КОШТІВ, «ЗЕЛЕНИХ» ІНВЕСТИЦІЙ І САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ «ЗЕЛЕНОГО» ПЕРЕХОДУ ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Якимчук Н.Я.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового права
НН інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4848-2323

Савенкова В.Г.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
НН інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, бізнес медіатор
ORCID: 0000-0003-1472-5443

Житник Ю.В.,
доктор філософії у галузі права (PhD),
адвокат
ORCID: 0009-0003-3152-4843

Якимчук Н.Я., Савенкова В.Г., Житник Ю.В. Правові засади державного стимулювання залучення позабюджетних публічних коштів, «зелених» інвестицій і самозабезпечення для здійснення «зеленого» переходу енергетичного сектору економіки.

Стаття присвячена аналізу засад правового регулювання державного стимулювання залучення позабюджетних публічних коштів, "зелених" інвестицій і самозабезпечення для здійснення "зеленого" переходу енергетичного сектору економіки, правового закріплення державної політики "зеленого" переходу, обумовленої участю України в Енергетичному Співтоваристві та зобов'язаннями щодо імплементації Четвертого Енергопакету ЄС "Чиста енергія для всіх європейців", завдань щодо спрощення процедури переходу до споживання "зеленої" електричної енергії, виробництво товарів з використанням чистої енергії, запровадження заходів стимулювання енергоефективності, у тому числі для побутових споживачів, досягнення статусу кліматично-нейтральної країни. Зауважено, що державна підтримка "зеленого" переходу відбувається не лише за рахунок бюджетних коштів, а й у формі залучення публічних коштів, зокрема, коштів спеціально утворених державних підприємств та коштів з поточних рахунків із спеціальним режимом використання електропостачальників, та шляхом державного стимулювання залучення "зелених" інвестицій та інших приватних коштів. При цьому фонди коштів, що формуються в сфері енергетики, все більше підпадають під особливий публічно-правовий режим їх використання та публічний фінансовий контроль. Висвітлено такі інструменти державної підтримки як "зелений" тариф, викуп гарантованим покупцем "зеленої" електричної енергії, державне симулювання "зеленої" електрометалургії та державне стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії за механізмом самовиробництва. Відзначено потребу збільшення прозорості використан-

ня коштів державних підприємств спонсорської та гуманітарної допомоги, як само як і діяльності Гарантованого покупця та інших постачальників універсальних послуг зі здійснення обов'язкового викупу електроенергії, що вироблена за "зеленим" тарифом". Відмічено особливий "змішаний" характер правового регулювання вказаних відносин, оскільки збільшується доля відносин публічно-правового характеру, в силу набуття більшої суспільної значущості окремими фондами коштів, що формуються за рахунок споживачів електричної енергії, із набуттям публічно-правового режиму функціонування фондами коштів, що мобілізуються у електропостачальників на поточних рахунках із спеціальним режимом використання для здійснення розрахунків відповідно до вимог Закону України «Про ринок електричної енергії».

Ключові слова: публічні кошти, "зелені" інвестиції, екологічні інвестиції, зелені облігації, інвестиційні програми, альтернативні джерела енергії, "зелений" тариф

Iakymchuk N.Ya., Savenkova V.G., Zhytnyk Yu.V. Legal basis of the state incentive of attracting extra-budgetary public funds, "green" investments and self-support for achieving a "green" transition of the energy sector of the economy.

The article is devoted to the analysis of the principles of legal regulation of state stimulation of the attraction of extra-budgetary public funds, «green» investments and self-sufficiency for the implementation of the «green» transition of the energy sector of the economy, the legal consolidation of the state policy of «green» transition& This is due to Ukraine's participation in the Energy Community and obligations regarding implementation of the Fourth EU Energy Package «Clean energy for all Europeans», the tasks of Ukraine to simplify the procedure for the transition to the consumption of «green» electric energy, the production of goods using clean energy, the introduction of measures to stimulate energy efficiency, including for household consumers, achieving the status of a climate-neutral country . It is noted that state support for the «green» transition occurs not only at the expense of budget funds, but also in the form of attracting public funds, in particular, funds from specially formed state enterprises and funds from current accounts with a special mode of use of electricity suppliers, and through state incentives to attract «green» investments and other private funds. At the same time, funds of funds formed in the field of energy are increasingly subject to a special public-legal regime of their use and public financial control. Such instruments of state support as «green» tariff, purchase by a guaranteed buyer, state simulation of «green» electrometallurgy, and state stimulation of electricity production from alternative energy sources using the self-production mechanism are highlighted. The need to increase the transparency of the use of the funds of state enterprises for sponsorship and humanitarian aid, as well as the activities of the Guaranteed Buyer and other providers of universal services for the mandatory purchase of electricity produced under the «green» tariff, was noted. The special «mixed» nature of the legal regulation of the specified relations is noted, since the share of relations of a public-law nature is increasing, due to the acquisition of greater social significance by individual funds of funds formed at the expense of consumers of electric energy, with the acquisition of a public-law mode of operation of the funds, that are mobilized from electricity suppliers on current accounts with a special mode of use for making calculations, respectively.

Key words: public funds, «green» investments, ecological investments, green bonds, investment programs, alternative energy sources, «green» tariff,

Постановка проблеми. Наша держава стала однією з перших країн, які ратифікували Паризьку кліматичну угоду, і відповідно на неї покладається ряд зобов'язань із протидії зміні клімату, що потребує пошуку та впровадження кліматично нейтральних технологій, що базуються на використані відновлювальних джерел енергії. З одного боку, відновлювальна енергетика приносить додаткові інвестиції в українську економіку, а з іншого – її запровадження потребує значних "зелених" інвестицій, залучення яких здійснюється як за рахунок приватних, так і публічних коштів. "Зелені" інвестиції відіграють важливу роль у сучасному суспільстві як із економічної, так і з екологічної та соціальної точок зору. Так, по-перше, "зелені" інвестиції знижують рівень енергоємності ВВП, а по-друге - збільшують кількість робочих місць та знижують антропогенне навантаження на довкілля [1].

Україна ще не є членом ЄС, однак є членом Енергетичного Співтовариства (міжнародна організація, яка об'єднує членів ЄС та треті держави з метою лібералізації внутрішніх ринків, запровадження єдиних правил та політик тощо), а тому взяла на себе зобов'язання з імплементації

Четвертого Енергопакету "Чиста енергія для всіх європейців", а також запровадження кращих європейських практик стимулювання переходу від використання електричної енергії, виробленої з викопного палива, до електричної енергії з відновлювальних джерел енергії, що є важливим кроком для набуття статусу члена ЄС. Відповідно, перед нашою державою постало завдання спростити процедури переходу до споживання "зеленої" електричної енергії, виробництво товарів з використанням чистої енергії, запровадження заходів стимулювання енергоефективності, у тому числі для побутових споживачів, досягнення статусу кліматично-нейтральної країни, дизайн ринку електричної енергії (спрощення процедур, простіша інтеграція виробників з ВДЕ, енергонезалежність побутового споживача тощо). Окремі з них частково вже вирішені, що отримало своє закріплення в законодавстві, окремі ще потребують розв'язання, зокрема прийнято у червні 2023 року Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України" [2], який спрямований на реалізацію окремих кроків з приведення законодавства України у відповідність до рекомендацій Четвертого Енергопакету та у відповідності до кращого європейського досвіду. Ряд реформ у сфері енергетики, які слід провести, передбачені також Планом України на 2024–2027 роки [3], що свалений Урядом в силу вимог Регламенту ЄС щодо запровадження Інструменту Ukraine Facility [4]. Також Міністерство енергетики України з огляду на те, що Україна взяла зобов'язаня в сфері впровадження Європейського Зеленого Курсу [5], презентувало Концепцію "Зеленого енергетичного переходу України до 2050 року" (далі – Ukraine Green Deal), що передбачає кроки з переходу України до кліматично нейтральної енергетики до 2050 року [6], що потребує інвестування орієнтовано 5 відсотків ВВП щорічно, із залученням як державних ресурсів, так і значних коштів широкого кола приватних інвесторів. На жаль, наразі Україна (відповідно до стратегічних документів) планує досягти кліматичної нейтральності економіки лише в 2060 році, при тому, що 2060 рік не відповідає т.зв. європейському кліматичному закону). Лише для енергетики 2050 рік наразі передбачається як рік кліматичної нейтральності. Серед основних джерел фінансування відповідних заходів згідно з Концепцією: стимулюючі тарифи для операторів мереж, "зелені" аукціони, заходи Фонду енергоефективності, "теплі" кредити, фінансування за рахунок державних та місцевих програм.

Наявність державної підтримки є найважливішим елементом реалізації "зеленої" трансформації України. При цьому заходи державної допомоги не повинні вести до спотворення конкуренції та мають відповідати вимогам Закону України "Про державну допомогу суб'єктам господарювання", зобов'язанням України відповідно до Угоди про асоціацію та іншим зобов'язанням, які виникли в України відповідно до міжнародних договорів, укладених з ЄС та рядом Міжнародних фінансових організацій.

Поряд із запровадженням в європейських країнах "зелених" облігацій та "зелених" інвестиційних фондів, в приватному фінансовому секторі розвиваються банківські фінансові інструменти підтримки "зелених" інвестицій, зокрема: "зелені" кредити та випуск цінних перерів, підкріплених ними, "зелений" лізинг (оренда). Так, наприклад, "зеленими" вважаються ті кредити, які мають цільову спрямованість на фінансування екологічних проєктів, а також характеризуються можливістю структурування умов та строків надання фінансових ресурсів таким чином, щоб підтримувати проєкти, спрямовані на виконання цілей з декарбонізації економіки [7]. Новацією є також створення зелених пайових фондів, які виступають структурованими інвестиційними інституціями, які обирають інвестиції, орієнтуючись на їх відповідність критеріям "зелених інвестицій", що має поширення використання для підтримки інвестицій у відновлювальні джерела енергії протягом останніх 15 років і є визнаним інструментом інвестування.

Україна навіть в умовах воєнного стану потребуючи великих інвестицій для ліквідації пошкоджень і відновлені електромережі, електрогенеруючої та іншої енергетичної інфраструктури, підвищення стійкості енергетичного сектору економіки, продовжує активно переймати зарубіжний досвід залучення приватного капіталу, трансформуючи структуру публічних фінансів у сфері "зеленого" переходу, підвищення енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю, що потребує системного аналізу вітчизняних напрацювань в сфері правового закріплення інструментів державного стимулювання "зеленого" переходу. Як зазначено в Плані України на 2024–2027 роки, відновлення післявоєнного енергетичного сектору потребуватиме великих інвестицій, які неможливо генерувати всередині країни: "Для забезпечення сталих інвестицій потрібне ретельне планування, а інституційні процеси потрібно буде спростити для залучення потоків фінансування з різних державних

та приватних джерел. … Відбудова енергетичного сектору України спочатку буде зосереджена на ліквідації пошкоджень і відновлені електромережі, електрогенеруючої та іншої енергетичної інфраструктури, щоб забезпечити доступ до енергії для громадян та уможливити відбудову" [3, с. 238]. Брак бюджетних коштів стимулює пошук шляхів залучення "зелених" інвестицій, самозабезпечення учасників ринку електроенергії, стимулювання тих, які використовують відновлювальні джерела енергії.

Метою статті є дослідження правових засад державного стимулювання залучення позабюджетних публічних коштів, "зелених" інвестицій і самозабезпечення для здійснення "зеленого" переходу енергетичного сектору економіки.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти правового регулювання суспільних відносин в сфері зеленого інвестування, залучення децентралізованих публічних коштів та надання інших форм державної допомоги в сфері енергетичної галузі виступали предметом дослідження таких вчених, як А.П. Адаменко, Н.М. Андрєєв, В.О. Аніщенко, С.В. Арестов, О.І. Вишницька, А. Дубко, А. Желєзний, Ю.В. Житник, Н.О. Комісарук, О.А. Музика-Стефанчук, С.І. Рассадніков, Л.О. Рибіна, І.С. Синякевич, С.К. Харічков, Н.Я. Якимчук та інших, проте в контексті "зеленого" переходу і виникає потреба системного аналізу правових засад залучення публічних коштів та коштів ЄС для реалізації такого державного завдання в енергетичній сфері економіки.

Виклад основного матеріалу. Державна підтримка "зеленого" переходу в енергетичній сфері здійснюється не лише за рахунок бюджетних коштів із застосуванням таких інструментів, як видатки та кредитування бюджетів, державні та місцеві гарантії, залучені кошти ЄС, а й у формі залучення позабюджетних публічних коштів, зокрема, коштів спеціально утворених державних підприємств та коштів з поточних рахунків із спеціальним режимом використання електропостачальників для здійснення розрахунків відповідно до вимог Закону України "Про ринок електричної енергії", та шляхом державного стимулювання залучення "зелених" інвестицій та інших приватних коштів. При цьому "межа" між публічними та приватними коштами, що залучаються до сфери, зокрема, енергетики, поступово трансформується, з огляду на те, що багато інструментів інвестування та інших фінансових інструментів в силу їх суспільної значущості, державного стимулювання або особливостей державного регулювання їх застосування, підпадають під особливий публічно-правовий режим їх застосування та публічний фінансовий контроль. Розглянемо ряд таких інструментів.

"Зелений" тариф. "Зелений" тариф відповідно до ст. 9-1 та з урахуванням особливостей, закріплених в ст. 9-4 Закону України "Про альтернативні джерела енергії", встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, на електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики, у тому числі на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), генеруючих установках приватних домогосподарств, споживачів, у тому числі енергетичних кооперативів, з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії - вироблену лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), за кожним видом альтернативної енергії та для кожного об'єкта електроенергетики або для кожної черги будівництва електростанції (пускового комплексу). "Зелений" тариф встановлюється для кожного суб'єкта господарювання, який виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, за кожним видом альтернативної енергії та для кожного об'єкта електроенергетики або для кожної черги будівництва електростанції (пускового комплексу) з урахуванням положень статей 9-1, 9^{-2} та 9^{-4} вказаного Закону [8]. Його встановлення передбачає певні гарантії для виробників електричної енергії з альтернативних джерел енергії. Так, відповідно до ч. 3 с. 58-1 Закону України "Про ринок електричної енергії" приватні домогосподарства, яким встановлено "зелений" тариф, здійснюють продаж виробленої електричної енергії за "зеленим" тарифом постачальнику універсальних послуг, а інші споживачі, у тому числі енергетичні кооперативи, яким встановлено "зелений" тариф, здійснюють продаж виробленої електричної енергії за "зеленим" тарифом гарантованому покупцю [9]. Тому, відповідно до ч. 1 ст. 62 вказаного Закону "З метою забезпечення загального економічного інтересу в електроенергетичній галузі України, необхідного для задоволення інтересів громадян, суспільства і держави, та забезпечення сталого довгострокового розвитку електроенергетичної галузі і конкурентоспроможності національної економіки України на учасників ринку відповідно до цієї статті можуть бути покладені спеціальні обов'язки для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії", зокрема

“виконання функцій постачальника універсальних послуг”, що передбачає покладення на них спеціальних обов’язків із забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії (п. 2 ч. 2 ст. 62 Закону) [9]. Так, постачальник універсальних послуг зобов’язаний, зокрема:

- купувати електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств, встановлена потужність яких не перевищує величину, визначену для відповідних категорій генеруючих установок приватних домогосподарств відповідно до частини двадцять третьої статті 9^{-1} Закону України “Про альтернативні джерела енергії”, за “зеленим” тарифом в обсязі, що перевищує місячне споживання електричної енергії такими приватними домогосподарствами, та у кожному розрахунковому періоді здійснювати пріоритетну оплату її вартості (п. 4 ч. 5 ст. 63 Закону);
- купувати електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел, яка відпущена генеруючими установками приватних домогосподарств, встановлена потужність яких не перевищує 30 кВт, та генеруючими установками малих непобутових споживачів, встановлена потужність яких не перевищує 50 кВт, за договором купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва (п. 4^{-1} ч. 5 ст. 63 Закону);
- реєструвати у реєстрі гарантій походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, генеруючі установки активних споживачів, у яких він придбаває електричну енергію за “зеленим” тарифом (п. 4^{-2} ч. 5 ст. 63 Закону) [9]

Кожен з постачальників універсальних послуг як електропостачальник відповідно до Закону України “Про ринок електричної енергії” (п. 8 ч. 2 ст. 57) зобов’язаний “відкрити в установах одного з уповноважених банків поточні рахунки із спеціальним режимом використання для здійснення розрахунків відповідно до вимог цього Закону” [9]. Такий поточний рахунок є предметом публічного фінансового контролю, оскільки на ньому мобілізуються тарифні кошти, сплачені споживачами, і відповідно виступає предметом фінансово-правового регулювання, так само як і розрахунки за рахунок коштів, що на них мобілізуються [10, с. 40]. За результатами мобілізації коштів на таких рахунках держава з’ясовує, яка частка ВВП перерозподіляється на цілі оплати спожитих комунальних послуг та в сфері енергетики, а також може з’ясувати, яка частка з них витрачена на купівлю електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел.

Окрім цього, для виробників електричної енергії за “зеленим” тарифом передбачено ряд податкових переваг, зокрема звільняються від оподаткування операції із ввезення на митну територію України обладнання та матеріалів для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії (пп. 197.16.1 п. 197 ст. 197 ПК України) та матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, які будуть використовуватися у виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії (пп. 197.16.2.2. п. 197 ст. 197 ПК України) [11]. Операції із ввезення на митну територію України зазначених товарів звільняються від оподаткування, якщо ці товари застосовуються платником податку для власного виробництва та якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляються в Україні. Також не підлягають оподаткуванню операції з окремими підакцизними товарами, зокрема щодо реалізації електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії: (пп. 213.2.8. п. 213.2. ст. 213 ПК України) [11].

Державне стимулювання “зеленої” електрометалургії. В статті 33 Закону України “Про ринок електричної енергії” закріплено правило, згідно з яким підприємства “зеленої” електрометалургії мають право на встановлення Регулятором окремого тарифу на передачу електроенергії підприємству “зеленої” електрометалургії. На 2024 рік НКРЕКП визначено загальний тариф на послуги з передачі електричної енергії для користувачів системи (крім підприємств “зеленої” електрометалургії) – 592,89 грн/МВт·год (без урахування податку на додану вартість), у той час, як для підприємств “зеленої” електрометалургії тариф визначено на рівні 412,68 грн/МВт·год (без урахування податку на додану вартість) [12]. Підприємством “зеленої” електрометалургії визнається “юридична особа, що здійснює господарську діяльність з виробництва сталі із дотриманням норм щодо прямих викидів діоксиду вуглецю в результаті виробництва сталі на рівні не більше 250 кілограмів на тону сталевої продукції та виключно електродуговим методом виробництва”.

Підставою встановлення Регулятором тарифу на передачу підприємству “зеленої” електрометалургії закріплені в ч. 5 ст. 33 Закону України “Про ринок електричної енергії” є отримання довідки центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної промислової

політики, щодо підтвердження юридичною особою статусу підприємства "зеленої" електрометалургії, серед обов'язкових умов отримання якої є надання зокрема розрахунку "прямих викидів діоксиду вуглецю під час виробництва сталі електродуговим способом, за минулий календарний рік, здійснений відповідно до методики рівня 1 оцінки прямих викидів CO_2 при електродуговому способі виплавки металу" [9]. 26 листопада 2021 року набрав чинності наказ Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України від 20 жовтня 2021 року № 196, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03 листопада 2021 року за № 1419/37041 "Про затвердження форми довідки про підтвердження статусу підприємства "зеленої" електрометалургії" [13].

Отже, підприємствам "зеленої" електрометалургії встановлюється пільговий тариф на передачу електричної енергії, що обумовлено наявністю у структурі тарифу складової на стимулювання розвитку "зеленої" енергетики. У такий спосіб держава стимулює підприємства, які історично були шкідливими для навколишнього природного середовища, запроваджувати передові технології, при досягненні визначених критеріїв набути статусу "зеленої" металургії та за рахунок пільгового тарифу здійснити компенсацію інвестованих коштів.

Викуп гарантованим покупцем. Відповідно до пункту 1 частини другої статті 62 Закону України "Про ринок електричної енергії" до спеціальних обов'язків, що покладаються на учасників ринку електричної енергії для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії, належить, зокрема: забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії, включаючи забезпечення підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії за механізмом ринкової премії [9]. У свою чергу, абзаци 7-12 частини другої цієї ж статті визначають коло учасників ринку, на яких покладаються спеціальні обов'язки із забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії, а саме: гарантованого покупця; постачальників універсальних послуг; оператора системи передачі; виробників електричної енергії з альтернативних джерел енергії, яким встановлено "зелений" тариф, на строк застосування "зеленого" тарифу; виробників електричної енергії з альтернативних джерел енергії, які за результатами аукціону набули право на підтримку, - на строк дії підтримки таких виробників.

Розберемо роль кожного з зазначених учасників ринку в частині виконання покладених на них спеціальних обов`язків.

Гарантований покупець.

Його діяльність регулюється статтею 65 Закону України "Про ринок електричної енергії". Так, до основних функцій гарантованого покупця, зокрема, належить "купівля всієї електричної енергії, виробленої на об'єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії (а з використанням гідроенергії - виробленої лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), за встановленим "зеленим" тарифом, придбання послуги за механізмом ринкової премії, що надається суб'єктами господарювання, яким встановлено "зелений" тариф, щодо об'єктів електроенергетики або черг їх будівництва (пускових комплексів), які не перебувають у балансуючій групі гарантованого покупця, та суб'єктами господарювання, які за результатами аукціону набули право на підтримку" [Закон про ринок електричної енергії].

Викуплену електричну енергію гарантований покупець реалізує за двосторонніми договорами (на енергетичній біржі) та на організованих сегментах ринку (ринку "на добу наперед", внутрішньодобовому ринку та на балансуючому ринку), а також шляхом здійснення експорту електричної енергії (поки що такі операції не здійснювались).

Постачальники універсальних послуг (далі – ПУП)

Так, стаття 63 Закону України "Про ринок електричної енергії" серед обов`язків ПУПа передбачає наступні:

– купувати електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств, встановлена потужність яких не перевищує величину, визначену для відповідних категорій генеруючих установок приватних домогосподарств відповідно до частини двадцять третьої статті 9^{-1} Закону України "Про альтернативні джерела енергії", за "зеленим" тарифом в обсязі, що перевищує місячне споживання електричної енергії такими приватними домогосподарствами, та у кожному розрахунковому періоді здійснювати пріоритетну оплату її вартості *(примітка автора – до 30 кВт або до 50 кВт відповідно до дати введення в експлуатацію, виду джерела енергії тощо)*;

– купувати електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел, яка відпущена генеруючими установками приватних домогосподарств, встановлена потужність яких не перевищує

30 кВт, та генеруючими установками малих непобутових споживачів, встановлена потужність яких не перевищує 50 кВт, за договором купівлі-продажу електричної енергії за механізом самовиробництва [9].

Оператор системи передачі

Відповідно до абзацу 3 частини п'ятої статті 33 Закону України "Про ринок електричної енергії" "тариф на послуги з передачі електричної енергії, зокрема, включає як окремі складові витрати оператора системи передачі, що здійснюються ним у разі покладення на нього спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії, та витрати на послугу із зменшення навантаження виробником, якому встановлено «зелений» тариф, якщо об'єкт електроенергетики або черга його будівництва (пусковий комплекс) такого виробника включений до балансуючої групи гарантованого покупця" [9].

У свою чергу, стаття 65 вказаного Закону передбачає надання гарантованим покупцем оператору системи передачі послуги із забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії та визначає алгоритм обчислення гарантованим покупцем вартості зазначеної послуги, про що складається акт, підписується обома сторонами та затверджується постановою НКРЕКП [14].

Таким чином, компенсація різниці між вартістю електричної енергії, проданої гарантованим покупцем на сегментах ринку, та вартістю електричної енергії, придбаної гарантованим покупцем у виробників з альтернативних джерел енергії за "зеленим" тарифом та за механізмом ринкової премії (мова йде про той же "зелений" тариф, однак електричну енергію виробник продає на сегментах ринку самостійно, не входить до балансуючої групи гарантованого покупця, а різницю між вартістю реалізованої енергії та номінальну вартість за "зеленим" тарифом компенсує гарантований покупець) здійснюється за рахунок тарифу оператора системи передачі, у структурі якого однією зі складових є оплата вартості послуги, наданої гарантованим покупцем.

Підсумовуючи зазначене вище, держава на законодавчому рівні закріпила механізм, відповідно до якого є виробники електричної енергії з ВДЕ з однієї сторони, з іншої - ПУПи або гарантований покупець (залежно від потужності установки, яка виробляє електричну енергію), які купують електричну енергію за "зеленим" тарифом, а також оператор системи передачі, в тарифі якого закладено фінансову складову компенсації розміру "зеленого" тарифу, а фактично тягар компенсації вартості "зеленого" тарифу та "зеленого" переходу покладено на споживача, який сплачує тариф на передачу електричної енергії.

Державне стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії за механізмом самовиробництва. Зазначений механізм підтримки запроваджений з прийняттям Закону України від 30.06.2023 № 3220-IX "Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та "зеленої" трансформації енергетичної системи України" з метою стимулювання розвитку енергонезалежності споживачів електричної енергії (як побутових, так і непобутових споживачів), будівництва розподіленої генерації та системи установок зберігання електричної енергії (так званої розподіленої генерації), а також з метою реалізації положень Четвертого Енергопакету в частині спрощення процедур участі споживачів у діяльності ринку [2].

Зокрема, відповідно до ст. 9-6 Закону України "Про альтернативні джерела енергії" держава здійснює стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії "за механізмом самовиробництва, здійснюючи підтримку активних споживачів за механізмом самовиробництва шляхом гарантування викупу обсягу електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел енергії та відпущеної такими активними споживачами на підставі укладеного договору купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва, що є додатком до договору про постачання електричної енергії споживачу" [8].

Як бачимо з положення статті, яке зазначено вище, запроваджено нову модель підтримки та нового суб'єкта на ринку, а саме: активного споживача. Так, відповідно до ст. 1 Закону України "Про ринок електричної енергії" активним споживачем є "споживач, у тому числі приватне домогосподарство, енергетичний кооператив та споживач, який є замовником енергосервісу <...>, що споживає електричну енергію та виробляє електричну енергію, та/або здійснює діяльність із зберігання енергії, та/або продає надлишки виробленої та/або збереженої електричної енергії, або бере участь у заходах з енергоефективності та управління попитом відповідно до вимог закону, за умови що ці види діяльності не є його основною господарською або професійною діяльністю" [9].

Таким чином, механізм самовиробництва полягає в тому, що є споживач електричної енергії (побутовий чи непобутовий), який має установку з виробництва чи зберігання електричної енергії, який у процесі своєї основної діяльності споживає власну електричну енергію (вироблену чи збережену), а надлишкову вироблену продає постачальнику (за ринковими цінами) або гарантованому покупцю чи постачальнику універсальних послуг за "зеленим" тарифом (ч. 1 ст. 58-1 ЗУ "Про ринок електричної енергії") [9].

На даний час, через високу волатильність цін на електричну енергію зазначений механізм не став достатньо поширеним, однак з часом це буде одним із дієвих механізмів забезпечення енергонезалежності споживачів та покриття власних потреб у повному обсязі, а також відпуск у мережу додаткових кВт для покриття дефіциту електричної енергії. Тобто виконання не лише економічної цілі, а також і соціальної.

Стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії за механізмом самовиробництва за критеріями споживачів та їх генеруючих установок застосовується також для:

- генеруючих установок, що належать третім особам та приєднані до електричних мереж активного споживача із встановленою потужністю, що не перевищує величину дозволеної (договірної) потужності електроустановок такого активного споживача за мінусом величини встановленої потужності власних генеруючих установок такого активного споживача та, за умови, що весь обсяг електричної енергії, виробленої такими генеруючими установками, що належать третім особам, придбавається активним споживачем;
- енергетичних кооперативів та замовників енергосервісу (як до, так і після переходу до замовника за енергосервісним договором права власності на майно, утворене (встановлене) за енергосервісним договором), за умови що весь обсяг виробленої такими генеруючими установками електричної енергії придбавається активним споживачем.

Висновки. Україна навіть в умовах воєнного стану, потребуючи великих обсягів інвестицій для ліквідації пошкоджень і відновлення електромереж, електрогенеруючої та іншої енергетичної інфраструктури, підвищення стійкості енергетичного сектору економіки, продовжує активно вдосконалювати вітчизняне законодавство, переймаючи зарубіжний досвід залучення приватного капіталу, реалізуючи державну політику щодо "зеленого" переходу в сфері енергетичного сектору економіки, з метою підвищення енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю. До основних інструментів залучення позабюджетних публічних коштів, коштів учасників ринку електроенергії та приватних "зелених" інвестицій, які покликані виконати вказані завдання і отримали своє правове закріплення, хоча б на мінімальному рівні, відносимо такі інструменти державної підтримки як "зелений" тариф, викуп гарантованим покупцем, державне стимулювання "зеленої" електрометалургії та державне стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії за механізмом самовиробництва. Особливістю правового регулювання вказаних відносин є "змішаний" їх характер, оскільки збільшується доля відносин публічно-правового характеру в силу набуття більшої суспільної значущості окремими фондами коштів, що формуються за рахунок споживачів електричної енергії, набуттям публічно-правового режиму функціонування фондами коштів, що мобілізуються у електропостачальників на поточних рахунках із спеціальним режимом використання для здійснення розрахунків відповідно до вимог Закону України "Про ринок електричної енергії". Залучення гуманітарної допомоги у вигляді матеріалів та енергетичного обладнання в рамках проєктів відновлення енергетичних об'єктів, яка спрямовується передусім на державні компанії енергетичного сектору, вимагає збільшення прозорості їх використання, а також діяльність Гарантованого покупця та інших постачальників універсальних послуг зі здійснення обов'язкового викупу електроенергії, що вироблена за "зеленим" тарифом".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рибіна Л.О., Адаменко А.П. Розвиток "зеленого" інвестування в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2020. Випуск 42. С. 327–331. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/42_2020_ukr/57.pdf.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та "зеленої" трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30 червня 2023 року № 3220-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text.

3. План України, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 року № 244-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-p#Text.
4. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 on establishing the Ukraine Facility (OJ L, 2024/792, 29.2.2024. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj.
5. Європейський Зелений Курс. Представництво України при Європейському Союзі. 15 квітня 2021. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda.
6. "Ukrainian Green Deal" – концепція "зеленого" енергетичного переходу України до 2050 року. Сучасна енергія. URL: https://se.net.ua/ukrainian-green-deal-kontseptsiya-zelenogo-energetychnogo-perehodu-ukrayiny-do-2050-roku/.
7. Музика-Стефанчук О.А., Дубко А.С. Стала банківська діяльність як предмет фінансово-правового регулювання. *Нове українське право*. 2024. В. 2. С. 80–87. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/588/535.
8. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року № 555-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text.
9. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text.
10. Житник Ю.В. Фінансово-правове регулювання застосування тарифних механізмінв в сфері функціонування публічних фондів коштів. Дис. .. доктора філософії у галузі юридичних наук. Київ, 2020. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 255 с.
11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
12. Протокол № 77 засідання Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, яке проводилося у формі відкритого слухання 16.11.2023. URL: https://www.nerc.gov.ua/storage/app/uploads/public/656/4aa/83e/6564aa83ebfc7652773460.pdf.
13. Про затвердження форми довідки про підтвердження статусу підприємства "зеленої" електрометалургії: наказ Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України від 20 жовтня 2021 року № 196, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03 листопада 2021 року за № 1419/37041 (у редакції наказу Мінстратегпрому від 09 листопада 2021 року № 230, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 11 листопада 2021 року за № 1479/37101). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1419-21#Text.
14. Порядок купівлі гарантованим покупцем електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел енергії, затвердженого постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 26 квітня 2019 року № 641. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0641874-19#Text.

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.33

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Авраменко С.М.,
кандидат юридичних наук, адвокат,
асистент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0001-9507-2565

Мельник А.Р.,
доктор філософії в галузі права, адвокат,
асистент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0001-8613-1965

Єрмоленко І.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0002-9440-0990

Авраменко С.М., Мельник А.Р., Єрмоленко І.М. Домашнє насильство: історична ретроспектива та сучасні виклики.

У статті детально досліджується історична еволюція проблеми домашнього насильства в Україні, починаючи з часів Київської Русі і до сьогодення. Автори аналізують, як патріархальні норми та соціальні традиції різних епох формували відношення до насильства в родині, відображаючи це у правових системах різних історичних періодів: від норм «Руської Правди», через законодавство Гетьманщини та Російської імперії, до радянських законодавчих актів. У роботі підкреслюється, що в патріархальному суспільстві фізичне насильство над жінками та дітьми довгий час вважалося прийнятною формою дисципліни, а втручання державних органів у родинні конфлікти було мінімальним.

Окрему увагу приділено періоду радянської доби, коли проблема домашнього насильства офіційно замовчувалася, а конфлікти в сім'ї розглядалися як приватна справа. У науковій роботі також аналізуються соціальні наслідки після здобуття незалежності України у 1991 році, коли економічні труднощі та зміни в суспільстві призвели до загострення проблеми насильства в сім'ї.

Особлива увага приділена сучасному законодавству України у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема прийняттю Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» у 2018 році, що розширив правові механізми захисту жертв, а також ратифікації Стамбульської конвенції у 2022 році, яка стала важливим кроком у боротьбі з насильством. Автори аналізують не тільки правові інструменти, але й роль громадянського суспільства та міжнародних організацій у привернення уваги до проблеми та захисті постраждалих.

У статті також висвітлено основні виклики, які стоять перед українським суспільством у подоланні домашнього насильства: соціальні стереотипи, недостатність державних ресурсів для підтримки жертв та низький рівень правової культури. Автори роблять висновок, що боротьба з

домашнім насильством вимагає не лише вдосконалення законодавства, але й глибоких соціокультурних змін у суспільстві.

Ключові слова: домашнє насильство, сімейне насильство, правова культура особи, правова культура суспільства, злочин, кримінальне правопорушення, юридичний документ, історичний розвиток, латентність.

Avramenko S.M., Melnyk, A.R., Yermolenko I.M. Domestic violence: historical review and contemporary challenges.

The article examines in detail the historical evolution of the problem of domestic violence in Ukraine, starting from the times of Kyivan Rus and up to the present day. The authors analyze how patriarchal norms and social traditions of different eras shaped the attitude to violence in the family, reflecting this in the legal systems of different historical periods: from the norms of «Ruska Pravda», through the legislation of the Hetmanship and the Russian Empire, to Soviet legislation. The work emphasizes that in a patriarchal society, physical violence against women and children was considered an acceptable form of discipline for a long time, and the intervention of state authorities in family conflicts was minimal.

Particular attention is paid to the period of the Soviet era, when the problem of domestic violence was officially silenced, and conflicts in the family were considered a private matter. The scientific work also analyzes the social consequences after the independence of Ukraine in 1991, when economic difficulties and changes in society led to the aggravation of the problem of domestic violence.

Particular attention is paid to the modern legislation of Ukraine in the field of domestic violence prevention, in particular the adoption of the Law of Ukraine «On Prevention and Combating Domestic Violence» in 2018, which expanded the legal mechanisms for the protection of victims, as well as the ratification of the Istanbul Convention in 2022, which became an important step in the fight with violence. The authors analyze not only legal instruments, but also the role of civil society and international organizations in drawing attention to the problem and protecting victims.

The article also highlights the main challenges facing Ukrainian society in overcoming domestic violence: social stereotypes, insufficient state resources to support victims, and a low level of legal culture.

The authors conclude that the fight against domestic violence requires not only the improvement of legislation, but also deep socio-cultural changes in society.

Key words: domestic violence, family violence, legal culture of a person, legal culture of society, crime, criminal offense, legal document, historical development, latency.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є однією з найгостріших соціальних проблем в Україні, яка має негативний вплив на всі рівні суспільства. Воно стосується як фізичного, так і психологічного насильства, економічної залежності та сексуальної експлуатації. Незважаючи на те, що в останні роки проблема домашнього насильства стає все більше обговорюваною, реальні масштаби цього явища часто залишаються прихованими через страх жертв звернутися по допомогу, соціальний тиск та не знання своїх прав.

Для ефективного подолання домашнього насильства важливо звернути увагу на його історичну ретроспективу. Домашнє насильство не є новим явищем; воно коріниться в соціальних і культурних традиціях, які протягом століть сприяли патріархальним моделям поведінки. Аналіз історичних факторів, які закріпили насильство в сім'ї, дозволить краще зрозуміти, чому це явище зберігається і сьогодні. Важливо дослідити еволюцію правових норм, соціальних ролей та уявлень про гендерну рівність, щоб виявити, як ці фактори впливають на сучасну ситуацію.

Стан опрацювання цієї проблематики. Ряд вчених України, вивчали питання сімейного насильства, зокрема: Артеменко О.В., Баран А.В., Буклів Л.Г., Гулак О.В., Ладиченко В.В., Комаринська Ю.Б., Стасюк Н.А., Хавронюк М.І., Яра О.С. Однак, на даний час недостатньо досліджені історичні передумови домашнього насильства на території сучасної України.

Мета дослідження полягає в дослідженні проблеми домашнього насильства в Україні через історичну ретроспективу та розкриття еволюції ставлення до цього явища від давніх часів до сучасності. В роботі проаналізовано, як правові, соціальні та культурні аспекти українського суспільства впливали на поширення домашнього насильства та його сприйняття. Також стаття акцентує увагу на сучасних зусиллях, спрямованих на боротьбу з цією проблемою, зокрема на важливих законодавчих ініціативах та міжнародних зобов'язаннях України.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство є однією з найскладніших і найболючіших соціальних проблем сучасного суспільства. Незважаючи на численні зусилля міжнародної спільноти, державних органів та громадських організацій щодо протидії цьому явищу, воно залишається поширеним у багатьох країнах, включаючи Україну [1, с. 184]. Щоб глибше зрозуміти природу та витоки цього явища в Україні, необхідно звернутися до його історичних витоків і простежити еволюцію проблеми від минулого до сьогодення [2, с. 281].

У давні часи, коли Україна була переважно аграрною країною, сім'я відігравала центральну роль у соціальній структурі. В традиційних українських родинах авторитет глави сім'ї, зазвичай чоловіка, був незаперечним. Фізичне насильство як засіб контролю та дисциплінування вважалося прийнятним і навіть необхідним у деяких громадах. Такі традиції підкріплювалися патріархальними нормами та звичаями, що зміцнювали підлегле становище жінок і дітей у сім'ї.

Проте, перші згадки про регулювання сімейних відносин зустрічаються ще у правових кодексах Київської Русі, зокрема в **«Руській Правді»** (XI століття) – збірці законів, яка слугувала правовою основою держави. У «Руській Правді» приділялося увагу захисту майна, спадкування, та деяким питанням родинних відносин, однак домашнє насильство як окрема проблема не виділялося. Патріархальна структура суспільства визначала домінуючу роль чоловіка у сім'ї, а фізичні покарання дружини або дітей могли розглядатися як нормальна практика підтримки дисципліни.

У згаданому документі не було чітко прописаних положень щодо захисту членів сім'ї від насильства всередині родини. Однак були положення, що регулювали відносини між різними соціальними групами, зокрема покарання за нанесення фізичних травм або вбивство:

- **Побиття або нанесення тілесних ушкоджень.** Якщо чоловік бив дружину або інших членів родини, це зазвичай не розглядалося як кримінальний злочин. Чоловік мав фактично абсолютну владу у своїй родині. Втручання влади в приватне життя сім'ї було мінімальним, і насильницькі дії могли вважатися частиною «домашньої дисципліни». Однак, якщо конфлікт виходив за межі родини і зачіпав інших осіб або громадський порядок, покарання передбачалися відповідно до правових норм.
- **Вбивство в родині.** «Руська Правда» встановлювала покарання за вбивство, включаючи вбивство членів родини. Якщо вбивство було вчинене на сімейному рівні, винний міг бути піддаий «вирі» (грошовому штрафу) або іншим формам покарання, залежно від обставин [3].

Все ж жінки мали право на захист, але це стосувалося здебільшого матеріальних і майнових аспектів. Наприклад, якщо чоловік покидав дружину або здійснював над нею грубе насильство з наслідками, громада або церква могли втрутитися, щоб забезпечити жінці деякі права, такі як спадок або майнову компенсацію.

Період козацької державності та Гетьманщини (XVII-XVIII століття) також характеризувався патріархальними традиціями, де чоловік вважався головою сім'ї. Традиційно вважалося, що чоловік має право керувати родиною, включаючи фізичне «виховання» дружини та дітей. Жінки перебували під владою чоловіків та батьків, а фізичне насильство у сім'ї могло розглядатися як частина побутових стосунків. Такі дії вважалися частиною сімейного життя і рідко викликали втручання з боку влади чи громади.

Юридичні документи тих часів, зокрема, **«Права, за якими судиться малоросійський народ»** (1743 р.), містили норми щодо родинних відносин, але конкретних законодавчих положень про заборону домашнього насильства не передбачали. Родинні конфлікти часто вирішувалися в межах громади або за участі церковної влади.

Загалом правовий документ під назвою **«Права, за якими судиться малоросійський народ»** містив кілька положень, що торкалися насильницьких дій у родині, хоча домашнє насильство не було конкретно виділене як окрема проблема [4].

Основні положення:

- **Захист честі та майна жінок.** Хоча жінки залишалися під владою чоловіків, вони мали певні права щодо захисту свого майна та честі. Якщо чоловік жорстоко поводився з дружиною, жінка мала право звернутися за допомогою до своїх родичів або церковних властей. Однак, як правило, таке втручання не призводило до серйозних юридичних наслідків для чоловіка.
- **Розлучення.** Розлучення вважалося надзвичайною мірою і дозволялося лише за дуже серйозних обставин, таких як тривала відсутність чоловіка, його жорстоке поводження або неспроможність забезпечувати сім'ю. Однак сама процедура була складною і доступною лише для заможних родин.

- **Кара за вбивство членів сім'ї.** У випадках, коли насильство призводило до вбивства або тяжких наслідків, закон передбачав грошові штрафи або навіть тілесні покарання для винуватця. Важливо зазначити, що вбивство дружини або дітей каралося значно суворіше, ніж побутові побиття, які часто сприймалися як звичайна практика.

Після включення більшості українських земель до складу Російської імперії (кінець XVIII століття – початок XX століття), українське право почало узгоджуватися з російським законодавством. **Звод законів Російської імперії** (1832 р.) регулював родинні відносини та закріплював патріархальну модель сім'ї. Чоловіки мали широкі права щодо управління домогосподарством і виховання дітей, і, як правило, фізичні покарання не вважалися незаконними.

Зі зростанням урбанізації та індустріалізації в Україні на межі XIX-XX століть змінилася і структура сімейних відносин. Проте, незважаючи на зміни в економічному укладі, патріархальні традиції залишалися сильними. Домашнє насильство продовжувало існувати, хоча вже починали з'являтися перші спроби законодавчого регулювання та захисту прав жінок.

В Україні тривалий час чоловіка, який побив дружину, картали, який вбив благовірну – засуджували, а дружину, яка вбила чоловіка, живцем закопували в землю. Лише в 70-ті роки XX століття проблема насильства в сім'ї стала суспільно значущою, а подружнє насильство визнали неприпустимим на Заході [5, с. 139].

Радянський Союз проголосив рівність статей та офіційно засудив будь-які форми насильства, проте фактично проблема домашнього насильства залишалася табу. Радянське законодавство, включаючи Конституції СРСР та УРСР, захищало права жінок на працю, освіту та участь у суспільному житті, але питання насильства в родині ігнорувалося. **Кримінальний кодекс УРСР** не передбачав окремого покарання за домашнє насильство як таке. Всі конфлікти у сім'ї розглядалися як «приватні справи», і втручання держави в них було мінімальним.

У Радянському Союзі насильства в сім'ї офіційно «не існувало». Як правило, вивчення цього феномену зводилось тільки до розгляду фізичного насилля відповідно до статей Кримінального кодексу. По-перше, «виносити сміття з хати» було негоже. Якщо тебе б'є чоловік – сама винна. А якщо і не винна – терпи, така жіноча доля. По-друге, навіть ті жінки, які все ж наважились подати заяву в міліцію, повертались додому ні з чим – заяву відмовлялися приймати [6, с. 74].

Про сексуальне, моральне чи матеріальне насильство в сім'ях в ті часи не могло бути і мови.

Однією з головних причин домашнього насильства в СРСР був поширений алкоголізм. У 1960-70-х роках рівень вживання алкоголю серед населення різко зріс, що призвело до збільшення випадків насильства в сім'ях. Держава офіційно визнавала алкоголізм серйозною соціальною проблемою, проте домашнє насильство, яке часто супроводжувало вживання алкоголю, залишалося поза фокусом державної політики.

В окремих випадках партійні або профспілкові організації могли втручатися у сімейні конфлікти, особливо якщо це зачіпало роботу або репутацію членів партії. Однак на загальному рівні проблема сімейного насильства вважалася другорядною.

У 1980-х роках, під час **перебудови**, у радянському суспільстві почали з'являтися перші публічні обговорення проблеми домашнього насильства. Преса та громадські організації почали частіше порушувати питання прав жінок і дітей, а також захисту їх від насильства у родині. Це було пов'язано з поступовою демократизацією суспільства та відкриттям дискусій про соціальні проблеми, які раніше замовчувалися.

Загалом радянський період приніс певні зміни, але вони були неоднозначними. З одного боку, жінки отримали більше прав та можливостей, зокрема у сфері праці та освіти. З іншого боку, держава активно втручалася у приватне життя громадян, і домашнє насильство часто залишалося поза увагою, адже в офіційній радянській ідеології не визнавалося існування таких проблем у «щасливому» радянському суспільстві.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна зіткнулася з новими викликами, пов'язаними з соціальною та економічною трансформацією. Розпад радянських структур, економічні кризи та зниження рівня життя багатьох сімей призвели до загострення проблеми домашнього насильства [7]. Довгий час проблема ігнорувалася на рівні державної політики, однак завдяки активності громадянського суспільства та міжнародних організацій питання протидії домашньому насильству стало обговорюватися все більше. Саме в той час дій кривдника перестали виправдовувати [8, с. 245]. Щороку зростає кількість тих людей, які не мовчать і відстоюють свої права у сфері домашнього насильства [9].

У 2001 році був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [10**]** – це був перший закон, який чітко визначив поняття насильства в сім'ї, включаючи фізичне, психологічне та сексуальне насильство, а також механізми його попередження та захисту жертв.

У XXI столітті проблема домашнього насильства в Україні набула нового виміру, особливо після прийняття ряду важливих законодавчих ініціатив та міжнародних зобов'язань. **Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018 р.) [**11**]** – суттєво розширив правові механізми протидії домашньому насильству, включивши також економічне насильство та інші форми тиску. Закон встановлює заходи щодо захисту жертв насильства, запроваджує систему спеціальних обмежувальних приписів для агресорів, та зміцнює співпрацю державних органів з громадськими організаціями.

Іншим не менш важливим кроком, стала ратифікація Стамбульської конвенції Україною у 2022 році. Цей міжнародний документ став важливим кроком у боротьбі з домашнім насильством в Україні. Стамбульська конвенція встановлює стандарти для захисту жертв насильства і передбачає комплексний підхід до вирішення проблеми, включаючи профілактику, правовий захист і допомогу постраждалим [12].

Висновки. Сьогодні проблема домашнього насильства визнається на державному рівні, і багато громадських організацій активно працюють над її вирішенням. Проте виклики залишаються значними. Хоча на законодавчому рівні домашнє насильство визнається проблемою та його прояви караються, однак соціальні стереотипи, низький рівень обізнаності населення та недостатність ресурсів для підтримки жертв домашнього насильства є основними бар'єрами на шляху до ефективного подолання цієї проблеми.

Україна продовжує рухатися в напрямку створення більш безпечного середовища для жінок, дітей та інших вразливих груп населення. Але це завдання вимагає системного підходу, який включає не лише законодавчі зміни, а й зміну суспільних установок та норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник А.Р., Авраменко С.М. Боротьба з домашнім насильством в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. № 1 Т. 1, с. 180–186. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.27 (дата звернення: 17.09.2024).
2. Yara O.S., Stasiuk N.A. Problem issues of criminal proceedings regarding domestic violence. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2021. № 63. С. 279–283. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.48 (дата звернення: 15.09.2024).
3. Руська правда URL: http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm (дата звернення: 15.09.2024).
4. Бойко І.Й. Права, за якими судиться малоросійський народ / Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Права, за якими судиться малоросійський народ (дата звернення: 27.09.2024).
5. Баран А.В. Домашнє насильство: історичні аспекти. *Європейські перспективи*. 2021. № 4. С. 138–141. URL: https://doi.org/10.32782/ep.2021.4.21 (дата звернення: 06.09.2024).
6. Каминская Н.Л. Проблема насилия над женщинами. Реалізація державної політики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області: матеріали регіонального круглого столу. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 216 с.
7. Golovko L., Shynkaruk N., Popova O., Melnyk A., & Medvedska V. (2023). Aspectos legales de la protección de los derechos de las mujeres frente a la violencia doméstica según la legislación de Hungría y Ucrania. *Interacción Y Perspectiva*, 14(1), 155–169. Recuperado a partir de https://produccioncientificaluz.org/index.php/interaccion/article/view/41382.
8. Авраменко С.М., Мельник А.Р. Портрет жертви домашнього насильства та його особливості в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 81: частина 2. С. 244–249. DOI: https://doi.org/ 10.24144/2307-3322.2024.81.3.38. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/40-1.pdf.
9. Панталієнко Т.П., Авраменко С.М., Мельник А.Р., Панталієнко Т.П. Зростання кількості вироків за вчинення сімейного насилля як показник підвищення рівня правової культури суспільства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*.

2024. Випуск 83: частина 3. С. 13–18. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.1. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-3.pdf.
10. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III : станом на 7 січ. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text (дата звернення: 26.09.2024).
11. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 31 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення: 30.04.2024).
12. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text (дата звернення: 25.09.2024).

УДК 349.2 : 343.138
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.34

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У РАЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ СКЛАДУ ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Андрусяк Г.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Андрусяк Г.М. Закриття кримінального провадження у разі встановлення складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

У статті висвітлюється проблема закриття кримінального провадження у разі встановлення складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Констатовано, що у ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України відсутня підстава, яка передбачає закриття кримінального провадження у зв'язку зі встановлення складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. У судовій практиці виявлено три варіанти вирішення цієї ситуації: закриття кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 (відсутність події кримінального правопорушення), п. 2 ч. 1 ст. 284 (відсутність складу кримінального правопорушення), ухвалення виправдувального вироку на підставі п. 3 ч. 1 ст. 343 Кримінального процесуального кодексу України за відсутності закриття кримінального провадження на підставі пунктів 1 або 2 ч. 2 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України. Закриття кримінального провадження у зв'язку зі встановленням складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, можливе з урахуванням правової природи таких обставин, які повинні виключати у вчиненому саме кримінальну протиправність діяння. Виключення кримінальної протиправності стосується такої ознаки складу кримінального правопорушення, як діяння. У разі наявності у вчиненому інших ознак складу кримінального правопорушення (зокрема наслідків учиненого), вони підпадають під ознаку складу конкретного кримінального правопорушення. З урахуванням викладеного доведено, що закриття кримінального провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України у разі встановлення, що діяння, вчинене особою, не є кримінально протиправним у зв'язку з наявністю складу необхідної оборони, не повною мірою відповідає правовій природі таких обставин. Підтримано підхід науковців, які пропонують доповнити ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України новим п. 2-1 такого змісту: «діяння вчинене за наявності обставин, що виключають його злочинність».

Ключові слова: обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, необхідна оборона, закриття кримінального провадження, кримінальне правопорушення, відсутність події кримінального правопорушення, відсутність складу кримінального правопорушення, кримінальне провадження, кримінальна відповідальність, ухвала суду про закриття кримінального провадження, необхідна оборона.

Andrusiak H.M. Closure of criminal proceedings in case of establishment of circumstances precluding criminal illegality of an act.

The article highlights the issue of closing criminal proceedings in case of establishing the circumstances which exclude criminal unlawfulness of an act. It is stated that Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine does not provide for the closure of criminal proceedings in connection with the establishment of a circumstance which excludes criminal unlawfulness of an act. The court practice has identified three options for resolving this situation: closure of criminal proceedings under clause 1, part 1, Article 284 (absence of a criminal offense event), clause 2, part 1, Article 284 (absence of a criminal offense), and delivery of an acquittal under clause 3, part 1, Article 343 of the Criminal

Procedure Code of Ukraine in the absence of closure of criminal proceedings under clauses 1 or 2, part 2, Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Closure of criminal proceedings in connection with the establishment of circumstances that exclude criminal unlawfulness of an act is possible taking into account the legal nature of such circumstances, which should exclude the criminal unlawfulness of the act. The exclusion of criminal unlawfulness relates to such a feature of a criminal offense as an act. If the act contains other elements of a criminal offense (in particular, the consequences of the act), they fall under the element of a specific criminal offense. Given the above, the author proves that closure of criminal proceedings under paragraph 2 of Part 1 of Article 284 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in case of establishing that an act committed by a person is not criminalized due to the presence of necessary defense does not fully correspond to the legal nature of such circumstances. The author supports the approach of scholars who propose to supplement Part 1 of Art. 284 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine with a new paragraph 2-1 as follows: «the act was committed in the presence of circumstances excluding its criminality».

Key words: circumstances that exclude criminal unlawfulness of an act, necessary defense, closure of criminal proceedings, criminal offense, absence of an event of a criminal offense, absence of corpus delicti, criminal proceedings, criminal liability, court decision to close criminal proceedings, necessary defense.

Постановка проблеми. Як відомо, в розділі VIII Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачаються обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Безумовно, що в разі встановлення складу якоїсь з таких обставин під час «проходження» кримінального провадження по стадіях кримінального процесу (наприклад, під час досудового розслідування, судового розгляду) особа не підлягає кримінальній відповідальності, а саме кримінальне провадження щодо неї закривається. Підстави закриття кримінального провадження передбачені у ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Однак у цій статті не передбачається такої підстави закриття кримінального провадження, як установлення у вчиненому складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Тому доктринального дослідження потребує питання про те, за якою підставою, передбаченою ст. 284 КПК, закривається кримінальне провадження щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за наявності складу якоїсь обставини.

Стан опрацювання цієї проблематики в теорії кримінального процесуального права проблема закриття кримінального провадження розглядалася у працях багатьох науковців, як-от Г.І. Глобенко, І.І. Когутича, Г.Р. Крет, Л.М. Лобойка, В.В. Луцика, В.Т. Маляренка, В.Т. Нора, Г.В. Рось, Х.М. Павич, К.В. Токаренко, В.П. Шибіка, М.Є. Шумила та інших. Водночас, як вказувалося вище, практично невирішеним залишається питання про підставу закриття кримінального провадження у разі встановлення наявності в діях особи складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Метою статті є визначення достатності підстав закриття кримінального провадження, передбачених у ст. 284 КК, для ситуації встановлення наявності складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Виклад основного матеріалу. Закриття кримінального провадження визначається науковцями як комплексний процесуальний інститут, що поширюється на всі стадії кримінального процесу, та являє собою систему правових норм, які регулюють порядок прийняття уповноваженим органом чи посадовою особою на підставі аналізу та оцінки зібраних у справі доказів рішення про неможливість подальшого провадження у справі з огляду на встановлення певних визначених законом обставин, робить висновок про недоцільність або неможливість продовження судового розгляду, внаслідок чого завершуються правовідносини між суб'єктами процесу [1, с. 308; 2, с. 47-48].

У чинному КПК виокремлюється 13 загальних підстав закриття кримінального провадження на будь-яких стадіях кримінального процесу (ч. 1 ст. 284 КПК), та 6 підстав закриття кримінального провадження судом (ч. 2 ст. 284 КПК). Окрім того, ця стаття містить підстави закриття провадження щодо юридичної особи. Однак остання ситуація не є предметом нашого дослідження, а тому відповідним питанням увага не приділятиметься.

Аналіз указаних підстав закриття кримінального провадження вказує на те, що найбільш «підходящими» з них є встановлення відсутності події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК) або встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК).

«Подія кримінального правопорушення» використовується у КПК кілька разів. Насамперед йдеться про предмет доказування. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК у кримінальному правопорушенні підлягає доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення). Таким чином, законодавець навів перелік складових події кримінального правопорушення, залишивши його відкритим. Питання про те, що слід визнавати подією кримінального правопорушення, є неоднозначним серед процесуалістів. Наприклад, на думку В.І. Галагана та І.Ю. Саліхової, термін «подія кримінального правопорушення» в п. 1 ч. 1 ст. 91 та в п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК вжито в різних значеннях. У п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК йдеться про подію кримінального правопорушення як про категорію процесуального права. Відсутність будь-якої її складової (часу, місця чи способу вчинення) неминуче призведе до закриття кримінального провадження, проте не за п. 1, а за п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК за відсутності складу кримінального правопорушення. «Натомість у п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК про подію кримінального правопорушення йдеться як про категорію матеріального права. Закриття кримінального провадження за цією підставою передбачає або встановлення, що зазначеної події взагалі не було, або була подія, яку не може бути кваліфіковано як злочин» [3, с. 47-48].

М.Є. Шумило вважає, що встановлення відсутності події злочину означає, що останнього взагалі не було, відповідно, не існувало кримінально-правових відносин. На його думку, п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК слід сформулювати в такій редакції: «…1) за відсутністю діяння, забороненого кримінальним законом, за ознаками якого порушувалася кримінальна справа» [4, с. 6].

К.В. Токаренко розрізняє підстави закриття кримінального провадження, передбачені пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 284 КПК. На думку цієї вченої, поняття «відсутність події кримінального правопорушення» означає «відсутність діяння людини». З урахуванням цієї тези авторка доходить висновку, що підстава, передбачена п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК, має застосовуватися у разі, «якщо суспільно небезпечні наслідки сталися внаслідок подій, які спочатку розглядалися як суспільно небезпечне діяння людини, але потім було встановлено, що подія сталася незалежно від волі людини. Іншими словами, суспільно небезпечні наслідки, які можливо розцінити як кримінальне правопорушення, виникли не внаслідок діяння особи (за винятком випадків завдання шкоди самому собі)» [5, с. 94].

Таким чином, як вбачається з такого аналізу наукової літератури, у кримінальному процесуальному праві відсутня дефініція поняття «подія кримінального правопорушення», а погляди науковців стосовно встановлення змісту цього поняття та його співвідношення з поняттям складу кримінального правопорушення, відрізняються.

Яким же чином формується судова практика в аспекті вирішення питання про закриття кримінального провадження у разі встановлення складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння? Для відповіді на це питання нами було рандомно проаналізовано Єдиний державний реєстр судових рішень та виявлено випадки закриття кримінального провадження у випадку встановлення складу необхідної оборони як однієї з основних та найбільш поширених у судовій практиці обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Меншою мірою суди, встановлюючи склад необхідної оборони, закривають кримінальне провадження, ухвалюючи виправдувальні вироки, за п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК. При цьому зазвичай у мотивувальній частині такий вироків йдеться про те, що встановлення судом необхідної оборони свідчить про відсутність події кримінального правопорушення, що відповідно до ч. 7 ст. 284 КПК та ч. 1 ст. 373 КПК є підставою для винесення виправдувального вироку у справі [6–8]. Водночас у вироку Києво-Святошинський районний суд Київської області від 25.01.2024 у справі № 369/14016/21 протиставляється відсутність складу кримінального правопорушення та наявність складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Так, цей суд у мотивувальній частині вироку вказав на таке: «суд звертає увагу не лише на відсутність умислу на порушення громадського порядку та хуліганського мотиву, і як наслідок відсутність складу інкримінованого кримінального правопорушення, а й на те, що у даному провадженні встановлені обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння, а саме, обставини необхідної оборони». При цьому, ухвалюючи виправдувальний вирок, місцевий суд не посилався на п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК, а взяв за підставу п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК, яка передбачає таку підставу ухвалення виправдувального вироку, як недоведення того, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення [8].

Суди, встановлюючи склад необхідної оборони, здебільшого не закривають кримінальне провадження щодо особи, а ухвалюють виправдувальний вирок, посилаючись як на підставу для

цього на п. 3 ч. 1 ст. 343 КПК [9–10]. Хоча в окремих вироках у мотивувальній їх частині у такому разі зазначається, виправдувальний вирок ухвалюється, зокрема, у разі невстановлення ознак складу кримінального правопорушення, а в резолютивній частині вказується виключано підстава ухвалення виправдувального вироку, передбачена п. 3 ч. 1 ст. 343 КК [11].

Таким чином, як вбачається з викладеного, судова практика також не виробила уніфікованого підходу стосовно вибору підстави закриття кримінального провадження / ухвалення виправдувального вироку у разі встановлення складу необхідної оборони.

Вважаємо, що відповідь на питання про те, яка з підстав, передбачених у ч. 1 ст. 284 КК України (а саме, зазначена в п. 1 чи п. 2) підлягає застосуванню, залежить від установлення правової природи обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Як відомо, на сьогодні розділ VIII маю таку назву: «обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння». Відповідна назва була викладена в такій редакції Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII, яка змінила вказівку на те, що такі обставини виключали злочинність діяння [12]. Розробники проєкту КК пропонують назвати відповідний розділ практично так само, як і розділ VIII Загальної частини чинного КК, а саме «Обставини, що виключають протиправність діяння» (розділ 2.9 Проєкту КК) [13].

Як відомо, протиправність / кримінальна протиправність діяння є однією з істотних ознак такої кримінально-правової категорії, як «кримінальне правопорушення». Варто зазначити, що кримінальна протиправність як поняття кримінального права було введено у КК вказаним вище законом України від 22.11.2018 № 2617-VIII. Наразі у чинному КК «кримінальна протиправність», «кримінально-протиправний» (у відповідних відмінках використовується у багатьох статтях цього Кодексу. Так, у ньому вживаються такі поняття «кримінально-протиправні посягання (ч. 1 ст. 1), кримінальна протиправність діяння (ч. 3 ст. 3, частини 1, 2, 4 ст. 5), кримінальна протиправність (ч. 2 ст. 4, ч. 3 ст. 88), кримінальна протиправна самовпевненість та кримінально протиправна недбалість (ст. 25), кримінально протиправна діяльність (ч. 3 ст. 27, ч. 4 ст. 28, ст. 43), кримінально протиправний шлях (частини 5, 6 ст. 27, ст. 198), кримінально протиправні групи (ст. 28), кримінально протиправний намір (ч. 2 ст. 32, ч. 1 ст. 68, ст. 96-10), кримінально протиправні дії (ч. 1 ст. 38), кримінально протиправний наказ або розпорядження (ст. 41). Окрім того, в окремих статтях КК вжито терпін «протиправність». Хоча, як вбачається з пошуку, у тексті КК використовується також формулювання «злочинні» (у відповідних відмінках). Наприклад, «злочинна діяльність» (ст. 149), «злочинний шлях» (ст. 209), «злочинні дії» (ст. 431). Питання про співвідношення понять «злочинність» та «кримінальна протиправність», а також про доречність заміни законодавцем терміна «злочинність» на термінологічний зворот «кримінальна протиправність», не є предметом цього дослідження.

Щодо розуміння поняття кримінальної протиправності як ознаки кримінального правопорушення, то в науці кримінального права фактично сформувалося два основних підходи. Перший з них мотивує, що протиправність полягає в тому, що відповідне діяння повинно передбачатися у кримінальному законі саме як кримінальне правопорушення [14, с. 185]. Водночас інший підхід зводиться до того, що кримінальна протиправність діяння пов'язується з порушенням заборон, які передбачені законом чи іншим джерелом права, якщо таке порушення містить склад кримінального правопорушення. Такий підхід відображено, зокрема, у ст. 2.1.2 проєкту КК визначається поняття протиправності як ознаки кримінального правопорушення, під якою розуміється порушення вимоги, обмеження або заборони, передбачених законом чи іншим джерелом права [13]. Наприклад, на думку С.О. Мірошниченка, «більшість діянь визнаються кримінальними правопорушеннями у зв'язку з тим, що вони порушують заборону, яка міститься в некримінальному законі» [15, с. 114].

Чи можна стверджувати, що діяння, вчинене особою за наявності складу обставини, яка виключає кримінальну протиправність діяння, вказує на відсутність складу кримінального правопорушення? Напевно, що далеко не завжди. Адже окремі ознаки складу кримінального правопорушення можуть мати місце в поведінці особи. Наприклад, уявімо ситуацію, коли особа, відвертаючи насильницьке протиправне вторгнення в житло, вбиває з вогнепальної зброю, яка намагалася проникнути в нього. У вчиненому наявні принаймні суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті особи, яка проникала в житло із застосуванням насильства. Окрім того, можна говорити й про наявність ознак суб'єктивної сторони у вчиненому. Водночас виключається кримі-

нальна протиправність самого діяння. Адже особа, яка спричинила смерть іншій особі, відвертаючи протиправне насильницьке вторгнення в житло, вчинила правомірні дії, спрямовані на захист недоторканності свого житла, спричинивши, однак кримінально протиправні наслідки. Тобто, визначаючи кримінальну протиправність, на нашу думку, слід відштовхуватися від того, що діяння є тією відправною точкою, яка дає можливість стверджувати про те, що відсутня кримінальна протиправність як ознака кримінального правопорушення. Тому й, на нашу думку, необґрунтовано закривати кримінальне провадження у разі встановлення ознак складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння за п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК, тобто у разі встановлення відсутності ознак складу кримінального правопорушення.

Більшою мірою, у разі встановлення складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, закриття кримінального провадження щодо особи можливо за п. 1 ч. 1 ст. 248 КПК, яка передбачає відсутність події кримінального правопорушення. Подія в цьому контексті, як зазначалося вище, розглядається в матеріально-правовому значенні саме як діяння, що є ознакою складу кримінального правопорушення.

Однак вчені стосовно застосування п. 1 чи п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК мають інший підхід. Наприклад, на думку Л.М. Лобойка, в такому випадку необхідно посилатися на п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК (в ред. 1960 р.) та на конкретну статтю КК, яка передбачає відповідну обставину, що виключає провадження у справі [16, с. 171]. К.В. Токаренко, підтримуючи інших науковців, вважає, що закриття кримінального провадження за п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК не виключає можливості притягнення особи до інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, цивільної). Відповідно ця дослідниця пропонує передбачити в КПК самостійну підставу закриття кримінальної справи на випадок вчинення діяння, кримінальна протиправність якого виключається кримінальним кодексом [5, с. 104], оскільки, на її погляд вказана підстава має самостійний характер. К.В. Токаренко пропонує включити в ч. 1 ст. 284 КПК пункт 2-1 в такій редакції: «діяння вчинене за наявності обставин, що виключають його кримінальну протиправність» [5, с. 104].

Підтримуємо вказаний підхід, оскільки кримінальне провадження та процесуальні дії, які виконуються в ході такого провадження повинні мати чітке законодавче підґрунтя для уникнення різноманітних проблем щодо визнання відповідних процесуальних дій такими, що є незаконними.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження в цій публікації дозволило зробити ряд висновків:

1. У ст. 284 КПК відсутня така підстава, яка передбачає закриття кримінального провадження через встановлення складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

2. У судовій практиці виявлено три варіанти вирішення цієї ситуації: закриття кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 (відсутність події кримінального правопорушення), п. 2 ч. 1 ст. 284 (відсутність складу кримінального правопорушення), ухвалення виправдувального вироку на підставі п. 3 ч. 1 ст. 343 КПК за відсутності закриття кримінального провадження на підставі пунктів 1 або 2 ч. 2 ст. 284 КПК України. При цьому в окремих вироках у мотивувальній частині у такому разі зазначається, що виправдувальний вирок ухвалюється, зокрема, у разі невстановлення ознак складу кримінального правопорушення, а в резолютивній частині вказується виключно підстава ухвалення виправдувального вироку, передбачена п. 3 ч. 1 ст. 343 КК. При цьому третій варіант є найбільш поширеним у судовій практиці у разі встановлення в діях особи складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

3. Відповідь на питання про те, яка з підстав, передбачених у ч. 1 ст. 284 КК України (зазначена в п. 1 чи п. 2) підлягає застосуванню, залежить від правової природи обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. З урахуванням назви розділу VIII Особливої частини КК зроблено висновок, що законодавець, а також розробники проєкту КК вважають, що обставини виключають кримінальну протиправність / протиправність діяння. Виявлено два підходи в теорії кримінального права на розуміння кримінальної протиправності як ознаки кримінального правопорушення: протиправність полягає в тому, що відповідне діяння повинно передбачатися у кримінальному законі саме як кримінальне правопорушення (перший підхід), кримінальна протиправність діяння пов'язується з порушенням заборон, які передбачені законом чи іншим джерелом права, якщо таке порушення містить склад кримінального правопорушення (другий підхід).

4. Визначено, що виключення кримінальної протиправності стосується такої ознаки складу кримінального правопорушення, як діяння. Що стосується інших ознак (зокрема наслідків учиненого), то у раз, коли вони мають місце в поведінці особи, підпадають під ознаку складу конкрет-

ного кримінального правопорушення. З урахуванням викладеного доведено, що закриття кримінального провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК у разі встановлення, що діяння, вчинене особою, не є кримінально протиправним у зв'язку з наявністю складу необхідної оборони, не повною мірою відповідає правовій природі таких обставин.

5. Підтримано підхід науковців, які пропонують доповнити ч. 1 ст. 284 КПК новим п. 2-1 такого змісту: «діяння вчинене за наявності обставин, що виключають його злочинність».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крет Г.Р. Наукові підходи до визначення поняття і сутності інституту закриття кримінальної справи. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 305–309.
2. Павич Х.М. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза: оперативно-розшукова діяльність; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2017. 291 с.
3. Галаган В.І., Саліхова І.Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає показуванню у кримінальному провадженні: монограф. Київ, 2017. 198 с.
4. Шумило М.Є. Структура кримінально-процесуальної діяльності очікує на реформу. *Юридичний вісник України*. 2009. № 41 (745). С. 6-7.
5. Токаренко К.В. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. академ. внутр. справ. Київ, 2016. 209 с.
6. Вирок Перемишлянського районного суду Львівської області від 30.04.2021 у справі № 449/450/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96689566 (дата звернення 01.10.2024).
7. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 25.03.2024 у справі № 752/5722/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117869671 (дата звернення 01.10.2024).
8. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25.01.2024 у справі № 369/14016/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116553807 (дата звернення 01.10.2024).
9. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 07.07.2024 у справі № 756/3783/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120137898 (дата звернення 01.10.2024).
10. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 09.09.2024 у справі № 199/3851/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121522979 (дата звернення 01.10.2024).
11. Вирок Борзнянського районного суду Чернігівської області від 03.04.2024 у справі № 728/1084/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118100865 (дата звернення 01.10.2024).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n125 (дата звернення 01.10.2024).
13. Проєкт Кримінального кодексу України: текст станом на 01.08.2024. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf (дата звернення 01.10.2024).
14. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правовихнаукУкраїни*. 2005. № 3 (42). С. 180–190.
15. Мірошниченко С.О. Протиправність діяння як ознака кримінального правопорушення: поняття та види. *Вісник Луганського національного університету ім. Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 106–117.
16. Лобойко Л.М. Підстави до ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. *Наук. вісник Юрид. академ. Мін-ва внутр. справ: зб. наук. праць*. 2002. № 3 (9). С. 164–177.

УДК. 343
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.35

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Антонюк А.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка відділу політико-правового аналізу
питань реінтеграції та деокупації
тимчасово окупованих територій
Науково-дослідного центру «Інститут соціально-правових
та політичних досліджень імені Олександра Яременка»
УДУ імені Михайла Драгоманова,
ORCID: 0000-0001-8916-3575
e-mail: anastasiaana0502@gmail.com

Антонюк А.Б. Профілактичні заходи щодо злочинності серед неповнолітніх.

У статті йде мова про умови, що можуть слугувати хорошою мотивацією серед неповнолітніх для вчинення кримінального правопорушення.

Автором зазначено, що негативний вплив з боку однолітків може згубно впливати на неповнолітню особу, тому в даному випадку під ризиком знаходяться навіть діти з благополучних сімей, якщо батьки не змогли вчасно відреагувати.

Важливим аспектом дослідження є визначення обстановки в закладах вищої освіти щодо належного контролю і проведення виховних заходів, що можуть зменшити ризик появи неповнолітньої злочинності. За підсумками досліджень науковців дійшли висновку, що саме у закладах вищої освіти можуть бути сприятливі умови для зростання неповнолітньої злочинності, якщо її не протидіяти.

У статті розкрито питання щодо етапів поділу неповнолітньої злочинності на чотири основні напрямки: випадковий – коли дитина потрапляє в невдалий збіг обставин, і не усвідомлюючи всіх наслідків, може переступити закон; нестійкий – іноді певна ситуація штовхає підлітків на злодіяння, як наприклад, погана матеріальна забезпеченість або сильне бажання отримати щось; негативний – діти, яким властива надзвичайно агресивна поведінка і негативна спрямованість особистості, як правило, викликається певною психологічною травмою; злісний – неповнолітні злочинці, що володіють стійкою, антигромадською спрямованістю особистості.

У статті охарактеризовані причини виникнення підліткової злочинності та визначені їх основні фактори.

Визначено, що неповнолітній вік характеризується нерозвиненістю психологічного та фізіологічного станів, відсутністю досвіду соціального спілкування, здатністю правильно оцінювати життєві ситуації, зокрема і з точки зору закону.

Обґрунтовано, що пов'язані із збройним конфліктом наслідки психотравми дітей війни можуть проявитися із часом, що призведе до зростання кількості умисних вбивств за обтяжуючих обставин, хуліганств, серійних зґвалтувань, кваліфікованих та особливо кваліфікованих розбійних нападів, викрадень людини, вимагань, поєднаних з насильством, незаконного заволодіння транспортними засобами та інших насильницьких злочинів.

Ключові слова: злочинність, неповнолітні, профілактичні заходи, правопорушення, антисоціальна поведінка.

Antonyik A.B. **Preventive measures regarding juvenile crime.**

The article talks about the conditions that can serve as a good motivation among minors to commit a criminal offense.

The author states that the negative influence of peers can have a detrimental effect on a minor, therefore, in this case, even children from well-off families are at risk if the parents failed to react in time.

An important aspect of the research is the determination of the situation in higher education institutions regarding the proper control and implementation of educational measures that can reduce the risk of juvenile delinquency. According to the results of research, the scientists came to the conclusion that it is precisely in institutions of higher education there may be favorable conditions for the growth of juvenile delinquency if it is not countered.

The article reveals the question of the stages of juvenile delinquency divided into four main areas: accidental - when a child falls into an unfortunate coincidence of circumstances and, not realizing all the consequences, may break the law; unstable – sometimes a certain situation pushes teenagers to commit theft, such as poor financial security or a strong desire to get something; negative - children who are characterized by extremely aggressive behavior and a negative personality orientation, as a rule, is caused by a certain psychological trauma; malicious - juvenile criminals with a persistent, antisocial personality orientation.

The article describes the causes of juvenile delinquency and identifies their main factors.

It was determined that minors are characterized by underdeveloped psychological and physiological states, lack of experience in social communication, and the ability to correctly assess life situations, in particular from the point of view of the law.

It is substantiated that the consequences of psychological trauma of children of war related to the armed conflict may manifest themselves over time, which will lead to an increase in the number of intentional murders under aggravating circumstances, hooliganism, serial rapes, qualified and especially qualified robberies, kidnappings, extortion combined with violence, illegal possession of vehicles and other violent crimes.

Key words: crime, minors, preventive measures, offenses, antisocial behavior.

Постановка проблеми. Розкриваючи проблему злочинності серед неповнолітніх в Україні, дійшли висновку, що її науково-теоретичний аналіз повинен розглядатися як частина загальної злочинності в суспільстві, тому що розвивається вона під впливом тих самих факторів, що і злочинність загалом. А тому не можна побудувати нормальне демократичне суспільство, не приділяючи належної уваги неповнолітнім.

Звертаємо увагу на те, що злочинність неповнолітніх – індикатор сталого розвитку транзитивного суспільства і відносно масовий соціальний феномен, який має місце в усіх країнах, відповідно завжди привертає увагу суспільства. На превеликий жаль, наша країна у такий складний час не стала винятком. Крадіжки, бійки, угони автотранспорту, вживання алкогольних напоїв та наркотиків (їх збут), прояви жорстокості, насильства і навіть згвалтування та вбивства стали для багатьох неповнолітніх нормою життя. Але найголовніше – це те, що неповнолітні злочинці щорічно поповнюють лави дорослої злочинності [1, с. 132].

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню злочинності неповнолітніх у вітчизняній кримінології приділяли увагу такі вчені, як І.К. Андріїв, Ю.А. Амбросімова, А.М. Бабенко, В.М. Бурдін, К.С. Варивода, В.О. Глушков, В.В. Голіна, В.К. Грищук, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, В.І. Лановенко, О.М. Литвак, І.В. Однолько, В.А. Мозгова, М.І. Панов, О.М. Подільник, О.С. Стеблинська, І.К. Туркевич, А.П. Тузов, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко та інші.

Метою статті є визначення профілактичних заходів щодо злочинності серед неповнолітніх, а також визначення превентивних заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Діти – це найдорожче у житті люблячих батьків. Поки вони підростають і формують свій світогляд для дорослого усвідомленого життя, турботливі мами і тата забезпечують їм належне виховання і захист від зовнішніх загроз.

Однак з незапам'ятних часів існує явище неповнолітньої злочинності, яке залишається актуальною проблемою сучасного суспільства. Багато причини можуть негативно вплинути на неповнолітнього, що приведуть його на дорогу відчаю і правопорушень.

В першу чергу, це поганий вплив з боку батьків або інших членів сім'ї, адже самі близькі люди, які оточують дитину, формують її особистість своєю поведінкою і вчинками.

Важкі матеріальні умови можуть послужити хорошою мотивацією для вчинення кримінального правопорушення вже в юному віці. Досить часто це проявляється при відсутності можливості у батьків забезпечити хоча б мінімальні умови для життя, не кажучи вже про запити їх дитини.

Негативний вплив з боку однолітків може згубно впливати на малолітнього чи неповнолітнього, тому в даному випадку під ризиком знаходяться навіть діти з благополучних сімей, якщо батьки не змогли вчасно відреагувати.

Безпритульність або бездоглядність не рідко штовхають дітей на дрібні злочини, адже так вони намагаються привернути до себе увагу або помститися навколишньому світові.

Не є виключенням і обстановка в загальноосвітніх закладах. Якщо адміністрація школи не організовує належного контролю і виховних заходів, ризик появи неповнолітньої злочинності значно підвищується.

Це лише основні найбільш вірогідні чинники, які найчастіше призводять до появи малолітніх та неповнолітніх злочинців. Бувають і окремі випадки, які складно пояснити конкретним впливом чого-небудь, адже дитяча психіка буває досить слабкою та нестійкою.

Численні розслідування випадків неповнолітньої злочинності показали, що такі порушення закону бувають чотирьох типів:

- випадковий – коли дитина потрапляє в невдалий збіг обставин, і не усвідомлюючи всіх наслідків, може переступити закон.
- нестійкий – іноді певна ситуація штовхає підлітків на злодіяння, як наприклад, погана матеріальна забезпеченість або сильне бажання отримати щось.
- негативний – діти, яким властива надзвичайно агресивна поведінка і негативна спрямованість особистості, як правило, викликається певною психологічною травмою.
- злісний – неповнолітні злочинці, що володіють стійкою, антигромадською спрямованістю особистості.

У зв'язку з цим, станом на сьогодні актуальним залишається питання дослідження сучасного стану злочинності неповнолітніх з метою розробки своєчасних, сучасних та дієвих заходів, спрямованих на запобігання даному виду злочинності.

Злочинність неповнолітніх, порівняно зі злочинністю дорослих, характеризується підвищеною латентністю. Оскільки в багатьох випадках діяння, які вчинили неповнолітні особи, сприймаються як дитячі пустощі, про які, зазвичай, не прийнято повідомляти у правоохоронні органи. За оцінками експертів рівень злочинності неповнолітніх у 3-4 рази перевищує офіційно зареєстрований [1].

На латентність злочинності неповнолітніх опосередковано вказує й те, що з-поміж кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, майже 51–69 % щорічно становили тяжкі й особливо тяжкі злочини [8].

З метою запобігання та профілактики правопорушень Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень. Ідеться про негативні явища, пов'язані з поширенням дитячої бездоглядності, послабленням функцій сім'ї, зменшенням кількості позашкільних гуртків і секцій за місцем проживання (що призводить до збільшення кількості правопорушень за участю неповнолітніх та втягнення їх у злочинну діяльність) [6].

У пункті Плану 4.8 Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»» метою визначено профілактика правопорушень з боку дітей, значне зменшення кількості злочинів, учинених дітьми, приведення умов їх утримання у спеціальних установах для дітей у відповідність до міжнародних стандартів [9].

На сьогоднішній день причинами виникнення підліткової злочинності є такі групи зовнішніх факторів:

– часто неповнолітні виступають потерпілими від насильства в сім'ї, знущань з боку однолітків, учителів у школах, порушення їх прав породжує прагнення дитини до встановлення «справедливості» та здійснення самозахисту;

– криза родинних відносин як важливого соціального інституту у вихованні та нормальному психічному розвитку дитини, яка сприяє руйнівному впливу на соціалізацію особистості;

– негативний вплив засобів масової інформації на формування психіки неповнолітнього, полягає у вузькому кругозорі та обмеженості розумового розвитку підлітка;

– загальна девальвація духовних і моральних цінностей, що полягає у зниженні їх престижу, та нехтуванням не лише правовими нормами, а й нормами моралі, як наслідок, незначні форми девіації, без належної адекватної реакції соціуму («безкараності»), набувають більш суспільно

небезпечних форм, трансформуючись у злочини, адже особа вважає, що й інше діяння легко «зійде їй з рук»;

– недостатній рівень самостійності, що розвиває схильність підпадати під вплив негативних груп або їх лідерів, як наслідок динаміка зростання вчинення злочинів групою осіб, організованою групою, злочинною організацією [10].

Неповнолітній вік характеризується нерозвиненістю психологічного та фізіологічного станів, відсутністю досвіду соціального спілкування, здатністю правильно оцінювати життєві ситуації, зокрема і з точки зору закону. Підлітки через свій особливий психофізіологічний стан, можуть вступати у конфлікт із суспільством, що найчастіше проявляється у вчиненні злочину [10].

Досить часто в результаті соціалізації, внаслідок конфлікту інтересів із суспільством, з метою самоствердження неповнолітні схильні до різних форм антисоціальної поведінки, серед яких: тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія. Так, останні можуть виступати в якості детермінант кримінального правопорушення, оскільки під впливом психотропних речовин неповнолітній стає більш агресивнішим, появляється надмірна сміливість, знижується контрольованість дій, особа втрачає бачення відмінностей між забороною та дозволом.

За даними О.Г. Кальмана у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння неповнолітні вчиняють до 90 % насильницьких і до 70 % корисливих злочинів [4].

За результатами дослідження О.С. Стеблинської у структурі злочинів, вчинених неповнолітніми у стані сп'яніння, переважають злочини проти власності; злочини проти життя та здоров'я особи; злочини проти громадського порядку та моральності; статеві злочини [10].

Значний вплив на психіку дітей здійснюють воєнні дії та збройне насильство. Діти-переселенці, які стали безпосередніми свідками бойових дій, мають серйозні проблеми із психікою, частина з них озлобилася на людей, затаїла образу за знедолення, заздрить одноліткам із будь-якого приводу, вороже налаштована на помсту та відтворення насильства.

Пов'язані із збройним конфліктом наслідки психотравми дітей війни можуть проявитися із часом, що призведе до зростання кількості умисних вбивств за обтяжуючих обставин, хуліганств, серійних зґвалтувань, кваліфікованих та особливо кваліфікованих розбійних нападів, викрадень людини, вимагань, поєднаних з насильством, незаконного заволодіння транспортними засобами та інших насильницьких злочинів.

Висновки. Аналіз географії цього виду злочинності дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною активністю неповнолітніх характеризуються на сьогодні майже всі регіони України, оскільки масштабна агресія країни-терориста шириться тепер не тільки на схід країни, а і по всій території.

Проте останнім часом зростає мобільність неповнолітніх, а тому почастішали випадки вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми у місцях проведення дозвілля (розважальні заклади), які розташовані далеко від місця проживання (кожний третій – четвертий злочин).

За умов сьогодення важливе превентивне значення для зниження рівня злочинності неповнолітніх матимуть наступні превентивні заходи:

– посилити контроль за неблагополучними сім'ями, особливо звернути увагу на розвиток дітей;

– активізувати проведення круглих столів з представниками молодіжних організацій при формуванні молодіжних програм з профілактики злочинів серед молоді;

– збільшити зайнятість підлітків у суспільно корисних справах, активне залучення їх до занять спортом, мистецтвом, пропаганда здорового способу життя;

– активізувати правове виховання та освіту неповнолітніх;

– залучати до реалізації профілактичних заходів не тільки в правоохоронні органи, але й громадські організації (в тому числі і дитячі та молодіжні організації).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 416 с.
2. Головкін Б.М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 204–217.
3. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: зб. ст. / відпов. за вип. О.О. Кармазіна. Київ: Держкомстат України, 2015. 78 с.

4. Кальман О.Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. 352 с.
5. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підручник / за заг. ред. С. В. Якимова, Н.Є. Маковецької, О.М. Омельчука. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2014. 442 с.
6. Кримінологія: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В.М. Дрьоміна, Ж.В. Мандриченка, Т.В. Мельничука та ін. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», 2015. 144 с.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 11.10.2024).
8. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 2.
9. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»: Закон України від 05.03.2009 № 1065-VI / База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17 (дата звернення: 11.10.2024).
10. Стеблинська О.С. Деякі негативні соціальні аспекти пияцтва і наркотизму та їх криміногенні властивості в структурі злочинності неповнолітніх / Визначальні тенденції ґенезу державності і права: зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. «Треті Прибузькі юридичні читання». Миколаїв: Іліон, 2007. С. 482–484.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.36

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В РОЗРІЗІ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Антонюк А.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Київський університет права
Національної академії наук України

Демченко В.О.,
здобувач третього рівня освіти (Phd),
Київський університет права
Національної академії наук України

Антонюк А.Б., Демченко В.О. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення в розрізі дотримання принципів юридичної відповідальності.

У статті висвітлюється актуальна проблема кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні через призму дотримання основних принципів юридичної відповідальності. Боротьба з корупцією є одним із ключових аспектів для розвитку демократичного суспільства та верховенства права, однак надмірна жорсткість у підходах до криміналізації корупційних діянь може призвести до порушення принципів справедливості, пропорційності та індивідуалізації покарань. Автори статті акцентують увагу на тому, що заходи кримінально-правового впливу повинні відповідати ступеню суспільної небезпеки конкретного правопорушення та враховувати індивідуальні обставини кожного випадку. Зокрема, наводиться аргументація щодо необхідності врахування особистих характеристик винних осіб під час визначення виду та міри покарання, що сприятиме підвищенню ефективності антикорупційної політики.

У статті підкреслюється важливість впровадження ефективних запобіжних механізмів у боротьбі з корупцією та реформування інституційних процесів, що допоможе знизити рівень корупційних правопорушень. Авторами пропонується підхід до вдосконалення механізмів індивідуалізації покарань, а також гуманізації законодавства, що регулює питання боротьби з корупцією. Це дозволить досягти балансу між суворістю кримінальних санкцій та дотриманням правової справедливості, забезпечуючи водночас ефективність покарань і можливість реабілітації правопорушників.

Стаття також звертає увагу на важливість інтеграції міжнародного досвіду у сфері антикорупційних заходів, що дозволить підвищити ефективність національних реформ. Окремо розглядається питання інституційної незалежності антикорупційних органів, що є важливим чинником для забезпечення об'єктивності та неупередженості їх діяльності. Такий підхід сприятиме побудові більш прозорої та ефективної системи правосуддя в Україні, здатної ефективно протидіяти корупції.

У статті наголошується на необхідності забезпечення дотримання принципів правової справедливості, пропорційності та індивідуалізації в процесі криміналізації корупційних правопорушень як однієї з ключових умов ефективної антикорупційної політики в Україні.

Зазначається, що каральна функція юридичної відповідальності не може вважатися основною у демократичному суспільстві, оскільки в іншому випадку відповідальність перетворюється на самоціль, «відповідальність заради відповідальності». Метою покарання правопорушника не є просто кара, а, насамперед, попередження нових правопорушень. Це стосується і корупційних правопорушень, які повинні розглядатися у контексті ширшої системи норм, що сприяють правомірній поведінці.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, корупція, індивідуалізація покарання, юридична відповідальність, принципи справедливості, корупційні правопорушення.

Antonyik A.B., Demchenko V.O. Criminal responsibility for corruption offenses based on compliance with the principles of legal responsibility.

The article highlights the current problem of criminal responsibility for corruption offenses in Ukraine through the prism of compliance with the basic principles of legal responsibility. The fight against corruption is one of the key aspects for the development of a democratic society and the rule of law, however, excessive rigidity in approaches to the criminalization of corrupt acts may lead to a violation of the principles of justice, proportionality and individualization of punishments. The author of the article focuses on the fact that measures of criminal law influence should correspond to the degree of social danger of a specific offense and take into account the individual circumstances of each case. In particular, an argument is given regarding the need to take into account the personal characteristics of guilty persons when determining the type and degree of punishment, which will contribute to increasing the effectiveness of anti-corruption policy.

The article emphasizes the importance of implementing effective preventive mechanisms in the fight against corruption and reforming institutional processes, which will help reduce the level of corruption offenses. The authors propose an approach to improving the mechanisms of individualizing punishments, as well as humanizing the legislation regulating the fight against corruption. This will allow achieving a balance between the severity of criminal sanctions and the observance of legal justice, ensuring at the same time the effectiveness of punishments and the possibility of rehabilitation of offenders.

The article also draws attention to the importance of integrating international experience in the field of anti-corruption measures, which will increase the effectiveness of national reforms. The issue of institutional independence of anti-corruption bodies is considered separately, which is an important factor for ensuring the objectivity and impartiality of their activities. This approach will contribute to building a more transparent and effective justice system in Ukraine, capable of effectively combating corruption.

The article emphasizes the need to ensure compliance with the principles of legal justice, proportionality and individualization in the process of criminalizing corruption offenses as one of the key conditions for an effective anti-corruption policy in Ukraine.

It is noted that the punitive function of legal responsibility cannot be considered the main one in a democratic society, because otherwise responsibility turns into an end in itself, «responsibility for the sake of responsibility.» The purpose of punishing an offender is not just punishment, but primarily the prevention of new offenses. This also applies to corruption offenses, which must be considered in the context of a wider system of norms that promote lawful behavior.

Key words: criminal responsibility, corruption, individualization of punishment, legal responsibility, principles of justice, corruption offenses.

Постановка проблеми. Корупція залишається однією з найсерйозніших загроз демократичному розвитку України, сприяючи послабленню державних інституцій та підриву довіри громадян до органів влади. Незважаючи на численні зусилля, спрямовані на подолання цього явища, рівень корупції залишається високим, що підтверджують як національні дослідження, так і міжнародні індекси сприйняття корупції. Упродовж останніх років держава активно розвиває антикорупційну політику, зокрема через створення нових інституцій, таких як Національне антикорупційне бюро України та запровадження більш суворих норм кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Однак у процесі посилення кримінально-правових заходів щодо боротьби з корупцією виникає необхідність дотримання базових принципів юридичної відповідальності.

Мета дослідження. Метою дослідження є перегляд правового регулювання відповідальності за корупційні правопорушення з урахуванням принципів юридичної відповідальності, зокрема справедливості та індивідуалізації.

Стан опрацювання проблематики. Питання кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні в останні роки розглядалось такими науковцями, як М.Ю. Біла, О.М. Корчагін, Н.В. Гончарова, А.Г. Литвиненко, В.А. Карпенко, Ю. Дорохіна, І. Мороз, Т. Лисько, І. Шпак та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Принципи індивідуалізації, пропорційності та справедливості мають важливе значення для забезпечення правової системи, яка б не тільки карала винних, але й гарантувала законність покарання. Недотримання цих принципів може призвести до зворотного ефекту – зниження ефективності кримінальної відповідальності та підриву правової держави.

Особливої уваги потребує питання балансу між прагненням держави до жорсткого переслідування корупціонерів і необхідністю забезпечити індивідуальний підхід до кожної справи. Невідповідне застосування санкцій, порушення прав обвинувачених та недостатня диференціація покарань можуть стати чинниками, що знижують ефективність боротьби з корупцією, посилюючи лише статистичні показники, але не вирішуючи проблеми системно.

Науковиця М.Ю. Біла у своїй роботі зазначає, що важливим аспектом кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення є не лише покарання, але й запобігання корупційній діяльності через вдосконалення нормативної бази та покращення контролю за діяльністю державних службовців [1, с. 45]. Авторка звертає увагу на необхідність інтеграції міжнародного досвіду у боротьбі з корупцією, що може значно підвищити ефективність національних антикорупційних заходів. Інший дослідник, О.М. Корчагін, розглядаючи правові механізми боротьби з корупцією, наголошує на необхідності комплексного підходу до вирішення проблеми. Він підкреслює, що заходи посилення кримінальної відповідальності повинні поєднуватися з ефективними інституційними змінами, зокрема з покращенням роботи правоохоронних органів та системи судочинства [2, с. 87]. Крім того, автор пропонує вдосконалити систему антикорупційної освіти для підвищення правосвідомості населення.

Н.В. Гончарова акцентує увагу на важливості забезпечення незалежності антикорупційних органів. Вона вказує на те, що ефективність боротьби з корупцією залежить не лише від суворості покарань, але й від того, наскільки ці органи здатні працювати незалежно від політичного впливу та тиску з боку інших органів державної влади [3, с. 102]. У своїй праці авторка також відзначає роль громадськості у контролі за антикорупційною діяльністю державних органів.

Аналізуючи зарубіжний досвід, А.Г. Литвиненко виділяє важливі аспекти функціонування антикорупційних інститутів у країнах Європейського Союзу. Він стверджує, що активне залучення громадянського суспільства до боротьби з корупцією через створення механізмів громадського контролю є одним з ключових факторів успіху антикорупційної політики [4, с. 56]. У контексті кримінальної відповідальності, В.А. Карпенко аналізує питання індивідуалізації покарання за корупційні правопорушення. Він наголошує на тому, що корупційні злочини мають різний ступінь суспільної небезпеки, тому є важливим забезпечити адекватність покарання у кожному окремому випадку, враховуючи всі обставини справи [5, с. 74].

Отже, кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення є лише одним із елементів комплексної стратегії боротьби з корупцією, яка також повинна включати заходи запобігання, інституційного вдосконалення та залучення громадянського суспільства до антикорупційної діяльності. При цьому надмірна суворість кримінально-правових покарань за корупційні злочини, позбавлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення права на звільнення від кримінальної відповідальності, права на звільнення від покарання, права на призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом тощо часто підривають принципи справедливості, пропорційності та індивідуалізації кримінальних покарань.

Теоретичною базою цього дослідження є доктринальні положення, які стосуються функцій, цілей і принципів юридичної відповідальності. Наприклад, А. Шульга, в підручнику під редакцією О Бандурки, серед функцій юридичної відповідальності виділяє забезпечення стабільної дії правового регулювання, охорону та захист правопорядку, каральну функцію, відновлення порушеного права, превентивну функцію, виховну функцію, а серед принципів – законність, невідворотність, обґрунтованість, справедливість, доцільність і своєчасність [6, с. 296–299]. К. Волинка у своїх працях визначає основні цілі юридичної відповідальності, такі як: 1) забезпечення стабільної роботи механізму правового регулювання; 2) захист державного ладу і суспільного порядку; 3) утвердження законності та правопорядку; 4) охорона прав і свобод громадян; 5) покарання правопорушників; 6) запобігання майбутнім правопорушенням [7, с 185]. Ці висновки щодо функцій, цілей і принципів юридичної відповідальності є повністю застосовними і до корупційних правопорушень.

Особливої уваги у сучасних умовах правового регулювання потребує дотримання принципу індивідуального характеру відповідальності та справедливості.

25 січня 2015 року набув чинності Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» (НАБУ), яким також було внесено зміни до Кримінального кодексу України, введено поняття «корупційний злочин» та передбачено низку жорстких обмежень. Наприклад, було унеможливлено звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини у випадках дійового

каяття, примирення з потерпілим, передачі на поруки або зміни обставин; заборонено звільнення від покарання, а також застосування м'якшого покарання [8]. Ці зміни також вплинули на застосування амністії та можливість умовно-дострокового звільнення засуджених за корупційні злочини.

Таким чином, нововведення фактично змінили класифікацію злочинів, створивши окрему категорію «корупційні злочини», до яких неможливо застосувати більшість механізмів індивідуалізації відповідальності.

Наприклад, навіть у випадках особливо тяжких злочинів, таких як умисне вбивство, суд має можливість пом'якшити покарання, використовуючи положення ст. 69 КК України. Однак для злочинів, таких як умисне неподання декларації, що передбачено ст. 366-3 КК України, застосування цих положень суворо заборонено. Це ставить під питання рівень суспільної небезпеки подібних злочинів, адже очевидно, що їхній вплив на суспільство значно слабший у порівнянні з більш серйозними кримінальними правопорушеннями.

Крім того, відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, затвердженого Національним агентством з питань запобігання корупції [9], відомості про осіб, які вчинили корупційні правопорушення не вилучаються з реєстру навіть після погашення судимості або завершення строку притягнення до відповідальності.

Таким чином, законодавець застосовує нерівний підхід до корупційних злочинів, позбавляючи їх суб'єктів права на індивідуалізацію покарання. Це ставить під сумнів мотивацію законодавця при запровадженні таких жорстких заходів. Відсутність мотивів цих змін у офіційних джерелах, зокрема у пояснювальній записці до законопроєкту № 1698-VII, свідчить про те, що ці зміни могли бути зумовлені політичною волею та бажанням відповісти на суспільний запит на боротьбу з корупцією.

Висновки. Формулювання основної мети юридичної відповідальності, як загального явища, так і у сфері відповідальності за корупційні правопорушення, повинно стати предметом ґрунтовного наукового обговорення. Каральна функція юридичної відповідальності не може вважатися основною у демократичному суспільстві, оскільки в іншому випадку відповідальність перетворюється на самоціль, «відповідальність заради відповідальності». Метою покарання правопорушника не є просто кара, а, насамперед, попередження нових правопорушень. Це стосується і корупційних правопорушень, які повинні розглядатися у контексті ширшої системи норм, що сприяють правомірній поведінці.

Другою метою юридичної відповідальності, якщо першої мети не вдалося досягти, є виправлення правопорушника. Важливо, щоб особи, які виявляють бажання стати на шлях виправлення, піддавалися суттєво м'якшій відповідальності порівняно з тими, хто не визнає своїх помилок.

У зв'язку з цим гуманізація та індивідуалізація відповідальності, зокрема у сфері корупційних правопорушень, мають бути ключовими напрямками розвитку правового регулювання у демократичних державах. Щоб досягти цього, законодавцям необхідно роз'яснювати громадянам важливість гуманізації відповідальності і формувати політичну волю на основі стратегічного бачення подолання корупції, а не лише для задоволення мінливих суспільних вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біла М.Ю. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення: проблеми теорії та практики. *Вісник кримінального права*. 2022. № 2. С. 40–48.
2. Корчагін О.М. Правові механізми боротьби з корупцією: аналіз та перспективи вдосконалення. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 85–92.
3. Гончарова Н.В. Незалежність антикорупційних органів як запорука ефективної боротьби з корупцією. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 100–105.
4. Литвиненко А.Г. Громадський контроль у боротьбі з корупцією: досвід Європейського Союзу та можливості його застосування в Україні. *Антикорупційна стратегія*. 2023. № 4. С. 50–58.
5. Карпенко В.А. Індивідуалізація кримінальної відповідальності за корупційні злочини: принципи та підходи. *Кримінальне право*. 2022. № 2. С. 70–76.
6. Бандурка О.М. Теорія держави і права. Теорія держави і законів. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec53e9fd-7fdf-49ed-a6f8-a95c8ba5d5aa/content (дата звернення: 03.10.2024).

7. Волинка К.Г. Теорія держави і права: Навчальний посібник. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2003. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/pr3_10.pdf (дата звернення: 03.10.2024).
8. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII: станом на 10 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text (дата звернення: 03.10.2024).
9. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 р. № 166: станом на 15 квіт. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text (дата звернення: 03.10.2024).

УДК 343.32 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.37

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПЕРЕДАЧІ АБО ЗБИРАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ СЛУЖБОВУ ІНФОРМАЦІЮ, ЗІБРАНУ У ПРОЦЕСІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ, КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, У СФЕРІ ОБОРОНИ КРАЇНИ (СТ. 330 КК УКРАЇНИ)

Базелюк В.В.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
наукова співробітниця відділу
дослідження проблем кримінального права
НДІ вивчення проблем злочинності
ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України;
асистентка кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-5223-8633
e-mail: Basilyukv@gmail.com

Базелюк В.В. Об'єктивна сторона передачі або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни (ст. 330 КК України).

Стаття присвячена дослідженню об'єктивної сторони передачі або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни.

Встановлено, що об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення виражається у двох формах: 1) передача відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам; 2) збирання таких відомостей з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам.

Передача має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (передає, вручає) їх іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам. Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача через Інтернет, по телефону, з використанням тайників, кур'єрів та ін.). Не має також значення передаються перешоджерела, їх копії чи лише відомості про них.

Під збиранням відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, слід розуміти активні дії щодо розшуку, зосередження (зведення, узагальнення) та фіксування (зображення, фотографування, копіювання, запам'ятовування) інформації.

Особливістю передачі та збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, є те, що вона стає надбанням тільки іноземних підприємств, установ, організацій чи їх представників, а не будь-якої зацікавленої особи.

У ч. 1 ст. 330 КК України настання суспільно небезпечних наслідків не передбачене, а, отже, не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного складу кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 330 КК України, вважається закінченим або з моменту передачі, або з моменту збирання відомостей з метою їх передачі.

До змісту об'єктивної сторони складу даного кримінального правопорушення входять її факультативні ознаки – спосіб, засоби, місце, час і обстановка вчинення. Ці ознаки являють собою

сукупність конкретних умов, за яких здійснюється кримінально протиправне діяння, розвивається об'єктивна сторона і наступає кримінально протиправний результат.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, службова інформація, відомості, оперативно-розшукова діяльність.

Bazeliuk V.V. Objective side of transfer or collection of data constituting official information collected in the course of operational search, counterintelligence activities in the field of defense of the country (Article 330 of the Criminal Code of Ukraine).

The article is devoted to the study of the objective aspect of transferring or collecting data constituting proprietary information collected in the course of operational and investigative, counterintelligence activities in the field of defense of the country.

It is established that the objective side of this criminal offense is expressed in two forms: 1) transfer of data constituting proprietary information collected in the course of operational and investigative, counterintelligence activities in the field of defense of the country to foreign enterprises, institutions, organizations or their representatives; 2) collection of such data for the purpose of transferring to foreign enterprises, institutions, organizations or their representatives.

The transfer takes place when a person possesses them and communicates (transmits, delivers) them to foreign enterprises, institutions, organizations or their representatives. The methods of transmission may be different (oral, written, direct familiarization with any materials, transmission via the Internet, by telephone, using caches, couriers, etc.) It also does not matter whether the transferred sources are copies or only information about them.

The collection of data constituting official information collected in the course of operational, investigative, counterintelligence activities in the field of national defense should be understood as active actions to search for, concentrate (summarize, generalize) and record (image, photograph, copy, memorize) information.

The peculiarity of the transfer and collection of information constituting proprietary information collected in the course of operational and investigative, counterintelligence, and defense activities is that it becomes the property of only foreign enterprises, institutions, organizations, or their representatives, and not of any interested person.

Part 1 of Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine does not provide for the occurrence of socially dangerous consequences, and, therefore, is not a mandatory feature of the objective side of this criminal offense.

The criminal offense under Article 330 of the CC of Ukraine is considered completed either from the moment of transmission or from the moment of collection of information for the purpose of its transmission.

The content of the objective side of this criminal offense includes its optional features - method, means, place, time and setting of the commission. These features are a set of specific conditions under which a criminal offense is committed, the objective side develops and a criminal offense result occurs.

Key words: criminal offense, criminal liability, official information, data, operational and investigative activities.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії інформаційної безпеки, затвердженої указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021, інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [1]. Із зазначеного слідує, що розголошення відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, можна віднести до кримінальних правопорушень у сфері інформаційної безпеки. Вчинення цього кримінального правопорушення становить реальну загрозу національній та *інформаційній* безпеці

України, оскільки такі дії можуть суттєво вплинути на здатність нашої держави до самозахисту. Тому особливого значення набуває з'ясування елементів складу цього кримінального правопорушення, в тому числі його об'єктивної сторони.

Мета дослідження. Мета статті полягає в дослідженні ознак об'єктивної сторони передачі або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни (ст. 330 КК України), розглядалися в роботах таких учених, як Ю. Бабій, Ю. Безсусідня, В. Бойчук, Т. Вислоцька, О. Володавська, О. Горпинюк, О. Зозуля, В. Олійник, О. Самойлова, О. Тихомиров, О. Тугарова та ін. Проте до цього часу залишається чимало недосліджених питань, що потребує подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, виражається у двох формах: 1) передача відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам; 2) збирання таких відомостей з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам [2, с. 144].

Першою формою вираження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, є *передача відомостей*, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. Передача має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (передає, вручає) їх іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам. Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача через Інтернет, по телефону, з використанням тайників, кур'єрів та ін.). Не має також значення передаються перешоджерела, їх копії чи лише відомості про них. Тому як передача предмета кримінального правопорушення в буквальному розумінні цього слова, так і створення умов для ознайомлення з ним представника іноземного підприємства, установи, організації, підпадають під поняття «передача» [3, с. 39].

Другою формою вираження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, є *збирання відомостей*, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. Розгляду поняття «збирання відомостей» як ознаки об'єктивної сторони складів різних кримінальних правопорушень присвячено багато фундаментальних досліджень. В.О. Навроцький під збиранням відомостей розуміє отримання інформації будь-яким способом: викрадення, підслуховування, фотографування, кіно- або відео зйомка, використання технічних пристроїв, зосередження інформації або матеріалів, які знаходяться у різних джерелах [4, с. 31]. Є.Л. Стрельцов вказує, що незаконне збирання – це діяння, спрямоване на добування будь-яким способом певної інформації [5, с. 51]. О.Е. Радутний, розглядаючи склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 231 КК України, виділив різновиди кримінально протиправного збирання відомостей, що становлять комерційну таємницю, які можуть мати прояв у наступних діях: викрадання, шахрайство, привласнення, вимагання, підкуп, зловживання службовим становищем, незаконне перехоплення, фіксування, розшук, спостереження тощо [6, с. 14-15]. Безумовно, розглядаючи збирання інформації як ознаку об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 114, 231 КК України, можна погодитись з вищевикладеними точками зору вчених, що основною характеристикою дій при збиранні відомостей, які становлять державну та комерційну таємниці, є їх незаконність. Проте збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, має свої особливості. Перш за все це пов'язано з тим, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, не повинен долати перешкод при отриманні інформації, оскільки вказані відомості були довірені або стали відомі йому у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Таким чином, особі нема необхідності розпитувати, підкупати чи шантажувати інших осіб, які мають доступ до конфіденційної інформації, підслуховувати розмови про такі відомості, використовувати спеціальні технічні засоби тощо. Тому під збиранням відомостей, що становлять

службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, слід розуміти активні дії щодо розшуку, зосередження (зведення, узагальнення) та фіксування (зображення, фотографування, копіювання, запам'ятовування) інформації [7, с. 139-140].

Особливістю передачі та збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, є те, що вона стає надбанням тільки іноземних підприємств, установ, організацій чи їх представників, а не будь-якої зацікавленої особи. Під іноземною організацією розуміється будь-яка державна чи недержавна установа, підприємство, об'єднання, орган іншої країни, у тому числі політична партія, релігійна організація, комерційне підприємство, а також міждержавна чи міжнародна організація, у тому числі неофіційна, нелегітимна чи злочинна. Іноземною організацією є також військова, політична, економічна, фінансова, прикордонна чи інша розвідки [8, с. 155]. Представник іноземної організації – це особа, яка уповноважена виражати інтереси тієї чи іншої іноземної держави (іноземної організації) та діє від її імені або представляє її за спеціальним повноваженням, у тому числі таємним (не офіційним). Проте, як вірно підмітила О.С. Самойлова, поняття іноземної організації охоплює іноземні підприємства і установи. Тому в диспозиції ст. 330 КК України було б доречно зазначити як адресат передачі інформації тільки іноземні держави, організації та їх представників [7, с. 140-141].

Як зауважила О.С. Самойлова, закон залишає відкритим питання про зберігання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. На її думку, ця прогалина у законодавстві має бути усунута шляхом внесення змін до чинної редакції ст. 330 КК України з метою доповнення її таким альтернативним діянням об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення як «зберігання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни», під яким слід розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з незаконним перебуванням зазначеної інформації у володінні винної особи. При цьому умислом суб'єкта кримінального правопорушення повинно охоплюватись те, що такі відомості були зібрані та зберігалися з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам [7, с. 142].

Відмітимо, що у ч. 1 ст. 330 КК України настання суспільно небезпечних наслідків не передбачене, а, отже, не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного складу кримінального правопорушення. Така позиція законодавця отримала справедливу критику М. Полуденного, який зазначив: «…статтю ще й сформульовано як формальний склад – тобто відповідальність настає незалежно від наслідків. Отже, нібито хотіли захистити законні інтереси, а насправді маємо статтю, яка дає безмежні можливості для сваволі держави» [9].

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 330 КК України, вважається закінченим або з моменту передачі, або з моменту збирання відомостей з метою їх передачі [3, с. 504]. У формі передачі відомостей воно вважається закінченим з моменту створення реальної можливості ознайомлення іноземним підприємством, установою, організацією або їх представником з відомостями, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни.

До змісту об'єктивної сторони складу даного кримінального правопорушення входять її факультативні ознаки – спосіб, засоби, місце, час і обстановка вчинення. Ці ознаки являють собою сукупність конкретних умов, за яких здійснюється кримінально протиправне діяння, розвивається об'єктивна сторона і наступає кримінально протиправний результат. Вони існують об'єктивно, незалежно від волі злочинця, хоч в окремих випадках вони можуть бути свідомо ним використані або частково сформовані. Для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, застосування того або іншого способу передачі або збирання відомостей, відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, використання окремих засобів, а також інші умови (час, місце, обстановка), законодавець залишає за рамками складу кримінального правопорушення, тому на кваліфікацію вони не впливатимуть [7, с. 141].

Слід відмітити, що відомості визнаються такими, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, тільки в тому разі, якщо інформація має певну цінність для її власника, а розголошення такої

інформації може заподіяти шкоди або створити загрозу заподіяння шкоди державі чи суспільству. Тому, якщо така інформація стає відома іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам, спричиняється шкода або створюється реальна загроза спричинення шкоди інтересам держави, суспільства чи особи. Таким чином, в будь-якому разі в результаті вчинення цього кримінального правопорушення порушується стан захищеності, безпеки суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність, порушуються безпечні умови їх функціонування [7, с. 141].

Висновки. Підводячи підсумок слід зазначити, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України, виражається у двох формах: 1) передача відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам; 2) збирання таких відомостей з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам. У диспозиції даної норми настання суспільно небезпечних наслідків не передбачене, а, отже, вони не є обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони. Закінченим кримінальне правопорушення вважається або з моменту передачі, або з моменту збирання відомостей з метою їх передачі. До змісту об'єктивної сторони складу даного кримінального правопорушення входять її факультативні ознаки – спосіб, засоби, місце, час і обстановка вчинення. Ці ознаки являють собою сукупність конкретних умов, за яких здійснюється кримінально протиправне діяння, розвивається об'єктивна сторона і наступає кримінально протиправний результат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегія інформаційної безпеки, затверджена указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069#:~:text=Стратегія%20інформаційної%20безпеки%20(далі%20–%20Стратегія, інформацію% 20та% 20захист%20персональних%20даних.
2. Тихомиров О.О., Тугарова О.К. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері : навч. посіб. Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. 172 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.
4. Навроцький В.О. Господарські злочини. Лекції для студентів юридичних факультетів. Львів, 1997. 60 с.
5. Стрельцов Є.Л. Господарські злочини: Глава VI Кримінального кодексу України з науково-практичним коментарем. Одеса, 1998. 152 с.
6. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів) : автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 21 с.
7. Самойлова О.С. Особливості об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 330 КК України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2006. № 34. С. 139–144.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Каннон, 2001. 1102 с.
9. Полуденний М. Ми будемо жити тепер по-новому. URL: www.zn.kiev.ua.

УДК 343.97
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.38

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ, ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вовченко Р.А.,
аспірант кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
e-mail: kriminolog@ukr.net

Вовченко Р.А. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, як об'єкт кримінологічного дослідження.

Стаття присвячена кримінальним протиправним діянням, що вчиняються поліцейськими. Наголошено, що сьогодні, відповідальність за реалізацію державної політики щодо національної безпеки та боротьби зі злочинністю покладено на правоохоронні органи, зокрема на Національну поліцію України. Однак, в такій інституції сектору безпеки, заходи щодо запобігання правопорушенням серед особового складу не є достатньо ефективними, а контроль за службовою діяльністю підлеглих з боку керівників, особливо на середньому та низовому рівнях, часто залишається формальним, що призводить до вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі й у сфері службової діяльності з явно вираженою корупційною складовою. У процесі реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію важливими завданнями є оптимізація принципів роботи органів і підрозділів Національної поліції, а також вдосконалення правового статусу поліцейських. Це необхідно для впровадження гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, закріплених у національному та міжнародному праві. Зазначено, що всі кримінальні протиправні прояви умовно поділяються на дві категорії: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та інші правопорушення, тобто всі кримінально карані діяння, які не пов'язані з виконанням службових обов'язків.

Правопорушення, що вчиняються працівниками поліції у сфері службової діяльності, є частиною корупційних злочинів, вчинених представниками правоохоронних органів. Основними чинниками, які сприяють поширенню таких дій у поліції та їх прихованню, є недостатня чіткість регламентації службових повноважень різних груп кадрів і категорій персоналу, а також приховування слідів правопорушень як самими винними, так і їх безпосередніми керівниками. Крім того, існує зв'язок між службовими зловживаннями та іншими видами правопорушень, до яких можуть бути причетні потерпілі та інші зацікавлені особи. Для забезпечення належного рівня дисципліни та законності серед особового складу поліції необхідно реалізовувати стратегію превенції, що включає комплекс заходів, спрямованих на виявлення, запобігання та припинення корупційних, злочинних та інших протиправних дій у поліцейських колективах.

Ключові слова: поліцейський, Національна поліція, кримінальні правопорушення, службова діяльність, злочинність, зловживання владою, службова особа.

Vovchenko R.A. Criminal offenses in the sphere of office activities committed by police employees as the object of criminology investigation.

The article is devoted to criminal offenses committed by police officers. It was emphasized that today, the responsibility for the implementation of the state policy regarding national security and the fight against crime is assigned to law enforcement agencies, in particular to the National Police of Ukraine. However, in such an institution of the security sector, measures to prevent offenses among personnel are not sufficiently effective, and control over the official activities of subordinates by managers, especially at the middle and lower levels, often remains formal, which leads to the commission of criminal offenses, in that including in the field of official activity with a clearly expressed corruption component. In the process of implementing Ukraine's strategic course towards European integration, important tasks

are the optimization of the principles of work of the National Police bodies and units, as well as the improvement of the legal status of police officers. This is necessary for the implementation of guarantees for the protection of human and citizen rights and freedoms enshrined in national and international law. It is noted that all criminal illegal manifestations are conditionally divided into two categories: criminal offenses in the field of official activity and other offenses, that is, all criminally punishable acts that are not related to the performance of official duties.

Offenses committed by police officers in the field of official activity are part of corruption crimes committed by representatives of law enforcement agencies. The main factors contributing to the spread of such actions in the police and their concealment are the lack of clarity in the regulation of official powers of various groups of personnel and categories of personnel, as well as the concealment of traces of offenses by both the perpetrators themselves and their immediate supervisors. In addition, there is a connection between abuse of office and other types of offenses in which victims and other interested persons may be involved. To ensure the proper level of discipline and legality among police personnel, it is necessary to implement a prevention strategy, which includes a set of measures aimed at identifying, preventing, and stopping corrupt, criminal, and other illegal actions in police teams.

Key words: police officer, National Police, criminal offenses, official activity, crime, abuse of power, official.

Постановка проблеми. Однією з основних умов успішного функціонування держави та громадянського суспільства є забезпечення відповідних умов для ефективної роботи державного апарату, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій, незалежно від їхньої форми власності. На сучасному етапі в Україні результативність такої діяльності значно знижена через негативні політичні, економічні, правові та інші зміни, а також високий рівень злочинності. Питання зміцнення правопорядку, протидії та запобігання злочинності залишаються одними з найактуальніших у суспільстві. Не випадково впродовж усієї історії людство намагалося всіма можливими способами боротися з проявами, що суперечать загальноприйнятим уявленням про мораль, співіснування, громадську безпеку та порядок.

Активний вплив криміногенних факторів на розвиток економічної, соціальної та політичної ситуації є важливою проблемою сучасності. Це явище є наслідком численних негативних процесів і криз, корені яких сягають як далекого, так і близького минулого. Багаторічне накопичення невирішених питань у соціально-економічній, духовній та правоохоронній сферах призвело до масового прояву небезпечних кримінальних дій, які часто виходять за межі традиційних уявлень про злочинність у нашому суспільстві. Вплинули як загальний спад виробництва, так і швидке розшарування населення за майновими критеріями. Спостерігаються руйнівні процеси в молодіжному середовищі, де на фоні поширення наркоманії та алкоголізму культивуються жорстокість, насильство, статева розбещеність, правовий нігілізм та неповага до закону. Усе це вимагає вирішення великої кількості проблем, багато з яких потребують додаткового або більш чіткого правового регулювання. Особливе значення в цьому контексті мають питання реалізації конституційних прав, свобод та гарантій людини і громадянина, а також запобігання і припинення дій, що можуть призвести до їх порушення.

У сучасних умовах особливо актуальною стає проблема запобігання правопорушенням серед працівників поліції, зокрема в контексті їх службової діяльності. Важливо провести аналіз кримінальних правопорушень у цій сфері, а також удосконалити теоретичні, правові та організаційні основи протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняють співробітники підрозділів Національної поліції України.

Мета дослідження – розкрити особливості та сутність кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, як об’єкт кримінологічного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Питанням кримінологічної та кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, присвятили свої праці М.І. Бажанов, В.В. Бардачов, Ю.В. Баулін, В.Є. Боднар, В. Борисов, Ю.О. Коваленко, В.О. Мартиненко, О. Пащенко, С.О. Шатрава та інші, однак ґрунтовного дослідження норм КК України, що встановлюють відповідальність службових осіб за вчинення службових і професійних правопорушень у теорії кримінального права, немає.

Виклад основного матеріалу. Ключовою умовою підвищення ефективності правоохоронної системи країни, зокрема поліції, у забезпеченні громадського порядку, а також у запобіганні та стримуванні кримінальних правопорушень, є поліпшення якості роботи її працівників. Від самого початку існування цих структур суспільство висуває особливі вимоги до осіб, які виконують функції з охорони правопорядку. Ці вимоги не обмежуються лише такими важливими характеристиками, як висока освіченість, культура, фізична підготовка тощо. Зростає значення таких факторів, як задоволеність правоохоронців своєю роботою та її результатами, що спонукає їх до постійного підвищення професійної майстерності та освітнього рівня, а також до прагнення до самоствердження, творчості та ініціативи в роботі. Це, в свою чергу, вимагає активного пошуку нових організаційних підходів до службової діяльності та методів управління системою, які б сприяли стимулюванню високоякісної правоохоронної роботи в умовах сучасного розвитку суспільства. Головне – це те, щоб правоохоронець мав високі моральні та вольові якості, які вирізняли б його серед інших завдяки внутрішній повазі до закону. Він повинен свідомо дотримуватися правових норм у своїй щоденній діяльності та поведінці, а також проявляти зацікавленість у реальному забезпеченні прав і свобод громадян своєї країни [1, с. 152-153].

Кримінально-правова характеристика формується на основі аналізу ознак правопорушень, які мають значення для визначення наявності складу злочину, його правильної кваліфікації, а також для з'ясування інших кримінально-правових питань, у тому числі тих, що виникають під час винесення вироку. Ця характеристика кримінальних правопорушень, вчинених працівниками поліції, включає такі елементи: соціальну обумовленість встановлення та підтримання кримінальної відповідальності за певні види правопорушень; суспільну небезпечність та склад конкретного виду правопорушень; протиправність дій та їх місце в системі нормативного визначення заборони відповідної суспільно небезпечної поведінки; суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення злочинів, які виходять за межі складу певного виду кримінальних правопорушень, але є характерними для їх вчинення; а також особу злочинця [2, с. 105-106].

Вчинені кримінальні правопорушення працівниками поліції зазвичай об'єднуються не за складом чи тяжкістю злочину, а переважно за ознаками, такими як місце та обставини вчинення, а також за тим, чи використовував працівник своє службове становище всупереч інтересам служби, чи вчиняв злочин поза службою і без зв'язку з виконанням службових обов'язків. Важливо провести класифікацію цих правопорушень, тобто розділити їх на групи відповідно до певних критеріїв. Основна мета класифікації полягає в тому, щоб відобразити типові об'єктивні ознаки, на основі яких можна групувати об'єкти класифікації та визначати їх місце в категоріальному просторі. Крім того, сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об'єкти, оскільки справжня сутність явищ та їх властивостей може бути виявлена лише в контексті та в порівнянні з іншими. Усі злочинні прояви умовно поділяються на дві групи: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та інші правопорушення [3, с. 147-148].

Розглянемо першу категорію, а саме кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності. Діючий КК України містить розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», який визначає кримінальну відповідальність за правопорушення, вчинені службовими особами. Кримінальні правопорушення, що наведені в цьому розділі, об'єднані законодавцем за спільним об'єктом – суспільними відносинами у сфері службової та професійної діяльності. У КК України також є норми, які не входять до розділу XVII, але передбачають кримінальну відповідальність за правопорушення, вчинені службовими особами [4; 5, с. 227].

По-перше, слід підкреслити, що службовим правопорушенням вважається дія (активна або пасивна) особи, яка займає службову посаду, що пов'язана з використанням нею наданих повноважень або службового статусу, що порушує нормальне функціонування державного апарату або апарату підприємств, установ чи організацій, незалежно від їхньої форми власності. Таке правопорушення завдає значної шкоди правам, свободам та інтересам окремих громадян, а також державним, громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Таким чином, лише службова особа може вчинити службове правопорушення. Відповідно до статей 364, 368, 369 Кримінального кодексу України, службовими особами є ті, хто постійно, тимчасово або за спеціальним дорученням виконує функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також займає посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних або комунальних

підприємствах, в установах чи організаціях, що пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій [4].

До групи службових належать усі кримінальні правопорушення, вчинені працівниками поліції у зв'язку з виконанням ними своїх службових функцій. Тобто правопорушення безпосередньо пов'язані з проходженням державної служби в підрозділах поліції і виконанням специфічних завдань, покладених на них законом, з метою регулювання правовідносин у сфері правопорядку. Характер кримінальних правопорушень цієї групи визначається, насамперед, службовою діяльністю працівника поліції, специфікою виконуваних ним функцій. До групи загальнокримінальних правопорушень, учинених із використанням службового становища, належать такі, що можуть бути вчинені в будь-якій сфері інтересів, які охороняються законом. До них належать загальнокримінальні правопорушення, вчинені працівниками поліції під час виконання ними своїх службових обов'язків або поза службою, але тим або іншим чином пов'язані з використанням працівником свого службового становища [6, с. 487-489].

Таким чином, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України можна поділити на групи: перша пов'язана із загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. 364, 365, 367 КК України); друга група пов'язана з набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (368, 369, 369-2 КК України); до третьої належать правопорушення, що пов'язані з вузькоспеціальною діяльністю (ст. 366, 370 КК України). За офіційними статистичними даними зловживання владою або службовим становищем складає 54 % серед усіх кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції [7]. Об'єктивна сторона цього правопорушення (ст. 364 КК України) має три обов'язкові ознаки: діяння – використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягає в певних діях або бездіяльності суб'єкта; наслідки, що виявляються в завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб; причинний зв'язок між діянням і наслідками. Відсутність хоча б однієї із зазначених ознак свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України [4].

Зловживання владою є вчинення службовою особою, яка постійно або тимчасово здійснює функції представника влади» умисного діяння з використанням своїх повноважень» якими вона наділена на підставі законів та інших нормативно-правових актів, всупереч інтересам служби. Зловживання службовим становищем – це, як правило, використання службових повноважень, пов'язаних із здійсненням (реалізацією) повноважень, якими службова особа наділена займаною посадою, всупереч інтересам служби. Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний, тобто службова особа, якою може бути і працівник Національної поліції. Суб'єктивна сторона характеризується щодо діяння – прямим умислом та спеціальною метою – одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, а щодо наслідків, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 364 КК України, – умислом або необережністю. Метою є уявлення суб'єкта про той бажаний результат, а саме одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, якого він прагне досягти як шляхом її погодженого переходу, так і без нього, що визначає спрямованість діяння [4].

Особливість реалізації працівниками поліції Національної поліції службових повноважень полягає в тому, що вони не завжди чітко регламентовані, а закріплені в розгалуженій системі відомчих нормативно-правових актів, що постійно змінюється. Однією з особливостей службових зловживань працівників поліції вважається їх поєднання з іншими, спорідненими та супутніми злочинами, зокрема несанкціонованими діями з інформацією, що обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, особою, яка має право доступу до неї (ст. 361-2, 362 КК України) (19,4 %); незаконними діями з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (ст. 307–309 КК України) (19,1 %); приховуванням злочинів (ст. 396 КК України) (16,2 %) тощо [4; 8, с. 122-123].

З метою створення уявного благополуччя в роботі та штучного покращання показників працівники поліції продовжують удаватися до службових підроблень адміністративних протоколів, матеріалів кримінальних проваджень, висновків експертиз. Службове підроблення – це майже кожний третій службовий злочин і майже кожний п'ятий – із загального масиву кримінальних проваджень щодо працівників поліції. Здебільшого працівники Національної поліції учиняють

службове підроблення в таких формах: внесення до автоматизованих баз даних та статистичних обліків неправдивих відомостей про рух матеріалів кримінального провадження; складення фіктивних протоколів огляду та вилучення речового доказу; підроблення протоколів про адміністративні правопорушення; незаконна видача дозволів на придбання та зберігання зброї, реалізація добровільно зданої зброї, привласнення одержаних коштів; підроблення матеріалів кримінальних проваджень; безпідставна видача довідок за фактом вчинення кримінального провадження для отримання страхового відшкодування; видача паспорта з порушенням порядку; незаконна реєстрація автотранспорту; безпідставне вилучення металобрухту та підроблення документів про подальше місце його знаходження. Нерідко службові зловживання поєднуються з незаконними діями з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (ст. 307 Кримінального кодексу України). Кримінальне правопорушення здебільшого вчиняється у формі виготовлення, придбання, зберігання чи збуту наркотичних засобів зацікавленими працівниками оперативних підрозділів з використанням влади або службового становища [1, с. 152-153].

Також небезпечним кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції, є діяння, передбачене ст. 365 КК України, а саме «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» [4]. Це умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб. Перевищення влади має місце у випадках, коли працівник правоохоронного органу як представник влади при виконанні наданих йому повноважень виходить за їх межі або діє незаконними методами; перевищення службових повноважень – коли він при здійсненні наданих йому організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій виходить за їх межі або застосовує при цьому методи, заборонені законом [2, с. 115–117].

Для застосування ст. 365 КК необхідно, щоб дії працівника правоохоронного органу були зумовлені його відповідним службовим становищем і перебували у зв'язку з владними та службовими повноваженнями щодо потерпілого. За відсутності такого зв'язку дії винуватого підлягають кваліфікації за статтями, що передбачені іншими розділами Особливої частини КК. При перевищенні влади або службових повноважень працівник правоохоронного органу вчиняє те чи інше діяння по службі, яке не обумовлено його правами чи повноваженнями. Саме ця риса передусім відрізняє даний злочин від зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), при вчиненні якого службова особа (у тому числі працівник правоохоронного органу) діє чи утримується від дії в межах своєї компетенції, використовуючи її всупереч інтересам служби.

Якщо працівник правоохоронного органу перевищив владу або службові повноваження з метою запобігання шкідливим наслідкам, які є більш значними, ніж фактично заподіяна шкода, та які не можна було відвернути іншими засобами, то відповідно до ст. 39 КК України його дії як вчинені в стані крайньої необхідності не можуть бути визнані злочинними. Питання про відповідальність працівника правоохоронного органу, який перевищив владу або службові повноваження на підставі наказу чи розпорядження керівника, що призвело до шкідливих наслідків, вирішується з урахуванням вимог ст. 41 КК України, а про відповідальність за перевищення влади або службових повноважень в умовах виправданого ризику – з огляду на положення ст. 42 КК України [4].

Загальною ознакою будь-якого зловживання владою або службовим становищем, зловживання повноваженнями службовою особою є спосіб вчинення кримінального правопорушення – використання наданих повноважень, свого становища, що утворює собою виконавчий зміст правопорушень у сфері службової діяльності [9, с. 183-184]. Цей спосіб вчинення кримінальних правопорушень за своєю суттю полягає не в простому невиконанні покладеного обов'язку, а в застосуванні наданих повноважень проти покладеного обов'язку, всупереч інтересам служби та становить фактично зраду обов'язку. Під використанням влади чи службового становища розуміється вчинення як дій, що безпосередньо входять до кола службових повноважень службової особи, зумовлені покладеними на неї обов'язками з виконання відповідних функцій, так і дій, зумовлених її службовим авторитетом, її зв'язками з іншими службовими особами, можливістю здійснити вплив, зумовлений її службовим становищем, на інших службових осіб. Вплив обстановки на обрання конкретного способу вчинення кримінального правопорушення має особливе значення у цій категорії кримінальних правопорушень. Особа намагається використати чинники, що сприяють злочинній діяльності, або, використовуючи свої службові можливості, змінює

фактори та умови діяльності органу поліції в необхідному для себе напрямі. Наприклад, замість досвідчених працівників набирають на певні посади молодих осіб, тим самим це дозволяє керівникові, який замислив протиправні дії, розраховувати на беззаперечне виконання його вказівок [10, с. 125-126].

Висновки. На шляху реалізації проголошеного в Україні стратегічного курсу на європейську інтеграцію, упровадження задекларованих у нормах національного й міжнародного права гарантій охорони прав і свобод людини та громадянина пріоритетними є оптимізація засад функціонування органів і підрозділів Національної поліції, удосконалення правового статусу поліцейських. Важливу роль у цьому відіграють заходи, спрямовані на запобігання вчиненню поліцейськими кримінальних правопорушень. Правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції, є сегментом корупційних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів. Серед чинників, що сприяють поширенню таких діянь у поліції та їх латентності, головними варто визнати недостатньо чітку регламентацію службових повноважень груп кадрів і категорій персоналу, приховування слідів як самими правопорушниками, так і їх безпосередніми керівниками, а також зв'язок службових зловживань з іншими категоріями правопорушень, до яких можуть бути причетні потерпілі та інші зацікавлені особи. Забезпечення належного стану дисципліни та законності серед особового складу поліції ґрунтується на стратегії випередження, що полягає у проведенні комплексу заходів, спрямованих на виявлення, запобігання й припинення корупційних, злочинних та інших протиправних діянь у поліцейських колективах.

Таким чином, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками поліції – це суспільно небезпечні протиправні діяння, передбачені розділом XVII Особливої частини КК України, що посягають на нормальну діяльність правоохоронних органів та вчиняються громадянами України, які склали Присягу поліцейського, проходять службу на відповідних посадах у поліції і яким присвоєно спеціальне звання поліції під час виконання ними службових обов'язків. Зазначені суспільно небезпечні діяння поділяються на ті, що пов'язані із загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. 364, 365, 367 КК України) та на ті, що пов'язані із набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (368, 369, 369-2 КК України); до третьої належать злочини, що пов'язані із спеціальною діяльністю (ст. 366, 370 КК України). Залежно від категорії посади змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде обумовлювати не тільки різний характер правопорушень, але і тяжкість наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коваленко Ю.О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 255 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.. Київ; Харків: Юрінком Інтер. Право, 2002. 454 с.
3. Шатрава С.О. Внутрішньовідомчий контроль за діяльністю органів Національної поліції як складова мінімізації корупційного ризику. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 146–149.
4. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
5. Боднар В.Є. Кримінально-правовий аналіз злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ОВС. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*: зб. тез доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 225−228.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

8. Мартиненко В.О. Особливості кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, що вчиняють державні службовці. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3(104). С. 118–132.
9. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 180–190.
10. Бардачов В.В. Детермінанти, що сприяють вчиненню злочинів працівниками патрульної поліції Національної поліції України. *Право. UA*. 2019. № 3. С. 123–129.

УДК 343.375
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.39

ФОРМИ І СПОСОБИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 209 КК УКРАЇНИ

Гладковський М.О.,
аспірант кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-6436-2420

Гладковський М.О. Форми і способи легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, при визначенні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це елемент складу злочину, за яким у переважній більшості одне кримінальне правопорушення відрізняється від іншого. Особлива частина Кримінального кодексу (далі – КК) України включає ст. 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом». Законодавець описав в диспозиції цієї статті Особливої частини КК насамперед ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення. А оскільки зміст ознак цього елементу часто є критерієм розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, з'ясування складових елементів об'єктивної сторони складу, передбаченого ст. 209 КК України, забезпечує точну правову оцінку суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 209 КК України.

Легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом або «відмивання» грошей – це дії, внаслідок яких кошти, отримані від нелегальних/кримінальних дій проводяться через фінансову систему таким чином, щоб виникло враження, що кошти були отримані із законних джерел.

У ч. 1 ст. 209 КК України спочатку закріплено чотири форми об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, а саме: 1) набуття майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; 2) володіння таким майном; 3) використання такого майна; 4) розпорядження таким майном. Далі законодавець передбачив відкритий перелік способів за допомогою яких можуть бути вчинені перші чотири форм об'єктивної сторони злочинної легалізації. Такими способами є: 1) здійснення фінансової операції з майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; 2) вчинення правочину з таким майном. Наступними формами об'єктивної сторони злочинної легалізації визначено: 5) переміщення майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; 6) зміна форми (перетворення) такого майна; 7) вчинення дій, спрямованих на приховування або маскування: а) походження майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, б) володіння ним, в) права на таке майно, г) джерела його походження, г) місцезнаходження.

Ключові слова: об'єктивна сторона, легалізація (відмивання), майно, злочин, кримінальне правопорушення.

Hladkovskyi M. Forms and methods of legalization (laundering) of property obtained by crime, determining the objective side of the criminal offense provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine.

The objective side of a criminal offense is the most important element of the composition of the crime, by which, in the vast majority, one crime differs from another. The Criminal Code of Ukraine

contains Art. 209 «Legalization (laundering) of property obtained through criminal means.» In the disposition of this article of the Special Part of the Criminal Code, the legislator described, first of all, the signs of the objective side of the criminal offense. And since the content of the signs of this element is often a criterion for distinguishing adjacent elements of criminal offenses, the clarification of the constituent elements of the objective side of the composition of the crime provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, will provide an opportunity to provide an accurate legal assessment of a socially dangerous act, provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine.

Money legalization or «laundering» is the act of channeling funds obtained from illegal/criminal activities through the financial system in such a way as to give the impression that the funds were obtained from legitimate sources.

In Part 1 of Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine initially established four forms of the objective party, namely: 1) acquisition of property, in respect of which the actual circumstances testify to its acquisition by criminal means; 2) possession of such property; 3) use of such property; 4) disposal of such property. Next, the legislator provided an open list of ways by which the first four forms of the objective side of criminal legalization can be committed. These methods are: 1) carrying out a financial transaction with property, regarding which the actual circumstances indicate that it was obtained by criminal means; 2) execution of a transaction with such property. The following forms of the objective side of criminal legalization are defined: 5) transfer of property, regarding which the actual circumstances testify to its acquisition by criminal means; 6) change of form (transformation) of such property; 7) committing actions aimed at concealing or disguising: a) the origin of the property, in relation to which the factual circumstances testify to its obtaining by criminal means, b) its possession, c) the right to such property, d) the source of its origin, e) the location.

Key words: objective side, legalization (laundering), property, crime, criminal offense.

Постановка проблеми. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення є тим обов'язковим елементом складу будь-якого кримінального правопорушення, за ознаками якого один вид кримінального правопорушення (чи його окремий різновид) відрізняється від іншого виду чи його окремого різновиду. Будучи зовнішнім вираженням суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, об'єктивна сторона визначає, у чому полягає кримінальне правопорушення та які наслідки воно тягне, за яких умов місця, часу та обстановки це кримінальне правопорушення має місце, в який спосіб і за допомогою яких засобів чи знарядь воно вчиняється. КК України містить ст. 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом». Законодавець описав в диспозиції цієї статті Особливої частини КК насамперед ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Оскільки зміст ознак цього елементу є критерієм розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, то з'ясування змісту ознак об'єктивної сторони складу, передбаченого ст. 209 КК України, забезпечує точну кваліфікацію вчиненого за відповідною частиною ст. 209 КК України. Водночас значно ускладнює процес кваліфікації численні зміни у різних редакціях ст. 209 КК, коли законодавець по-різному підходив до побудови складу цього кримінального правопорушення та визначення форми і способів легалізації (відмивання) у відповідних редакціях цієї статті Особливої частини КК [1; 2, с. 65–114].

Стан опрацювання проблематики. Питання визначення форм і способів легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, при визначенні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, у своїх роботах висвітлювали А.С. Беніцький, П.С. Берзін, М.В. Бондарєва, Р.А. Волинець, Л.М. Доля, О.О. Дудоров, В.М. Киричко, С.И. Корсун, І.Є. Мезенцева, Р.М. Міловідов, Т.В. Молчанова, В.А. Некрасов, О.І. Перепелиця, О.Б. Полторацький, О.В. Пустовіт, Т.М. Тертиченко, С. Ханін та ряд інших науковців. Водночас зміни міжнародного та національного антилегалізаційного законодавства зумовлюють актуалізацію проведення наукового дослідження в цій сфері.

Метою статті є визначення форм і способів легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, при визначенні ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого чинною редакцією ст. 209 КК України.

Виклад основного матеріалу. Легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом, або «відмивання» грошей – це дії, внаслідок яких кошти, отримані від нелегальних/кримінальних дій проводяться через фінансову систему таким чином, щоб виникло враження, що кошти були отримані із законних джерел. У разі вдачі порушники закону отримують зиск від коштів, отриманих

таким чином. Класична схема легалізації майна, отриманого злочинним шляхом, зазвичай має три стадії.

1. Розміщення *(англ. placement),* коли готівка чи його еквівалент потрапляють у фінансову систему. Мета – приховати сліди злочинного походження цінностей, перешкодити їх ідентифікації й конфіскації в дохід держави;

2. Розшарування *(англ. layering),* коли проводиться ціла низка складних фінансових угод, щоб замаскувати походження грошей. У результаті значної кількості операцій гроші відмежовуються від джерела їх походження і таким чином втрачаються сліди. Мета – відокремити злочинні доходи від джерела їх походження шляхом проведення комплексу фінансових операцій, які, як правило, мають міжнародний характер. Переказ кримінальних коштів у різні країни по усьому світу є поширеним способом заплутування слідів, причому перевага віддається країнам, де немає строгих обов'язкових правил ведення обліку й державного контролю діяльності банків, країнам з відособленим податковим контролем і нерозвиненою системою юридичних інститутів при пом'якшених нормах кримінальної відповідальності, так званим офшорним зонам, «куточкам податкового раю».

3. Інтеграція *(англ. integration),* коли кошти інтегруються назад у економіку в такий спосіб, щоб їхнє походження виглядало законним, у результаті чого обривається ланцюжок слідів і забезпечується анонімність майнових цінностей. Мета – придбання нового легального джерела походження грошей і інвестування в легальну економіку злочинно отриманих матеріальних цінностей [3, с. 89; 4, с. 237; 5, с. 73].

Способи вчинення цього кримінального правопорушення є різноманітними: від найпростіших до доволі ускладнених. До простих (традиційних) способів можна віднести, наприклад, використання фіктивних договорів дарування і спадкування, скупка облігацій і лотерейних квитків, на які випали великі виграші тощо. Складні способи легалізації – гра на фінансових біржах, під час яких "легалізатори" отримують документи про значні виграші. Крім того, злочинці маскують складний ланцюжок відмивання численними трансфертами – переказом грошових сум у різні банки, в тому числі і в ті, що розташовані за кордоном. Гроші діляться на більш дрібні суми (метод «роздрібнення») з тим, щоб не звернути увагу контрольних та правоохоронних органів (насамперед служби фінансового моніторингу), яким вселяють підозру великі перекази [6, с. 110]. Крім того, брудні гроші можуть накопичуватися в сфері податкової злочинності (наприклад, за рахунок приховання оподатковуваних доходів) або в підприємницькому незаконному секторі (наприклад, приховані тіньові операції, незадокументовані угоди і т.д.). Інструментами для відмивання грошей з метою повернення їх у легальний обіг є усі види господарських підприємств, що мають справу зі значними обсягами готівки (готелів і ресторанів, нічних клубів і дискотек, казино, супермаркетів тощо.), коли за рахунок грошей злочинного походження можна легко визначити ріст власного обігу [3, с. 90].

Наведений загальний механізм злочинної легалізації виглядає зрозумілим, структурованим та послідовним. При цьому об'єктивна сторона складу, передбаченого ч. 1 ст. 209 КК України, передбачає відповідальність за вчинення діянь, що виступають складовими цього механізму.

У ч. 1 ст. 209 КК України спочатку закріплено чотири форми об'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення, а саме:

1) набуття майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом;

2) володіння таким майном;

3) використання такого майна;

4) розпорядження таким майном.

Законодавець у ч. 1 ст. 209 КК передбачив відкритий перелік способів, за допомогою яких можуть бути вчинені перші чотири форми об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Такими способами є:

1) здійснення фінансової операції з майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом;

2) вчинення правочину з таким майном [7].

Наступними формами об'єктивної сторони складу злочинної легалізації визначено:

5) переміщення майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом;

б) зміна форми (перетворення) такого майна.

Наведені вище форми об'єктивної сторони можна умовно об'єднати в одну групу, адже вони безпосередньо вчиняються з предметом цього кримінального правопорушення – майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом.

Натомість остання форма серед закріплених у диспозиції ч. 1 ст. 209 КК форм об'єктивної сторони полягає у вчиненні дій, спрямованих на приховування або маскування:

а) походження майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом,

б) володіння ним,

в) права на таке майно,

г) джерела його походження,

г) місцезнаходження.

Отже, перейдемо до першої форми об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення – ***набуття майна***, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Під набуттям майна, одержаного унаслідок вчинення предикатного діяння, потрібно розуміти отримання такого майна винною особою, яка усвідомлює його відповідне походження, тим чи іншим оплатним чи безоплатним способом (купівля, отримання в обмін на інші предмети, прийняття як оплата за надані послуги або виконану роботу, одержання як подарунок або як плата за борг тощо) [7].

Друга форма об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину – ***володіння майном,*** щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. У цьому випадку, як слушно зазначає О.В. Розгон, треба вести мову не про право володіння, а про фактичне володіння майном, адже воно не базується на праві. Тут володіння відображає не наявність юридичного (правового) зв'язку з річчю, а лише фактичний стан, який не має під собою правових підстав [8, с. 114]. Це означає фактичне перебування майна, одержаного злочинним шляхом, у особи, яка має фактичну можливість впливати на нього [7].

Третя форма об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення полягає у ***використанні майна,*** щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Це може бути внесок у статутний фонд підприємства, створення фіктивних господарюючих суб'єктів або придбання підприємств-банкрутів, коли злочинні кошти видаються за їх легальний прибуток, купівлю підприємств з великими обсягами готівкових надходжень, коли складно встановити фактичний обсяг проданих товарів, наданих послуг, виконаних робіт (роздрібна торгівля, сфера обслуговування, громадське харчування, гральні і розважальні заклади тощо) придбання підприємств за кордоном з використанням громадянина іноземної держави як фіктивного власника, інвестування у спільну господарську діяльність, фінансування виробництва товарів, виплату дивідендів і заробітної плати, поповнення обігових коштів суб'єкта господарювання, вилучення в інших формах корисних властивостей коштів та іншого майна завдяки вчиненню будь-яких дій з ними (наприклад, використання під час здійснення виробничої діяльності викраденого обладнання) [4, с. 242-243].

Четверта форма об'єктивної сторони злочинної легалізації – ***розпорядження майном,*** яке виступає предметом цього злочину. У випадку злочинної легалізації розпорядження майном, одержаним злочинним шляхом, це фактичне вчинення дій без наявних для цього законних підстав, спрямованих на визначення подальшої юридичної долі майна (його продаж, дарування, обмін на інше майно, участь у статутному капіталі юридичної особи тощо) спрямоване на введення цього майна в легальний обіг. Тому розпорядження майном, одержаним у результаті вчинення предикатного злочину, шляхом його знищення не охоплюється об'єктивною стороною досліджуваного складу злочину адже мета легалізації у такий спосіб не може бути досягнута.

Способи легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, закріплені у чинній редакції ст. 209 КК як:

1) ***здійснення фінансової операції*** з майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Аналіз регулятивного законодавства дозволяє зробити висновок, що дефініція терміну «фінансова операція» закріплена в Законі "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 6 грудня 2019 р. [9], також використовується в ряді підзаконних нормативно-правових актах, прийнятих в розвиток положень

цього Закону [10; 11]. Так, відповідно до п. 65 ч. 1 ст. 1 названого Закону фінансова операція – це будь-які дії щодо активів клієнта, вчинені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу або про які стало відомо суб'єктам первинного фінансового моніторингу, зазначеним у пп. «а»–«д» п. 7 ч. 2 ст. 6 цього Закону, у рамках ділових відносин з клієнтом, суб'єктам державного фінансового моніторингу, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, державним органам, що провадять діяльність у сфері запобігання та протидії, правоохоронним та розвідувальним органам України в рамках виконання цього Закону.

В юридичній літературі зазначається, що найбільш розповсюдженими фінансовими операціями, здійснюваними з метою легалізації злочинних доходів, є відкриття від імені юридичної або фізичної особи рахунку в банку, переказ коштів або внесення готівкових коштів на рахунок та їх зняття, продаж або придбання валюти, акцій чи інших цінних паперів [12, с. 184].

Моментом, коли кримінальне правопорушення є закінченим, шляхом здійснення фінансових операцій слід вважати виконання всіх етапів такої операції, внаслідок яких встановлюються, змінюються або припиняються цивільні права та обов'язки відносно грошових коштів або іншого майна, здобутих злочинним шляхом [13, с. 128];

2) ***вчинення правочину*** з майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. На відміну від фінансової операції в Закон від 6 грудня 2019 р. зміст терміну правочин не розкрито. Зважаючи на те, що з пояснювальної записки до законопроекту, на підставі якого було прийнято Закон України від 18 травня 2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», слідує, що в диспозиції ст. 209 КК термін «угода» було замінено терміном «правочин» з метою узгодження з ЦК, О.О. Дудоров та Т.М. Тертиченко дійшли слушного висновку про те, що цивільно-правове його визначення законодавець вважає прийнятним і для цілей протидії відмиванню «брудних» доходів [4, с. 227-228].

Дійсно правочин, укладений з порушенням процедури, встановленої цивільним законодавством, має бути визнається недійсним, а це означає, що майно, одержане злочинним шляхом, яке виступає предметом такого правочину, не отримує законного походження.

Тепер перейдемо до наступної форми об'єктивної сторони у складі злочинної легалізації – ***переміщення майна***, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Запровадження кримінальної відповідальності за сам факт переміщення майна, одержаного в результаті вчинення предикатного злочину, а не за вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування такого переміщення означає, що кримінальна відповідальність у цьому випадку переноситься на більш ранню стадію адже перш ніж приховати інформацію про переміщення відповідного майна, потрібно таке переміщення здійснити.

Наступна форма об'єктивної сторони у складі злочинної легалізації, і остання з тих, що полягають у вчиненні конкретної дії з майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом – це ***зміна форми (перетворення) такого майна*** [4, с. 239]. Зазначена форма об'єктивної сторони з прийняттям названого Закону від 6 грудня 2019 р. прийшла на зміну діям, спрямованим на зміну форми (перетворення) майна, одержаного злочинним шляхом.

Зіставлення зазначених дій, описаних у відповідних редакціях ст. 209 КК, дозволяє стверджувати, що їх зміст можна вважати ідентичним (тотожним). Відмінність полягає лише в тому, яка стадія зміни форми (перетворення) відповідного майна вважалась закінченим злочином. Так, у попередній редакції вчинення відповідних дій з метою зміни форми (перетворення) майна, одержаного злочинним шляхом, незалежно від того, чи вдалося досягти зазначеної мети, вважалось закінченим злочином. Наразі момент закінчення перенесено на стадію, коли відбулась зміна форми (перетворення) майна, одержаного в результаті вчинення предикатного злочину.

Остання з перелічених у ч. 1 ст. 209 КК форм об'єктивної сторони – це ***вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження***. Застереження про те, що всі зазначені дії не були способом вчинення предикатного діяння, має дуже важливе значення щодо можливості кваліфікації дій винних осіб за ст. 209 КК. Про це свідчить правозастосовна практика. *Так, органом досудового слідства ОСОБА_11 та ОСОБА_12 обвинувачувалися, зокрема, у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 209 КК, а саме в тому, що вони за попередньою змовою між собою та з невстановленими досудовим слідством особами повторно за грошову винагороду вчинили легаліза-*

цію одержаних злочинним шляхом об'єктів нерухомості військових містечок, шляхом укладення правочинів щодо купівлі продажу нежитлових будівель вказаних військових містечок, а також вчинення дій по маскуванню незаконного походження та набуття цього майна – підписання договорів поруки та підроблення прибуткових касових ордерів, якими створено видимість узгодження розрахунків між сторонами та законності таких правочинів. Проте в судовому засіданні було встановлено, що обставини, зазначені як прояв об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 3 ст. 209 КК, зазначені і як ознаки злочину, передбаченого ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 190 КК. У вироку суду зазначив, що суспільно небезпечне протиправне діяння не може одночасно виступати і як предикатне діяння, і як власне легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом та прийшов до висновку про те, що підсудні ОСОБА_11 та ОСОБА_12 підлягають виправданню за ч. 3 ст. 209 КК за відсутністю в діянні складу цього злочину [14].

Висновки.

1. У ч. 1 ст. 209 КК України спочатку закріплено чотири форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а саме: 1) набуття майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; 2) володіння таким майном; 3) використання такого майна; 4) розпорядження таким майном. Законодавець передбачив відкритий перелік способів, за допомогою яких можуть бути вчинені ці чотири форм об'єктивної сторони злочинної легалізації. Такими способами слід вважати: 1) здійснення фінансової операції з майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; 2) вчинення правочину з таким майном. Наступними формами об'єктивної сторони злочинної легалізації визначено: 5) переміщення майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; 6) зміна форми (перетворення) такого майна; 7) вчинення дій, спрямованих на приховування або маскування: а) походження майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, б) володіння ним, в) права на таке майно, г) джерела його походження, ґ) місцезнаходження.

2. У ч. 1 ст. 209 КК здійснення фінансової операції, а також вчинення правочину з відповідним майном названі не окремими формами об'єктивної сторони, а способами набуття, володіння, використання, розпорядження таким майном.

3. Доповнення диспозиції ч. 1 ст. 209 КК вказівкою на таке діяння, як переміщення майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, заслуговує на підтримку.

4. Вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження майна, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, тощо охоплює будь-які дії крім тих, що зазначені у попередніх формах об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, а також дій, що не спрямовані на приховування чи маскування предмета злочинної легалізації, прав на нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берзін П.С., Волинець Р.А., Берзіна А.Б. Про можливість застосування ст. 209 Кримінального кодексу України в редакції від 16 січня 2003 року після набрання чинності нової редакції цієї статті від 6 грудня 2019 року. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 2. С. 72–82.
2. Кримінальне право. Загальна частина: науково-експертні висновки: навч. посіб. / за ред. П.С. Берзіна. Київ: Алерта, 2024. 662 с.
3. Заблоцька О.Ю. Основні способи вчинення злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). С. 87–91.
4. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Рокунь С.В. Фінансові розслідування як інструмент протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвипуск. Т. 2. С. 71–74.
6. Рокунь С.В. Діяльність детективів Національного антикорупційного бюро України щодо виявлення, розкриття і розслідування фактів легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом: дис. ... доктора філософії. Дніпро, 2021. 267 с.

7. Аналіз статті 209 Кримінального кодексу України «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» підготовлений Держфінмоніторингом / Академія фінансового моніторингу. URL: https://finmonitoring.in.ua/analiz-statti-209-kriminalnogo-kodeksu-ukrayini/ (дата звернення 14.10.2024)
8. Розгон О.В. Межі та обмеження права власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2005. 225 с.
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення 14.10.2024).
10. Про затвердження Порядку надання інформації щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій: Наказ Міністерства фінансів України від 05 квітня 2021 року № 196. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-21#Text (дата звернення 14.10.2024).
11. Про затвердження Порядку прийняття Державною службою фінансового моніторингу України рішень (доручень) про зупинення фінансових операцій: Наказ Міністерства фінансів України від 14 січня 2021 року № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0297-21#Text (дата звернення 14.10.2024).
12. Прокурорський нагляд за додержанням законів щодо протидії легалізації (відмиванню) грошових коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом: наук.-практ. посібник / О.З. Гладун, О.Є. Користін, І.Є. Мезенцева, В.В. Молодик, О.О. Седлецький, М.С. Туркот, Н.Я. Якимчук. Київ: Алерта, 2013. 312 с.
13. Особливості судового розгляду кримінальних проваджень щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Матеріали тренінгу для суддів / Др. Рамандіп Каур Шіна, Ахтирська Н.М., Огурецький В.П., Яковлєва С.В. Матеріали тренінгу для суддів. Національна школа суддів України в рамках Партнерства заради належного врядування РЄ/ЕС «Боротьба з корупцією та зміцнення належного врядування / Боротьба з відмиванням грошей» за фінансування Європейського Союзу та Ради Європи. 2018. 257 с.
14. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 24.05.2022 р. у справі № 761/16372/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/104445344# (дата звернення: 14.10.2024).

УДК 355.01:34
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.40

НЕОБХІДНІСТЬ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Гнедик Є.С.,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3005-3624
email: evgnedik@gmail.com

Гнедик Є.С. Необхідність правового механізму створення приватних військових компаній як складової реінтеграції в суспільство військовослужбовців.

На підставі аналізу ситуації в Україні щодо кількості військовослужбовців, які мають досвід бойових дій та необхідності їх реінтеграції у суспільство при переході від воєнного до цивільного життя після війни, а також аналізу зарубіжного досвіду, обґрунтовано необхідність розробки в Україні правового механізму створення приватних військових компаній.

Проаналізовано сучасний стан вирішення питання щодо розроблення правового механізму створення приватних військових компаній, зокрема наукові розробки, подані до Верховної Ради України законопроєкти та висновки щодо них. Констатовано, що в українському суспільстві та політикумі є розуміння необхідності легалізації діяльності приватних воєнних компаній. При цьому до теперішнього часу не розроблено правового механізму такої діяльності.

При розробці такого механізму особлива увага має бути приділена відповідності діяльності приватних воєнних компаній Конституції України, а також нормам міжнародного і міжнародного гуманітарного права. Мають бути враховані положення підписаного Україною Документу Montreux, Міжнародного кодексу поведінки приватних постачальників охоронних послуг, документів Організації об'єднаних націй та Організації з безпеки та співробітництва в Європі.

Визнано за доцільне використовувати при розробці механізму створення і функціонування ПВК досвід США, Канади, Німеччини та інших країн, які успішно залучають до роботи в таких компаніях колишніх військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

Зроблено висновок, що створення та функціонування на основі норм міжнародного та міжнародного гуманітарного права приватних військових компаній в Україні з використанням наявного людського потенціалу може стати суттєвим фактором безпеки, забезпечивши при цьому комфортний перехід від військового до мирного життя значної частини українських учасників бойових дій, а також додаткові фінансові надходження до бюджетів України. При цьому недостатньо продумані рішення в цій сфері можуть мати вкрай негативні наслідки. Тож розв'язання непростого завдання створення та функціонування приватних військових компаній потребує серйозних наукових досліджень, які в Україні є вкрай недостатніми.

Ключові слова: приватні військові компанії, правовий механізм, реінтеграція військовослужбовців у суспільство, права людини, міжнародне гуманітарне право.

Hnedyk Ye.S. The need for a legal mechanism for creating attractive military companies as a component of the reintegration of military personnel into society.

Based on the analysis of the situation in Ukraine regarding the number of military personnel with combat experience and the need for their reintegration into society during the transition from military to civilian life after the war, as well as the analysis of foreign experience, the need to develop a legal mechanism for creating private military companies in Ukraine is substantiated.

The current state of developing a legal mechanism for creating private military companies is analyzed, particularly scientific developments, draft laws submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine, and conclusions. It is stated that in Ukrainian society and politics, there is an understanding of the need to legalize the activities of private military companies. At the same time, a legal mechanism for such activities has not yet been developed.

When developing such a mechanism, special attention should be paid to the compliance of the activities of private military companies with the Constitution of Ukraine, as well as the norms of international and international humanitarian law. The provisions of the Montreux Document signed by Ukraine, The International Code of Conduct for Private Security Service Providers, documents of the United Nations, and the Organization for Security and Cooperation in Europe should be considered.

It has been deemed appropriate to use the experience of the United States, Canada, Germany, and other countries, which successfully attracted former military personnel who participated in military operations to work in such companies when developing the mechanism for creating and operating the PMC.

It is concluded that the creation and functioning of private military companies in Ukraine based on international and international humanitarian law using the existing human potential can become a significant factor in security while ensuring a comfortable transition from military to peaceful life for a substantial part of Ukrainian combatants, as well as additional financial revenues to the budgets of Ukraine. At the same time, insufficiently thought-out decisions in this area can have very negative consequences. Therefore, solving the difficult task of creating and functioning private military companies requires serious scientific research, which is highly insufficient in Ukraine.

Key words: private military companies, legal mechanism, reintegration of military personnel into society, human rights, international humanitarian law.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року кількість військовослужбовців в Україні суттєво збільшилась і за різними оцінками може сягати 1 млн. осіб. Так, у січні 2024 року Президент України Володимир Зеленський в інтерв'ю німецькому телеканалу ARD повідомив, що в українській армії зараз 880 тис. людей [1]. Згідно з даними, зазначеними у PLAN FOR IMPLEMENTATION UKRAINE FACILITY 2024-2027, розробленим Кабінетом Міністрів України у кооперації з Європейським Союзом, кількість мобілізованих до Збройних Сил України перевищить 1 млн. осіб [2].

Після закінчення війни перехід такої кількості військовослужбовців від військової служби до мирного життя може бути досить складним і потребуватиме реінтеграції і реабілітації. Як свідчить досвід країн, в яких проживає значна кількість ветеранів, найбільш комфортним варіантом такого переходу для військовослужбовців, які бажають використати одержані ними навики бойових дій, є подальше їх працевлаштування в приватні воєнні компанії (далі – ПВК). Це дає також значні переваги суспільству, оскільки такі люди є носіями цінного практичного досвіду, який вони можуть передати, їх діяльність в сфері охорони, у тому числі за кордоном в так званих «гарячих точках» є надзвичайно ефективною, що суттєво підвищую рівень захисту бізнесу. При цьому наші захисники матимуть можливість отримувати достойну заробітну плату, держава матиме збільшення податкових надходжень, а також мінімізуються загрози агресивної поведінки з їх боку.

Водночас, чинне законодавство України, на відміну від законодавства США, Канади, Німеччини, Туреччини і багатьох інших країн, не регулює такий вид діяльності, як діяльність ПВК, а створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань вважає кримінально караним.

З огляду на викладене дослідження теми є актуальним.

Стан опрацювання. Питання правового механізму створення ПВК у тому числі, з метою реінтеграції в суспільство військовослужбовців, які перебували в зоні бойових дій, розглядалися Ю. Семенюком, Н. Пацурія, В. Лишенюк, І. Невзоровом, П. Хотенцем та іншими науковцями. Разом із тим, ці питання перебувають в стані наукового опрацювання, переважна більшість досліджень стосується аналізу зарубіжного досліду або здійснені на рівні постановки проблеми.

Метою статті є обґрунтування необхідності розробки в країні правового механізму створення ПВК для реінтеграції в суспільство військовослужбовців, які перебували в зоні бойових дій та дослідження сучасного стану вирішення цього питання.

Викладення основного матеріалу. В сучасному світі відбуваються суттєві зміни в системі безпеки, функції забезпечення якої перебирають на себе суб'єкти приватного права. Фахівці в галузі безпеки констатують активну та ефективну участь ПВК у протидії міжнародному піратству, а також у зонах конфліктів в Афганістані, Іраку, Лівії, Сирії та інших гарячих точках світу. На відміну від розміщення регулярних військ за кордоном ПВК обходиться дешевше і має низку оперативних переваг [3].

У передмові до Документу Монтрё Пауль Зегер, керівник Директорату міжнародного права Швейцарського федерального департаменту закордонних справ, та Філіп Шперрі, директор з питань міжнародного права та співробітництва Міжнародного комітету Червоного Хреста, зазначили: «Сьогодні приватні військові та охоронні компанії у деяких колах розглядаються як невід'ємна складова воєнних операцій. Після закінчення «холодної війни» попит на приватні військові та охоронні компанії настільки зріс, що зараз існує жвава індустрія приватних військових та охоронних компаній, що надає дедалі ширший спектр послуг, причому в деяких компаніях працює набагато більше 10 000 співробітників. З точки зору масштабу та обсягу послуг, що надаються, приватні військові та охоронні компанії сьогодні є абсолютно новим явищем» [4]. Йдеться як про безпосередню участь у збройних конфліктах за кордоном, так і про надання послуг із навчання військовослужбовців практичним навичкам ведення бойових дій, надання інших консалтингових послуг у цій сфері.

Слід зазначити, що ПВК є одним із найкомфортніших роботодавців для учасників бойових дій, які здійснюють перехід від військової служби до цивільного життя. Про це свідчить, зокрема, досвід США, де за даними Департаменту з питань ветеранів у 2023 фінансовому році проживало 18,1 млн ветеранів [5]. Американська компанія «Constellis», що є однією з найбільших у світі ПВК, на своєму офіційному вебсайті інформує: «Ми є найкразим переходом від військового до цивільного життя. Більшість наших працівників – колишні військові та правоохоронці. Ми цінуємо важливі знання, досвід і потенціал наших ветеранів. У зв'язку зі складним обсягом роботи, яку ми виконуємо, ми завжди шукаємо таланти, що мають військовий досвід, щоб перевершити очікування наших клієнтів» [6].

Нині Україна має найбільшу в Європі кількість людей, які мають досвід бойових дій. Військовослужбовці Сил оборони України, які сьогодні успішно протистоять одній із найсильніших армій світу, мають найцінніший, унікальний для Європи досвід і навички поводження з сучасною зброєю, поведінки на полі бою, життєзабезпечення в найскладніших умовах збройного протистояння. Усе це, разом із досвідом командирів щодо визначення, розроблення та реалізації стратегії й тактики ведення бойових дій, може й повинно бути використане надалі для захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз, зокрема й шляхом надання послуг ПВК.

Говорячи про переваги послуг, що надаються ПВК, водночас необхідно акцентувати увагу на необхідності належного правового регулювання їхньої діяльності, що має мінімізувати ризики порушення прав людини під час функціонування збройних приватних структур. Це питання було предметом обговорення на 49 зустрічі ОБСЄ «Форум заради безпеки і співробітництва» 17 червня 2020 року. Представник Міністерства оборони України генерал-майор Вадим Скібіцький у своїй презентації підкреслив, що, визнаючи ефективність діяльності ПВК у гарантуванні безпеки, особливо в гарячих точках, необхідно врегулювати їх діяльність в міжнародному праві. Крім того, на його думку, вільний світ має посилити тиск на Росію та інші країни, що ведуть гібридні війни шляхом застосування ПВК та інших воєнізованих організацій [3].

На міжнародному рівні у 2008 році був узгоджений Документ Montreux, учасником якого на сьогодні є 59 держав, в тому числі й Україна. Цей документ є відображенням консенсусу щодо того, що міжнародне право також застосовується до приватних військових та охоронних компаній і що вони не діють у правовому вакуумі [4]. Важливими документами в цій сфері є Міжнародний кодекс поведінки приватних постачальників послуг безпеки [7] та Матеріали п'ятої сесії міжурядової робочої групи відкритого складу з розробки змісту міжнародної нормативно-правової бази, не визначаючи її характеру, що стосується діяльності приватних військових та охоронних компаній [8].

Для України, створення та функціонування ПВК дозволить:

– забезпечити найкращій перехід від військового до цивільного життя дучасників бойових дій, які бажають після закінчення війни провадити гідно оплачувану діяльність з використанням набутого досвіду та навичок; такий перехід сприятиме соціально-психологічній реабілітації ветеранів, запобіганню девіантній поведінці з їхнього боку;

– збільшить доходи бюджетів за рахунок сплати ПВК податків та інших обов'язкових платежів, що в умовах повоєнної відбудови України є критично важливим для її успішного розвитку та євроінтеграції;

– підвищить рівень безпеки українського бізнесу, захист життя, здоров'я, власності окремих фізичних осіб, зокрема за межами України в державах із низьким рівнем безпеки.

Таким чином легалізація в Україні діяльності ЧВК, здійснюваної під контролем держави на основі принципу верховенства права, Конституції України, міжнародно-правових норм та законодавства ЄС, має суттєві переваги як для України, так і для ЄС.

На сьогодні в Україні відсутній правовий механізм створення та функціонування ПВК. Відповідно до українського законодавства створення будь-яких збройних і воєнізованих формувань є виключною компетенцією держави. Будь-які інші, крім державних, збройні або воєнізовані формування є незаконними, а за їхнє створення передбачено кримінальне покарання відповідно до статті 260 Кримінального кодексу України.

При цьому, як показує практика, в Україні така законодавча заборона та відсутність державного регулювання в цій сфері переводить цей вид затребуваного бізнесу в нелегальний, який існує за своїми правилами, створюючи загрозу для суспільства. Так, у ЗМІ неодноразово порушували питання про наявність фактичних приватних військових компаній на службі в олігархів, як приклади називали компанії «Охоронний холдинг» бізнесмена Рената Ахметова і «Безпека. Охорона. Гарантія» бізнесмена Ігоря Коломойського [9]. Воєнізовані формування, створені проросійськими політичними силами, брали активну участь у розгоні протестувальників у період Євромайдану в Україні наприкінці 2013 – початку 2014 років. Так, у місті Харкові таку функцію виконувало проросійське воєнізоване формування «Оплот», створене на базі одного з бійцівських спортивних клубів. Одним із завдань цього формування було повалення державної влади на території міста Харкова і Харківської області та створення проросійського утворення – так званої Харківської народної республіки [10].

В Україні діє закон «Про охоронну діяльність» [11], який регулює господарську діяльність з охорони власності та окремих осіб. Охоронна діяльність віднесена до ліцензійного виду діяльності, а органом ліцензування, що здійснює контроль за її здійсненням, визначено Міністерство внутрішніх справ України. Разом з тим, спектр послуг, які можуть надаватися відповідно до цього закону, є вкрай вузьким порівняно з традиційними видами діяльності ПВК. Крім того, приватні охоронні компанії не мають права носіння та застосування вогнепальної зброї, що суттєво знижує ефективність їхньої діяльності в Україні, де в умовах війни в населення перебуває величезна кількість незаконної вогнепальної зброї.

Останніми роками в українському суспільстві та політикумі проблематика створення правових засад діяльності ПВК активно обговорюється. Цьому сприяла поява в Україні, починаючи з 2014 року, значної кількості колишніх військовослужбовців, які мали досвід бойових дій у війні проти агресії РФ з використанням підтримуваних нею терористів на Донбасі.

Необхідність і доцільність легалізації в Україні діяльності PMSCs обґрунтовано в наукових публікаціях [12; 13; 14], а також зареєстрованих у Верховній Раді України законопроектах. Так, 5 березня 2018 року було зареєстровано проект закону «Про військово-консалтингову діяльність» [15], який 29 серпня 2019 року було знято з розгляду за ініціативою автора законопроєкту. 04 лютого 2020 року було зареєстровано новий законопроєкт «Про військово-консалтингову діяльність» [16], який отримав негативну оцінку Міністерства оборони України як такий, що не відповідає Конституції [17], його подальший розгляд у Верховній Раді України не проводився.

Унаслідок повномасштабної агресії рф проти України, що триває вже понад два з половиною роки, актуальність розроблення правового механізму створення та функціонування ПВК, насамперед з метою реінтеграції в суспільство сотень тисяч учасників бойових дій, суттєво зросла. 26 квітня 2024 року у Верховній Раді України зареєстровано Проєкт Закону «Про міжнародні оборонні компанії» [18]. У зауваженнях на цей законопроєкт Міністерство оборони України зазначило, що «у запропонованій редакції законопроєкт не узгоджується з Конституцією України, законами України "Про оборону України", "Про розвідку", Додатковими протоколами до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, не враховує рекомендацій, викладених у Документі Монтре, поширеному резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 08.10.2008 № A/63/467-S/2008/636, у якому розкриваються питання міжнародно-правових зобов'язань і передових практичних методів держав щодо функціонування оборонної промисловості» [19].

Слід погодитися з тим, що в Україні не проведене наукове дослідження питань конституційності діяльності ПВК, яке мало б показати види діяльності таких компаній, які відповідають Конституції України. Крім того, під час розроблення механізму правового регулювання створення та функціонування таких компаній необхідно, ґрунтуючись на нормах міжнародного права та законодавства ЄС, передбачити дієвий механізм запобігання порушенням прав людини, захисту життя та здоров'я персоналу, в тому числі з використанням механізмів страхування, правові засади використання, зберігання зброї та інших засобів, підстави для її застосування під час здійснення діяльності компаній. Також, на законодавчому рівні мають бути вирішені питання надання психологічної та медичної допомоги працівникам, попередження дискримінації вразливих груп населення та інші. Важливим аспектом є вирішення питань контролю за діяльністю ПВК, функції якого можуть бути покладені або на Міністерство оборони України, або на новостворений центральний орган виконавчої влади, що здійснюватиме таку діяльність. Ухвалення такого закону вимагатиме комплексного підходу щодо внесення змін та доповнень і до інших законів та підзаконних актів.

Викладене свідчить про те, що в українському суспільстві та політикумі є розуміння необхідності легалізації діяльності ПВК. При цьому до теперішнього часу не розроблено правового механізму такої діяльності, який відповідатиме Конституції України, нормам міжнародного права та законодавству ЄС.

Висновки. Створення та функціонування на основі норм міжнародного права та законодавства ЄС ПВК в Україні з використанням наявного людського потенціалу може стати суттєвим фактором безпеки, забезпечивши при цьому комфортний перехід від військового до мирного життя значної частини українських учасників бойових дій, а також додаткові фінансові надходження до бюджетів України. При цьому недостатньо продумані рішення в цій сфері можуть мати вкрай негативні наслідки. Тож розв'язання непростого завдання створення та функціонування приватних військових компаній потребує серйозних наукових досліджень, які в Україні є вкрай недостатніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ARD Mediathek. Interview mit Wolodymyr Selenskyj in voller Länge. URL: https://www.ardmediathek.de/video/caren-miosga/interview-mit-wolodymyr-selenskyj-in-voller-laenge/das-erste/Y3JpZDovL2Rhc2Vyc3RlLmRlL2NhcmVuLW1pb3NnYS8yNzhiZTg3My 01NTQ w LTQ 5MjYtOTdhMy05YjYxZGVkZTllNjg
2. Програма підтримки економіки. План для реалізації UKRAINE FACILITY 2024-2027. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua.
3. Vadym Skibitskyi. Presentation on "Private military companies and their role in modern regional conflicts." URL: https://vienna.mfa.gov.ua/en/news/vistup-na-temu-privatni-vijskovi-kompaniyi-ta-yih-rol-u-suchasnih-regionalnih-konfliktah
4. The Montreux Document. URL: https://www.eda.admin.ch/ eda/en/fdfa/foreign-policy/international-law/international-humanitarian-law/private-military-security-companies/montreux-document.html#:~:text=The%20Montreux%20Document%20is%20a,humanitarian%20law%20and%20human%20rights.
5. U.S. Department of Veterans Affairs. VETERANS DAY 2023. URL: https://www.data.va.gov/stories/s/Veterans-Day-2023/4gqv-ddx7.
6. Constellis. Commitment to Veterans. URL: https://constellis-wordpress-website.azurewebsites.net/careers/veterans.
7. The Responsible Security Association. The Code. URL: https://icoca.ch/the-code.
8. United Nations. Human Rights Council. Fifth session of the open-ended intergovernmental working group to elaborate the content of an international regulatory framework, without prejudging the nature thereof, relating to the activities of private military and security companies. URL: https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/pms-cs/igwg-index/5th-session-igwg-military.
9. ЧВК в Украине. Мини-армии на службе олигархов. URL: https://mediavektor.org/16686-chvk-v-ukraine-mini-armii-na-sluzhbe-oligarhov.html.
10. Что такое «Оплот»: все, что нужно знать об участниках стрельбы в Харькове. URL: https://24tv.ua/ru/oplot_chto_jeto_harkov_chto_stoit_znat_ob_organizacii_oplot_n1224554.

11. Про охоронну діяльність. Закон України від 22.03.2012 № 4616-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text.
12. Ніно Пацурія, Валентина Лишенюк. Перспективи правового регулювання військово-консалтингової діяльності приватних військових компаній в Україні. *Координата. Модернізація господарського законодавства.* 15.11.2023. URL: https://coordynata.com.ua/ perspektivi-pravovogo-reguluvanna-vijskovo-konsaltingovoi-dialnosti-privatnih-vijskovih-kompanij-v-ukraini.
13. Семенюк Ю. Застосування приватних військових компаній для забезпечення національних інтересів і безпеки держави. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.* Серія: Державне управління. Том 31 (70). 2020. № 2. С. 230–234.
14. Невзоров І.Л., Хотенець П.В. Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.).* Харків: ХНУВС, 2017. С. 212–214.
15. Проект Закону про військово-консалтингову діяльність. № 8093 від 05.03.2018. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63576.
16. Проект Закону про військово-консалтингову діяльність. № 3005 від 04.02.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68041.
17. Урядовий портал. Проект Закону про військово-консалтингову діяльність. URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-viyskovo-konsaltingovu-diyalnist.
18. Проект Закону про міжнародні оборонні компанії. № 11214 від 26.04.2024. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44120
19. Урядовий портал. Проект Закону про міжнародні оборонні компанії. URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-mizhnarodni-oboronni-kompanii’.

УДК 343
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.41

ПОКАРАННЯ ЯК ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КК УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Гритенко О.А.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін?
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Гритенко О.А. Покарання як захід кримінально-правового регулювання права на недоторканність житла: порівняльно-правовий аналіз КК України та деяких зарубіжних країн.

У статті досліджуються один із заходів кримінально-правового регулювання права на недоторканість житла, покарання на підставі українського та зарубіжного законодавства. Здійснено порівняльно-правовий аналіз ст. 162 КК України із відповідними кримінально-правовими нормами кримінальних кодексів таких країн, як Грузія, Республіка Узбекистан, Республіка Таджикистан, Азербайджанська Республіка, Республіка Казахстан, Французька Республіка, Королівство Іспанія. Доведено, що санкції статті КК України та визначених зарубіжних країн мають схожість та відмінність. В українському законодавстві ст. 162 КК України передбачає такі види покарань, як штраф, виправні роботи, обмеженням волі, позбавленням волі. Санкції статей більшості зарубіжних країн також закріплюють такі види покарань, проте мають й такі покарання, що не передбачені українським законодавством (арешт, громадські робити (КК Республіки Казахстан, КК Азербайджанської Республіки)). Штраф, як вид покарання передбачений у більшості статей досліджуваних зарубіжних країн, проте зіставлення та виділення його переваг та недоліків, з наступним запозиченням до КК України, не видається можливим через різні параметри та показники, зокрема одиниці виміру штрафу (фіксована сума чи умовні одиниці, відсотки). Обмеження волі передбачається у санкціях статей КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Казахстан. При цьому у КК Республіки Узбекистан максимальна межа для відповідного виду покарання перевищує строки встановленні у КК України. Покарання у виді позбавлення волі на певний строк, закріплене в усіх санкціях статей зарубіжних країн, проте максимальний розмір цього покарання в українському законодавстві, перевищує строки закріплені у зарубіжних країнах. Поряд із тими покараннями, які закріплені у ст. 162 КК України, у законодавстві зарубіжних країн виявлено такий вид покарання як позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. На підставі зарубіжного досвіду запропоновано зміни до санкції ч. 2 ст. 162 КК України в такому вигляді «2. Ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування, – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 5-ти років».

Ключові слова: досвід, житло, зарубіжні країни, інше володіння, кримінально-правове регулювання, кримінально-правова норма, недоторканість, обмеження волі, покарання, позбавлення волі на певний строк, позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, санкція.

Hrytenko O.A. Punishment as a measure of criminal-legal regulation of the right to inviolability of housing: comparative legal analysis of the Criminal Code of Ukraine and some foreign countries.

The article examines one of the measures of criminal-legal regulation of the right to inviolability of housing, punishment on the basis of Ukrainian and foreign legislation. A comparative legal analysis of Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine with the corresponding criminal-legal norms of the Criminal Codes of such countries as Georgia, the Republic of Uzbekistan, the Republic of Tajikistan, the Republic

of Azerbaijan, the Republic of Kazakhstan, the French Republic, the Kingdom of Spain is carried out. It is proved that the sanctions of the article of the Criminal Code of Ukraine and foreign countries have similarities and differences. In Ukrainian legislation, Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine provides for such types of punishment as a fine, correctional labor, restriction of freedom, imprisonment. The sanctions of the articles of most foreign countries also enshrine such types of punishment, but also have such punishments that are not provided for by Ukrainian legislation (arrest, public affairs (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, Criminal Code of the Azerbaijan Republic)). A fine, as a type of punishment, is provided for in most articles of the studied foreign countries, however, comparison and highlighting of its advantages and disadvantages, with subsequent borrowing in the Criminal Code of Ukraine, is not possible due to various parameters and indicators, in particular the unit of measurement of the fine (fixed amount or conventional units, percentages). Restriction of freedom is provided for in the sanctions of the articles of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. At the same time, in the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, the maximum limit for the corresponding type of punishment exceeds the terms established by the Criminal Code of Ukraine. Punishment in the form of imprisonment for a certain period, enshrined in all sanctions of articles of foreign countries, however, the maximum amount in Ukrainian legislation exceeds the terms enshrined in foreign countries. Along with the punishments that are enshrined in Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine, the legislation of foreign countries has identified such a type of punishment as deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. Based on foreign experience, amendments to the sanction of Part 2 of Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine are proposed in the following form: «2. The same actions committed by an official or with the use of violence or the threat of its use are punishable by imprisonment for a term of two to five years with the deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to 5 years».

Key words: experience, housing, foreign countries, other ownership, criminal law regulation, criminal law norm, immunity, restriction of freedom, punishment, deprivation of freedom for a certain period, deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, sanction.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної правової держави є захист прав і свобод людини і громадянина. Загальновизнано, що тільки проголошення ідеї пріоритету прав людини є малоефективним тому, що не має повноцінного його забезпечення та захисту. Для захисту прав, свобод та законних інтересів особи використовуються методи різних галузей права, зокрема кримінального права. Повною мірою це стосується і такого особистого природного права людини, яким є право на недоторканність житла, що гарантує незалежність і свободу громадянину. Це право, як відомо, закріплено у ст. 30 Конституції України, яка проголошує, що «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». З огляду на це конституційне положення у кримінальному законодавстві передбачається відповідальність за порушення недоторканності житла громадян (ст. 162 КК України). Необхідність кримінально-правового регулювання у механізмі забезпечення недоторканності житла пояснюється важливістю права недоторканність житла. По-перше, таємниця того, що відбувається в житлі, сприяє гармонійному розвитку особистості, оскільки дозволяє людині реалізовувати свої духовні та матеріальні потреби, по-друге, забезпечує фізичну та психічну недоторканність особистості, її власності, а також таємницю особистого, сімейного життя, таємницю листування телефонних переговорів, поштових та інших повідомлень громадян. Порушення недоторканності житла породжує у громадян відчуття страху, незахищеності, дискредитує державу, яка неспроможна забезпечити проголошене право недоторканість житла.

Розкриваючи питання кримінально-правового регулювання права на недоторканність житла важливим є дослідження кримінально-правових заходів, зокрема покарання на підставі положень КК України та зарубіжних країн. Такий аналіз надає можливість запозичення певних положень кримінально-правових норм зарубіжного законодавства для вдосконалення чи коригування кримінально-правового заходу, передбаченого ст. 162 КК України.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням проблем визначення кримінально-правових санкцій чи висвітлення окремих аспектів їх пізнання займались вчені: Баулін Ю.В., Горох О.П., Гуторова Н.О., Мельник М.І., Орловська Н.А., Тацій В.Я., Хавронюк М.І., Хряпінський П.В. та інші. У теорії кримінального права проблема кримінальної відповідальності за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи розглядалася у працях таких науковців, як Ква-

ша О.О., Лихова С.Я., Мельник М.І., Навроцький В.О., Коржанський М.Й., Матишевський П.С. та інших. Проте, в цих дослідженнях приділяється не достатньо уваги особливостям відповідальності за порушення недоторканності житла у кримінальному законодавстві зарубіжних країн, зокрема регламентації покарань (санкцій кримінально-правових норм), як заходу кримінально-правового регулювання права на недоторканність житла.

Отже, **метою наукової статті** є здійснення порівняльно-правового аналізу санкцій кримінально-правових норм КК України та деяких зарубіжних країн, які регулюють право на недоторканність житла, а також на цій підставі вироблення пропозицій щодо вдосконалення санкції ст. 162 КК України.

Виклад основного матеріалу. За Кримінальним кодексом України ст. 162 «Порушення недоторканності житла» закріплює два склади кримінального правопорушення, відповідно до кожного складу (враховуючи тяжкість кримінального правопорушення) законодавцем визначена відповідна санкція (з закріпленими видами та розмірами покарання). А саме до ч. 1 ст. 162 КК України закріплені такі санкції: штраф у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; виправні роботи на строк до двох років; обмеженням волі на строк до 3-х років; до ч. 2 ст. 162 КК України: позбавленням волі на строк від 2-х до 5-ти років [6]. Отже, з огляду на відповідні покарання маємо зазначити, що за ч. 1 ст. 162 КК України передбачається альтернативний вид санкції, за ч. 2 ст. 162 КК України відносно-визначена санкція.

Для подальшого порівняльно-правового аналізу вбачаємо за необхідне звернутися до аналізу санкцій статей, які регулюють право на недоторканість житла в зарубіжних країнах. Так, за КК Грузії ст. 160 «Порушення недоторканості житла або інше володіння» передбачає три склади злочинів, санкції передбачають до ч. 1 – штраф, виправні роботи до 2 років, позбавлення волі до 2 років; до ч. 2 – штраф або позбавлення волі від 1 до 3 років; до ч. 3 – штраф, позбавлення волі від 2 до 5 років із позбавленням права обіймати посади або займатися діяльністю на строк до 3-х років [2, с. 93-94]. КК Республіки Узбекистан санкція ст. 142 «Порушення недоторканості житла громадян» закріплює такі види покарань: виправні роботи до 3-х років, обмеження волі від 2 до 5 років, позбавлення волі до 5 років [6, с. 83]. КК Республіки Таджикистан у ст. 147 «Порушення недоторканості житла» передбачає два склади злочинів. Так, за ч. 1 передбачено покарання: штраф від 1000 до 2000 тисяч показників для розрахунків, позбавлення волі до 2 років; за ч. 2 – позбавлення волі від 2 до 5 років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 5 років або без такого [4, с. 95]. КК Азербайджанської Республіки ст. 157 «Порушення недоторканості житла» має три склади злочинів. Санкції статті передбачають такі види покарань: за ч. 157.1. – штраф у розмірі від 100 до 500 манатів, громадські роботи від 240 до 480 годин, виправні роботи до 1 року; за ч. 157.2. – виправні роботи до 2 років, позбавлення волі до 2 років; за ч. 157.3. – позбавлення волі до 3 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 3-х років [1, с. 125]. КК Республіки Казахстан у ст. 149 «Порушення недоторканості житла» передбачає три склади злочинів, санкції статті передбачають наступні види покарань: за ч. 1 – штраф до 300 місячних розрахункових показників, виправні роботи у тому ж розмірі, громадські роботи до 240 годин, арешт до 75 днів; за ч. 2 – штраф до 2000 місячних розрахункових показників, виправні роботи у тому ж розмірі, обмеження волі до 2-х років, позбавлення волі до 2-х років; за ч. 3 – штраф до 3000 місячних розрахункових показників, виправні роботи у тому ж розмірі, обмеження волі до 3-х років, позбавлення волі до 3-х років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 5-ти років [1, с. 317]. КК Французької Республіки у Розділі 1 «Про посягання на приватне життя» передбачає ст. 226-4, яка закріплює наступні види та розміри покарань: 1 рік тюремне ув'язнення, штраф 15 000 євро [7, с. 134]. У Главі «Про порушення недоторканості житла, приміщень юридичних осіб і приміщень публічних установ» КК Королівства Іспанія передбачає ст. 202, яка закріплює два склади злочинів та визначає такі види та розміри покарань: ч. 1 – позбавлення волі від 6 місяців до 2-х років; ч. 2 – позбавлення волі від 1 до 4-х років, штраф від 6 до 12 місячних ставок [3, с. 107].

Отже, на підставі порівняльно-правового аналізу санкцій статі КК України та визначених зарубіжних країн, маємо зазначити певні положення, які мають схожість та відмінність. Як вже було зазначено, в українському законодавстві, в санкціях до ст. 162 КК України передбачаються штраф, виправні роботи, обмеженням волі, позбавленням волі. Санкції статей більшості зарубіжних країн також закріплюють зазначені види покарань, проте містять й ті, що не передбачені

українським законодавством, зокрема арешт, громадські робити (КК Республіки Казахстан, КК Азербайджанської Республіки) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (КК Грузії, КК Республіки Таджикистан, КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Казахстан).

Окремий інтерес представляють ті покарання, що закріплені як в українському законодавстві, так і в КК зарубіжних країн. Серед інших, маємо зазначити, штраф. Однак зіставити та виділити його переваги та недоліки, з наступним запозиченням до КК України, не видається можливим через різні параметри та показники, зокрема одиниці виміру штрафу – фіксована сума чи умовні одиниці, відсотки. Наступний вид покарання – обмеження волі (передбачається у санкціях статей КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Казахстан). При цьому за КК Республіки Узбекистан максимальна межа для відповідного виду покарання перевищує строки встановленні у КК України. Ще один вид покарання - позбавлення волі на певний строк, передбачений в усіх санкціях статей зарубіжних країн, проте максимальний розмір в українському законодавстві, перевищує строки закріплені у зарубіжних країнах.

Цікавим у порівняльно-правовому досліджені є виявлення у законодавстві більшості досліджуваних зарубіжних країн такого виду покарання, як позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Відповідний вид покарання передбачений у санкціях до кваліфікованих складів, проте у КК України відсутній. Такий підхід законодавця пояснюється тим, що ст. 51 КК України, вказаний вид передбачає у системі покарань та визначає порядок його призначення відповідно ч. 1 ст. 55 КК України, яка встановлює, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років [6]. Ч. 2 ст. 55 КК встановлює умови такого призначення, якими є внутрішнє переконання суду в неможливості збереження за засудженим права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю; особи засудженого; інших обставин справи. При цьому посилання на ч. 2 ст. 55 КК у вироку суду є обов'язковим [9, с. 269]. У випадку коли дане покарання призначається як додаткове покарання, перед судом, який призначає покарання, постає завдання визначити доцільність вибору зазначеного покарання й обґрунтувати цей вибір. У Постанові Пленуму Верховний Суд України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 закріплено, що відповідно до статті 55 КК, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тому разі, коли вчинення злочину було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю. Це покарання призначається в межах, установлених санкцією статті (санкцією частини статті) КК, за якою підсудний визнаний винним, а якщо воно нею не передбачене – у межах, установлених статтею 55 КК України [10]. Проте, як основне покарання воно призначається в тому разі, коли передбачене безпосередньо санкцією статті Особливої частини КК, за якою засуджується особа, а у тому разі, коли цей вид покарання санкцією статті не передбачений, він не може бути призначений як основне покарання, за винятком частини 1 статті 69 КК України.

Маємо зазначити, що за ч. 2 ст. 162 КК України однією із кваліфікованих ознак кримінального правопорушення є вчинення дій службовою особою, що може бути певною умовою неможливості збереження за такою собою права обіймати певні посади та в подальшому виконувати обов'язки, які покладені на неї. Так, Матюшенко О.І. вважає, що «даний вид покарання (і як основне, і як додаткове) повинен призначатися лише у випадках, якщо кримінальне правопорушення було пов'язане з посадою, яку обіймає винний, або з діяльністю, якою така особа займається» [8]. І хоча з відповідних міркувань стає зрозумілим, що такий вид покарання навіть у випадку не закріплення у ч. 2 ст. 162 КК України має достатньою підстав для його призначення судом, проте законодавче визначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певним видом діяльності у ч. 2 ст. 162 КК стане ефективним засобом запобігання кваліфікованого кримінального правопорушення порушуючого недоторканість житла.

Висновки. Отже, на підставі проведеного порівняльно-правового аналізу кримінально-правових заходів, зокрема покарання на підставі положень КК України та зарубіжних країн, маємо можливість зробити наступні узагальнення. Санкції статей у кримінальному законодавстві біль-

шості розглянутих зарубіжних країн закріплюють такі види покарань за незаконне проникнення до житла які є і в аналогічній нормі КК України, проте на відміну мають й такі покарання, що не передбачені українським законодавством (арешт, громадські робити (КК Республіки Казахстан, КК Азербайджанської Республіки)). Штраф, як вид покарання передбачений у більшості досліджуваних статей зарубіжних країн, проте зіставлення та виділення його переваг та недоліків, з наступним запозиченням до КК України, не видається можливим через різні параметри та показники, зокрема одиниці виміру штрафу (фіксована сума чи умовні одиниці, відсотки). Обмеження волі передбачається у санкціях статей КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Казахстан. При цьому у КК Республіки Узбекистан максимальна межа для відповідного виду покарання перевищує строки встановленні у КК України. Покарання у виді позбавлення волі на певний строк, закріплене в усіх санкціях статей зарубіжних країн, проте максимальний розмір в українському законодавстві, перевищує строки закріплені у зарубіжних країнах. Поряд із тими покараннями, які закріплені у ст. 162 КК України, у законодавстві зарубіжних країн виявлено такий вид покарання як позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

На підставі вивчення зарубіжного досвіду пропонується до санкції ч. 2 ст. 162 КК України внести такі зміни:

«2. Ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування ,

– караються позбавленням волі на строк від двох до п’яти років *з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до п’яти років».*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан під ред. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову. Т.В. Руденко. К.: ОВК, 2016. 490 с.
2. Кримінальний кодекс Грузії / Переклад на українську мову. Т.В. Руденко; під заг. ред. О.В. Коротюк. К.: ОВК, 2021. 254 с.
3. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову О.В. Лішевської. Київ: ОВК, 2017. 284 с.
4. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан / переклад Станіч В.С.; під ред. О.В. Коротюк. К.: ОВК, 2021. 288 с.
5. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан / під ред. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову. О.В. Іванов. К.: ОВК, 2019. 194 с.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 15.09.2024).
7. Кримінальний кодекс Французької Республіки, під ред. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову Станіч В.С. К.: ОВК, 2017. 348 с.
8. Матюшенко О.І. Проблемні питання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колаборацію діяльність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 110–119.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Ч. 1: Загальна частина. Київ: Форум, 2001. 386 с.
10. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/ v0007700-03 (дата звернення 18.09.2024).

УДК 343.326
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.42

ТЕРОРИЗМ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПОНЯТТЯ

Давидов Д.Г.,
викладач кафедри кримінального права та кримінології
ННГІ НА СБ України
ORCID: 0009-0006-6552-7163
e-mail: urch2905and@gmail.com

Давидов Д.Г. Тероризм: історичні витоки і генеза кримінально-правового поняття.

У науковій статті досліджується блок питань, пов'язаних з історичним розвитком та генезою кримінально-правового поняття тероризму, починаючи від його перших проявів у давні часи до сучасного періоду. Автор акцентує увагу на еволюції тероризму як суспільного явища, яке зазнало значних трансформацій, перетворившись із інструменту жорсткого державного управління на ефективний засіб боротьби проти урядових структур у різних країнах. У статті розкриваються як методи, так і форми тероризму, які трансформувались із часом, і зокрема вплив глобалізації на сучасні прояви тероризму.

Окрему увагу приділено кримінально-правовим аспектам тероризму в контексті національного та міжнародного законодавства. Автор аналізує роль українського законодавства у протидії терористичним актам, зокрема законодавчі ініціативи України щодо боротьби з тероризмом та її приєднання до міжнародних антитерористичних документів. Досліджуються положення Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та відповідні статті Кримінального кодексу, що регулюють відповідальність за терористичні дії. Водночас наголос зроблено на необхідності законодавчого вдосконалення цих норм.

Проаналізовано та висвітлено авторські позиції українських та зарубіжних науковців щодо наукового осмислення феномену тероризму та його антисуспільних проявів і юридичних ознак.

У статті також подано порівняльний аналіз заходів протидії тероризму в деяких країнах світу. Аналізується важливість уніфікованого підходу до визначення термінів, пов'язаних із тероризмом, і необхідність чіткого розмежування понять «терористичний акт», «терористична організація», «тероризм» для ефективнішої кримінально-правової оцінки цих злочинів.

Наголошено на складності сучасних форм тероризму, які відзначаються широкою сферою протиправної діяльності, добре налагодженою міжнародною координацією, відсутністю чітких державних кордонів та значною матеріальною підтримкою. Підкреслюється важливість розробки нових юридичних та практичних механізмів протидії тероризму, які відповідатимуть сучасним викликам та загрозам, водночас не порушуючи основні гарантовані права і свободи людини і громадянина.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, кримінальне правопорушення, суспільна небезпека, генеза, історико-правовий аналіз, світовий правопорядок.

Davydov D.G. Terrorism: historical origins and genesis of the criminal-legal concept.

The scientific article examines a group of issues related to the historical development and genesis of the criminal law concept of terrorism, starting from its first manifestations in ancient times to the modern period. The author focuses on the evolution of terrorism as a social phenomenon that has undergone significant transformations, turning from an instrument of strict state management into an effective means of fighting against government structures in various countries. The article reveals both methods and forms of terrorism that have transformed over time, and in particular the impact of globalization on modern manifestations of terrorism.

Particular attention is paid to criminal legal aspects of terrorism in the context of national and international legislation. The author analyzes the role of Ukrainian legislation in countering terrorist

acts, in particular, legislative initiatives of Ukraine in the fight against terrorism and its accession to international anti-terrorist documents. The provisions of the Law of Ukraine "On Combating Terrorism" and the corresponding articles of the Criminal Code regulating liability for terrorist acts are being studied. At the same time, emphasis is placed on the need for legislative improvement of these provisions.

The author's positions of Ukrainian and foreign scientists regarding the scientific understanding of the phenomenon of terrorism and its antisocial manifestations and legal features are analyzed and highlighted.

The article also provides a comparative analysis of counter-terrorism measures in some countries of the world. The importance of a unified approach to the definition of terms related to terrorism and the need to clearly distinguish the concepts of "terrorist act", "terrorist organization", "terrorism" for a more effective criminal law assessment of these crimes are analyzed.

Emphasis is placed on the complexity of modern forms of terrorism, which are characterized by a wide range of illegal activities, well-established international coordination, the absence of clear state borders, and significant material support. The importance of developing new legal and practical mechanisms for combating terrorism, which will meet modern challenges and threats, while not violating the basic guaranteed rights and freedoms of a person and a citizen, is emphasized.

Key words: terrorism, terrorist act, criminal offense, public danger, genesis, historical and legal analysis, world legal order.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку української державності, коли загрози для державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності набули історично безпрецедентних масштабів, постає нагальна потреба в адекватній державній протидії небезпечним антидержавним проявам. Саме злочинність терористичного характеру залишається однією з найбільших загроз для національної та громадської безпеки в умовах війни. Проблематика нейтралізації та протидії організованим злочинним групам з терористичними намірами є актуальною на сучасному етапі розвитку державності. Відповідно, ефективне застосування положень національного законодавства, передусім кримінального, яке передбачає відповідальність за злочини терористичних організацій, має ключове превентивне та політичне значення. Ба більше, антитерористична діяльність України демонструє світовому співтовариству нашу послідовну відданість ідеям демократії, миру, безпеки, захисту прав і свобод людини і громадянина, загалом світового правопорядку.

До слова у преамбулі Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, ратифікованої в 2006 р., безпосередньо закріплено декларативну норму про те, що терористичні злочини та злочини, викладені в цій Конвенції, незалежно від того, хто їх учинив, за жодних обставин не є виправданими міркуваннями політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного або іншого подібного характеру. Також у цьому документі наголошено, з одного боку, на необхідності посилити боротьбу з тероризмом, уживаючи всіх заходів для недопущення терористичних злочинів і для боротьби з ними, а з іншого – на необхідності поважати принцип верховенства права, демократичні цінності, права й основні свободи людини, а також інші положення міжнародного права і зокрема, у відповідних випадках, міжнародного гуманітарного права. Отже, ці приписи, які є юридично зобов'язуючими і для України як активної учасниці європейської безпекової спільності, підкреслюють потребу дотримуватись важливого балансу між необхідністю активно протидіяти проявам тероризму, з одного боку, та необхідністю дотримуватись основних прав і свобод людини і громадянина, з іншого боку.

Стан опрацювання проблематики. Питанням кримінально-правової характеристики тероризму, протидії цьому суспільно небезпечному явищу, кримінальної відповідальності за злочини терористичної спрямованості , а також історико-правовим питанням розвитку тероризму як антисуспільного феномену присвятили свої дослідження зокрема такі науковці: А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, В.С. Зеленецький, В.С. Канцір, С.В. Клименко, В.О. Навроцький, О.С. Попович, В.П. Тихий, П.Л. Фріс, Г.О. Чорний, О.В. Шамара.

Також вагомий внесок у вивчення окресленої проблеми в аспекті протидії тероризму, злочинам, вчиненим у співучасті, та злочинам проти громадської безпеки зробили Ю.В. Абакумова, П.П. Андрушко, Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.О. Глушков, В.К. Грищук, О.О. Кваша, О.М. Костенко, М.І. Панов, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський та деякі інші.

Метою статті є з'ясування історичних витоків дослідження генези тероризму як окремого кримінально-правового поняття.

Виклад основного матеріалу. У сучасному розумінні «тероризм» є поняттям безперечно складним, комплексним, таким, що пересічному українцю сигналізує про масштабну та небезпечну для багатьох осіб протиправну поведінку.

У такому важливому в сучасних умовах програмному документі, як Стратегія національної безпеки України, поняття «тероризм» вжито декілька разів у суміжних контекстах. Там зазначено: сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму; Україна, прагнучи зміцнити заснований на демократичних нормах і цінностях міжнародний порядок, бере активну участь у протидії тероризму; пріоритетними завданнями правоохоронних та інших державних органів відповідно до їх компетенції є, серед іншого, запобігання, виявлення та припинення проявів тероризму. Таким чином, у Стратегії національної безпеки нашої держави проблематика протидії проявам терористичної діяльності має особливе значення, вона перебуває в центрі уваги держави.

Своєю чергою, до завдань Служби безпеки України профільний закон відносить зокрема попередження, виявлення, припинення та розкриття тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України (ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України», ст. 19 Закону України «Про національну безпеку України»).

Тероризм як політичне, протиправне явище має глибоке історичне коріння. Латинське слово «terroro» означає «страх» або «жах» [1]. Водночас, потрібно визнати, що сучасне розуміння тероризму суттєво еволюціонувало з часом.

Вітчизняна авторка І.Р. Серкевич пише, що основними напрямами наукових розвідок у цій сфері протидії тероризму виступає не лише вивчення історії тероризму, а й такі напрями як: загальнотеоретичні дослідження походження тероризму; аналіз політичної складової тероризму; вивчення соціально-філософських і соціально-психологічних аспектів тероризму; кримінально-правові та кримінологічні дослідження тероризму та протидії йому [2, с. 9]. Отже, як бачимо, історико-правова складова феномену тероризму тут змістовно пов'язана з вивченням цієї проблематики в інших галузях суспільних науках.

Український дослідник С. Маделик ґрунтовно дослідив історичні витоки та еволюцію тероризму в науковій статті. Він пише: оскільки страх є одним із найсильніших людських почуттів, яке виникає при зіткненні з невідомим, незрозумілим або загадковим, то з часом страх став використовуватися як інструмент для утримання влади, а терор перетворився на особливий метод політичної боротьби. Автор додає, що однією з перших терористичних груп в історії була добре організована секта сікаріїв, яка діяла в Палестині у 66–73 роках н. е. Її назва походить від короткого меча (сіки), який легко можна було приховати під одягом – улюбленої зброї членів угруповання. Тактика сікаріїв була спрямована на дії під час масових зібрань, де щільність натовпу та хаос дозволяли їм завдавати смертельні удари непомітно. Вони використовували так звану «темряву натовпу» як ідеальне середовище (обстановку) для здійснення терористичних актів [3, с. 329].

Західні історики права також посилаються на античний період як час зародження проявів тероризму: акти насильства, які відповідають більшості визначень тероризму, приблизно такі ж давні, як власне злочин і війна. Ще до створення суверенних національних держав битви між людьми за захист своїх племен і територій або завоювання інших часто переходили межу, щоб завдати шкоди цивільному населенню. Серед найдавніших зареєстрованих подібних актів були дії, пов'язані із завоюванням Юдейського царства та руйнуванням храмів в Єрусалимі Навуходоносором, правителем Вавилона, у шостому столітті до н. е. Вбивства римських імператорів – Юлія Цезаря в 44 р. до н. е., Калігули в 41 р. н. е., Гальби в 68 р. н. е., Доміціана в 96 р. н. е., Коммода в 193 р. н. е., часто наводяться як інші приклади ранніх актів тероризму [4, с. 51–55]. Хоча на мій погляд, використовуючи сучасну кримінально-правову термінологію, то були радше посягання на життя державного діяча у зв'язку з їх державною діяльністю (як це передбачено ст. 112 КК України).

Власне термін «тероризм» уперше набув поширення під час Французької революції (1793-1794 рр.) для опису політики «режиму терору», яку проводив уряд на чолі з Максиміліаном Робесп'єром. Метою терору було примусити населення підкорятися через насильницькі дії, включаючи страти без суду та розправи з противниками революції. Таким чином, на відміну від його сучасної інтерпретації, слово «терор» тоді стосувалося дій уряду, спрямованих на придушення опору з боку опозиції. Терор використовувався для ліквідації контрреволюційних елементів серед населення, порятунку Франції від анархії та військової поразки, придушення збагачення та нажи-

ви. Робесп'єр, радикальний лідер, не нехтуючи використанням терору для знищення політичних ворогів, говорив, що «Терор – це не що інше, як справедливість, швидка, сувора й непохитна». Під час терору у Франції приблизно було страчено близько 12 тис. осіб [5, с. 194–198]. Очевидно, що то було діаметрально протилежне від сучасного значення тероризму.

Пізніше, уже в XIX столітті, термін «тероризм» почав асоціюватися з антидержавними групами, які використовували насильницькі методи для досягнення своїх політичних цілей. Прикладом може бути діяльність анархістів та націоналістичних рухів, які вдавалися до насильства та замахів.

Так, наприклад (а прикладів тоді було чимало), 13 березня 1881 р. у Санкт-Петербурзі відбувся найгучніший у XIX столітті терористичний акт в Російській імперії. Тоді членами організації «Народна воля» був вбитий, після низки попередніх невдалих замахів, російський імператор Олександр II. Фактичні обставини тієї події полягали в такому. Згідно із планом, міна була закладена під проїжджою частиною вулиці, де мав проїхати імператорський кортеж, а у випадку, якби вона не спрацювала, то четверо народовольців повинні були кинути під карету бомби. Незважаючи на те, що, коли в день теракту Олександр II повертався з Манежу до Зимового палацу, він змінив маршрут, терористи встигли перегруповатись і неподалік Театрального мосту один із змовників, Микола Рисаков, за сигналом помічниці кинув бомбу під коней імператорської карети. Попри потужний вибух цар не постраждав, однак коли він вийшов із карети, щоб подивитись на затриманого Рисакова, інший непомічений охороною змовник, Гнат Гриневицький, що стояв неподалік, кинув під ноги царю другу бомбу. Пораненого Олександра II перевезли до Зимового палацу, де він через годину помер, практично одночасно із пораненим власним вибухом Гриневицьким [6].

Також у 1865 р. у Сполучених Штатах розпочав свою діяльність «Ку-клукс-клан» (англ. Ku Klux Klan, скорочено – ККК) – це термін позначає декілька расистських та терористичних організацій в США, здебільшого на півдні. З цією організацією пов'язують появу сумнозвісного та поширеного поняття «Суд Лінча». Показово, що чимало відомих американських істориків схильні вважати «Ку-клукс-клан» саме терористичною організацією [7].

Згодом, у XX столітті тероризм набув нового змісту та масштабів, зокрема через діяльність різних політичних, релігійних і сепаратистських угруповань. Тероризм став розглядатися як метод ведення війни або тиску на держави, зокрема через атаки на цивільних осіб, знищення або пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури.

Про те, наскільки руйнівним у світовому масштабі може бути акт тероризму, свідчить наступний широко відомий і часто згадуваний кейс. 28 червня 1914 р. Гаврило Принцип, молодий сербський націоналіст і прихильник таємної групи «Чорна рука», яка бажала створити Велику Сербію, убив у Сараєво ерцгерцога Австрії та законного спадкоємця Франца Фердинанда та його дружину. Ця подія викликала «ефект доміно» оборонних альянсів, створених у передвоєнні роки, що призвело до Першої світової війни або «тотальної війни», яка безповоротно змінила обличчя тероризму на наступні епохи. У той час як революційна політика на місцевому рівні продовжувала бурхливо розвиватись протягом усього XIX ст., постійна наявність і використання винятків щодо «політичних злочинів» як підстав, на яких держави могли відмовляти іншим державам у запитах про екстрадицію осіб, підозрюваних у скоєнні насильницьких злочинів з різних ідеологічних, релігійних або політичних мотивів, підкреслювали труднощі, пов'язані з розмежуванням власне злочинів, пов'язаних із тероризмом, та загальнокримінальних злочинів. Ці питання щодо правильного встановлення юридичної природи протиправних посягань залишаються актуальними до сьогодні [8].

Уже в сучасному міжнародно-правовому аспекті потрібно зауважити про таке. Після подій 11 вересня 2001 р. тероризм перетворився на головну глобальну загрозу, і боротьба з ним отримала уже міжнародний вимір. Тероризм почав розглядатись як масштабна загроза міжнародному правопорядку, як загроза для світової спільноти загалом, а не для якоїсь окремої держави. Поняття тероризму почало включати не тільки дії окремих груп, але й використання насильства для досягнення ідеологічних або релігійних цілей. Діяльність радикального ісламістського руху «Талібан» є прикладом останнього.

Як справедливо зауважує В. Павленко, за останні декілька десятиліть проблема тероризму набула світового масштабу. Боротьба з ним активно ведеться на міжнародному рівні, адже терористичні злочини не мають кордонів та становлять загрозу міжнародному миру та безпеці, основоположним загальнолюдським цінностям [9, с. 200].

Якщо говорити про сучасний етап національної та міжнародної протидії терористичним злочинам, то тут потрібно враховувати, що ключовими напрямами протидії тероризму українські науковці пропонують визнавати такі: створення міжнародної правової бази як найважливішої умови для здійснення скоординованих і результативних антитерористичних дій; формування міжнародних антитерористичних центрів для боротьби з тероризмом; активізація роботи, яка перешкоджає процесу вербування мирного населення до лав бойовиків; відкриття нових експертних майданчиків для впровадження провідних кримінальних і процесуальних стандартів у систему антитерористичного правосуддя країн, що мають високі показники терористичної активності [10, с. 73].

Також сьогодні ми є свідками зростання проявів тероризму, який базується на релігійній та етнічній ненависті. Сьогодні небезпеку становлять не лише бойовики, які беруть участь у збройних конфліктах, а й, наприклад, радикальні ісламські проповідники, зокрема войовничого напряму. Вони пройшли навчання в ісламських закладах Саудівської Аравії, Пакистану та Єгипту і були завербовані ісламістами. До слова Державний департамент США адмініструє перелік офіційно визнаний у Сполучений Штатах перелік іноземних терористичних організацій (англ. – Foreign Terrorist Organizations, далі – ІТО). До нього включаються (або виключаються) іноземні організації, визначені Державним секретарем відповідно до розділу 219 федерального Акту про імміграцію та громадянство. Процедура визнання ІТО має вирішальну роль у боротьбі з тероризмом та є ефективним засобом припинення підтримки терористичної діяльності та тиску на групи, щоб вони припинили терористичну активність. Всю аналітичну та підготовчу роботу в цьому напрямі здійснює спеціальний підрозділ у складі Держдепу – контртерористичне бюро. Цей департамент відіграє провідну роль у розробці скоординованих стратегій і підходів до боротьби з тероризмом за кордоном і забезпечує співпрацю міжнародних партнерів у боротьбі з тероризмом [11].

Цілком очевидно, що з огляду на високо мінливу природу тероризму, на історичну еволюцію цього явища, форми та способи боротьби з тероризмом необхідно постійно розвивати і вдосконалювати, зокрема з активним використанням технологій спостереження та опрацювання великих масивів інформації.

Таким чином, поняття «тероризм» має історичне підґрунтя, починаючи від інструменту державного управління в формі жорсткої сили і до форми асиметричної боротьби проти державних структур.

Далі до питання про юридичний зміст розглядуваного поняття. Так, у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» 2003 р. тероризм визначено як суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Цю дефініцію важко визнати кримінально-правовою з огляду на її загальний описовий зміст; це поняття має радше кримінологічний (або соціологічний) контекст. До того ж тут немає важливого змістовного зв'язку між актом тероризму та власне метою осіб, які цей акт вчиняють. Така мета, нагадаю, закріплена законодавцем у диспозиції ст. 258 КК України – «впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою». Тобто йдеться не просто про погрози, вбивства, підпали знищення майна цивільного населення, а ці дії для реалізації особливої мети – своєрідного «меседжу» до влади і громадськості, який полягає у просуванні суспільно-політичних, релігійних, інших поглядів терориста.

Погоджуюсь із тезою про те, що для науково коректного визначення тероризму потрібно усвідомлювати, що за своїм характером це діяння є насильством особи чи групи осіб стосовно іншої особи чи групи осіб; тероризм у будь-якому прояві – це завжди злочин; існує тісний зв'язок тероризму з політикою (він, як правило, має політичну мету і ґрунтується на політичних мотивах); кінцевим адресатом терористичних діянь є учасники (суб'єкти) політичного життя у відповідній державі, регіоні чи світі; мета тероризму – спричинити страх у суспільстві, залякування і відповідних суб'єктів, і населення загалом [12, с. 9].

Не менш складним завданням є визначення змісту кримінально-правового поняття «терористичний акт». Із одного боку, законодавець начебто розкрив це поняття безпосередньо в дispo-

зиції ст. 258 КК України, де зазначено: «терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою». Тобто тут офіційно розкриваються ознаки акту тероризму, законодавець перерахував види протиправних дій, а також показав, із якою метою такі дії можуть вчинятись. Ці ознаки терористичного акту будуть докладно розглянуті мною в одній із наступних публікацій.

Розмірковуючи над проблематикою встановлення специфічних ознак тероризму, що дозволяють відрізняти його від суміжних загальносоціальних і загальнокримінальних категорій, О.В. Хаваліц звертає увагу на те, що в наукових джерелах пропонується близько 200 визначень тероризму за відсутності єдності думок з питань розуміння його сутності, його суб'єктів, цілей та мотивів. Проблема, зауважує дослідниця, тут полягає не тільки в нечіткості визначення тероризму в науці та законодавстві, а й у складності й мінливості даного явища, відсутності єдиного підходу до його розуміння. Це багато в чому обумовлено різноманіттям його проявів як виду екстремізму (державний, міжнародний, політичний та ін.), а також тим, що об'єктивно тероризм – досить складне, динамічне й багатопланове соціально-правове явище [13, с. 24].

Справді, ознайомлення з працями вітчизняних науковців демонструє, що запропоноване законодавцем визначення терористичного акту є далеким від однозначності, тут є певні змістовні пробіли. Відповідно, у наукових джерелах пропонуються різні за змістом підходи до тлумачення цього вихідного поняття.

Так, наприклад, О.С. Попович у дисертаційному дослідженні на тему «Терористичний акт: поняття, склад злочину, кваліфікація» пропонує таку авторську дефініцію поняття «терористичний акт»: терактом є застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу або іншого загальнонебезпечного діяння, спрямованого на залякування населення або окремої соціальної групи, що створило небезпеку для життя або здоров'я людей, заподіяння майнової шкоди у значному розмірі чи настання інших тяжких наслідків, вчинене з метою дестабілізації діяльності державних органів, установ, підприємств, організацій, органів місцевого самоврядування або громадських об'єднань, або примушування органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, чи юридичних осіб, чи окремих соціальних груп, які не є юридичними особами, до вчинення певних дій або до відмови від їх вчинення [14, с. 5]. Порівняння обох дефініції свідчить про їхню принципову схожість – дисертантка лише уточнює окремі ознаки терористичного акту або замінює певні поняття на синоніми.

Нарешті вітчизняний криміналіст В.П. Ємельянов, який протягом багатьох років всебічно та ретельно розробляв проблематику злочинів терористичної спрямованості, дійшов обґрунтованого висновку про доцільність викладення диспозиції ст. 258 КК України в наступній редакції: «Терористичний акт, тобто вчинення або погроза вчинення вибуху, підпалу чи інших загальнонебезпечних дій, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування України, інших держав, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами». Запропонована редакція ст. 258 КК України, на думку її автора, дозволить найбільш повно відбити в ознаках цього складу злочину ті властивості, що притаманні терористичному акту в реальній дійсності, та здійснити чітке відмежування цього складу злочину від суміжних складів злочинів [15, с. 243-244].

Зі свого боку зазначу, що аналіз чинного поняття терористичного акту та його перспективних версій є надзвичайно важливим питанням, яке потребує окремого ретельного дослідження.

Висновки. Протягом двох останніх тисячоліть, як було продемонстровано в статті, тероризм як суспільно небезпечне явище істотно еволюціонувало і сьогодні асоціюється з діяльністю окремих організацій (угруповань) або окремих осіб – терористів, які підтримують діяльність та цілі таких організацій. Відстежуючи історичний розвиток тероризму, можна чітко дослідити еволюцію та вдосконалення його методів, форм і структур. У XXI ст. тероризм став невід'ємною части-

ною політичних та економічних процесів у світі, фактично перетворившись на один із ключових безпекових факторів сучасних міжнародних відносин. Як характеристики тероризму на сучасному етапі, цей протиправний феномен відзначається широким масштабом, не має чітких державних кордонів, володіє добре налагодженою координацією між міжнародними терористичними центрами й організаціями, а також отримує значну матеріальну підтримку.

Окремого наукового осмислення, із активним залученням напрацювань правозастосовної практики в цьому напрямі, потребує питання юридично коректного визначення понять «тероризм», «терористичний акт», «терористична організація» на сучасному етапі. Установлено, що офіційні джерела та наукові коментарі містять такі дефініції, однак вони, по-перше, на дають вичерпного розуміння протиправної природи та форм тероризму, а по-друге, закріплені в них ознаки є різними, вони не «синхронізовані» між собою або, в кращому випадку, дозволяють лише схоже тлумачення. Це суттєво ускладнює відмежування кримінальних правопорушень терористичної спрямованості від суміжних деліктів. Як висновок: потрібна обґрунтована, виважена уніфікація юридичних термінів, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кульчицький С.В., Примаченко Я.Л. Терор і тероризм. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm (дата звернення: 11.10.2024).
2. Серкевич І.Р. Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 215 с.
3. Маделик С.М. Історичні витоки та еволюція тероризму. *Проблеми міжнародних відносин*: Зб. наук. пр. 2010. Вип. 1. С. 327–339.
4. Forst B. A Brief History of Terrorism. In: *Terrorism, Crime, and Public Policy.* Cambridge University Press; 2008. P. 43–72.
5. Erlenbusch, V. Terrorism and revolutionary violence: the emergence of terrorism in the French Revolution. *Critical Studies on Terrorism*. 2015. № 8(2). P. 193–210. URL: https://doi.org/10.1080/17539153.2015.1049842.
6. Максимова М. Замах на Олександра II. *Цей день в історії.* URL: https://www.jnsm.com.ua/h/0313P/ (дата звернення: 11.10.2024).
7. Ku Klux Klan America's First Terrorists Exposed. Edited by P. O'Donnell. Idea Men Productions, 2006. 334 p.
8. Terrorism in the nineteenth century. United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-1/key-issues/terrorism-in-19th-century.html (дата звернення: 11.10.2024).
9. Павленко В. Вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з тероризмом. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 11. С. 200–204.
10. Конопельський В.Я. До питання про зарубіжний досвід організації протидії міжнародному тероризму. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 3. С. 70–73.
11. Foreign Terrorist Organizations. *U.S. Department of State.* URL: https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations (дата звернення: 11.10.2024).
12. Серкевич І.Р. Кримінологічні детермінанти та кримінально-правова протидія тероризму: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 215 с.
13. Хаваліц О.В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні кримінальних правопорушень терористичного характеру: дис. … канд. юрид. наук. Луцьк, 2016. 232 с.
14. Попович О.С. Терористичний акт: поняття, склад злочину, кваліфікація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 20 с.
15. Ємельянов В.П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи вдосконалення складу злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2015. № 1(4). С. 233–244. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8df52576-dd3f-4ca4-9e91-4cb49ff46390/content (дата звернення: 11.10.2024).

УДК: 343.2:351.713 (477) (075.8)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.43

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАХОДІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТА ПОРУШЕННЮ МИТНИХ ПРАВИЛ

Допілка В.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету

Загороднюк С.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Одеського Міжнародного гуманітарного університету

Допілка В.О., Загороднюк С.О. Ефективність заходів щодо протидії контрабанді та порушенню митних правил.

Сучасні умови ставлять завдання розвитку всього суспільства для запобігання негативних процесів, що спостерігаються в державі.

Попередження правопорушень як кримінального, так і адміністративного характеру являє систему заходів, передбачених Законом, метою якої є недопущення спричинення шкоди право охоронюваним інтересам. Такі заходи здійснюють різноманітні державні органи, серед яких необхідно виокремити органи державної влади, які спрямовують та контролюють цю діяльність.

Заходи щодо попередження кримінальних правопорушень здійснюють правоохоронні, судові органи та інші органи державної влади, які закладають основи цієї діяльності, її напрямки, забезпечують контроль за її виконанням.

Протидія порушенням митного законодавства покладається на митні органи України. Діяльність Митної Служби пов'язана з необхідністю отримання інформації про безпеку державного кордону, про осіб, які перетинають кордон, про переміщувані предмети, що забезпечує Служба безпеки України.

Державна правоохоронна політика реалізується не лише через діяльність правоохоронних органів, а також через систему правозахисних органів державної влади. До них належать: інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також адвокатура, нотаріат.

Специфікою діяльності правоохоронних органів є поєднання правоохоронної функції з організаційно-управлінськими, контрольно-перевірковими функціями.

Центральне місце у попередженні та виявленні правопорушень, пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон України, належить Митній службі. Державна Митна Служба України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує державну митну політику, організовує функціонування митної системи, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе відповідальність за її стан і розвиток. Митна Служба діє у супроводі військових прикордонних формувань, що забезпечує ефективність завдань щодо попередження та виявлення контрабанди та митних правопорушень.

Робиться висновок про необхідність активізації наукового тлумачення положень міжнародних конвенцій і норм внутрішньодержавного законодавства у протидії контрабанді і митним правопорушенням у сучасних умовах.

Кримінальне законодавство розвивається у напрямку посилення відповідальності, а також визнання контрабанди кримінальним правопорушенням з урахуванням вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України. Вид предмета, який переміщується, передвизначає кваліфікацію правопорушення.

Ключові слова: протидія контрабанді та порушенню митних правил, кримінальна та адміністративна відповідальність, міжнародна конвенція, правоохоронні, правозахисні та судові органи, система митних органів, запобігання та припинення правопорушень.

Dopilka V.O., Zagorodnyuk S.O. Efficiency of measures to combat smuggling and violation of customs rules.

Implementation of the State policy in the activities of the Customs Service is carried out through the system of law enforcement, human rights and judicial authorities. Counteraction to violations of customs legislation is entrusted to the customs authorities of Ukraine. The activities of the Customs Service are associated with the need to obtain information on the security of the state border, on persons crossing the border, and on the items being transported, which is provided by the Security Service of Ukraine.

The state law enforcement policy is implemented not only through the activities of law enforcement agencies, but also through the system of human rights bodies of state power. These include the institution of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, as well as the bar and notary.

The specificity of law enforcement agencies is the combination of law enforcement functions with organizational, managerial, control and inspection functions.

The Customs Service plays a central role in preventing and detecting offenses related to the movement of goods across the customs border of Ukraine. The State Customs Service of Ukraine is a central executive body that ensures the state customs policy, organizes the functioning of the customs system, manages the area of management entrusted to it, and is responsible for its condition and development. The Customs Service is accompanied by military border guard units, which ensures the effectiveness of its tasks in preventing and detecting smuggling and customs offenses.

Criminal legislation is evolving to increase liability and recognize smuggling as a criminal offense, taking into account the value of goods moved across the customs border of Ukraine. The type of the transported goods determines the qualification of the offense.

Key words: counteraction to smuggling and violation of customs rules, criminal and administrative liability, international convention, law enforcement, human rights and judicial authorities, customs system, prevention and suppression of offenses.

Постановка проблеми. В статті розглядаються проблемні питання щодо ефективності заходів у протидії, запобіганні, виявленні та припиненні контрабанди і митних правопорушень. Особливе місце відводиться удосконаленню законодавства та діяльності суб'єктів запобігання і припинення кримінальних і митних правопорушень, поєднаних з переміщенням товарів через митний кордон України.

Метою є дослідження нормативного визначення контрабанди та порушення митних правил, а також характеристики у системі органів та осіб, які здійснюють їх попередження та припинення.

Стан опрацювання проблематики: Дослідженням питань проблеми займались наступні вітчизняні вчені, а саме: Додін Є.В., Ківалов С.В., Кравченко О., Омельчук О.М., Паламарчук Г.В., Пашко П.В., Процюк О.В., Стрельцов Є.Л.

Виклад основного матеріалу. Протидія контрабанді та митним правопорушенням є найважливішим завданням щодо забезпечення безпеки України. Центральне місце серед заходів щодо забезпечення припинення вказаних негативних явищ займає Закон.

В Україні прийнятий Закон щодо посилення боротьби з цими правопорушеннями, у відповідності з яким внесені суттєві зміни у Кримінальний кодекс України, а саме: контрабанда культурних цінностей та зброї (ст. 201 КК), контрабанда товарів (ст. 201-3 КК), контрабанда підакцизних товарів (ст. 201-4 КК) [1]. Кримінальний закон України криміналізував вищевказані протиправні дії і, таким чином, посилив відповідальність за їх вчинення. При відсутності ознак вказаних кримінальних правопорушень настає адміністративна відповідальність.

Ефективність заходів щодо попередження та припинення контрабанди забезпечується також застосуванням Закону.

Протидія порушенням митного законодавства покладається на митні органи України.

Митні органи виконують наступні завдання:

- виконання та контроль за додержанням законодавства України з питань митної справи;
- забезпечення виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань митної справи;
- сприяння захисту інтелектуальної власності учасників зовнішньоекономічних зв'язків, інших юридичних та фізичних осіб;
- здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України [2].

Вирішення вищевказаних завдань покладено на митні пости, які створюються у відповідності з адміністративно-територіальним розподілом, а також на залізничних станціях, автомагістралях, в аеропортах, морських і річкових портах.

Протидія щодо порушення митних правил може ефективно здійснюватися при координації діяльності всіх відповідних державних органів в їх системі.

Реалізація державної політики у сфері митниці здійснюється через систему правоохоронних, правозахисних органів та через органи правосуддя.

Гарантією правопорядку і законності є правоохоронна діяльність держави, що здійснюється через систему органів внутрішніх справ.

Органи внутрішніх справ забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері захисту прав та свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Найважливішою складовою органів внутрішніх справ є Національна поліція України, основними завданнями якої є забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод та інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона та забезпечення громадського порядку; виявлення і розкриття злочинів; захист власності від злочинних посягань [3].

Вирішення цих завдань набуває особливої актуальності в митній справі.

Основними функціями Національної поліції є: адміністративна; профілактична; оперативно-розшукова; кримінально-процесуальна; виконавча та охоронна.

Державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України, є Служба безпеки України, яка підпорядкована Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України.

Завданнями Служби безпеки України є попередження, виявлення, припинення та розкриття тероризму, корупції, організованої злочинності, інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу важливим інтересам України [4].

Діяльність Митної Служби пов'язана з необхідністю отримання інформації про безпеку державного кордону, про осіб, які його перетинають, про переміщувані предмети, що забезпечує Служба безпеки України.

Державна правоохоронна політика реалізується не лише через діяльність правоохоронних органів, а також через систему правозахисних органів державної влади. До них належать: інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також адвокатура, нотаріат.

У системі правозахисних органів важливе місце належить інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Пріоритетною функцією Уповноваженого Верховної Ради з прав людини є здійснення легітимного парламентського контролю за дотриманням конституційних прав та свобод людини і громадянина та захист їх прав на території України.

Сферою компетенції омбудсмена є відносини, що виникають під час реалізації прав і свобод людини між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем, чи особою без громадянства, які перебувають на території України, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами (ст. 2 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») [5].

Митні правопорушення пов'язані з поведінкою громадян України та іноземців, при цьому важливою є об'єктивна оцінка їх діяльності, що може забезпечити омбудсмен.

Реалізацію правоохоронної політики держави певною мірою виконують і інші правоохоронні органи. До них належать:

– органи охорони державного кордону;
– Антимонопольний комітет України;
– органи державної лісової охорони;
– органи рибоохорони;
– Державна контрольно-ревізійна служба.

Особливістю цих правоохоронних органів є поєднання правоохоронної функції з організаційно-управлінськими, контрольно-перевірковими функціями.

Центральне місце у попередженні та виявленні правопорушень, пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон України, належить Митній Службі. Державна Митна Служба України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує державну митну політику, організує функціонування митної системи, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе

відповідальність за її стан і розвиток. Митна Служба діє у супроводі військових прикордонних формувань, що забезпечує ефективність виконання завдань щодо попередження та виявлення контрабанди та митних правопорушень.

Система митних органів характеризується збільшенням кількості митних постів. Важливе місце у діяльності митних постів належить виявленню порушників державного кордону України. Ця діяльність підпорядкована доцільності та економії засобів щодо переміщення товарів через митний кордон України.

Правоохоронна функція держави реалізується також через систему судових органів [6].

Судова влада здійснюється правосуддям у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства.

Суди є заключною інстанцією у системі структур, які застосуванням заходів впливу з боку держави здійснюють свої повноваження у протидії контрабанді та порушенням митних правил.

Аналіз справ дає підставу судовим органам здійснювати узагальнення якості діяльності органів, на які покладені функції досудового слідства у провадженнях про контрабанду та митні правопорушення. Таке узагальнення є формою тлумачення Закону; при цьому воно не є його обов'язковим тлумаченням, але використовується у судовій практиці.

Таким чином, ефективність протидії кримінальним і митним правопорушенням залежить від взаємодії Митної Служби з іншими правоохоронними і правозахисними органами.

Ця діяльність здійснюється в Україні у відповідності з міжнародною спрямованістю та тісними зв'язками з міжнародними організаціями країн ЄС, які мають досвід у цій сфері.

Міжнародна співпраця у протидії контрабанді включає підстави міжнародного співробітництва у боротьбі з митними правопорушеннями, його правові основи та організаційне оформлення, форми, засоби та заходи протидії міжнародній злочинності у сфері митної діяльності.

Трансформація міжнародно-правових норм у внутрішньодержавному законодавстві здійснюється у відповідності з національною безпекою України, організаційно-правовими основами діяльності суб'єктів, балансом між правом суспільства на безпеку і правами людини.

До таких міжнародних актів відноситься Конвенція про взаємне адміністративне сприяння у запобіганні, розслідуванні та припиненні митних правопорушень (Найробі (Кенія) від 9 червня 1977 р.) У п. «г» ст. 1 цієї Конвенції вказується, що термін «контрабанда» означає обман митниці, полягає в переміщенні товарів у будь-якій прихованій формі [7].

Розгляд міжнародно-правових аспектів контрабанди звертає увагу на заборону щодо переміщення певних предметів: культурних цінностей, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів, наркотичних або психотропних речовин, а також транснаціональній організованій злочинності.

У 1954 р. була підписана Гаазька Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та Протокол до неї, де визначалося поняття культурних цінностей і встановлювався обов'язок держав щодо їх збереження під час військових дій [8].

У 1970 р. прийнято Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону й попередження незаконного ввезення, вивезення й передачі права власності на культурні цінності (Конвенція ЮНЕСКО 1970 р.) [9], а також Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (прийнята 16.11.1972 р.) [10].

Поширеність контрабанди окремих предметів вимагає укладання нових міжнародних угод, наприклад, практика вимагає прийняття міжнародних угод щодо підакцизних товарів, які дозволили б митним органам України та зарубіжних країн обмінюватися оперативною інформацією з питань боротьби з контрабандою та порушенням митних правил.

Корисним є створення на міжнародному рівні єдиної нормативної бази боротьби з організованою транснаціональною економічною злочинністю, розробка оптимального механізму співпраці правоохоронних органів різних держав з міжнародними організаціями, активізація роботи щодо встановлення широкого напрямку прямих двосторонніх контактів з обміну конфіденційною інформацією і розробки певного порядку її використання.

Враховуючи специфіку контрабанди та порушення митних правил, їх вплив на економічні міжнародні зв'язки, 9 червня 1977 р. була прийнята Конвенція «Про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства», яка визначила, що порушення митного законодавства загрожує економічним, соціальним та фіскальним інтересам держав та законним інтересам торгівлі, вважаючи, що протидія порушенням митного

законодавства може бути ефективнішою за умови співробітництва між митними адміністраціями [11].

Конвенція пропонує сформувати національну службу охорони культурних цінностей, обов'язками якої будуть наступні:

– сприяння та допомога у розробці відповідних нормативних актів, покликаних захищати культурний спадок;

– здійснення виховної діяльності для того, щоб впливати на населення з урахуванням принципів поваги до культурного надбання;

– оновлення реєстру важливих культурних цінностей [11].

Міжнародні норми припускають можливість кожній країні, згідно з її національним законодавством, визнати злочинами дії, якщо вони вчинюються умисно у вигляді перевезення, транзитного перевезення, транспортування, імпорту чи експорту будь-якого наркотичного засобу або психотропної речовини в порушенні положень міжнародних Конвенцій (Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (Відень, 20 грудня 1988 р.) [12].

Реформування митних процедур вказує на те, що необхідно здійснювати подальше удосконалення митного законодавства України у відповідності із законодавством країн ЄС.

Враховуючи прагнення України до європейської інтеграції, є доцільним втілення у законодавство України та практику його застосування положення, що покладені в основу протидії митній злочинності в країнах ЄС. Прикладом цьому є положення Конвенції про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу [13].

Поряд із загальними правилами інформаційного обміну, Європейський Союз видав чимало правових актів, які присвячені спеціальним категоріям інформації та її носіям.

Висновки. Ефективна протидія митним правопорушенням не є можливою без тісної співпраці між державами.

Для успішної реалізації цих завдань, держави укладають міжнародні угоди, в яких визначаються загальні правила діяльності Митної Служби та надання їй правової допомоги.

Міжнародні угоди, які є основним джерелом сучасного міжнародного митного права, покликані задовольняти потреби митної практики та знаходити шляхи подальшого розвитку митної справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
2. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 03.09.2024).
4. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992. № 2229-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.
5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.
7. Конвенція про взаємне адміністративне сприяння у запобіганні, розслідуванні та припиненні митних правопорушень (Найробі (Кенія) від 9 червня 1977 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/699/2000#Text.
8. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаага, 1954 р.). Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text.
9. Конвенція про заходи, направлені на заборону і запобігання незаконного ввозу, вивозу й передачі права власності на культурні цінності (Конвенція ЮНЕСКО 1970 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5396-11#Text.

10. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (прийнята 16.11.1972 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.
11. Конвенція «Про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства» (9 червня 1977 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/699/2000#Text.
12. Конвенція ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин». (Відень, 20 грудня 1988 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.
13. Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238#Text.

УДК 340.3:343.5:159.99
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.44

СОЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У ДЕМОГРАФІЧНОМУ СЕГМЕНТІ ЕКС-ПОДРУЖЖЯ, ЕКС-ПАРТНЕРИ

Зінсу О.І.,
докторка філософії з галузі знань 08 Право
за спеціальністю 081 Право,
ORCID: 0000-0003-3801-6203
e-mail: bebeni@i.ua

Зінсу О.І. Соціально-юридичні та психологічні аспекти домашнього насильства у демографічному сегменті екс-подружжя, екс-партнери.

Стаття присвячена дослідженню проблематики домашнього насильства демографічного профіля екс-партнери, екс-подружжя, екс-наречені. Спонукальною одиницею дослідження слугувала, закладена авторкою у ході дисертаційної роботи, концепція сегментарного дослідження домашнього насильства. У ході дослідження проаналізовано наукові праці, присвячені сімейним проблемам загалом та проблемам домашнього насильства, зокрема. Здійснено моніторинг правозастосовних актів окремого й позовного проваджень цивільного судочинства та проаналізовано правозастосовні акти (вироки) кримінального провадження за ст. 126-1 КК України.

Вказано на те, що проблематика домашнього насильства досліджуваного демографічного сегмента настільки сильно визріла, що є вкрай актуальною та потребує невідкладних заходів цілеспрямованого правового, етичного, морального виховання, у тому числі й проведення просвітницьких заходів щодо стирання стереотипів стандарту ворожості між екс-партнерами, екс-подружжям, екс-нареченими. Наголошено, що факт розлучення, як і підстави для розірвання шлюбу, партнерства, не повинні стати підставами для формування чи поглиблення домашнього насильства. Підкреслено доцільність пошуку та знаходження компромісу при трансформації деструкцій у конструктивне русло співпраці з використанням, за потребою, інноваційних механізмів медіації. Адже для власного психологічного благополуччя як інтегрального феномену, важливою є особистісна внутрішня гармонія, поєднана з екологічними компонентами гармонії навколишнього світу. Натомість виношування численних нарікань, образ стосовно екс-партнера, екс-подружжя, екс-нареченого (-ої) шкодить насамперед власному психоневрологічному статусу, чим порушує власну гармонію буття, а з плином часу призводить до хронічної втоми та депресії. На цій підставі аргументовано роль саморозвитку, самореалізації, саморефлексії у активізації внутрішніх та зовнішніх ресурсів стресостійкості особистості як складника системного підходу запобігання та протидії домашньому насильству.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленні систематизації провідних теоретико-методологічних підходів до вивчення проблемного поля поліфонічного глибинного конфлікту «домашнє насильство».

Ключові слова: держава, сім'я, екс-подружжя, екс-партнери, екс- наречені; конфлікти, розлучення, домашнє насильство, правова поведінка, профілактика.

Zinsu O.I. Social-legal and psychological aspects of domestic violence in the demographic segment of ex-spouses, ex-partners.

The article is devoted to the study of the problems of domestic violence of the demographic profile of ex-partners, ex-spouses, ex-fiancées. The motivational unit of the study was the concept of a segmental study of domestic violence, laid down by the author in the course of her dissertation work. In the course of the study, scientific works devoted to family problems in general and problems of domestic violence,

in particular, were analyzed. The monitoring of enforcement acts of separate and civil proceedings was carried out and the enforcement acts (sentences) of criminal proceedings under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that the problem of domestic violence of the studied demographic segment has matured so much, is extremely relevant and requires urgent measures of targeted legal, ethical, moral education, including educational activities aimed at erasing stereotypes of the standard of hostility between ex-partners, ex-spouses, ex – brides. It is emphasized that the fact of divorce, as well as grounds for dissolution of marriage, partnerships, should not become grounds for the formation or deepening of domestic violence. The expediency of searching and finding compromises in the transformation of destruction into a constructive channel of cooperation with the use, as needed, of innovative mediation mechanisms is emphasized. After all, for one's own psychological well-being as an integral phenomenon, personal inner harmony, combined with ecological components of the harmony of the surrounding world, is important. Instead, harboring numerous grievances, resentment towards an ex-partner, ex-spouse, ex-fiancé primarily harms one's own psychoneurological status, thus disrupting one's own harmony of being, and over time leads to chronic fatigue and depression. On this basis, the role of self-development, self-realization, and self-reflection in the activation of internal and external resources of the individual's stress resistance as a component of the systemic approach to preventing and countering domestic violence is argued.

Prospects for further research are seen in deepening the systematization of the leading theoretical and methodological approaches to the study of the problem field of the polyphonic deep conflict «domestic violence».

Key words: state, family, ex-spouses, ex-partners, ex-fiancees; conflicts, divorce, domestic violence, legal behavior, prevention.

Постановка проблеми. В сучасних умовах реалізації стратегії запобігання та протидії домашньому насильству одним з актуальних демографічних сегментів домашнього насильства є насильство між особами, які раніше перебували у сімейних, близьких відносинах. Насамперед це стосується систематичного умисного психологічного, фізичного, економічного насильства між екс-партнерами, екс-подружжям, екс-нареченими, їхніми близькими особами, родичами, іншими особами, які «раніше перебували у сімейних або близьких відносинах» та які у цьому значенні входять до кола осіб, зазначених ч. 2 ст. 13 Закону України «Про запобігання, протидію домашньому насильству». З огляду на численні суспільно небезпечні наслідки деструктивного розірвання стосунків та результати аналізу судової практики кримінальних проваджень за ст. 126-1 КК України, приходимо до висновку про актуальність проблематики психологічного, економічного, фізичного, сексуального домашнього насильства в середовищі зазначеної категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фрагментарно проблематику сімейних криз вивчали В. Балахтар, А. Буковинський, О. Бондаренко, С. Вакуленко, С. Гібнер, Р. Коцюнас, А. Нечипоренко, З. Ромовська, Т. Титаренко, П. Шевчук та ін. Водночас *окремі аспекти домашнього насильства як правопорушень адміністративного або ж кримінального характеру,* привернули увагу І. Ботнаренко, А. Благої, І. Богатирьова, Б. Головкіна, Я. Горбунової, К. Довгунь, А. Лабунь, В. Ладиченка, Н. Лесько, Н. Ліщук, А. *Манжули,* У. Митника, О. Степаненка, Г. Собка, Д. Тичини, О. Ткаленка та ін. Напрацювання зазначених та інших учених мають важливе наукове й практичне значення та слугують значимим внеском у розвиток вітчизняної наукової думки.

Водночас спектральне, цілеспрямоване дослідження домашнього насильства у демографічному сегменті осіб, які «раніше перебували у сімейних або близьких відносинах» все ще недостатньо висвітлюється у наукових працях та практичних доробках. До того ж, отримані у дисертаційній роботи авторки результати емпіричного дослідження свідчать, що «переважна більшість респондентів (75 %) розглядають проблему домашнього насильства у контексті таких соціально-демографічних сегментів, як а) «чоловік – жінка» (офіційний шлюб чи проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу, партнерство, спільне проживання) та б) «батьки – діти» [4, с. 71], що засвідчує недостатню обізнаність громадян з переліком груп осіб, які при несприятливих умовах можуть розглядатися в якості кривдників чи жертв домашнього насильства. Окреслені обставини засвідчують актуальність обраної теми..

Саме тому **метою статті** є здійснення юридико- психологічного аналізу проблематики домашнього насильства у сегменті екс-партнери, екс-подружжя, екс-співмешканці та з'ясування напрямків зниження ризиків сімейно-побутової, партнерської деструкції.

Виклад основного матеріалу. Укладаючи шлюб, починаючи спільне проживання, спільне ведення домашнього господарства учасники шлюбного, партнерського союзу планують перебувати у доброзичливих, гармонійних відносинах досить тривалий час, який, за їхніми переконаннями, повинен сягати декількох десятків років. Однак спільне проживання, спільне ведення побуту устеляється численними випробуваннями. До того ж багаторівневий іспит на стійкість, міцність сімейного, подружнього, партнерського фундаменту виявляється суворим випробуванням стресовитривалості кожного з учасників союзу, завершальною стадією якого нерідко стає невдоволення, виснаження, розлучення та розрив стосунків. Так, за результатами моніторингу матеріалів справ позовного провадження цивільного судочинства Єдиного Реєстру судових рішень України за пошуковим контекстом «розлючення» встановлено, що причинами розлючення зазвичай вказуються: припинення шлюбних відносин; різні та протилежні погляди на спільне сімейне життя; різні характери; відсутність взаєморозуміння, почуття любові та поваги; тривала відсутність ведення спільного господарства та інші причини, які унеможливлюють подальше спільне життя та збереження шлюбу.

Наприклад, з матеріалів справи № 461/5935/24, яка розглядалася у цивільному провадженні Галицьким районним судом м. Львова, відомо, що позивач «свої позовні вимоги мотивує тим, що подружнє життя у сторін не склалося, причиною цього стало те, що позивач (Особа_3) з відповідачкою (Особою_2) не змогли дійти згоди у вирішенні сімейно-побутових питань, постійно сварилися з будь-якого приводу. Протягом тривалого часу стосунки між ними погіршувалися, що стало причиною відсутності повного взаєморозуміння в сім'ї. Позивач втратив до відповідачки почуття любові, не бажає перебувати з нею у шлюбі. Просить позов задовольнити та не надавати сторонам строк на примирення»[7].

Такий стан переконливо засвідчує, що «розлучення – це криза, що стосується всієї сімейної системи та яку складно переживають як подружжя, так і діти» [6, с. 1583].

У цьому зв'язку та ракурсі досліджуваної проблематики цілком очевидним є те, що з одного боку в суспільстві панує чітке уявлення про свободу стосунків, про неприпустимість примушення до партнерства, спілкування, шлюбу, проте наскільки болючим є неочікуваний розрив, психічна травма від розлучення, почуття втрати та деструктивне завершення стосунків. Чимало жінок, чоловіків, дітей стали жертвами свавілля, агресії, помсти щодо себе з боку екс-партнерів, чимало пролито сліз, скаліченими й охопленими відчаєм екс-партнерами. Неочікуване, необґрунтоване розірвання стосунків, відсторонення, особливо для пристрасного, люблячого партнера, стає стресовою подією, ситуацією, яка устеляється глибоким переживанням, сумнівом щодо власної досконалості, повноцінності та спонукає жертву до ретельного пошуку й аналізу причин, умов, детермінантів необґрунтованого одностороннього відсторонення. Відчуття самотності, печалі, невизначеності опановує свідомістю та продукує часом примарні надії на возз'єднання.

Особливо гостро проблема розлучення торкається сімей, до складу яких входять малолітні та неповнолітні діти, вразливі категорії населення, особи з обмеженими можливостями здоров'я, а також сім'ї міжнаціональних шлюбів. Тяжкість періоду розлучення для партнерських, шлюбних союзів поглиблюється приналежністю одного із партнерів до осіб з обмеженими можливостями здоров'я, а значить частково чи повністю залежить від іншого партнера (подружжя), який, відповідно до чинного законодавства України чи країни проживання, зобов'язаний здійснювати догляд та надавати допомогу.

Найбільш актуальними спірними питаннями при розлученні залишаються питання усунення порушень чинного законодавства, а саме: повернення дитини до місця її постійного проживання [8]; питання про утримання дитини; питання щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини; питання реалізації права на утримання після розірвання шлюбу; питання поділу майна.

Не поодинокі випадки, коли один із батьків, з яким проживає дитина, злісно та систематично створює штучні перешкоди для того з батьків, хто проживає окремо, чи родичам (бабі, дідові, прабабі, прадідові) у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, використовуючи тим самим дитину як інструмент подальшого психологічного, економічного маніпулювання, що, своєю чергою, призводить до потенційних ризиків внутрішньосімейних злочинів, у тому числі й до домашнього насильства.

За цих обставин виокремимо наступні види «внутрішньосімейних злочинів: корисливі – 5 %; пов'язані з прагненням звільнитися від різних обов'язків – 5 %; пов'язані з ревнощами – 15–20 %;

вбивства у зв'язку з боротьбою за владу чи самоствердження у сім'ї – 50 %;бажання отримати додаткову житлову площу – 10%;бажання отримати страховку – 5%; бажання отримати спадщину – 5% » [5].

Претензії, які висувають екс-партнери, екс-подружжя, зачіпають широкий спектр проблем міжособистісної комунікації, проте в основі простежується глибоке емоційно негативне ставлення, яке нерідко набуває форми параноїдальної ворожості, правового нігілізму, нехтування моральними та етичними нормами, психологічної несумісності та норовистості. Як наслідок, розчарування в партнері, отриманий біль, страждання корелюють з підвищеною нервовою збудливістю, а відсутність навичок конструктивного розв'язання конфліктів обумовлює глибокі страждання, що підвищують мотиви помсти та ворожу неприязність, поєднану з когнітивними спотвореннями. Наявність особистих неприязних стосунків між екс-партнерами, екс-подружжям, екс- нареченими, поєднана з невмінням домовлятися, перепрошувати та обґрунтовувати власні претензії, ускладнює або навіть нівелює взаємоприйнятне рішення усіх сторін конфлікту. Це скеровує на бурхливий шквал двосторонніх і односторонніх звинувачень, принижень, погроз, завершенням якого є чітко сформована образа, а далі – помста, агресія, насильство. В інших випадках жертва ухиляється від відкритого спротиву, проте її власний внутрішній стан переповнений відчаєм, внутрішньою порожнечею, що відповідним чином скеровує на аутоагресію.

На ґрунті особистих неприязних відносин застарілі суперечності зумовлюють появу та закріплення нових конфліктних ситуацій, що призводить до психологічних страждань, емоційної залежності, розладів здоров'я, погіршення якості життя, втрати працездатності. Такий стан речей без сумніву стає ризиком неправомірної поведінки, а з плином часу продукує різні види (форми) домашнього насильства.

Наприклад, з фабули матеріалів справи № 949/1596/23, яка розглядалася Дубровицьким районним судом Рівненської області, відомо, що «Особа_4 умисно вчинила домашнє насильство психологічного характеру щодо свого колишнього чоловіка, а саме ображала його нецензурними словами та погрожувала фізичною розправою, внаслідок чого була завдана шкода його психічному здоров'ю», що призвело до психологічних та фізичних страждань, погіршення якості життя потерпілого, страху за своє життя» [1].

За обставинами матеріалів справи № 379/771/24, яка розглядалася Таращанським районним судом Київської області, слідує, що зловмисник умисно та безпричинно, в період з 12.09.2023 по 22.05.2024, систематично вчиняв щодо своєї колишньої співмешканки психологічне та фізичне насильство. Зокрема, «22.05.2024 близько 21:20 год. він (зловмисник)..., маючи умисел, спрямований на вчинення домашнього насильства, усвідомлюючи суспільну небезпеку своїх дій, вчинив сварку зі своєю колишньою співмешканкою, в ході якої висловлювався в її бік нецензурною лайкою, шарпав за одяг, погрожував фізичною розправою, схопив за шию та за руки, потягнув за мотузку з хрестиком, що висіла на шиї, внаслідок чого колишня співмешканка отримала тілесні ушкодження у вигляді садна на шиї по задній поверхні, синці на обличчі та верхніх кінцівках, що відносяться до легких тілесних ушкоджень, чим вчинив домашнє насильство фізичного і психологічного характеру»[3]. В той самий час з фабули справи № 756/2691/24, яка розглядалась у цивільному судочинстві Оболонським районним судом міста Києва відомо, що зловмисник проживає разом із колишньою дружиною, із якою мешкають в різних кімнатах. Зловмисник систематично умисно «учиняв психологічне насильство стосовно колишньої дружини, а саме: словесно ображав нецензурними висловлюваннями, принижував людську честь та гідність, погрожував фізичною розправою, виражався нецензурною лайкою» [2].

Ці та інші приклади переконливо засвідчують деструкцію конфлікту, наслідком якої стають нові спалахи гніву, ненависті, агресії. Беззаперечно, розірвання шлюбу, партнерства є втратою звичної роками позиції буття, а відтак потребує від учасників конфлікту додаткових витрат часу, ресурсів, що, зрозуміло, не може не позначитися на психологічному стані учасників конфлікту. Разом з тим, факт розлучення, як і підстави до розірвання шлюбу, партнерства, не повинні стати підставою формування чи поглиблення домашнього насильства. У зв'язку з цим, доцільно шукати та знаходити компроміси, реалізуючи спробу трансформації деструкцій у конструктивне річище співпраці з використанням, за потребою, інноваційних механізмів медіації. Адже для власного психологічного благополуччя, як інтегрального феномену, домінантом виступає особистісна внутрішня гармонія, поєднана з екологічними компонентами гармонії навколишнього світу. Натомість виношування численних нарікань, образ стосовно екс-партнера, екс-подружжя, екс-на-

реченого (-ої) шкодить насамперед власному психоневрологічному статусу, чим порушує власну гармонію буття, а з плином часу призводить до хронічної втоми та депресії.

Висновки. Відтак, з огляду на вищевикладене, приходимо до висновку про виняткову значущість профілактики домашнього насильства в досліджуваному сегменті. Це, своєю чергою, вимагає впровадження: а) скоординованих програм правового, морального, етичного виховання; б) програм цільової підтримки вразливих категорій населення; в) програм доступної психологічної, правової допомоги та вироблення власних стратегій вмілого подолання періоду розлучення.

Вкрай важливим у цьому значенні є трансформація деструктивних стосунків у конструктивне річище співпраці. Такий неординарний підхід, хоча й вимагає значних зусиль саморегуляції, самопізнання, само рефлексії, проте відкриває потенційні можливості взаємного осмислення спільного буття, спільних і власних інтересів, поглядів, що при успішній трансформації нівелює численні ризики формування та розгортання домашнього насильства, а значить, сприяє успішній соціальній адаптації особистості.

Безперечно, озвучена проблематика є темою окремого фундаментального дослідження, проте нашим завданням було привернути увагу дослідників до озвученого сегменту та підкреслити роль конструктивного вирішення конфлікту як засобу профілактики суспільно небезпечних наслідків деструкції розлучення.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленні систематизації провідних теоретико-методологічних підходів до вивчення проблемного поля поліфонічного глибинного конфлікту «домашнє насильство».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від від 30 липня 2024 р. Справа № 949/1596/23. Провадження № 1-кп/949/133/24.Єдиний Реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120716498.
2. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 16 липня 2024 р. Справа № 756/2691/24 провадження № 1-кп/756/1065/24. Єдиний Реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120619664.
3. Вирок Таращанського районного суду Київської області від 22 липня 2024 р. Справа 379/771/24. Провадження № 1-кп/379/76/24. Єдиний Реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120510994.
4. Зінсу О.І. Психолого-правові засади запобігання домашньому насильству в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Навс. м. Київ, 2023 р. 254 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/7b9e4ca7-763b-4444-a41f-212497c040a3/content.
5. Кримінологія: Навчальний посібник / Упорядники: Джужа О.М., Василевич В.В., Іванов Ю.Ф., Опанасенко П.М., Сюравчик В.Г.; за заг. ред. О.М. Джужи. К.: НАВСУ. 2004. 200 с.
6. Лаптєв І.М. Особливості психічного розвитку дитини після розлучення батьків. *Наукові інновації та передові технології,* № 2(30) 2024. Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка». С. 1581–1592. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1581-1592.
7. Рішення Галицького районного суду м. Львова від 01 серпня 2024 р. Справа № 461/5935/24. Номер судового провадження: 2/461/2606/24. Єдиний Реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120732416
8. Рішення Деснянського районного суд міста Києва від 12 липня 2024 р. Справа № 754/8517/23. Номер провадження 2/754/342/24. Єдиний Реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120467022.

УДК 343.541
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.45

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ АБОРТУ» (СТ. 134 КК УКРАЇНИ)

Каменський Д.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-3610-2514
e-mail: dm.kamensky@gmail.com

Вознюк А.А.,
доктор юридичних наук, професор
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626
e-mail: aav_100@naiau.kiev.ua

Каменський Д.В., Вознюк А.А. Деякі питання встановлення суб'єктивних ознак складу злочину «незаконне проведення аборту» (ст. 134 КК України).

У науковій статті розглядаються суб'єктивні ознаки складу злочину, пов'язаного з незаконним проведенням аборту, передбаченого ст. 134 КК України. Автори акцентують увагу на проблемах кваліфікації суб'єкта цього правопорушення, зокрема особи без спеціальної медичної освіти, яка не уповноважена законом здійснювати операції штучного переривання вагітності. Частково висвітлено зарубіжний досвід кримінально-правової оцінки незаконного проведення аборту. Наводиться аналіз щодо співвідношення незаконного проведення аборту та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, яке також може призводити до переривання вагітності, але підлягає іншій юридичній кваліфікації. Також проаналізовано деякі елементи суб'єктивної сторони злочину, зокрема факультативні мету і мотив особи, яка вчиняє правопорушення, а також прояви недбалості в медичній практиці.

Окрему увагу приділено питанням розмежування між умисними діями та медичними (лікарськими) помилками, що виникають через професійну недбалість або відсутність належної підготовки. Запропоновано наукове розуміння медичної помилки, допущеної під час проведення аборту, яка призвела до тривалого розладу здоров'я, безпліддя або смерті потерпілої (ч. 3 ст. 134 КК України). Показано, що ця помилка може бути викликана одним або кількома об'єктивними чи суб'єктивними факторами, які були офіційно встановлені та зафіксовані в належному процесуальному порядку.

У роботі наводяться приклади практичного застосування кримінального законодавства, зокрема випадки незаконного проведення аборту з корисливих спонукань. Описано, яку мету ставить та якою мотивацією керується правопорушник під час незаконного проведення аборту.

Наголошено на необхідності вдосконалення положень кримінального та медичного законодавства, які регламентують порядок проведення операцій штучного переривання вагітності, а також забезпечують охорону репродуктивних прав жінки. Зокрема перспективно важливим є перегляд кримінальної відповідальності медичних фахівців, які проводять аборти з порушенням медичних протоколів.

У режимі пошуку шляхів удосконалення тексту ст. 134 КК України запропоновано авторську редакцію диспозиції першої частини заборони.

Ключові слова: незаконне проведення аборту, кримінальне правопорушення, потерпіла, репродуктивне здоров'я, кваліфікація, суб'єктивна сторона, суб'єкт кримінального правопорушення.

Kamensky D.V., Voznyuk A.A. Some issues of establishing the subjective features of the crime "illegal abortion" (Article 134 of the Criminal Code of Ukraine).

The research paper examines subjective features of the crime related to illegal abortion provided for in Art. 134 of the Criminal Code of Ukraine. The authors focus on the problems of qualification of the subject of this offense, in particular, a person without special medical education who is not authorized by law to perform artificial abortion operations. The foreign experience of criminal-legal assessment of illegal abortion is partially highlighted. An analysis is provided regarding the relationship between illegal abortion and infliction of serious bodily harm, which can also lead to termination of pregnancy, but is subject to a different legal qualification. Some elements of the subjective side of the crime are also analyzed, in particular, the optional purpose and motive of the person who commits the offense, as well as manifestations of negligence in medical practice.

Particular attention is paid to the issue of distinguishing between intentional actions and medical (medical) errors arising from professional negligence or lack of proper training. A scientific understanding of the medical error committed during the abortion, which led to a long-term health disorder, infertility or death of the victim (part 3 of article 134 of the Criminal Code of Ukraine) is offered. It is shown that this error can be caused by one or more objective or subjective factors that have been officially established and recorded in due process.

The work gives examples of the practical application of criminal legislation, in particular, cases of illegal abortion due to selfish motives. It describes what goal the offender sets and what motivation is guided by the offender during an illegal abortion.

The need to improve the provisions of criminal and medical legislation, which regulate the procedure for carrying out abortion operations, and also ensure the protection of women's reproductive rights, is emphasized. In particular, it is prospectively important to review the criminal liability of medical professionals who perform abortions in violation of medical protocols.

In the mode of searching for ways to improve the text of Art. 134 of the Criminal Code of Ukraine proposed the author's version of the disposition of the first part of the ban.

Key words: illegal abortion, criminal offense, victim, reproductive health, qualification, subjective party, subject of criminal offense.

Постановка проблеми. Попри нескладність і однозначність, на перший погляд, законодавчої конструкції заборони на проведення аборту або стерилізації, насправді визначення ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 134 КК України, не є однозначним і на практиці може стикнутися з певними труднощами.

Відповідно, наукове опрацювання проблемних питань встановлення суб'єктивних ознак складу незаконного проведення аборту, описаного в ст. 134 КК України, вважаємо актуальним та своєчасним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на певні суттєві зміни у фокусі вітчизняної кримінально-правової науки, пов'язані з вимогами якісного теоретико-прикладного обґрунтування підстав застосування заходів кримінально-правового впливу за злочини проти національної безпеки України, проблематика кримінальної відповідальності за незаконний аборт залишається стабільно досліджуваною у кримінально-правовій науці.

Окреслене в назві статті дослідження проблемних питань кваліфікації за злочин, передбачений ст. 134 КК України, на наукові розробки О. Алієвої, В. Балабко, Ю. Бауліна, Н. Березовської, В. Борисова, ВО. Дудоров, В. Куца, В. Мисливого, Я. Радченко, В. Устименко, К. Черевко, Н. Ярмиш та деяких інших. Окремо потрібно визначити дисертаційне дослідження Х. Романюк, присвячене питанням кримінальної відповідальності за незаконне проведення аборту і на яке ми активно посилались під час написання цієї статті.

Метою статті є вивчення, із актуальним зверненням до норм кримінального та медичного права, а також релевантної зарубіжної практики, окремих питань щодо встановлення суб'єктивних ознак складу злочину «незаконне проведення аборту».

Виклад основного матеріалу. У ч. 1 ст. 134 КК України вітчизняний законодавець закріпив ознаки спеціального суб'єкта – ідеться про особу, яка не має спеціальної медичної освіти. Тобто умовно можна сказати, що тут зазначено в цілому про загального суб'єкта, однак із одним важливим виключенням в частині відсутності спеціальної фахової освіти.

У науково-практичному коментарі до ч. 1 ст. 134 КК України зазначено, що суб'єктом описаного в ній злочину можуть бути зокрема: 1) лікарі, тобто особи, які отримали вищу медичну освіту,

однак не мають спеціальної медичної підготовки і за характером своєї професійної діяльності не уповноважені на проведення операцій із штучного переривання вагітності (наприклад, лікарі-стоматологи, окулісти); 2) особи середнього медичного персоналу (медичні сестри, акушерки, фельдшери тощо) або студенти медичних навчальних закладів (проте сказане не стосується випускників медичних вузів, які, будучи лікарями-інтернами, у встановленому порядку здобувають практичні навички за лікарською спеціальністю «акушерство і гінекологія»); 3) особи, які не мають жодного відношення до медицини [1, с. 407].

Відповідно до п. 3.6 Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності 2013 р., затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 423 від 24 травня 2013 р., операція (процедура) штучного переривання небажаної вагітності здійснюється лікарями акушерами-гінекологами із застосуванням безпечних методик в акредитованих закладах охорони здоров'я ІІІ рівня, які пройшли відповідну підготовку та мають стаж роботи за фахом відповідно до Клінічного протоколу. Цими нормативно встановленими вимогами власне і потрібно керуватись під час кваліфікації за ч. 1 ст. 134 КК України за ознаками суб'єкта.

Тут можна висловити тезу про те, що не повинна визнаватись суб'єктом злочину за ч. 1 ст. 134 КК особа, яка має чинний сертифікат лікаря-спеціаліста, а також свідоцтво про присвоєння кваліфікаційної категорії за спеціальністю акушерство і гінекологія. Відповідно до наказу МОЗ «Про подальше удосконалення атестації лікарів» № 359 від 19.12.1997 р. сертифікат діє протягом п'яти років, а після закінчення цього терміну лікар може підтвердити звання лікаря-спеціаліста з обраної спеціальності (фактично продовжити дію сертифіката ще на п'ять років) чи одержати категорію, автоматично підтвердивши звання лікар-фахівець (так само діє п'ять років). Якщо лікар не пройде атестацію на звання лікаря-фахівця (з особистої ініціативи чи за рішенням атестаційної комісії) або не пройде атестацію на підтвердження категорії (з особистої ініціативи), то він втрачає звання фахівця і переводиться на посаду лікаря-стажиста. Також не буде вважатися чинним сертифікат, термін дії якого не минув, але особа, якій він виданий, не працювала за спеціальністю більше трьох років (п. 2.1) чи позбавлена звання лікаря фахівця на підставах, передбачених п. 1.11 згаданого наказу МОЗ. Докладний аналіз цього наказу вказує, як слушно звернено увагу в наукових працях, на ще одну колізію, що стосується суб'єкта аналізованого нами злочину. Так, у п. 1.10 передбачено, що «лікарі, які через рік після закінчення п'ятирічного терміну з моменту попередньої атестації не виявили бажання й не подали документів для чергової атестації ... підлягають атестації на визначення знань і практичних навичок на підтвердження звання лікар-фахівець після проходження стажування». Тут можна зробити висновок, що лікарям, які де-юре перестали бути фахівцями акушерами-гінекологами, де-факто надається можливість ще мінімум рік продовжувати лікарську практику, зокрема робити аборти [2, с. 144-145]. Це сприймаємо мінімум як нелогічний (якщо не сказати незаконний) підхід.

Натомість суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 134 КК України, окрім зазначених категорій осіб можуть виступати особи зі спеціальною медичною освітою, тобто лікарі-акушери-гінекологи за фахом, які мають відповідні підготовку та досвід (підтвердженням тут виступають чинні сертифікат лікаря-спеціаліста і свідоцтво про присвоєння кваліфікаційної категорії за спеціальністю «акушерство і гінекологія»), які певним чином порушили порядок (медичні протоколи) щодо проведення аборту, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи.

Своєю чергою, суб'єктом примушування до аборту без добровільної згоди потерпілої особи є загальний. Адже будь-яка особа, яка має юридично визначені ознаки загального суб'єкта, може застосувати фізичний або психічний примус до потерпілої жінки, щоб вона позбулася вагітності.

Також потрібно зауважити, що чинний кримінальний закон не передбачає підстав кримінальної відповідальності жінки за свідоме штучне переривання своєї вагітності, так само, як і, наприклад, за самогубство. Визнаючи таку жінку потерпілою, Я.М. Радчено слушно додає, що правило про відсутність при самоаборті підстав для кримінальної відповідальності за ст. 134 КК України діє також у тому випадку, коли така жінка була сурогатною матір'ю на підставі договору про виношування чужої вагітності [3, с. 521]. Такий підхід є логічним із законодавчих позицій, адже наразі об'єктом кримінально-правової охорони визнаються лише ті суспільні відносини, які пов'язані із здоров'ям та життям вагітної жінки.

Тут зауважимо: такий підхід зафіксовано не у всіх юрисдикціях. Наприклад, у Сполучених Штатах на рівні федерального законодавства і законодавства більшості штатів закріплено усклад-

нену структуру об'єкту незаконного проведення операції штучного переривання вагітності, а саме – ця структура правовідносин охоплює також життя ненародженого ембріону. У такому разі, тобто за чинного американського підходу, зрозуміло, що кримінально-правова оцінка здійснення жінкою самоаборту кардинально зміниться: жінка вважатиметься уже не потерпілою, а винною в умисному вбивстві власної дитини, у замаху на таке вбивство, або ж, за наявності підстав, у вбивстві через необережність. Водночас, як зауважують американські науковці, хоча законодавці штатів і визнають плід окремою людиною, починаючи з певного строку вагітності, водночас на практиці кримінальні справи про самоаборт майже ніколи не порушуються [4, с. 129-130].

До слова, і в порівняльному дискурсі, один із співавторів цієї статті раніше уже писав, що в зарубіжному законодавстві відсутній чіткий уніфікований підхід до правового регулювання штучного переривання вагітності. Тобто має місце «різновекторність», а часом і нормотворча «розбалансованість», політики держав у цій сфері: в одних країнах аборти допускаються, в інших – допускаються за наявності певних підстав, а в третіх – взагалі заборонені. Відмінність підходів до правового регулювання операцій штучного переривання вагітності відповідним чином позначається також на різних підходах до кримінально-правової охорони життя, здоров'я, свободи та деяких інших прав вагітної жінки в частині здійснення абортів [5, с. 586].

Зі свого боку, розмірковуючи над питаннями про ознаки суб'єкта незаконного проведення аборту, Х. Романюк висловлює позицію про те, що жінка, яка штучно перериває власну вагітність, посягає вже не лише на власне здоров'я, а й водночас заподіює шкоду іншому об'єктові кримінально-правової охорони, а саме – життю ненародженої дитини. У цьому випадку, вважає вона, відповідно до світоглядної позиції «*pro life*», у кримінальне законодавство доцільно включити положення про кримінальну відповідальність за самоаборт [6, с. 8-9].

Зі свого боку зазначимо, що сьогодні ця позиція є суперечливою і навряд чи буте офіційно прийнята, оскільки життя ембріону та плоду не охоплюється кримінально-правовою охороною в Україні. Цей усталений підхід може з часом змінитися, як, наприклад, в інших країнах, однак навряд чи в найближчому майбутньому.

У контексті кримінально-правової кваліфікації різних форм протиправного посягання на здоров'я, життя вагітної жінки зауважимо, що оскільки аборт – це медичне втручання, яке має на меті переривання вагітності, то диспозицією ст. 134 КК України не охоплюються випадки, коли викидень став результатом надання неякісної медичної допомоги вагітній жінці. У такому разі можуть мати місце підстави для кваліфікації дій медичного працівника як спеціального суб'єкта, тобто за ст. 140 КК України.

Натомість законодавець наділив ознаками загального суб'єкта особу, яка заподіює потерпілій вагітній жінці таке умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило переривання вагітності (ч. 1 ст. 121 КК України). Водночас тут потрібно зауважити про таке: переривання вагітності, яке кваліфікується за ч. 1 ст. 121 КК України, відбувається через завдання побоїв, поранень, використання токсичних чи інших речовин, нанесення ударів певними предметами тощо. Це є першою відмінністю між перериванням вагітності як ознакою тяжкого тілесного ушкодження та перериванням вагітності внаслідок незаконного аборту (за ст. 134 КК України), коли злочинець застосовує інші, здебільшого медичні або «квазі-медичні», методи штучного переривання вагітності. Друга відмінність полягає власне в суб'єктивній стороні: при вчиненні злочину за ст. 134 КК України умисел винної особи не спрямований безпосередньо на заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у формі тяжких тілесних ушкоджень, як це має місце у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 121 КК України.

У медичній науці акушерства серед найбільш небезпечних ускладнень аборту наводять такі: перфорація стінки матки; кровотеча. Також після аборту можуть виникати: ендометрит – запалення слизової оболонки матки; параметрит – запалення навколоматкової клітковини; пельвіоперитоніт – запалення очеревини малого таза; патологічні пологи (передчасний або ранній розрив плодових оболонок, слабкість пологової діяльності, аномалії передлежання та передчасне відшарування плаценти, невиношування вагітності, позаматкова вагітність); жіноче безпліддя; важкі психічні розлади. Також штучні аборти негативно впливають на перебіг і закінчення наступних пологів; а невиношування вагітності може бути наслідком внутрішньо-маткових спайок, які виникають після штучного аборту [7].

Рухаючись далі в нашому кримінально-правовому аналізі, зазначимо про те, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 і ч. 2 ст. 134 КК України, характеризується прямим умислом.

Винна особа бажає провести операцію чи іншу медичну процедуру аборту (ч. 1) або усвідомлено бажає примусити потерпілу до аборту без її попередньої згоди й вчиняє саме так.

Натомість психічне ставлення до наслідків, описаних у ч. 3 розглядуваної заборони, є необережним. Винна особа тут незаконно проводить аборт і при цьому усвідомлює незаконний характер своїх дій; водночас вона не усвідомлює та не бажає (кримінально протиправна недбалість), і навіть якщо свідомо припускає, то безпідставно розраховує (кримінально протиправна самовпевненість), що її дії не спричинять суспільно небезпечні наслідки у вигляді тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої особи.

Тут потрібно зауважити, що за наявності умислу до смерті, безплідності або тривалого розладу здоров'я дії винного підлягатимуть кримінально-правовій кваліфікації уже не як незаконне проведення аборту, а за ст.ст. 115, 121, 122 КК України як відповідний умисний злочин проти життя або здоров'я особи. Додаткове інкримінування в такому разі ч. 2 ст. 134 КК України не потрібне, адже воно порушуватиме основний і закріплений у ч. 1 ст. 61 Конституції і ч. 3 ст. 2 КК України принцип недопустимості подвійного інкримінування.

Хоча мотив незаконного проведення аборту законодавцем не конкретизований, водночас та невелика практика застосування ст. 134 КК України судами, що склалась на сьогодні, показує, що здебільшого це протиправне діяння вчиняється через корисливий мотив.

К. Черевко також висловлюється на користь ідеї про доповнення ст. 134 КК кваліфікуючою ознакою «з корисливих мотивів». Свою позицію він обґрунтовував тим, що на практиці більшість злочинів, передбачених цією статтею, вчинюються саме з таких мотивів [8, с. 143-144, 151–153].

Проти такого підходу заперечують О. Дудоров та В. Балабко. Погоджуючись із тим, що злочин, караний за ст. 134 КК України, переважно вчиняється саме з корисливих спонукань, водночас вони відкидають наведену вище пропозицію щодо вдосконалення цієї кримінально-правової норми. Адже, як вони пояснюють свою позицію, ознаки, які є типовими для злочину певного виду (у цьому випадку – вчинення незаконного проведення аборту з корисливих мотивів), повинні регламентуватись у межах саме основного, а не кваліфікованого складу злочину [9, с. 30]. Це зауваження є раціональним і сприймається позитивно.

Також на практиці цілком можливі випадки, і вони, нажаль, трапляються, коли навіть фахівець акушер (гінеколог) може через неуважність (недбалість) або внаслідок відвертої медичної помилки під час проведення аборту своїми діями призвести до одного чи декількох таких ускладнень.

Загалом поняття лікарської помилки є надзвичайно складним, міжгалузевим, дискусійним, до того ж це поняття зберігає частку суперечливого тлумачення.

Як у медичній, так і в юридичній науці спостерігається плюралізм наукових поглядів на зміст безперечно складного поняття медичної помилки. Як пишуть фахівці в галузі медичного права, лікарська помилка – це медичний дефект, що пов'язаний з неправильними діями медичного персоналу, який добросовісно виконував свої обов'язки, але певні чинники (брак досвіду, відсутність належних умов для надання медичної допомоги, недостатнє обстеження хворого тощо) зумовили несприятливий результат медичного втручання за відсутності ознак правопорушення. Лікарська помилка – це невинне спричинення шкоди здоров'ю або життю особи у зв'язку з проведенням діагностичних, лікувальних, профілактичних заходів особою, зобов'язаною вчинити певні дії згідно із законами, договорами, спеціальними правилами та практикою, що склалась. Під лікарською помилкою потрібно розуміти добросовісну оману медичного працівника за відсутності ознак необережності [10, с. 108].

О. Мостовенко слушно констатує, що натепер у нормативно-правових актах відсутнє визначення як поняття «лікарська помилка», так і власне її зміст, що призводить до відсутності чіткого розмежування підстав звільнення або притягнення до відповідальності медичного закладу (медичного персоналу). Ознаками лікарської помилки є: спеціальний суб'єкт, яким виступає фізична особа, до якої законодавством встановлені особливі вимоги, а також неправильні дії під час надання медичної допомоги, які називають дефектами [11, с. 39].

До слова в США, за підрахунками фахівців, частка лікарських помилок становить 3-4 %, у Великобританії – 5 %, у Франції – 3 %. У Великобританії від лікарських помилок щорічно помирає до 70 тис. людей, а в США за різними оцінками – від 50 до 100 тис. осіб. У США лікарські помилки займають 5-е місце серед причин смертності. Кожні 15 хв. в цій країні від лікарських помилок або недобросовісності медичного персоналу помирають 5 осіб. За інформацією Іспанської асоціації жертв медичної недбалості, де діє переважно державна система охорони здоров'я, за останні 10 років померло близько 5 тис. пацієнтів саме внаслідок лікарської помилки [12, с. 100].

Звертає на себе увагу та обставина, що в сучасній Україні найбільша кількість лікарських помилок зустрічається саме в акушерстві та гінекології. Так, в одній публікації описується наступний випадок. Під час важких пологів у породіллі В. від сильних потуг полопались судини на обличчі, тілі, в очах, але народити самостійно вона не могла, у зв'язку з чим лікар прийняв рішення вичавлювати дитину із материнської утроби. Після народження дитина прожила близько тижня. Було встановлено, що якби на останніх тижнях вагітності перед пологами В. лікарі провели додаткове ультразвукове дослідження, можна було б побачити обвиту довкола шиї дитини пуповину і попередити смерть дитини. Варіантом проведення пологів у цьому разі могло б бути проведення «кесаревого розтину» [13].

На практиці лікарські помилки можуть виникати з різних причин, зокрема з об'єктивних підстав, таких як: недостатнє забезпечення медичним обладнанням і препаратами; обмежений доступ до ретельного обстеження важкохворих з причини його тяжкого стану або обмеженої кількості часу; пізня госпіталізація. Також виокремлюють суб'єктивні фактори, які впливають на виникнення медичних помилок. Це може бути пов'язано з недостатнім досвідом, рівнем знань і кваліфікацією медичних працівників, неповним обстеженням пацієнта, неправильним розумінням результатів лабораторних та інструментальних досліджень або неправильною оцінкою консультацій інших фахівців. На думку деяких фахівців, переважна кількість (до 70 %) випадків лікарських помилок мають саме суб'єктивний характер.

Наведені фактори цілком можуть стосуватись операцій (процедур) переривання вагітності та стерилізації. Принаймні практика підтверджує це.

Як проміжний висновок і спираючись на викладені вище авторські позиції, можна зазначити про таке: медичну помилку під час проведення аборту, яка призвела до тривалого розладу здоров'я, безпліддя або смерті потерпілої (ч. 3 ст. 134 КК України), потрібно тлумачити як добросовісну помилку лікаря-акушера-гінеколога за відсутності ознак необережності. Ця помилка може бути викликана одним або кількома об'єктивними чи суб'єктивними факторами, які були офіційно встановлені та зафіксовані в процесуальному порядку.

Висновки. За результатами дослідження деяких актуальних питань, пов'язаних із встановленням суб'єктивних ознак незаконного проведення аборту, було сформулювано декілька узагальнювальних положень-висновків.

1. Чинна редакція ч. 1 ст. 134 КК України описує підстави юридичної відповідальності для осіб без спеціальної медичної освіти. Це включає як загальних суб'єктів кримінальних правопорушень, так і медичних працівників, які не мають підготовки для виконання операцій штучного переривання вагітності.

2. Також було продемонстровано, з урахуванням суб'єктивного критерію, відмінність між досліджуваним посяганням та заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило переривання вагітності. Умисел при незаконному проведенні аборту спрямований саме на переривання вагітності, а не на спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, як це передбачено ст. 121 КК України.

3. Висловлено аргументовану позицію про те, що лікарські (медичні) помилки, які виникають під час проведення аборту, не завжди є підставою для застосування заходів кримінально-правового впливу. Такі непоодинокі на практиці ситуації повинні розглядатися залежно від наявності або відсутності ознак халатності (кримінально протиправної недбалості) з боку медичних працівників відповідної спеціалізації.

4. Наголошено на необхідності вдосконалення положень кримінального та медичного законодавства, які регламентують порядок проведення операцій штучного переривання вагітності, а також забезпечують охорону репродуктивних прав жінки. Зокрема перспективно важливим є перегляд кримінальної відповідальності медичних фахівців, які проводять аборти з порушенням медичних протоколів.

У режимі пошуку шляхів удосконалення тексту ст. 134 КК України запропоновано таку універсальну редакцію диспозиції першої частини заборони:

«1. Проведення штучного переривання вагітності ***особою із спеціальною медичною освітою на порушення встановленого порядку або особою, яка не має такої освіти***, – карається…». Очікується, що таке уточнення ознак суб'єкта злочину буде виправданим, передусім із позицій удосконалення правозастосовної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
2. Романюк Х.І. Суб'єкт незаконного проведення аборту. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право.* 2017. Т. 2. № 43. С. 143–146.
3. Радченко Я.М. Проблематика незаконного проведення аборту: кримінально-правовий аналіз деяких аспектів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5. С. 518–522.
4. Stone J. Abortion as murder?: A response. *Journal of Social Philosophy.* 1995. № 26. P. 129–146.
5. Каменський Д.В. Кримінально протиправне порушення порядку проведення аборту: порівняльно-правова складова. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 582–587. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.102.
6. Романюк Х.І. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення аборту : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2019. 19 с.
7. Попередження небажаної вагітності і абортів у неповнолітніх. Методи контрацепції. URL: https://lnu.edu.ua/life-safety/wp-content/uploads/2019/10/ OZDSH-SR06.pdf (дата звернення: 8.10.2024).
8. Черевко К.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика незаконного проведення аборту: моногр. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Литвинова. Харків: Ніка Нова, 2012. 196 с.
9. Дудоров О., Балабко В. Незаконне проведення аборту: проблеми тлумачення і вдосконалення кримінального законодавства *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2012. № 4. С. 26–32.
10. Галай В.О. Практичне право: права пацієнтів (Інтерактивний курс медичного права): навч. посіб. [В.О. Галай, С.К. Гречанюк, І.Я. Сенюта. та ін.]; за ред. С.Г. Стеценка та А.О. Галая. Київ: КНТ, 2009. 224 с.
11. Мостовенко О. Поняття, ознаки та класифікація лікарських помилок. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 10. С. 37–40.
12. Титикало Р., Гандзій Т. Лікарська (медична) помилка: медичне та правове поняття. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 99–103.
13. Козак І. Рука долі. Для новонароджених вона має реальне уособлення. Інколи фатальне. *Голос України.* 2010. 21 січня. № 9.

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.46

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКЛИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Клименко С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0009-0004-2629-2133
e-mail: serklymenko@gmail.com

Власов А.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0009-0009-8095-240X
e-mail: andriivlasov6@gmail.com

Клименко С., Власов А. Особливості кримінально-правової оцінки публічних закликів та розповсюдження матеріалів у соціальних мережах.

У статті досліджуються кримінально-правові аспекти використання соціальних мереж для поширення інформації, що містить заклики до вчинення суспільно небезпечних дій, та роль таких платформ, як Facebook, Instagram, Twitter, TikTok, та інших у сучасному інформаційному просторі. Соціальні мережі стали важливим інструментом для комунікації, бізнесу та громадянської активності, дозволяючи мільйонам людей по всьому світу взаємодіяти, створювати спільноти, обмінюватися ідеями та інформацією. Однак, окрім переваг, вони несуть загрози, зокрема сприяють поширенню дезінформації та маніпуляцій, що негативно впливають на суспільну думку та політичні процеси.

Основна увага у статті приділяється аналізу того, як взаємодія користувачів з контентом через функції «лайків» та «репостів» може сприяти поширенню протиправної інформації. «Репост», як пряма дія, дозволяє швидко та ефективно передавати контент іншим користувачам, розширюючи його охоплення, тоді як «лайк» може спонукати алгоритми соціальних мереж показувати цей контент більшій аудиторії. Особливий інтерес становить питання того, чи можна вважати ці дії достатніми для притягнення до кримінальної відповідальності за поширення закликів до протиправних дій.

У статті наведено приклади судових рішень в Україні та інших країнах, де «лайк» розглядається як спосіб поширення інформації. В деяких випадках європейські суди визнають лайк формою схвалення та поширення інформації, що призводить до юридичної відповідальності. Однак українська судова практика щодо цього питання залишається неоднозначною, що вимагає подальшого дослідження.

Наукова стаття спрямована на визначення критеріїв кримінальної відповідальності за дії користувачів у соціальних мережах, пов'язані з поширенням протиправної інформації, а також дослідження технічних аспектів алгоритмів роботи платформ. Автори підкреслюють необхідність комплексного підходу до правової оцінки взаємодії користувачів з контентом, який повинен враховувати не лише зміст інформації, а й алгоритми її поширення.

Ключові слова: інформаційна безпека; розповсюдження матеріалів; кримінальна відповідальність; національна безпека; громадська безпека; мир, безпека людства та міжнародний правопорядок.

Klymenko S., Vlasov A. Peculiarities of the criminal-legal evaluation of public appeals and distribution of materials in social networks.

The article examines the criminal and legal aspects of using social networks to spread information containing calls to commit socially dangerous actions, and the role of such platforms as Facebook, Instagram, Twitter, TikTok, and others in the modern information space. Social networks have become an important tool for communication, business and civic engagement, allowing millions of people around the world to interact, create communities, share ideas and information. However, in addition to advantages, they carry threats, in particular, they contribute to the spread of misinformation and manipulation, which negatively affect public opinion and political processes.

The main focus of the article is on analyzing how users' interaction with content through the functions of «likes» and «reposts» can contribute to the spread of illegal information. Reposting, as a direct action, allows content to be shared quickly and efficiently with other users, expanding its reach, while «liking» can prompt social media algorithms to show that content to a larger audience. Of particular interest is the question of whether these actions can be considered sufficient to bring criminal responsibility for the dissemination of calls to illegal actions.

The article provides examples of court decisions in Ukraine and other countries where «like» is considered as a way of spreading information. In some cases, European courts recognize a like as a form of approval and dissemination of information, which leads to legal liability. However, Ukrainian jurisprudence on this issue remains ambiguous, which requires further research.

The scientific article is aimed at determining the criteria of criminal responsibility for the actions of users in social networks related to the spread of illegal information, as well as researching the technical aspects of the algorithms of the platforms. The authors emphasize the need for a comprehensive approach to the legal assessment of user interaction with content, which should take into account not only the content of the information, but also the algorithms of its distribution.

Key words: information security; distribution of materials; criminal responsibility; national security; public safety; peace, human security and international legal order.

Постановка проблеми: на сучасному етапі розвитку суспільства соціальні мережі стали невід'ємною частиною повсякденного життя, впливаючи на різні аспекти особистого та суспільного буття. З появою таких платформ, як Facebook, Instagram, Twitter (X), TikTok та інші, мільйони людей по всьому світу щодня взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією та ідеями, створюють спільноти за інтересами та ведуть бізнес.

Соціальні мережі трансформували спосіб, яким ми спілкуємося, працюємо та проводимо дозвілля. Попри численні переваги пов'язані з мобільністю, швидкістю комунікації та поширенням необхідної інформації соціальні мережі породжують низку проблем та викликів. Серед яких їх використання в якості джерела поширення дезінформації та маніпуляцій, з метою впливу на формування суспільної думки та політичні процеси.

Соціальні мережі можуть використовуватись і для терористичної діяльності. Зокрема, для вербування нових членів терористичних груп та організацій й поширення радикальних ідеологій. Вони можуть цілеспрямовано впливати на вразливі групи населення, пропагуючи свої погляди через контент, який апелює до емоцій .

З огляду на поширеність, мобільність та впливовість інформації, що передається за допомогою соціальних мереж вона також стає предметом кримінально-правової оцінки правоохоронних органів. Водночас така оцінка має свої складнощі через технічну специфіку їх роботи.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми кримінально-правової кваліфікації суспільно-небезпечних діянь, вчинених за допомогою соціальних мереж, є відносно новим напрямом наукових розвідок, кримінально-правової науки як в України, так й в країнах ЄС та США.

Окремі проблеми цього питання піднімались у роботах А. Башука, О. Звонарьова, С. Махочука, В. Навроцького, П. Пекаря, М. Хавронюка та ін.

Водночас, неоднозначне наукове вирішення цього питання, та відсутність його законодавчого реагування призводить до ускладнень у правозастосовній діяльності.

Метою статті є визначення кримінально-правових орієнтирів механізму кваліфікації розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення суспільно небезпечного діяння за допомогою соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом кримінально-правове оцінювання будь-якого способу поширення інформації та її змісту відбувається на дослідженні його відповідності поняттю «публічних закликів» чи «розповсюдження матеріалів», тобто, доведення до відома інших осіб змісту інформації. Саме ці категорії визначенні законодавцем для позначення об'єктивної сторони суспільно небезпечних діянь, що посягають на інформаційну безпеку.

Утім, на відміну від традиційних засобів поширення інформації соціальні мережі привнесли у наше життя специфічні шляхи доведення до аудиторії чи до кінцевого адресата певного повідомлення. Окрім власноруч написаного поста (повідомлення) та опублікованого на своїй сторінці соціальні мережі мають алгоритми поширення інформації за допомогою, так званих, «лайків» та «репостів».

У соціальних мережах репост та лайк відіграють ключову роль у поширенні інформації. Репост дозволяє користувачам ділитися контентом зі своїми підписниками, що може значно розширити аудиторію повідомлення та підвищити його видимість. «Лайк», у свою чергу, слугує індикатором популярності або підтримки, і часто може спонукати алгоритми соціальних мереж показувати цей контент більшій кількості користувачів. Завдяки цим механізмам, інформація може швидко стати вірусною, досягаючи глобального масштабу всього за декілька годин.

Законодавство України не містить прямого поняття «лайк» чи «репост», хоча ця термінологія міцно увійшла у повсякденний лексикон та широко вживається у процесуальних документах, зокрема і обвинувальних вироках суду.

Словник Кембриджського університету визначає репост, як розміщення на веб-сайті чи в соціальних мережах щось, що раніше опублікував хтось інший [1].

«Репост» повідомлення повністю охоплюється поняттям поширення інформації і за наявності протиправного його змісту та інших ознак складу кримінального правопорушення може виступати підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Дещо складніша ситуація із кримінально правовою оцінкою, так званих, «лайків». На відміну від репосту, який є прямим закликом ознайомитися, звернути увагу, висловити своє ставлення, щодо певної інформації, «лайк» – це актуалізація, схвалення, виокремлення матеріалу із масиву інших.

Словник Кембриджського університету термін «лайк» (*like-англ.*) визначає як речі, які комусь подобаються або подібний до когось або чогось або таким же чином [1].

Для правильної кримінально правової оцінки «лайку» протиправної інформації розміщеної у соціальній мережі необхідно проаналізувати власне її алгоритми за якими вона здійснює поширення інформації. Адже саме спроможність певної дії довести інформацію до відома інших осіб є тим фактом, що має кримінально правове значення.

Більшість соціальних мереж побудовані за принципом, коли «лайк» під публікаціє робить її доступною для ознайомлення іншими особами X (twitter), Facebook, Instagram. Саме встановлення цього факту є вирішальним при визначенні поширення інформації, як підстави кримінальної відповідальності

У науковій літературі висловлюється точка зору, що завдяки технічній можливості ставити «лайки», голосувати тощо, користувач теж бере участь у створенні контенту і таким чином, клік стає функцією, що теж несе змістове навантаження і набуває ознак інформативності» [2, с. 160].

Робота соціальних мереж побудована на алгоритмах. У кожної мережі вони свої і оцінка актуальність постів та просування їх у стрічці відбувається за своїми власними алгоритмами. Це необхідно, щоб показувати користувачам максимально цікавий контент, не обмежуючись хронологією чи випадковою добіркою. Загалом спільними ознаками роботи алгоритмів соціальних мереж є:

– залежність від взаємодій: чим більше особа взаємодіє з конкретним користувачем (коментарі, лайки, репости), тим частіше платформи будуть показувати останньому активність такої особи;

– алгоритми персоналізації: платформи використовують лайки для налаштування контенту, який бачать друзі. Наприклад, контент, який лайкнули, може бути показаний друзям частіше, якщо вони також взаємодіють з подібним контентом;

– часовий фактор: якщо особа лайкнула пост або відео незабаром після його публікації, є більше шансів, що друзі побачать це у своїй стрічці через активну фазу поширення контенту.

У різних соціальних мережах момент, коли лайк побачать друзі або підписники, залежить від алгоритму платформи та типу контенту.

Так у одному із обвинувальних вироків суду, як доказ розповсюдження матеріалів із публічними закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу та захоплення дер-

жавної влади, а також тої обставини, що зі змістом матеріалів може ознайомитися необмежена кількість осіб було вказано, що проставлений лайк під повідомленням автоматично надійшов як сповіщення всім користувачам соціально-орієнтованого ресурсу Інтернет-мережі «Вконтакте», які були додані до розділу «Друзі» та «Підписники» вказаного акаунта та було ними переглянуто [3].

Таким чином кримінально правова оцінка лайку проставленого під публікацією із протиправним змістом залежить від алгоритму поширення інформації конкретної соціальної мережі, який має бути досліджений на стадії досудового розслідування та у під час розгляду справи у суді.

Також необхідно враховувати, що підстави кримінальної відповідальності за такі дії не обмежується лише встановленням суспільно небезпечного діяння, а й вимагають доведення вини особи – усвідомлення її суспільної протиправності (змісту повідомлення) та бажанні його поширення серед інших осіб. Отже враховуючи вимоги ч. 2 ст. 2 та ч. 2 ст. 24 КК України для притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно ще й встановити, що вона усвідомлювала, що її дії (публікації, репости чи лайки) стали загальнодоступними та могли спричинити шкоду правоохоронному об'єкту. Саме тому під час розгляду у судових засіданнях обвинувачені іноді заперечують свою вину у поширенні інформації, посилаючись на випадковість натискання лайку чи з метою відмітити, що вказана інформація ним була прочитана.

Слід зазначити, що суди України у своїх рішеннях не завжди є одностайними у визначені лайку специфічним видом розповсюдження інформації. Так Зарічний районний суд м. Суми у обвинувальному вироку 28.06.2024 у справі № 591/5586/20 по обвинуваченню ОСОБИ_5 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України, не визнав лайк способом поширення інформації.

Суд не погодився із доводами сторони обвинувачення та вказав, що «лайк» це функція в комунікаційному програмному забезпеченні, призначеному для соціальних мереж, блогів, інтернет-форумів, сервісів соціальних закладок, новинних сайтів тощо, яка використовується для вираження ставлення користувачів до того чи іншого контенту. Тобто, використовуючи таку функцію, користувач не ставить за мету поширювати контент, а подальше поширення в соціальній мережі публікації, під якою користувач поставив «класс», відбувається не завдяки активним діям користувача, це автоматично здійснює сама соціальна мережа.

За таких обставин, суд зазначив, що ОСОБА_5 не поширював зазначену інформацію, а лише висловив своє ставлення до неї, натиснувши кнопку «Лайк».

Розповсюдження мало б місце лише тоді, коли б обвинувачений публікацію із закликом надіслав би своїм «друзям» чи «підписниками» окремими повідомленнями шляхом натискання кнопки «поділитись». У такому разі можна б було говорити про те, що особа умисно вчиняла активну дію надіслання або розповсюдження матеріалу, що містить інформацію із закликами [7].

Схожу позицію ми можемо спостерігати і у окремих рішеннях Європейського Суду з прав людини. Так у своєму рішенні ухваленому Палатою 15 червня 2021 року MELIKE v. Turkey (№ 35786/19) ЄСПЛ зазначив, що заявницю звільнили за застосування реакції «Подобається» до низки статей, розміщених третіми особами в соціальній мережі «Фейсбук». ЄСПЛ вважав, що використання «лайків» у соціальних мережах, які можуть розглядатись як надання людям можливості проявляти свою зацікавленість та схвалення контенту, як таке є загальновживаною та популярною формою реалізації свободи вираження поглядів у мережі «Інтернет».

Дифамаційні та інші типи явно незаконної мови, включаючи мову ненависті та мову, що спонукає до насильства, можуть поширюватися миттєво у всьому світі за декілька секунд й іноді залишатися постійно доступними в інтернеті. Враховуючи це, очевидно, що охоплення та потенційний вплив заяви, опублікованої в інтернеті з невеликою читацькою аудиторією, безумовно, не є таким самим щодо заяви, опублікованої на загальнодоступних або часто відвідуваних вебсторінках. Тому для оцінки потенційного впливу онлайн-публікації є важливим визначення її обсягу та суспільного охоплення.

У зв'язку із цим ЄСПЛ зазначив, що заявниця не була тією особою, яка створила та опублікувала спірний контент у відповідній соціальній мережі, а її дія обмежувалася натисканням кнопки «Подобається» під цим контентом. ЄСПЛ зауважив, що акт додавання «Подобається» до контенту не може розглядатись як такий, що має таку ж вагу, як і поширення контенту в соціальних мережах, оскільки реакція «Подобається» просто виражає симпатію до опублікованого контенту, а не активне бажання його розповсюдити [4].

Кримінальні вироки за лайки у соціальних мережах, як способу поширення протиправної інформації, у Європейському Союзі або США є рідкісним явищем. Водночас європейська практика національних судів має такі прецеденти. Одним із найбільш відомих та резонансних рішень у цьому контексті є обвинувальний вирок Швейцарського суду у 2017 році. У цій справі чоловік був засуджений судом у Цюриху за наклеп, зокрема за те, що поставив "лайк" під повідомленням, яке містило наклепницькі звинувачення проти активіста з прав тварин Ервіна Кесслера. Суд постановив, що лайк на Facebook може розглядатися як схвалення і поширення інформації, що завдає шкоди репутації іншої особи, враховуючи, як соцмережі працюють і поширюють інформацію серед користувачів [5].

Ще одним способом причетності до розповсюдження матеріалів із закликами до протиправної діяльності, що є підставою кримінальної відповідальності, Європейський Суд з прав людини вважає не видалення особою на своїй стіні у соціальній мережі коментарів залишеними іншими особами.

Це відображено у справі «Санчес проти Франції», яка стосувалася засудження мера міста за підбурювання до ненависті чи насильства проти групи осіб з підстав їхньої належності до конкретної релігії після того, як він не вжив невідкладних заходів для видалення коментарів, опублікованих іншими користувачами на його сторінці в мережі Facebook.

За матеріалами справи 24 жовтня 2011 року заявник опублікував написаний особисто пост на своїй сторінці в мережі Facebook і написав повідомлення, у якому закликав користувачів «відстежувати зміст [своїх] коментарів», проте не втручався до вже опублікованих повідомлень.

Суд дійшов висновку, що, створивши за власною ініціативою службу зв'язку з громадськістю за допомогою електронних засобів з метою обміну думками та залишаючи образливі коментарі, які станом на 6 грудня 2011 року все ще були доступними, заявник не вжив невідкладних заходів щодо припинення їх поширення, тому був винним як «виробник» онлайнового публічного комунікаційного сайту, а отже як головний правопорушник.

Крім того, суд указав, що, свідомо роблячи свою сторінку в соціальній мережі Facebook публічно доступною, заявник узяв на себе відповідальність за зміст опублікованих коментарів, які, згідно з його твердженнями, обґрунтовували його позицію та, як він вважав, були сумісними зі свободою вираження поглядів, і що його статус політика вимагав від нього ще більшої пильності.

Стосовно вжитих заявником заходів ЄСПЛ відзначив, що національні суди установили його відповідальність на основі декількох факторів. Заявник свідомо зробив свою сторінку в соціальній мережі публічною, тим самим дозволивши своїм друзям розміщувати на ній коментарі. Тому він був зобов'язаний відстежувати зміст опублікованих тверджень. Крім цього, кримінальний суд підкреслив, що заявник не міг не знати про те, що його акаунт може привернути коментарі політичного характеру, що за визначенням мають полемічний характер, а тому він мав відстежувати їх ще ретельніше. Апеляційний суд аналогічно вказав, що статус заявника як політичного діяча вимагав від нього ще більшої пильності.

ЄСПЛ зазначив, що толерантність і повага рівної гідності всіх людей є основою демократичного, плюралістичного суспільства. Тому можна вважати за необхідне карати за всі форми вираження, які поширюють, підбурюють, заохочують або виправдовують ненависть на основі нетерпимості за умови, що будь-які «формальності», «умови», «обмеження» або «покарання» були пропорційні переслідуваній меті, чи навіть запобігати цьому [6].

Водночас у національній правозастосовній практиці кримінальні провадження з аналогічних підстав відсутні, що пов'язано з особливістю визначення складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення того чи іншого злочину. Як вже зазначалося ця категорія кримінальних правопорушень може вчинюватись виключно з прямим умислом, коли особа усвідомлює кримінально-протиправний характер повідомлення (посту), розуміє, що її дії призведуть до подальшого його поширення та бажає діяти таким чином. Ситуація, що розглядалася ЄСПЛ відноситься до категорії злочинів, що вчинюються із кримінально протиправною недбалістю, ко коли особа не передбачала настання суспільно небезпечних наслідків наразі у вигляді поширення інформації серед невизначеною кількості осіб, проте повинна була і могла це передбачити. Утім на сьогодні законодавство України не передбачає обов'язку для власників сторінки у соціальних мережах здійснювати контроль над публікаціями у вигляді коментарів залишеними іншими особами.

Звичайно таке рішення Європейського суду з прав людини має підняти питання доцільності законодавчого врегулювання обов'язку власників сторінок у соціальних мережах щодо здійснення контролю над публікаціями на цих сторінках.

Висновки. З огляду на відсутність механізму правового регулювання використання соціальних мереж, складності процесу визначення правових підстав притягнення до кримінальної відповідальності за «лайк», які значною мірою залежать від існуючого алгоритму роботи самої соціальної мережі, за таких обставин у кримінальних провадженнях комплексній оцінці підлягає вся сторінка підозрюваного й одного лайку, як правило, є недостатнім для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cambridge dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/ uk/dictionary/learner-english/like.
2. Сухомлин О. UGC (User-GenerAted Content) у журналістському полі. *Образ : науковий журнал. Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, Сумський державний університет*. 2015. Вип. 1 (16). С. 159–165.
3. Вирок Оболонськго районного суду міста Києва від 06 липня 2021 року № 756/9383/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98224463.
4. Рішення ЄСПЛ «Melike v. Turkey» від 15 червня 2021 року № 35786/19. URL: http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-221332&filename= CASE%20OF%20MELIKE%20v.%20TURKEY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20 Supreme%20Court%20of%20Ukraine.pdf.
5. "Liking" a Facebook post is tricky legal territory. URL: https://www.expatica.com/ch/ general/sw-liking-a-facebook-post-is-tricky-legal-territory-57081.
6. Санчес против. Франция [GC] – 45581/15. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-14074%22]}.
7. Вирок Зарічанського районного суду м. Суми від 28.06.2024 № 591/5586/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120041174.

УДК 343.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.47

ПРОБЛЕМИ ДОВЕДЕННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ СВОЇХ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ (СТ. 140 КК УКРАЇНИ)

Колос Н.М.,
головний спеціаліст
відділу аналітичної та правової роботи ККС
управління аналітичної допомоги касаційним судам
та Великій Палаті Верховного Суду,
аспірантка кафедри політики в сфері боротьби
зі злочинністю та кримінального права
навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
ORCID: 0009-0000-4775-4975
e-mail: nata-yakim@meta.ua

Хорошим лікарем є той, хто помиляється рідко,
але чудовим – той, хто зізнається в помилці
(Гіппократ)

Колос Н. Проблеми доведення неналежного виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків (ст. 140 КК України).

Сутність цієї статті полягає у визначенні шляхів мінімізації такого виду суспільно небезпечного діяння, як неналежне виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків, а також дослідженні легітимності притягнення до відповідальності лікарів за невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків, з'ясування причин, які зумовлюють вчинення цього роду кримінальних правопорушень, а також проблематики процесу розслідування притягнення медичного працівника до кримінальної відповідальності, який є доволі довгочасним, із врахуванням поставлених перед органами досудового розслідування задач, що супроводжується проведенням комплексу заходів, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України таких як оцінка правильності маніпуляцій медичного фахівця із залученням експертів відповідної кваліфікації та вилучення медичної документації, порівняння протокольної тактики проведення лікувально-профілактичних заходів медичним працівником з діями які необхідно було здійснити у визначеній ситуації). Разом з тим органи досудового розслідування позбавлені можливості викликати лікаря для давання показань щодо відомостей, які становлять лікарську таємницю, що ускладнює проведення слідчих (розшукових) дій. Однак, у кожному конкретному випадку для доведення винуватості медичного працівника належить встановити, які саме професійні обов'язки покладалися на особу і не були виконані взагалі, що являється абсолютною бездіяльністю медичного працівника за реальної можливості діяти, а які з таких обов'язків неналежно виконані, зі значними порушеннями прямих обов'язків, які регламентуються посадовими інструкціями, кваліфікаційними вимогами та протоколами лікування із чітким алгоритмом дій, наказами та інструкціями МОЗ та СЕС України, рекомендаціями ВООЗ. З'ясування особливостей предмета доказування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 Кримінального кодексу України) є необхідним як в теоретичному, так і в практичному напрямках. Враховуючи неоціненну значущість людського здоров'я та життя, як найвищу соціальну цінність, заподіяння їм шкоди внаслідок неналежно виконаного медичного втручання несе у собі надвисоку суспільну небезпечність, і саме тому потребує специфічних кримінально правових засобів регулювання.

Ключові слова: неналежне виконання професійних обов'язків лікарем, медична допомога, медична документація, медична недбалість, професійна діяльність, кримінальна відповідальність.

Kolos N. Problems of proving improper performance of professional duties by a medical worker (Article 140 of the Criminal Code of Ukraine).

The purpose of this article is to identify the ways to minimize such a socially dangerous act as improper performance of professional duties by a medical professional, and also to study the legitimacy of bringing doctors to liability for failure to perform or improper performance of professional duties, to find out the reasons which cause this type of criminal offenses to be committed, and also to address the issue of the investigation process of bringing a medical professional to criminal liability, which is quite time-consuming given that it takes a long time taking into account the tasks assigned to the pre-trial investigation bodies, accompanied by a set of measures defined by the Criminal Procedure Code of Ukraine, such as assessing the correctness of the manipulations of a medical specialist with the involvement of experts of appropriate qualifications and the seizure of medical records, comparing the protocol tactics of medical treatment and preventive measures by a medical professional with the actions that should have been taken in a given situation). At the same time, the pre-trial investigation authorities are deprived of the opportunity to summon a doctor to testify regarding information constituting medical secrecy, which complicates the conduct of investigative (detective) actions. However, in each case, in order to prove the guilt of a healthcare professional, it is necessary to establish which professional duties were assigned to the person and were not fulfilled at all, which is an absolute inaction of a healthcare professional in a real opportunity to act, and which of such duties were improperly performed, with significant violations of direct duties regulated by job descriptions, qualification requirements and treatment protocols with a clear algorithm of actions, orders and instructions of the Ministry of Health and SES of Ukraine, and WHO recommendations. Clarification of the specifics of the subject matter of proving improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical worker (Article 140 of the Criminal Code of Ukraine) is necessary both in theory and practice. Given the inestimable importance of human health and life as the highest social value, harm caused to them as a result of improperly performed medical intervention is extremely dangerous to society, and therefore requires specific criminal law means of regulation.

Key words: improper performance of professional duties by a doctor, medical care, medical documentation, medical negligence, professional activity, criminal liability.

Постановка проблеми. Притягнення лікаря до кримінальної відповідальності безумовно залежить від прямого зв'язку його дії (бездіяльності) з медичною практикою та виконанням останнім професійних обов'язків. Саме тому, при з'ясуванні наявності чи відсутності винуватості в діях лікаря беззаперечно слід враховувати розгалуженість напрямків лікарських спеціалізацій та необхідність дотримання тим чи іншим спеціалістом визначених посадових інструкцій, кваліфікаційних вимог та протоколів лікування із чітким алгоритмом дій, наказів та інструкцій МОЗ та СЕС України, рекомендацій ВООЗ при здійсненні професійних обов'язків.

Метою дослідження є з'ясування особливостей неналежного виконання лікарем професійних обов'язків та основних причин, які зумовлюють вчинення цього злочину, а також проблематики розслідування кримінальних правопорушень при наданні/ненаданні медичної допомоги. Визначення шляхів мінімізації такого виду суспільно небезпечного діяння.

Стан опрацювання проблематики. При статистичному аналізі даних державної судової адміністрації України з 2018 року по 2023 роки, за ст. 140 КК України на розгляді перебувало 850 проваджень, винесено 86 вироків, з яких 11 є виправдувальними, а 120 проваджень у справах було закрито з різних підстав.

Проведений аналіз показує, що на юридичну оцінку діянь працівників медичної сфери та винесення судом вироку, істотно впливає необхідність побудови чітких алгоритмів досудового слідства, постановлення завдань, визначення переліку необхідної для слідства медичної документації, порядок дослідження обставин, що доводять або спростовують винність медичного працівника, формування єдиного підходу та порядку дій судово-медичного експерта, від якості висновку якого, як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні даної специфікації, залежить подальший хід кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Щохвилини лікар ризикує перетворитися з особи, яка надає медичну допомогу, на ту, яка потребує допомоги юридичної. Найгірше, коли над медиком нависає загроза звинувачення у скоєнні злочину, коли лікар потребує фахової юридичної допомоги, щоб звинувачення не перетворилося на реальний вирок з реальним, а не умовним покаранням.

Разом з тим юристу досить складно зрозуміти роботу лікаря. Особливо складно розібратися, як лікар може працювати в умовах діагностичних і лікувальних обмежень, чому підходи до лікування різних пацієнтів відрізняються при однаковому діагнозі, в яких випадках лікар приймає рішення йти на ризик, а в яких ні та чому тощо.

Вивчення правового поля, в якому може діяти лікар, – завдання не з простих. Медицина та юриспруденція за своєю філософією і логікою – дві абсолютно різні сфери знань [1. с. 14].

Право на вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності лікарів, впровадження у встановленому порядку сучасних досягнень медичної та фармацевтичної науки та практики, а також право безоплатно користуватися соціальною, екологічною та спеціальною медичною інформацією регулюється такими законами й нормативно-правовими актами:

Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України (стаття 77);

Про створення та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 року № 751 (зі змінами та доповненнями) [2. с. 7].

Протоколи лікування пропонують чіткі рекомендації для практикуючих лікарів, а також підвищують якість клінічних рішень. Крім того, вони сприяють узгодженості надання медичної допомоги пацієнтам на всіх рівнях.

На сьогодні українські лікарі можуть керуватися в щоденній практиці:

Джерелами клінічних настанов після затвердження їхнього перекладу в якості нового клінічного протоколу внутрішнім наказом;

2. Онлайн-платформою з протоколами на засадах доказової медицини guidelines.moz.gov.ua

3. Уніфікованими клінічними протоколами, якщо заклад охорони здоров'я, в якому працює лікар, не затвердив нові клінічні протоколи.

Вищенаведений перелік протоколів дає можливість не лише перевірити коректність призначеного лікування, або встановити чи всі залежні від себе маніпуляції для порятунку лікар здійснив вичерпно, але й убезпечити лікаря, який дійсно самовіддано рятував здоров'я і життя людини, від притягнення до кримінальної відповідальності у випадку тяжких наслідків, які настали попри дотримання останнім всіх настанов і професійних обов'язків.

МОЗ зазначає, що кожен лікар має право на вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності, впровадження у встановленому порядку сучасних досягнень медичної та фармацевтичної науки та практики, а також право безоплатно користуватися соціальною, екологічною та спеціальною медичною інформацією.

Все більше медичних працівників в Україні здійснюють свою діяльність шляхом такого ефективного методу лікування, як доказова медицина.

Доказова медицина – це не окрема галузь медицини, а класична, традиційна і єдина загальноприйнята у світі медична система, яка є відносно новою (існує близько 50 років), і базується на критичному мисленні.

Основні принципи, якими керується лікар при призначенні методів лікування шляхом доказової медицини полягають у застосуванні клінічного досвіду лікаря, покликанні лікаря на останні дані наукових досліджень, врахуванні індивідуальних особливостей пацієнта.

У системі надання медичної допомоги основними є клінічні настанови – еталонний варіант надання медичної допомоги, заснований на останніх досягненнях клінічної практики та медичної науки, стандарти медичної допомоги та уніфіковані клінічні протоколи – зібрання індикаторів якості, за якими можливо оцінити якість та повноту надання медичної допомоги; локальні протоколи медичної допомоги – маршрут пацієнта та інструкція з описом дій під час надання медичної допомоги (послуги) в конкретному закладі охорони здоров'я залежно від спеціалізації, концептуальні положення також можуть бути окреслені наказами МОЗ України або галузевими програмами стандартизації медичної допомоги. Джерелами професійних медичних обов'язків є посадові інструкції, документи внутрішнього обліку, положення про заклад охорони здоров'я, накази МОЗ щодо ведення документів суворої звітності.

Механізми відповідальності за неналежну якість надання медичної допомоги, при яких здебільшого заклад охорони здоров'я безособово є відповідальним, паралізують свободу прийняття клінічних рішень. Можливість вибору клінічної настанови лікарем перенесли на можливість закладу [3, с. 1].

Втім, незалежно від обраної тактики та методів лікування, не існує єдиного методологічного підходу для встановлення критеріїв неналежності виконання професійних обов'язків лікарем та рівнів зіставлення поведінки медичного працівника з протоколами та стандартизованими методиками лікування. На жаль, фахові знання та досвід, можуть дати можливість лікарю перекласти провину з себе на буцімто несправність обладнання, непередбачувані реакції організму пацієнта або ж навіть на колегу. Також, мають місце випадки внесення неправдивих записів у медичну документацію (постанова Верховного Суду від 21.06.2022 року Єдиний державний реєстр судових рішень) [4].

Основами законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи) визначено (у статті 80), що особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну чи кримінальну відповідальність відповідно до законодавства. При цьому Основи не дають переліку, за які дії (дії/бездіяльності) медичні працівники несуть відповідальність.

Відповідно до ч. 1 ст. 40 Основ, медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості. П. г ч. 1 ст. 78 Основ передбачається, що медичні та фармацевтичні працівники зобов'язані, зокрема, зберігати лікарську таємницю [5].

Виходячи з вищевказаного, слід звернути увагу, що лікар *з* огляду на свої повноваження, володіє об'ємним обсягом інформації, щодо особи, якій надається медична допомога, яка достеменно відома виключно йому і може містити компрометувальний характер.

П. 4 ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що не можуть бути допитані як свідки медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та результати, особисті дані життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю [6].

Отже, органи досудового розслідування, при проведенні слідчих (розшукових) дій, банально не мають можливості відбирати показання у лікаря щодо відомостей, які містять лікарську таємницю, що значним чином подовжує процес притягнення лікаря до кримінальної відповідальності та передбачає значу кількість процесуальних особливостей, пов'язаних із професійною медичною діяльністю.

Для інкримінування лікарю неналежного виконання необхідне встановлення вини та причинно-наслідкового зв'язку між діяннями, що потягли за собою негативні наслідки у вигляді тілесного ушкодження або смерті людини. Звісно, якщо шкода здоров'ю не є наслідком протиправної поведінки лікаря, а сталася через ряд інших причин, таких як недотримання пацієнтом медичних рекомендацій, непередбачуваних анатомічних особливостей організму пацієнта, неповноти клінічної картини, яку лікар був неспроможний встановити, з причин, які не залежали від нього, то причинний зв'язок виключається та кримінальна відповідальність не настає.

Розслідування кримінальних правопорушень при наданні/ненаданні медичної допомоги має доволі складну проблематику, що полягає в особливостях предмета доказування, відсутності в органів досудового розслідування достатнього рівня належної обізнаності про специфіку такої категорії, що своєю чергою, істотно впливає на аналіз та оцінку зібраних даних.

Сьогодні потребують розробки та впровадження в практику досудового слідства алгоритми проведення слідства, постановлення завдань, визначення переліку необхідної для слідства медичної документації, порядок дослідження обставин, що доводять або спростовують винність медичного працівника.

Враховуючи, що висновки експертів є процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні, то саме від якості таких висновків здебільшого повинно залежати рішення слідчо-судових органів у відношенні медичного працівника.

Той факт, що не мала кількість діянь, яка вчиняється фахівцями медичної сфери через невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків, залишається невідома, а з іншого боку велика кількість справ закривається через недоведеність, відсутність складу злочину в діях медичних працівників, або ж недостатність доказів по справі, зумовлено насамперед недоліка-

ми законодавства, розбіжностями кримінально-правових норм, недостатньою кваліфікованістю представників правоохоронних органів щодо специфічних методів розслідування даної категорії справ та пошуку доказової бази.

Висновки. Всупереч наявним сучасним технологіям у медицині, найновітнішим препаратам з широким спектром дії, остаточний результат позитивної динаміки лікування залежить виключно від належного виконання лікарем своїх професійних обов'язків, і у випадку неналежного виконання, або взагалі невиконання таких обов'язків найголовніше−не намагатись уникати відповідальності. Не спотворювати факти, виявити причину, яка спонукала до таких дій чи бездіяльності. Зробити все від себе залежне для запобігання подібного надалі.

Питання кримінальної відповідальності однієї із найважливіших професій вимагає безперервного, скрупульозного дослідження, оскільки рівень розвитку людства в усіх напрямках і сферах життєдіяльності надзвичайно прогресивно досягає висот, основним запитом суспільства є необхідність кожного в отриманні висококваліфікованої медичної допомоги, і навіть за наявності необхідних ресурсів для збереження і продовження життя людини, вирішальним аспектом, завжди залишається належне виконання лікарем своїх обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фущич Б.В., Суворов О.Л. Історія одного вироку». Публікації Consoris Lawyers. 2020. № 2. С. 14. URL: https://www.consoris-lawyers.com.ua/vyrok-2-140.
2. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 року № 751 (зі змінами та доповненнями). С. 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z2001-12#Text.
3. Осадчий А.І. Нові клінічні протоколи: як і для чого їх впроваджувати в лікувальну практику в Україні. С. 1. URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-177832-novi-klinichni-protokoli-yak-i-dlya-chogo-yih-vprovadzhuvati-v-likuvalnu-praktiku-v-ukrayini.
4. Постанова Верховного Суду від 21.06.2022 року Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104922019.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я || від 19.11.1992 р. № 2801-XII (редакція 01.10.2023 року) Ст. 40. Ст. 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України (редакція від 07.09.2024 року), Ст. 65. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

УДК 343.3/7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.48

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДІЯННЯ З МАЙНОМ, ОДЕРЖАНИМ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИМ ШЛЯХОМ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ УНОРМУВАННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ

Красницький І.В.,
кандидат юридичних наук, професор,
директор Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5529-7636

Красницький І.В. Кримінальна відповідальність за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом: системний аналіз унормування та розмежування складів.

У статті здійснено системний аналіз норм кримінального закону України про відповідальність за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом. Як результат виокремлено сукупність кримінально-правових норм про такі діяння. Об'єднує таку систему норм спільність: діянь – спрямованих на набуття чи здійснення прав власності щодо майна, одержаного кримінально протиправним шляхом або спрямованих на приховування їх незаконного походження (як спосіб приховування предикатного (первинного) кримінального правопорушення загалом); суспільно небезпечного наслідку («вливання» кримінально протиправних доходів в законний обіг), загальні ознаки суб'єкта та умисна форма вини (окрім необережності, яка можлива при легалізації майна, одержаного злочинним шляхом – ст. 209 КК України).

До кримінально-правових норм про діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, сукупність яких має ознаки так званої асоціації кримінально-правових норм, віднесено норми, передбачені: ч. 5 ст. 27 КК України (як ознака пособника); статтями 198, 396 КК України (як ознака причетності до кримінального правопорушення); статтями 199, 209, 256, 306 КК України (так звані вторинні самостійні склади кримінальних правопорушень).

Основною розмежувальною ознакою діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, у складі співучасті (ч. 5 ст. 27 КК України), а також при причетності (ст.ст. 198, 396 КК України) та легалізації майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України) визнавати ту ознаку, що в при легалізації йдеться виключно про законодавчо визначені види майна чи майно визначеної вартості, що при цьому супроводжується пороговими чи підозрілими правочинами чи фінансовими операціями. Субсидіарне застосування Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX є обов'язковим для встановлення змісту ознак складу «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» (ст. 209 КК України).

Відповідно набуття власності на інше майно (що не є предметом правочинів та фінансових операцій, які є об'єктом фінансового моніторингу) чи здійснення правомочностей права власності щодо такого охоплюється інститутом співучасті (якщо особа заздалегідь обіцяла вчинити такі діяння) або інститутом причетності до предикатного кримінального правопорушення, передбачених статтями 198, 396 КК України (якщо особа заздалегідь не обіцяла вчинити такі діяння).

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, співучасть, причетність, легалізація майна, майно, одержане кримінально протиправним шляхом, вдосконалення кримінального законодавства.

Krasnytskyi I.V. Criminal liability for acts with property obtained by criminal means: system analysis of the regulation and delimitation of corpus delicti.

The article provides a systematic analysis of the provisions of the criminal law of Ukraine on liability for acts with property obtained by criminal means. As a result, the author distinguishes a set of criminal

law provisions on such acts. This system of provisions is united by the following common features: acts aimed at acquiring or exercising ownership rights to the property obtained by criminal means or aimed at concealing their illegal origin (as a way of concealing the predicate (primary) criminal offense in general); socially dangerous consequences ("infusion" of criminal proceeds into legal circulation), general features of the subject and intentional form of guilt (except for negligence which is possible in the course of legalization of the property obtained by criminal means - art. 209 of the Criminal Code of Ukraine).

The criminal law provisions on actions with the property obtained by criminal means, the totality of which has the features of the so-called association of criminal law provisions, include the provisions provided for in: part 5 of Article 27 of the Criminal Code of Ukraine (as a sign of an accomplice); Articles 198, 396 of the Criminal Code of Ukraine (as a sign of involvement in a criminal offense); Articles 199, 209, 256, 306 of the Criminal Code of Ukraine (the so-called secondary independent corpus delicti of criminal offenses).

The main distinguishing feature of an act with property obtained by criminal means as part of complicity (part 5 of Article 27 of the Criminal Code of Ukraine), as well as in the case of involvement (Articles 198, 396 of the Criminal Code of Ukraine) and legalization of property obtained by criminal means (Article 209 of the Criminal Code of Ukraine) is that legalization involves only legally defined types of property or property of a certain value, accompanied by threshold or suspicious transactions or financial transactions. Subsidiary application of the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of the Proceeds of Crime, Terrorist Financing and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction" No. 361-IX of December 6, 2019 is mandatory to establish the content of the elements of the crime of "Legalization (laundering) of the proceeds of crime" (Article 209 of the Criminal Code of Ukraine).

Accordingly, the acquisition of ownership of other property (which is not the subject of transactions and financial operations which are subject to financial monitoring) or the exercise of ownership powers in relation to such property is covered by the institute of complicity (if the person promised to commit such acts in advance) or the institute of involvement in a predicate criminal offense under Articles 198 and 396 of the Criminal Code of Ukraine (if the person did not promise to commit such acts in advance).

Key words: criminal law, criminal liability, criminal offense, corpus delicti of a criminal offense, complicity, involvement, legalization of property, property obtained by criminal means, improvement of criminal law.

Постановка проблеми. Корисливі кримінальні правопорушення є найбільш поширеними у загальній структурі злочинності. Слідом, для злочинця чи особи, які набуває майно кримінально протиправним шляхом, важливим є надання псевдолегітимності здійсненню прав власності на таке. Як слушно зазначається у літературі, для злодія не менш важливою проблемою є створення певних умов, які би давали йому можливість вільно без перешкод поводитися з отриманим унаслідок вчинення кримінального правопорушення майном так, як би він був його реальним (легальним) власником [1, с. 308].

У Кримінальному кодексі (далі – КК) України міститься низка норм, які передбачають відповідальність за дії з майном, отриманим кримінально протиправним шляхом. При цьому питання чи утворюють такі норми систему є дискусійним. Для їх характеристики більш доцільно скористатися запропонованим Г.З. Яремко поняттям асоціації кримінально-правових норм про різні склади єдиного кримінального правопорушення [2].

Одразу варто обумовити, що в межах цього дослідження для позначення відповідної системи норм буде вживатися термінологічний зворот «діяння щодо майна, отриманого кримінально протиправним шляхом». Оскільки, вжиті у кримінальному законі України терміни «легалізація», «відмивання» (ст. 209) не є універсальними і позначають лише частину суспільно небезпечних діянь з майном, яке одержане кримінально протиправним шляхом.

Системний підхід до в'язки кримінально-правових норм, що визначають відповідальність за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, є запорукою правильного розуміння змісту спільних ознак (які є ядром асоціації таких норм [2]), а також розмежувальних ознак, що є надважливим у процесі вибору необхідної норми під час здійснення кримінально-правової кваліфікації.

Стан дослідження. Питання кримінальної відповідальності за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, не належить до тих, які залишалися на периферії кримінальн-

но-правової доктрини. Бо таке розглядалося дослідниками в межах аналізу інституту співучасті, причетності чи під час кримінально-правової характеристики окремих складів кримінальних правопорушень, як от передбачених ст. ст. 199, 209, 256, 306 КК України. Слід віддати належне працям В.М. Бурдіна [1], В.В. Василевича [3], О.О. Дудорова та Т.М. Тертиченко [4], Ю.Л. Єлаєва [5], І.С. Кундельської [7] та інших. Однак, наявні розвідки, незважаючи на спроби авторів встановити співвідношення між окремими кримінально-правовими приписами про такі діяння, не носять системний характер. Окрім того, антилегалізаційне законодавство зазнавало постійних змін, тому частина доробок уже не відповідає запитам тлумачення чинних приписів кримінального закону України.

Метою цієї статті є виокремлення та оцінка кримінально-правового унормування відповідальності за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом у кримінальному законі України, а також вироблення підходів щодо розмежування таких кримінальних правопорушень в процесі правозастосування .

Виклад основних положень. Наскрізний огляд кримінального закону України дозволяє виокремити такі приписи про діяння з майном, яке одержане кримінально протиправним (злочинним) шляхом. А саме:

1) Співучасть у вчиненні кримінального правопорушення.

Ч. 5 ст. 27 КК України вказує, що пособником є особа, яка заздалегідь обіцяла переховати, зокрема, предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення.

Вочевидь, що в такому кримінально-правовому приписі йдеться про дві групи діянь: спрямовані на приховування таких предметів (кримінального правопорушення загалом) та власне їх придбання чи збут.

Кримінальна відповідальність особи, які заздалегідь обіцяла вчинити такі діяння охоплюється інститутом співучасті. Відповідно ж до обраного законодавцем акцесорного підходу відповідальності співучасників кримінального правопорушення пособник підлягає кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем (ч. 2 ст. 29 КК України).

Тобто діяння, спрямовані на набуття права власності, реалізацію правомочностей права власності щодо майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, чи приховування такого майна, вчинені особою, яка виступила виконавцем чи іншим співучасником такого кримінального правопорушення, охоплюються нормою про кримінальне правопорушення, внаслідок якого отримане таке майно.

2) Причетність до кримінального правопорушення.

Ч. 6 ст. 27 КК України закріплює, що не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили такі діяння, підлягають кримінальній відповідальності **лише** у випадках, передбачених статтями 198 («Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом») та 396 («Приховування злочину») цього Кодексу (виділено авт. – І.К.).

Вочевидь, що і в такому приписі йдеться про дві групи діянь: спрямовані на переховування таких предметів (за що передбачена відповідальність ст. 396 КК України, якщо це виступило способом приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину), та власне їх придбання чи збут (за що передбачена відповідальність ст. 198 КК України).

Такий припис (ч. 6 ст. 27 КК України) фактично визначає так звану у науці кримінального права причетність до кримінального правопорушення. Варто обумовити вказівку на виключний перелік статей кримінального закону України, за якими особа може нести відповідальність. Вказівка у ч. 6 ст. 27 КК України на «лише у випадках» імперативно обмежує можливість допускати відповідальність за такого роду діяння за іншими статтями КК України.

Однак, є низка статей Особливої частини КК України, які містять склади кримінальних правопорушень про діяння (в тому числі і заздалегідь необіцяні, бо норми не обмежують таку ознаку) з майном, отриманим кримінально протиправним шляхом (як от, ст.ст. 199, 209, 256, 306 КК України). Якщо б наосліп слідувати імперативності припису ч. 6 ст. 27 КК України в частині обмеження кола статей, за якими може наставати кримінальна відповідальність за заздалегідь не обіцяне

діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, то інші статті, які закріплюють норми про такі діяння, слід було б вважати «мертвими». Бо колізії між приписами Загальної та Особливої частин кримінального закону України повинні вирішуватися на користь приписів Загальної частини (тобто ч. 6 ст. 27 України) [8, с. 409].

3. «Вторинні» кримінальні правопорушення.

У доктрині кримінального права є спроби розмежувати загальні та спеціальні норми про причетність до кримінального правопорушення. Так, Ю.Л. Єлаєв вказує, що головною ознакою загальних норм щодо протидії причетності до кримінального правопорушення є те, що загальна норма виконує охоронну функцію в частині боротьби з причетністю до будь-якого виду кримінальних правопорушень. Натомість, спеціальні норми спрямовані на боротьбу з окремими видами найбільш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень [5, с. 133]. Видається, що така постановка питання не до кінця виважена, оскільки, варто повторитись, ч. 6 ст. 27 КК України, закріплює лише дві статті, які передбачають відповідальність, зокрема, за заздалегідь не обіцяні діяння щодо майна, одержаного кримінально протиправним шляхом.

А тому заслуговує на увагу доктринальний підхід про так звану «вторинну злочинну діяльність», оскільки дозволяє охопити собою суспільно небезпечні діяння з предметами, отриманими кримінально протиправним шляхом, які не охоплюються ані інститутом співучасті, ані інститутом причетності (хоч мають спільні ознаки) та підлягають самостійній кримінально-правовій кваліфікації. Втім, з огляду на чинну термінологію у КК України та кримінологічний відтінок терміну «діяльність», правильніше вживати термінологічний зворот «вторинні кримінальні правопорушення».

Так, наприклад, О.О. Дудоров та Т.М. Тертиченко пишуть, що відмивання доходів варто розглядати не як вид причетності до злочину (кримінального правопорушення, від авт. – І.К.), а як один із видів, відмінної від неї, вторинної злочинної діяльності [4, с. 321].

Тобто у кримінальному законі України є низка норм, які передбачають відповідальність за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, незалежно від того, вчинені вони тим самим суб'єктом, що й первинне (предикатне) кримінальне правопорушення, чи іншими особами (які заздалегідь обіцяли чи заздалегідь не обіцяли вчинити таке діяння щодо майна, одержаного внаслідок вчиненого первинного (предикатного) кримінального правопорушення). Законодавче виокремлення норм про такі вторинні кримінальні протиправні діяння, які можуть співпадати з діяннями пособника чи особи, яка причетна до кримінального правопорушення, зумовлене особливим характером та рівнем суспільної небезпеки. Таке діяння заподіює шкоду самостійному об'єкту кримінально-правової охорони, а тому за характером та ступенем суспільної небезпеки вимагає самостійної криміналізації.

Серед такого роду **суспільно небезпечних діянь щодо майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, які утворюють так звані вторинні кримінальні правопорушення**, можна виокремити такі.

«Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» (ст. 209 КК України). Так, ч. 1 ст. 209 КК України вказує на набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом.

Ретельний аналіз диспозиції ч. 1 ст. 209 КК України дозволяє виокремити дві групи діянь в межах такого складу кримінального правопорушення:

1) Діяння, спрямовані на набуття чи власне здійснення правомочностей, що складають зміст права власності, а саме вказівки на: набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном.

Фактично вказівки на здійснення фінансової операції чи правочину щодо такого майна є деталізацією форми діянь щодо набуття права чи реалізації прав власності, і не несуть самостійного змістовного навантаження. Їх законодавче виокремлення, вочевидь, пов'язане із термінологією, якою оперує Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одер-

жаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX (далі – Закон № 361-IX) [9].

2) Діяння, спрямовані на приховування, маскування: походження такого майна; володіння ним; права на таке майно; джерела його походження; місцезнаходження.

Очевидним є те, що такі суспільно небезпечні діяння зовнішньо співпадають із тими діяннями, які можуть визначати участь пособника при співучасті (якщо такі діяння заздалегідь обіцяні), та із суспільно небезпечними діяннями у складах кримінальних правопорушень, які належать до так званого інституту причетності, а саме визначених у статтях 198 та 396 КК України. При цьому у диспозиції ст. 198 КК України вказано на «за відсутності ознак легалізації (відмивання) майна, одержаного кримінально протиправним шляхом». Це пряма законодавча вказівка, яка вказує на асоціативні зв'язки між нормами про такі кримінальні правопорушення. Втім, законодавець, закріплюючи такі системні зв'язки між нормами, не вказує на критерії розмежування.

Логічно постає ключове питання, а саме, як розмежовувати діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, вчинені пособником чи особою, причетною до кримінального правопорушення, від легалізації майна, одержаного злочинним шляхом.

У зв'язку з труднощами розмежування таких складів кримінальних правопорушень, цілком зрозумілими, на перший погляд, видаються, наукові міркування В.М. Бурдіна про те, що абсолютна більшість діянь, які передбачені у ст. 209, охоплюються іншими нормами КК України. Крім того, поява ст. 209 КК, в якій імплементація конвенційних положень відбулося шляхом майже прямих текстуальних перенесень, породжує в чинному КК не лише конкуренцію, а колізію між нормою про легалізацію і нормами, які передбачають відповідальність за приховування злочину (ст. 396 КК), а також придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст.198 КК) [1, с. 312-313]. Однак, чи справді між такими нормами виникає конкуренція, буде розглянуто далі.

Звичайно, є очевидні ознаки, які вказують на різний обсяг кримінально караних діянь. Так, в ст. 198 КК України йдеться лише про предикатні діяння, які є кримінально протиправними (тобто проступки та злочини), в ст. 396 КК України виключно про тяжкі та особливо тяжкі злочини, а в ст. 209 КК України – виключно злочинні діяння. Однак, вочевидь, що обсяг таких понять «накладається», тому вони не є «чистими» розмежувальними ознаками.

Аналогічно можуть співпадати ознаки суб'єкта складу кримінального правопорушення. Якщо при співучасті – це особа, яка заздалегідь обіцяла вчинити відповідні діяння з кримінально протиправно отриманим майном, в статтях 198 та 396 КК України – особа, яка заздалегідь не обіцяла вчинити відповідні діяння з таким майном, то в ст. 209 КК України таким суб'єктом може виступати як особа, яка заздалегідь обіцяла, так і та, яка заздалегідь не обіцяла вчинити такі діяння, так і особа, яка набула відповідне майно.

Як зазначає В.М. Бурдін, відповідно до положень чинного КК України до кримінальної відповідальності можна притягти, наприклад, дружину, яка передала гроші, отримані її чоловіком унаслідок неправомірної вигоди, в лікарню для хворих або зробила їх грошовий переказ на допомогу збройним силам, або ж купила мішок гречки для власного споживання [1, с. 313]. При цьому автор пише, що і звичайне споживання викрадених продуктів також формально підпадає під ознаки складу, передбаченого у ст. 209 КК України. Однак, власне й цілком слушно вказує, що ідея встановлення кримінальної відповідальності за відмивання доходів все ж таки полягає не в тому, щоб притягувати до кримінальної відповідальності за звичайне володіння чи користування доходами, отриманими від кримінально протиправної діяльності. Йдеться про протидію спробам введення таких доходів у легальний обіг для подальшого збагачення або ж для створення враження про їх легальне походження [1, с. 313-314].

Видається, що такі наукові висновки цілком обґрунтовані і власне засвідчують складність розмежування, зокрема, придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст.198 КК України), приховування злочину (ст. 396 КК України) та легалізації майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України).

При цьому більшість авторів сходиться у тому, що легалізація майна, одержаного злочинним шляхом, передбачає інтеграцію такого в легальну економічну систему, в легальний обіг через різноманітні транзакції та операції з метою уникнення відповідальності та правового переслідування [7, с. 27; 4, с. 148]. Однак, і при аналогічних діяннях при співучасті та причетності майно, одержане кримінально протиправним шляхом, «вливається» в легальний економічний оборот.

Адже, вочевидь, що, наприклад, при продажі вкраденого телефона отримані кошти теж інтегруються в легальний економічний баланс. То **як відрізнити здійснення прав «псевдовласника» з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, від легалізації такого майна?**

Аби відшукати «ключ» для розмежування «Легалізації (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом» (ст. 209 КК України) від діянь пособника з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, та від «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом» (ст. 198 КК України), «Приховування злочину» (ст. 396 КК України), варто проаналізувати базовий Закон № 361-IX, яким, врешті, і ст. 209 КК України було викладено в новій редакції.

Таке застосування норм іншогалузевого нормативно-правового акта абсолютно не порушує принципу про те, що кримінальна протиправність, караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються виключно КК України (ч. 3 ст. 3 КК України). Йдеться про так зване субсидіарне застосування іншогалузевих нормативних приписів, що пов'язане з спеціально створеними законодавцем прогалинами чи з'ясуванням конкретного змісту понять, що вжиті в кримінально-правовій нормі [11, с. 72]. Бо внутрішньосистемний аналіз кримінально-правових приписів, навіть з врахуванням законодавчого розміщення у відповідних структурних частинах кримінального закону України, заводить логічні міркування в глухий кут.

Варто звернути увагу, що Закон № 361-IX основним правовим інструментом протидії легалізації доходів визначає фінансовий моніторинг, який власне дозволяє відстежувати правочини, які можуть супроводжуватися фінансовими операціями, та можуть свідчити про легалізацію доходів. Від ефективності функціонування антилегалізаційної системи залежать подальший розвиток країни, зацікавленість інвесторів, покращення загального економічного стану [2, с. 491].

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону № 361-IX система фінансового моніторингу складається з первинного та державного рівнів. При цьому згідно ч. 2 ст. 6 цього Закону суб'єктами первинного фінансового моніторингу є: 1) банки, страховики (у тому числі під час здійснення діяльності з перестрахування), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; 2) оператори платіжних систем; 3) професійні учасники організованих товарних ринків; 4) професійні учасники ринків капіталу, крім осіб, які провадять діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами; 5) оператори поштового зв'язку, які надають фінансові платіжні послуги та/або послуги поштового переказу, та/або послуги із здійснення валютних операцій; 6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, що надають фінансові послуги на території України; 7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу (крім осіб, які надають послуги в рамках трудових правовідносин): а) суб'єкти аудиторської діяльності; б) бухгалтери, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку; в) суб'єкти господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування; г) адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально; ґ) нотаріуси; д) суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги; е) особи, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами, трастами та іншими утвореннями без статусу юридичної особи; є) суб'єкти господарювання, що надають посередницькі послуги та/або консультаційні послуги під час здійснення операцій з нерухомим майном; ж) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; з) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри; и) суб'єкти господарювання, які здійснюють торговельну діяльність культурними цінностями та/або надають посередницькі послуги в такій діяльності; 8) постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів; 9) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги [9].

Навіть первинний огляд законодавчо визначеного переліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу дає підстави для висновків, що це коло суб'єктів, які або ж безпосередньо здійснюють фінансові операції, або виступають стороною, посередником чи засвідчують правочини, на підставі яких можливе виникнення права власності на певні види майна чи реалізація прав власності.

Краще розуміння видів правочинів, які є під «прицілом» органів фінансового моніторингу, як такі, що можуть бути способом легалізації, дає ст. 10 Закону № 361-IX, що визначає особливості діяльності спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Зокрема, вка-

зується, що в виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується [9]:

1) адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями та адвокатами, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, нотаріусами, суб'єктами господарювання, що надають юридичні послуги, якщо вони беруть участь, діючи від імені та/або за дорученням клієнта, у будь-якій фінансовій операції та/або допомагають клієнту планувати чи здійснювати операцію щодо: купівлі-продажу нерухомості або управління майном при фінансуванні будівництва житла; купівлі-продажу суб'єктів господарювання та корпоративних прав; управління коштами, цінними паперами або іншими активами клієнта; відкриття та/або управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах; залучення коштів, необхідних для створення юридичних осіб та фондів, забезпечення їх діяльності або управління ними; створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами, фондами, трастами або іншими подібними правовими утвореннями;

2) суб'єктами господарювання, які надають посередницькі та/або консультаційні послуги під час здійснення операцій з нерухомим майном, при наданні посередницьких та/або консультаційних послуг, підготовці та/або вчиненні правочинів щодо купівлі-продажу або надання в оренду нерухомого майна, якщо щомісячна сума орендної плати дорівнює або перевищує суму, визначену ч. 1 статті 20 цього Закону;

3) суб'єктами господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції (або пов'язаних фінансових операцій) дорівнює або перевищує суму, визначену ч. 1 статті 20 цього Закону, під час проведення фінансових операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них та/або під час організації торгівлі такими предметами, у тому числі аукціонної;

4) суб'єктами господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри (окрім азартних ігор в казино), під час здійснення фінансових операцій із прийняття ставок, повернення ставок та видачі (виплати) виграшів (призів).

5) суб'єктами господарювання, які проводять азартні ігри в казино, під час здійснення фінансових операцій із обміну коштів на ігрові замінники гривні, обміну ігрових замінників гривні на кошти, а також під час виплати виграшів;

6) суб'єктами господарювання, які здійснюють торговельну діяльність культурними цінностями та/або надають посередницькі послуги в такій діяльності, якщо сума фінансової операції (або пов'язаних фінансових операцій) дорівнює або перевищує суму, визначену ч. 1 статті 20 цього Закону, під час проведення фінансових операцій з культурними цінностями та/або під час організації торгівлі такими культурними цінностями, у тому числі аукціонної.

Отож, очевидним є, що йдеться про набуття чи здійснення правомочностей псевдовласника щодо лише певних видів майна або ж здійнення відповідних фінансових операцій, які підпадають під фінансовий моніторинг. При цьому мова йде не про «побутові» правочини, спрямовані на задоволення базових потреб, а ті, які пов'язані не з предметами першої необхідності, а, так би мовити, з предметами розкоші.

Так, п. 41 ст. 1 Закон № 361-IX визначає об'єктом фінансового моніторингу – дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, **за умови наявності ризиків** використання таких активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників [9] (виділено авт. – І.К.). А п. 67 цієї ж статті виділяє два види фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, а саме порогові фінансові операції та підозрілі фінансові операції (діяльність) [8]. Вочевидь, саме такі Законом потенційно визначені такими, з допомогою яких може вчинятися легалізація.

Так, ст. 20 Закону № 361-IX містить кілька критеріїв порогових фінансових операцій [9]. Окрім суми операції (дорівнює чи перевищує 400 тисяч гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тисяч гривень) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну за офіційним курсом гривні до іноземних валют і банківських металів 400 тисяч гривень на момент проведення фінансової операції (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тисяч гривень), виокремлено також критерії, які стосуються суб'єктів фінансових операцій (наприклад, хоча б одна із сторін – учасників фінансової операції має реєстрацію, місце проживання чи міс-

цезнаходження в державі, що здійснює збройну агресію проти України, політично значущих осіб, членів їх сім'ї та/або осіб, пов'язаних з політично значущими особами тощо) та географічних критеріях (наприклад, платіжні операції з переказу коштів за кордон (у тому числі до держав, віднесених Кабінетом Міністрів України до офшорних зон) чи інших (фінансові операції з готівкою (внесення, переказ, отримання коштів); фінансові операції електронного резидента (е-резидента)).

Своєю чергою, ст. 21 Закону № 361-IX визначає підозрілі фінансові операції (діяльність) або спробу їх проведення незалежно від суми, на яку вони проводяться, якщо суб'єкт первинного фінансового моніторингу має підозру або має достатні підстави для підозри, що вони є результатом злочинної діяльності або пов'язані чи стосуються фінансування тероризму або фінансування розповсюдження зброї масового знищення. При цьому ч. 2 цієї ж статті вказує, що при визначенні того, чи є підозрілою фінансова операція або діяльність, суб'єкт первинного фінансового моніторингу враховує типологічні дослідження, підготовлені спеціально уповноваженим органом та оприлюднені ним на своєму веб-сайті, а також рекомендації суб'єктів державного фінансового моніторингу [9]. Наприклад, таким є Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Критерії ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» від 28 грудня 2022 року № 465 [10].

Видається, що основна ідея регулюючого законодавства в сфері протидії легалізації майна, одержаного злочинним шляхом, моніторити набуття та здійснення прав власника лише щодо певних видів майна чи майна визначеної законом вартості, що при цьому супроводжується правочинами чи фінансовими операціями (пороговими чи підозрілими), які власне можуть виступати способом «вливання» майна в законний господарський оборот. При цьому такий склад кримінального правопорушення посягає на господарські правовідносини та характеризуються достатнім рівнем суспільної небезпеки, аби визнавати їх не співучастю в кримінальному правопорушенні чи причетністю до предикатного кримінального правопорушення, а самостійним кримінальним правопорушенням. Так званим вторинним.

Відповідно ж набуття власності на інше майно **(що не є предметом правочинів та фінансових операцій, які є об'єктом фінансового моніторингу)** чи здійснення правомочностей права власності щодо такого охоплюється інститутом співучасті (якщо особа заздалегідь обіцяла вчинити такі діяння) або інститутом причетності до предикатного кримінального правопорушення, передбаченого статтями 198, 396 КК України (якщо особа заздалегідь не обіцяла вчинити такі діяння).

Ще однією нормою, яка передбачає відповідальність за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, і належить до так званих вторинних кримінальних правопорушень, є норма, закріплена у *ст. 256 КК України «Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності».* Йдеться про заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності.

Спеціальною ознакою, яка дозволяє відмежувати наведений склад кримінального правопорушення від складів злочинів про причетність (ст.ст. 198, 396 КК України), є те, що йдеться про приховування чи сприяння злочинній діяльності (зокрема, і шляхом вчинення суспільно небезпечних діянь щодо майна, здобутого кримінально протиправним шляхом) злочинних організацій.

«Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» (ст. 306 КК України). Так, ч. 1 ст. 306 КК України передбачає відповідальність за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

Наведений склад кримінального правопорушення теж входить у так звану групу вторинних кримінальних правопорушень. Однак, його розмежування із аналогічними суспільно небезпеч-

ними діяннями як ознакою пособника при співучасті чи при причетності до предикатного кримінального правопорушення є простішим. Оскільки йдеться про спеціальний вид майна - кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також про спеціальну мету – продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Тобто кошти «вливаються» в подальшу незаконну діяльність.

Ще одна норма, яка передбачає склад кримінального правопорушення, яке за ознаками суспільно небезпечного діяння співпадає з складом кримінального правопорушення про легалізацією майна, одержаного кримінально протиправним шляхом, *є збут незаконно виготовлених, чи підроблених марок акцизного податку, голографічних захисних елементів, підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металевої монети, іноземної валюти, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі чи білетів державної лотереї* (ч. 1 ст. 199 КК України). Проте спеціальний вид майна, здобутого кримінально протиправним шляхом, дає чіткий критерій для розмежування такого кримінального правопорушення від легалізації. Така норма є спеціальною.

Висновки. Отож, проведений науковий огляд засвідчує існування у КК України низки кримінально-правових норм (їх асоціації) про діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом: ч. 5 ст. 27 (як ознака пособника), ст. 198, ст. 396 (як ознака причетності до кримінального правопорушення), як ознака самостійних складів кримінальних правопорушень, так званих вторинних (ст.ст. 199, 209, 256, 306 КК України).

Об'єднує таку «в'язку» норм спільність: діянь – спрямованих на набуття чи здійснення прав власності щодо такого майна або спрямованих на приховування їх незаконного походження (як спосіб приховування предикатного (первинного) кримінального правопорушення загалом); суспільно небезпечного наслідку («вливання» кримінально протиправних доходів в законний обіг), загальні ознаки суб'єкта та умисна форма вини (окрім необережності, яка можлива при легалізації майна, одержаного злочинним шляхом – ст. 209 КК України).

Якість унормування відповідальності за діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом у кримінальному законі України є неналежною, що породжує дискусії щодо правильності розмежування відповідних діянь у процесі правозастосування.

Основна розмежувальна ознака діяння з майном, одержаним кримінально протиправним шляхом, у складі співучасті (ч. 5 ст. 27 КК України) та причетності (ст.ст. 198, 396 КК України) від легалізації майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України), як видається, полягає у тому, що в при легалізації йдеться виключно про законодавчо визначені види майна чи майно визначеної вартості, що при цьому супроводжується пороговими чи підозрілими правочинами чи фінансовими операціями. Субсидіарне застосування Закону № 361-IX є обов'язковим для встановлення змісту ознак складу «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» (ст. 209 КК України).

Набуття ж власності на інше майно (що не є предметом правочинів та фінансових операцій, які є об'єктом фінансового моніторингу) чи здійснення правомочностей права власності щодо такого охоплюється інститутом співучасті (якщо особа заздалегідь обіцяла вчинити такі діяння) або інститутом причетності до предикатного кримінального правопорушення, передбачених статтями 198, 396 КК України (якщо особа заздалегідь не обіцяла вчинити такі діяння).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдін В.М. Окремі питання кримінальної відповідальності за відмивання доходів у чинному КК України та проєкті КК. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2024. № 78. С. 308–317.
2. Яремко Г.З. Ядро асоціацій норм про різні склади одного злочину. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chaau_2013_2_36 (дата звернення: 16.10.2024).
3. Василевич В.В., Левченко Ю.О. Національна системи запобігання легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 487–492.

4. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України. Монографія. Київ: Ваіте. 2015. 392 с.
5. Єлаєв Ю.Л. Деякі питання юридичної характеристики причетності до кримінального правопорушення. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного часу*: Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки-2024 в Україні. С. 131-134. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/13842/1/Збірник_тез_22.05.2024.pdf#page=131 (дата звернення: 16.10.2024).
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 16.10.2024).
7. Кундельська І.С. Запобігання легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024. 273 с.
8. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 16.10.2024).
10. Про затвердження Критерії ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення: Наказ Міністерства фінансів України від 28 грудня 2022 року № 465. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-23#Text (дата звернення: 16.10.2024).
11. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / за ред. В.О. Навроцького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 432 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/52/1/Яремко.pdf (дата звернення: 16.10.2024).

УДК 343.131
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.49

ПСИХОЛОГІЯ УВ'ЯЗНЕНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

Озерський І.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу,
Чорноморський національний університет ім. Петра Могили
ORCID: 0000-0001-8356-0473
e-mail: ozerskuy-i-v@ukr.net

Озерський І.В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах.

У науковій праці здійснено психологічний моніторинг організації соціально-виховних заходів із засудженими до позбавлення волі в установах виконання покарань та розглянуто специфіку роботи психологів таких установ з в'язнями у напрямі її оптимізації. Загальний статус (правоздатність) засудженого не залежить від кваліфікації вчиненого ним злочину та його перебування у місцях неволі. Визначено, що не персоніфікованою якістю (властивістю) засудженого є його загальний правовий статус «засуджений», а не суб'єктивна здібність, поведінка, особисті погляди чи становище у суспільстві.

Важливим етапом для кожного засудженого є його ресоціалізація, а саме процес свідомого повернення його до нормального життя, адаптація до суспільства. Соціально-виховна робота в установах виконань покарань, фактично ґрунтується на створенні дієвих механізмів виправлення і ресоціалізації засуджених. Процес психокорекції та ресоціалізації засудженого – це нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були знівельовані або спотворені умовами перебування у місцях позбавлення волі. Відтак від цього етапу залежатиме подальша доля особи, а саме те, чи вчинятиме вона правопорушення, чи, навпаки, намагатиметься поліпшити своє соціальне становище Процес ресоціалізації містить і зміни в особистості засудженого, й зміни в його свідомості, формуванні установки на законослухняне життя. І тут важливу роль відіграють саме процеси психокорекції (*задля усунення недоліків у розвитку особистості засудженого*). У цьому разі засуджений психологічно повинен бути готовим, вмотивованим змінити свій спосіб життя.

У контексті представленої праці висловлено авторську позицію щодо неоднорідності об'єкта та предмета пенітенціарної психології як окремої підгалузі юридичної психології. Ця галузь психології вивчає психологічні факти, закономірності та глибинні механізми поведінки засуджених у виправних установах, формування соціально-психологічної моделі перевиховання ув'язнених та зміни їх негативних соціальних, особистісних установок, а також вироблення ефективних засобів соціально-психологічного впливу, що застосовуються персоналом пенітенціарних установ в процесі виконання різних видів покарання.

Ключові слова: пенітенціарна психологія, засуджений, ресоціалізація, психокорекція, перевиховання, вплив.

Ozerskyi I.V. Psychology of prisoners and organization of their resocialization in penitentiary institutions.

The article provides a psychological analysis of the organization of social and educational activities in penitentiary institutions and examines the specifics of psychologists' work in such institutions with prisoners in terms of its optimization. The general status (legal capacity) of a convict does not depend on the qualification of the crime committed or their stay in places of detention. It is determined that the non-personalized quality (feature) of a convict is his general legal status of «convict», not his subjective ability, behavior, personal views, or position in society.

An important stage for each convict is his resocialization, namely the process of consciously returning to normal life and adapting to society. Social and educational work in penitentiary institutions is based on the creation of effective mechanisms for the rehabilitation and resocialization of convicts. The process of resocialization includes changes in the personality of the convict, changes in their consciousness and the formation of an attitude to law-abiding life. The process of psychocorrection and resocialization of discharged prisoner is a new adaptation of the personality to the social midst, adaptation of norms, laws, traditions, customs which were lost earlier or undergone considerable distortion on condition that one was imprisoned. Thus from this stage it will be depended the further lawful and vice versa criminal vital activity of the person. And here, an important role is played by the process of psychocorrection, which allows to eliminate any shortcomings in the development of the convict's personality. In this case, the convict must be psychologically ready and motivated to change their lifestyle.

In the context of the presented work, the author's position on the diversity of the object and subject of penitentiary psychology as a separate sub-branch of legal psychology is expressed. This branch of psychology studies the psychological facts, patterns and underlying mechanisms of behavior of convicts in penitentiary institutions, the formation of a socio-psychological model of re-education of prisoners and changes in their negative social and personal attitudes, as well as the development of effective mechanisms of socio-psychological influence used by the staff of penitentiary institutions in the process of executing various types of punishment.

Key words: penitentiary psychology, prisoner, resocialization, psychocorrection, rehabilitation, influence.

Постановка проблеми. Наразі, чинне кримінальне-виконавче законодавство регламентує лише окремі аспекти психологічної роботи із засудженими в частині збереження, стабілізації соціально-психологічного клімату всередині груп ув'язнених та їх взаємодії з персоналом пенітенціарних установ, лишаючи поза увагою момент їх адаптації до умов життя на волі, зміни світосприйняття, когнітивно-поведінкових реакцій, шаблонів, установок, комунікацій, нових реалій та викликів сучасного світу.

Стан опрацювання цієї проблеми. Опрацюванням теоретико-правових та психологічних підходів до вивчення особистостей засуджених, а також динаміки відбування засудженими покарання в кримінально-виконавчих установах за умов застосування до останніх соціально-виховних та психологічних програм і заходів займалися як українські, так і закордонні вчені, серед яких, О Джужа, О. Колб, Н. Береза, І. Мудрак, Р. Кацавець, В. Бедь, Г. Федоришин, Ю. Меркулова, Т .Матієнко, З. Дільна, К. Постоленко та ін. Проте й нині лишається відкритою та мало переосмисленою психологічна складова у вивченні особистостей ув'язнених та роботи з їх ресоціалізації до умов самостійного, загальноприйнятого соціально-нормативного життя в соціумі, що зумовлює актуальність теми представленого дослідження.

Метою статті є: дослідити юридико-психологічну природу відбування ув'язненими покарання та організацію їх ресоціалізації в кримінально-виконавчих установах України за участі пенітенціарного психолога.

Виклад основного матеріалу. Окремим розділом юридичної психології представлена пенітенціарна психологія (виправно-трудова чи кримінально-виконавча), що досліджує психологічні характеристики колективів засуджених, психологічні основи процесу їхнього виправлення і перевиховання (корекції) [1, с. 164]. Ця галузь психології вивчає психологічні факти, закономірності та механізми поведінки засуджених у виправних установах, соціально-психологічні явища, що виникають в їх середовищі, а також ефективність засобів впливу, що застосовуються співробітниками виправних установ в процесі виконання різних видів покарання [2, с. 4]. Як відомо, соціально-виховна та психологічна робота із засудженими здійснюється на підставі індивідуальних програм, які складаються на підставі класифікацій засуджених за їх соціально-психологічною (особистісною) характеристикою та реалізуються за допомогою програм диференційованого виховного впливу [3].

Основні завдання пенітенціарної психології це: визначення системи принципів і методів вивчення особистості засуджених; адаптація за існуючими методиками та розробка нових, спрямованих на більш дієвий психологічний вплив; вивчення психологічних особливостей засуджених відповідно до віку, життєвого досвіду, характеру вчиненого злочину; виявлення закономірностей зміни психіки в умовах позбавлення волі; дослідження закономірностей утворення і функціону-

вання груп засуджених та форм і методів психологічного впливу на особистість особи; підбір індивідуальних засобів психологічного впливу для ефективності урівноваження поведінки; виявлення психологічних чинників, що впливають на ефективність (ресоціалізації) свідомого відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного, загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві. Це - вивчення чинників оновлення соціальних зв'язків як під час відбування покарання так і після цього; а також: психологічні рекомендації щодо підготовки повернення на волю та формування психологічної готовності до співжиття в нових умовах соціуму [4, с. 93].

Предмет дослідження пенітенціарної психології – психологічна структура особи, яка відбуває покарання (її адаптація, ставлення до встановленого режиму, вироку); психологічний бік формування мікрогруп та їхньої спрямованості; методи впливу та їх оптимальне сполучення, що застосовуються з метою створення необхідного психологічного клімату, та ін. До предмета пенітенціарної психології входить також система заходів, які забезпечують розробку і застосування прийомів виховного впливу, навчання педагогічного персоналу (вихователів), формування у них навичок, необхідних для здійснення виховних функцій [5, с. 19]. У психологічному аспекті покарання як кара, базуючись на закономірностях негативного підкріплення, тільки тоді буде дієвим, коли суд з урахуванням суб'єктивної сторони злочину і перспектив зміни особи засудженого вибере таку міру спричинення фізичних і моральних страждань, які б не робили його жорстоким, а примушували випробовувати розкаяння совісті і прагнути до позитивних самозмін. У зв'язку з цим вибір типу виправної установи має на меті реалізувати наступні основні функції: карну, виховну і забезпечуючу [6, с. 126].

Водночас, Л. Орбан-Лембрик та В. Кощинець до основних сфер застосування та завдань пенітенціарної психології відносять [7, с. 250]: теоретико-методологічні основи вивчення особистості засуджених, адаптацію наявних та розроблення нових методик дослідження індивіда (групи), спрямованих на здобуття інформації з метою здійснення позитивного психологічного впливу на правопорушників; психологічні характеристики та динаміку особистості засуджених (дослідження їх психологічних особливостей, які зумовлені віком, життєвим досвідом, характером вчиненого злочину тощо; виявлення закономірностей зміни психіки засуджених в умовах позбавлення волі); морально-психологічний вплив на засудженого кримінального покарання як чинника, що ганьбить його (вивчення психічного стану засуджених, викликаного усвідомленням своєї провини чи невинуватості, із метою створення необхідних умов для їх адаптації); закономірності утворення й функціонування груп засуджених (вивчення механізмів формування різних видів груп, їх структури та характеру впливу на учасників); форми й методи психологічного впливу на особистість засуджених (визначення найбільш вдалих, цілеспрямований добір та реалізація системи групових та індивідуальних форм і методів психологічного впливу з метою найбільш ефективної корекції поведінки); психологічні чинники, що впливають на ефективність ресоціалізації засуджених: вивчення впливу основних (режим, праця, стосунки в групах засуджених тощо) і факультативних (родинні та дружні зв'язки на волі, захоплення та ін.) чинників на процес перевиховання й ресоціалізації засуджених; розроблення практичних психологічних рекомендацій і порад щодо підготовки засуджених до життя на волі (підготовка та активізація психіки засуджених, формування психологічної готовності до життя в нових соціальних умовах).

Специфіка цієї галузі психологічних знань, на слушну думку Г. Федоришин, зумовлена складним та неоднорідним об'єктом вивчення. У полі зору пенітенціарної психології знаходяться особи, різні за віком, ступенем соціальної небезпечності та педагогічної занедбаності (засуджені вперше, неодноразово, особливо небезпечні злочинці), різні за станом здоров'я та за спрямованістю особистості, що звичайно накладає на цю галузь знань специфічність і своєрідність наукового пошуку. Неоднорідність об'єкта пенітенціарної психології зумовлює пошук у теорії та практиці найбільш ефективних форм, методів, засобів впливу на засуджених, причому в різних умовах, які залежать від режиму утримання засуджених. Зрозуміло, що умови проведення виховної роботи, наприклад у колонії загального режиму, значно відрізняються від умов роботи в колонії особливого виду режиму [8, с. 2].

Соціально-виховна та психологічна робота в органах і установах виконань покарань, а також інших соціальних інституцій, фактично створених для виправлення і ресоціалізації засуджених, повинна бути організована у відповідності до вимог ст.ст. 6, 65 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК України), наказів, положень, інструкцій Державна кримінально-виконавчої

служби України, діяльність котрої спрямовується і координується Міністерством юстиції України. Психолог установи виконання покарань, слідчого ізолятора входить до складу соціально-психологічної служби установи, на нього покладено виконання завдань щодо вивчення засуджених та осіб, взятих під варту, з метою зменшення негативного впливу на особистість від перебування в умовах ізоляції від суспільства [9].

Варто зазначити, що психолог, окрім нормативно-правових приписів, повинен керуватися у своїй діяльності планами роботи заступника начальника з соціальної роботи та виховання, а також керівника психологічної служби пенітенціарної установи. При цьому, йому слід звертати увагу на об'єктивність складання характеристик на засуджених, їх відповідність матеріалам особових справ. Психолог має також ознайомитись з розпорядком дня колоній з метою уточнення чи доповнення організації проведення виховних заходів, участь у яких для засуджених є обов'язковою (ст. 123 КВК України). Статтею 124 КВК України визначено основні форми та методи соціально – виховної роботи з засудженими, а тому психологу необхідно виробити та сформулювати такі форми й методи.

Слід зауважити, що особистість засудженого – це певна динамічна система, в якій якості та властивості мають тісний зв'язок і взаємодію. Так би мовити, розвиток однієї якості чи властивості залежить від інших. Це, з позицій юридичної психології, чинить зворотний вплив на них. Адже у процесі перевиховання особистість засуджених має сприйматися як цілісність, а виховні впливи спрямовуватись на: формування потреб; розвиток свідомості, поведінки; надбання знань, навичок; зміцнення волі, формування моральних почуттів [4, с. 95]. Тут варто зауважити, що загальний статус (правоздатність) засудженого не залежить від кваліфікації вчиненого ним злочину та його перебування у місцях неволі. Адже, правоздатність будь-якої фізичної особи (людини) є персоніфікованою якістю (властивістю), що передбачена нормами права та полягає у здатності суб'єкта права мати суб'єктивні права та виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки. Ця якість постійна, єдина та рівна. Натомість, не персоніфікованою якістю (властивістю) засудженого є його загальний правовий статус, а не суб'єктивна здібність, поведінка, особисті погляди чи становище у суспільстві. Відтак, не персоніфікованою якістю (властивістю) перебування особи у місцях неволі за обвинувальним вироком суду є її загальний правовий статус – «засуджений».

Для більшості засуджених притаманні специфічні емоційні стани: недовірливість, підозріливість, тривожність, дратівливість, збудливість, агресивність, а також пригніченість, почуття власної неповноцінності тощо. Вони обумовлені трьома обставинами: 1) ізоляцією від суспільства і розміщенням у замкненому середовищі, 2) обмеженням у задоволенні потреб, у першу чергу біологічних, через тотальну регламентацію поведінки, 3) примусовим включенням до одностатевих соціальних груп. Жорстка регламентація поведінки правилами, що визначаються ворожим стосовно засудженого середовищем, та наявність широкого спектру санкцій за їх порушення формують пасивність і прагнення уникнути будь-яких змін [10, с. 7].

Важливим етапом для кожного засудженого є його ресоціалізація, а саме процес свідомого повернення його до нормального життя, адаптація до суспільства. Ресоціалізація це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Процес ресоціалізації містить і зміни в особистості засудженого, й зміни в його свідомості, формуванні установки на законослухняне життя. І тут, важливу роль відіграють якраз процеси психокорекції (*задля усунення недоліків у розвитку особистості засудженого*). У цьому разі, засуджений психологічно повинен бути готовим, вмотивованим змінити свій спосіб життя. Можна говорити про те, що ресоціалізація дещо подібна до процесу соціалізації, який за своєю суттю такий, що забезпечує існування людини в суспільстві. Засуджений, а особливо, якщо він відбував покарання в місцях позбавлення волі довгий термін, починає по-новому вчитись жити в соціумі, відповідно, головним постулатом ресоціалізації стає соціальний розвиток засудженого та його самовизначення [11, с. 434].

У цьому разі, варто згадати Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення», яка затверджена наказом Міністерства юстиції від 21 грудня 2018 р. Саме участь засуджених осіб у вищевказаній програмі вважається важливою складовою процесу їх виправлення та ресоціалізації. Ця програма реалізовується соціально-психологічною службою в установі виконання покарань, проте разом зі спостережними комісіями, суб'єктами соціального патронажу, а інколи за їх згодою також і релігійними організаціями чи об'єд-

наннями громадян тощо. Варто зазначити, що згідно із цією програмою заходи щодо підготовки до звільнення особи починаються вже навіть із моменту її прибуття до місця позбавлення волі й, відповідно, будуть охоплювати весь період відбування особою покарання. Вони поділяються на декілька етапів, які мають у більшості організаційний компонент і стосуються з'ясування питань соціального характеру, як, наприклад, щодо наявних родинних стосунків засудженого, його освіти й професії. Засудженому пропонується набути освіту, надати допомогу по проблемних питаннях (*допомога засудженому в оформленні документів, наданні інформації про заклади соціальної адаптації для осіб, звільнених із місць позбавлення волі, їхнього розташування, контактні дані, умови прийому й проживання в них*) і зарахувати на курси підготовки до звільнення [12].

Відповідно до Типових посадових обов'язків психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора, основними завданнями психолога є розробка й реалізація спільно з персоналом установи індивідуальних і групових програм психокорекційного й педагогічного впливу на засуджених з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і ступеня соціально-педагогічної занедбаності. До обов'язків психолога входить вивчення засуджених, які прибули до установи, складання їхньої психологічної характеристики, розробка індивідуальних програм соціально-виховної роботи із засудженими, здійснення заходів щодо соціально-психологічної адаптації засуджених та осіб, взятих під варту, до перебування в умовах ізоляції від суспільства й нейтралізації його негативного впливу на особистість, проведення за згодою засуджених та осіб, взятих під варту, тестової психодіагностики, індивідуальних і групових занять із психологічної корекції їх психотравмувальних станів, організування психологічної підготовки засуджених до життя після звільнення від відбування покарання [9].

У роботі з обстеження засуджених психологам допомагають спеціально підготовлені асистенти (при проведенні тестування) і співробітники загальної служби виконання покарань. Психолог надає свої висновки в письмовому вигляді у формі розгорнутої характеристики на засудженого і пропозицій щодо плану його ресоціалізації. Слід зазначити, що канадські колеги, з якими співпрацює пенітенціарна служба України в проєкті «Підтримка в'язничної реформи в Україні», стверджують, що ефективність реабілітаційних програм на пряму залежить від якості направленості наданих послуг у формі реабілітаційних програм, акцентують увагу на необхідності високої якості врахування індивідуальних особливостей засуджених (оцінки ризиків, криміногенних потребах злочинця) і використання методик пізнавальної (когнітивної) поведінки [13].

Висновки. Відтак, фахівець – психолог пенітенціарної установи, у межах своєї компетенції, з метою врахування індивідуальних особливостей засуджених для ефективної кореляції реабілітаційних програм має опрацювати та вивчити: щоденник індивідуальної роботи із засудженим; журнал обліку роботи із засудженими відділення соціально-психологічної служби; журнал обліку прийому з особистих питань засуджених відділення соціально-психологічної служби; надання психологічної допомоги засудженим та особам, взятим під варту; стан психокорекційного і педагогічного впливу на засуджених з урахуванням їх індивідуальних особливостей, ступеню соціально-педагогічної занедбаності; наявність у персональному комп'ютері в обов'язковому порядку автоматизованих тестових методик; проводити психологічне вивчення засудженого та складати за його результатами психологічну характеристику перед розглядом засудженого на комісії з питань переведення умовно - дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, застосування амністії або помилування тощо.

Таким чином, робота із засудженими, це робота, яка покликана убезпечити суспільство від злочинців, захистити громадян від проявів їх агресії, насилля, пограбувань, убивств. Вона щоденно пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, необхідністю постійного спілкування з людьми які мають проблеми із вихованістю і мораллю, вона вимагає постійного психологічного концентрування уваги і пильності [13] та оптимізації заходів ресоціалізації та реадаптації стосовно останніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Береза Н.В. Судова психологія як складова системи юридичної психології. *Актуальні проблеми правознавства.* Вип. 1. 2016. С. 162–166.
2. Мудрак І.А. Віктимологія та пенітенціарна психологія: методичні рекомендації до практичних занять. Луцьк, 2018. 24 с.

3. Положення про відділення соціально-психологічної служби: наказ Міністерства юстиції України 04 лист. 2013 року № 2300/5. URL*:* http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13 (дата звернення: 28.12.23).
4. Кацавець Р.С. Особливості психологічної реальності осіб та роль пенітенціарної педагогіки у місцях позбавлення волі. *Dictum factum*. 2019. № 2. С. 91–97.
5. Бедь В.В. Юридична психологія: навчальний посіб. [вид. 4-е, стереотипне]. Львів: Новий світ. 2006. 376 с.
6. Назаров О.А. Проблема ефективності психокорекційної роботи пенітенціарного психолога з засудженими в умовах колонії. *Актуальні проблеми психології*. Т. 7. Вип. 17. 2008. С. 126–129.
7. Орбан-Лембрик Л.Е., Кощинець В.В. Юридична психологія: навч. посіб. Чернівці: Книги XXI. 2007. 448 с.
8. Федоришин Г. Місце пенітенціарної психології у системі наукового знання. *Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2011. Вип. 16. Ч. 1. С. 68–80.
9. Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора: наказ Міністерства юстиції України 04 лист. 2013 року № 2300/5. URL*:* http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13 (дата звернення: 28.12.23).
10. Меркулова Ю.В., Матієнко Т.В. Психологічні аспекти проблем покарання та виправлення засуджених: лекція для студентів денної та слухачів заочної форми навчання. Одеса, 2017. 19 с.
11. Дільна З.Ф., Устрицька Н.І. Психологічні особливості ресоціалізації засуджених. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2020. С. 433–436.
12. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення»: наказ Мінюстиції № 1418/5 від 16.05.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0735-16 (дата звернення: 26.04.2024).
13. Постоленко К.М. Особливості психологічної діагностики особистості засуджених. Актуальні проблеми ресоціалізації засуджених та осіб з відхиленнями у правовій самосвідомості: матер. VI Всеукр. наук. семінару з міжнародною участю [за ред.: Кузікової С.Б., Щербак Т.І., Щербакової І.М. та ін.]. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. С. 17–20.

УДК 343.35
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.50

ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ, РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЗА ІНШИМИ ОЗНАКАМИ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 161 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Старко О.Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-7459-4337

Крикунов О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-4573-8853

Старко О.Л., Крикунов О.В. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками: аналіз практики застосування ст. 161 Кримінального кодексу України.

У статті проаналізовано практику розгляду справ за ст. 161 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Під час моніторингу судових рішень, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 1 січня 2019 р. по 31 серпня 2024 р., було виявлено 45 обвинувальних вироків.

Встановлено, що більшість осіб було засуджено за ч. 1 ст. 161 КК України. Виявлено найбільш типові форми дій як ознаки об'єктивної сторони цього злочину, найбільш поширені способи їх вчинення та низку «традиційних» кримінальних правопорушень, які вчиняються в сукупності з даним злочином. Зокрема з'ясовано, що найбільш поширеними формами дій були ті дії, які були спрямовані на розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності українців та євреїв. Адресатом дій, що полягали в образі почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, були прихожани Православної Церкви України.

На основі аналізу вироків виявлено певні тенденції щодо призначення покарання винним особам. Помічено, що в більшості випадків найчастіше призначався штраф у розмірі від 200 н.м.д.г. до 600 н.м.д.г., а також те, що, призначаючи позбавлення волі, суди активно застосовували інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

З метою з'ясування характерних рис особи злочинця здійснювався аналіз даних звіту "Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення" за 2017–2023 рр. У результаті цього було узагальнено соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки особи винного. Зокрема, з'ясовано кількість виявлених за ст. 161 КК України осіб, їх структуру за статтю, віком, громадянством, освітою, зайнятістю, наявністю/відсутністю судимості, особливостями вчинення злочину

(вчинення у співучасті, у стані сп'яніння). Окремі ознаки, а саме: місце народження особи, сімейний стан, було встановлено на основі моніторингу вироків. У результаті узагальнення цих даних окреслено портрет особи злочинця.

Ключові слова: рівноправність громадян, порушення, розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі, судова практика, українці, особа злочинця.

Starko O.L., Krykunov A.V. Violation of the equality of citizens depending on their racial, national, regional affiliation, religious beliefs, disability and on other characteristics: analysis of the practice of applying Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine.

The article analyzes the practice of considering cases under Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for liability for violations of the equality of citizens depending on their racial, national, regional affiliation, religious beliefs, disability and other characteristics. According to the results of the monitoring of court decisions, placed in the State Register of Court Decisions for the period from January 1, 2019 to August 2024, 45 convictions were found.

It was established, that the majority of persons were convicted under Part 1 of Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine. The most typical forms of actions were identified as signs of the objective side of this crime, the most ways of committing them and a number of «traditional» criminal offenses, that are committed together with this crime. In particular, it was established, that the most common forms of socially dangerous actions,which were directed at inciting national, religious enmity and hatred, on humiliating the national honor and dignity of Ukrainians and Jews. The addressees of the actions, which consisted in offending the feelings of citizens in connection with their religious beliefs, were parishioners of the Orthodox Church of Ukraine. Based on the analysis of the sentences, certain trends regarding the punishment of guilty persons were revealed. In particular, it was noted that in most cases a fine was imposed, mostly from 200 to 600 non-taxable minimum income of citizens, as well as the fact that when imposing imprisonment, the courts actively applied the institution of exemption from serving a sentence with probation.

For the purpose of ascertainment of the features of the portrait of the criminal, the data analysis of the report «On persons, who have committed criminal offenses» for 2017–2023 was carried out. As a result, socio-demographic and criminal-legal characteristics of the perpetrator were summarized. In particular, the number of detected under Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine of persons, their structure by gender, age, citizenship, education, employment, presence/absence of a criminal record, features of the commission of the crime (perpetration with complicity, in a state of intoxication). Individual characteristics, such as a person's place of birth, marital status, were established on the basis of the monitoring of sentences. As a result of the generalization of these data, a portrait of the criminal was outlined.

Key words: equality of citizens, violation, incitement of national and religious enmity and hatred, humiliation of national honor, judicial practice, Ukrainians, the person of the criminal.

Постановка проблеми. Діяння, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, призводять до обмеження чи позбавлення конституційних прав людини і громадянина і, як наслідок, впливають на формування суспільної думки, перебіг політичних процесів та можуть стати підґрунтям міжнаціональних конфліктів та збройної агресії. Тому вивчення питань, пов'язаних із реалізацією норми, сформульованої у ст. 161 КК України, є актуальним. Аналіз практики розгляду справ за ст. 161 КК України, даних офіційної статистики дає можливість з'ясувати сучасні типові форми вияву цього діяння, особливості характеристики особи злочинця, що, у свою чергу, буде орієнтиром у процесі подальшого вдосконалення кримінально-правової заборони та виробленні ефективних шляхів запобігання злочинності в умовах реалій сьогодення.

Метою дослідження є комплексний аналіз практики розгляду справ за ст. 161 КК України, даних офіційної статистики та виявлення на цій основі типових об'єктивних ознак злочину та характерних рис особи злочинця.

Стан опрацювання проблеми. Проблемі кримінально-правової протидії порушенню рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками присвячені численні праці українських науковців-криміналістів. Це дослідження Л.В. Дорош, Д.І. Масол, Т.А. Пазинич, А.В. Савченка, Т.І. Со-

занського, Н.В. Уварової, М.І. Хавронюка, О.М. Шармар та інших. В основному в цих роботах досліджені кримінально-правові аспекти проблеми.

Виклад основного матеріалу. Ст. 161 КК України передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. У ч. 1 цієї статті передбачено відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Дане діяння є нетяжким злочином.

У ч. 2 ст. 161 КК України передбачено кваліфікований склад цього злочину – ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою. Дане діяння є нетяжким злочином. У ч. 3 передбачено відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб, або спричинили тяжкі наслідки (тяжкий злочин).

З метою виявлення типових форм діяння, способів його вчинення, засобів, знарядь, видів та розмірів призначених покарань, у процесі дослідження було проаналізовано обвинувальні вироки, винесені судами з 1 січня 2019 р. по 31 серпня 2024 р. та оприлюднені в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – Реєстр).

Під час моніторингу Реєстру було виявлено 45 обвинувальних вироків стосовно засудження осіб за ст. 161 КК України. Було встановлено, що 40 осіб було засуджено за ч. 1 ст. 161 КК України. За ч. 2 ст. 161 КК України було засуджено 8 осіб, а за ч. 3 ст. 161 КК України – жодного.

Аналіз вироків показав, що ***найбільш поширеними діями*** під час вчинення злочину, передбаченого ст. 161 КК України, були:

- дії, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності стосовно українців (за даними 16 вироків), стосовно євреїв (за даними 11 вироків), стосовно мадяр (за даними 1 вироку), стосовно вірмен (за даними 1 вироку), стосовно арабів, сирійців, ефіопів (за даними 1 вироку).

Як правило, ці дії здійснювались шляхом розміщення публікацій, дописів, коментарів в мережі Інтернет, які містили різні форми третирування, а саме: наклеп, цькування, знущання над культурою, релігійними обрядами, традиціями, звичаями. При цьому використовувались агресивні мовленнєві стратегії, що викликають національну ворожнечу, почуття зневаги та неприязні до українців, євреїв та представників інших націй. За змістом ці висловлювання містили заперечення ідентифікації нації, права українців на власну державність і самостійність, твердження про штучне створення української нації, критику українців, які підтримують ідеї незалежності від рф. Часто вживались слова «хохли», «бандерівці», «нацисти», «жиди», словосполучення «недорозвинутий народ» тощо;

- дії, спрямовані на розпалювання расової ворожнечі та ненависті стосовно темношкірих осіб (за даними 1 вироку);

- дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті стосовно галичан (за даними 1 вироку);

- дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, які були поєднані з образою почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями (інформація міститься в 19 вироках). Зокрема, у 15 вироках йшлося про дії, спрямовані на посилення у суспільстві неприязні і ворожнечі до Православної Церкви України та образу її прихожан, в інших випадках – про образу католиків, іудеїв, євангельських християн-баптистів. Кожен другий такий злочин вчинили священнослужителі Української Православної Церкви (настоятелі, намісники храмів, диякони, ченці, митрополити).

- дії, які полягають у прямому чи непрямому обмеженні прав або встановленні прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками місця проживання та за мовною ознакою (за даними 1 вироку) [1].

Діяння, які полягають у порушенні рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, були вчинені із застосуванням ***різних способів***, а саме:

– поширення інформації в мережі Інтернет (35 випадків). Це відбувалось з використанням соціальних мереж Фейсбук, Однокласники, Інстаграм, Тік-ток, ВКонтакте, Твіттер. Причому, починаючи з 2022 р., переважно використовувався Фейсбук. Такі дії полягали, зокрема, у розміщенні власного тексту, публікації статтей в інтернет-виданнях, репосту текстів, відео, спілкування в коментарях, закликах тощо;

– особиста розмова (5 випадків);

– особисте листування (7 випадків);

– друк книг, листівок, їх поширення (4 випадки);

– проповідь священників під час богослужінь (2 випадки);

– написи на стінах будівель у громадських місцях (1 випадок);

– пошкодження релігійних святинь, встановлених у громадських місцях (2 випадки).

Як зазначалось вище, за ч. 2 ст. 161 КК України було кваліфіковано дії 8 осіб (за даними 6 вироків, з яких в одному випадку мала місце співучасть у вчиненні злочину). Зокрема, мали місце такі кваліфікуючі ознаки, як поєднання дій із насильством [2] та поєднання дій з погрозами [3].

У процесі аналізу вироків виявлено, що злочин, передбачений ст. 161 (ч. 1 або ч. 2), вчинявся у ***сукупності з кримінальними правопорушеннями***, передбаченими: ч. 1 ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» (6 випадків); ч. 2, ч. 3 ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (2 випадки); ч. 1 ст. 338 КК України «Наруга над державними символами» (1 випадок); ч. 1 ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», ч. 1 ст. 431-1 КК України «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» (1 випадок).

У більшості випадків злочин, передбачений ст. 161 КК України, вчинявся в сукупності (ідеальна сукупність) із виправдовуванням, визнанням правомірною, запереченням збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацією її учасників (ст. 436-2 КК України). В одному із випадків дії громадянина України, уродженця Одеської області, були кваліфіковані за ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 161, ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 436-2 КК України [4].

Як правило, порушення рівноправності громадян вчинялися одноособово. Два злочини було вчинено у співучасті.

Аналіз практики ***призначення покарання*** показав, що найчастіше призначався штраф (23 особам – 49 %) у розмірі від 200 н.м.д.г. до 1000 н.м.д.г. Переважно призначався штраф у розмірі 200 н.м.д.г. (10 особам), а також 500 н.м.д.г. (5 особам).

Позбавлення волі із звільненням від відбування покарання (ст. 75 КК України) було призначено 19 особам (39 %), зокрема 8 особам призначено 3 роки позбавлення волі, 6 особам – 2 роки позбавлення волі. Строки іспитового строку, згідно зі ст. 75 КК України, становили переважно 1 рік (12 особам). Так зване «реальне» позбавлення волі призначене 3 особам. При цьому суди враховували судимість винного (за ч. 4 ст. 187 КК України), внаслідок чого було призначене остаточне покарання у вигляді позбавлення волі на 8 років. В іншому випадку злочин було вчинено в сукупності з кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 2 ст. 436-2 КК України (2 роки позбавлення волі).

Вкрай рідко суди призначали обмеження волі. Так, лише двом особам було призначено обмеження волі строком на 1 рік та 3 роки і 6 місяців відповідно, із застосуванням ст. 75 КК України. Окрім того, суди призначали додаткові покарання (2 особам) у вигляді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування строком на 2 роки. Як правило, це покарання призначалось у випадках наявності сукупності злочинів (ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»).

У деяких випадках застосовувалась спеціальна конфіскація знарядь вчинення цього злочину – мобільних телефонів, стаціонарних комп'ютерів, ноутбуків.

З метою виявлення ***особливостей характеристики особи злочинця***, було проаналізовано звіти Офісу Генерального прокурора України "Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення" за період з 2017 по 2023 рр. (далі – Звіт) [5] та 45 обвинувальних вироків, винесених судами України з 01.01.2019 р. по 31.08.2024 р. та оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових

рішень. Під час моніторингу Звіту, було встановлено, що кількість виявлених за 2017–2023 рр. осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 161 КК України, становить – 107 осіб, 119 особам було повідомлено про підозру. Серед виявлених осіб – 24 жінки, а громадян України – 92 особи.

Більшість осіб, які вчинили даний злочин це особи зрілого та старшого віку – від 40 років і старше (77 %). Зокрема серед виявлених осіб: 35 осіб віком від 60 років і більше, 32 особи – від 40 до 54 років, 15 осіб – від 55 до 59 років, 14 осіб – від 29 до 39 років, 10 осіб – від 18 до 28 років, 1 особа – від 16 до 17 років.

Серед осіб, що вчинили даний злочин, 37 % осіб мали вищу освіту, 48 % – мали середню або професійно-технічну освіту, і лише 15 % це особи з початковою освітою. Зокрема, вищу і фахову передвищу освіту мали 41 особа, базову середню та профільну середню освіту мали 35 осіб, професійну (професійно-технічну) освіту мали 19 осіб, початкову освіту мали 4 осіб, 1 особа – без освіти.

Працездатними, але такими, що ніде не працюють і не навчаються на момент вчинення злочину, були 37 осіб. Такими, що мали статус безробітних, – 20 осіб. Отже, третина злочинців (34 %) – це особи, що не працювали або не навчались.

У процесі аналізу з'ясовано низку кримінально-правових ознак особи злочинця. Встановлено, що 99 % осіб, що вчинили даний злочин, не мали судимості, у складі групи було вчинено два злочини, один злочин було вчинено групою осіб за попередньою змовою. Серед виявлених осіб, троє раніше вчиняли інші злочини.

Окремі дані (місце народження, сімейний стан, зайнятість, наявність на утриманні дітей, судимості, стан сп'яніння під час вчинення злочину, факт визнання вини чи щирого каяття), які доповнюють характеристику особи злочинця, було отримано під час моніторингу 45 вироків.

Як показав аналіз вироків, 18 осіб на момент вчинення злочину не працювали і не навчались. Із 48 засуджених 10 осіб – священнослужителі. Більшість засуджених (26 осіб) на момент вчинення злочину не перебували у шлюбі, а 6 осіб мали на утриманні неповнолітніх дітей.

Згідно з інформацією, яка міститься в обвинувальних вироках стосовно місця народження засуджених, уродженцями Дніпропетровської обл. є 7 осіб, Одеської обл. – 5 осіб, Львівської області – 5 осіб, Черкаської обл. – 3 особи, Рівненської обл. – 3 особи Волинської обл. – 3 особи, Донецької обл. - 2 особи, Луганської обл. – 2 особи, Запорізької обл. – 1 особа, Київської – 1 особа, Вінницької обл. – 1 особа, Тернопільської обл. – 1 особа, Закарпатської обл. – 1 особа, Полтавської обл. – 1 особа, Івано-франківської обл. – 1 особа. Серед засуджених є ті, які народились в РФ – 5 осіб, Німецькій Демократичній Республіці – 1 особа, Республіці Молдова – 1 особа, Грузії – 2 особи, Білорусі – 2 особи.

У результаті узагальнення офіційних статистичних даних та судової практики складено соціально-правовий портрет особи, яка вчиняє порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Це громадянин України, чоловік віком від 40 років, не одружений, з середньою базовою або середньою спеціальною освітою, працевлаштований, активний користувач соціальними мережами, не судимий, злочин вчиняє одноособово, вину визнає.

Висновки. Аналіз практики розгляду справ за ст. 161 КК України показав, що найбільш поширеними формами діяння були дії, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі та ненависті щодо українців та євреїв, приниження їх національної честі та гідності, а також дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, метою яких було посилення у суспільстві настроїв неприязні до Православної Церкви України. Такі дії вчинялись шляхом поширення відповідної інформації в соціальних мережах. Більшість осіб було засуджено за ч. 1 ст. 161 КК України та призначено покарання у вигляді штрафу від 200 н.м.д.г. до 600 н.м.д.г. Найбільш характерними соціально-правовими рисами особи, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 161 КК України, є такі: це громадянин України, чоловік віком від 40 років, неодружений, з середньою базовою або середньою спеціальною освітою, працевлаштований, активний користувач соціальними мережами, не судимий, злочин вчиняє одноособово, вину визнає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпро від 29 січня 2024 р. Справа № 201/12723/23: *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116718365.

2. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 9 листопада 2020 р. Справа № 758/8408/20: *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92970898.
3. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 14 грудня 2021 р. Справа № 297/1540/21: *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101948385.
4. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 27 червня 2023 р. Справа № 946/2807/23: *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111802723.5.
5. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення: *Звіти Офісу Генерального прокурора України за 2017–2023 рр.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.51

АНАЛІЗ КОНСТРУКТИВНИХ ВАД І НЕДОЛІКІВ СТАТТІ 435-1 КК УКРАЇНИ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ЇХ УСУНЕННЯ

Старостіна О.Ю.
аспірант відділу дослідження проблем кримінального права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
e-mail: elena.starostinaa@gmail.com

Старостіна О.Ю. Аналіз конструктивних вад і недоліків ст. 435-1 КК України та пошук шляхів їх усунення.

Статтю присвячено дослідженню конструктивних вад та недоліків статті 435-1 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», яка на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» за № 2110-IX, що набрав чинності 16.03.2022 р. (далі – Закон № 2110-IX) була віднесена до Розділу XIX КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Автором було проаналізовано диспозицію статті 435-1 КК України та виділено декілька дискусійних питань, зокрема: розташування статті у Розділі XIX КК України, що не відповідає родовому об'єкту цього кримінального правопорушення та його суб'єктному складу, як наслідок підслідність кримінального правопорушення передбаченого ст. 435-1 КК України одночасно двом органам досудового слідства, таких як Служба безпеки України та Державне бюро розслідувань; наявність у диспозиції статті недоцільного обмеження, щодо строку дії та кола осіб-військовослужбовців на яких розповсюджується дія цієї статті. Описано вплив та наслідки наявних недоліків на практичне застосування досліджуваної норми такі як, порушення принципу юридичної визначеності та недвозначності правової норми, а також не ясності механізму застосування такої норми на практиці. Спираючись на проведений аналіз, автором було надано рекомендації, щодо усунення описаних у статті недоліків досліджуваної норми, за допомогою законодавчого удосконалення цієї норми а саме: віднесення норми до Розділу I КК України, шляхом його доповнення самостійною статтею; коригування диспозиції статті, шляхом розширення кола осіб, які можуть бути потерпілими саме від цього кримінального правопорушення, а також виключення із диспозиції формулювання «збройна агресія Російської Федерації» та доповнення її більш загальними формулюваннями «збройна агресія» та «збройний конфлікт».

Ключові слова: військовослужбовець, образа честі і гідності військовослужбовця, національна безпека, обороноздатність держави, збройна агресія, збройний конфлікт.

Starostina O.Yu. Analysis of the constructive flaws and shortcomings of Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine and the search for ways to eliminate them.

The article is dedicated to the study of the structural flaws and deficiencies of Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine, "Insult to the Honor and Dignity of a Serviceman, Threat to a Serviceman," which, under the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Criminal Liability for the Manufacture and Distribution of Prohibited Information Products" No. 2110-IX, which came into force on March 16, 2022 (hereinafter referred to as Law No. 2110-IX), was included in Section XIX of the Criminal Code of Ukraine "Criminal Offenses Against the Established Order of Military Service (Military Criminal Offenses)." The author analyzed the disposition of Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine and highlighted several contentious issues, in particular: the placement of the article in Section XIX of the Criminal Code of Ukraine, which does not correspond to the generic object of this criminal offense and its subject composition, as a result of which the jurisdiction of the

criminal offense provided for in Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine falls simultaneously under two pre-trial investigation bodies, such as the Security Service of Ukraine and the State Bureau of Investigation; the presence in the disposition of the article of an unnecessary limitation regarding the duration and the range of servicemen to whom this article applies. The impact and consequences of the existing shortcomings on the practical application of the examined provision are described, such as the violation of the principle of legal certainty and the ambiguity of the legal norm, as well as the unclear mechanism for the application of such a norm in practice. Based on the analysis, the author provided recommendations for eliminating the shortcomings described in the article through legislative improvement of this norm, namely: moving the norm to Section I of the Criminal Code of Ukraine by supplementing it with an independent article; adjusting the disposition of the article by expanding the range of persons who can be victims of this criminal offense, as well as removing the wording "armed aggression of the Russian Federation" from the disposition and supplementing it with more general formulations like "armed aggression" and "armed conflict."

Key words: serviceman, insult to the honor and dignity of a serviceman, national security, state's defense capability, armed aggression, armed conflict.

Постановка проблеми. Маючи беззаперечно позитивний намір, законодавець восени 2022 р. впровадив до Особливої частини КК України низку статей, основною метою яких був захист національної безпеки, особливо під час дії воєнного стану. Однією із таких була стаття 435-1 КК України. Однак згодом було виявлено низку недоліків та конструктивних вад, які потребують усунення задля забезпечення подальшого більш ефективного застосування цієї норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Склад злочину кримінального правопорушення, передбаченого ст. 435-1 КК України, в цілому досліджувався М.І. Хавронюком. Аналіз об'єктивної сторони було здійснено В.В. Ємельяненком, К.М. Оробецем. Проблемні аспекти статті із наданням тих чи інших рекомендацій щодо їх усунення досліджувались І.В. Гловюк, А.О. Тимофєєвим, А.А. Когутом, М.В. Членовим та А.Ю. Сердечною

Метою статті є правовий аналіз положень ст. 435-1 КК України, зокрема об'єктивної сторони складу злочину, виявлення конструктивних вад та недоліків диспозиції статті, які ускладнюють або обмежують її практичне застосування, та надання пропозицій по удосконаленню чинного законодавства, що регулює кримінальну відповідальність за цей злочин.

Виклад основного матеріалу. Статтею 435-1 КК України, що набрала чинності 16.03.2022, були криміналізовані наступні діяння:

1. Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї -

2. Виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Статтю 435-1 КК України було поміщено до Розділу XIX КК України, а саме «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Розділ XIX КК України – єдиний в Особливій частині КК України, у якому родове поняття групи кримінальних правопорушень (військові кримінальні правопорушення) визначено законодавчо: військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів (ч. 1 ст. 401 КК України) [1].

Родовим об'єктом складу злочину для статей цього Розділу Особливої частини КК України, є встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби. Однак, як вбачається із диспозиції статті 435-1 КК України, родовим об'єктом складу злочину, в залежності від прояву об'єктивної сторони є: особисті немайнові права військовослужбовця, а саме честь і гідність; життя та здоров'я військовослужбовця; право власності.

Аналіз пояснювальної записки до проекту закону № 5102 про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та

поширення забороненої інформаційної продукції) вказує на те, що ініціюючи до прийняття вказаний проект Закону, автори виходили із необхідності посилення захисту національної безпеки. У пояснювальній записці до проекту Закону № 5102 вказано, що інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки [13].

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [3].

Поняття національної безпеки, перебуває у нерозривному зв'язку із поняттям обороноздатності держави, де обороноздатність виступає у якості одного із інструментів захисту національної безпеки у разі збройної агресії або збройного конфлікту, а також у якості інструменту стримування від збройної агресії або збройного конфлікту.

Забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України, як елементів національної безпеки, особливо у період воєнного стану, досягається, у тому числі, шляхом задіяння військовослужбовців.

Зважаючи на викладене та приймаючи до уваги, особливий характер діяльності військовослужбовця описаний у диспозиції статті, а саме здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації – національна безпека виступає додатковим об'єктом складу злочину у ст. 435-1 КК України.

Тому, на даний час маємо абсолютну невідповідність родового та додаткового об'єкту образи честі та гідності військовослужбовця, Розділу Особливої частини КК України, до якого законодавцем було віднесено цю норму.

Додатково слід зауважити, аналогічна невідповідність спостерігається і у питанні суб'єктного складу. Із диспозиції ст. 435-1 КК України вбачається, що суб'єкт вчинення цього кримінального правопорушення є загальним – тобто фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

Проте такий підхід суперечить, положенням Розділу XIX КК України, оскільки частиною 2 ст. 401 КК України визначено коло осіб, які є суб'єктами кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XIX КК України: це військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. Тобто відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених цим розділом Особливої частини КК України можуть нести лише спеціальні суб'єкти. До такого висновку можна дійти, якщо буквально трактувати зміст ст. 401 КК України.

Із наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень вироків вбачається, що особами які вчинять кримінальні правопорушення передбачені ст. 435-1 КК України, є цивільні особи, тобто загальні суб'єкти, а не спеціальні, як того вимагає ст. 401 КК України (вирок від 09.02.2023 р. по справі № 297/3163/22; вирок від 16.01.2024 р. по справі № 689/29389/23; вирок від 20.02.2023 р. по справі № 718/418/23; вирок від 11.07.2022 р. по справі № 308/8031/22; вирок від 14.07.2022 р. по справі № 712/4108/22; вирок від 30.11.2023 р. по справі № 152/1500/23, вирок від 15.03.2023 р. по справі № 346/4483/22 та інші) [14].

Помилка законодавця в частині віднесення ст. 435-1 КК України до Розділу XIX КК України має наслідком те, що фактично на даний час це кримінальне правопорушення одночасно підслідне двом органам досудового слідства. Так, відповідно до ч. 2 ст. 216 КПК України, слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених зокрема ст. 435-1 КК України.

Одночасно, згідно із п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України, слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), тобто всіх кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XIX КК України, і відповідно за ст. 435-1 теж. Виключення становить лише ст. 422 із цього розділу, яку віднесено до підслідності слідчих органів безпеки, про що міститься пряма вказівка у п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України. Цікавим є те, що аналогічної вказівки щодо ст. 435-1 КК України п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України не містить, хоча це було б досить логічним, зважаючи на віднесення цієї статті до підслідності органів безпеки.

Наявність усіх вказаних вище невідповідностей є вадами, що суттєво впливають на практичне застосування досліджуваної норми, оскільки порушується принцип юридичної визначеності та

недвозначності правової норми. Наявність двоїстості у кожному із описаних випадків робить не ясним механізм застосування такої норми на практиці. Відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні діє принцип верховенства права. Цей принцип покладено в основу будь-якої галузі права в Україні, не виключенням є й галузь кримінального права. Згідно із п. 1 ч. 1 ст. 7 КПК України, верховенство права є однією із засад кримінального провадження в Україні [2].

Протидія злочинності має здійснюватися виключно правовими засобами з неухильним дотриманням прав і свобод людини, а також принципів верховенства права та верховенства Конституції України.

Елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [4].

Вимогою верховенства права є дотримання принципу юридичної визначеності, що обумовлює однакове застосування норми права, недопущення можливостей для її довільного трактування [5].

Одночасно, через порушення принципу правової визначеності, ясності та недвозначності правової норми, постає питання щодо відповідності досліджуваної норми критерію «якості закону». На необхідність дотримання критерію «якості закону» неодноразово звертав увагу Конституційний Суд України. Досліджуючи поняття «якість закону» як складника принципу верховенства права та гарантію застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону, передусім слід зазначити, що держава, приймаючи будь-який закон, повинна виходити з того, щоб створити реальні механізми для реалізації людною своїх прав і свобод. Адже забезпечення цього, утвердження цих прав і створення гарантій для їх реалізації є основним обов'язком України відповідно до статті 3 Основного Закону нашої держави [8].

Аналізуючи вимоги «якості закону», як одного із аспектів принципу верховенства права, Цибенко С.Б., зазначає, що Європейський суд з прав людини у свої рішеннях вказує на таке: 1) закон має бути доступним; 2) закон має бути чітким (щоб громадянин міг регулювати свою поведінку і розуміти, що написано в законі); 3) людина мусить мати змогу отримати тлумачення закону у разі застосування закону в певних обставинах (наприклад, це можуть бути консультації при державних органах); 4) людина повинна мати можливість передбачити наслідки своїх діянь[9].

Очевидно, що підслідність одного і того ж самого кримінального правопорушення, одночасно, двом органам досудового слідства, чи невизначеність його суб'єктного складу позбавляє людину можливості чітко розуміти закон та прогнозувати наслідки свої дій, що має наслідком виникнення великої кількості правових дискусій, довільних трактувань та неоднакового застосування такої норми на практиці.

Виключно шляхом забезпечення дотримання принципів визначеності, ясності і недвозначності правової норми, можливо забезпечити її однакове застосування, уникнути необмеженого трактування та сваволі.

Також додержання вказаних принципів, як елементів верховенства права, обумовлює здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України.

Виправити вказані вище вади можливо шляхом перенесення ст. 435-1 КК України до іншого розділу особливої частини КК України.

Аналіз останніх наукових досліджень свідчить, що думки науковців щодо необхідності перенесення ст. 435-1 КК України до того чи іншого розділу особливої частини КК України розділилися. Так, М. Хавронюк вважає, що через помилку законодавця статтею 435-1 доповнено не Розділ XX (Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку), а Розділ XIX Особливої частини КК («Військові кримінальні правопорушення»). Тому на його думку, ст. 435-1 слід перенести до Розділу XX [6]. А.О. Тимофєєв, А.А. Когут, М.В. Членов пишуть, що одним з шляхів виправлення цього упущення з боку законодавця є внесення змін до ч. 2 ст. 401 КК України, якими після слова «розділу» слід доповнити словосполученням «крім статті «435-1 КК України» [7]. Тобто на їх переконання норму ст. 435-1 можна залишити у Розділі XIX, проте внести відповідну правку у ст. 401, тим самим виправивши невідповідність щодо родового об'єкту та суб'єктного складу.

Зважаючи на початкову мету законодавця при впровадженні ст. 435-1, пов'язану із захистом національної безпеки, приймаючи до уваги деяку ідентичність родових і додаткових об'єктів

складу злочину, вірним було б перенести ст. 435-1 до Розділу І (Злочини проти основ національної безпеки України).

Сердечною А.Ю. висловлювалася думка, щодо перенесення ст. 435-1 до Розділу І КК України, однак шляхом доповнення нею ст. 114-1 КК України – Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань [12]. Через відсутність у диспозиції ст. 114-1 КК України дефініції поняття «перешкоджання», іншими словами визначеного переліку діянь, вчинення яких може являти собою об'єктивну сторону цього складу злочину, на практиці об'єктивна сторона має надзвичайно широкий прояв, це вбачається із аналізу вироків суду за ст. 114-1 КК України.

З огляду на вказане вище, з метою уникнення переобтяження об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України, вважаємо, що більш логічним було б перенести ст. 435-1 до Розділу І, проте шляхом доповнення вказаного розділу самостійною статтею. Зазначене дозволило б усунути невідповідності щодо родового об'єкту, суб'єктного складу, а також вирішило б питання, щодо підслідності, залишивши її за слідчими органів безпеки, без внесення додаткових змін до п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України.

Продовжуючи аналіз існуючих недоліків конструкції ст. 435-1 КК України, зазначимо, що у ній законодавчо закладено декілька обмежуючих ознак щодо особи потерпілого та строку застосування самої статті, які є конструктивними вадами, що дуже звужують можливості практичного застосування цієї норми.

Так відповідно до диспозиції, потерпілим у вказаному кримінальному правопорушенні, може бути лише військовослужбовець (його близькі родичі чи члени сім'ї), який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Тобто для того, щоб мати можливість набути статусу потерпілого, особа повинна одночасно:

- бути військовослужбовцем (його близьким родичем чи членом сім'ї), який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії саме Російської Федерації, а не будь якої іншої країни.
- здійснювати вказані в диспозиції заходи на момент вчинення, кримінального правопорушення щодо неї.

Згідно із конструкцією норми ст. 435-1 КК України, якщо особа є військовослужбовцем, проте не здійснює та ніколи не здійснювала заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії саме Російської Федерації, або здійснює їх щодо агресії іншої країни, вона не може бути потерпілим у цьому кримінальному провадженні. Аналогічно, якщо особа раніше здійснювала заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, а потім перестала їх здійснювати, залишаючись при цьому військовослужбовцем, така особа також не може бути потерпілою у такому кримінальному правопорушенні.

Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» (далі – Закон), військовослужбовці – особи, які проходять військову службу.

Згідно із ч. 1 ст. 2 цього Закону, військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Частиною 6 ст. 2 Закону передбачені наступні види військової служби: базова військова служба; військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; військова служба за контрактом осіб рядового складу; військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі – вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти), а також закладів фахової передвищої військової освіти; військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період [10].

Як ми бачимо, поняття військовослужбовець, визначене у Законі України «Про військовий обов'язок та військову службу» є значно ширшим, ніж поняття військовослужбовець зазначене

у диспозиції ст. 435-1 КК України. Одночасно, визначаючи поняття військової служби, законодавець не обмежується лише здійсненням військовослужбовцем заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, натомість законодавцем вказується більш широке коло заходів, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Аналогічну ситуацію маємо із видами військової служби, законодавчо закріпленими, є вісім видів військової служби, тоді, як здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії саме Російської Федерації може вважатися лише одним із них, якщо дивитися з точки зору дії на даний час у країні особливого стану (мається на увазі воєнний стан).

Зазначене, дає підстави вважати, що військовослужбовці, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, є лише однією із категорій осіб, що входять до складу поняття «військовослужбовець». Разом із цим, до складу сил, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, можуть включатись також особи, які не є військовослужбовцями (наприклад, працівники поліції). Проте вказані особи не можуть визнаватись потерпілими у разі, якщо на них буде здійснено посягання, вчинене у зв'язку із виконуваною ними діяльністю.

Забезпечення державою захисту, шляхом впровадження механізму кримінально-правового впливу, лише тієї категорії військовослужбовців, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, є дещо дискримінаційним, по відношенню до інших військовослужбовців, а також до осіб, які не є військовослужбовцями, проте здійснюють заходи передбачені диспозицією норми.

Крім того, окремої уваги заслуговує питання періоду дії ст. 435-1 КК України. Приймаючи до уваги особу потерпілого, з диспозиції вказаної норми вбачається, що ця стаття може застосовуватися виключно у період військової агресії саме Російської Федерації. Відповідно, після закінчення військової агресії Російської Федерації, ця стаття стане такою, що не може бути застосована, через зникнення обстановки та категорії осіб, на захист яких вона була направлена.

Статтею 1 Закону України «Про оборону України» визначено, що обороноздатність держави - здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації [11].

Із наведеного поняття вбачається, що законодавець виділяє дві обставини – це збройна агресія та збройний конфлікт, за для захисту від яких функціонує обороноздатність держави. Одночасно законодавець не конкретизує, яка саме має бути держава-агресор, чи хто має бути ініціатором збройного конфлікту, тобто не зазначає у дефініції поняття «обороноздатність держави» таких обмежувальних ознак.

Обороноздатність держави напряму залежить від захищеності військовослужбовців, які безпосередньо здійснюють захист держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Саме тому, держава має захищати військовослужбовців, що здійснюють заходи щодо протидії збройній агресії чи збройному конфлікту, а також осіб, які не є військовослужбовцями, проте задіяні до протидії збройній агресії чи збройному конфлікту, незалежно від того, яка саме країна є державою-агресором чи ініціатором збройного конфлікту.

Тому при внесенні змін до конструкції ст. 435-1 КК України слід орієнтуватися на поняття збройної агресії та збройного конфлікту, що покладені в основу поняття обороноздатності держави.

Зважаючи на викладене, описані конструктивні вади, слід виправити, шляхом внесення змін у диспозицію статті та викласти її у наступному вигляді: 1. «Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю чи іншій особі, що здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії чи збройного конфлікту, його близьким родичам чи членам сім'ї, -

2. Виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю чи іншій особі, що здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії чи збройного конфлікту, його близьким родичам чи членам сім'ї».

Висновок: резюмуючи викладене, констатуємо що ст. 435-1 КК України у тому вигляді, у якому вона зараз викладена у Особливій частині КК України, потребує змін: зокрема слід віднести статтю до Розділу І Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України), шляхом доповнення вказаного розділу самостійною статтею. Це дозволить усунути невідповідності щодо родового об'єкту, суб'єктного складу, а також вирішило б питання щодо підслідності. Також зміни необхідно внести і до диспозиції статті, шляхом виключення із неї наявних зараз обмежуючих ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р., № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3035 (дата звернення: 01.08.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р., № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651- 17#n2036 (дата звернення: 17.07.2024).
3. Закон України «Про національну безпеку України» URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 04.08.2024р.)
4. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text (дата звернення: 01.07.2024 р.).
5. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text (дата звернення: 01.07.2024 р.).
6. Хавронюк М. Образа військовослужбовця та погроза йому: кримінальна відповідальність. URL: https://pravo.org.ua/blogs/obrazavijskovosluzhbovtsya-ta-pogrozu-jomu-kryminalna-vidpovidalnist/ (дата звернення: 17.07.2024 р.).
7. Тимофєєв А.О., Когут А.А., Членов М.В. Щодо проблем правової регламентації статті 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» Кримінального кодексу України. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/82.pdf (дата звернення: 17.07.2024 р.).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» від 24.12.2004 № 22-рп/2004., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text (дата звернення: 01.07.2024 р.).
9. Цибенко С.Б., Вимога «Якості» закону як один із основних аспектів принципу верховенства права, Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права, № 4, 2021, URL: file:///C:/Users/Owner/Desktop/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%201/%D0%90%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/97-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82% D1%82%D1% 96-175-2-10-20221227.pdf (дата звернення: 01.08.2024 р.).
10. Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу», URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 01.08.2024р.).
11. Закон України «Про оборону України», URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 27.07.2024 р.).
12. Сердечна А.Ю. Окремі питання удосконалення норми про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України). Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287309/281210 (дата звернення: 04.08.2024 р.).
13. Пояснювальна записка до проекту закону № 5102 про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та по-

ширення забороненої інформаційної продукції). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71150 (дата звернення: 01.08.2024 р.).
14. Судові вироки постановлені за обвинуваченням осіб у вчиненні злочину передбаченого ст. 435-1 КК України: вирок від 09.02.2023 р. по справі № 297/3163/22; вирок від 16.01.2024 р. по справі № 689/29389/23; вирок від 20.02.2023 р. по справі № 718/418/23; вирок від 11.07.2022 р. по справі № 308/8031/22; вирок від 14.07.2022 р. по справі № 712/4108/22; вирок від 30.11.2023 р. по справі № 152/1500/23, вирок від 15.03.2023 р. по справі № 346/4483/22, Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 16.04.2024 р.).
15. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 30 червня 2022 року № 1-р/2022 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 Кримінального кодексу України, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text (дата звернення: 01.07.2024 р.).

УДК 343.322(477)(072)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.52

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ)

Тананакін О.В.,
аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, адвокат
ORCID: 0000-0001-7282-6600

Тананакін О.В. Дискусійні питання визначення об'єкта колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України)

У кримінально-правовій доктрині вважається, що об'єкт будь-якого кримінального правопорушення є одним із основних елементів його складу, без наявності якого не буде сенсу говорити про наявність такого правопорушення і притягнення до кримінальної відповідальності за нього. Не є виключенням і колабораційна діяльність. Враховуючи це, а також відносну новизну досліджуваної ст. 111-1 КК України, ми вважаємо, що визначення об'єкта даного кримінального правопорушення потребує уточнення з урахуванням окремих дискусійних аспектів обраної проблематики.

Метою даної статті буде визначення поняття безпосереднього об'єкта колабораційної діяльності, а також можливих додаткових об'єктів діянь, що утворюють її склад.

Найбільш точною і універсальною є концепція, згідно з якою об'єкт кримінального правопорушення визначається як порядок суспільних відносин, який охороняється нормами кримінального закону. Згідно з цим, об'єктом колабораційної діяльності є безпосередній об'єкт колабораційної діяльності можна визначити як порядок суспільних відносин у сфері забезпечення державного суверенітету, обороноздатності та національної безпеки України у державній, політичній, економічній, інформаційній та військовій сферах. Обов'язковими додатковими об'єктами колабораційної діяльності є: порядок суспільних відносин у сфері забезпечення діяльності органів державної влади (ч. 2, 5, 7); порядок суспільних відносин у сфері здійснення господарської діяльності (ч. 4); порядок суспільних відносин щодо забезпечення виборчого законодавства та референдуму (ч. 6); порядок суспільних відносин у сфері забезпечення нормального морального, інтелектуального розвитку та соціалізації неповнолітніх (ч. 3); порядок суспільних відносин у сфері захисту життя і здоров'я людини та відносин власності (ч. 8).

Дане дослідження не вирішує всіх проблем, пов'язаних із визначенням складу колабораційної діяльності, але є перспективним у сфері вирішення проблем щодо кримінальної відповідальності за кримінально карані діяння, що утворюють склад колабораційної діяльності.

Ключові слова: колабораційна діяльність, об'єкт кримінального правопорушення, безпосередній об'єкт, додатковий об'єкт, суспільні відносини, порядок суспільних відносин, національна безпека, державний суверенітет, обороноздатність, органи державної влади, територіальна цілісність.

Tananakin O.V. Debatable issues of defining the object of collaborative activity (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine).

In the criminal law doctrine, it is considered that the object of any criminal offense is one of the main elements of its composition, without which it will not make sense to talk about the existence of such an offense and bring criminal responsibility for it. Collaborative activities are no exception. Considering this, as well as the relative novelty of the studied article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, we believe that the definition of the object of this criminal offense needs to be clarified taking into account certain debatable aspects of the selected issue.

The purpose of this article is to define the concept of the direct object of collaborative activity, as well as possible additional objects of actions that make up its composition.

The most accurate and universal is the concept according to which the object of a criminal offense is defined as the order of social relations, which is protected by the norms of the criminal law. According to this, the object of collaborative activity is the direct object of collaborative activity can be defined as the order of public relations in the sphere of ensuring the state sovereignty, defense capability and national security of Ukraine in the state, political, economic, informational and military spheres. Mandatory additional objects of collaborative activity are: the order of public relations in the sphere of ensuring the activities of state authorities (parts 2, 5, 7); order of social relations in the field of economic activity (part 4); the order of public relations regarding the provision of electoral legislation and the referendum (part 6); the order of social relations in the sphere of ensuring normal moral, intellectual development and socialization of minors (part 3); order of public relations in the sphere of protection of human life and health and property relations (part 8).

This study does not solve all the problems associated with determining the composition of collaborative activity, but it is promising in the field of solving problems regarding criminal liability for criminally punishable acts that make up the composition of collaborative activity.

Key words: collaborative activity, object of criminal offense, direct object, additional object, social relations, order of social relations, national security, state sovereignty, defense capability, state authorities, territorial integrity.

Постановка проблеми. Об’єкт будь-якого кримінального правопорушення є одним із основних елементів його складу, без наявності якого не буде сенсу говорити про наявність такого правопорушення і притягнення до кримінальної відповідальності за нього. Не є виключенням і таке кримінальне правопорушення, як колабораційна діяльність, відповідальність за яку було встановлено 15 березня 2022 року.

Як зазначається у доктрині кримінального права, проблема визначення об’єкта кримінального правопорушення є чи не найбільш дискусійною порівняно із визначенням понять інших елементів складів кримінальних правопорушень та їх ознак [1]. Це, на нашу думку, може бути обумовлено тим, що поняття та сутність цього елементу у кримінальному законі не закріплена, а тому у теорії кримінального права дослідники висувають і обґрунтовують свої теорії з цього приводу. І тому переважна більшість дослідників у своїх працях, присвячених юридичному аналізу будь-якого кримінального правопорушення, починають їх із обрання теорії визначення об’єкта кримінального правопорушення та уточнення обраної [2].

Враховуючи це, а також відносну новизну досліджуваної статті, ми вважаємо, що визначення об’єкта даного кримінального правопорушення потребує уточнення з урахуванням окремих дискусійних аспектів обраної проблематики.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на новизну і самого поняття колабораційної діяльності, і відповідальності за вчинення діянь, що утворюють її склад, питання кримінальної відповідальності за неї та супутні проблеми стали предметом дослідження досить широкого кола науковців. Зокрема, ці питання вивчали такі вчені, як М.І. Берднік, Ю.В. Василенко, І.М. Головко, К.Ю. Гончаренко, Р. Ємельянов, Ю. Єлаєв, О.П. Куліков, Т.Д. Лисько, С.Я. Лихова, Б.С. Літвінчук, Т.М. Луцький, М.І. Мельник, А.М. Носач, Є.О. Письменський, Н.О. Симоненко, М.І. Хавронюк, А.В. Шульга, Т.Ю. Ясниська та інші.

Але, незважаючи на досить велику кількість досліджень у цій сфері, питання визначення об’єкта колабораційної діяльності залишається відкритим.

Мета і завдання. Враховуючи зазначене, метою даної статті буде визначення поняття безпосереднього об’єкта колабораційної діяльності, а також можливих додаткових об’єктів діянь, що утворюють її склад. В межах поставленої мети будуть вирішені наступні завдання: обрання найбільш універсальної теорії об’єкта кримінального правопорушення; аналіз визначень об’єкта колабораційної діяльності у кримінально-правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу. В кримінально-правовій науці існує ціла низка теорій щодо визначення поняття об’єкта кримінального правопорушення. У найбільш загальному розумінні об’єкт кримінального правопорушення – це те, на що посягає протиправне діяння, проти чого спрямовує свої зусилля злочинець. Як вказується у літературі, об’єкт кримінального правопорушення – це «мішень, на яку полює будь-який злочин» [3, с. 41]. Але таке загальне визначення, хоча в цілому і є вірним, адже саме з урахуванням об’єкта визначається і ступінь суспільної небезпечності вказаного діяння, але потребує певної конкретизації, зокрема, щодо того, чому ж

саме заподіюється суспільно небезпечна шкода. Тож приведемо найбільш відомі теорії щодо визначення об'єкта у кримінальному праві.

Найбільш розповсюдженою є позиція щодо визначення поняття вказаного елементу як суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом та на які спрямоване злочинне посягання [4]. Але ця теорія частко критикується іншими дослідниками.

Узагальнюючи наявні концепції щодо визначення поняття об'єкта кримінального правопорушення, можна виділити такі (окрім вже вказаної): охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин [5, с. 104; 6, с. 85]; соціальні блага та цінності [7, с. 11]; блага, інтереси і права [8, с. 152]; інтереси громадян та суспільства [9, с. 231]; фізичні, юридичні особи або соціум, правовідносини, правові норми [10, с. 13-14].

Зазначимо, що ми є прихильниками теорії, згідно з якою об'єктом кримінального правопорушення визнається порядок суспільних відносин, який охороняється нормами кримінального закону. Тому ми цілком підтримуємо думку О.М. Костенка та А.В. Ландіної, що «загальним об'єктом будь-яких кримінальних правопорушень є не суспільна безпека, а закріплений у законодавстві порядок відносин між людьми, необхідний для забезпечення безпеки кожного з них» [5, с. 104].

У теорії кримінального права класифікацію об'єктів здійснюють по горизонталі і по вертикалі. Класифікація за вертикаллю здійснюється за ступенем узагальнення порядку суспільних відносин, що охороняється кримінальним правом, у відповідності до чого виділяють такі види: загальний, родовий (інколи виділяють видовий) та безпосередній об'єкти кримінального правопорушення. Згідно із класифікацією об'єктів за горизонталлю виділяють основний (без посягання на нього не буде кримінального правопорушення) та додатковий (порушується одночасно з основним, але його наявність чи відсутність на кваліфікацію не впливає) об'єкти, при цьому останній може бути обов'язковим (шкода якому заподіюється обов'язково) та факультативним (шкода якому може бути або не бути заподіяння).

Таке кримінальне правопорушення, як колабораційна діяльність, включене законодавцем у Розділ I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України». Тобто, родовим об'єктом даного кримінально протиправного діяння, поряд із іншими злочинами, включеними у цей розділ, є порядок суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки України (як внутрішньої, так і зовнішньої), який охороняється чинним кримінальним законодавством. Деякі науковці пропонують виділяти ще й видовий об'єкт злочинів проти національної безпеки [11, с. 59], але ми вважаємо, що виділяти видовий об'єкт відносно досліджуваного кримінального правопорушення недоцільно, оскільки це не має ніякого теоретичного та практичного значення.

Що стосується безпосереднього об'єкта колабораційної діяльності, то одностайності серед дослідників у його визначенні немає. Деякі дослідники ототожнюють безпосередній об'єкт колабораційної діяльності із родовим. Так, наприклад, зазначається, що об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК, є основи національної безпеки України [12; 13; 14; 15]. Ю.В. Василенко зазначає, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України є національна безпека України, під якою слід розуміти стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [16]. Р. Ємельянов, Ю. Єлаєв також визначають об'єктом колабораційної діяльності основи національної безпеки України як соціальна цінність (зазначаючи, що об'єктом злочину взагалі є найважливіші цінності, які захищаються державою) [7]. Ми не можемо погодитися із такою думкою, оскільки тут не вбачається певної конкретизації об'єкта (спрямування зусиль суб'єкта) у відповідності до того конкретного правопорядку, який порушується при вчиненні діянь, що утворюють склад колабораційної діяльності.

Група дослідників (С.Я. Лихова, Т.М. Луцький, О.П. Куліков та інші) об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення визнає державний суверенітет, територіальну цілісність, обороноздатність, національну (економічну, інформаційну) безпеку, внутрішній та зовнішній суверенітет [18, с. 218; 19, с. 144; 20, с. 195]. За своїм змістом близьке до цього і визначення об'єкта колабораційної діяльності, згідно з яким основним безпосереднім об'єктом колабораційної діяльності є захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності від загроз з боку держави-агресора [21, с. 247]. Але ці визначення є занадто широкими, які не містять чіткої вказівки на ті сфери національної безпеки України, порядок відносин у яких знаходиться під прямою загрозою під час здійснення колабораційної діяльності.

Більш звужено і конкретизовано визначає об'єкт колабораційної діяльності Є.О. Письменський, спираючись на положення ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України». Він вважає, що основним безпосереднім об'єктом колабораційної діяльності є о саме державна та воєнна сфери національної безпеки складають ті об'єкти, які Україна бере під кримінально-правову охорону на рівні з іншими складниками її національної безпеки [22, с. 121; 23, с. 84]. Майже аналогічно, але більш конкретизовано визначають об'єкт колабораційної діяльності О. Кравчук та М. Бондаренко: ним є державна сфера національної безпеки (тобто ті суспільні відносини, що спрямовані на захист державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру) та воєнна сфера національної безпеки як суспільні відносини у галузі захисту державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз [12]. Дещо по іншому визначається безпосередній об'єкт колабораційної діяльності у низці досліджень М.І. Мельника, М.І. Хавронюка та інші дослідники: безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, є національна безпека України у сфері державної безпеки, інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах [24; 25, с. 532]; безпосереднім об'єктом колабораційної діяльності є національна безпека України у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній та економічній сферах [26].

Викладені вище пропозиції дослідників щодо визначення безпосереднього об'єкта колабораційної діяльності не є невірними, але, на нашу думку, потребують певного уточнення.

Якщо говорити про те, на що конкретно посягає кожне із діянь, що утворюють склад колабораційної діяльності за ст. 111-1, то можна зазначити наступне: діяння, передбачені ч. 1 загрожують, в першу чергу, порядку суспільних відносин у сфері охорони державного суверенітету України та забезпечення інформаційної безпеки; діяння, передбачені ч. 2 порушують порядок діяльності органів державної влади на території України; діяння, передбачені ч. 3, порушують порядок забезпечення інформаційної безпеки та освітньої політики; діяння, передбачені ч. 4, порушують порядок забезпечення обороноздатності України та здійснення господарської діяльності; діяння, передбачені ч. 5, порушують порядок діяльності державних органів на території України; діяння, передбачені ч. 6, порушують порядок здійснення політичної діяльності в Україні; діяння, передбачені ч. 7, порушують порядок діяльності державних органів та воєнізованих формувань на території України; діяння, передбачені ч. 8, окрім вказаного щодо ч. 5-7, порушують порядок захисту життя і здоров'я людей та відносин у сфері власності.

Тобто, внаслідок вчинення таких діянь створюється загроза заподіяння шкоди у таких сферах, як забезпечення суверенітету, обороноздатності та національної безпеки у таких сферах, як державна (діяльність органів державної влади), політична (політична діяльність, пов'язана із виборами чи референдумом), економічна (здійснення господарської діяльності для допомоги держави-агресору), інформаційна (розповсюдження різноманітної інформації у підтримку держави-агресора), військова (надання допомоги військовим формуванням держави-агресора та участь у них). Таким чином, безпосередній об'єкт колабораційної діяльності можна визначити як порядок суспільних відносин у сфері забезпечення державного суверенітету, обороноздатності та національної безпеки України у державній, політичній, економічній, інформаційній та військовій сферах.

Переважна більшість дослідників вказують на те, що, окрім основного безпосереднього об'єкта, діяння, що утворюють колабораційну діяльність посягають ще й на додатковий об'єкт, який для певних діянь є також обов'язковим, але дещо «другорядним», порівняно з основним. Т.Ю. Ясниська зазначає, що більшість науковців вважають, що додатковий безпосередній об'єкт злочину прямо зазначений у диспозиції частини статті [26]. Щодо ст. 111-1, то дослідники (Ю.В. Василенко [16], К.Ю. Гончаренко [14], Т.Ю. Ясниська [26]) майже одностайно сходяться на думці, що обов'язковий додатковий об'єкт передбачений лише у ч. 8 цієї статті і ним є життя і здоров'я людей та право власності. Інші частини цієї норми, з їхньої точки зору, обов'язкових додаткових об'єктів не мають, так само, як і вся норма в цілому. Подібну точку зору висловлюють і інші науковці, хоча і не вказують чітко на ч. 8 ст. 111-1 [15]. О. Кравчук, М. Бонадренко також зазначають, що такий об'єкт має лише ч. 8 ст. 111-1 [12], втім у подальших дослідженнях зазначають, що обов'язковий об'єкт передбачений і у ч. 3 ст. 111-1, яким є конституційне право на освіту, що гарантоване кожному ст. 53 Конституції України [27]. І ми вважаємо, що автор має рацію в цьому.

Є.О. Письменський визначає обов'язковий додатковий об'єкт для кожної із частин ст. 111-1, поділяючи сам колабораціонізм на види: ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм (ч.ч. 1, 3, 6) – мир і безпека людства, інформаційна безпека, політична безпека, нормальний соціальний розвиток неповнолітніх; адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм (ч.ч. 2, 5, 7) – порядок реалізації управлінських повноважень, громадська безпека, порядок виборчого процесу; господарський та економічний колабораціонізм (ч. 4) – громадська безпека, економічна безпека, податкова безпека; ч. 8 – життя, здоров'я, власність, громадський порядок [22, с. 121; 23, с. 84]. На наш погляд, такий підхід є більш точним.

Ми вважаємо, що додатковий об'єкт кримінального правопорушення не лише прямо зазначений у нормі, але і може логічно випливати із її змісту. А тому ми не можемо погодитися із тим, що додатковий обов'язковий об'єкт передбачений лише у ч. 8 ст. 111-1, яким є порядок суспільних відносин у сфері охорони життя і здоров'я людини та власності.

З огляду на зміст кримінально караних діянь, що утворюють колаборацйну діяльність, вважаємо, що тут можна виділити декілька обов'язкових додаткових об'єктів у межах цих діянь: порядок суспільних відносин у сфері забезпечення діяльності органів державної влади (ч. 2, 5, 7); порядок суспільних відносин у сфері здійснення господарської діяльності (ч. 4); порядок суспільних відносин щодо забезпечення виборчого законодавства та референдуму (ч. 6); порядок суспільних відносин у сфері забезпечення нормального морального, інтелектуального розвитку та соціалізації неповнолітніх (ч. 3); порядок суспільних відносин у сфері захисту життя і здоров'я людини та відносин власності (ч. 8).

Щодо додаткових факультативних об'єктів колаборацйної діяльності, то їх може бути невичерпна кількість, що залежатиме від того, як було вчинене те чи інше діяння, проти кого чи проти чого воно було спрямовано та які наслідки настали у результаті його вчинення. Наприклад, при здійсненні «громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти» (ч. 3 ст. 111-1) додатковим факультативним об'єктом може бути порядок суспільних відносин у сфері забезпечення конституційних прав людини; при вчиненні діянь, пов'язаних із виборами та/або референдумами на тимчасово окупованих територіях (ч. 5 ст. 111-1) чи здійсненням певної політичної діяльності (організація і проведення заходів політичного характеру) (ч. 6 ст. 111-1) додатковим факультативним об'єктом може бути порядок суспільних відносин у сфері забезпечення виборчих чи інших прав громадянина. Їх перелік не може бути вичерпним.

Висновки. Проведене вище дослідження привело нас до низки важливих висновків. Найбільш точною і універсальною є концепція, згідно з якою об'єкт кримінального правопорушення визначається як порядок суспільних відносин, який охороняється нормами кримінального закону

Згідно з цим, об'єктом колаборацйної діяльності є безпосередній об'єкт колаборацйної діяльності можна визначити як порядок суспільних відносин у сфері забезпечення державного суверенітету, обороноздатності та національної безпеки України у державній, політичній, економічній, інформаційній та військовій сферах. Обов'язковими додатковими об'єктами колаборацйної діяльності є: порядок суспільних відносин у сфері забезпечення діяльності органів державної влади (ч. 2, 5, 7); порядок суспільних відносин у сфері здійснення господарської діяльності (ч. 4); порядок суспільних відносин щодо забезпечення виборчого законодавства та референдуму (ч. 6); порядок суспільних відносин у сфері забезпечення нормального морального, інтелектуального розвитку та соціалізації неповнолітніх (ч. 3); порядок суспільних відносин у сфері захисту життя і здоров'я людини та відносин власності (ч. 8).

Дане дослідження не вирішує всіх проблем, пов'язаних із визначенням складу колаборацйної діяльності, зокрема об'єктом даного кримінального правопорушення. Натомість воно є перспективним у сфері вирішення проблем щодо кримінальної відповідальності за кримінально карані діяння, що утворюють склад колаборацйної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Орловський Р.С. Об'єкт як елемент загального складу кримінального правопорушення, його ознаки та значення. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. 11. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/139.
2. Фелик О.В. Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого статтею 384 КК. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2023. DOI: https://doi.org/10.32782/39221569.
3. Сухонос В. Склад злочину. 2018. https://essuir.sumdu.edu.ua/ bitstream-download/123456789/65900/1/Sukhonos_Sukhonos_sklad_zlochiny.pdf.
4. Тацій В.Я., Пономаренко Ю.А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022-12-20. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267697.
5. Костенко О.М., Ландіна А.В. Об'єкт злочину: дискусію варто продовжити / *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.
6. Нерсесян А.С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності : монографія. / Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту упр. та права. 2010. 192 с.
7. Фесенко Є.В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. *Адвокат*. 2003. № 6. С. 9–12.
8. Зелінський А.Ф., Куц В.М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ.* Харків 1997. Вип. 2. С. 148–154.
9. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2005. 640 с.
10. Дідик С.Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис.. .. канд. юрид. наук: l2.00.08. К. 2009. 227 с. С. 13-14.
11. Носач А.В. Кримінологічне забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. 418 с. С. 59.
12. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3/2022. С. 198–204. DOI: https://doi.org/ 10.32782/2524-0374/2022-3/45.
13. Лисько Т.Д., Літвінчук Б.С. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: аналіз судової практики. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право».* 2023. № 1(66). С. 178–185. https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17434.
14. Гончаренко К.Ю. Державна зрада чи колабораційна діяльність? проблеми кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. 2022. Випуск 36. С. 137–142. https://doi.org/ 10.34142/23121661.2022.36.16.
15. Симоненко Н. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 92–109. https://doi. org/10.21564/2311-9640.2022.17.257848.
16. Василенко Ю.В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права.* Вип. 1, 2022. DOI: 10.32782/chasopyskiivp/2022-1-1.
17. Ємельянов Р., Єлаєв Ю. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності. *Публічне право*. № 3 (51) (2023). https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/11.pdf.
18. Луцький Т.М. Проблемні питання кваліфікації колабораційної діяльності в Україні. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л.В. Павлик, У.О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 215–219.
19. Лихова С.Я., Сисоєва В.П. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: аналіз новел кримінального законодавства. Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський, А.А. Вознюк та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 142–146.

20. Куліков О.П. Кримінально-правовий захист основ національної безпеки України у зв'язку із зовнішньою агресією: аналіз змін у законодавстві. Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: матеріали форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 19-20 травня 2022 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2022. С. 194–196.
21. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, В.П. Ємельянов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 520 с., с. 247.
22. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. 121 с.
23. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернєя. Київ: Норма права, 2022. 278 с. С. 84.
24. Берднік І.В., Головко І.М. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 156–162. https://doi.org/10.51989/ NUL.2022.2.22.
25. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та допов. Київ: Дакор, 2019. 1384 с.
26. Яснiська Т.Ю. Об'єкт колабораційної діяльності. *Юридичний бюлетень.* Випуск 31. 2023. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.31.12.
27. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораціонізм в освіті: аналіз рішень судів щодо впровадження стандартів держави-агресора. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/kolaboratsionizm-v-osviti-analiz-rishen-sudiv-shchodo-vprovadzhennia-standartiv-derzhavy-ahresora.

УДК 343.343.6 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.53

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕТИНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ НЕЗАКОННИМ СПОСОБОМ ТА/АБО ЗІ ЗЛОЧИННОЮ МЕТОЮ

Харченко І.Є.,
аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

Харченко І.Є. Система кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою.

У статті зроблено спробу визначити систему кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою. Доведено, що кримінальні правопорушення, передбачені статтями 332, 332-1, 332-2, 333, 334 розділу XIV Особливої частини Кримінального кодексу України, посягають не просто на недоторканність державних кордонів України, а на прикордонну безпеку, яка є складовою національної безпеки України. Встановлено, в чому полягає відмінність між перетинанням державного кордону України, переміщенням товарів через державний кордон України та переправленням осіб через державний кордон України. На підставі такого порівняння визначено, що перетинання державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою характеризується фізичним переміщенням особи через державний кордон України без мети переміщення певного товару чи іншого предмету. Окрім того, на відміну від незаконного переправлення осіб через державний кордон України, перетинанню цього кордону в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою властиве безпосереднє фізичне переміщення особи через державний кордон України, яке саме по собі є кримінально караним, якщо здійснюється в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою, тоді як незаконне переправлення через державний кордон України характеризується такою властивістю, як опосередкованість, що має першорядне значення для кримінально-правового забезпечення прикордонної безпеки України. До системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, слід відносити фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5), перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334) Кримінального кодексу України.

Ключові слова: перетинання державного кордону незаконним способом, перетинання державного кордону зі злочинною метою, прикордонна безпека, національна безпека України, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, державний кордон України, кримінально-правове забезпечення охорони, система кримінальних правопорушень, переправлення осіб через державний кордон України.

Kharchenko I.E. The system of criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine illegally and/or for criminal purposes.

The article highlights an attempt to define the system of criminal offenses related to crossing the State border of Ukraine in an illegal manner and/or for a criminal purpose. It is proved that criminal offenses under Articles 332, 332-1, 332-2, 333, 334 of Section XIV of the Special Part of the Criminal

Code of Ukraine encroach not only on the inviolability of the state borders of Ukraine, but also on border security, which is a component of Ukraine's national security. The author establishes the difference between crossing the State border of Ukraine, transportation of goods across the State border of Ukraine and transportation of persons across the State border of Ukraine. Based on this comparison, it is determined that crossing the State border of Ukraine in an illegal manner and/or for a criminal purpose is characterized by the physical movement of a person across the State border of Ukraine without the purpose of moving a certain product or other object. In addition, unlike illegal transportation of persons across the state border of Ukraine, crossing this border in an illegal manner and/or for a criminal purpose is characterized by the direct physical movement of a person across the state border of Ukraine, which in itself is criminalized if carried out in an illegal manner and/or for a criminal purpose, while illegal transportation across the state border of Ukraine is characterized by such a property as indirectness, which is of paramount importance for criminal law enforcement of border security. The system of criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine illegally and/or for criminal purposes should include terrorist financing in the form of providing, collecting or storing any assets directly or indirectly with the intent to use them or with the knowledge that they will be used in whole or in part for any purpose by an individual terrorist or terrorist group (organization) to cross the state border of Ukraine for terrorist purposes (Art. 258-5), crossing the state border of Ukraine for terrorist purposes (to carry out activities that are considered terrorist according to the law) (Art. 258-6), illegal crossing of the state border of Ukraine (Art. 332-2), violation of international flight rules (Art. 334) of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: crossing the state border illegally, crossing the state border for criminal purposes, border security, national security of Ukraine, criminal offense, criminal liability, state border of Ukraine, criminal law protection, system of criminal offenses, transportation of persons across the state border of Ukraine.

Постановка проблеми. Кримінально-правове забезпечення охорони недоторканності державних кордонів будь-якої держави – є важливою складовою гарантування її суверенітету, територіальної цілісності або недоторканності в цілому як державного утворення. Звісно, недоторканність державних кордонів має забезпечуватися різноманітними засобами адміністративного та правового характеру некарального впливу. Проте в разі порушень державного кордону України, що заподіюють істотну шкоду правоохоронюваним інтересам, реагування на такі факти має здійснюватися у межах кримінального законодавства України, виступати ultima ratio в протидії відповідним кримінально-протиправним проявам. Після початку війни в 2014 р., і тим паче після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави у 2022 р., питання охорони державного кордону України загалом та кримінально-правового забезпечення охорони державного кордону України від його перетинання незаконним способом та / або зі злочинною метою, зокрема, набули важливого значення та потребують самостійного дослідження.

Стан опрацювання цієї проблематики в теорії кримінального права проблема характеристики кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, була предметом дослідження таких науковців, як З.А. Загиней-Заболотенко, Ю.Б. Курилюк, Н.А. Орловська, А.М. Притула, С.П. Степанова, С.І. Халимон, В.В. Федосєєв, С.О. Філіппов тощо. Водночас, на сьогодні потребує оновлення теоретичне знання стосовно кримінально-правового забезпечення охорони державного кордону України від його перетинання незаконним способом та / або зі злочинною метою, зокрема щодо системи кримінальних правопорушень, що посягають на відповідний порядок суспільних відносин.

Метою статті є визначення системи кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою.

Виклад основного матеріалу. У системі Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) міститься розділ XIV, який згідно з назвою об'єднує кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. Тобто законодавець не визнав за необхідне передбачити ті посягання, що спрямовані на порушення державного кордону України, в самостійний вид кримінальних правопорушень. Аналіз статей вказаного розділу свідчить про те, що до кримінальних правопорушень у сфері недоторканності державних кордонів законодавець відніс незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК), порушення порядку в'їзду на тимчасово окупова-

ну територію України та виїзду з неї (ст. 332-1 КК), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК), порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

Водночас, в проєкті КК, підготовка якого на сьогодні здійснюється в Україні, пропонується передбачити в окремому розділі відповідальність за кримінальні правопорушення проти порядку перетинання державного кордону України та міграційного режиму (розділ 9.3), що входить до такого виду кримінальних правопорушень, як кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України. До кримінальних правопорушень проти порядку перетинання державного кордону України та міграційного режиму розробниками проєкту КК віднесено: незаконне перетинання державного кордону України особою, якій заборонено перебувати на території України (ст. 9.3.4), переміщення особи через державний кордон України (ст. 9.3.5), сприяння незаконному перетинанню державного кордону України, проїзду через територію України чи держави-члена Європейського Союзу або проживанню в ній (ст. 9.3.6), забезпечення нелегальної зайнятості двох чи більше працівників (ст. 9.3.7) [1].

Тобто, як вбачається з указаного переліку, кількість кримінальних правопорушень, які посягають на недоторканність державних кордонів України, є меншою, аніж їх кількість у чинному КК. Проте їх порівняння de lege ferenda не є предметом дослідження в цій праці.

Науковці, які висвітлювали в своїх працях проблему кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені розділом XIV Особливої частини КК, визначали по-різному видовий об'єкт тих кримінальних правопорушень, які згідно з назвою цього розділу іменуються кримінальними правопорушеннями у сфері недоторканності державних кордонів. Більшість з них фактично повторюють законодавця, вказуючи, що видовим об'єктом цих кримінальних правопорушень є суспільні відносини / порядок суспільних відносин, що складаються у сфері недоторканності державних кордонів [2, с. 262; 3, с. 191; 4, с. 41; 5, с. 112]. Наприклад, на думку Є.Л. Стрельцова, злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України, слід іменувати «злочинами проти порядку перетинання державного кордону та переміщення через нього предметів» [3, с. 67]. Дещо розширено тлумачить видовий об'єкт указаних кримінальних правопорушень Ю.Б. Курилюк, зазначаючи, що ним виступають «суспільні відносини, що забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави (прикордонну безпеку держави)» [6, с. 206].

Проте в науковій літературі існує інший підхід, відповідно до якого видовий об'єкт, зокрема, тих кримінальних правопорушень, що передбачені розділом XIV Особливої частини КК, визначається по-іншому, у близькому значенні до родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК. Зокрема, розуміння видового та/або безпосереднього об'єкта складів кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК. Наприклад, на думку М.Й. Коржанського, безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, що розглядаються, є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності й недоторканності її кордонів [7, с. 60]. М.І. Хавронюк кримінальні правопорушення, що віднесені законодавцем у розділі XIV Особливої частини КК до кримінальних правопорушень проти недоторканності державних кордонів, вважає за доцільне називати «кримінальними правопорушеннями у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України» [8, с. 817].

Як бачимо, розробники проєкту КК, серед яких є цитований вище М.І. Хавронюк, фактично запропонували втілити ту ідею, що недоторканність державних кордонів України є тим важливим чинником, що забезпечує суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України як держави. Адже, як зазначалося вище, у проєкті КК кримінальні правопорушення проти порядку перетинання державного кордону України та міграційного режиму (розділ 9.3) відносяться до кримінальних правопорушень проти держави та національної безпеки України.

На нашу думку, ні науковці, ні практичні працівники недооцінювали значення інституту держави в забезпеченні та гарантуванні прав та свобод людини і громадянина. Недооціненим залишився й інститут охорони державних кордонів України, який, на нашу думку, є компонентом основ національної безпеки України. Однак відповідні питання потребують самостійного дослідження. У межах цієї публікації висловимо гіпотезу, що кримінальні правопорушення, які у розділі XIV Особливої частини КК іменуються такими, що посягають на недоторканність державних

кордонів, фактично посягають на такий порядок суспільних відносин, як прикордонна безпека, яка є складовою основ національної безпеки України.

Серед кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIV Особливої частини КК, та які посягають на прикордонну безпеку України, можна виокремити ті, які полягають на незаконне переміщенні через державний кордон України у незаконний спосіб та / або зі злочинною метою. Ю.П. Степанова також виокремлює вказаний вид кримінальних правопорушень, відносячи їх до транскордонних, зазначаючи, що транскордонні кримінальні правопорушення є різновидом транснаціональних кримінальних правопорушень, тобто «мають хоча б одну із ознак транснаціональних кримінальних правопорушень, визначених у ч. 2 ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а також специфічні ознаки – вчинення діяння, пов'язаного з переміщенням предмета або особи через державний (митний) кордон. При цьому допускається як фізичне переміщення (переправлення особи, зброї, товарів тощо), так і віртуальне (переміщення коштів, інформації)» [9, с. 158, 163].

Повністю підтримуючи вказаний підхід, зазначимо, що в розділі XIV Особливої частини КК передбачаються як ті правопорушення, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, так і ті правопорушення, що пов'язані з переміщенням певних предметів через державний кордон України. В нормативних документах перетинання державного кордону України пов'язується з конкретною дією особи, яка переміщується в просторі через державний кордон України, не маючи умислу при цьому перемістити з собою через цей кордон певні заборонені чи обмежені до обігу предмети. Так, у ст. 9 Закону України «Про державний кордон України» закріплено, що перетинання державного кордону України здійснюється на шляхах сполучення через державний кордон з додержанням встановленого порядку. Залізничне, автомобільне, морське, річкове, поромне, повітряне та пішохідне сполучення через державний кордон України здійснюється в пунктах пропуску, що встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства і міжнародних договорів України, а також поза пунктами пропуску через державний кордон України у випадках, визначених законодавством [10]. Перетинанням громадянами України державного кордону визнається їх переміщення через державний кордон України, яке здійснюється в пунктах пропуску через цей кордон та пунктах контролю, якщо інше не передбачено законом, за одним з таких документів, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну: 1) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; 2) дипломатичний паспорт; 3) службовий паспорт; 4) проїзний документ дитини (чинний протягом строку, на який він виданий); 5) посвідчення особи моряка; 6) посвідчення члена екіпажу (п. 2 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57 (в ред. постанови Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 724)) [11].

Перетинання державного кордону відрізняється й від такого діяння, як переправлення осіб через такий кордон. Хоча в останньому випадку також відбувається фізичне переміщення особи через державний кордон України, однак, на відміну від його перетинання, переправлення характеризується тим, що одна особа організовує чи сприяє тому, щоб інша особа (інші особи) перетнула (перетнули) державний кордон України. Тобто переправлення, на відміну від перетинання державного кордону, характеризується такою властивістю, як опосередкованість, що має першорядне значення для кримінально-правового забезпечення прикордонної безпеки України. Перетинання ж державного кордону України характеризується безпосереднім фізичним переміщенням особи через державний кордон України, яке саме по собі є кримінально караним, якщо здійснюється в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою. Тому до системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, не належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 332 КК, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Ю.П. Степанова відносить до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою кримінальні правопорушення, передбачені статтями 258-6, 332-1, 332-1, 334, 358 КК [9, с. 156]. Погодитися повністю з таким підходом не можемо з огляду на таке.

По-перше, на наш погляд, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, не належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 332-1 КК, в якій передбачається кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Адже лінія розмежування, яка була визначена між Україною з тимчасово окупованою територією у Луганській та Донецькій областях, а також з Автономною Республікою Крим, аж ніяк не є державним кордоном України. Україна була, є і залишиться державою в тих державних кордонах, що були на момент проголошення Україною державної незалежності (24.08.1991). Ю.Б. Курилюк, відповідаючи на питання В.В. Фєдосєєва, яке цей науковець задав у своїй науковій публікації, а саме «…чи можна розглядати лінію, яка проходить між материковою Україною та тимчасово окупованою територією АР Крим, як лінією, яка визначає межі території України?» [12, с. 163], абсолютно обґрунтовано відповідає, що «державний кордон України в межах ТОТ України на сьогодні так і залишився у тих самих межах, що був до окупації, однак вони змінили свій правовий статус на «межі тимчасово окупованої території» [6, с. 250]. Відповідно не можна погодитися з точкою зору інших вчених, зокрема Т.Є. Огнєва, який вважає, що місцем порушення порядком в'їзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї є адміністративний кордон з тимчасово окупованою територією України [13, с. 5]. Адміністративного кордону в цьому сенсі не було раніше – немає його й сьогодні, в умовах війни рф з Україною, коли між тимчасово окупованими рф територіями України проходить зона бойових дій. Навіть не законодавчо визначені межі тимчасово окупованої території, про які писав свого часу в докторській дисертації Ю.Б. Курилюк [6, с. 250].

По-друге, до правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, не належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» КК. Звісно, переважна більша кількість кримінальних правопорушень, що полягають в незаконному перетинанні державного кордону України, супроводжуються складанням, використанням завідомо підробленого документа чи іншими аналогічними діями, передбаченими ст. 358 КК, але далеко не завжди. Окрім того, Ю.П. Степанова випустила з уваги ту обставину, що незаконне перетинання державного кордону України може супроводжуватися й службовим підробленням, кримінальна відповідальність за яке встановлена у ст. 366 КК, про що ця вчена не зазначає. Але за будь-яких обставин кримінальні правопорушення, передбачені ст. 358, ст. 366 КК, не можуть бути пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою. Вони можуть лише супроводжувати вказані кримінальні правопорушення, вчинення яких підлягає додатковій кримінально-правовій оцінці.

Як правильно зазначає Ю.П. Степанова, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, належить правопорушення, передбачене ст. 334 «Порушення правил міжнародних польотів» КК, відповідно до якої кримінально-протиправним визнається вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу, а також недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів. Як зазначає В.Г. Кундеус, «об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 334 КК у такій формі як, вліт в Україну або виліт із України повітряного судна без відповідного дозволу полягає у перетинанні повітряним судном чи іншим літальним апаратом державного кордону України у повітряному просторі без відповідного дозволу компетентних органів України» [14, с. 55]. Таким чином, порушення правил міжнародних польотів полягає власне у незаконному перетинанні державного кордону України шляхом фізичного переміщення через такий кордон з використанням повітряного судна.

Звісно, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 258-6 КК, а саме перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною). Принаймні сам законодавець описав об'єктивну сторону цього складу кримінального правопорушення так, що полягає вона у відповідному незаконному перетинанні державного кордону України.

Окрім цього, на наш погляд, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, необхідно віднести й правопорушення, передбачене ст. 258-5 КК, а саме фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державно-

го кордону України з терористичною метою. Знову ж таки, сам законодавець, описуючи ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-5 КК, вжив термін «перетинання», що вказує на належність відповідного кримінального правопорушення до тих, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою.

З огляду на викладене, доходимо висновку, що до системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, слід відносити фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5 КК), перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6 КК), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження в цій публікації дозволило зробити ряд висновків:

1. Кримінальні правопорушення, передбачені розділом XIV Особливої частини КК, а саме статтями 332, 332-1, 332-2, 333, 334, посягають не просто на недоторканність державних кордонів України, а на прикордонну безпеку, яка є складовою національної безпеки України.

2. Підтверджено, що більш правильним уявленням про об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених, зокрема, у вказаних вище статтями, відображено в проєкті КК, а не в чинному Кодексі.

3. Встановлено, в чому полягає відмінність між перетинанням державного кордону України, переміщенням товарів через державний кордон України та переправленням осіб через державний кордон України. На підставі такого порівняння визначено, що перетинання державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою характеризується фізичним переміщенням особи через державний кордон України без мети переміщення певного товару чи іншого предмету. Окрім того, на відміну від незаконного переправлення осіб через державний кордон України, перетинанню цього кордону в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою властиве безпосереднє фізичне переміщення особи через державний кордон України, яке саме по собі є кримінально караним, якщо здійснюється в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою, тоді як незаконне переправлення через державний кордон України характеризується такою властивістю, як опосередкованість, що має першорядне значення для кримінально-правового забезпечення прикордонної безпеки України.

4. До системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, слід відносити фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5 КК), перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6 КК), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проєкт Кримінального кодексу України: текст станом на 01.08.2024. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf (дата звернення 04.10.2024).
2. Ковальчук В.П. Забезпечення протидії нелегальній міграції та пов'язаним із нею злочинам. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична).* 2018. Вип. 4. С. 260–270.
3. Кримінальне право України. Програма навчального курсу : навч.- метод. посіб. / за ред. Є.Л. Стрельцова. О.: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2011. 90 с.
4. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2012. 330 с.

5. Фєдосєєв В.В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державних кордонів України: дис. … канд. юрид. наук; Нац. ун-т «Юрид. академія імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 199 с.
6. Курилюк Ю.Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07, 12.00.08; ЗАТ «Вищий навч. заклад «Нац. академія управління», Класичний приватний ун-т. Київ–Запоріжжя, 2020. 472 с.
7. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. Київ: Генеза, 1998. 592 с.
8. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
9. Степанова Ю.С. Теоретико-правові засади кримінально-правового та кримінологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України з протидії кримінальним правопорушенням: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08; Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2024. 642 с.
10. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text (дата звернення 04.10.2024).
11. Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57 (в ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 724. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text (дата звернення 04.10.2024).
12. Фєдосєєв В.В. Проблемні питання застосування ст. 332-1 (порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї) КК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: мат-ли пост. діючого наук.-практ. семінару (Харків, 17 жовт. 2014 р.). Харків: Право, 2014. С. 162–164.
13. Огнєв Т.Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08; Ін-т держ. і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 249 с.
14. Кундеус В. Г. Вліт в Україну або виліт із України без відповідного дозволу, як об'єктивна сторона кримінального правопорушення, *передбаченого ст. 334 КК України «Порушення правил міжнародних польотів»: Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика*: міжнар. наук.-практ. конф.: зб. тез доп.: у 2-х ч. (м. Кременчук, 8 лют. 2023 р.) / Центр фін.-економ. наук. дослід. Кременчук: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 53–55.

УДК 343.3/7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.54

ТРАНСПОРТНИЙ ЗАСІБ – ПРЕДМЕТ, ЗНАРЯДДЯ ЧИ ЗАСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 286 КК УКРАЇНИ?

Шевчук В.В.,
суддя Славутського міськрайонного суду,
аспірант кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-4897-1302

Шевчук В.В. Транспортний засіб – предмет, знаряддя чи засіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України?

Кримінально-правова норма, яка передбачена ст. 286 КК України, сформульована як порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. З'ясовано, що у кримінально-правовій доктрині неоднозначно вирішується питання щодо місця транспортного засобу у структурі ознак складу кримінального правопорушення. Деякі наукові позиції висловлюються як безапеляційні, що свідчить про недостатню увагу до цього питання.

Проведено текстуальний аналіз законодавчої дефініції поняття «транспортні засоби», яка передбачена у примітці до ст. 286 КК України. Констатовано, що в контексті визначення змісту транспортного засобу як ознаки складу кримінального правопорушення слід встановити відповідність ознакам родового поняття «транспортний засіб», яке передбачено Правилами безпеки дорожнього руху, а також спеціальним ознаками – наявність двигуна, за допомогою якого приводиться у рух засіб або електродвигуна потужністю понад 3 кВт, тоді як деякі інші види транспорту можуть пересуватися і без наявності такого. Встановлено практичні аспекти врахування змісту примітки до ст. 286 КК України у судовій практиці.

Розглянуто питання про співвідношення таких ознак складу кримінального правопорушення як предмет, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Встановлено значення використання транспортних засобів у механізмі заподіяння істотної шкоди об'єкту складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України. Акцентовано, що використання транспортного засобу слід визнавати динамічною ознакою розглядуваного складу кримінального правопорушення. Зроблено висновок, що транспортний засіб у конструкції цього складу є знаряддям вчинення кримінального правопорушення, що обумовлюється таким: а) за допомогою транспортного засобу здійснюється безпосередній фізичний вплив на потерпілого, а отже використання цього знаряддя включено законодавцем у механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єкту; б) характер суспільно небезпечного діяння у структурі об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, обумовлює доцільність використання допоміжного знаряддя – транспортного засобу.

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, кримінально-правова норма, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, предмет складу кримінального правопорушення, знаряддя кримінального правопорушення, транспортний засіб, бланкетна норма, вдосконалення кримінального законодавства.

Shevchuk V.V. Is a vehicle an object, instrument or means of committing a criminal offense under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine?

The criminal law provision provided for in Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine is formulated as a violation of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles. It is established that the criminal law doctrine is ambiguous in resolving the issue of the place of a vehicle in the structure of elements of a criminal offense. Some scientific positions are expressed as categorical, which indicates insufficient attention to this issue.

The author conducts a textual analysis of the legislative definition of the concept of "vehicle" provided for in the note to Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. It is stated that in the context of determining the content of a vehicle as a sign of a criminal offense, it is necessary to establish compliance with the features of the generic concept of "vehicle" provided for by the Road Traffic Safety Rules, as well as with the special features – the presence of an engine which drives a vehicle or an electric motor with a power of more than 3 kW, while some other types of vehicles can move without such an engine. The author identifies the practical aspects of taking into account the content of the note to Article 286 of the Criminal Code of Ukraine in court practice.

The author considers the issue of correlation between such features of a criminal offense as the object, means and instruments of a criminal offense. The author establishes the importance of vehicle use in the mechanism of causing substantial damage to the object of a criminal offense under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. It is emphasized that the use of a vehicle should be recognized as a dynamic feature of the criminal offense under consideration. The author concludes that a vehicle in the construction of this corpus delicti is an instrument of a criminal offense, which is due to the following: a) a vehicle has a direct physical impact on the victim, and therefore the use of this instrument is included by the legislator in the mechanism of causing damage to the direct object; b) the nature of a socially dangerous act in the structure of the objective side of the corpus delicti under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine makes it expedient to use an auxiliary instrument.

Key words: criminal law, criminal liability, criminal law provision, criminal offense, corpus delicti of a criminal offense, object of a corpus delicti of a criminal offense, instrument of a criminal offense, vehicle, blanket provision, improvement of criminal law.

Постановка проблеми. Законодавча дефініція складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України сформульована як порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Непотребує додаткового аргументування позиція про те, що правильне встановлення змісту ознак кожного елементу складу кримінального правопорушення має важливе значення для кваліфікації та доведеності вини особи у процесі досудового розслідування та судового розгляду справи. Відображаючи вказівку на транспортний засіб у законодавчому формулюванні кримінально-правової норми, тим самим законодавець ставить перед науковцями та правозастосовними органами завдання, з'ясувати, з яким елементом складу кримінального правопорушення ця ознака є функціонально пов'язаною та який спосіб та метод доказування має бути обраний. Цей аспект кримінально-правового регулювання є дискусійним та потребує додаткового аргументування.

Опрацювання **стану дослідження** ознак складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами дозволяє висновити, що до розроблення змісту кримінально-правових ознак транспортного засобу у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, зверталися В.В. Бесчастна, О.О. Дудоров, З.А. Загиней-Заболотенко, Я.В. Матвійчук, В.А. Мисливий, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий та ін. Разом з тим, відсутня єдина теоретична концепція щодо кримінально-правового статусу транспортного засобу у конструкції складу кримінального правопорушення.

Метою наукової статті є на підставі структурного аналізу конструкції порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту визначитися із питанням – транспортний засіб – предмет, засіб чи знаряддя цього складу кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У доктрині кримінального права вчення про склад кримінального правопорушення формується за допомогою обов'язкових та факультативних ознак. Група останніх притаманна не усім складам кримінальних правопорушень, які, своєю чергою, можуть змінити свій статус у спосіб передбачення їх законодавцем у конструкції конкретного складу кримінального правопорушення. В окремих випадках трансформація в обов'язкові ознаки відбувається у зв'язку з тим, що їх наявність випливає зі змісту конкретної кримінально-правової норми.

Якщо розглядати предмет, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення, то кримінально-правова доктрина визначає їх різне функціональне призначення. Предмет – ознака об'єкта складу кримінального правопорушення, засоби та знаряддя – об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

В контексті ознак складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортними засобами, думки науковців є полярними. Так,

В.В. Ємельяненко вважає, що предметом посягання, передбаченого ст. 286 КК України, є транспортний засіб, уточнення щодо якого сформульовано у примітці до цієї статті [1, с. 400]. Аналогічну позицію висловлює О.В. Микитчик [2, с. 641]. В.А. Мисливий стверджує, що транспортний засіб виступає обов'язковим атрибутивним елементом суспільних відносин у сфері функціонування транспорту. У зв'язку з цим, вчений резюмує, що для кримінально-правової теорії та практики застосування ст. 286 КК України важливе значення має оптимальне визначення транспортного засобу як предмета вказаних злочинів [3, с. 188]. Іншу сторону цього питання обіймає В.В. Бесчастна, яка не наводячи додаткових аргументів, відносить транспортний засіб до знарядь вчинення цього кримінального правопорушення [4, с. 104].

Законодавча дефініція поняття «транспортний засіб» передбачена у примітці до ст. 286 КК України. Під транспортними засобами в цій статті та статтях 268-1, 287, 289 і 290 слід розуміти всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. За текстуальною спрямованістю вона є комплексною, оскільки поширює свою дію, зокрема, і на ст. ст. 286-2, 289 і 290 КК України, бланкетною – бо потребує звернення до регулятивного законодавства у сфері дорожнього руху та описовою – бо дає зміст законодавчого поняття. Це визначення звужує категорію поняття «транспортні засоби» лише до механічних їх видів. Дефініція не є вичерпною, оскільки для з'ясування ознак механічного транспортного засобу слід звернутися до пункту 1.10 Правил безпеки дорожнього руху, в якому визначено родове поняття механічного транспортного засобу, яким визнається транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт [5].

Щодо обсягу поняття «транспортний засіб» висловлюються є різні думки. З.А. Загиней, робить висновок про те, що дефініція поняття «інші механічні транспортні засоби» у Правилах дорожнього руху не може однозначно запозичуватися для визначення транспортного засобу як предмета злочину, передбаченого у ст.ст. 286, 287, 289 290 КК, оскільки конкретизуючи поняття («мотоцикл»), яке передбачено законодавцем, обмежує і зміст узагальнюючого терміна («інші механічні транспортні засоби») [6, с. 155]. В.В. Ємельяненко вважає, що термінологічним зворотом «інші механічні транспортні засоби» в контексті складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України охоплюються транспортні засоби, які приводяться в рух за допомогою двигуна незалежно від його виду, за винятком електродвигуна потужністю до 3 кВт включно. До предметів цього кримінального правопорушення автор також відносить і мопед, тобто двоколісний транспортний засіб, який має двигун з робочим об'ємом до 50 куб. см. або електродвигуном потужністю до 4 кВт (а якщо він з електродвигуном, то має бути потужність більше 3 кВт) [1, с. 401]. Вказана авторська позиція базується на правовому висновку Верховного Суду, який у постанові від 01 березня 2018 року у справі № 278/3362/15-к провадження № 51-877км18 зазначає, що транспортний засіб з електродвигуном вважається механічним за умови, що потужність двигуна більша, ніж 3 кВт. Водночас для транспортних засобів з двигуном внутрішнього згоряння жодних обмежень щодо технічних характеристик останнього не передбачено Резюмується, що будь-який транспортний засіб, що приводиться у рух за допомогою двигуна, незалежно від його робочого об'єму належить до механічних транспортних засобів [7].

Не будь-який транспортний засіб буде визнаватися механічним. Враховуючи характеристики транспортного засобу, вироком Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 19 квітня 2021 року у справі № 336/7734/20 провадження № 1кп/354/2021, за ч. 1 ст. 291 КК України, а саме як порушення чинних на транспорті правил, що убезпечують рух, що спричинило тяжкі наслідки, було кваліфіковано діяння ОСОБА_3, яка керуючи електричним самокатом «Xiaomi Mi Electric Scooter M365» здійснюючи рух по тротуару, який розташований вздовж проїзної частини, вчинила наїзд на пішохода ОСОБА_6, в результаті чого їй було спричинено через необережність середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Суд констатував, що в даній дорожній ситуації дії ОСОБА_3 не відповідають вимогам п. 11.13 Правил безпеки дорожнього руху України, відповідно до якого забороняється рух транспортних засобів по тротуарах і пішохідних доріжках, крім випадків, коли вони застосовуються для виконання робіт або обслуговування торговельних та інших підприємств, розташованих безпосередньо біля цих тротуарів або доріжок, за відсутності інших під'їздів і за умови виконання вимог пунктів 26.1-26.3 цих Правил [8].

Примітка до ст. 286 КК України подає дефініцію транспортного засобу, але не дозволяє прив'я-

зати цю ознаку до конкретного елемента складу кримінального правопорушення. Відмежування предмета складу кримінального правопорушення від засобів та знарядь є дискусійною науковою проблемою. Насамперед слід зауважити, що в науковців відсутня єдність по-перше, щодо відмежування засобів від знарядь, а по-друге, щодо доцільності виділення у системі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і засобів, і знарядь вчинення кримінального правопорушення. Не розділяють цих ознак і розробники проєкту Кримінального кодексу України, оскільки у ст. 2.2.8 зазначається таким чином: «знаряддям (засобом) кримінального правопорушення є визначені цим Кодексом річ, інформація або енергія, які використовуються суб'єктом для вчинення діяння щодо об'єкта, потерпілої особи чи предмета або для полегшення вчинення кримінального правопорушення» [9].

М.І. Панов поділяє засоби на знаряддя та інші засоби. На думку вченого, спільним для цих ознак є те, що, вони застосовуються особою, яка скоїла кримінальне правопорушення, при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Знаряддя – це засоби, які справляють фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти. Поняття «інших засобів» не наводиться, лише вказуються деякі приклади їх використання при вчиненні кримінального правопорушення [10, с. 161]. Наукова позиція є дещо спірною, оскільки запропоновані визначення є дуже умовними та не дають чіткої картини для розуміння цих ознак, що своєю чергою не сприятиме індивідуалізації покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Як видається суспільна небезпека діяння, при якому застосовуються засоби або знаряддя, є різною.

Функціональне призначення засобів та знарядь як ознак складу кримінального правопорушення є різним. Все ж таки є доцільність їх розмежування. Разом з тим, їх об'єднує те, що вони можуть бути використані при вчиненні кримінального правопорушення, а саме засоби – для спрощення його вчинення, а знаряддя – для безпосереднього заподіяння істотної шкоди об'єкту складу кримінального правопорушення. На відміну від засобів та знарядь, А.А. Музика та Є.Ф. Лащук, пропонують називати «предметом злочину «пасивні» матеріальні цінності, оскільки саме з приводу предмета злочину та шляхом безпосереднього впливу на нього (або без такого впливу) вчиняється відповідне посягання – нерідко за допомогою знарядь і засобів вчинення злочину» [11, с. 150]. А.В. Алієва зазначає, що «предмет кримінального правопорушення є зовнішньою щодо кримінального правопорушення річчю матеріального світу, що виникає, розвиває, змінюється за власними законами, що не залежать від волі суб'єкта кримінального правопорушення. Засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення – це речі та процеси, опосередковані діянням суб'єкта кримінального правопорушення, залучені до нього, виготовлені, пристосовані тощо» [12, с. 13].

Проектуючи доктринальні положення на конструкцію складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, слід визначити роль транспортного засобу у механізмі заподіяння шкоди об'єкту цього складу кримінального правопорушення. А.А. Музика та Є.Ф. Лащук ставлять існування знарядь вчинення злочину у залежність від наявності предмета посягання та (або) потерпілого від злочину – за відсутності останніх у складі злочину не існує і знарядь його вчинення. На думку вчених, засоби вчинення злочину не характеризуються такою залежністю [11, с. 149]. Якщо розглядати склад порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту в контексті доктринальних положень, то потерпілий не визнається обов'язковою ознакою цього складу. Відповідно до ст. 286 КК України кримінально протиправним визнається заподіяння істотної шкоди будь-якому потенційному потерпілому без прив'язки до певних ознак. Потерпілий є факультативною ознакою цього складу кримінального правопорушення. Встановлення його ознак не впливає на кваліфікацію діяння за цією статтею. Разом з тим, заподіяння шкоди життю та здоров'ю потерпілого є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України. Життя та здоров'я є додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом цього складу кримінального правопорушення. У цьому процесі за допомогою транспортного засобу здійснюється безпосередній фізичний вплив на потерпілого, а отже використання цього знаряддя включено законодавцем у механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єкту. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, включає суспільно небезпечне діяння, реалізувати яке можливо лише керуючи транспортним засобом.

А.А. Музика та Є.Ф. Лащук стверджують, що «знаряддя та засоби притаманні лише тим злочинам, які вчиняються у формі суспільно небезпечної дії» [11, с. 151]. Вочевидь, що така

теза пов'язана з тим, що вчені наполягають на тому, що знаряддя мають активний характер та використовуються для безпосереднього впливу на потерпілого. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорті особами, які керують транспортними засобами, з об'єктивної сторони можуть вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності, або ж шляхом «змішаної бездіяльності». Пасивна поведінка водія транспортного засобу, що є порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, також може спричинити істотну шкоду. В.К. Матвійчук пише, що «вольова поведінка, у тому числі й бездіяльність, створює наслідки, але це лише властиво для злочинів із матеріальним складом» [13, с. 166]. Правила безпеки дорожнього руху передбачають систему дозволів та заборон для учасників дорожнього руху. Загальна норма щодо цього міститься у п. 1.5 Правил безпеки дорожнього руху, відповідно до якого дії або бездіяльність учасників дорожнього руху та інших осіб не повинні створювати небезпеку чи перешкоду для руху, загрожувати життю або здоров'ю громадян, завдавати матеріальних збитків [5]. Саме тому не слід ставити знаряддя вчинення кримінального правопорушення у залежність від окремих форм суспільно небезпечного діяння у конструкції об'єктивної сторони порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортними засобами.

Висновки. У складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, використання транспортного засобу перебуває у зв'язку із суспільно небезпечним діянням як ознакою об'єктивної сторони. Доводиться констатувати, що відсутні підстави для визнання транспортного засобу предметом цього складу кримінального правопорушення. Транспортний засіб є знаряддям вчинення кримінального правопорушення. Зважаючи на урізноманітнення засобів для пересування, особливу увагу слід приділяти встановленню відповідності знарядь ознакам саме механічного транспортного засобу. Основна відмінність механічного транспортного засобу від будь-якого іншого транспортного засобу є наявність двигуна або електродвигуна потужністю понад 3 кВт, тоді як деякі інші види транспорту можуть пересуватися і без наявності такого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2021. 768 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та інші]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
3. Мисливий В.А. Транспортний засіб як предмет злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 188–194.
4. Бесчастна В.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: дисертація…. на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019. 220 с.
5. Про правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.10.2024).
6. Загиней З. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕК», 2015. 380 с.
7. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01 березня 2018 року у справі № 278/3362/15-к провадження № 51-877км18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72561267 (дата звернення: 10.10.2024).
8. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 19 квітня 2021 року у справі № 336/7734/20 провадження № 1кп/354/2021 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/96352078 (дата звернення: 10.10.2024).
9. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024) / Новий Кримінальний Кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/_criminal-code (дата звернення: 10.10.2024).

10. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов, та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова,. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
11. Музика А.А., Лащук Є.Ф. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛИВОДА, 2011. 192 с.
12. Алієва А.В. Предмет кримінального правопорушення: поняття, види та значення: автореф…наук. ступеня к.ю.н.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2021. 20 с.
13. Матвійчук В.К. Об'єктивна сторона складу злочину: її складові та зміст. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2013. № 1(39). С. 163–168.

УДК 343.988
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.55

VICTIMOLOGICAE PRAEVENTIONIS КОНФЛІКТОГЕННИМ СИТУАЦІЯМ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ[1]

Шрамко С.С.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4453-9118
e-mail: sabrieshramko@gmail.com

Калініна А.В.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8015-0807
e-mail: *alina.kalinina@ukr.net*

Шрамко С.С., Калініна А.В. Victimologicae praeventionis конфліктогенним ситуаціям у контексті перехідного правосуддя в Україні.

У статті розглядаються потенційні конфліктогенні ситуації, що можуть виникати внаслідок травматизації суспільства, та пропонуються можливі напрями профілактики поствоєнних конфліктів. Висловлюється теза, що масова травматизація суспільства створює стан уразливості, який позначається на потребі у відстоюванні громадянами своїх прав, зумовлює викривлене сприйняття дійсності ними. У випадку посягання на базові права людей, створюється підґрунтя для агресії, протестів, насильства та конфліктів як на особистісному, так і груповому рівні.

Стверджується, що в контексті перехідного правосуддя в Україні конфліктогенні ситуації мають свої особливості, зумовлені як тривалим збройним конфліктом на сході країни, так і широкомасштабною агресією з боку рф. Ключові конфліктогенні ситуації можуть проявлятися через низку чинників, таких як: непримиримість між різними групами суспільства, притягнення до кримінальної відповідальності та амністія, протистояння між внутрішньо переміщеними особами, які повернулися, та населенням, яке не виїздило за межі регіону / населеного пункту, соціальні та політичні проблеми в питанні реінтеграції деокупованих територій, несправедливий або непрозорий розподіл ресурсів для відновлення постраждалих територій, інформаційні війни та дезінформація, зростання рівня злочинності, моральна травма та психологічний стан населення. Наголошується, що віктимологічне запобігання конфліктогенним ситуаціям є важливою складовою превентивної діяльності, спрямованої на зниження ризику виникнення конфліктів і насильства. В контексті конфліктогенних ситуацій віктимологічний підхід допомагає мінімізувати ризики шляхом аналізу і корекції поведінкових моделей. Зроблено висновок, що рівень безпеки особистості, суспільства та держави залежить від того, наскільки безпекова державна політика відповідає реальним умовам життєдіяльності суспільства. За умови проведення комплексних реформ, надання психологічної підтримки та справедливого розподілу ресурсів можна значно знизити ризики виникнення нових конфліктів і сприяти мирному відновленню країни.

Ключові слова: перехідне правосуддя, віктимізація, воєнний конфлікт, жертви конфлікту, віктимологічне запобігання.

[1] Статтю підготовлено на виконання проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

Shramko S.S., Kalinina A.V. Victimologicae praeventionis to conflict situations in the context of transitional justice in Ukraine.

The potential conflict situations that may arise as a result of traumatization of society and suggests possible areas of prevention of post-war conflicts had been examined in the article. It is highlighted, that mass traumatization of society creates a state of vulnerability, which affects the need for citizens to defend their rights and causes a distorted perception of reality. In the case of an encroachment on the basic rights of people, the ground for aggression, protests, violence and conflicts at both the individual and group levels is created.

It is argued, that in the context of transitional justice in Ukraine, conflict situations have their own peculiarities, caused by both the ongoing armed conflict in the east of the country and the large-scale aggression by the russian federation. Key conflictogenic situations can be caused by a number of factors, such as: intransigence between different groups of society, issues of criminal prosecution and amnesty, confrontation between internally displaced persons who have returned and the population that has not left the region/settlement, social and political problems in the reintegration of the de-occupied territories, unfair or non-transparent distribution of resources for the restoration of the affected territories, information wars and disinformation, increasing levels of crime, and the It is emphasised that victimological prevention of conflict situations is an important component of preventive activities aimed at reducing the risk of conflict and violence. In the context of conflict situations, the victimology approach helps to minimise risks by analysing and correcting behavioural patterns. In this regard, some elements of the victimological approach to conflict prevention are proposed. It was concluded, that the level of security of an individual, society and the tate depends on the extent to which the State's security policy corresponds to the real conditions of society. With comprehensive reforms, psychological support, and fair distribution of resources, the risks of new conflicts can be significantly reduced and the peaceful restoration of the country can be facilitated.

Key words: transitional justice, victimisation, war conflict, victims of conflict, victimological prevention.

Постановка проблеми. Сучасне протистояння українського народу російському загарбництву та збройній агресії – приклад національної єдності, сили духу, мужності, хоробрості та відваги. Перемога у кривавій війні та утвердження у своїх законних кордонах 1991 року – мета всієї нації. Однак по завершенню кожного військового конфлікту (особливо такого довготривалого, як російсько-український, загострення якого почалося ще у лютому 2014 року) починається фаза постконфліктного періоду. Цей час характеризується практичним втіленням концепції перехідного правосуддя. Ця концепція бере свій початок ще із 1995 року, коли її вперше представив світовій спільноті американський дослідник Н. Крітц з Інституту миру США (USIP), а в 1997 році французький дипломат Л. Жуане представив Комісії ООН з прав людини 42 принципи реалізації заходів для запобігання безкарності винних у порушенні громадянських і політичних прав людини, а також звичаїв ведення війни [1, с. 10; 2, с. 119]. Політичний діяч класифікував ці принципи за правами (а зрештою вони склали структуру концепції перехідного правосуддя): правом на правосуддя (right to justice), правом на знання правди (right to know), правом-гарантією неповторення (guarantees of non-recurrence) та правом на відшкодування репарації (right to reparation) [1, с. 10; 2, с. 119]. Вказані елементи конструктивні у своїй єдності. Однак важливим аспектом, що дотичний по суті до всіх з них, є робота із населенням щодо профілактики постконфліктних та їх наслідків. А це – окремий напрям діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, спеціально-створених на реалізацію концепції перехідного правосуддя тимчасових органів (наприклад, комісій правди), Служби безпеки України, правоохоронних органів та ін. Отже, доктринальне розроблення кримінологічних основ такої профілактики, або віктимологічного запобігання, однозначно є на часі.

Стан опрацювання обраної проблематики. Одним із перших в Україні комплексних досліджень концепції перехідного правосуддя, її елементів, історичних витоків, перспектив та проблем реалізації в Україні стала колективна монографія «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні» (Київ, 2017), серед авторів якої А. Блага, О. Євсєєв, В. Михайленко, О. Овчаренко, Н. Сатохіна, О. Уварова та ін. [3]. Результати більш сучасних теоретичних та емпіричних досліджень науковців, присвячених проблемним питанням захисту прав людини в українській моделі перехідного правосуддя висвітлені у матеріалах проведеного у Науково-до-

слідному інституті вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України науково-практичного круглого столу «Захист прав людини в українській моделі перехідного правосуддя» (м. Харків, 14 червня 2014 року) [4].

Ґрунтовне висвітлення низки питань, пов'язаних із сприйняттям населенням України військового конфлікту, криміногенним ризикам перехідного правосуддя, кримінологічним орієнтаціям в стратегії перехідного правосуддя для України тощо присвячені роботи проф. Ю.В. Орлова [5, 6]. Питанням жертв військового конфлікту в Україні [7] та відшкодуванню шкоди, завданої внаслідок російської військової агресії [8], присвячені попередні публікації авторок.

Мета статті полягає у описі потенційних конфліктних ситуацій та можливих засобів їх нейтралізації шляхом віктимологічної профілактики (віктимологічного запобігання).

Виклад основного матеріалу. Перехідне правосуддя є системою заходів, спрямованих на відновлення справедливості в суспільстві після конфлікту. Це правова та соціальна відповідь на масові порушення прав людини, яка включає в себе судові процеси, комісії правди, репарації та інституційні реформи. Важливо дослідити, як ці інструменти допомагають вирішувати конфліктогенні ситуації, які виникають внаслідок травматичного досвіду суспільства, і як сприяють процесу примирення та відновлення довіри між громадянами та державою. Як зазначається у посібнику С. Кіщенка «Мир та безпека. Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України» (Київ, 2020), застосування механізмів перехідного правосуддя дозволяє побороти безкарність за вчинені масові злодіяння та порушення прав людини, які руйнують суспільство, знищуючи його стабільність, ефективність та незалежність його інституцій [9]. На продовження цієї тези наведемо думку Ю.В. Орлова, який наголошує, що коли йдеться про перехідне правосуддя, варто говорити не тільки і не стільки про деяку процедуру переходу від стану війни до стану миру та/або від недемократичного до демократичного політичного режиму (перехід є процесом, комплексом процедур, що лише позначає спрямованість можливих й бажаних глибинних трансформацій, що складають зміст транзиту, визначають зміст дотранзитного, транзитивного й посттранзитного соціальних кондицій), скільки про роботу із колективними травмами: станами, факторами та наслідками воєнної травматизації суспільства [6, с. 108]. Масова травматизація суспільства створює стан уразливості, який позначається на відстоюванні своїх прав та реального сприйняття дійсності. Це підтверджується і результатами проведеного у жовтні-листопаді 2023 року фахівцями опитування громадян України щодо проблем реалізації концепції перехідного правосуддя в нашій державі (1 723 респондентів) у межах наукового дослідження «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель», що проводиться за грантової підтримки Національного фонду досліджень України. Так було з'ясовано, що 71,2 % опитуваних зазнали ускладнення психологічного стану, 29,7 % – зазнали психічної шкоди, 23,0 % – зазнали майнової шкоди, 18,4 % – зазнали фізичної шкоди. Окремо було здійснено опитування внутрішньо переміщених осіб (1527 респондентів). Їх відповіді щодо шкоди, завданої їм внаслідок російської агресії, виявилися такими: ускладнення психологічного стану – 65,2 %, зазнали психічної шкоди – 33,5 %, зазнали майнової шкоди – 52,1 %, зазнали фізичної шкоди – 21,5 % [10, с. 18, 27].

Під час військових конфліктів особливо вразливими є фундаментальні права людини – право людини на життя, гідність, недоторканність, працю, охорону здоров'я, освіту, житло. У згаданому вище дослідженні ми поцікавилися у респондентів чи порушуються (порушувалися) їх права на підконтрольній Україні території від початку повномасштабної російської агресії. Відповіді виявилися такими: права 72 % опитуваних пересічних громадян не порушувалися. Серед тих, хто відповів ствердно було порушено право на: свободу слова (7,4 %), вільне залишення території (7 %), свободу пересування (8 %), працю (6,6 %), справедливе правосуддя (5,2 %), здоров'я (4,2 %) [10, с. 11]. Коментуючи відповіді тих громадян, чиї права не порушувалися, зазначимо, що все ж таки саме основне право – право на життя, безпечне існування у власній країні із початком повномасштабного вторгнення було порушено. Як зазначає О.П. Дзьобань, одними з найважливіших аспектів якості життя є свобода й захищеність людини від різних небезпек і загроз, ступінь її вразливості від сучасних ризиків [11, с. 156]. І коли ці базові права і свободи людей не дотримуються, створюється підґрунтя для агресії, протестів, насильства та конфліктів як на особистісному, так і соціальному рівні. Звідси маємо і підвищення рівня злочинності, особливо її латентної частини. У зв'язку з цим, на думку В.І. Поклада, перед працівниками Національної поліції постають завдання запобігати повторенню злочинів не в рамках звичайного застосування

нормативних стандартів, а в межах ретельного і усвідомленого розуміння умов, в яких це має бути зроблено [12, с. 14].

Досліджуючи питання конфліктогенних ситуацій в умовах, в яких перебуває зараз Україна, передусім слід звернути увагу на ситуації або обставини, що підвищують ймовірність виникнення конфліктів, ескалації насильства або соціальної напруги. В аспекті перехідного правосуддя в Україні конфліктогенні ситуації мають свої особливості, зумовлені як тривалим збройним конфліктом на сході країни, так і широкомасштабною агресією з боку рф. Ключові конфліктогенні ситуації можуть проявлятися через низку чинників. Розглянемо детальніше кожну із них.

1. Непримиримість між різними групами суспільства. Після завершення війни або активних бойових дій є ризик конфлікту між тими, хто був учасником бойових дій чи активно підтримував Збройні сили України та українську владу, і тими, хто залишався осторонь або співпрацював з окупаційною владою. Це протистояння може поглибитися через відсутність єдиної національної позиції стосовно питань примирення та покарання.

2. Притягнення до кримінальної відповідальності та амністія. Вирішення питання про те, кого і як карати за злочини, вчинені під час конфлікту, є гострим питанням. Адже настрої прагнення до розплати та помсти кривдникам, а також всім тим, хто перебував на їх стороні, допомагав їм та підтримував їх, цілком закономірно проявляються у суспільстві по завершенню конфлікту. В аспекті перехідного правосуддя амністія для окремих осіб, які не вчиняли, наприклад, кримінальних правопорушень, може бути важливою частиною примирення, але вона може викликати осуд та спротив з боку жертв конфлікту та їх родичів.

3. Протистояння між внутрішньо переміщеними особами (ВПО), які повернулися, та населенням, яке не виїздило за межі регіону / населеного пункту. Повернення ВПО до своїх домівок після деокупації територій може стати джерелом конфліктів, оскільки їхнє майно могло бути захоплене іншими особами або зруйноване під час конфлікту. Відновлення права власності, розподіл ресурсів, конкуренція за допомогу для відновлення житла чи іншого майна – усе це може спричинити локальне протистояння та конфліктогенні ситуації між переміщеними особами, які повернулися додому, та місцевими жителями.

4. Реінтеграція деокупованих територій. Ключовим завданням стане реінтеграція населення з територій, що були окуповані. Це може викликати соціальні та політичні проблеми, оскільки мешканці цих регіонів можуть мати інші погляди на подальший розвиток свого регіону чи держави загалом, або відчувати дискримінацію. Відновлення довіри між різними частинами населення може бути тривалим і важким процесом.

5. Розподіл ресурсів для відновлення постраждалих територій. Несправедливий або непрозорий розподіл фінансових коштів та іншої допомоги як від держави, так і від міжнародних та закордонних донорів, може призвести до виникнення нездорової конкуренції та напруги між різними регіонами, громадами або групами постраждалих.

6. Інформаційні війни та дезінформація. Існування неправдивої інформації в інформаційному просторі України та її поширення, або маніпуляції з фактами про воєнні злочини, кількість жертв серед цивільного населення, розміри збитків, завданих бойовими діями тощо можуть викликати недовіру до системи правосуддя та правоохоронних органів, що ускладнить процес примирення та посилить конфлікти між різними групами населення.

7. Зростання рівня злочинності. Після закінчення конфлікту цілком прогнозованим є збільшення обсягів нелегального обігу зброї, що спричинятиме зростанню рівня, в першу чергу, насильницької злочинності. Іншим ризиком для стану правопорядку є криміналізація окремих груп населення, особливо при прогнозованому підвищенні рівня безробіття та дефіциту ресурсів для відновлення. Соціальна нестабільність і недостатнє забезпечення правоохоронних органів у деяких регіонах можуть створити умови для посилення організованої злочинності, бандитизму, що стане додатковим джерелом конфліктів.

7. Моральна травма та психологічний стан населення. Масова травматизація, спричинена війною, може призвести до підвищеної агресії, недовіри до влади та оточення, а також невизначеності щодо своєї подальшої долі. Ветерани війни неминуче зіткнуться з труднощами при поверненні до мирного життя, включаючи проблеми з працевлаштуванням, внаслідок чого вже отримані ними психологічні травми під час бойових дій лише поглиблюватимуть нездатність пристосуватися до нових умов. Ці психосоціальні чинники можуть стати додатковими каталізаторами для конфліктогенних ситуацій. Відновлення мирного життя буде ускладненим, якщо

державна гуманітарна політика не забезпечить достатньої підтримки населення його психологічної реабілітації.

Віктимологічне запобігання конфліктогенним ситуаціям є важливою складовою превентивної діяльності, спрямованої на зниження ризику виникнення конфліктів і насильства. Основна мета віктимології полягає у вивченні поведінки потенційних жертв злочинів та інших негативних ситуацій для того, щоб запобігти їх участі в таких подіях. В контексті конфліктогенних ситуацій віктимологічний підхід допомагає мінімізувати ризики шляхом аналізу і корекції поведінкових моделей, які можуть провокувати конфлікти або ескалацію насильства.

Основними елементами віктимологічного підходу до запобігання конфліктогенним ситуаціям пропонуємо визначити:

1. Аналіз груп та індивідів з високим ризиком віктимізації. Для ефективного віктимологічного запобігання важливо ідентифікувати групи та осіб, які можуть стати потенційними жертвами наведених вище конфліктогенних ситуацій. Це можуть бути національні меншини (зокрема, етнічні росіяни, які проживають на території України), соціально незахищені верстви населення (особливо ті, які перебувають на межі бідності), маргіналізовані групи, а також групи з обмеженими можливостями для самозахисту або політичного представництва в органах державної влади та місцевого самоврядування.

2. Освітні програми щодо профілактики віктимізації. Освітні ініціативи можуть допомогти людям краще розуміти свої права та способи захисту від віктимізації. Освітня діяльність має сприяти підвищенню обізнаності громадян про їхню відповідальність за власну безпеку, дії у потенційно конфліктних ситуаціях та шляхи уникнення віктимізації. Це також може включати навчання основам медіації, ненасильницькому вирішенню конфліктів, самозахисту та соціальній адаптації.

3. Профілактика віктимізації шляхом зміцнення соціальних інститутів. Соціальні інститути, такі як школи, громадські організації, судові та правоохоронні органи, засоби масової інформації та ін. – головні суб'єкти запобігання вказаним конфліктам. Раціональний план реалізації якісних програм соціальної підтримки, захисту прав вразливих груп та участь громадськості у суспільному житті допомагають мінімізувати ризики віктимізації та знизити соціальну напругу.

4. Психологічна підтримка та реабілітація. Часто причиною віктимізації є психологічна вразливість окремих осіб або груп. Запобігання конфліктам може бути ефективним за допомогою психологічної підтримки, тренінгів з підвищення стійкості до стресу та розвитку навичок самоконтролю у критичних ситуаціях. Такі програми допоможуть людям мінімізувати ризики посттравматичних стресових розладів, уникати повторних травм і ситуацій, де їх можуть втягнути у конфлікти або в яких вони можуть стати жертвами насильства.

5. Інформування про юридичний захист законних прав та інтересів. Важливо поширювати інформацію про правові механізми захисту у випадках віктимізації. Своєчасна правова допомога, консультації щодо захисту своїх прав, доступ до судових інструментів та активне залучення правозахисних організацій дозволить відновити справедливість, що значно знизить ризики віктимізації та загострення конфліктів.

6. Запобігання інформаційній віктимізації. Зважаючи на роль засобів масової інформації та соціальних мереж у поширенні конфліктогенних настроїв, важливо навчати громадян захищати себе від інформаційної віктимізації. Така діяльність включає вміння аналізувати інформацію, розпізнавати фейки, не потрапляти під вплив пропаганди, яка розпалює ненависть або страх. Важливо також підтримувати незалежні медіа, які об'єктивно висвітлюють події та сприяють соціальній єдності.

Висновки. Рівень безпеки особистості, суспільства та держави залежить від того, наскільки національна безпекова політика відповідає реальним умовам життєдіяльності суспільства. Україна у поствоєнній перспективі зіткнеться з численними викликами, що можуть стати джерелом конфліктогенних ситуацій між громадянами. Однак за умови проведення комплексних реформ, роботи з жертвами воєнного конфлікту, надання їм кваліфікованої, а головне – своєчасної психологічної підтримки, створення умов для відновлення порушених прав, а також справедливого розподілу ресурсів можна значно знизити ризики виникнення нових конфліктів і сприяти примиренню у суспільстві та відновленню країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брунова-Калісецька І.В., Кисельова Т.С., Мартиненко О.А. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. Київ, 2020. 60 с.
2. Ткаченко Є.В., Радченко Я.М., Кириченко В.О. Концепція перехідного правосуддя: апорія конституційно-правового механізму створення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 118–123. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/25.
3. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг ред. А.П. Бущенка, М.М. Гнатовського. Київ: РУМЕС, 2017. 592 с.
4. Захист прав людини в українській моделі перехідного правосуддя: матеріали наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 14 черв. 2024 р.: електрон. наук. вид. / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: Право, 2024. 230 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178411541.
5. Орлов Ю.В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 180–231. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13.
6. Орлов Ю.В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України: картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 107–126.
7. Калініна А.В. Жертви військового конфлікту в Україні: нормативні та морально-етичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8/2024. С. 398–402. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/93.
8. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право.* 2023. № 84(4). С. 371–376. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/08/84-part-4.pdf.
9. Кіщенко С. Мир та безпека. Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України. Київ, 2020. URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf.
10. Звіт про результати опитування щодо дотримання прав людини у концепції перехідного правосуддя в Україні / уклад. Пашков В.М. та ін. Харків: Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, 2023. 74 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/048F.pdf.
11. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): Монографія. – Харків: Константа, 2006. 440 с. С. 156.
12. Поклад В.І. Кримінологія та перехідне правосуддя. Захист прав людини в українській моделі перехідного правосуддя: матеріали наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 14 черв. 2024 р.: електрон. наук. вид. / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: Право, 2024. С. 14–19. DOI: https://doi.org/ 10.31359/9786178411541.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 85

Частина 3

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 30.10.2024. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 20,80. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»